

Prof.Dr. Mustafa ERGÜN

İKİNCİ MEŞRÛTİYET DEVRİNDE

EĞİTİM HAREKETLERİ

(1908-1914)

OCAK

Ankara 1996

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nde “İkinci Meşrûtiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)” konulu bu çalışma bir doktora tezi olarak hazırlanmıştı. Ancak yayını için geçen arada yapılan yeni yayınlar ve araştırmacının bazı yeni görüşleri, birçok noktada daraltma ve genişletmeler yapma ihtiyacı doğurmuştur. Amacı, İkinci Meşrûtiyetin ilânından Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşıma girişine kadar geçen dönemdeki eğitim hareketlerini düşünce ve uygulamalar açısından sistemli olarak incelemektir. Cumhuriyet dönemindeki Türk eğitim düşüncesini, eğitim yapısını ve mevzuatını anlayabilmek için İkinci Meşrûtiyet dönemi eğitimi iyi bilmek gerekir.

Çalışma tarih açısından 1908-1914 olarak sınırlandırılmıştır. 1914'den Cumhuriyete kadar olan dönem ayrı bir çalışmada değerlendirilecek, böylece Osmanlı Devleti'nin Türkiye Cumhuriyeti'ne bıraktığı eğitim zihniyeti, yapısı ve kurumları tam olarak ortaya çıkarılacaktır.

Tezin arkasında yer alan 53 belge transkripsiyonu ve 25 belge fotokopisi, kitabın hacmini çok arttırdığından dolayı bu yayında çıkartılmış; ancak belgeler ilgili konuların içinde gerektiği kadar açılarak bu eksiklik giderilmeye çalışılmıştır. Kaynakların dökümünde de birçok küçük ama önemli gazete ve meslekî dergi haberi, metin içindeki dipnotlarda gösterilmiş olmakla beraber, sondaki kaynaklar içine alınmamıştır.

Eserin hazırlanması sırasında sürekli ilgi ve yardımlarım esirgemeyen hocam Prof. Dr. Kemal Aytaç'a, Ankara, İstanbul, İzmir kütüphanelerindeki ve Başbakanlık Arşivindeki çalışmalarım sırasında kolaylık gösteren ilgililere ve sürekli danışmalarda bulunduğum hoca ve arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Ayrıca eserin imlâ düzeltmeleri sırasında, dikkatli gözleriyle bana yardım eden araştırma görevlileri Levent Çelik ve Şeydi Aktuğ'a; eserin mükemmel bir şekilde basılmasını sağlayan Dr.Bahattin Ergezer'e de özellikle teşekkür ederim.

Prof. Dr. Mustafa Ergün

İÇİNDEKİLER

Önsöz
İçindekiler

1. İkinci Meşrûtiyete Kadar Osmanlı Toplumunun Gelişimi Üzerine Genel Bir Bakış

- 1.1. Ekonomik Alanda
- 1.2. Sosyal Alanda
- 1.3. Askerî Alanda
- 1.4. Siyasî Alanda
- 1.5. Kültürel Alanda
- 1.6. Eğitim Alanında

2. İkinci Meşrûtiyet Devrinde Osmanlı Devletinin Genel Gelişimi

- 2.1. Ekonomik Alanda
- 2.2. Sosyal Alanda
- 2.3. Askerî Alanda
- 2.4. Siyasî ve İdarî Alanda
- 2.5. Kültürel Alanda

3. İkinci Meşrûtiyet Devrinde Eğitim Akımları

- 3.1. Seçkinler Eğitimi Akımı
 - 3.1.1. Emrullah Efendi
 - 3.1.2. Feridun Vecdi
- 3.2. “Çocuktan Hareket” Akımı
 - 3.2.1. İsmail Hakkı Bey
 - 3.2.2. Sabri Cemil
 - 3.2.3. Fazıl Ahmet Bey
- 3.3. İş Okulu Akımı
 - 3.3.1. Edhem Nejat
 - 3.3.2. İsmail Mahir Efendi
 - 3.3.3. Ali Ferid
- 3.4. Girişkenlik Eğitimi Akımı
 - 3.4.1. M.Sabahaddin
 - 3.4.2. Nail Atuf

3.4.3. Tevfik Fikret

3.5. Kitle Eğitimi Akımı

3.5.1. Satı Bey

3.6. Kültür Eğilimi Akımı

3.6.1. Ziya Gökalp

3.6.2. Necmeddin Sadak

3.6.3. Kâzım Nami

3.6.4. M. Şemseddin

3.7. Kadın Eğitimi Akımı

3.7.1. Halide Edib

3.8. Beden Eğitimi Akımı

3.8.1. Selim Sırrı

4. İkinci Meşrûtiyet Devrinde Maarif Alanındaki Gelişmeler

4.1. Maarif İdaresi

4.1.1. Eğitim Örgütü

4.1.2. Denetim Sorunu

4.1.3. Eğitim ve Bütçe

4.1.4. Maarif Nazırları

4.1.5. Dernekler, Siyasî Kuruluşlar ve Eğitim

4.2. Öğretim Kurumları

4.2.1. Anaokulları

4.2.2. İlköğretim

4.2.3. Ortaöğretim

4.2.4. Meslekî ve teknik öğretim

4.2.4.1. Sanayi Okulları

4.2.4.2. Ziraat Okulları

4.2.4.3. Ormancılık Okulları

4.2.4.4. Polis Okulları

4.2.4.5. Baytar Muavinleri Mektebi

4.2.4.6. Şimendifercilik Mektebi

4.2.4.7. Dârülbedayi-i Osmanî

4.2.4.8. Müzik Okulları

4.2.4.9. Adliye Okulları

4.2.4.10. Daire-i Harbiye Mektebi

4.2.4.11. Mekteb-i Evkaf

4.2.4.12. Dârülhayr-ı Âli

4.2.4.13. Osmanlı Ana Mektebi

4.2.4.14. Belediye Çavuşanı Mektebi

4.2.4.15. Aşçı ve Garson Mektebi

4.2.5. Yükseköğretim

4.2.5.1. “Dârülfünun”

4.2.5.1.1. Genel Gelişim ve Edebiyat, Fünûn, Ulûm-u Şeriye Şubeleri

4.2.5.1.2. Ulûm-u Tıbbiye Şubesi

4.2.5.1.3. Ulûm-u Hukukiye Şubesi

4.2.5.1.4. Dârülfünun İhtiyat Sınıfı

4.2.5.1.5. Dârülfünun Hakkında Sayısal Bilgiler

4.2.5.2. Diğer Yüksekokullar.

4.2.5.2.1. Mekteb-i Mülkiye

4.2.5.2.2. Mühendis Mektebi

4.2.5.2.3. Posta ve Telgraf Mekteb-i Âlisi

4.2.5.2.4. Ticaret Mekteb-i Âlisi

4.2.5.2.5. Tevsi-i Ticaret-i Bahriye Millî Kaputan ve Çarkçı Mekteb-i Âlisi

4.2.5.2.6. Bölge Yüksek Ziraat Okulları

4.2.5.2.6.1. Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi

4.2.5.2.7. Mülkiye Baytar Mekteb-i Âlisi

4.2.5.2.8. Sanayi-i Nefise Mektebi

4.2.5.2.9. Kadastro Mekteb-i Âlisi

4.2.5.2.10. Orman Mekteb-i Âlisi

4.2.5.2.11. Kondüktör Mektebi

4.2.5.2.12. Mâliye Mekteb-i Âlisi

4.2.5.2.13. Mekteb-i Nüvvab

4.2.5.2.14. Dârülmualimin-i Âliye

4.2.6. Askerî Okullar

4.2.7. Öğretmen Yetiştirme

4.2.7.1. Genel Olarak Öğretmen Sorunu

4.2.7.2. Öğretmen Yetiştirme Kurumları

4.2.7.2.1. Dârülmualimin-i İbtidaiye

4.2.7.2.2. Dârülmualimin-i Rüşdiye

4.2.7.2.3. Dârülmualimin-i Âliye

4.2.7.2.4. Dârülmualimat

4.2.7.2.5. Terbiye-i Bedeniye Dârülmualimini

4.2.7.2.6. Özel Öğretmen Okulu Tasarıları

4.2.8. Medreseler

4.2.8.1. İkinci Meşrûtiyet Devrinde Medreselerin Durumu

4.2.8.2. Medreseleri İyileştirme ve Düzeltme Önerileri

4.2.8.3. İkinci Meşrûtiyet Devrinde Medreselerin Genel Gelişimleri

- 4.2.8.3.1. Medrese Öğrencilerinin Askerliği Sorunu
- 4.2.8.3.2. Medreselerin Öğretim Açısından Düzeltme Çalışmaları
- 4.2.8.3.3. Medrese Öğrencilerine Maaş Verilmesi
- 4.2.8.4. Yeni Medrese Kuruluşları
 - 4.2.8.4.1. Medresetü'l-Kuzat
 - 4.2.8.4.2. Medresetü'l-Vaizîn
 - 4.2.8.4.3. Medresetü'l-Eimme ve'l-Hüteba
 - 4.2.8.4.4. Dârü'l-Hilâfeti'l-Âliye
 - 4.2.8.4.5. Medresetü'l-Mütehassisin
- 4.2.8.5. Yeni Medrese Kurma Tasarıları
 - 4.2.8.5.1. Medine “Medresetü'l-Külliye”si
 - 4.2.8.5.2. Medrese-i Kebir-i İslâmiye
 - 4.2.8.5.3. Dârü'd-Davah ve'l-İrşâd
- 4.2.9. Yaygın Eğitim
- 4.2.10. Özel Eğitim ve Öğretim
- 4.2.11. Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar
 - 4.2.11.1. Genel Olarak Azınlık Okulları Sorunu
 - 4.2.11.2. Rum Okulları
 - 4.2.11.3. Ermeni Okulları
 - 4.2.11.4. Bulgar Okulları
 - 4.2.11.5. Sırp Okulları
 - 4.2.11.6. Ulah Okulları
 - 4.2.11.7. Yahudi Okulları
 - 4.2.11.8. Araplar ve Arnavutlarda Eğitim Sorunu
 - 4.2.11.9. Genel Olarak Yabancı Okullar Sorunu
 - 4.2.11.10. Yabancı Okullar
- 4.2.12. Yabancı Ülkelere Öğrenci Gönderme

SONUÇ

Kaynaklar

Index

1. İKİNCİ MEŞRUTİYET'E KADAR OSMANLI TOPLUMUNUN GELİŞİMİ ÜZERİNE GENEL BİR BAKIŞ

1.1. Ekonomik Alanda

Osmanlı Devleti'nin ekonomik hayatı, devamlı olarak Batılı sömürgecilerle mücadele içinde geçmiştir. Uzun mücadeleler sonucu askerî ve siyasî yönden ülke dışına alınan sömürgeciler, ekonomik yönden Anadolu'dan uzaklaşmamakla direnmişlerdir.

Tarihi boyunca Osmanlı Devleti'nin en önemli üretim aracı “toprak” olmuştur. Bu şekildeki bir devletin en önemli sorunu, toprağın verimli şekilde değerlendirilmesidir. Osmanlı'da toprağın çok büyük bir kısmı Devletin mülkiyetindedir. Bunun işletilmesi “tımarlı sipahi” denilen devlet memurları tarafından gerçekleştirilmiştir. Memurlar, toprağı çiftçilere (“reaya”) işletmiş; onlardan toprak kirası (“çift resmî”) ve ürün vergisi (“öşür”) almışlardır. Bu memurlar, savaş zamanlarında belli miktar askerleriyle (“cebelü”) savaşa katılmak zorunda idiler. “Timar” denilen bu Osmanlı toprak işletme sistemi, gelirleri çok olursa “Zeamet” veya “Has” adını alırdı.

Yükselme döneminde Devlet doğrudan doğruya çıplak mülkiyet sahibi olarak ülke topraklarının % 80'inden fazlasına sahipti. Kalan topraklar ise “arpalık”, “yurt”, “ocaklık”, “mülk eşkincilü” v.s. gibi adlarla özel mülkiyete bırakılmıştı.

Timar sistemi ve sipahiler, 16 ve 17. yüzyıl başlarında gerilemeye başladılar. Çünkü o zaman aynı gelirler yavaş yavaş nakdî gelirlere dönüşüyordu. Devlet'i tamamen ele geçiren “Kapıkulları”, toprak rantını ve vergileri de kendileri toplamaya başlıyorlar; nüfus arttıkça çiftler ve timarlar da bölünüp küçülüyordu¹.

¹ Osmanlı toprak düzeni hakkında bakınız: Barkan, Ömer Lütfi, “Toprak Hukuku - 1858 Arazi Kanunnâmesi”. Tanzimat I. Ankara 1940. S.321-421.

Osmanlı Devleti, timar sistemi aracılığıyla üretici bir devlet durumuna gelirken, “kâr” kavramını tanıımıyordu. Ancak ticarete her noktada müdahale edebilmesiyle aynı zamanda bir “tüccar devlet” niteliğini de kazanıyordu. Akdeniz ve Doğu ticareti, tâ Bizans zamanından beri İtalyanların elindeydi. Bizans Devleti bunların elinden çok çekmesine rağmen, kullanabileceği etkili bir silâhı yoktu. Bu durum Osmanlılar zamanında da devam etli. İmparatorluğun dış ticaretini gene Venedikli, Cenovalı, Florensalı, Şamlı ve Halepli tüccarlar çekip çevirdiler. Fatih Sultan Mehmet (1432-1481) bunlara karşı bilinçli bir mücadele yürütmesine. Doğu ticaretinin kilit noktalarını ele geçirmesine rağmen, kendi tüccarları olmadığından gene bunlara boyun eğmek zorunda kalmıştı. Aynı padişah toprak düzeninde de vakıf sayımları sistemiyle devletleştirmeyi en uç noktasına götürmüş olmasına rağmen, ekonomik durumun kötüleşmesini engelleyememiştir.

Yavuz Sultan Selim (1470-1520) zamanında Kırım'dan Süveyş'e kadar bütün ticaret yolları Osmanlıların eline geçti. Ancak bu sırada da dünya ticaretinin mihranı Batı Avrupa'ya kaydı ve ticaret yolları değişti. Batılılar açısından Amerika kıtası ve Hint Okyanusu yolu keşfedildi. Osmanlı'nın atını kâh Doğuya kâh Batıya sürmesi, gemilerini Akdeniz'den Hint Okyanusu'na çıkarması, sonucu değiştirmede.

Esasen Doğu, 13. yüzyıldan itibaren uygarlığını ve teknik üstünlüğünü yitirmiş, yalnız “Hint zenginlikleriyle idare ediyordu. Ancak 14. yüzyılda “Amerika'nın bulunması”, Doğunun ve bu arada Osmanlı Devleti'nin ekonomik bozgununu tam olarak ortaya çıkardı. 15. yüzyılda yapılan coğrafi keşiflerin ilgiyi Batıya kaydırması, Kuzey Avrupa'da Almanların ve Balkanlarda da Osmanlı'nın rahatça ilerlemelerini sağladı. Ancak bunlar da, Amerikan altını ile gelen enflasyonun baskısından kurtulamadılar¹.

Osmanlıların Avrupa ile olan ticarî ilişkileri tâ Fatih Sultan Mehmet zamanından itibaren “kapitülasyonlar” çerçevesinde gelişti. 1604, 1673, 1740 tarihlerinde Batıya yeni yeni kapitülasyonlar tanındı. Yalnız, o zamanki Venediklilerin yerini daha sonra başka devletler aldı. Batılı sömürgeciler, ülke içindeki ticarî ilişkilerini daha iyi yürütebilmek için, yerli azınlıklardan yararlanmaya başladılar. “Devşirme” sistemi dolayısıyla, Devlet hizmetine giremeyen Anadolu halkı ekonomik yönden

¹ İnalcık, Halil, “Osmanlı Devletinin Kuruluşu ve İnkırazı Devrinde Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti Üzerine Bir Tedkik Münasebetiyle”. Belleten, XV, 1951. S.629-684.

de ezilmeye başlayınca, aynı şekilde düzenleri bozulmuş olan sipahiler ve medrese öğrencileriyle birlikte, Anadolu'da çapulculuğa ve eşkıyalığa başladılar¹.

17. yüzyılda Osmanlı düzenini oluşturan timar, kapıkulu, medrese gibi kurumlar normal işleyişlerini yitirirken Avrupa da kapitalizmin doğuş sancılan içindeydi. 18. yüzyılda ise Osmanlının iç yönetimi alabildiğine bozulurken, Doğu Avrupa ve Mısır'da yenilgi ile sonuçlanan saldırılara uğradı. Bu arada Yahudiler malî alanda, Rumlar ve Ermeniler de ticarî işlerde neredeyse İmparatorluğun temsilcileri durumuna geçtiler. Bunlar, Avrupa'nın ticarî kapitalizminden büyük çıkarlar sağlamaya başladılar. Henüz sanayileşmemiş Avrupa devletleri Osmanlı Devleti'nden toprak koparmaya çalışırken, sanayileşmiş Batı Avrupa ülkeleri ise kendi pazarlarını ve ekonomik çıkarlarını korumak için, İmparatorluğun “toprak bütünlüğünü” devam ettirmeye çalışıyorlardı.

1830'daki Osmanlı-Amerika ve 1838 Osmanlı-İngiliz ticaret antlaşmaları ile Osmanlı Devleti'nin ekonomik bağımsızlığı âdeta ortadan kalkıyordu². 1839 Tanzimat Fermanı ise, Devlet'i Batının vesayeti altına sokuyordu. Bundan sonra “İslahat Hareketleri” adı altında sömürgeci devletler sürekli olarak işe karışmaya başlayacaklardır. 19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa devletleri gerek borçlar gerekse sermaye ve demiryolları teminatları ile Osmanlı hazinesini sömürmeye başladılar. Öyle ki, Osmanlı maliyesi her zaman uluslararası bir sorun olup çıkar.

19. yüzyılda Osmanlı yöneticileri bütün umutlarını Avrupa devletlerinin siyasî dengesine bağlamışlar ve politikalarını bunun üzerine kurmuşlardır. Avrupa devletleri de sanayiini, ticaretini, maliyesini ve kültür kurumlarını kontrolleri altına aldıkları Osmanlı Devleti'nin bu yüzyılda yıkılmasını istememişler; “Şark Mes'elesi”ni çeşitli kılıklara bürüyerek devam ettirmişlerdir.

19. yüzyıl, Osmanlı Devleti üzerinde İngiliz ve Rus sömürgeciliğinin çarpıştığı uzun bir dönemdir. Bu savaş, Rusların 1875'te Sultan Abdülaziz'e (1830-1876) iflas ilâh

¹ Akdağ, Mustafa, Celâli İsyanları. Ankara 1963.

Akdağ, Mustafa, Medreseli İsyanları” İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi, XI.S.361-387.

Akdağ, Mustafa, “Celâli isyanlarından Büyük Kaçgunluk (1603-1606)”. Tarih Araştırmaları Dergisi 11/2-3,1964 S.1-50.

² Sarç, Ömer C, “Tanzimat ve Sanayimiz”. Tanzimat I, Ankara 1940. S.423-440.

ettirmeleri, İngilizlerin bu Sultanı devirip Sultan İkinci Abdülhamid'i (1842-1918) tahta çıkarmaları, bunun üzerine Rusların Yeşilköy'e kadar gelmeleri v.s. ile bir ara oldukça kızıışmıştır. Batılı sömürgecilerin en büyük oyunu ise, 1881'de "Düyûn-u Umûmiye-i Osmaniye'nin kurulması ile başlamıştır. Osmanlı yöneticilerinin ellerinden geldiği kadar uygulamaya çalıştıktan denge politikası, Almanya'nın da bir sömürgeci devlet olarak ortaya çıkması ve Balkanlar, Anadolu ve Bağdad hattından bir yarma hareketine girişmeleri yüzünden pek başarılı olamamıştır. Bu arada Batılı sömürgeciler de artık aracıları kaldırmaya ve demiryolları vasıtasıyla Anadolu'yu bizzat kendileri sömürmeye başlamışlardır.

Bu dönemde Rusların ve Almanların Basra Körfezi'ne ulaşmalarını engellemek isteyen İngiltere, bir yandan Kıbrıs ve Mısır'ı üs olarak kullanırken, Doğu Anadolu'da da Rusların önünde bir "Asya Bulgaristanı" (Ermenistan) yaratmak istiyordu. Aynı zamanda ise Makedonya'da bir "kördögüşü" başlayarak Jön Türkler hareketinin kaynağı, gerekçesi ve yatağı oluşturuluyordu.

1.2. Sosyal Alanda

Anadolu Selçukluları devrinde Anadolu'daki Türk vatanının sınırları Kastamonu'nun batısındaki Karadeniz kıyılarından Bolu, Eskişehir, Kütahya, Denizli ve Antalya'ya iniyordu. Doğuda Erzurum, Kars, Ahlat; güneyde Diyarbakır, Rakka, Urfa ve Şam bu sınırları oluşturuyordu. Adalar Denizi kıyılarında yaşayan Rumlar, Bizans, Pontus, Gürcistan ve Ermenistan (Çukurova) Türklerin komşuları idi.

Bu sınırlar içinde yaşayan kitle Türkmenler idi. Kültürel kurumlar İran-İslâm kökenli olduğundan, idare de İranlı vezirlerin elinde bulunuyordu. Dağ-taş Türkmenlerle dolu idi ama şehirlerdeki dükkânların, tezgâhların, inşaatların başında hristiyanlar vardı. Her ne kadar Devlet dili Türkçe değilse de; idare İranlıların, ticaret ve zanaat hristiyanların, has askerlik de gulamların elinde ise de, Selçuklu Devleti "millî bir devlet" idi.

Türklerin bilinçli bir toplum olmaları Beylikler döneminde olmuştur. Selçuklu ekonomik, sosyal ve politik düzeni çökünce ortaya çıkan anarşi içinde, tarikatlar çok büyük roller oynamaya başlamıştır.

Anadolu'daki bu anarşi, pekçok kişiyi batıya doğru yeni topraklar almaya yöneltmiştir. Bundan en çok yararlanan da Osmanlılar olmuştur. Fetihlerle Rumeli'ye ve Balkanlara geçen Türk unsurlar, Doğu Hristiyanlığını bırakıp Balı Hristiyanlığı ile komşu olmuşlardır. Bu arada İran etkisinden de kurtulmuşlardır.

Türklerin bu ilerlemeleri, onların hristiyan toplumlarla daha çok kaynaşmalarını, hattâ içice girmelerini sağlamıştır. Evlenmeler yoluyla hristiyan kız ve kadınların, yeniçeriler ve Enderun sistemi vasıtasıyla da hristiyan erkeklerin Türk aileleri içine girmeleri; bu arada pek çok hristiyanın müslüman olması millî Türk toplumu bilincini zayıflatmış; siyasî ve askerî yönetimde milliyetçi güdüm kaybolmuş, yönetimde hristiyan kökenliler egemen olmaya başlamışlardır.

Türk sosyal tarihinde 13-15. yüzyıllar arası, milliyetçi bilincin hislere hükmettiği zamandır. Anadolu'ya gelmiş olan Oğuz Türkleri. Doğu ve Balı Hristiyan dünyaları arasında çok karakteristik toplumsal özellikler kazanmışlardır.

Orduyu ve Devlet yönelimini “dönme”lere verme, Osmanlı tarihinde Sultan Orhan'dan (1288-1360) itibaren başlamıştır. Türk gazileri bu gelişime karşı Fatih dönemine kadar mücâdele ettilerse de¹ bir sonuç alamamışlardır. Tam tersine hepsi “iç iller'den “dış illerde sürülerek yok edilmişlerdir. Milliyetçiliğe ideolojik bir değer vererek onu Devlete hâkim kıldırarak elemanlar böylece ortadan kaldırılmış; hasgulam-enderun sistemi ürünleri, azap, timarlı sipahi, akıncı beyleri ve başka Türk asıllı zümrelere tercih edilmiştir. Bu durum 15 ve 16. yüzyıllarda ve daha sonra birçok önemli sorunun kaynağı olmuştur.

Daha Fatih Sultan Mehmet döneminde, Türk toplumu, kozmopolit Osmanlı Devleti'nin yönetim bakımından ana toplumu olmaktan çıkmış, kenarda kalmış; sadece savaş zamanlarında faydalanılan bir kuvvet kaynağı ve malzemesi durumuna düşmüştür.

15. yüzyılda Osmanlı Devleti bir “imparatorluk” haline geldiğinde, hanedan da millî bilincin kontrolü dışına çıkmıştı². 1453'ten sonra artık Türklükten pek bahsedilmiyordu. Zaten bundan sonra da devletin üst düzeyinde olup bitenler

¹ Akdağ, Mustafa, Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi I. Ankara 1959. S 291,326.

² Akdağ, Mustafa. Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi II. Ankara 1971 S 12

Türk toplumunu pek ilgilendirmemiş, taraf olmamış, “hikmet-i hükümettir” deyip çıkmıştır.

15. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Osmanlı padişahları, Türk olduklarını âdeta unutmış gibiydiler.

15. yüzyılda Türk toplumunun Anadolu ve Balkanlardaki sınırları oldukça büyümüştü. Toplum göçer hayatı bırakmış, iyice yerleşik bir hayat yaşamaya başlamıştı. Kültürdeki İranlı unsurlar hızla azalmış; Anadolu'da yeni bir Türk-İslâm kültürü şekillenmeye başlamıştır. Ayrıca ekonomik alanda da Türk varlığı hissedilmeye başlanmıştır.

Ancak Osmanlı yönetiminde göçebe Türkler ve azınlık toplumları merkezî yönetimden oldukça bağımsız yaşamış; Osmanlıların laikliğe yakın yönetim biçimleri de bunların kendi dinî ve kültürel yapılarını korumalarında önemli rol oynamıştır.

Fatih dönemindeki yönetimden Türk unsurların uzaklaştırılması olayından sonra, bir başka önemli sosyal gelişme, Yavuz Sultan Selim'in İran ve Mısır seferleri sonrasında ortaya çıkmıştır. İran'daki Safevi Devleti'nin yayılma aracı olarak şi'î mezhebini kullanması, Anadolu'da 40.000'den fazla “Kızılbaş” Türkün hayatına ve daha sonra sürekli izlenmelerine ve ezilmelerine neden olmuştur. Daha sonraki padişahların da İran'a yaptıkları her sefer sırasında, Doğu Anadolu'da yaşayan Türkler kaçacak yer aramışlardır.

Yavuz Sultan Selim'in ikinci önemli hareketi, Mısır'daki Çerkez Kölemenlerinin başşehirine kadar giderek halifeliği ellerinden almasıdır ki, bu daha sonraki pek çok sosyal olayların ana dayanağı olmuştur. Önceleri pek önemli görülmeyen ve sadece müslümanların manevî yönden İstanbul'a bağlanmalarını sağlayan hilafet, 19 ve 20. yüzyıllarda aktif hale getirilmeye çalışılacak, “cihad bayrağı” açılacaktır.

Kanunî Sultan Süleyman (1494-1566) zamanında yapılan sürekli seferlerle Türk toplumu oldukça sarsılmıştır. Kapıkulları yalnız İstanbul'a değil ülkenin her köşesine egemen olmaya başlamışlardır. Rüşvet, iltimas ve savaş ganimetleriyle elde edilen gelir, safahat hayatını ortaya çıkarmıştır. Ülke bir yandan devşirmelerin bir yandan da saraydaki kadınlar arası mücâdelenin ortasında kalmıştır. Devlet

yönetiminde ve yöneticilerin seçiminde saray entrikaları çevrilmeye başlamıştır. Devlet nizamı bu şekilde lâ baştan çürümeye başlarken, halk devlet yöneliminden tamamen habersiz kalmaya başlamıştır. Kanunî zamanında ve daha sonra İran'a yapılan seferlerde Anadolu'daki sünnî olmayan halk kırımlara uğrarken, sünnî halkta da tedirginlik yayılmıştır.

Devletin ekonomik durumunun tamamen bozulması, şehir ve kasabalara yerleşen kapıkullarının şımarık hareketleri, tımarlı sipahilerin ihmal edilmesi ve dirliklerinin kesilmesi, ağır vergiler v.s. Anadolu'da uzun yıllar devam eden “Celâli isyanları”nın çıkmasına neden olmuştur¹. Bu olaylar yüz binlerce ölüye mal olduğu gibi. Anadolu'yu da tarumar etmiştir.

İkinci Osman (1604-1622) dönemine gelindiğinde, artık Avrupa'da savaş kazanılamayacağı anlaşılmış bulunuyordu. Savaş kazanmak ve kapıkullarının nüfuzunu kırmak için İkinci Osman'ın tasarladığı planlar uygulanamadan, kapıkulları padişahı öldürdüler. Daha sonraki padişahlar zamanında kapıkullarının zorbalıkları daha da arttı. Bunlar âdetâ İmparatorluğun “ikinci Celâlileri” oldular². Bunlar taşrada ve İstanbul'da asayiş bozuyorlar; listeler halinde canlar alıyorlardı. Yeniçeri Ocağı mensupları uzun süre ve hemen her fırsatta Devlet'e isyan eder duruma gelmişlerdi³.

Bu sırada Anadolu halkı ya çift ve çubuklarını bırakarak şekavete başlıyorlar ya şehir ve kasabalara kaçıp kapıkullarına köle oluyorlar, ya da oldukları yerde kalıp eziliyorlardı.

Uzun yüzyıllar Anadolu'da bu şiddet havası hüküm sürdü. Halk ile merkezî idare birbirinden alabildiğine soğudular. Bu sıralarda Devlet'in Balkanlar, Mora, Bosna ve Macaristan tarafları da sükûn içinde değildi. Ancak esas kıyamet Anadolu'da kopuyordu. Dördüncü Mehmet (1642-1693) zamanında bu bölgede dirlik adına hiçbir şey kalmamıştı.

¹ Akdağ, Mustafa, Celâli İsyanları. Ankara 1963. S.78-82

² Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi III. Ankara 1973 S 179.

³ a.g.e. S.185,234,242,289, v.s.

Anadolu'daki sosyal durum bu şekilde altüst olurken, İstanbul'da Lale Devrinden itibaren Batı toplumu yaşayış ve eğlence alanında taklit edilmeye başlanmıştı¹. Patrona Halil İsyanı bu tür yaşayışı ve eserlerini toptan ortadan kaldırırken, Devlet merkezinde -ulemayı da yanına alan- bir yeniçeri muhalefet grubu oluşuyordu.

Anadolu'da, İran seferleriyle alevî Türk toplumunun, çeşitli isyan hareketleriyle de Sünnî Türk toplumunun soluğunun iyice kesildiği 18. yüzyıl başlarında, gayrimüslim halk arasında da yoğun bir katolik-ortodoks mücadelesi başladı. Fransa katoliklerin, Rusya da Ortodoksların koruyuculuğu görevlerini resmen üstlendiler. Bu koruyucuların desteğine güvenen gayri müslimler, bundan sonra sürekli olarak ve çekinmeden Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü bozmaya başladılar.

18. yüzyıldan itibaren Devlet'i Anadolu isyanları yerine Rumeli isyanları meşgul etmeye başladı. Bu isyanların ilki Sırlar tarafından çıkartıldı. İsyan, Avusturya ve Rus ajanları tarafından hazırlanmıştı². Artık Osmanlı İmparatorluğunda milliyetçilik hareketleri başlamıştı. Bunun arkasından Yunan ve Bulgar isyanlarının; daha sonra da Ermenilerin, Arnavutların, Arapların v.s. isyanları pek gecikmeyecektir.

Üçüncü Selim'in (1761-1808) bozulan timar ve zeamet biçimlerini düzeltmek, Anadolu ve Rumeli'de ortaya çıkan derebeylikvâri idareleri yok etmek istemesi, önemli olaylara neden oldu. Bu idarelerin başında bulunan ayanlar, Devlet'e karşı çıktılar; daha sonra ise Devlet onlardan asker ve vergi toplamada, düzeni sağlamada yardım istedi, antlaşma yaptı ("Sened-i İttifak"). Osmanlı merkezî idaresi, bu güçlerin ortaya çıkmasıyla taşradaki idarî yetkilerinin önemli bir bölümünden vaz geçti³. Bu arada eyaletlerde kurulan yönetimler, yer yer merkezî idareye karşı isyan etmeye de başladılar*.

Balkanlarda çıkan isyanlar, Rusya ve Avusturya'nın ilerleyişleri; Anadolu'daki isyanlardan bir parça uzak kalmış Rumeli Türkleri için yeni ve çok zor bir dönem başlatmıştır. Balkanlardaki din ve ırk mücadeleleri, ilk önce oradaki müslüman

¹ Karal, Enver Ziya, "Tanzimattan Evvel Garplılışma Hareketleri", Tanzimat I. Ankara, 1940. S.13v.d.

² Karal, Enver Ziya. Osmanlı Tarihi V. Ankara 1970. S. 104-105

³ İnalçık, Halil, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayûnu", Belleten. 28,1964. S 604 v.d.

* Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanı gibi.

Türklere yönelmiştir. Onlar da yüzbinler halinde dönem dönem, grup grup Anadolu'ya göçe başlamışlardır. Ancak Devlet'in bu göçmen halka gerekli ilgiyi göstermemesi, halkın Devlet'e güven duygularını daha çok yıkmıştır. Rumeli'de herkes başının çaresine bakmaya başlamıştır.

İkinci Mahmud'un (1785-1839) merkeziyetçiliği tekrar güçlendirme çabaları bir sonuç vermemiştir. Hele Yeniçeriliğin ortadan kaldırılıp yerine hemen kuvvetli bir ordu kurulamayışı, eyaletlerde birçok fitne ve fesada, ayrıca büyük toprakların kaybına neden olmuştur. Sırbistan, Yunanistan ve Romanya devletleri ortaya çıkmıştır.

İkinci Mahmut döneminde bunca hengâmenin arasında, çeşitli alanlarda olduğu gibi, sosyal alanda da önemli değişiklikler yapılmıştır. Memurlara ve askerlere yeni bir kıyafet giydirilmiş, Devlet dairelerine padişahın resmi asılmış, nüfus sayımı yapılmış, pasaport, karantina gibi düzenlemeler ortaya konulmuştur¹.

Tanzimat Fermanı'nın ilân edildiği zaman ve daha sonraki yıllarda, hristiyan mezheplerin birbirleriyle mücadelesi bütün şiddetiyle devam etmiştir. Bu arada İngiliz ve Amerikalılar da protestanlığı yaymaya çalışmışlardır. Adalarda ve bazı eyaletlerde isyan çıkartan Rumların yanı sıra Ermeniler de önemli bir sorun olmaya başlamışlardır. Ne yazık ki, Tanzimattan sonra, bir iç politika sorunu olması gereken her toplumsal olay uluslararası bir sorun haline getirilmiştir. Avrupalılar, çeşitli antlaşmalarla Devlet'in siyasî bağımsızlığına el koymuşlar ve canlarının istedikleri her zaman Osmanlı toplumuna müdahale etmeye başlamışlardır. Bu Cumhuriyet'e kadar sürüp gitmiştir.

1.3. Askerî Alanda

Osmanlı Devleti, "Osmanlı Beyliği"nden doğup gelişmiştir. Osmanlı Beyliği, Selçukluların çöktüğü 14. yüzyılda bir uçbeyi şeklindeydi. Ordu olarak da, atlı kuvvetleri vardı. Bu kuvvetler daha sonra "fetih ordusu" şekline dönüştürülürken, model olarak Anadolu Selçuklularının ordusu alınmıştır². Osman Bey zamanında "kapu halkı" ile "tımarlı sipahiler"in oluşturduğu askerî kuvvetler, Orhan Bey

¹ Karal, Enver Ziya, a.g.e. S 142-162.

² Akdağ. Mustafa, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş Devrinde Esas Düzen". Tarih Araştırmaları Dergisi. 111/4,1965. S.149.

zamanında bir “devlet ordusu” olmaya doğru yönelmiştir. Köylü ve çiftçilerden “yaya” ve “müsellem” kıtalar kurulmuştur. Bu arada sarayda devamlı olarak “azab” denilen, askerliği kendine esas meslek edinmiş ve savaşa her zaman hazır kuvvetler bulundurulmaya başlanmıştır. O zamanlar bu Azab kuvvetleri Türklerden oluşuyordu. 50 yıldan fazla Osmanlının asıl kuvveti olan bu Azablar, daha sonra yerlerini Yeniçerilere bırakmışlardır.

Sultan Birinci Murad zamanında (1362-1389) Türk ordusuna, üniforma yerine geçecek olan resmî elbise ve alemler verildi. Padişahın saray askerleri beyaz, umarların “kamu leşkeri” ise kırmızı elbise giymeye başladılar.

Osmanlı Devleti'nin yükselme devrinde, Avrupa'ya yapılan seferlerde alınan esirlerin sayısı çok fazla artmıştır. Her gazi, aldığı esir ve ganimetlerin 1/5'ini (penciyek “ pencik) Devlet'e bırakıyordu. Osmanlı yöneticileri bu esirlerden asker olarak yararlanmayı düşündüler ve 3-4 yıl müslüman ailelerin yanında, 7-8 yıl “Acemi Ocağı” denilen okullarda eğittikten sonra beğenilenleri saray için ayırıyorlar, kalanları ise “Yeniçeri” denilen askerî sınıfa alıyorlardı¹.

Osmanlıların “Yeniçeri” olarak tekrar dirilttikleri askeri birlik, aslında Selçukluların hassa ordusu veya “gulam”ları idi. Ancak Selçuklu aristokrasisi ve ordusu her zaman bu gulamlardan üstün durumda bulundukları halde; Yeniçeriler ve Enderun çıkışlı, köle kökenli aristokrasi, Osmanlı Devleti'ni ele geçirmişti. Yeniçeriler ve diğer kapıkulları, savaşlarda ve barış zamanında padişahın esas ordusu görevini görüyorlardı. Osmanlı ordusunun %80'ini ise (imarlı sipahiler sağlıyordu. Tımarlı sipahilerin ordusu ise; çeribaşlarının kumandasındaki bölüklerin alaybeylerine, alaybeylerinin sancak beylerine, sancak beylerinin de beylerbeyine bağlanmasıyla oluşuyordu.

Devlet, başlıca iki vilâyete ayrılmıştı: Anadolu ve Rumeli. Her vilâyetin timarlı kuvvetlerinin başında “Beylerbeyi”ler vardı. Anadolu Beylerbeyinin 30.000, Rumeli Beylerbeyi'nin ise, yaklaşık 40.000 askerlik kuvvetleri vardı².

¹ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları I. Ankara 1943. Akkutay, Ülker, Enderun Mektebi. Ankara 1984.

² Ayrıntılar için bakınız: Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi II. Ankara 1975. (3.baskı), S.567-575.

16. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin malî, idarî ve sosyal düzeni bozulduğu gibi timar sistemi de bozulmuş, timarlı sipahi ordusunun önemi de kalmamıştır. Bunun en Önemli nedeni, kapıkullarının çok artması ve bütün Anadolu'ya yayılmalarıdır. Artık ülkenin her tat alındaki mültezimler, tahsildarlar, asayiş görevlileri hep kapıkulları arasından seçilmeye başlamıştır. Bazı askeri yenilikler karşısında sipahi süvarileri işe yaramaz hale gelmiş; bir yandan yeniçeriler çoğaltılırken vali ve sancakbeylerinin kapısında ulufeli ve tüfenkli sekbanlar yer almaya başlamıştır.

Ancak bu arada Yeniçeri ve Kapıkulu teşkilâtları da hızla bozulmaya başlamışın. Fetihler durmuş, bu teşkilâtın kaynağı kurumuş; bu sınılin ayrıcalıklarından yararlanmak isteyen müslüman halk yeniçeri olmaya başlamıştır. Yeniçeriler, kanun ve nizamları tanımamaya, Devlet'in ileri gelenlerini, hattâ padişahları bile gürültülü şekilde öldürmeye, Celâlî isyanlarını İstanbul'da gerçekleştirmeye yönelmişlerdi¹.

Osmanlı Devleti'nde ıslahat hareketlerine önce askeri alanda başlandı. İlk başla Yeniçeri örgütüne pek dokunulmadı. Ondan ayrı bir ordu kurulmaya ve subay kadrosu yetiştirilmeye çalışıldı. Ancak Yeniçeriler bunu istemediği ve kabul etmediği için, çalışmalar gizli olarak yürütüldü. Üçüncü Selim'in "Nizâm-ı Cedîd" adıyla gerçekleştirmek istediği ilk deneme yeniçerilerce ortadan kaldırıldı. Ancak İkinci Mahmut dönemine gelindiğinde ortaya çıkan Mısır ordusunun başarıları, yeni bir askeri düzenlemeyi zorluyordu. Padişah, Mısır ordusu örneğinde, önce yeniçerileri ıslah etmeye çalıştı; başaramayınca da onları tamamen ortadan kaldırdı. Yerine "Asakir-i Mansûre-i Muhammediye" adlı yeni bir askerî örgüt kurdu ve askeri eğitime çok önem verdi. Vilâyetlerdeki yeniçeriler karışıklık çıkartmaya devam ettiler. Bu sırada Fransa'nın Mısır'da ve Rusya'nın Balkanlardaki işgal girişimleri karşısında yeni ordu hiç bir şey yapamadı ve pek çok topraklar elden gitti. Üstelik Mısır Valisi kuvvetlerinin Kütahya'ya kadar gelmeleri üzerine, Devlet Rusya'dan yardım almak zorunda kaldı². Daha sonra ordunun Nizip yenilgisi ve donanmanın önemli kısmının Mehmed Ali Paşa'ya (1769-1848) teslim olması, 19. yüzyılın ilk yansına doğru Devlet'i ordusuz ve donanmışız bıraktı. Tanzimat ilân

¹ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi III Ankara 1973 (2.baskı). S.133-142,185,242,489-494 v.S.

² Karal, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi V. Ankara 1970. S.124-140.

edildikten sonra Osmanlı ordusunda çok önemli tensikat yapıldı. Bu, daha sonraki Osmanlı ordusunun temeli oldu.

Osmanlı ordusu, bundan sonraki pekçok savaşlarda Batı ordularıyla ittifaklar yaparak hareket etti. Mısır isyanının bastırılmasında, Kırım Savaşında ve Birinci Dünya Savaşında bunun örnekleri görüldü.

Aynı zamanda, askerlikte kur'a usulü de bu dönemden sonra uygulanmaya başlandı. Askerlik süresi belirlendi. Ülkedeki muvazzaf askeri kuvvetler altı orduya ayrıldı. Ayrıca bir de yedek kuvvetler (redif) teşkilâtı kuruldu. Bir savaş anında Osmanlı ordusunun kuvveti, başıbozuklar ve yardımcı kuvvetlerle, 450.000'e ulaşıyordu¹.

Bu şekilde kurulan Osmanlı ordusu, "93 Harbi"nde Ruslara karşı acı bir yenilgiye uğradı ama daha sonra kendini topladı; Yunan isyanını bastırdı ve başka Önemli bir savaş yapmadan İkinci Meşrûtiyete kadar geldi.

Osmanlı Bahriyesi: Osmanlılar, deniz kuvvetlerini, denize komşu bazı Anadolu Beyliklerinin donanmaları üzerine kurmuşlardı². Daha sonra da Adalar Denizi ve Akdenizde korsanlık yapan Türk denizcilerinden elden geldiğince yararlanılmıştı.

Türk donanması düşman kuvvetleriyle ilk önemli karşılaşmasını İstanbul kuşatması sırasında yapmıştı. Donanmanın Karadeniz ve Adalar Denizi'nde faal bir rol oynamaya başlaması ise Fatih döneminden itibaren olmuştur. Bu arada Akdenizdeki Türk korsan reisleri de Osmanlı Devleti'nin himayesine girmiş; Osmanlı denizciliğinin altın devri olan 16. yüzyıldaki kaptan paşalar bunlar arasından çıkmıştır. Osmanlı donanmasının bu parlak devri, Kılıç Ali Paşa'nın ölüm tarihi olan 1587'ye kadar sürmüştür³. 17. yüzyılda Osmanlı donanması önemini yitirmiş, Akdeniz egemenliğini Avrupalılara kaptırmıştı. Çünkü kürekli Osmanlı donanmasına karşı Batı, kalyonları çıkarmıştı. Bu eksikliğini tamamlayan donanma, ancak 18. yüzyıl başlarında Akdeniz'e tekrar egemen olabilmıştır. Kalyonculuk sayesinde Osmanlılar 1770 Çeşme bozgununa kadar bu egemenliklerini

¹ Karal, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi VI. Ankara 1976. 2.baskı. S.165.

² Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı. Ankara 1948. S.389

³ a.g.e. S.392.

sürdürmüşlerdir. O sıralarda Venediklilerin çökmeye yüz tutması Osmanlı donanmasını savaşız bırakmış; hem gemiler hem de donanma askerleri teşkilâtı hızla bozulmaya başlamıştır. Yani o zamana kadar Osmanlı donanması, kendi faaliyetlerini Venedik donanmasına göre ayarlıyordu. Ancak hiç beklenmedik bir zamanda İngiliz ve Danimarkalıların yönetimindeki Rus donanmasının Baltık Denizinden dolaşarak Osmanlı donanmasını Çeşme'de yakması, modern bir Osmanlı donanmasının kurulması çalışmalarına da bir vesile teşkil etmiştir.

1773'te Mühendishane-i Bahrî-i Hümayûn kurulmuş, 1784'te başka bir mühendis okulu açılmış, Avrupa'dan mühendisler getirtilmiştir. Bu şekilde yetişen Türk denizcileriyle Osmanlı donanması, Üçüncü Selim zamanında tekrar oldukça önemli bir duruma gelmiştir. Osmanlı donanmasının asıl güçlenmesi, Sultan Abdülaziz döneminde olmuş; ancak Sultan İkinci Abdülhamit zamanında donanmaya hiç önem verilmemiş ve Osmanlılar, deniz kuvvetleri açısından, İkinci Meşrûtiyete zayıf girmişlerdir.

1.4. Siyasî Alanda

Osmanlılar, kuruldukları çağdan çöküş dönemlerine kadar hâkim oldukları topraklarda her türlü din ve milletin siyasî birliğini sağlamaya çalışan bir devlet kurmuşlardır.

Osmanlıların kuruluş çağlarında gerek Anadolu'da gerekse Balkanlarda siyasal bir birlik yoktu. Anadolu, Selçuklu Devleti'nin çökmesi ve Moğol baskılarıyla Beylik yönetimlerine ayrılmıştı. Balkanlarda da siyasî bir boşluk vardı; zira Avrupa bütün dikkatini coğrafi keşiflere ve Amerika'dan gelecek altınlara çevirmişti.

Böyle bir durumda Osmanlılar ilk ilerlemelerini Bizans yönetimindeki şehirlere doğru yaptılar. Çeşitli Anadolu şehirlerinden gelen gazilerin de yardımıyla, Bursa ve İznik gibi önemli Bizans şehirlerini alarak Rumeli'ye geçtiler. Ancak bu ilerlemelerine rağmen, Bizans ile siyasî ilişkiler hiç bir zaman fazla sertleşmedi.

Osmanlılar Balkanlara geçtiklerinde burada Bizans, Bulgar, Sırp, Arnavut, Venedik, Ceneviz ve Raguza gibi siyasî idareler hüküm sürüyordu. Bunlar arasında da sürekli bir çekişme vardı. Mezhep mücâdelelerine iktidar boğuşmaları da katılınca, Osmanlıların bu bölgede ilerlemeleri hiç de zor olmadı. Kaleler önemli bir engelle

karşılaşmadan fethedildi. Balkanlardaki bu hızlı ilerleme, Osmanlıların Avrupa'da kısa sürede tanınmalarını sağlamış ve Devlet hemen, Avrupa'da hüküm süren bütün devletlerle siyasî ilişkilere girmiştir.

Bu arada Anadolu'daki iktidar için oradaki Beyliklerle de sert mücâdelelere başlanmıştır. Özellikle Karamanoğlu Devleti, Osmanlıların karşısında en çok direnen Beylik olmuştur. Osmanlıların Anadolu beyliklerini ortadan kaldırmaları üzerine Timur (1336-1405) ve Sultan Bayezid (1360-1403) orduları Ankara ovasında savaşmış; savaşta Osmanlıların yenilmesi ve padişahın esir alınması üzerine Osmanlı siyasî birliği parçalanmış; Anadolu ve Rumeli'de gerçeğiyle sahtesiyle şehzadelerin hızlı bir saltanat mücâdelesi gerçekleşmiştir. Mücâdeleyi kazanan Birinci Mehmet (1389-1421), ilk önce Anadolu'daki siyasî birliği tekrar kurup Avrupa'ya yönelmiştir. Bundan sonra gelen padişahlar da, her şeyden önce Anadolu beyliklerinin dağıtılması ve İstanbul'un fethine önem vermişlerdir.

İstanbul'un 1453 yılında fethinden sonra Osmanlı Devleti Anadolu ve Rumeli'nin çok önemli bölgelerinde siyasî birliği sağlamış bulunuyordu. Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'un fethinden sonra Karadeniz kıyılarındaki bütün Ceneviz sömürgelerini, Arnavutluk, Eflak-Boğdan yörelerini ve Adalar Denizi'ndeki bazı önemli adaları alarak o zamanki sömürgeci güçleri İmparatorluk topraklarından uzaklaştırmak istiyordu. Ayrıca o zaman Venedik ve Cenevizlilerle ittifaklar kuran Karaman ve Karakoyunlular in da sonunu hazırlıyordu.

Fatih'ten sonra oğulları Bayezid (1448-1512) ve Cem Sultan arasındaki saltanat mücâdelesini, Avrupa'daki çeşitli güçlerin katıldığı ve

Osmanlıların gücünü önemli ölçüde durduran bir mücâdele oldu. Avrupa'da Lok büyük haçlı güçleri toplandı. Doğuda Safevi Devleti mezhep propagandasıyla "Kızılbaş" Türkleri hızla kendisine bağlamaya başladı. Yavuz Sultan Selim babasından zorla iktidarı alıp İran ve Mısır üzerine yürüyerek bu tehlikeleri bertaraf etti. Bu arada çok önemli iki siyasal gelişme de ortaya çıktı: İran seferi sırasında Anadolu'da pek çok kızılbaş Türkün kırımı, daha sonra Anadolu'yu kasıp

kavuracak Celâlî isyanlarının önemli nedenlerinden oluyordu¹. Diğer önemli siyasî gelişme ise, Halifeliğin Mısır'dan İstanbul'a, Osmanlı sultanlarına geçmesi idi.

Kanuni Sultan Süleyman zamanında, özellikle denizde, Osmanlılar en büyük güç haline gelmişlerdi². Karada çok önemli gelişmeler sağlanmış, ordular Viyana'yı kuşatmaya başlamışlardı. Çeşitli isyanlarla yaralanan Anadolu, İran seferleri ve şehzadelerin çarpışmaları dolayısıyla hızla kan kaybetmeye devam ediyordu. Buna rağmen Kânûni dönemi, Osmanlının dünya siyasetine yön verdiği bir dönem olmuştur, özellikle Avrupa'da!³

Ancak bu dönem aynı zamanda Osmanlının iç siyasetinin de yıkılmaya başladığı bir dönemdir. Fatih döneminden itibaren Devleti tamamen ele geçiren ve Türkleri saray yönetiminden kovan kapıkulları (devşirmeler), bu dönemde Anadolu topraklarına da göz dikerek şehir ve kasabalara yerleşmeye, tımarlıları ve halkı sömürmeye başlamışlardır. Ocaklılar (Yeniçeriler) artık Avrupa'ya yapılan seferlere pek istekli görünmüyorlardı. Kânûni'den sonra da Osmanlı Devleti büyük fetihler yaptı, ama saray idaresine ve dolayısıyla ülke idaresine kadınların hâkim olmaları, İran-Osmanlı çekişmesinin hiç durmadan devam etmesi, Celâlîlerin Anadolu'yu harabeye çeviren isyan hareketleri, İmparatorluğun her yerinde hükümet otoritesinin zayıflaması, zayıf şahsiyetli hükümdarlar v.s. Osmanlının hızla çöküşünü hazırladı. Bu sırada dirlik düzenliğin sağlanması için yapılan sert girişimler de sürekli olamadı.

15 ve 16. yüzyıllarda Osmanlılar, genellikle iç politika sorunlarının çözümü ile uğraştılar. Genişleme durdu, hattâ gerileme başladı. Yayılmanın durması da iç düzenin bozulmasında çok önemli bir faktör oldu.

Osmanlı düzeninin bozulması ve Batılıların elde ettiği sürekli zaferler karşısında, Osmanlı Devleti'ni içine düştüğü kötü durumdan kurtarmak için yeni bir akım başladı: Batılılaşma.

Batılılaşma tâ 1718'den beri tartışıla gelmekte ve Osmanlı politikasının ana prensiplerinden biri olmaktadır. İlk önce Batıyı tanımak, üstünlük nedenlerini

¹ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi II. Ankara 1975. S.297.

² a.g.e. S.363-390.

³ a.g.e. S.445-518.

araştırmak şeklinde başlayan hareket, tâ baştan itibaren gereken tespitleri zamanında yapamamıştır. Önce dış görünüşe adlanılmış, sonra işin aslının askerî üstünlük olduğu zannedilerek o yolda çalışılmış, Tanzimat'tan sonra da devlet idaresi, yönetim biçimi ön plâna alınmıştır. 20. yüzyıl başlarında ise ideolojik faktörlerin daha ağır bastığı görülmüştür.

Batılılaşma hareketlerinden önce İkinci Osman ve Dördüncü Murad (1609-1640) dönemlerinde, eski Osmanlı düzenine dönerek Devlet'i kurtarma çalışmaları yapılmıştır. Ancak bu başarılamayınca Lâle Devri'nden itibaren Batı uygarlığından yararlanma gereğine inanılmıştır.

İkinci Meşrûtiyet'e kadar olan Batılılaşma hareketleri, belli başlı dört ana aşamadan geçmiştir:¹

1. Lâle Devri'nden Yeniçeriliğin ortadan kaldırılmasına kadar olan (1718-1826) **“Kısmî Müessesese Islâhları”** dönemi. Bu dönem de iki devre ayrılabilir: Lâle devri ve Nizâm-ı Cedîd devri. Köklü değişikliklerin yapılmadığı, canlı ancak çekingen olan bu dönemde Batı uygarlığı tanınmak istenmekte, yaşayış ve eğlence yönlerinden Batı taklit edilmeye başlanmaktadır. Yeni bir hayat anlayışı getirmek isteyen Lâle Devri, Patrona Halil İsyanı ile (1730) mahvedildikten biraz sonra, 17. yüzyıl sonlarında Üçüncü Selim'in Nizâm-ı Cedîd hareketi başlamıştır. Nizâm-ı Cedîd, dar anlamda askerî bir düzen kurma girişimi gibi gözüküyorsa da, aslında çok çeşitli alanlarda ıslah plânlarını öngörüyordu. Avrupa'nın Fransız İhtilâli ve sonuçlarıyla uğraştığı bu sırada, oldukça önemli girişimlerde bulunuldu. Ancak Napolyon'un (1796-1821) Mısır'ı işgal etmesi, Sırp isyanı, Anadolu ve Rumeli'de ayanların derebeyi şekline girmeleri ve nihayet ulema ile yeniçerilerin ortaklaşa gerçekleştirdikleri Kabakçı Mustafa İsyanı, yapılan her şeyi mahvetti.

Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma siyasetinde, Devlet çökünceye kadar etkisini gösterecek olan ikiliğin temelleri, tâ bu hareketler sırasında atılmıştı. Bu, eskinin yanına yeniyi kurmak, ikisini bir arada sürdürmek siyaseti idi.

¹ Tunaya, T. Zafer. Türkiye'nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri. İstanbul 1960. S.20v.d.

Ayrıca 18. yüzyıl başlarından itibaren ülke içinde yoğun bir Katolik-Ortodoks propagandası başladığı; Fransa'nın Katolikleri, Rusya'nın da Ortodoksların koruyuculuğu görevlerini resmen aldığı ve Hristiyan vatandaşların Osmanlı kontrolünden tamamen çıktığı görülmektedir.

Gene bu dönemde Osmanlı yöneticileri Avrupa'nın denge siyasetine uymaya başlamışlardır ve bu da Devlet'in yıkılma sürecini uzatmıştır.

Sultan İkinci Mahmut dönemi başlarında Devlet'in iç siyaseti zoraki ve önemli bir değişime uğramıştır. Merkezî idarenin yetkileri önemli ölçüde sarsılmış; Devlet, baş edemediği ayanlarla bir “Sened-i İttifak” imzalayarak (1807) onlardan asker ve vergi toplamada, düzeni sağlamada yararlanma yoluna gitmiştir.

1812 yılında Sırlara bazı ayrıcalıklar verilmesi Balkanlardaki din, ırk ve hürriyet mücadelesini iyice şiddetlendirmiştir. Rumeli'den binlerce Türk, Anadolu'ya göçe başlamışlardır¹.

İkinci Mahmut, ayanların yetkilerini azaltmak, idareyi tekrar kuvvetlendirmek istemiş, ancak pek başarılı olamamıştır. Mora'da Rumlar isyan ve Yunanistan'ın bağımsızlığını ilân etmişlerdir. Devlet bu isyanı bastırmak için Mısır'daki Mehmet Ali Paşa ordusundan yardım istemiştir. Bu ordunun başarılarını gören İkinci Mahmut yeniçerileri ıslah etmek istemiş, ancak başaramayınca -ulemanın da desteğini alarak- Yeniçeri Ocağını tamamen ortadan kaldırmıştır. Böylece Sultan Mahmut, iç politikada o zamana kadar hâkim olan siyasî kuvvetler dengesini (değiştirmiş, yeniçeri-ulema birliğini bozmuş; birini kendi yanına çekmiş, diğerini yok etmiştir.

2. **“Aydın Despotluk Dönemi”** (1826-1839): Yeniçerilerin ortadan kaldırılmasından sonra bir dizi ıslahat hareketlerine girişilmiştir. “Asakir-i Mansûre-i Muhammediye” adlı yeni bir askerî teşkilât kurulmuştur. Eyaletlerdeki fitne-fesat, Fransa ve Rusya'nın savaş açmaları, Yunan, Eflak-Boğdan, Sırbistan ve Bulgaristan'ın kaynamaya başlamaları, Balkanlardan yeniden yüz binlerce kişinin göçü, Mehmet Ali Paşa'nın isyanı ve İstanbul'a yürümesi v.s. yüzünden bu ordu pek başarılı olamadı. Ancak İkinci Mahmut “aydın bir despot” karakteriyle sosyal

¹ Şimşir, Bilal. Rumeli'den Türk Göçleri. Ankara 1968.

ve idarî alanlarda birçok reformlar yaptı. İdarede yeni bir örgüt, yeni askerî okullar, sivil hayatın sıkı bir şekilde denetlenmesi v.s. Ferdî hürriyet döneminin kurulması yönünde önemli adımlar atıldı. Tanzimat'ın özellikleri ve metodu hazırlandı.

3. **Tanzimat Dönemi** (1839-1876): Mısır sorununun uluslararası bir duruma, gelmesi, Avrupa devletlerinin baskıları Tanzimat Fermanı ilân ettirdi. Tanzimat metodu, Devlet'in yıkılışına kadar Osmanlının Batılılaşma siyasetine egemen oldu.

Bu dönem kendi içinde ikiye ayrılabilir:

a) 1838-1856 dönemi: Ticaret, maliye, hukuk düzeni v.s. etrafında birçok yasalar çıkartılmıştır. Hristiyan mezheplerin mücâdelelerine Amerika ve İngiltere desteğindeki protestanlar da katılmıştır. Balkanlardaki milliyet mücâdeleleri Anadolu'ya da sıçramış ve Ermeni sorunu ortaya çıkmıştır.

Bu dönemde Devlet'in eski kurumları yıkılmadan, ama kendi başına bırakılarak, Avrupalıların ve azınlıkların baskısıyla yeni kurumlar kurulmaya başlandı. Devlet, dış politikada tamamen Batı ülkelerinin etkisine girmişti. Avrupalılar, Kırım Savaşı'nda Osmanlılara yardım etmeleri karşılığı olarak, kendi hazırladıkları bir fermanı 1856 yılında Osmanlılara kabul ettirmişlerdi.

b) 1856-1876 dönemi: Bu devir, daha önce kurulmuş olan maddî egemenliğin yanı sıra; azınlıklara birçok ayrıcalıklar kazandırarak, yabancıların rahatça okul kurmalarına izin vererek Osmanlı üzerinde Batılıların bir manevî egemenlik kurmalarına da izin veriyordu. Devlet, ekonomik yönden tamamen Batıya teslim olmuş durumdaydı. Bu gelişmeler karşısında Türk aydınları arasında İslamcılık ve Osmanlıcılık akımları çıkmaya başladı. Batılılar, “uygarlık” maskesinin altına sığınarak maddî ve manevî sömürülerini rahatça sürdürürlerken, “Yeni Osmanlılar” memnun olmadıkları bu düzeni değiştirecek yeni yollar aramaya başlamışlar ve Meşrûtiyeti ilân ettirmişlerdi.

Tanzimat döneminde Osmanlı politikası hem içte hem de dışta I tamamen Batının kontrolüne girmiş ve Osmanlı topraklarındaki azınlık isyanları da alabildiğine artmıştır.

4) **Birinci Meşrûtiyet Dönemi** (1876-1908): 1876'da ilân edilen “Kanun-u Esas” (Anayasa), o dönemde pek başarılı olamamıştır ama daha sonraki bütün ıslahat

hareketlerinin sembolü olmuştur. Birinci Meşrûtiyet, bir avuç Osmanlının o zamanın çağdaş politik kavramlarını propaganda ettikleri, Osmanlı Devleti'nin iflasını ilân ettiği, Sultan Abdülaziz'in devrilip Beşinci Murat'ın (1840-1904) oyuncak gibi kullanıldığı bir dönemde Sultan Abdülhamid'in başa geçmek için büyük bir oyunu şeklinde gerçekleşti. Ancak Abdülaziz'i etkilerine almış olan Rusların “93 Harbi”nde Yeşilköy'e kadar gelmeleri üzerine Sultan Abdülhamit parlamentoyu feshetmiş ve Kanun-u Esasi'yi rafa kaldırmıştır.

Padişah bundan sonra tâ İkinci Meşrûtiyet'e kadar kendi yönetimini kurmuştur. Jurnalcılığa dayanan bu yönetime, padişahın dışında kimse etkin olarak katılamamıştır. Sosyal hayatta sıkı bir sansür uygulanmıştır.

İç politikada ayrılıklar körüklenmiş, dış politikada da mahirane bir denge politikası uygulanmıştır. Ülke için Avrupa'nın sömürgeci devletlerinden Almanya daha az tehlikeli bulunarak, bu ülke ile dostluk geliştirilmiş; ancak Almanya Abdülhamid'in tahmininden çok daha çabuk güçlenerek Osmanlının dış politikasına egemen olmuştur.

Bu arada Sultan Abdülhamit politikasına karşı Avrupa'daki Türkler ve diğer Osmanlılar sert bir muhalefet grubu oluşturmuşlardır. “Jön Türk” (Genç Türk) diye nitelenen bu muhalefet, İstanbul'dan ve sürgün yerinden kaçanlarla giderek büyümüştür¹. Özellikle 20. yüzyıl başlarında Jön Türk propagandaları Balkanlardaki Osmanlı subayları arasında çok etkili olmuştur. Ayrıca Avrupa'da düzenlenen Jön Türk Kongreleri de muhalefetin hem birleşmesine hem de ayrılıkların kökleşmesine neden olmuştur. En sonunda 1908 yılında, Makedonya'daki 3. Ordu subayları ve halk, Sultan Abdülhamid'e 1877 yılında yürürlükten kaldırdığı Anayasayı yeniden geçerli kıldığını ilân ettirmişlerdir².

¹ Tunaya, T.Zafer, Türkiye'de Siyasî Partiler, İstanbul 1952. S.102-153.

² Avrupa'da Jön Türk hareketinin gelişimi ve ikinci Meşrûtiyeti ilân ettirmeleri hakkında pek çok yayın vardır. Yararlanılan ana kaynakların önemlileri şunlardır:

Kuran, Ahmet Bedevi, Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele, İstanbul 1956.

Kuran, Ahmet Bedevi, İnkılâp Tarihimiz ve ittihat ve Terakki, İstanbul 1948.

Kuran, Ahmet Bedevi, İnkılâp Tarihimiz ve “Jön Türkler”, İstanbul 1945.

Bayur, Yusuf Hikmet, Türk inkılâbı Tarihi I, II, III. İstanbul 1940-Ankara 1967.

Ramsaur, E.E., Jön Türkler ve 1908 İhtilâli, İstanbul 1972.

1.5. Kültürel Alanda

Osmanlı İmparatorluğu'nun İkinci Meşrûtiyet dönemine kadarki kültürel gelişiminde iki önemli safha vardır:

Birinci safha, eski Anadolu toplumlarıyla Asya'dan gelmiş olan Türk toplumlarının kültürlerinin kaynaşması olan ilk dönem Türk kültürü. Bu kültürde İran uygarlığının ve İslâm dininin çok büyük etkisi vardır. Çünkü Türk kabileleri Anadolu'ya gelirken İran'da ve Irak-Suriye kesimindeki Arap topraklarında kona-göçe geliyorlardı. Bu arada, o toplumların çeşitli kültürel özelliklerini “din” kisvesi altında benimsiyorlardı. Özellikle Arap kültürünün pek çok unsuru, İslâm dini vasıtasıyla Türk toplumu ve kültürü üzerinde alabildiğine etkili olmuştur.

Ancak bu kültürel gelişimin büyük kısmı Osmanlılardan önce, Selçuklular zamanında olup bitmişti. Yani Osmanlı egemenliği sağlandığında, Anadolu'daki Türk toplumlarının kültürel yapısı hemen hemen tamamlanmış gibi idi. Osmanlılar, güçlü oldukları dönemlerde Selçuklulardan aldıkları bu kültürel unsurları geliştirmiş ve yaygınlaştırmışlardı. Avrupa karşısında yenilgiler başlayınca kadar, Batı toplumlarıyla kültürel ilişkiler hemen hemen hiç kurulmamıştır. Osmanlı toplumu Üçüncü Selim dönemine kadar önemli değişikliklere uğramayan serbest bir kültür gelişimi dönemi yaşamışlardır.

Türk toplumunun Batı toplumlarıyla ticaret, siyaset ve savaş karşılaşmaları dışındaki ilk ilişkileri “Lâle Devri'nde oldu. İki toplum arasındaki, psikolojik engeller yıkıldı. O dönem insanların ruhlarında Fransız zevki yer etmeye başladı¹. Saray mensupları arasında, yaşayış ve süslenme açısından Batı taklitçiliği ilk defa bu dönemde başladı. Daha sonraki kültür değişimleri üzerinde çok büyük etkiler yapacak olan “matbaa”, bu dönemde kuruldu².

Batiya karşı gösterilen ruhî direncin kırılmasında en önemli rolü, askerî yenilgiler oynamıştı. Bu nedenle ilk değişimler de, sistemsiz ve düzensiz olarak, asken

Petrosyan, Y.A., Sovyet Gözüyle Jön Türkler. Ankara 1972.

Kutay, Cemal, Türkiye'de ihtilâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi 16 cilt. İstanbul 1961.

¹ Ahmet Refik, Lâle Devri, İstanbul 1932. S 76-77.

² Gerçek, Selim Nüzhet, Türk Matbaacılığı, İstanbul 1939. S.29-30.

alandan olmuştur. Özellikle Üçüncü Mustafa zamanında (1757-1773) sistemli askerî değişimler oldu. Osmanlı ordusu saflarında birçok Batılı uzman çalışmaya başladı.

Osmanlı toplumunun Batılılaşma hareketleri, yenilgiler üzerine zoraki olarak başladı. Batılılaşmada, Avrupa'nın üstünlüğü karşısında duyulan acizlik, Batı uygarlığını anlayamamaktan doğan çaresizlik ve aşağılık duyguları önemli rol oynadı. Hayranlık duyulan Batı insanına her ne pahasına olursa olsun benzemek için, “şekilden taklitçilik” başladı¹.

18. yüzyıl ile kültür değişimlerinin son derece hızlandığı 19. yüzyıl arasında, son derece karmaşık ve hareketli bir dönem olan Üçüncü Selim dönemi (1789-1807) vardır. Bu dönemde de bilhassa askerî alanda Batılılaşma hareketleri başı alıyordu. Ayrıca Avrupa'dan önemli bir yabancı aydınlar grubu Osmanlı Devleti hizmetine girerek yahut onlarla sıkı ilişkiler içinde bulunarak, Osmanlı toplumunun kültür değişimi üzerinde önemli roller oynamıştır.

Osmanlı toplumunda esas değişiklikler İkinci Mahmut döneminde (1808-1839) başlamıştır. Bu dönemde Yeniçeri teşkilâtı yıkılarak yapılacak yeni değişiklikler için “saha temizlenmiştir”. Artık Avrupa'ya öğrenci gönderilir. Batı örneğinde sivil okullar da açılmaya başlanır, nüfus sayılır, sosyal alanda önemli yenileştirmeler yapılır, halkın yaşayışı ve kılık kıyafeti zorla değiştirilmeye çalışılır. Devlet teşkilâtından saray döşemelerine kadar her şey Avrupa'dan örnek alınmaya çalışılır... İkinci Mahmut döneminde genellikle Avrupa'nın yaşayışı, kılık ve kıyafetinin taklid edilmesi üzerinde ısrarla durulmuştur.

Batılılaşma işinde, daha sonra da bu kolay yolda devam edildiğinden, Türkiye pek çok zamanını boşa harcamıştır. Batılılaşma yolunda çoğu zaman yüzeysel taklitlerle yetinmiştir².

Osmanlı toplumunun kültürel değişiminde en Önemli dönüm noktası, muhakkak ki Tanzimat'ın ilânıdır. Tanzimat'a kadar, Osmanlı toplumunun gerileme nedeni ordunun zayıflığı olarak anlaşılmıştır. Bu nedenle de genellikle askerî alandaki yıkma ve kurmalarla uğraşmıştır. Oysa Tanzimat döneminde ve daha sonra da Cumhuriyet'e kadar, Türk toplumunun Batıdan geri kalış nedeni olarak siyasî

¹ Turhan, Mümtaz, Kültür Değişimleri, İstanbul 1969. S.213.

² Turhan, Mümtaz, a.g.e. S.238-239.

bünye ve idarî örgütün farklı oluşu anlaşılmış ve genellikle bu konularda reformlar yapılmaya çalışılmıştır.

Tanzimat hareketinde ve daha sonraki gelişmelerde dış baskılar iç baskılardan daha ağır basmıştır. Tanzimattan sonra devlet idaresi görünüşte tamamen değişmiş, siyasî güç padişahın elinden çıkmış, bürokratların eline geçmiştir. Dilde, edebiyatta, sanatta, mimaride v.s. çok önemli ve köklü değişiklikler olmuştur.

Edebiyatta 18. yüzyıl Fransız edebiyatının etkisinde bir “yenilik edebiyatı” gelişmiştir. Çeşitli edebî şekiller, çeviriler aracılığıyla Osmanlı toplumuna tanıtılmış; bu yolda da Batı taklit edilmeye çalışılmıştır. Ancak bu da şekilde kalmaktan öteye gidememiştir. Dil alanında “Osmanlıca” bir ara tam kendi hüviyetini bulmuş, ondan sonra da sadeleşmeye başlamıştır. Bu arada zorunlu kültür değişiminin doğal bir sonucu olarak dilde pek çok Fransızca kelime görülmeye başlamıştır.

19. yüzyılda bütün dünyaya yayılan Avrupa sömürgeciliği, Osmanlı toplumuna da nüfuz etmeye başlamış; eğitim kurumları, dinî propaganda örgütleri, sınaî ve ticarî kuruluşlarıyla toplumu her yönden değiştirmeye başlamıştır. Günlük yaşayıştan zihniyete kadar her şey hızla değişme yoluna girmiştir.

Batı uygarlığının etkisiyle meydana gelen kültür değişimleri İkinci Abdülhamit döneminde de durmadan devam etmiştir. Avrupa'da meydana gelen yenilikler ve buluşlar, artık matbaa gibi asırlarca süren gelişmelerden sonra değil kısa süreli gecikmelerle Türkiye'ye girmeye başlamıştır. Azınlıkların yanı sıra Türkiye'deki yabancı kuruluşlar ve basın da bu değişimi kolaylaştırmıştır.

1.6. Eğitim Alanında

Medreseler: Kuruluş ve yükseliş devirlerinde Osmanlı toplumunun en yaygın eğitim-öğretim kurumları, medreseler idi. Medreseler tarihinde Osmanlıların esas önemi, medrese teşkilâtını bir düzene koymalarıdır.

Osmanlı Devleti sının içindeki medreseler, ilk defa Yıldırım Bayezit devrinde bir düzenlemeye tâbi tutulmuşlarsa¹ da, esas teşkilât Fatih zamanında yapılmıştır.

¹ Baltacı, Cahit, XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri. İstanbul 1976. S.15

Fatih, ülke içindeki mevcut medreseleri öğretim süreleri, okutulacak dersler ve müderrislerine verilecek maaşlara göre yedi kısma ayırmıştı:¹

- 1) Hâşiye-i Tecrîd (Yirmili) medreseleri
- 2) Miftâh (Otuzlu) medreseleri
- 3) Kırklı medreseler
- 4) Hâriç (Ellili) medreseler
- 5) Dâhil (Ellili) medreseler
- 6) Sahn-ı Semân medreseleri
- 7) Altmışlı medrese.

Osmanlı medrese teşkilâtındaki bir diğer önemli düzenlemeyi de 16. yüzyıl ortalarında Kanunî Sultan Süleyman yapmıştır. Bu teşkilât düzenlemeleri, her iki padişahın da kendi yaptırdıkları külliyeler esas alınarak yapılmıştı. Kânûnî, medrese teşkilâtının en başına kendi Dârülhadîs'ini getirmiş, sisteme bir tıp medresesi eklemiş ve altmışlı medreselerin sayısını çoğaltmıştır. Kânûnî'den sonra da, medreselerin üst kademesinde maaş esasına dayalı bazı yeni düzenlemeler yapılmıştır².

Medreseler, Osmanlı Devleti'nin ilmiye teşkilâtına eleman yetiştiriyordu. Dinî hizmetlerle ilgili alanlar tamamen medrese mezunlarının elinde olduğu gibi, Nişancılık, Defterdarlık, Kazaskerlik, Tabiplik makamları da bunlara veriliyordu. Medreseden yeni mezun olanlar, isterlerse zeamet ve timar alarak askerî sınıfa da geçebiliyorlardı³.

Osmanlı müesseselerindeki bozulmalar tâ Kânûnî döneminden itibaren başlamıştı. Bu, ilmiye teşkilâtında da böyle olmuştur. Giderek artan iltimaslar 16. yüzyıl sonlarında ilmiye ve medrese teşkilâtını, ıslahı zor bir karışıklık içine düşürmüştü. Medreseler bozulmuş, ilme rağbet azalmış, dereceler normal sırayla geçilmeden ilmiye yoluna girilmiş, müderris ve kadılıklar rüşvetle verilmeye başlanmış, telif eserler azalmıştır.

¹ Ayrıntılar için bakınız: a.g.e. S.37-43.

Ünver, A. Süheyl, Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı. İstanbul 1946. S.124 v.d.

² Baltacı, Cahit, a.g.e. S 50

³ age. S.56-58.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı. Ankara1965 S.83 v.d.

Medreselerdeki bozukluk o kadar artmıştır ki, bir ara medrese öğrencileri Anadolu'da bazı isyanların teşvik edicileri ve yöneticileri durumuna geçmişlerdir¹.

Medreselerin ıslahı için çeşitli zamanlarda tedbirler, kanunnâmeler ve hatt-ı hümayûnlar yayınlanmışsa da, başarılı bir sonuç alınamamıştır². Yalnız 1854'de şer'î mahkemelere kadı yetiştirecek olan "Muallimhane-i Nüvvâb" adlı bir medrese kurulmuştur. Bunun dışında 1867'de müderrislerden kurulu bir heyet medrese öğretiminin iç düzenine ait, önemli sonuçlar doğurmamış bir düzenleme yapmışlardı, ikinci Abdülhamit döneminde, medrese öğrencilerine askerlikten muafiyet hakkı verilmesi, bu kurumların hepten yıkımı olmuştur.

Diğer eğitim kurumları: Eğitim tarihinde ortaöğretim veren kurumlar, en çok değişmeye uğrayan kurumlardır. İkinci Meşrûtiyete kadar bu kademedeki belli başlı Uç kurum ortaya çıkmaktadır: rüşdiye, idadi ve sultani.

İlk rüşdiye mektebi "Mekteb-i Maarif-i Adliye" adıyla 1838 yılında açılmıştır. Amacı, daha önce çıraklık yoluyla yetişen memurların seviyesini yükseltmek ve yeni memurlar yetiştirmektir. Artık "kalem" denilen devlet dairelerine çırak alınmayacak, bu okulun mezunları alınacaktı. Hem yatılı hem de gündüzlü olan okulun ders programını müdür ve öğretmenler tespit etmişlerdi. Bu okul, diğer rüşdiyelerin çoğalması üzerine 1862 yılında kaldırılmıştı³.

Tanzimat'ın ilk yıllarında rüşdiyeler Harbiye, Bahriye, Mühendishane ve Tıbbiye gibi yüksekokullara öğrenci hazırlıyordu⁴. Rüşdiyelerin çoğalmaya başlaması 1846'da "Mekâtib-i Umûmiye Nezareti" kurulduktan sonra olmuştur. Önce 16 Mart 1848'de, rüşdiyelere öğretmen yetiştirecek Dârülmuallimin-i Rüşdî adlı

¹ Akdağ, Mustafa, "Medreseli isyanları", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası XI. S.361-387.

² Baltacı, Cahit, a.g.e. S.69-71

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, a.g.e. S.241-860.

³ Koçer, Hasan Alt, Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi, İstanbul 1971. S.40-47. Mahmud Cevad, Maarif-i Umûmiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı, İstanbul 1338. S.8-12.

⁴ Unat, Faik Reşit, Türkiye Eğitim. Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış. Ankara 1964. S 42.

öğretmen okulu kurulmuş¹, sonra İstanbul'da beş tane rüşdiye okulu açılmıştır. Öğretmen okulu ilk mezunlarını vermeye başlayınca, rüşdiye okullarını vilâyet merkezlerine yaymak için çalışmalara başlanmıştır. Bu arada 1850 yılında rüşdiyelerin biraz üzerinde “Dârülmaarif” adlı yeni bir ortaöğretim kurumu açılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde ilk kız rüşdiyesi 1859 yılında açılmıştır. Kız rüşdiyelerinin taşrada yaygınlaşmaya başlaması, 1870'de “ Dârümuallimat”ın (Kız Öğretmen Okulu) açılarak bu okullara bayan öğretmenlerin yetiştirilmesinden sonra olmuştur. 1869'da yayınlanan Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi'ne göre, 500 haneden kalabalık kasabalarda erkek ve kız rüşdiyeleri açılması öngörülüyordu².

Rüşdiyelerin öğrenim süresi, uzun süre 4-6 yıl arasında değişmiş, 1892 okul programları genel düzenlemesinde bu süre 3 yıla indirilmişti.

Türkiye'de ilk idadiler, ordu merkezlerinde 1845 yılında açılmışlar ve 1875'de askerî rüşdiyeler açılncaya kadar, idadi olmalarına rağmen, rüşdiye seviyesinde öğretim vermişlerdir. Sivil alanda ise “idadi” adı önceleri rüşdiyelerin altındaki bazı özel sınıf ve sıbyan okullarına verilirken³, 1869 Nizamnamesi ile rüşdiyelerin üzerinde üç yıl öğretim süreli bir ortaöğretim kurumu olarak düşünülmüştür. Buna rağmen ilk sivil idadi ancak 1873 yılında açılabilmiştir. Bunların taşrada yaygınlaşması da İkinci Abdülhamit döneminde olmuştur.

Taşradaki idadiler, rüşdiyelerle beraber kurulup geliştirilmişlerdir. Vilâyet merkezlerinde yedi, sancak merkezlerinde de beş yıl öğretim süreli idadiler açılmıştır. İkinci Meşrûtiyet'e kadar idadiler taşradaki hem yükseköğretim hem de meslekî öğretim kurumu olmuşlardır.

İdadilerin ilk programları yetersiz bulunarak 1892'de özel bir komisyon tarafından yeni bir ders programı hazırlanmıştır⁴. Bu, hem beş hem de yedi yıllık idadilerin

¹ Koçer, Hasan Ali, Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Problemi (1848-1967) Ankara, tarih yok. S.10-11.

² Koçer, Hasan Ali, Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi. S.93-94.

³ Mahmud Cevad, a.g.e S.477.

⁴ Yücel, Hasan Ali, Türkiye'de Orta Öğretim, İstanbul 1938. S.145-212.

genel bir programı idi. 1902 yılında yedi yıllık idadiler çok amaçlı bir okul haline getirilmek istenmiş; şubeler konmuş,

ziraat şubesinde okuyanların altı, ticaret ve sanayi şubesinde okuyanların ise sekiz yıllık öğrenim görmeleri kararlaştırılmıştır. Beklenen sonuçlar alınmadığı gerekçesiyle, bu denemeden 1906 yılında vazgeçilmiş ve tekrar eski programlara dönmüştür.

Sultaniler, Türk eğitim tarihinde en yüksek ortaöğretim kurumu olarak belirlenmişlerdir. “Sultani” adı ilk önce, Fransa'nın bir notasıyla 1868'de açılan ortaöğretim düzeyindeki okula verilmişti. Bu, müslümanlarla hristiyanların bir arada okuyacakları, Fransızca öğretim yapan bir öğretim kurumu idi¹. 1869 Nizamnamesi'nde her vilâyet merkezinde sultanilerin açılması öngörülmüyordu. Bu okulların son üç yılında öğrenciler Edebiyat ve Fen kollarına ayrılacaktı. Girit'teki bir örneği dışında, İkinci Meşrûtiyete kadar başka sultani açılmamıştır.

Türk eğitim tarihinde meslekî ve teknik okulların kuruluş ve idareleri de çok karışık olmuştur. Genellikle her Bakanlık, kendisiyle ilgili okulların kuruluş ve idareleriyle ilgilenmiştir. Meslekî ve teknik okullar grubundan sayılacak ilk okullar, kara ve deniz mühendisleri yetiştirmek amacıyla 1773 ve 1796'da askeri alanda açılmıştır. İlk sivil mühendis okulu ise 1867'de kurulmuş ve Galatasaray Sultanisi'nin üniversite kısmında (“Dârülfünun-u Sultani”) mühendis ve kondüktör okulları açılncaya kadar devam etmiştir. Bu son okullar da 1881'de kapatılmış ve Mühendishane-i Berrî-i Hümayûn'un bir kısmında, sivil amaçlar için, Hendese-i Mülkiye Mektebi açılmıştır².

Resim, heykel ve yazı derslerinin yanı sıra mimarî eğitimi de yapmak amacıyla, 1882 yılında Ticaret ve Sanayi Nezareti'ne bağlı olarak Sanayi-i Nefise Mektebi açılmıştır.

Sanat okullarının ilk örneği, 1848'de açılan ancak başarısız olan Zeytinburnu Sanayi Mektebi'dir. Bu tip okulların yaygın olarak kurulmaya başlanması, 1863-1864 yıllarında Midhat Paşa'nın (1822-1884) Tuna valisi iken açtığı Islahhaneler ve ordunun teknisyen ihtiyacını karşılamak amacıyla kurulmuş birkaç okulla mümkün

¹ Sungu, İhsan. “Galatasaray Lisesi'nin Kuruluşu”, Belleten VII/28,1943. S.315-347.

² Mehmet Esat. Mir'ât-ı Mühendishane-i Berrî-i Hümayûn, İstanbul 1312. S.155-164.

olmuştur¹. 1868'den itibaren bütün vilâyet merkezlerinde Islahhaneler yapılmaya başlanmış ve bu okullar sonradan Sanayi Mektebi adını almışlardır.

Kız sanat okulu kurma girişimleri de buna paralel olarak gelişmiş, Islahhaneler ve askeriyenin Dikimevi niteliğinde açtığı Kız Sanayi Mektebi ile kendini göstermiştir. Daha sonra sivil kız sanat okulları da kurulup geliştirilmiştir.

Ticaret okulu açılması hususunda ise 1861, 1879 ve 1881 yıllarında yapılan girişimlerden olumlu bir sonuç alınamamıştır. 1884'te bir Musevi'nin yönetiminde açılan Hamidiye Ticaret Mektebi ise 1890'da kapatılıp üç yıl sonra yeniden açılmıştır. Devlet idaresindeki ticaret eğitimi ye ağır aksak giderken yabancılar, azınlıklar ve müslüman cemiyetlerin ticaret okulları daha ilerdeydi.

Ziraat eğitimi alanında da 1847-1851 yılları arasında faaliyet gösteren Ziraat Talimhanesinden sonra, 1857'de Amerikan Asmaları ve Aşı Uygulama Mektebi, Selanik Ziraat Mektebi, 1890'da açılan meşhur Halkalı Ziraat Mektebi ve bir yıl sonra da Bursa'da açılan uygulamalı ziraat okulları sayılabilir. 1898'de Ankara'da kurulan Çoban Mektebi ve 1900'de İzmir Seydiköy'de kurulan -başarısız- Bağcılık ve Aşı Uygulama Mektebi, İkinci Meşrûtiyete kadar geçen zaman içinde görülen ilginç örneklerdir.

1857'de kurulan Orman Mektebi, 1874'de yanına Madencilik Mektebi'ni de alarak 1892 yılında kapatılıncaya kadar faaliyet göstermiştir. Dolayısıyla İkinci Meşrûtiyete kadar orman ve madencilik alanında başka okula rastlanmamıştır.

Batılı anlamda bir üniversite kurulması fikri, ilk defa 1846 yılında Maarif Meclisi'nin bir teklifi olarak ortaya çıkmıştır. Büyük harcamalarla binası yaptırılmış, Avrupa'dan birçok âletler getirtilmiş, örgün bir eğitim olmaktan ziyade halka açık konferanslar şeklinde 1863-1865 yılları arasında “öğretim” yapılmıştır. Üniversite binasını yakan bir yangınla kapanan bu girişimden sonra, 1870'de ikinci defa üniversite kurma girişimi yapılmıştır. 1869 Nizamnamesinde yazılı hükümlere göre ve ilk girişime nazaran daha modern olarak tasarlanan bu üniversitenin de binası yaptırılmış, içindeki öğretim faaliyetinde “dinî inançlara aykırı” olarak yorumlanan

¹ Ergin, Osman. İstanbul Mektepleri ve İlim ve Terbiye Müesseseleri -Dolayısıyla- Türkiye Maarif Tarihi, İstanbul 1977, 2.baskı. S.628-629.

Unat, Faik Reşit. a.g e. S.80

bazı olaylar dolayısıyla, bir yıl geçmeden, faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmıştı. İkinci Meşrûtiyet dönemine aktarılan üniversite ise, İkinci Abdülhamid'in tahta çıkışının 25. yıldönümünde kurulan Dârülfünun idi¹.

Osmanlı Devleti'ndeki eğitim kurumlarında ismen görülen bu çeşitliliğe rağmen, bunların büyük çoğunluğunun Devlet dairelerine memur yetiştirdiği anlaşılmaktadır. Uygulamalı okullardan mezun olanlar bile, diplomayı alır almaz bir masa başına geçerek memuriyete başlıyordu. Bunların yanı sıra askerî ve sivil, her daire kendi memurlarını kalifiye hale getirmek ve daha bilgili memurlar yetiştirmek amacıyla yüzlerce okul açıyordu. Bunlar hem öğretim süresi hem de müfredat programı bakımından birer okul olmaktan ziyade, bir hizmet-içi eğitim kursunu andırıyordu. Zaten çoğu da uzun süre devam edemiyordu.

¹ Unat, Faik Reşit, a.g.e. S.49-50.

Koçer, Hasan Ali. Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi. S. 104-110

2. İKİNCİ MEŞRÛTİYET DEVRİNDE OSMANLI DEVLETİ'NİN GENEL GELİŞİMİ

2.1. Ekonomik Alanda

İkinci Meşrûtiyet'in ilân edilmesinde¹ en büyük faktör olan “Jön Türkler”, yalnızca Avrupa “medeniyeti”ni tanıyorlar; ama genel olarak Avrupa emperyalizmini ve sömürünün özünü tanımıyorlardı. Bunlar, her şeye siyasî açıdan bakan, ona göre hareket eden bir grup idi².

1908 hareketinin doğmasında etkili olan bir diğer yerli grup, Selanik Yahudileri idi. Bunlar bir yandan genel Yahudilik ülküsüne uyarak Filistin topraklarında yerleşmek istiyorlar, bir yandan da İstanbul'daki Rum ve Ermeni tüccarların yerini almak istiyorlardı³. Yahudi grup ayrıca, Avrupa ve Amerika'da olduğu gibi, “Meşrûtiyetin yönetici beyni ve sermayesi” de olmak istiyorlardı⁴.

İkinci Abdülhamit, Jön Türkler olayını bir “İngiliz oyunu” olarak değerlendirdi ve uygulaya-geldiği “denge siyaseti” gereği -İngiliz yanlısı olarak bilinen- Kâmil Paşa'yı (1832-1913) sadrazam yaptı. Bu arada, 1876'da dondurduğu anayasal düzeni de buzluktan çıkartarak İttihat ve Terakki Partisi'ni güç durumda bıraktı.

İngiltere, İkinci Meşrûtiyet'in ilânından “İmparatorluktaki Alman saygınlığını azaltır” diye bir şeyler bekliyordu. Çünkü İkinci Abdülhamit nezdinde Almanların ekonomik ve siyasî gücü, İngilizler aleyhine olarak durmadan geliyordu. Aslında İngilizler, “Türkiye'de bir Mısır yaratmak” istiyordu⁵. Ancak Kâmil Paşa iktidardan çabuk düşürüldü. İngiltere'nin, halkın dinî duygularını kullanarak gerçekleştirdiği

¹ İkinci Meşrutiyetin nasıl ilan edildiği, birçok eserlerde bütün ayrıntılarıyla anlatılmıştır. Meselâ, Bayur, Yusuf Hikmet. Türk inkılâbı Tarihi cilt II, kısım 4. Ankara 1952. S.145-200.

² Mardin, Şerif, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri. Ankara 1964.

³ Yerasimos, Stefanos, Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, cilt 2, İstanbul 1975. S.1052.

⁴ a.g.e. S.1084-1085

⁵ a.g.e. S.1064-1065

31 Mart hareketi de Almanların “Hareket Ordusu” uygulamasıyla suya düşünce, İngilizler artık Türkiye'nin elden çıktığına karar verdiler. Mahmut Şevket Paşa'ya (1856-1913) yapılan suikast ise, İngiltere'nin son çabası oldu. Bundan sonra, İngilizler müttefikleriyle Türkiye'yi parçalamaya karar verdiler. Birinci Dünya Savaşı'nda da bunu uygulamaya koyuldular.

İkinci Meşrûtiyet döneminde İngilizler Lynch projesi ve Irak'ta bazı demiryolları yapım projeleriyle geldiler, ama reddedildiler. Ayrıca bu Devlet Irak ve Arap Emirlikleri'ndeki petrole göz diktiğinden, çeşitli antlaşmalarla buralarda nüfuz bölgeleri oluşturmaya çalıştılar. Bunu antlaşmalarla sağlayamayınca da, emrivakiler yapma yoluna gittiler.

Almanlar ise İkinci Meşrûtiyet'ten pek kaygı duymadılar. Çünkü yeni rejim İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne, Cemiyet de Osmanlı kara ordusuna dayanıyordu. Kara ordusunda ise her yönden Almanlar hâkim idi. Almanlar bu fırsatı 31 Mart olayları sırasında çok iyi kullandılar. Üstelik fırsattan istifade ederek İkinci Abdülhamit gibi tecrübeli bir politikacıdan da kurtuldular. Ondan sonra Jön Türkleri avuçlarının içine almak zor olmadı. Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti'ni bu kadar kolay sokmaları, bunun en açık delilidir. Almanlar bu dönemde Deutsche Bank aracılığıyla ve Bağdad Demiryolları projesiyle Osmanlı Devleti'ni kendilerine daha çok bağladılar. Bu dönemde Devletin İngiltere ve Fransa ile ticarî ilişkileri azalırken Almanlarla yapılan ithalat ve ihracat ticaretleri genişledi. Yatırımlardaki Alman sermayesi de, diğer ülkelerinkinden daha çok arttı.

Devlet çok çeşitli sorunlarla karşılaşınca, üstelik Trablusgarp ve Balkan savaşları sırasında borçlanmalar hızla arttı. Borç alabilmek için Fransa'ya birçok ödünler verildi; eğitim antlaşmalarından demiryolu ve liman yapım ayrıcalıklarına kadar. Çünkü Devlet sık sık memurlarının ve Avrupa'daki öğrencilerinin maaşlarını bile veremeyecek durumlara düşüyordu. Bu nedenle, borç alabilmek uğruna büyük ödünler veriliyordu.

Bu dönemde Düyûn-u Umûmiye İdaresi de gerçek bir işlerlik kazanıyordu. Devlet bütçesinin hemen hemen yarısına el koyan bu İdare, kaybolan Rumeli topraklarından toplayamadığı vergiyi Anadolu halkından fazlasıyla çıkarıyordu.

İkinci Meşrûtiyet döneminde İtalya yeni bir sömürgeci devlet olarak doğmuş ve dünyanın paylaşımına katılmıştı. Bunun ilk denemesini de Libya'ya asker çıkartarak gerçekleştirmişti.

Avrupalı sömürgecilerin İkinci Meşrûtiyet içindeki en büyük oyunları, Osmanlının Avrupa'dan kovuluşunu gerçekleştirmek olmuştur. Balkanlar hareketini tam başarıya ulaştırmak için Libya, İtalyanlara bir “sus payı” olarak sunulmuştur. Balkanları “maşa devletler” arasında paylaştıran büyük sömürgeciler, Anadolu'yu ise doğrudan kendi aralarında paylaşmak istiyorlardı. Bunu anlayan ve Anadolu'ya tümenden el koymayı plânlayan Almanlar ise, Osmanlı ordusuna iyice sızmayı tercih ediyorlardı.

Bu sırada genellikle iç sorunlarla ilgilenen Rusya ise, Balkan yolu Romenler ve Bulgarlar tarafından tıkanıdığı için Doğu Anadolu'dan ilerlemeye çalışıyorlar ve Ermeni sorununu kurcalayıp duruyorlardı.

Osmanlı Devleti'nin ekonomik gelişimine kuşbakışı bakıldığında ise, şu durum gözüküyordu: İkinci Abdülhamit dönemine göre ithalat ve ihracat hacim yönünden bir artma göstermesine rağmen, satılan ve alman mallar yönünden aynı kalmıştı. Bu arada üretim fiatları gittikçe artıyor, ihracat fiatları ise giderek düşüyordu. İthal fiatları da devamlı arttığından, 1914 yılına yaklaştıkça dış ticaret açığının gittikçe büyüdüğü görülüyordu.

1909'dan sonra millî şirketlerin sayısı alabildiğine artmasına rağmen, bunların ekonomi içindeki payları, eskiden olduğu gibi, gene %11 dolayında kalıyordu. Türkiye'deki yabancı sermaye yatırımları ise, bu dönemde şehir donatımı, beslenme sanayii ve madenlere yönelmişti.

Özet olarak söylemek gerekirse, Jön Türkler ve Meşrûtiyet idareleri Osmanlı Devleti üzerindeki ekonomik sömürüyü daha da hızlandırmışlardı.

2.2. Sosyal Alanda

İkinci Meşrûtiyet, Türk tarihinde toplumu en fazla ilgilendiren, topluma en fazla dayanır gibi gözükken bir sancı dönemidir. Bu dönemin propagandası halka dayanmak, halka mutluluk getirmek, kardeşçe yaşamak v.s. şeklinde halka büyük bir ümit vererek yapılmıştır. Nitekim Meşrûtiyet'in ilânından sonra görülen geniş

başıbozukluk ve sarhoşluk devresinde halkın heyecanı, sevinci, birbirleriyle kaynaşması da bunu göstermektedir. Gayri-müslim çeteler dahi, kısa bir dönem silâhlarını bırakmışlardır. O dönemde hürriyet; huzur, bolluk ve güvenlik olarak anlaşılmıştır. Bunların nasıl sağlanacağını düşünen ise olmamıştır.

Kurulan her hükümetten büyük işler beklenmiştir. Oysa bu hükümetlerin İkinci Abdülhamit devri hükümetlerinden pek farkı yoktu; yeni bir kadro değillerdi.

Bu dönemdeki sosyal gelişmelerin en önemlisi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bütün yurt çapında hızla örgütlenmesi ve halkın akın akın bu örgüte üye olmasıdır. Örgüt kamuoyuna böylece hâkim olmuş ve her yerde hükümet otoritesi yerine geçmiştir¹. Halk bu örgütten istemediği memuru değiştirmesini, yapamayacağı şeyleri yapmasını istemiştir. Bunlar olmayınca da, daha 1908-1909 arasındaki sarhoşluk döneminde halkta hayal kırıklığı ve ümitsizlik doğmuştur². Çünkü daha ilk anlarda Bulgaristan bağımsızlık ilân etmiş, Avusturya Bosna-Hersek'i ülkesine katmış, Girit adası Yunan parlamentosu için milletvekili seçmişti. Bütün bu olaylar, İkinci Meşrûtiyet başlarında uygulanmak istenen “Osmanlılık” politikasına ilk tepkilerdi.

Ülke, aldığı borçların ağırlığı altında kımıldayamayacak duruma gelmişti. Kapitülasyonları kaldırmak bir yana, yabancı baskısı arttıkça artmıştı. Gümrüklere, ticarete, ulaşım v.s. yabancı hâkimiyeti alabildiğine yerleşmişti.

Osmanlı aydınları arasında tâ Avrupa'da başlayan siyasî çekişmeler yurt içinde daha da artmıştı. Toplumda birçok siyasî düşünce akımları ortaya çıkmış ve aydınlar arasında birçok temsilci bulmuştu. İkinci Abdülhamit yönetimini beraberce yıkanlar, yeni düzeni beraberce kuramayacaklarını anlamışlardı³.

İkinci Meşrûtiyet döneminde Türk toplumu ekonomik alanda etkin bir durumda değildi. Çoğu asker, memur, köylerdeki kadınlar ve yaşlılar da çiftçi idiler. Yani Avrupa'nın bu alanda yaptığı baskıya direnemeyecek durumda idiler. Zanaat ve ticaret, Türk olmayanların eline geçmişti. Türkler, yabancı mallara karşı ancak boykot yapabiliyorlardı ki, bunun da yabancı şirketler üzerinde çok fazla etkisi

¹ Tunaya, Tarık Zafer, Hürriyetin İlânı. İstanbul 1959. S.40.

² a.g.e. S.58.

³ A.g.e. s.33.

olmuyordu. Ancak Türk kamuoyu üzerinde milliyetçi direnişin ilk denemelerine fırsat veriliyordu. İkinci Meşrûtiyet süresince pek çok yazarlar, ekonomi, eğitim ve sosyal alanlarda da onu destekleyecek devrimler yapılmadıkça siyasî devrimin pek etkili olamayacağını belirtiyorlardı.

Bu dönem başladığında, halk her alanda büyük bir bilgisizlik içinde yüzüyordu. O zaman, toplumun ve devletin geri olması esas olarak bu bilgisizlik faktörüne bağlanmıştır. Bu bilgisizliği ortadan kaldırmak için yaygın bir halk eğitimi çalışmasına başlanırken, yükseköğretim kurumlarına da burada öğretim yapamayacak birçok kişi kaydediliyordu.

İkinci Meşrûtiyet döneminde “Osmanlılık” kalesinin çöktüğü anlaşılmıştır. Dönem başlarında herkesin hararetle savunduğu “Osmanlı toplumu” kavramına, daha o zaman gayrimüslimlerin katılmayışı, kendi dinlerini ve millî duygularını özellikle koruyacaklarını söylemeleri; daha sonra müslüman toplulukların da kendi başlarının çaresine bakmaları sonucunu doğurmuştur. Arnavutlar, Araplar, Çerkezler, Kürtler v.s. kendi yardımlaşma örgütlerini kurmuşlardır.

Bu arada müslüman Arnavutların çoğu hristiyan Arnavutlarla beraber hareket etmiş; Latin harflerini kullanarak Arnavutça eğitim yapan millî okullar kurmuşlardır. Osmanlılar ise bunu askerî yönden önleyemeyeceklerini anlayıp orada çok yoğun ıslahat hareketlerine başlayınca, önce İtalya ve arkasından diğer Balkan devletleri Osmanlıya karşı “yeni bir haçlı seferi” düzenlemişler, bu bölgede bağımsız Arnavutluk’u ilân ettirmişlerdir.

Araplar ise genellikle dil esası üzerinden hareket etmiş; Arap vilâyetlerinde eğitim, mahkeme ve resmî dairelerde kullanılan dilin Arapça olmasını sağlamışlardır¹. Ayrıca İngilizlerin kışkırtmalarıyla, Arap kabileleri yer yer Osmanlı kuvvetlerine karşı isyan etmişlerdir.

Ermeni toplumu, 1909'daki Adana olaylarından sonra Osmanlı toplumuna biraz uyar gibi görünmüşler, Devlet hizmetinde pek çok görevler almışlar, Osmanlı eğitim ve kültür çalışmalarına katılmışlardır. Bu arada gayrimüslim toplumların ortak politikalarından da pek kopmamışlardır.

¹ Bayur, Yusuf Hikmet, Türk inkılâbı Tarihi cilt II kısım 3. Ankara 1951 S 212, 217, 223-226 v.s.

Rum toplumu bu dönemde bütün gücüyle Yunan politikasına uymaya ve Yunanistan'a bağlanmanın hazırlıklarını yapmaya çalışmıştır. Okullarında Yunan uyruklu öğretmenler bulundurmuş, gençlerim Yunan üniversitelerine ve askerî okullarına göndermiş, mebusları aracılığıyla Meclis'in çalışmalarını engellemiş, Osmanlı hükümetlerinin kendileri aleyhine bir hareket yapmasını gayet mahirane bir şekilde önlemiştir¹.

Osmanlı sınırları içindeki Bulgar ve Ulah unsurları da kendi “ana devlet”lerini hiç bir zaman unutmamışlar ve sürekli olarak onlara bağlanmak için çabalamışlardır.

Yahudiler, masonluk aracılığıyla İkinci Meşrûtiyetin ilânında rol oynadıklarından dolayı bu dönemin en avantajlı azınlığı olmuşlar; her alanda gayet geniş bir hareket serbestliği kazanarak Devletin yönetiminde etkili olmuşlardır.

İkinci Meşrûtiyet döneminin başka bir önemli toplumsal gelişmesi, basın-yayın hareketlerinin gelişimiyle “kamuoyu oluşturma” çalışmalarının hızlanması ve toplumsal gruplaşmaların artmasıdır. Dernekçilik yönünden, Osmanlı Devleti'nin en hareketli dönemi bu dönemdir. Özellikle milletvekili seçimleri, ülkedeki toplumsal hareketliliği arttırmıştır. Kadınlar bu dönemde sosyal hayatta oldukça faal bir duruma gelmişler; konferanslara katılmaya, üniversiteye girmeye, hayır dernekleri kurmaya, basındaki tartışmalara katılmaya başlamışlardır.

Rumeli'den Türk göçleri devam etmiştir. Balkan bozgunu sırasında bu göçlerin en feci dönemleri yaşanmıştır. İstanbul, akın akın gelen yaralı ve göçmenlerle dolup taşmıştır. Yaralılar okullara ve diğer devlet dairelerine alındığından, göçmenler aç ve sefil olarak sokaklarda kalmışlardır. Devlet, bu sorunun çözümüne ancak 1914 yılında girişmiş; göçmenler Anadolu topraklarına yerleştirilmeye başlanmış; bu ise Rumların sert tepkilerine, bütün Rum okul ve kiliselerini kapatmalarına neden olmuştur.

2.3. Askerî Alanda

İkinci Meşrûtiyet döneminde ordu devamlı olarak hem iç hem de dış sorunlarla meşgul olmak zorunda kalmıştır. Ordu içindeki iktidar ve muhalefet yanlısı gruplar

¹ Kutay, Cemal, Türkiye'de İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi, cilt XVII. S.9901.

alabildiğine iç politikaya girmiş, sınırlarda da Devlet'in geleceği bakımından önemli savaşlar yapmıştır.

Daha 1908 yılının 5-6 Ekim tarihlerinde Bulgaristan'ın bağımsızlığını, Girit'in Yunanistan'a katıldığını, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun da Bosna-Hersek'i ilhak ettiğini ilân ettikleri görülmüştür. Hükümet bunlara karşı hiç bir askeri harekate girişemeyerek, sadece protestolarla yetinmiştir.

İkinci Abdülhamit döneminin askerî alandaki en büyük kötülüğü deniz kuvvetlerine olmuştur. O zaman bütün donanma Haliç'e hapsedilmiş ve gemiler iş göremez hâle gelmişlerdi. İkinci Meşrûtiyet'in ilânından sonra, 3 Şubat 1909'da donanmanın düzene sokulması ve askerlerinin eğitimi için, İngiltere'den Amiral Gambell getirtilmiştir.

İkinci Meşrûtiyet döneminde, ordunun iç politikaya karışmasının en yaygın olduğu dönem, 1909 yılında ortaya çıkan “31 Mart” olayları dönemi olmuştur. Ordu bu olaylarda hem “Avcı taburları” vasıtasıyla olayların başlamasına neden olmuş hem de Selanik'te kurulup İstanbul'a getirilen “Hareket Ordusu” vasıtasıyla bu hareketi bastırmıştır.

1908 hareketi, özellikle küçük rütbeli subayların girişimleri ile meydana gelmiş ve bu durum, orduda üstlerle astların arasını açmıştır. Ordu disiplinini bozan bazı yakışsız olaylar olmuştur¹. Genç subaylar başlangıçta genellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde yer almışlardır. Hele 31 Mart olaylarından sonra Hareket Ordusu mensuplarına gösterilen ayrıcalıklar ve terfiler, iç politikayı subaylar için daha çekici bir hale getirmiştir. Bu arada İttihat ve Terakki Cemiyeti karşıtı subaylar da Halâskârân” ve “Ahrar” gibi çeşitli gruplara ayrılarak iç politika mücadelesine katılmış, hattâ dağa çıkmışlardır. Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki bozgununda bunun büyük bir payı vardır².

31 Mart olayları, İkinci Meşrûtiyet döneminde ordunun politikaya aramasının en kötü örneği olduğu gibi, Balkan bozgunu da iç politikanın orduya karışmasının en feci sonucu olmuştur.

¹ Karatamu, Selahattin, Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi. Ankara 1971. S. 183.

² Bayur, Yusuf Hikmet, a.g.e. cilt II. Birinci ve ikinci kısımlar.

İkinci Meşrutiyet başladığında Türk olmayanlar, medrese mensupları ve İstanbul doğumlu olanlar askerlik hizmetinden muaf idiler. Bir de “bedel-i nakdî” konunca, bu hususta alabildiğine bir eşitsizlik ortaya çıkmış ve askerlik hizmeti anlayışı zedelenmişti. Bunun için 1909'da yeni bir Askere Alma Yasası (“Ahaz-ı Asker Kânunu”) çıkartıldı. Amaç, eski askere alma düzeninin ıslahı idi. Gerçi medrese öğrencilerinin bazıları, hristiyanlar v.s. askere alındı ama gene de askerlikten affedilen çeşitli zümreler 15 milyon nüfusa ulaşabiliyordu¹.

Balkan Savaşı'nın hem toprak hem de asker kaybı olarak getirdiği acı sonuçlar, Devleti yeni bir askere alma yasa çıkartmaya mecbur etti. Ama bu, Meclis'ten bir türlü geçirilemedi; 1914 yılında da ancak geçici yasa olarak uygulamaya konu².

Ordunun genel olarak ıslahı hususunda, o zamanki genel kurmayın yaptığı çalışmalar 1910 yılı sonlarında ancak tamamlandı. Bu zamana kadar kara kuvvetlerinde General Golç'un (Colmar von der Goltz) (1843-1916) kumandasında Alman subaylar, deniz kuvvetlerinde de Amiral Lympus'un kumandasında İngiliz subaylar bazı ıslah çalışmalarında bulunuyorlardı. Jandarma birliklerindeki ıslah çalışmalarını ise Fransız General Bauman yürütüyordu. Örgüt bakımından da 1911 ve 1913 yıllarında ordunun yeni teşkilât yönetmelikleri yayınlanıyordu³.

İkinci Meşrûtiyet döneminde silahlı kuvvetler bünyesinde görülen bir diğer hareket de “gençleştirme” (“tasfiye”) çalışmalarıdır. İlk olarak dönemin başında, 1909 yılında Meclis'ten bir “Tasfiye-i Rütüb Kânunu” çıkartıldı⁴. Amaç, eskiden padişahın “ihvan ettiği” rütbelerin geri alınması idi. 1911'de çıkartılan yaş haddi yasası ile de subaylar arasında gençleştirmeye gidildi⁵.

Balkan yenilgisinden sonra Türk ordusundaki ıslah çalışmaları tamamen Almanların eline verildi. Lyman von Sanders (1855-1929) yönetimindeki “Alman Askerî İslah Heyeti”, kara ordusunu her yönden ele alarak ıslaha, daha doğrusu Birinci Dünya Savaşı'na hazırlamaya koyuldu⁶. Bu arada deniz kuvvetlerindeki

¹ Karatamu, Selahattin, a.g.e. S.234-235.

² Takvim-i Vekayi. 14-26 Mayıs 1914. S.1815-1840.

³ Karatamu, Selahattin, a.g.e. S. 146-181, 199-224.

⁴ Düstur. II. tertip, ciit I. S.421.

⁵ Karatamu, Selahattin, a.g.e. S.189.

⁶ a.g.e. S.192-199.

İngiliz amiralleri Gambell, Williams ve Lympus da ıslah çalışmalarında bulundular. Almanlar, Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar Türk donanmasına nüfuz edemediler. Bu arada Türk ordusunun hava kuvvetleri teşkilâtı da İkinci Meşrûtiyet döneminde kurulmaya başlandı. Hem uçak satın alma hem de eğitim yönünden bazı çalışmalar yapıldı¹.

2.4. Siyasî ve İdarî Alanda

İkinci Meşrûtiyet'in siyasî ve idarî alandaki gelişmeleri belli başlı dört ana kademedede incelenebilir:

A) 10 Temmuz 1908 - 13 Nisan (31 Mart) 1909 arasındaki dokuz aylık dönem: Osmanlının Türk unsurları arasında, özellikle İstanbul'da bilinçsiz bir sevgi ve neşe anarşisinin olduğu dönem. Bu dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti ancak yönetim kulislerinde yer alabiliyordu. İdare, İkinci Abdülhamid'in eski kurt vezirlerinin elinde idi. Genç Türkler, Osmanlı uyruğundaki herkesi eşit yapmaya çalışan bir program uygulamak istiyorlar; ama yabancı ülkeler ve azınlık toplumları bunu istemiyorlardı. Çünkü onlar, daha önce aldıkları “imtiyazlar”la ülkedeki Türklerden bile daha geniş hak ve hürriyetlere sahiptiler. Azınlıklar ve yabancılar, daha ziyade “adem-i merkezîyet” istiyorlardı.

“Prens” Sabahaddin'in ittihat ve Terakki Cemiyeti ile kısa süren barışıklık dönemi sona erince ve “İngiliz yanlısı” diye bilinen Kâmil Paşa da Sadrazamlık görevinden alınınca, İngilizler ihtilâl hazırlıklarına başladılar. Kıbrıs'tı Derviş Vahdetî aracılığıyla klasik isyan biçimini kullandılar. Halkın dinî duygularını tahrik ettiler ve “Abdülhamit yanlısı” bir darbe imiş gibi gösterdiler. “31 Mart olayları” diye adlandırılan bu hareketin önde gelen kişilerinden biri olan Hoca Rasim Efendi de “Prens” Sabahaddin Bey grubuna dahildi. “Saadet” gazetesinde onu öven yazılar yazıyordu². Bu kişi, olaylar sırasında Meclis'i basanların da sözcülüğünü yapmıştı. İsyân hareketi bastırıldıktan sonra İstanbul'dan kaçan gruplar üzerinde “Prens” Sabahaddin Bey'in tomar tomar “Asker kardeşler, essalâmü aleyküm” başlıklı mektuplarına rastlanmıştı³. 31 Mart olayları sırasında İstanbul'daki “Genç

¹ a.g.e. S.487-497.

² Bayar, Celal, Ben de Yazdım. İstanbul 1967. S. 149,153.

³ a.g.e. c.II. İstanbul 1966. S-361.

Türkler'in çoğu tekrar ilk geldikleri yer olan Selanik'e kaçtılar. Oradaki İttihatçı subayların önderliğinde bir "Hareket Ordusu" kurup başına da Mahmut Şevket Paşa'yı geçirerek inanılmaz bir çabuklukla İstanbul'a geldiler. Bu ordunun hazırlanış ve İstanbul'a naklinde de Almanların özel bir çaba gösterdikleri söylenmektedir¹. Ordunun İstanbul'a girişiyle, isyancı hareketler kolaylıkla bastırılmıştır.

Bu ilk dönemde İstanbul gerçekten hür bir hava yaşadı. Her alanda birçok dernek ortaya çıktı, birçok gazete ve kitap yayınlandı². İdare, tam bir anarşi içinde yaşadı. "İstibdad devrinin kalıntısı" olduğu gerekçesiyle Devlet dairelerindeki görevlilere itimat edilmedi, okullarda derslere girilmedi, öğretmenler ve sınavlar istenmedi. Bunlar üzerine Devlet dairelerinde temizlik üzerine temizlik ("tensikat") yapıldı; birçok memurun görevlerine son verildi.

Gene bu ilk dönem içinde yapılan Meclis seçimlerinde İttihat ve Terakki Cemiyeti büyük bir başarı gösterdi. Etnik bakımdan, bu Meclisteki milletvekillerinin çoğu da Türk olmayanlardı ve bunlar Meclis'te bir ortak grup gibi hareket ediyorlardı.

B) 13 Nisan 1909 - 17 Temmuz 1912 arasındaki dönem: 31 Mart olayları, ülkedeki hürriyet havasının geniş oranda kaybolmasına yol açtı. Bu

olaylar sonrası uygulanan sıkıyönetimde gazeteler ve derneklerin çoğu kendiliğinden kapandı³. "Genç Türkler", iktidarın gizli denetleyicileri rolünden çıkıp ülke yönetimini açıktan üstlendiler. Ordu ile İttihat ve Terakki Cemiyeti, İkinci Abdülhamit'in 1908 yılında oynadığı oyunu ancak 31 Mart olaylarından sonra

31 Mart olayları da İkinci Meşrûtiyetin en çok incelenen konularından biri olmuştur. Bu konuda bakınız:

Akşin, Sina, 31 Mart Olayı. İstanbul 1972.

Avcıoğlu, Doğan, 31 Martta Yabancı Parmağı. İstanbul 1969.

Atay. Falih Rifki, Batış Yılları. İstanbul 1963. S.38-39.

Kuran, Ahmet Bedevi, Harbiye Mektebinde Hürriyet Mücadelesi. İstanbul tarih yok. S.157,174.

¹ Yaman, Kemal "Meşrûtiyet Hareketleri ve Yabancı Tesirleri". İçinde: Beynelmilel Sermeye ve İhtilâl Hareketleri. İstanbul 1974. S.66.

² Çünkü 1909 Anayasa'sı ile sansür kaldırılıyor, bireysel hürriyetler çoğalıyor, toplanma ve örgütlenme hürriyetleri getiriliyor ve parlamenter sistem kuruluyordu.

³ Tunaya, Tark Zafer, Hürriyetin İlânı. S.18.

bozabilmişlerdi. Almanlar, tecrübeli padişaha yaptıramayacakları pek çok acemilikleri, daha sonra Ordu ve Cemiyet iktidarlarına kolayca yaptırabilmişlerdir. 31 Mart olaylarından sonra saltanata getirilen Sultan Reşat, İkinci Abdülhamit'in tam aksine, yürütmeye hiç karışmayan, yetkilerini aşmak bir yana kendi yetkilerini bile kullanmayan bir padişah olmuştur¹.

31 Mart olayları, “Genç Türkler”e İslâmın manevî gücünden yararlanma ilhamını da verdi. Ondan sonra “pan-islamist” bir siyaset izlemeye ve dinî duyguları siyaset alanına kanallandırmeye çalıştılar. Hattâ bunun için çok uzak ülkelere bile “mürşit”ler yolladılar². Çeşitli müslüman ülkelere, eğitim ve kültür alanında bunlara pek çok başvuranlar oldu*.

Azınlıklarla Hükümet ilişkisi sertleşti. Hükümetin azınlık öğretim kurumlarını denetim altına almak istemesi, azınlıkların çok sert tepki göstermelerine neden oldu. Meclis'in Rumeli'deki Rum ve Bulgar çatışmasını çözmeyi amaçlayan bir yasayı çıkarmasından sonra, Balkanlardaki ve İstanbul'daki azınlıkların birlik sağlama çalışmaları çok daha hızlandı.

Bu dönemdeki en önemli sorunlardan biri de Arnavut sorunu oldu. Daha önce Devletin ve padişahın en sâdık bekçileri olan Arnavutlar da isyan etmeye başladılar. Sultan Reşat'ın Arnavutları yatıştırmak için Kosova ovasında yaptığı miting, büyük ancak samimî olmayan bir ilgi gördü. Ermenilerle ilişkiler bu dönemde de soğuk kaldı. İkinci Meşrûtiyet devrinin en ilginç gelişimi de Araplar arasında oldu. İngilizlerin de kışkırtmasıyla Arap aşiretleri Devlet'e sürekli başkaldırdılar. Genç Türklerin “Panislamizm” politikası, Arabistan'da pek yankı bulmadı.

1909-1912 arasında, ülkede yeni düzeni kurmak için birçok yabancı uzman çalıştırıldı. Maliye Bakanlığında birçok yabancı malî komisyonlar çalışıyordu. R. Crawford gümrüklerde, Kont Robilânt Jandarma dairesinde, Leon Ostrorog Adliye

¹ Kutay, Cemal, Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi, cilt XVII. İstanbul 1961 S.9524-9525.

² Mandelstam, Andre, Le Şort de l'empire Ottoman. Paris 1917. S.28.

* Güney Afrika'dan, Rusya sınırları içindeki Şemahi ve Hacı Tarhan şehirlerinden, Kırım'dan Osmanlı okullarında okumak üzere öğrenciler geliyordu: Bakınız Başbakanlık Arşivi, Babiâli Evrak Odası No:320070, 306403, 305220, 292415

Bakanlığında, birçok yabancı mühendis ve teknisyen Nâfia Bakanlığında çalışmalar yapıyordu.

Tanzimat'tan beri uğraşılıp da bir türlü gerçekleştirilemeyen “hristiyanların askerliği”, bu dönemde gerçekleştirildi.

İttihat ve Terakki'ye muhalif ekip, bu dönemde hızla örgütlendi. Hattâ hepsi “Hürriyet ve İtilaf adlı bir ana örgütte toplandılar. Bu dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde de bir muhalif grup doğdu ve gelişti¹.

Osmanlı Devleti'nde ilk defa 1908 devriminden sonra çıkan siyasî parti kurumlarının en canlı olduğu dönem, bu dönem olmuştur².

C) 17 Temmuz 1912 - 10 Ocak 1913 arasındaki dönem: Osmanlı Devleti'nin büyük bozgun dönemidir, Ahmet Muhtar Paşa kabinesi, ülkeye bir barış getirebilmek amacıyla “genel af ilân etmiş, ancak umulan sonuçlar alınamamıştı. Üstelik Balkanlardaki azınlıkların ayrılıkçı hareketleri hızlanmış; azınlıkların “ana devletleri” Osmanlı Devleti'ni “bozgun”a uğratmışlardı³. Balkan Savaşı, Osmanlı Devleti'nin en kritik zamanında ortaya çıkmıştı, Trablusgarp Savaşı, Arnavutluk İsyanı, Halaskar Zabitan olayı, ordudan 60.000 kişinin terhisi, Meclis'in feshedilmiş durumda bulunuşu v.s. ülkenin bazı güçlerce bu Savaşa “hazırlanmış”(!) olduğunu gösteriyordu⁴.

Balkan bozgununun pek çok sebepleri olmasına rağmen, en önemli nedenlerinden birisi, ordudaki subaylar arasındaki siyasî çekişmelerdi. Üstelik Kâmil Paşa iktidara gelince “Halâskârân” subaylarla İttihatçı subaylar arasındaki çekişmeler daha da artmış; Kâmil Paşa'nın bazı “Genç Türk” ileri gelenlerini tutuklattırması⁵ ve

¹ Kâmil Paşa Hükümeti, “Halâskârân” subayların ayaklanmaları sonucu kurulmuştu. Bayur, Yusuf Hikmet, “II. Meşrûtiyet Devri Üzerine Bazı Düşünceler”. Belleten XXIII/ 89-92, 1959. S.273

² Tunaya, Tarık Zafer, Türkiye'de Siyasi Partiler, İstanbul 1952.

³ Hafız Hakkı Paşa, Bozgun İstanbul 1973

⁴ Kutay, Cemal, a.g.e. cilt XVII. S.9902-9904.

Balkan Savaşı ve bozgunu, Türklerin millî bilinçlerinin oluşmasında büyük bir rol oynamıştır. Türkler için “kazanılmamış bir kurtuluş savaşı” özelliğini taşımıştır.

Tunaya, Tarık Zafer, Hürriyetin İlânı. S.20.

⁵ Bayur, Hikmet, Türk İnkılâbı Tarihi- cilt II, Kısım 4. S.268.

Bulgarların Çatalca'ya kadar gelmeleri, İstanbul'daki siyasî havayı iyice gerginleştirmiş ve İttihatçı subaylar Babiâli'ye düzenledikleri kanlı baskınla iktidarı yeniden ele almış ve Mahmut Şevket Paşa'yı iktidara getirmişlerdi.

D) 10 Ocak 1913 - 29 Haziran veya 11 Kasım 1914. Bu dönem, Nâzım Paşa'nın öldürülmesinden Goeben ve Breslau zırhlılarının Çanakkale ağzında görülmesine veya padişahın “Cihâd-ı Ümmet” ilân ettiği zaman kadar olan dönemdir. Genç Türklerin mutlak hâkim oldukları, baskı yönünden İkinci Abdülhamit dönemini aratmayacak bir dönem olmuştur. Özellikle İngiliz yanlılarının Mahmut Şevket Paşa'yı öldürtmelerinden¹ sonra Genç Türklerin şiddet ve baskı yönetimleri gizli polis örgütleriyle beraber bütün ülke ve yönetim alanlarına yerleşmiştir. Yönetime karşı olanlar tekrar Paris, Atina, Selanik, Kahire gibi merkezlere kaçmak zorunda kalmışlardır.

Edirne'yi geri alan “koca çocuklar”² o kadar gururlandılar ki, Arnavutluk'un ve Makedonya'nın tümünden kaybını unuttular. Dış politikada tamamen “pantürkist” ve “Turanist” bir politika izlemeye başlayıp, içte Enver, Talat ve Cemal Paşalardan ibaret bir baskı yönetimi kurdular.

Genç Türklerin kayıtsız-şartsız egemen oldukları bu dönemde Hükümet, daha önceki dönemde Meclis'teki çeşitli engellemeler yüzünden çıkartılamayan yasa tekliflerini, azçok değişikliklerle geçici yasa (“kânûn-u muvakkat”) olarak ilân etti.

Ancak dış politikada Almanların etkisi iyice kendini gösterdi. Öyle ki Osmanlı Devleti'ni hiç zorlamadan Birinci Dünya Savaşı'na bile sokabildiler. Aslında Osmanlı Devleti, 1912-1914 arasında sürekli müttefik aramış, bunun için İngiltere ve Fransa'ya çeşitli defalar başvurmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin “sivri” kesimi bir müttefik olarak Almanya'yı istemiyordu ve Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesine bile göz yummuştu. Ancak bu dönemde Osmanlı Devleti'ne, Bulgaristan ve Yunanistan'ın dostluğuna verilen değer bile verilmemişti. Böylece Osmanlı Devleti, zorla Almanya'nın kucağına itildi³. Öte yandan, Osmanlı Asyasını

¹ Mahmut Şevket Paşa'nın öldürtülmesinde İttihatçıların da payı vardı. Bakınız: Yaman, Kemal, a.g.e. s.14-142.

² Mendelstam, Andre. S.49.

³ Bayur, Yusuf Hikmet, “Son Yirmibeş Yıllık Tarihimize Bakışlar”. Belleten. II, 1937. S.321-323.

kesin olarak paylaşmaya karar vermiş bir İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile müttefik olmayacağı da açıktı.

İkinci Meşrûtiyet döneminde iç ve dış politika sorunları yukarıda anlatılan her dönemde, bir önceki dönemden daha karışık olmuştur. 1909 yılında olan olaylar, büyük güçlerin kendi yanlısı bir yönetimi başa geçirme girişimleri sonucu ortaya çıkmıştı. Bunu Almanlar kazandı. Bu vesile ile Almanlar İkinci Abdülhamit gibi kurt bir politikacıdan da kurtuldular. Genç Türkler, daha sonra Anayasa'da yaptıkları bazı değişikliklerle, padişahlık makamını tamamen kukla bir vaziyete soktular.

Dış politikada da Temmuz değişimini (İkinci Meşrûtiyet'in ilânı) bütün ülkeler sempati ile karşıladılar. Ancak İttihatçı subayların genellikle Alman yanlısı olmaları ve Alman genel politikasını izlemeleri, İngilizlerin de “Prens” Sabahaddin Bey'in tarafını tutmaları; Fransa, Rusya ve İngiltere'nin Osmanlı yönetimine karşı bir tutum almaları sonucunu ortaya çıkardı.

İkinci Meşrûtiyet'ten sonra ülkenin parçalanması çok şiddetli oldu. Bunda, o dönem idarecilerinin tecrübesizliklerinin rolü olduğu gibi, gelişen ve genel bir savaşa doğru giden sömürgeci devletlerin ve dünya siyasetinin de önemli rolleri vardı. Aslında bazı sorunlar da İkinci Abdülhamit zamanında âdeta “pamuk ipliğine bağlanmış” durumdaydı ve idare değişince hemen koptu: Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilân etmesi, Bosna-Hersek'e Avustralya'nın el koyması, Girit'in Yunanistan'la birleşmesi gibi olaylar daha önceden en ince ayrıntılarına kadar plânlanıp olgunlaştırılmıştı. Daha sonra Arnavutların ve Ermenilerin isyanları. Trablusgarp'ın (Libya'nın) İtalyanlar tarafından işgali, Balkan devletlerinin Osmanlıyı Balkanlardan sürmesi gibi olayların temelleri de İkinci Abdülhamit zamanında atılmıştı. Osmanlı Devleti'nin en uzun barış dönemi denilen İkinci Abdülhamit döneminde, herkes parçalanmanın ve kopmanın senaryolarını âdeta yazıp bitirmişti. Gerçi Osmanlı İmparatorluğu üç yüz yıldan beri çöküyor ve eriyordu ama 1908 yılında, bu Devletin on yıl sonra çöküp biteceğine kimse inanmazdı¹.

¹ Bayur, Yusuf Hikmet, “II. Meşrûtiyet Devri Üzerine Bazı Düşünceler”. Belleten. XXIII/89-92,1959. S.266.

İç ve dış siyaset yönünden 1908-1914 arası, beş koca anarşi yılıdır. Hükümet ve yürütme düzeni İttihat ve Terakki Cemiyeti, Padişah, muhalefet ve ordu arasında bocalamış durmuştur¹.

2.5. Kültürel Alanda

İkinci Meşrûtiyet başlarında bütün ülkeyi kaplamış olan anarşik faaliyetler, kültürel hayatta da kendini gösteriyordu. Her gün birçok gazete ve' dergi doğup ölüyordu. İkinci Abdülhamit devrinin ana yayın organları, yerlerini yenilerine bırakıyordu. Başlangıçta yalnız istibdat devrinin kötülüğünden dem vuran yazılar, daha sonraları yerlerini Batılılaşmanın ana sorunları ve çeşitli fikir akımlarının tanıtılmasına bırakmaktaydı. Yalnız aydınlara değil, halka hitap eden yazılar da ortaya çıkmaya başlamıştı².

1901 yılında çalışmalarına ara veren Edebiyat-ı Cedide akımı, İkinci Meşrûtiyet'in ilânından sonra yayın hayatına yeniden başlamıştı. Bunların karşısında olan edebiyatçılar da 1909 yılında Fecr-i Âti adlı bir edebiyat grubu kurmuşlardı, iki grup arasında polemikler ve tartışmalar ' olmuş, sonra 1912 yılı sonlarında ülkenin acı sosyal sorunlarına ilgisiz kalan Fecr-i Âti grubu dağılırken, öte yandan Millî Edebiyat akımının güçlendiği görülmüyordu. Genç Kalemler dergisi etrafında toplanan millî edebiyatçılar, en önemli sorun olarak "edebiyat dili"ni almış ve "yeni lisan" akımını, yani dilde sadeleşmeyi başlatmışlardı. Bunlar, edebiyatın esas konularının yerli ve millî hayattan alınması ve artık taklitçiliğin bırakılması gerektiğini savunuyorlardı.

Her ne kadar İkinci Meşrûtiyet döneminde Edebiyat-ı Cedideciler ve Fecr-i Aticiler etkili oldularsa da, o devire bir yenilik getiren ve daha sonrasına hâkim olan Millî Edebiyatçılar olmuşlardır³.

İkinci Meşrûtiyet döneminde Türk sahne hayatında çok yeni ve hareketli bir çalışma başlamıştır. Hem dil hem de ana konular bakımından tiyatro, tamamen

¹ Yaman, Kemal "Meşrûtiyet Hareketleri ve Yabancı Tesirleri" içinde: Beynelmilel Sermaye ve İhtilâl Hareketleri, İstanbul 1974. S.55.

² Ülken, Hilmi Ziya, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, cilt I. İstanbul 1966. S.199. 143.

³ Akyüz, Kenan, "Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri". Türkoloji Dergisi. 11/ 1,1969. S.143-195.

zamanın Osmanlı toplumuna dönmüştür. Bu dönemde rastlanan tiyatroların hemen hepsi özel tiyatrolardı. Ancak İstanbul Şehremini olan Cemil Paşa, 1914 yılında resmî bir tiyatro kurmak için girişimlere başlamış; bunun için Fransa'dan A. Antoine'ı çağırmış, hazırlıkların en son aşamaya geldiği bir dönemde Birinci Dünya Savaşı başlamış ve işler planlandığı gibi yürümemişti.

İkinci Meşrûtiyet, Batı ile Türkiye arasındaki demir perdelerin artık tamamen yıkıldığı, her alanda kapıların ardına kadar açıldığı bir dönemdir. O zaman “Bu Devlet nasıl kurtarılabilir” sorusuna pek çok cevaplar verilmiş; cevaplar artık bireysel olmaktan çıkmış, seçimler ve basın aracılığıyla halka da mal olmuştu. Devlet'in kurtarılabilmesi için yapılan öneriler, “fikir akımları” altında gruplandırılmıştır ki, bunlar şu şekilde özetlenebilir:

A) *Batıcılık (“Garpçılık”)*: Bu, Osmanlı İmparatorluğu'nda ortaya çıkan en eski düşünce akımıdır. Amacı, Devlet'i Batı örneğine göre yeniden kurmaktır. Tanzimattan beri var olan bu akım, Batıdaki gelişme prensibini Osmanlı Devleti'ne de aynen uygulamak istiyordu.

İkinci Meşrûtiyet sırasında aslında hemen her akımda Batılılaşmanın bazı unsurları vardı. Ancak bunu ayrı bir akım olarak savunan Abdullah Cevdet (1869-1931), Celâl Nuri (1870*1939), Kihçzâde Hakkı (1872-1959), Sâtı Bey v.s. gibi ayrı bir grup da vardı. Karşıtları, bunlara “Tanzimatçı” da diyorlardı¹.

Aslında İkinci Meşrûtiyet'in ilânı, Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma kademelerinden biridir. İkinci Meşrûtiyet, Tanzimattan beri savunulan siyasî değişikliklerinin bir kademesidir². Bu arada bazı sosyal değişiklikler de yapılmıştır. Batıcıların İkinci Meşrûtiyet sırasında düşüncelerini açıkladıkları dergi “İçtihat”tır. Batıcılardan Celâl Nuri (İleri), “*Batı uygarlığının yalnız teknik yönlerini alalım*” derken, Abdullah Cevdet (Karlıdağ) “*gülü ve dikeniyi beraber alalım*” diyordu³. Batıcılar, İkinci Meşrûtiyet döneminde de etkin olmalarına rağmen, genelde muhalefette kalmışlardır.

¹ Ergün, Mustafa, Türk Eğitiminin Batılılaşmasını Belirleyen Dinamikler", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 191990. S.435-457.

² Tunaya, Tarık Zafer, Türkiye'nin Sıyast Hayatında Batılılaşma Hareketleri. İstanbul, 1960. S.46-47.

³ a.g.e. S. 80.

B) *Osmanlıcılık*: Osmanlı Devleti çeşitli etnik unsurlardan meydana geliyordu. Avrupa'daki milliyetçilik akımlarının etkisiyle Osmanlı ülkesindeki çeşitli milliyetler ayrılma emelleri gütmeye başlamışlardı. Böyle bir ortamda Devlet'in birliğinin sağlanabilmesi için "Osmanlılık" kavramı ortaya atıldı, 1856 Islahat Fermanı'ndan sonra azınlıklara bir çok ayrıcalıklar ("imtiyazlar" verilmesi karşısında, Osmanlı düşünürleri de bu kavramın propagandasını yapmaya başladılar. Herkes buna uyar gibi göründüyse de, azınlıklar gerçekten ve samimi olarak buna hiç bir zaman itibar ietmediler. Zaten o dönemde "Osmanlı" olarak da yalnızca Türkler adlandırılıyordu. *"Okullarda Araba Arap, Arnavuta Arnavut, Rııma Rum, fakat kendimize Osmanlı derdik. Padişahın nöbetçileri, korucuları Arnavut, ağaları zenci, haremi Çerkezdi... Kürdün de itibarı Türkün üzerinde idi"*¹.

Osmanlılık, İkinci Meşrûtiyet döneminde gerçekten uygulamaya konulmaya çalışıldı. Askerî okullar ve askerlik hizmeti hırsuyanlara da açıldı. Okul programları ve ders kitapları bu ruhu verecek biçimde değiştirilmeye, hukukî eşittik sağlanmaya çalışıldı. Ama azınlıklar buna çok sert tepki gösterdikleri gibi, Bulgaristan, Bosna-Hersek, Girit ve daha sonra da tüm Balkanlar elden **çıktı**. Kısacası, "Osmanlılık" idealinin yürümeyeceği ve iflas ettiği, İkinci Meşrûtiyet döneminde kesinlikle anlaşıldı.

C) *İslâmcılık*: Osmanlı Devleti'nin teokratik yapısı² ve gayrimüslim unsurların Tanzimat'tan sonra Devlet'i artık benimsememeleri, müslümanlar arasında böyle bir akımın doğmasına neden olmuştur. İkinci Meşrûtiyet'in en etkili ve kuvvetli akımı, İslâmcılık idi. Çünkü Devlet'in yapısı, padişahın aynı zamanda halife oluşu, Şeyhülislâmlığın Hükûmet'e dahil oluşu ve olaylara müdahale edebilmesi, eğitim ve adalet alanlarıyla camilerde propaganda yapabilme imkânı, bu akımı en güçlü yapan etmenler arasındaydı. Ayrıca bu akımın başta Sırat-ı Müstakim, Sebilü'r-Reşad ve Beyânü'l-Hakk olmak üzere pek çok yayın organı da vardı.

Bu akımın düşünürlerine göre, İslâm âlemi gerileme halindeydi. Bunun nedeni İslâma aykırı gidiş, Batıyı taklit, bilgisizlik, ekonomik sömürü altında olmak, aşağılık duygusuna kapılmak v.s. idi. İslâm dünyasını Le Play veya Durkheim sosyolojilerine inanarak kurtarmak mümkün değildi. Devlet de, fert de İslama dönmek

¹ Atay, Falih Rifkı, BatışYılları. İstanbul 1963. S.18.

² Tunaya, Tank Zafer, a.g.e. S.60.

zorundaydı¹. İslâmlık gelişmeye engel değildir. İslâm sosyal, devrimci ve yenilikçi bir din idi. Laiklik Avrupa'nın ve Hristiyanlığın bir sorunudur. İslâmiyette din ve Devlet ayrılığı olamaz. Devletin Anayasası Kur'ân olmalıdır. Batıdan teknik ve ticaret alanında bir şeyler alınabilir, ama maneviyat alanında asla!

İslâmcılar arasında muhafazakâr ve modernist kişiler bulunduğu gibi, Türkçü-İslâmcı ve İslâmcı-Türkçü gruplar da bulunuyordu. Bu akım, İkinci Meşrûtiyet döneminde sisternli ve diğerlerine, göre daha derli topla bir akım haline gelmiş, Meşrûtiyet'ten sonra da devam etmiştir. İkinci Meşrûtiyet döneminde akımın önde gelen kişileri Prens Mehmet Sait Halim Paşa (1863-1921), Mehmet Akif (Ersoy)(1873-1936), Babanzâde Ahmet Naim (1872-1934) ve M. Şemsettiri (Günaltay) (1883-1961) gibi şahsiyetlerdi.

D) *Türkçülük*: Türkiye'nin kurtuluşunu, Türk unsurunun da milliyetçilik akımına uymasında gören bir düşünce sistemi idi. Esas gelişmesini İkinci Meşrûtiyet döneminde sağlamıştır. Bu akımın gelişmesinde çeşitli olaylar yardımcı olmuştur. Türklerin yaşama prensibini “millî şuur ve şahsiyete” sahip olmalarında gören-Türkçü akım Batılılaşmak ve İslâmlaşmak tezlerini de beraberinde getiriyordu. Ama esas olan Türkleşmek idi, 20. yüzyıl milliyetçilik yüzyılı idi. Onun için salt Osmanlılık, İslâmcılık. Batıcılık v.s. gibi akımlar Devlet'i kurtaramazdı. Esas Türkçülük olmak üzere, bu akımlardan da yararlanılmalıdır, diyorlardı. Genç Kalemler, Türk Yurdu, Küçük Mecmua gibi yaym organlarına ve bazı günlük gazetelere de sahip olan akımı Gökalp, Durkheim sosyolojisi ışığında geliştirmiştir. Akımın Gökalp'ten başka önde gelen kişileri Ahmet Agayef (1869-1936), Yusuf Akçora (1879-1935), Tekin Alp (Moiz Kohen), Ömer Seyfettin (1884-1920), Köprülüzâde Mehmet Fuat (1890-1966), Hamdullah Suphi (Tanrıöver)(1886-1966), Kâzım Nami (Duru), İsmayıl Hakkı (Baltacıoğlu) gibi şahsiyetler idi.

k) *Meslek-i İctimâî Akımı*: Hemen hemen bütün muhalefetin benimsediği bir akım olmasına rağmen, pek etkili olamamıştır. Ele aldığı sorunları Le Play sosyolojisine göre çözümlenmeye çalışıyordu. Onlara göre, Osmanlı Devletinin geri kalış nedeni, toplumun yapısından ileri gelmektedir. Toplumun yapısı değiştirilmedikçe yapılacak bütün değişiklikler boşunadır. İdeal toplum olarak İngiliz-Amerikan tipi toplumlar örnek gösteriliyordu. Onlara göre Türk toplumunu geri bırakan, halkın

¹ Tunaya,Tarık Zafer, İslâmcılık Cereyanı. İstanbul 1962, S.21-44.

girişken (“müteşebbis”) olmaması ve idaredeki merkeziyetçiliktir. Merkezî idare oldukça, ülkeyi padişah da yönetse, Meclis de yönetse boşunadır¹. Bu nedenle, akıma “Teşebbüs-ü Şahsi veya “Adem-i Merkeziyet” akımı da derler. Yayın organlarının en önemlileri “Meslek-i içtimâî” ve “Sây ü Tettebbu” dergileridir. Örgüt İkinci Meşrûtiyet sırasında çeşitli iktidar değiştirme girişimlerinde bulunmuş; ancak başarılı olamamıştır. Akımın önde gelen temsilcileri “Prens” Sabahaddin Bey, Satvet Lütüfî, Namık Zeki (Aral), Hamit (Ongunsu), Ahmet Bedevi (Kuran), Ahmet Fazlı, Dr. Nihat Reşad (Belger) idiler². Bu akımın adem-i merkeziyet (merkezsiz, merkezî idarenin zayıf veya yetkisiz olduğu yönetim) görüşü, azınlıklar ve büyük devletler tarafından daima desteklenmiştir³.

F) Sosyalizm: İkinci Meşrûtiyet döneminde ortaya çıkmış, o zaman için çekingen ve fazla yayılmamış bir düşünce akımı idi. Savunucuları bile sosyalizmin anlamını tam olarak kavrayabilmiş değillerdi. İdrak, İnsaniyet, Beşeriyet, İştirak gibi kısa süre yaşamış yayın organları vardı. İkinci Enternasyonal doktrinine bağlı kalmış olan bu akımın belli başlı savunucuları “İştirakçi” Hilmi, Dr. Refik Nevzat ile bazı Ermeni ve Bulgar milletvekilleri idi⁴.

İdeolojik içeriği olan bu düşünce akımlarının toplumu bütün güçleriyle etki altına almak istediği bir sırada, İmparatorluğun tamamında değilse bile büyük şehirlerde yaygın bir kültürel faaliyet vardı. Konferans salonları dolup dolup boşalıyor, hemen her konuda gece dersleri açılıyor, sık sık sahne ve müsamere çalışmalarına rastlanıyor, sinema salonları kuruluyor, çeşitli yardımlaşma demeklerinin yanı sıra kültürel amaçlı pek çok dernek de ortaya çıkıyordu.

¹ Bayur, Yusuf Hikmet, Türk İnkılâbı Tarihi, cilt II kısım 4. Ankara 1952. S.23.

² Tunaya, Tarık Zafer, Hürriyetin İlanı. S.75.

³ a.g.e. S.30.

⁴ A.g.e. S.75-76.

3. İKİNCİ MEŞRÛTİYET DEVRİNDE EĞİTİM AKIMLARI

20. yüzyılın ilk onbeş yılı bütün dünyada eğitim düşüncesinin hızla deriştığı, eski okulu ve eğitim sistemini yeren çağdaş eğitim akımlarının doğduğu bir dönemdir¹.

İkinci Meşrûtiyet döneminde, sistemsiz de olsa, bütün çağdaş düşünceler Türkiye'ye aktarılmaya çalışılmıştır. Eğitim düşüncesi alanında gerek Batıdan gelen süreli yayınlar gerek Avrupa'ya giden öğrenci ve araştırmacıların eser ve makaleleri, Bulgarcadan çevrilen eserler v.s. çağdaş pedagojiyi Türkiye'ye daha mükemmel denilebilecek bir biçimde yansıtmıştır.

İkinci Meşrûtiyet dönemi Türkiye tarihinde eğitim üzerine en çok yazının yazıldığı, eğitim sorunlarıyla en çok ilgilenilen ve deneyimler kazanılan bir dönem olmuştur.

Bu dönemdeki eğitim düşüncesinin canlılığına rağmen, düşünceleri belli akımlar içinde sınıflandırmak gerekince, bazı güçlüklerle karşılaşmıştır. Burada bahsedilecek olan kişiler, belli bir akımın temsilcisi olmaktan ziyade, çağdaş pedagojiyi tümünden kabul eden ve bazen çeşitli akımların gerçeklerini aynı anda savunan kişilerdir. Bu nedenle, yapılan sınıflandırma, kişileri akımların içine kesin olarak yerleştiren bir sınıflandırma olarak alınmamalı, ana karakteristikleriyle o akımın içinde olduğu şeklinde yorumlanmalıdır.

İkinci bir sorun, düşünürleri yalnız İkinci Meşrûtiyet devri içindeki fikirleriyle ele almak durumunda bulunmamızdır. Değerlendirme ve sınıflandırmada, 1914 sonrası gelişmeler göz önüne alınmamaya çalışılmıştır.

¹ Aytaç, Kemal, Çağdaş Eğitim Akımları (Yabancı Ülkelerde). Ankara 1976.

3.1. Seçkinler (elitler) Eğitimi Akımı

“Seçkinler eğitimi” terimi, eğitim tarihinde ilk defa 18. yüzyılda Fransızca “elite” kavramıyla ve özellikle de askerî eğitim alanında girmiştir. Aslında bu terim yeni olmakla birlikte, elitler eğitiminin tarihi çok eskidir.

Bu akımın amacı, toplum içerisinde belirli kriterlere göre seçilmiş kişilerin eğitimine özellikle önem vermektir. Eğitilecek kişileri seçme ölçütleri ülkelere ve devirlere göre her zaman değişiklik göstermiştir. Tarih içinde bazen sosyal menşeler kriter olarak alınmış, bazen bedensel düzgünlük ve özellikler, bazen de yetenek ve yatkınlıklar esas alınmıştır.

Hangi kriterle göre seçim yapılırsa yapılsın, bu görüş, kitle eğitiminin karşıtı olmaktadır. Tarihten örnek vermek gerekirse. Platon'un (MÖ 427-347) “Devlet” adlı eserinde savunduğu eğitim görüşü, seçkinler eğitiminin en yalın modellerinden birini teşkil etmektedir. Seçkinler eğitimi ilk çağlarda genellikle sosyal tabakalaşmaya bağlı olarak yürütülmüştür.

Ortaçağda ve Yeniçağda ise bu, prenslerin eğitimi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Liberalizmin gelişmesine paralel olarak dünyevi “gentelment” eğitimi modellerine de rastlanmaktadır. Sanayileşme ile birlikte, seçkinler eğitiminin ana kriteri kabiliyet unsuru olmuştur.

Türkiye'de İkinci Meşrûtiyet zamanında bu akımın esas savunucusu Feridun Vecdi olmakla beraber, en güçlü temsilcisi Emrullah Efendi olmuştur.

3.1.1. EMRULLAH EFENDİ¹

Yakın geçmiş Türk eğitim hayatının en önemli şahsiyetlerinden birisidir. Özellikle İkinci Meşrûtiyet döneminde, eğitim üst yönetiminin başında bulunduğu zaman yaptığı çalışmalar ve öne sürdüğü görüşler, onu, ölümünden sonra da önemli bir kişi haline getirmiştir.

Ona atfedilen “Tûbâ Ağacı Nazariyesi” ile Türkiye'deki eğitim tartışmalarına seçkinler (elitler) eğitimi kavramı da girmiştir. Özellikle Emrullah Efendi'den sonra

¹ Ergün, Mustafa, “Emrullah Efendi - Hayatı, Görüşleri, Çalışmaları”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 1-2,1982. S.7-36.

yoğun tartışmalara neden olacak bu nazariye, aslında Türk eğitim sisteminin tarihi gelişiminin örgün bir ifade biçiminden başka bir şey değildi.

Türk eğitiminin Batılılaşması -çeşitli ivedi gereksinmeler karşısında- yükseköğretimden başlamak zorunda kalmıştı. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin her alanda yetişmiş elemana çok ivedi olarak ihtiyacı vardı. Bu nedenle işe, yaygın bir ilköğretim örgütü kurmakla başlanamıyordu. Zaten Devletin yapısı ve coğrafyası da bunu çok güçleştiriyordu. Devletin bu hususta uzun plânlar yapacak zamanı da, durumu da, yetişmiş elemanı da yoktu. Bunun için her okulun yüksek kısmı veya orta derecede hemen iş adamı yetiştirecek okullar açılmak zorunda kalınıyordu.

Emrullah Efendi'nin yönetim başında bulunduğu sıralarda da aynı ivedi durumlar söz konusu idi ve Emrullah Efendi de işe yükseköğretimden başlamak gereğini vurguladı. Ama gerek İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Fırkası'sının önde gelen bir üyesi olması dolayısıyla, gerek Mekteb-i Sultani olayında Tefik Fikret'e karşı vaziyet alışıyla ve gerekse salt eğitim görüşleri açısından; yaşadığı dönemde ve öldükten sonra kendisinin birçok eleştiricileri çıkmıştır. Ancak tartışmalar hiç bir zaman kişilikler ön plâna sürülmeden, eğitimde önceliğin orta ve yüksek öğretime mi yoksa ilköğretime mi verilmesi biçiminde devam etti ve o zamanlar için de çok yararlı oldu.

Eğitim tarihimizde genellikle Tûbâ Ağacı Nazariyesi ve ondan doğan tartışmalarla ön plâna çıkan Emrullah Efendi. Türk eğitim düzenine prensipler, yasa ve yönetmelikler ve sağlam bir örgüt kurma çalışma ve girişimleriyle de çok yararlı olmuştur. Tarihte unutulmaz bir Eğitim Bakanı tipi ortaya çıkarmıştır.

Hayatı: Tüccardan Ali Efendi'nin oğlu olarak 1275 (1858)'de Lüleburgaz'da doğdu. İbtidai ve Rüşdiyeyi orada okudu. Sonra Mekteb-i Mülkiye'ye girdi. "Aliyulûlâ" derece ile mülazemet rûûsu ve ulûm-u siyasiye şahadetnamesi aldı. Bu sırada Fransızca konuşma ve yazmayı öğrendi¹. Önce Yanya (1882) ve Selanik (1884) Maarif Müdürlüklerinde bulundu. Oradan Halep Maarif Müdürlüğü ve idadi öğretmenliğine, 1891'de Aydın Maarif Müdürlüğüne atanmıştır. Oradayken 1892'de de gazeteci Tefik Nevzat ve Avukat Güzel Hasan ile beraber Avrupa'ya

¹ Sabah, 13 Ağustos 1914.

kaçtı¹. Emrullah Efendi'nin bu işi Maarif Veznesinden aldığı paralarla yaptığı iddia edildi. Emrullah Efendi tevkif edilip muhakeme altına alınmak istendi. Tevkif edildi. O sıralarda Tevfik Nevzat, Emrullah Efendi ve kendisinin affedilmesi hakkında Abdülhamit'e iki şiir yazdı². Mahkemesi bir irade-i seniyye ile yaptırılmadı³. Yurda dönerek gene Maarif hayatına atıldı (1900). Meclis-i Maarif üyeliğinde, Mekteb-i Sultani Müdürlüğünde⁴ ve İlmîye Dairesinde çalıştı. 8 Ocak 1908'de kurulan Türk Derneği'nin kurucu ve idarecileri arasında bulundu.

16 Aralık 1908'de Kırklareli mebusu olarak” Meclise girdi. 12 Ocak 1910'da Maarif Nazırı oldu. Taraftarları kadar karşı çıkanları da çok oldu. Meclise, hakkında soru önergesi verildi. Hakkında sık sık istifa söylentileri çıkartıldı. Kanunsuz işler yaptığı iddia edildi⁵. Eleştiriler karşısında 20 Şubat 1911'de istifa etti.

Ancak 15 Aralık 1911'de tekrar Maarif Nazırı oldu Bu arada İttihat ve Terakki Cemiyeti ile arası açıldı, istifasını Sadrazama sundu⁶. Bu kabul edilmedi. 21 Temmuz 1912'de kabinenin istifasına kadar görevi başında kaldı. 1912 Kasım sonlarında, Dârülfünun olayları dolayısıyla Divan-ı Harbi-i Örfî tarafından tutuklandı ve sorguya çekildi⁷.

14 Eylül 1910'da Dârülfünun Edebiyat Şubesi “Hikmet-i Nazariye” muallimi oldu. Buna 1911 'de de devam elti. 21 Şubat 1913'de “Usul-ü Terbiye ve Tedris” muallimliğini de aldı. Osmanlı Devletinden dört nişan ve Sırp hükümetinden “Sen Sava”. Bulgar hükümetinden de “Sen Alexander” nişanlarını aldı.

11 Ağustos 1914'de Yeşilköy'deki evinde ölmüş, cenazesi büyük törenlerle kaldırılmıştır.

¹ Kuran, A.B. Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri, İstanbul 1963. S.137.

² Somer, Ziya. Bir Adamın ve Bir Şehrin Tarihi. Tevfik Nevzat, İzmir, 1948, S.28-29,31.

³ İştirak gazetesi, 5 Ağustos 1328, 3 Eylül 1328

⁴ Atama kararnamesi: Başbakanlık Arşivi, İrâde Maarif 1326 B 8.

⁵ (İstizah takriri), Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 21. içtima, 20 Kânunuevvel 1326. “Mekteb-i Sultani Meselesi”, 10-20 Nisan arasındaki çeşitli gazeteler İştirak Gazetesi, 15 Mayıs 1326; Türkiye gaz. 14,18 Teşrinievvel 1326; Sabah gaz. 23 Kasım 1910.

⁶ Sabah gaz. 15,16,17 Şubat 1911.

⁷ Sabah gaz. 30 Kasım 1912.

Eserleri; Emrullah Efendi iki defa Maarif Nazırı olmuş ve bu sırada tamamen “kendi eseri” denilebilecek bazı eğilim girişimleri olmuştur. Liseler teşkilâtı, Eğitim Bakanlığı merkez teşkilâtı, Dârülfünun ıslâhatı, Hakk-ı Telif Kânunu v.s. Bunlar üzerinde ayrıca durulacaktır. Bunun yanında Emrullah Efendi'nin önemli yazıları da şunlardır:

* Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyetinin 1327 Senesi Dördüncü Kongresinde Tanzim Olunan Siyasî Programa Dair İzâhnâme, Kostantiniyye 1330. - Yeni Muhitu'l-Maarif (Ansiklopedi) İstanbul 1317.

Gazetelerde pekçok yazıları çıkmıştır. Bunlardan önemli olan bazıları şunlardır: “Usul-ü terbiye ve tedris”, Mirât-ı Maarif Gazetesi, 3 (28 Kânunusâni 1324), s.37-38; “Tedrisat-ı İbtidaiye”, Mülkiye Gazetesi, 23 1326 s. 42-64; 24(1326), s.32-50; - “Terbiye ve esasları”, Sırat-ı Müstakim Gazetesi, 16 (1326), s.248-250 (Konferans notları); “İlm-i terbiye ve tedris”, Ümmet Gazetesi, 1/6 (13 Haziran 1326) s.14-15; 1/7 (24 Haziran 1326), s.15; 1/8 (2 Temmuz 1326), s.14 (Dârülfünunda verdiği derslerde tutulan notlardan); “İdare-i Vilâyet”, Yeni Muhitu'l-Maarif Gazetesi, 14 Nisan 1327, s.6-13; 25 Mayıs 1327, s.1-5; “Patrikhanelerin müstediyyatı-Tedrisat meselesi ve Tanin Gazetesi”, Yeni Muhitu'l-Maarif Gazetesi, 20 Ağustos 1327, s.1-13; “Dârülfünun'da inzibat” (Dârülfünun inzibatına müteallik Nizâmnâme lâyihasının esbab-ı mucibe mazbatası), Tanin, 7 Mart 1912.

Siyasî Görüşleri: Emrullah Efendi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen üyelerinden biri idi. Hattâ o Cemiyetin görüşlerinin belirlenmesinde önemli rolleri olmuştur. Kendisi idari işlerde merkeziyete de adem-i merkeziyete de karşı idi. Bunları ifrat ve tefrit olarak niteleyip, kendisi bu ikisinin ortasındaki “tevsi-i mezuniyet”i savunuyordu¹.

Ona göre Devlet'in temeli birliktir; siyasî, kanunî ve idarî olarak birlik². Adem-i merkeziyet bunu bozar. Sabahattin Bey ve arkadaşları bunu pekiyi anlatamadılar. Bu idare hangi yerleşim biriminde uygulanacak. Avrupa'daki hangi modeli bize de uygulamak istiyorlar? Geri eyalet sistemine mi döneceğiz v.s.³

¹ Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyetinin (...) İzahname, S.47-48.

² Emrullah, idare-i Vilâyet, Yeni Muhitu'l-Maarif, 14 Nisan 1327. S.6-7.

³ a.g.m.S.10-11.

“İdarî ve siyasî kuruluşların zaman ve memlekete göre hikmet-i vücutları vardır”¹.
“Siyasî adem-i merkeziyet, bu ülke için şimdi ve gelecekte bir felâket olur”².

Sosyalistler, hükümeti yererek, hükûmetsizlikle suçlayarak baskı altına alırlar ve kendilerini güçlendirmeye çalışırlar³.

Eğitim alanındaki görüşleri ve uygulamaları

a) Genel Eğitim: Terbiye (بالا veya ربو kökünden), büyütmek (elever) demektir. Bu da beslemekle (education) olur. İnsanda beden terbiyesinin bir sınırı vardır ama nefsi ve fikri terbiyenin sınırı yoktur⁴.

İnsan, insanî olgunluğa ulaştırılmak için eğitilir. Fayda ve zevk gözetilmez. Olgunluk hususunda fıtrata (yaratılış) uyulmalı, bu değiştirilmemelidir⁵. İnsanda neyi terbiye edeceğiz? Büyüyen şeyi; bedeni ve nefsanî kuvvetlerini. Eğitimin amacı, bunları olgunluk derecesine ulaştırmaktır.

Terbiye, kendi kendine olmaz. Bunun başlıca üç ana “şartı” vardır: çocuk, mahal, öğretmen ve öğrencilerin çalışması⁶.

Terbiye için çocukta istidat olmalıdır. Hiç bir zaman terbiye istidat doğurmaz. Terbiye icat etmez, ikmal eder. Bulduğunu genişletir ve olgunlaştırır. Çocuk tabii bir çevrede, kendi kendine büyümelidir. Bu tabii gelişime engel olacak şeyleri kaldırmalıdır. Fıtratı zorla değiştirmeye uğraşmamalıdır⁷.

İyi muhitte, iyi terbiye alınır. Bunlardan ahlâkî muhit, fizikî muhitten daha etkilidir⁸.

¹ a.g.y.

² a.g.m. S.12.

³ Meclisi Mebusan'ın 31 Kânunuevvel 1327 tarihinde yaptığı 37. toplantıda yaptığı konuşmadan, Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, S.793.

⁴ “Usul-ü Terbiye ve Tedris”, Mirat-ı Maarif, 3/1324, S.37-38.

⁵ “İlm-i Terbiye ve Tedris”, Ümmet, 1/6(1326),S 15.

⁶ A.g.y.

⁷ A.g.m. s.14

⁸ A.g.m. s.15

Meşrutî bir hükümette terbiyenin esası, hürriyettir. Bu, insanın mevcut kuvvetlerinin tamamıyla gelişmesi, “bedr” haline gelmesidir. Hürriyet, ilimle kaimdir; bilgisizlik ile hürriyet bir arada durmaz. “*Hürriyet, maarifin vezn-i ta’dilidir.*”¹ İnsanın başarısı sırf ilim sayesinde. Terbiye, tabîî kanunları öğretim ve hâkimiyet altına alarak kişinin tabîî hürriyetini sağlar.

Eğitim hürriyeti için eşitlik de olmalıdır. Eşitlik, “aynı olmak demek değildir.” Eğitimde eşitlik, okula kabul ederken ve okuldaki öğretim süresince öğrencilere aynı şekilde davranmak demektir².

Terbiyenin esaslarından biri de “*tekaful nazariyesi*”dir. İnsanların çıkarları, zararları birbirini etkiler. Öyleyse herkes birbirini sevmeli, kin ve hasetten kurtulmalıdır.

Terbiyenin bir başka esası da fazilettir. Fazilet, galebe anlamındadır. Kendi kendimize galebe!

Eğitim, din hükümlerine ve vatan menfaatlerine uygun olmalıdır. Öğrenciler ahlâkî ve dinî eğitimleri yanı sıra, şahsî ve medenî hayat savaşından da daima galip çıkacak şekilde amelî bilgilerle donatılarak yetiştirilmelidir³.

Eğitim Bakanlığı, siyasî bir bakanlıktır. Belli başlı üç amacı vardır: 1) İlmi himaye etmek (“*Yüksekten başlar dedikleri budur. Önce ilim tedvin edilmeli, ulema yetiştirilmeli, sonra talim olunmalıdır*”). 2) Vatandaşlara genel eğitim vermek. 3) Eğitim yoluyla Osmanlı birliğini sağlamak⁴.

Öğretim ilk, orta ve yüksek diye üç kısma ayrılmaktadır. Bunlar birbirlerinden ayıramaz, bir cümle teşkil ederler. Bir derecedeki okulun düzen ve gelişmesi, bir alt derecedeki okula bağlıdır: Bir alt derecedeki okulun gelişmesinin bir üst derecedeki okula bağlı olduğu da doğrudur. “*Nasıl ki bu silsile aşağıdan yukarıya doğrudur, yukarıdan aşağıya da aynı kuvvetle doğrudur. Bunu ben iddia ederim. Bu, mekatib-i ibtidaiyeyi ihmal için değil, ikmal içindir.*”

¹ Emrullah, *Terbiye ve esasları*, s. 249.

² A.g.m. s.25

³ Maarif Nazırı olarak bütün maarif memurlarına 3 Kanunusani 1325'de yolladığı bir “Tahsis-i Umumiye”, *Yeni Tasvir-i Efkar* gazetesi, 17 Kanunusani 1910.

⁴ Hakkındaki soru önergesi (“istizah takriri”) dolayısıyla Meclis-i Mebusan'daki nutku. 20 Kanunuevvel 1326, 21. toplantı. *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, s. 631.

“İlim yukarıdan başlar. Fakat ben bu nazariyeyi söylediğim vakit mekâtib-i ibtidaiyeyi yapmayacağım, mekâtib-i ibtidaiyeye ehemmiyet vermeyeceğim demedim. En ziyade oraya ehemmiyet vereceğim. Mekâtib-i ibtidaiye içindir ki ben yukarıdan başlıyorum. Evet, şecere-i marifet Şecere-i Tûbâ gibidir. Onun kökü yukarıdadır. Bugün tarih tedkik olunsun, bütün fûnun meydana konsun; acaba ilm-i beşer nasıl terakki etmiştir?”¹.

Her yerde okulların kurulmasına yukarıdan başlanmıştır. Bizim tarihimizde de böyle olmuştur.

Eğitim tarihimizde Emrullah Efendi, genellikle *“Tûbâ Ağacı Nazariyesi”* adı verilen bu fikir sistemi ile tanınmıştır. Ancak yaşadığı dönemde pek ortaya çıkmayan bu fikir sistemi, onun ölümünden sonraki yıllarda iyice işlenmiş; taraftarlarıyla ve karşı çıkanlarıyla beraber siyaset ve kültür hayatının önemli tartışma konularından biri olmuştur. Bir taraftan Edhem Nejat *“Tûbâ Ağacı mı nedir, o?.. İşte o ağacın derdi sultanileri çok zaman bu alem-i hercümerc içinde yaşatacaktır.”*² diyerek orta öğretim düzeyindeki bozuklukların tüm suçunu Emrullah Efendi'nin üzerine atarken; Tûbâ Ağacı üzerindeki esas tartışmalar bir seçkinler eğitimi-kitle eğitimi çekişmesi biçimine giriyordu. Bu konuda Emrullah Efendi ile esas tartışmayı, onun ölümünden sonra Sâti Bey yapmıştır.

*“Çürük bir tahsil-i ibtidaiyeye istinat edecek bir tahsil hiç bir zaman âlileşemez; hakiki bir zümre-i münevvere Tûbâ Ağacı gibi değil, tabii ağaçlar gibi yetişir.”*³ diyen Sâti Bey, eskiden yazıp da yayınlamadığı makaleleri 1333 (1917)'de *Muallim* dergisinde yayınlamıştır. Sâti Bey, Emrullah Efendi'nin *“Dünyanın her tarafında böyle olmuştur”* sözünü alarak, bunun yanlış olduğunu; Japonya ve Balkan ülkelerinde üniversitelerin ilkokullardan sonra kurulduğunu; ancak Batı ve Orta Avrupa ülkelerinde üniversitelerin daha önce kurulduğunu belirtmiştir. Bu durum karşısında bizim birinci grupta yer almamızın zorunlu olduğunu belirten Sâti Bey: *“(Kendi) Maarif tarihimiz (bile), yüksekten başlamanın mahzurlu olduğu ve her müessese-i talimiyenin bir temele muhtaç olduğunu*

¹ a.g. nutuk. *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, s. 635. Karşılaştıran: D.E. (Diran Kelekyan): *“Maarifimiz”* (Emrullah Efendi ile mülakat), *Sabah* gazetesi, 20 Şubat 1910.

² “Sultaniye Programı”, *Yeni Fikir* dergisi. IV/17 (1329) s. 549-550.

³ Sâti. *“Tûbâ Ağacı Nazariyesi”*, *Muallim* dergisi. I/12 (1333) s. 359-366; *“Tûbâ Ağacı hakkında -bir izah-”*. aynı dergi, I/13 (1333 s.386-388.

gösterir."¹ diyordu. 1325 Kanunusaniinde de, o zamanki Maarif Nazırı Emrullah Efendi'ye "Maarif ıslahatı hakkında" sunduğu bir lâyhada da şöyle diyordu:² "Maarîfin bütün aksam-i şuaabatı arasında şedid bir irtibat vardır; hiçbir şube-i maarîfin, hiç bir derece-i tahsilin diğerlerinden müstakilen ıslah-ı tensiki kâbil değildir: ezcümle mekâtib-i âliyenin terakkisi, onların talebesini izhar etmekte olan mekâtib-i ibtidaiye ve tâliyenin terakkisine mütt-evakkıftır."

1911'de de "Mekâtib-i ibtidaiyesi olmayan bir yerde mekâtib-i idadi, mekâtib-i idadisi olmayan bir yerde de Dârülfünun te'sis etmek kabil midir?" diye soruyor. "Hiç bir derece-i tahsil, alttakine istinat etmeden yükselemez; çürük bir ilköğretime dayanan tahsil hiçbir zaman yükselemez" diyordu³. İyi bir üniversitenin ancak alttaki birçok idadiye, iyi bir idadinin de alttaki birçok ibtidai ve rüşdiyeye dayanmakla verimli olacağını savunuyordu.

Sâtı Bey, zamanındaki eğitimcilerin bütün eğitime orta öğretim noktasından bakmasını da yeriıyor; artık ibtidailerin idadi etki ve baskısıyla şekil almasından, oradan akan harçlar ve çimentolarla kuvvet kazanmasından vazgeçilmesini istiyordu⁴. Eğitimde en doğru görüş sağlayan, ilköğretim kademesidir. Bütün eğitim bu tabakaya dayanmalı, bu tabakadan ruh ve kuvvet almalıdır. "Maarîf, temelden başlar."⁵

En temel şeklini Sâtı Bey'de bulan bu görüşün pek çok taraftarı bulunurken, Emrullah Efendi'nin *Tûbâ Ağacı Nazariyesi*'nin de taraftarları vardı. Bunlardan biri olan Feridun Vecdi, eğitimde işe yüksek okulların düzeltilmesinden başlanılmasını istiyor; bizim işe ilkokullardan başlayacak kadar vaktimiz yoktur, şu anda ülkemizde yetişmiş adam kıtlığı vardır, bu yüzden yüksek öğretimi ihmal edemeyiz, diyordu⁶. Emrullah Efendi'nin *Tûbâ Ağacı Nazariyesi*'nin pek çok kişi tarafından alaylarla karşılanmasından yakınan Feridun Vecdi, bu nazariye ülkenin şartları içinde üstün ve bilgi sahibi bir zümreyi az zamanda meydana getirebilecek bir

¹ Sâtı. *Tûbâ Ağacı Nazariyesi*, s. 360

² Sâtı. *Lâyhalarım*. İstanbul 1326, s. 14.

³ Sâtı. "İslahata nereden başlamalı?", *Tanin* gazetesi, 2 Mayıs 1911.

⁴ Sâtı. "Maarifimizin en büyük yaresi..", *Ümmet* dergisi, 1/9 (1326), s.4

⁵ A.g.y.

⁶ Feridun Vecdi."Tedrisat mes'elesi I", *Hak* gazetesi, 11 Haziran 1912.

nazariyedir; biz de bütün tecrübelerimizle, Emrullah Efendi'nin bu nazariyesini destekliyoruz, diyordu¹.

Öte yandan Ziya Gökalp da 1916'da toplanan Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Kongresi'ne sunduğu bildirinin eğitim bölümünde şöyle diyordu: “.. Üniversite, milli maarifi tesis edip sultani(lise)ler ile ilk okullara yayar; akademi ise muhafaza eder. Bunun içindir ki, üniversite gelişmeden sultaniler ve ilkokullar bir ilerleme gösteremez. Emrullah Efendi'nin dediği gibi, ilim Tûbâ Ağacına benzer. Milli maarif, üniversiteden başlayarak öğretmen okullarına ve sultanilere ve onlardan da ilkokullara inecektir. Fakat bu Tûbâ Ağacının tepesi akademi değildir; üniversitedir.”²

b) Eğitim politikasının başlangıç ilkeleri: Emrullah Efendi'nin eğitim politikasında, kendisinden önce Eğitim Bakanlığı yapmış olan Mustafa Nail Efendi (1861-1922)'nin çalışmalarının ve hazırlıklarının önemli etkisi vardır. Bütün Osmanlı okullarındaki eğitim birleştirilmesi çalışmaları, eğitim alanında yeni yasal düzenlemelerin hazırlıklarının başlatılması ilköğretmen okullarının yeni düzeni, gayrimüslim okullarına müdahaleler hep bu bakan zamanında ortaya çıkarılan hareketlerdi.

Emrullah Efendi, Bakanlık görevinde bulunduğu sıralarda çalışma alanına giren bütün işleri kendi denetimi altına almak ister, en küçük girişimleri bile bizzat kendisi yapardı. II. Meşrutiyetin ilanından sonra hem dairelerdeki memur fazlalığını atmak, hem de II. Abdülhamit dönemi yöneticilerini işbaşından uzaklaştırmak için girilen tensikat çalışmalarına Emrullah Efendi'nin -bu işle görevli komisyonu aşarak- sık sık karıştığı görülüyordu. Bakanın yaptığı bu düzenlemeler pek çok şikâyetlere neden oluyor; artık tensikat kalburunun yırtıldığı, iyilerle kötülerini ayırt etmeden geliş güzel ve tesadüfi bir eleme yapıldığı iddia ediliyordu³.

¹ Feridun Vecdi. “Tedrisat mes'elesi IV”, *Hak* gazetesi, 16 Haziran 1912.

² Ziya Gökalp. *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I* (Haz. R.Kardaş), 1000 Temel Esre yay. İstanbul 1973, s. 189

³ *El-Üfürük* mizah dergisi, 2 (7 Eylül 1324), s. 2'deki karikatür.

Bu arada tüm vilâyetlerdeki eğitim görevlilerine gönderdiği genelgede yazışmaların hızlandırılması ve berraklaştırılmasını isterken¹, Bakanlık merkezine de bir çeki-düzen vermeye çalışıyordu². Bunların pek başarılı olmadığı görüldü. Eski çalışma düzenini birkaç genelge ve emrin düzeltmeyeceği belli idi. Bu nedenle Emrullah Efendi, ikinci Eğitim Bakanlığı görevinin hemen başlarında, Fransa Eğitim Bakanlığı merkez örgütünü örnek alarak, Bakanlık örgütünde çok esaslı bir değişim yaptı. Şurayı Devlet'in de onayladığı bu yasanın, yönetmelik ve uygulama zaman ve biçimlerinde bazı aksaklıklar ve eleştiriler oldu³. Bazı yönetim birimlerinin ortadan kaldırılması, Eğitim kurullarının oluşturulma biçimleri vs. sert tepkilerle karşılaştı⁴. Buna rağmen Emrullah Efendi yeni örgütünü çalıştırmakta direndi. Bu arada eğitimin yasal yönleri üzerindeki çalışmalarına da devam etti. İlköğretim yasa tasarısını yeniden gözden geçirmek için Meclis'ten geri alıyor, Sorbonne Üniversitesi Yönetmeliğini Dârülfünun'a uyarlamaya çalışıyordu⁵.

Emrullah Efendi'nin bakanlığı sırasında uğraştığı en önemli konulardan bir başkası da denetim ("teftiş") sorunu idi. İşbaşına geldiğinde bakanlığın denetleyicileri ("müfettiş") vardı, ama bunlar "vazifesiz memuriyetler" durumuna düşmüştü. Emrullah Efendi, hemen birçok yeni denetleyici atadı. Görevleri hakkında yönetmelik hazırlattı, maaşlarını yeniden düzenledi⁶.

¹ "Maarifimiz", *Sabah* gazetesi, 17 Ocak 1910.

² "Maarif Nezareti kararları ve tensik-i muamelat", *Yeni Tasvir-i Efkâr* gazetesi, 19 Ocak 1910.

³ "Maarif teşkilâtı", *Sabah* gaz., 16 Şubat 1912; 17 Mart 1912

Maarif-i Umumiyye Teşkilâtı Hakkında Nizamname ve esbab-ı mucibe mazbatası, İstanbul 1328. *Düstur*, II. tertip cilt IV, s. 167-173.

M.S. (Mahmut Sadık). "Maarif teşkilâtı", *Sabah* gazetesi, 18 Mart 1912.

⁴ Sâti. "Maarif Nezaretinin yeni teşkilâtı", *Sabah* gazetesi, 24 Nisan 1912, 27 Nisan, 2 Mayıs 1912..

M.S. a.g.m.

⁵ Maarif Kanunu Lâyihası", *Sabah* gaz., 2 Mart 1912.

"Maarif havadisi", *Sabah* gaz., 15 Mart 1912.

⁶ "Umur-u maarif", *Sabah* gaz., 29 Haziran 1910

"Maarif müdürleriyle vilâyet maarif müfettişlerinin vezâifine müteallik. talimat", *Sabah* gaz., 2 Ekim 1910.

Bakanlığın 1912 örgüt düzenlemesinde de bu soruna çok önem vererek “müfettiş-i umumi”liği kuruyor, görevlerini sekiz maddelik bir buyrultu ile belirliyordu¹. Ancak bu denetim örgütlemesi gerek basın ve kamuoyu tarafından gerekse Meclis ve üst düzeydeki idarî birimler tarafından tepkiyle karşılandı. Emrullah Efendi'nin tüm savunmalarına ve hattâ bakanlıktan istifa tehditlerine rağmen, Meclis-i Mebusan denetim örgütünü lağvetti. Bu kararı Şurayı Devlet onaylamamasına rağmen uygulamada Meclis'in ilga kararı uygulandı ve bakanın bu çalışmaları bir sonuç vermedi. Emrullah Efendi, denetim örgütü ile hem denetim, hem hizmet-içi eğitim, hem de eğitim planlaması ve propagandası çalışmalarını da yapmayı amaçlıyordu. Bunların yanı sıra bu örgütü, ülkedeki gayrimüslim okullarını kontrol altında tutma çalışmalarının önemli bir unsuru olarak görüyordu.

Emrullah Efendi'nin eğitim çalışmalarındaki bir diğer yön, eğitim harcamalarındaki bazı önlemleridir: Bakanlığı sırasında eğitim yönetimlerine para kazandırmak için bazı girişimlerde bulunmuştur. Okul ücretleri arttırılmış, bazı okullara alınacak yatılı öğrencilerin oranı belirlenmiş, gereksiz okul arsaları satılmış, Müsekkifat yasasının 1. maddesine “bu vergiye eğitim için zam konulabilir” şeklinde bir kayıt koydurmuş, A'şar ve emlak vergilerinden alınan eğitim paylarını birleştirmiş ve en önemlisi de Bakanlığına bağlı yerlerdeki eğitim harcamalarını sınırlandırma çalışmalarında bulunmuştur².

c) Okul öncesi eğitim (Ana okulları) : Emrullah Efendi'ye göre eğitim açısından çocuğun ömrü üç devreye ayrılabilir:

1- 0-2 yaş: “Sebavet-i evvelî” (ilk çocukluk);

2- 2-5 yaş : Bu dönemde çocuk konuşmaya ve kendine hakim olmaya başlar;

3- 5- bülüğ ve rüşd çağına kadar, “merahık” dönemi.

Bu yaş kademelerinden sonra gençlik devresi başlar.

Çocuğun ilk okulu ana kucağı ve ilk öğretmeni de annesidir. Ama çocuk üç yaşından sonra bu okulda duramaz. Bundan sonra çocuğu başıboş bırakmak da

¹ M.S.: “Maarif teftişatı”, *Sabah* gaz., 23 Mart 1912.

² “Maarif Nezaretinin bir kararnamesi”, *Yeni Tasvir-i Efkâr* gazetesi, 16 Mart 1910.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 3 Mart 1326, s.705-716; 9 Haziran 1326, s.2457-2461.

zararlıdır. Başıboşluk, çocuğun zihinsel gelişimini kırar. Bununla beraber çocuğu bu yaşta idrak kabiliyetinin yetmediği bir okula vermek de çok: zararlıdır. Öyleyse okul öncesi dönemde çocuğa ya özel öğretmenler ("mürebbi") tutulmalıdır ya da ana okulları kurulmalıdır.

Ana okullarını, 4-6 yaş arasındaki çocukların devam ettikleri "tedrisat-ı ibtidaiyenin birinci mertebesi" olarak niteleyen Emrullah Efendi, burada çocukların yaşlarına uygun bir öğretim gösterilmesi üzerinde de durmaktaydı¹. Ancak kendi bakanlık görevinde bulunduğu sırada, bu kademede eğitim kurumlarının kurulması için hiç bir çaba da göstermemişti. Zaten bu sıralarda -hristiyan toplumlar arasında daha önce kurulmalarına rağmen- müslüman toplumlar arasında ana okulları bazı özel okulların bünyelerinde "Çocuk bahçeleri" olarak yeni kuruluyordu. Eğitim Bakanlığını bu işe resmen el atması için 1913-14 yıllarını beklemek gerekecekti.

d) İlköğretim ("tedrisat-i ibtidaiye"): Emrullah Efendi'nin bu konudaki görüşleri de şu şekilde özetlenebilir: Ana okulları da ilköğretimin içinde bulunmasına rağmen, esas ilköğretim "mekâtib-i ibtidaiye"lerde verilir. İlköğretimin iki esası vardır: bu öğretim kademesi parasız ve zorunlu olmalıdır. Bu temellerden biri olmadan ilköğretim olamaz². İlköğretimin zorunluluğu yüzyıla yakın zamandan beri ileri sürülmekte, fakat parasız olması ilkesi Türk eğitim hayatına daha yeni getirilmekteydi. İlköğretim, bir genel hizmet niteliğindedir. Bütün diğer genel hizmetler gibi hükümetin buna el atması ve harcamalarını karşılaması gerekir³.

Çocuklar sokakta bırakılmamalıdır; gerekirse zorla -okullara konulmalıdırlar. "Çocuklarımızı ne yapacağız sorusunu düşünmesek bile, çocuklarımız bize ne yapacak sorusunu (her ana-baba) düşünmelidir."⁴ Çocuğu zorla hapishaneye götürme hakkımız olduğu kadar, onu zorla okula götürme hakkımızın da olması gerekir. Bu, aile hukukuna bir tecavüz demek değildir⁵.

¹ Emrullah. *Tedrisat-i İbtidaiye*, s.56

² A.g.m. s.42

³ A.g.m. s.47

⁴ Emrullah, *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1327 Senesi Dördüncü Kongresinde Tanzim Olunan Siyasî Programa Dair İzahname*, s.83

⁵ A.g.e. s.84; a.g.m. s.46

İlköğretim zorunluluğu Avrupa'da çok zor gerçekleşmiştir. Bizde de Sultan II. Mahmut devrinden beri uğraşılıyor¹. Ama bu iş yalnız yasalarla olmuyor. “*Okuma-yazma ihtiyacını âdet haline getirmelidir.*” Buna zorunluluk duyulmalıdır. Okullar açıp, öğretmenler yetiştirip, harcama sorunları çözümlendikten sonra bu zorunluluk uygulanmalıdır².

İlköğretimdeki harcamaları halk ve hükümet paylaşmalıdır. Okul binalarını halk yaptırmalıdır, hattâ hükümet bu hususta zor bile göstermelidir. İlkokul öğretmenleri, devlet memuru olmalıdırlar; “yılıkçı muallimler” kaldırılmalıdır. Hükümet ilkokul öğretmenleri üzerinde her türlü yetkiye sahip olmalı, maaşlarını da vermelidir³. Maaşlardan sonra ilköğretimin geriye kalan pek çok harcamalarını da halk ve hükümet paylaşmalıdır⁴.

İlkokulların ders programını, “*çocuk tabiatı ve ilm-i terbiye nazariyeleri*” verir. Eğitim ve öğretim çocuğun zihinsel, duygusal ve ahlâkî kuvvetlerine dayanmalı, yaradılışa aykırı bulunmamalı, doğallıktan çıkmamalı, sahte olmamalıdır⁵. İlköğretimde riyaziyyat, tabiiyyat, dinî ve ahlâkî öğretim, müzik, sağlık, idman, tarih, coğrafya, hukukî, sosyal ve iktisadî bilgiler öğretilmelidir⁶. Genel olarak bütün okullarımızdaki ders programları, şu dört esasa dayanmalıdır:⁷

- 1- Özellikle dinî ve ahlâkî öğretime önem vermek;
- 2- Osmanlı eğitimine revaç vermek;
- 3- Zihnin gereksinmelerine göre faydalı bilgiler vermek;
- 4- İbtidai ve rüşdiyelerde askerî talimler yaptırmak.

Programlar bu esaslar üzerinde yapılmalıdır.

¹ A.g.m. s.53-54

² A.g.e. s.86-88

³ A.g.m. s.62-63

⁴ A.g.m. (2) s.41-44

⁵ A.g.m. s.32

⁶ A.g.m. s.33-34

⁷ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 20 Kanunuevvel 1326, s.640; 25 Mayıs 1326, s.2106

“Bendeniz mekâtib-i ibtidaiye taraftarıyım. Halkı, köylüyü okutmak lâzımdır.” İlköğretimin geri kalmasının nedeni, her ülkenin buna en geç başlamasındandır. Ancak bu yüzyıl, “tedrisat-ı ibtidaiye asrı”dır. Her hükümet, bütün ilköğretimi kendi eline almak eğilimindedir. Bizde de böyle olmalıdır¹.

Emrullah Efendi'nin ilköğretim alanındaki çalışmalarını da iki geniş başlık altında toplayabiliriz:

1- Dârümualliminler aracılığıyla öğretmen yetiştirmek;

2- Yurdun her yanına araştırmacı müfettişler yollamak.

Emrullah Efendi, Bakan olduğu zaman verdiği bir demeçte 70.000 öğretmene ihtiyacımız bulunduğunu, bu geniş ihtiyaçlar karşısında imkânların çok dar olduğunu; ancak “maarifin temeli maarif-i ibtidaiye” olduğu için, Bakanlığın çalışmalarında en büyük yeri ilköğretim çalışmalarının alacağını söylüyordu². Daha sonra da bina, para, öğretmen yetiştirme ve bulmayı temel alarak geniş bir çalışma programı yaptı. İlköğretimdeki bazı harcamaları yörelerine yükleyen bazı kararlar aldı, öğretmen yetiştirme hususunda Mustafa Nail Efendi zamanında başlayan çalışmalara devam etti, denetim esası üzerine dayanan bir ilköğretim yasası taslağını Meclis'e sundu, ülkenin çeşitli yerlerine Devlet tarafından yüzlerce ilkokul yaptırttı vs.

Emrullah Efendi zamanında Meclis'e sunulan ilköğretim yasa tasarısının hazırlanma çalışmaları kendisinden önceki dönemde başlamıştı. Ancak yeni Bakan, Meclis'e sunduğu tasarımı tamamen yeni baştan ele almış, Fransa ilköğretim sisteminin ve yasasının hemen hemen Osmanlı ülkesine ve Türkçeye bir uyarlamasını yapmıştı. Tasarı, ilköğretimin parasızlığı ve zorunluluğu üzerine dayanıyordu. Öğretmen yetiştirme ve öğretmenliğin bir meslek haline getirilmesi de yasa tasarısında önemli bir yer alıyordu. Müfettişlik ve denetim kavramlarına yeni bir anlayış getirilerek, müfettişlere denetimin yanı sıra geniş bir ilköğretim

¹ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 20 Kanunuevvel 1326, s.638-639.

² *Sabah* gazetesi, 28 Şubat 1910.

incelenmesi, hizmet içi eğitim, eğitim planlaması ve halkı ilköğretime teşvik görevleri de yükleniyordu¹.

Meclis'e sunulan bu tasarı, başlangıçta azınlıkların denetim sistemine karşı çıkmaları yüzünden, daha sonraları da Meclisin kapalı veya feshedilmiş durumda bulunmasından dolayı, 1913 yılında geçici yasa olarak yayınlanıncaya kadar bir türlü yasalaşamadı. Ancak bu arada Emrullah Efendi, 1910 yılında taşradaki ilkokulların ve ilköğretimin ıslahı, yöneticilerin, eğitim alanında çalışanların görevleri vs.. hakkında bir yönetmeliği kaleme almış, Şurayı Devlet'ten de geçirerek, yayınlamıştı². Bu yönetmeliğin amacı da eğitim ve öğretimi sıkı bir denetim altına almak ve özellikle müfettişlik sistemini yerleştirmek idi³. Zaten aynı yıl ilkokul müfettişlerine dair bir yönetmelik de yayınlanmıştı. Buna göre denetim örgütünün üç türlü kuruluş amacı vardı: Birincisi, köylerdeki eğitim olanak ve gereksinmelerini incelemek ve belirlemek; ikincisi ilkokulları bina, ders araçları ve öğretim açısından denetlemek; üçüncüsü de halkı ilköğretime teşvik ve hazırlamak (vesâyâ icrası) idi. Yönetmelik özel okulların denetlenmesini de sıkı önlemler biçimine getiriyordu⁴.

Emrullah Efendi, bu çalışmalarının yanı sıra ilköğretim programlarının ve ders kitaplarının değiştirilmesi konusunda da bazı çalışmalar yaptı; ancak bir sonuca ulaşamadı⁵.

e) Rüşdiyeler: Bu öğretim kademesi, ilköğretimin yüksek kısmıdır. Sıbyan okullarının verdiği bilgileri tamamlar ve öğrencileri orta öğretime hazırlar. İbtidailer ve idadiler arasında bir "vasıta"dır. Sıbyan okullarının bilgisini tamamlamak için var olan bu okullara "sunuf-u mütemmime" denilebilir⁶.

Emrullah Efendi, gerçekleştirememiş olmasına rağmen, ibtidailerle rüşdiyeleri birleştirmek arzusundaydı. Bunu da özellikle öğretmen tasarrufu için yapıyordu.

¹ Emrullah. *Tedrisat-ı İbtidaiye* (1 ve 2).

² *Tahsil-i İbtidaiyi İdare Ve Teftiş İle Muvazzaf Memurinin Vezaifine Müteallik Nizamname Layihası*, 15 Haziran 1326 tarihli iradesi: Başbakanlık Arşivi. B.E.O. no: 283196; *Düstur*, 2.tertip, II. cilt, s.404-415.

³ Ayrıntılı bilgi: *Revue du Monde Musulman*, II(1910), s.274-276.

⁴ *Mekatib-i İbtidaiye müfettişlerinin vezaifine müteallik Talimat*, İstanbul 1326.

⁵ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 27 Kanunuevvel 1326, s.625.

⁶ Emrullah. *Tedrisat-i ibtidaiye* (1), s.57

Bunların yerine ibtidailere bir dördüncü yıl ekleyerek ilkokul öğretmenlerini bollaştırmayı düşünüyordu. Bu düşünceler daha sonra gerçekleştirilmiştir. Ancak Emrullah Efendi'nin Bakanlığı sırasında rüşdiye öğretmeni yetiştirecek okullar açılarak, bu okullardaki öğretim ıslah edilmek istenildi. Bakan, ibtidailerle beraber bu okulların da programlarında, yörelere göre çeşitli farklılıkların olmasını istiyordu¹. Bu ıslah çalışmalarının bir bölümü olarak, 21 tane de “Numune Rüşdiyesi” açmıştı. Bu örnek okulların amacı gayrimüslimlere Türkçe, Türklere Fransızca öğretmek, bu arada fen bilgileri ve bazı beceriler kazandırmaktı. Ancak bunların da rüşdiyeleri kurtaramadığı görüldü.

f) Meslekî ilköğretim: Emrullah Efendi ilköğretim kurumları içinde iki grup okul daha saymaktadır. Bunlardan biri “El işleri ve ihtiraf” okulları, diğeri de “Gece” ve “Çırac” okullarıdır. El işleri ve ihtiraf okulları, ilk okullardan çıkan çocukların “zihni ve ahlâkî kuvvetlerini geliştirmek, sınaî kabiliyet vermek üzere el işleri talim ve temrinlerine dayanırlar. Çırac yetiştiren bu okullarda çocuklar 16-18 yaşına kadar okuyabilirler. Bu okullar, dışarıdaki çıraclık sisteminden daha çabuk ve daha ciddi olarak meslek öğretirler. Çocukları sekiz-on mesleğe birden hazırlarlar; küçük işletmelere, fabrikalara genç ve bilgili (kalifiye) işçi yetiştirirler².

Emrullah Efendi, öğretim yaşı geçmiş okuma-yazma bilmeyen kimseler için açılan gece ve çırac okullarını da ilköğretim kurumları içinde saymakta; uygar dünyanın ele aldığı bu sorunu bizim hükümetimizin de ele almasını ve genel dershanelerin açılmasını istemektedir³.

g) Orta öğretim: Emrullah Efendi'nin en somut çalışmalarından biri bu alanda olmuş, yaptığı işler ülkede uzun yıllar tartışmaların kaynağı olmuştur.

1- İdadiler: II. Abdülhamit döneminde bütün ülkeye yayılan idadilerin öğretim düzeyleri çok düşük idi. II. Meşrutiyetin ilanından sonra alınan bazı önlemlere rağmen, 1910 yılında da durum fazla değişik değildi. Emrullah Efendi bunları Avrupalıların ilkokulları düzeyinde görüyor ve ıslah çalışmalarına bu noktadan

¹ (Bakan'ın 1326 yılı Maarif Nezareti bütçesi konuşması) *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 25 Mayıs 1326, s.2107.

² Emrullah. *Tedrisat-ı İbtidaiye* (1), s.57-59.

³ A.g.m. s.60

başlıyordu¹. Bakan, idadilerin parasız öğretim kısmını savunurken: “... *biz şimdiki halde mekatib-i ibtidaiyede veremediğimiz tahsili hiç olmazsa mekatib-i idadiyede verebilmek için, yani mekatib-i idadiye tahsilini biraz daha tevsi ediyoruz*”² diyor, bu okulların öğretim düzeyini yükseltmek için bazı önlemler almaya başlıyordu.

1909 yılında Osmanlı ülkesinde 20 yatılı (“leylî”), 72 de gündüzlü (“neharî”) olmak üzere toplam 92 idadi vardı. Bunların öğretmenleri özellikle maaş yönünden tam bir keşmekeş içinde idi. Zaten her öğretmen okuttuğu dersin adına göre değişik bir maaş alıyordu. Buna bir de tensikat sırasında yapılan karışıklıklar eklenmişti. İdadi öğretmenleri sorunu Emrullah Efendi'den önce “seyyar öğretmenlik” kurularak bir parça çözümlenmeye başlamıştı. O ise, maaş sistemini ders adına göre değil de öğretmenin mezun olduğu okula göre düzenlemiş, daha çok para vererek daha kaliteli öğretmen bulma ve yetiştirme yoluna gitmiştir.

Öteden beri var olan “idadi öğrencilerinin yeknesak elbise giymeleri” kararı Emrullah Efendi'nin birinci başkanlığı sırasında gene uygulanmak istenildi; elbisesi olmayan öğrencilerin okula alınmama kararı³ aşağı yukarı 300 kuruşluk önemli bir harcama olduğundan tavizsiz olarak uygulanamadı.

Bakan, yüze yakın idadideki öğretim düzeyinin yükseltilebilmesi için vilayet idadilerinden 10 tanesini sultani haline getirmek gerektiğini söylemiş ve uygulamıştır. Bakanın tasarısına göre bu yeni sultaniler yüksek öğretime öğrenci hazırlayacaklar, kalan idadiler ise ameli adamlar yetiştirecekti⁴. Yatılı ve daha çok öğrenci alınarak kurulan bu sultanilerin öğretmenlerine de daha çok maaş verilecekti. Bu okulların son sınıflarındaki tabîî bilimler ve riyaziye dersleri Fransızca okutulacağından, öğrenciler daha iyi dil öğreneceklerdi. Bu şekilde yetişen öğrenciler yabancı ülkelere gönderildiklerinde zorlukla karşılaşmayacaklardı. Bu okulların müdür yardımcıları (“müdür-ü sâniler”) ve bazı öğretmenleri Fransa'dan getirtilecekti. Bu okulların dışında kalan gündüzlü idadiler

¹ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi* 17 Şubat 1325, s.519

Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi, 2 Mart 1326, s.128-129.

² A.g.y.

³ “Mektep talebesinin yeknesak elbisesi”, *Tanin* gazetesi, 118 Ekim 1909.

⁴ (Maarif Nezareti bütçe konuşması), *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, s.2107-2108.

de Fransa'daki "lycee moderne"ler düzeyinde bir program uygulayacaktı¹. Sâti Bey, Bakanın bu girişiminden asıl amacın, yabancı ve gayrimüslim öğrencileri de Türk okullarına çekmek olduğunu söylemiştir².

Bu okulların açılmasına karar verildikten sonra "vilayâtta tedrisat-ı tâliyenin hüsnü cereyanı için" bazı önlemler alacak olan bir komisyon kuruldu. Bu okullarda görev alacak öğretmenlerin seçimi için bütün ülke çapında bir sınav yapıldı³. Yeni Sultaniler 1910 Eylül'ünde açıldı. İlk açılışta bunlara "lise" denildi. Okulların açılışından üç hafta sonra üzerinde "Liselerin tanzim ve idarelerine ve tedrisatına müteallik" diye yazan örgüt, program ve yönetmelik ortaya çıkarıldı. Bu yönetmelikte yer alan yeni programa göre tabiat bilimlerine ayrılan ders saatleri azaltılmış, buna karşın dil dersleri ve matematik bilimlerinin saatleri ise arttırılmıştı. Programı kusurlu, ruhsuz "mütedenni" bulunan ve "kahkahaya ve ıslığa layık" görünen bu yeni örgüt, gerek taşradan gerekse merkezden bir sürü soru ve itirazlarla karşılandı⁴. Bunların öğretmenlerine diğerlerinden çok maaş verilmesi, mezunlarının diğer idadi çıkışlılarla aynı haklara sahip olmaları Emrullah Efendi'yi çok şiddetli eleştirilerin hedefi yaptı. Basındaki birçok eleştirilerin yanı sıra Meclis'te de hakkında soru önergesi verildi. Bakanın "*Osmanlı birliğini sağlamaya çalışıyoruz, bütün Osmanlı fertlerinin bir okulda öğretim görmelerini sağlıyoruz*" diye savunduğu⁵ bu düzenleme, daha sonraki yıllarda da sorunlar çıkarmaya devam etti ve 1913 yılında bütün idadiler sultaniye çevrildi. Emrullah Efendi'nin ikinci bakanlığı sırasında hazırlayıp, ancak gene yasalaştıramadığı "Tedrisat-i Tâliye Layiha-i Kanuniyesi" de orta öğretimdeki idadi-sultani karışıklığını aynen devam ettiriyordu⁶.

¹ D.K. (Diran Kelekyan). "Maarifimiz" (Emrullah Efendi ile mülakat), *Sabah* gazetesi, 28 Şubat 1910.

² Sâti. "Meşrutiyetten sonra Maarif tarihi", *Maarif* der., II/19 (1918), s.660-661.

³ Başbakanlık Arşivi, İrade-Maarif, 1328 s.7.

⁴ "Vilayet sultani mektepleri muallimleri", *Sabah* gaz., 9 Ağustos 1910.

⁵ "Lise teşkilatı", *Tanin* gaz., 28 Kasım 1910.

Ahmet Esat. "Maarif Nezaretine açık mektup", *İştirak* gaz., 28 Eylül 1912.

Hüseyin Cahit. "Maarif derdi", *Tanin* gaz., 23 Kasım 1910

⁵ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 27 Kanunuevvel 1326, s.637.

⁶ Tasarı metni: *Hak* gaz., 20 Temmuz 1912.

2. *Sultaniler ve “Mekteb-i Sultani” olayı*: Emrullah Efendi, 1869 Genel Eğitim Yönetmeliğinde her il merkezinde kurulması istenilen, ancak Galatasaray Sultanisi dışında açılmayan bu kurumları, yaptığı tartışmalı düzenleme ile taşraya yaymayı başarmıştır. Bunun nasıl olduğu da yukarıda anlatılmıştır.

Emrullah Efendi'nin, en az idadileri sultaniye çevirmesi kadar gürültüler koparan bir de “Mekteb-i Sultani” olayı vardır.

II. Meşrutiyetin ilanından sonra Mekteb-i Sultani'de meydana gelen çeşitli karışıklıklar yüzünden, okulun müdürlüğüne 30 Aralık 1908'de Tefik Fikret atanmıştı¹. Tefik Fikret, bu okuldaki kısa süreli müdürlüğü sırasında hem okulun bina ve temizlik durumunda, hem öğrenci, öğretmen ve diğer okul mensuplarının disiplin ve devam durumlarında, hem de okula yeni bir manevi hava vermekte çok başarılı oldu: Düzen, disiplin temizliğin yanı sıra okulun ders programında da bazı düzenlemeler yaptı. Pek çok eğitim malzemesi getirterek öğretimi mümkün olduğu kadar pratikleştirmeye çalıştı².

1910 yılı başlarında Emrullah Efendi birçok eğitim kurumlarında öğretmenlerin derslere devam etmediklerinin belirlendiğini ve kasten görevlerine gelmeyen öğretmenlerin maaşlarından kesinti yapılması hakkında bir genelge yayınladı.

Bakanlığın bu genelgesi Mekteb-i Sultani'de uygulanmadı ve okul müdürü de istifa etti. Bakanlık istifa eden müdürün yerine Salih Zeki Bey'i atadı. Atama yazısında, parantez içinde “bir şair yerine bir âlim” yazıldığı için ortalık karıştı; kamuoyu harekete geçti. Okuldaki bazı öğretmenler görevlerinden ayrıldı, bazı öğrenciler okulu terk etti; okul müdürlüğü ile öğrenciler arasında sert bir mücadele başladı. İttihat ve Terakki Fırkası, sorunun çözülmesi için toplantılar yaptı. Meclis'e bu konuda soru önergeleri verilmeye başlandı. Bakanlar Kurulu, Meclis-i Mebusan Başkanı, Sadrazam vs. sorunla ciddi bir şekilde ilgilenmek zorunda kaldılar. Ülke

¹ Başbakanlık Arşivi, İrade-Maarif 1326 Z I.

² Kavcar, Cahit: *II. Meşrutiyet Devrinde Edebiyat ve Eğitim* A.Ü. E.F. yay. Ankara, s.65-72, 77-79.

Ruşen Eşref. “Tevfik Fikret müdür”, *Muallim* der. 1/14 (1333) s.463-467.

K.S. Nigar. *İnkılâp Şairi Tefik Fikret'in İzleri*, İstanbul 1943 s.64-74.

gazeteleri bu hususta ikiye ayrıldılar. Sorun, 10-20 Nisan 1910 tarihleri arasında basın hayatının en güncel konularından biri olmakta devam etti¹.

Emrullah Efendi, Bakanlığın tüm ülkeye bir genelge yayınladığını, Mekteb-i Sultani de Bakanlığa bağlı bir okul olduğu için Bakanlığın emirleri dışında kalamayacağını belirtiyordu. Ona göre, hiçbir okul müdürüne ayrıcalık verilemezdi; yoksa Devlet işlemez hale gelirdi. “Alim” ve “şair” sözcükleri karşısında da Bakanlık yayınladığı bir yazısında: “... şair ve âlim sıfatlarının bir gûna tafdil ve tercihi mutazammın olmayıp, maksad-ı aslî Maarif Nezaretince Mekteb-i Sultani tedrisatında fımaba'd cihet-i ilmiye ve fenniyyeye daha ziyade ehemmiyet verileceğini işaretten ibaret olduğu beyan olunur.” deniliyordu².

Emrullah Efendi, bu sorunun tartışmaları sırasında “İş, şahıslarla değil; prensip ve idarî düsturlarla görülür” diyerek³ yönetimde esaslı ilkelerinden birini uygulamak istemiş, başarılı da olmuştur.

h) Yüksek öğretim: Emrullah Efendi, yüksek öğretim konusundaki düşüncelerini, iki bakanlığı sırasında büyük ölçüde gerçekleştirme imkanını bulmuştur. Bu alandaki çalışmaları da şöyle sıralanabilir:

- “Avrupa dillerini iyi bilmeliyiz” diyen Emrullah Efendi, Dârülfünun’da, yüksek okullar için bir “Lisan Şubesi” (Elsine Şubesi”) açmıştır. Bu şubede Fransızcanın yanı sıra İngilizce, Almanca, İtalyanca ve Rusça dilleri de öğretilenekte. Edebiyat Şubesine bağlı olarak açılan bu bölümde, isteyenler için öğrenecekleri dilin edebiyatları da anlatılacaktı⁴. Sabah ve akşam verilen bu derslere, öğrenci ve kâtiplerden bin kişi civarında istekli devam ediyordu⁵.

¹ 10-20 Nisan 1910 arasındaki *Yeni Tasvir-i Efkâr*, *Jön Türk*, *Sabah*, *Sadaiy Millet* vs.. gibi gazeteler.

² Bu konudaki çeşitli yazışmaların belgeleri *Yeni Tasvir-i Efkâr* 12 Nisan 1910, *Sabah* 11 Nisan 1910 ve Başbakanlık Arşivi, İrade-Maarif 1328 R 14 de bulunabilir.

³ *Yeni Tasvir-i Efkâr* gaz., 14 Nisan 1910.

⁴ D.K. a.g.m.

⁵ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 27 Kanunuevvel 1326, s.635-636. *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 25 Mayıs 1326, s.2109.

Emrullah Efendi ayrıca, Arapçanın yaygınlaşmasını sağlamak amacıyla Dârülfünun'daki Tefsir ve Hadis derslerinin Arapça okutulmasını da sağlamış¹, Mısır, Kafkasya vs. yerlerden Dârülfünun'a okumaya gelen öğrenciler için de Arapça ve Farsça dersleri koymuştur.

- *Mahreç sınıfı* (“İhtiyat Sınıfı”): II. Meşrutiyetin ilanından sonra pek çok kişi Abdülhamit zamanında okuyamadıkları bahanesiyle Dârülfünun'a yazıldılar. Özellikle “ilerisi aydınlık bir meslek” sağlayan Hukuk Mektebi'ne büyük bir “talebe” akını oldu. 4-500 kişilik okula 1.500-2.000 kişi kaydoldu. İlk başlardaki coşkunluk geçtikten sonra, bu işin böyle yürüyemeyeceği anlaşılarak bazı önlemler alındı. Hukuk Mektebi'ne gireceklerin idadi çıkışlı olmaları şart koşuldu. Ancak büyük kalabalık, yüksek öğretim haklarının ellerinden alınamayacağını iddia ederek, yönetime baskı yaptılar. Bunun üzerine çoğu medrese çıkışlı olan bu öğrenciler Arapça Kitabet ve Hesap sınavlarına tabi tutulmuş, ancak pek çok dedikodulara neden olan² bu sınav sonuçları da bir çözüm olmamıştı. Zamanın Maarif Nazırı Emrullah Efendi, idadi öğretimi olmayanlar ve medrese çıkışlılar için başlangıçta bir yıl, sonra da iki yıl süreli olmak üzere bir “İhtiyat Sınıfı” açmıştır. İlk yıl bu sınıfa 860 kişi kaydolmuştur³.

Emrullah Efendi'nin bu önlemine karşı, ta başlangıçtan itibaren birçok eleştiriler yapılmıştır. Özellikle Meclis-i Mebusan'da Maarif Nazırları hakkında güvenoyu istemine kadar giden tartışmalar ve eleştiriler olmuştur. Eleştirilerin bir kısmı, Emrullah Efendi'yi “teorik, felsefî esaslar üzerinde duran, acemi ve tecrübesiz bir kişi” olarak niteliyor ve “mektepe kaçkınları” için Bakanlığın para harcamamasını istiyorlardı. Bunlar, ya üniversiteye gitmek isteyen medrese çıkışlıların idadilere gitmelerini ya da yaşlılar için bir idadi kurulmasını öneriyorlardı. Boşo Efendi, “yaptığınızı, Avrupa üniversiteleri duymasın” diyordu⁴. Emrullah Efendi'nin önlemine, medrese çıkışlılar ve onların Meclis'teki temsilcileri de karşı idiler.

¹ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 27 Kanunuevvel 1326, s.6408.

² *Türkiye gaz.*, 28 Ekim, 21 Kasım 1910.

³ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 2 Tesrinisani 1327, s.327.

⁴ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 2 Tesrinisani, 1327, s.332.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 27 Mayıs 1326, s.2157-2158

Bunlar da İhtiyat sınıfını gereksiz, hele iki yıl olmasını çok uzun görüyorlar; icazeti olanların doğrudan Dârülfünun giriş sınavlarına alınmalarını istiyorlardı¹.

Emrullah Efendi ise ihtiyat sınıflarını idadilerden daha yararlı bulduğunu belirtiyor, bu sınıfların Avrupa'daki "cours d'adulte"lere benzediğini söylüyordu. Ona göre, çok sıkı tutulmak şartıyla bu ihtiyat sınıflarına herkes gelip okuyabilirdi. "Dârülfünunun kapısı herkese açıktır; Fakülte demek, ihtiyar, serbestlik demektir" diyen Emrullah Efendi; ihtiyat sınıflarının ortadan kaldırılmayacağını, ancak hatası varsa düzeltilebileceğini belirtiyordu? "*Bizde idadilerden mezun olmak yolsuzdur*" diyordu Emrullah Efendi. Onun için orta öğretim "kemâle" ulaşmaya kadar "mahreç sınıflarına muhtaç"tı. Aslında hazırlık sınıflarına her isteyen katılabilmeliydi². İhtiyat sınıfı tartışmalarında Emrullah Efendi, kendi önerilerinin kabul edilmemesi halinde istifa edeceğini; bu hususta güvenoyuna gidilmesini istedi. Bakana güvenoyu verildi³, ama bu konudaki tartışmalar kendinden sonra gelen İsmail Hakkı (Babanzade) ve Abdurrahman Şeref Beylerin bakanlıkları zamanında da devam etti. Bu bakanlar da Emrullah Efendi'nin görüşlerini savundular. Ama Meclis'in ödenek kesmesi, Hukuk Mektebi'nin bu sınıflardan çıkanları okula kaydetmeleri; Bakanlığın tüm çabalarına rağmen bu sınıfların kapanmasına neden oldu. Bakanlığa da, bu konudaki pek çok karmaşık sorunlarla uğraşmak kaldı⁴.

- Hukuk Mektebi'nde yaptığı yeni düzenlemeler: Emrullah Efendi, bu okulda iki önemli değişiklik getirmiş bulunmaktadır:

a) Hukuk Mektebi'ndeki dört şubeyi ikiye indirmiştir. Meclis'e karşı 'tasarruf yaptık; zaten aynı dersler çeşitli şubelerde veriliyordu, bunları birleştirdik' diye kendisini savunan Emrullah Efendi, aslında Avrupa'daki Hukuk Okullarında da şube bulunmadığını belirterek, buradaki şubeleri tümünden ortadan kaldırmak istiyordu. Ona göre şubeler göz önüne alınmadan yeni bir program yapmak ve 1200-1300

¹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 27 Mayıs 1326, s.2159.

² Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 27 Mayıs 1326, s.2158-2159.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 2 Teşrinisani 1327, s.329-330.

³ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 5 Teşrinisani 1327, s.341-364.

⁴ Bazı belgeler: Başbakanlık Arşivi. Babıali Evrak Odası, no: 294215. 295425, 306476
Hedef gaz., 16 Mart 1912.

kişilik büyük sınıflar (anfiler) kurarak bunları çeşitli öğretim aletleriyle donatmak gerekiyordu. Bakan bu görüşlerini sınırlı bir ölçüde uygulama imkânı da bulmuştur.

b) Hukuk Mektebi'nden çıkış sorununa kendine göre bir çözüm getirmek istemiştir. II. Abdülhamit döneminde Hukuk öğrencileri çıkışta doktora sınavına tabi tutuluyorlardı. Yani dört yıl boyunca okuduğu derslerden yeniden sınava giriyordu. Bu uygulama, “öğrencilerin zihinlerini yıpratıyor” gerekçesiyle 1908 yılında, II. Meşrutiyetin ilanından sonra kaldırıldı. Bu durumdan bir mebus “Hukuk Mektebine giriş imtihanlarını da, çıkış imtihanlarını da kaldırdılar, bu mektebi kökünden mahvettiler” diye yakınıyordu¹.

Emrullah Efendi'nin bakanlığı dönemine kadar buraya gene çeşitli çıkış sınavları konuldu. Ama bunlar sürekli olmadı. Emrullah Efendi de eski çıkış sistemlerini tanımayarak, kendisine göre yeni bir sistem koydu. Buna göre, Hukuk Mektebi'nden iki türlü çıkış olacaktı: 1) Mülazemet rüusu ki bu normal çıkıştı, 2) Müderrislik rüusu. Bu çıkış, öğrencinin tüm dört yıl boyunca okuduğu derslerden sınav yapılarak (tez sınavı) yapılan çıkışa karşı “doctorat en droit”ı (normal öğretimin dışında bazı dersler de koyarak o derslerden sınava almak) getirmiştir. Emrullah Efendi'nin bu sistemini, o dönemin eğitim bakanlarından Abdurrahman Şeref (1853-1925) ve Babanzâde İsmail Hakkı (1876-1913) da savundukları için, Bakanlıkla öğrenciler ve mebuslar arasında sert çekişmeler oldu. 1910 yılında Hukuk Mektebi öğrencileri “Cemiyet-i Hususiye” adıyla bir dernek kurmuş, okula yeni bir program yapmış, “Bundan böyle Hukuk Mektebi'ne Maarif Nezareti karışmasın” diyerek, Hukukta bir çeşit özerklik ilan etmişlerdi². 1911 yılında da bu nedenle İstanbul, Selanik, Konya ve Bağdad Hukuk Mektepleri öğrencileri ayaklanarak okulu terk etmişler, çeşitli gösteriler yapmışlar ve akla gelebilecek her yere bazı isteklerle başvurmuşlardır³. Ancak bu sorun, 1911 yılı içinde kesin bir çözüme ulaşmadan kapandı.

- *Yüksek öğretim gençliği için bir öğrenci yurdu (“Darüttülab”, “Beytüttülab”) yaptırma girişimi:* Emrullah Efendi, “yüksek mektep hiç bir yerde leyli olmaz” prensibinden hareket ederek, o zamanki tek yatılı yüksek okul olan Mülkiye

¹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi 26 Mayıs 1326, s.2155.

² Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 26 Mayıs 1327, s.2153.

³ Sabah gaz., 7,8,9,10,11,12,15 Nisan 1911.

Mektebi'ni de gündüzlüye çevirerek, sorunu öğrenci yurtları yaptırmak şeklinde çözümlemeye çalıştı. Bu, Fransa'dan etkilenecek ortaya atılmış bir görüştü. II. Meşrutiyet dönemi İstanbul'u için de çok gerekli bir girişimdi. Emrullah Efendi'nin öncülüğünde bu hususta pek çok girişimler yapıldı, Şehremaneti'nin (Belediye) yardımı sağlandı. Hattâ arsa ve bir miktar para da bulundu, ama bir sonuca ulaşamadı¹. Hattâ genel gelişim içerisinde, taraftarları bulunmasına rağmen, Emrullah Efendi'nin 'yüksek okullar yatılı olmaz' prensibi de uygulanamadı. Emrullah Efendi, bu sorunun yanı sıra, yüksek öğretimdeki yoksul gençlerin parasız okutulmaları hakkında da bazı girişimlerde bulunmuştur².

- Mülkiye Mektebi'ndeki düzenlemeler: 31 Mart olayına kadar çok yoğun karışıklıklar içinde bulunan bu okulda, daha sonraki yıllarda da yatılılık, üniversiteye bağlılık ve yeni iç düzenlemeler yüzünden oldukça hareketli gelişmeler oldu. Emrullah Efendi'nin bakanlığı sırasında okul, Dârülfünun'un bir bölümü haline getirildi, yatılılığı kaldırıldı ve Paris Ecole des Sciences Politiques et Morals'in beş bölümünden üçü alınarak siyasî, malî ve mülkî bölümler şeklinde yeniden düzenlendi³. Emrullah Efendi'nin bakanlığından sonra komisyonlar vs. toplanarak okul Dârülfünun'dan ayrıldı ve yatılılığı da geri verildi⁴.

- Dârülfünun'un özerkliği ("muhtariyeti"): Türkiye'de Dârülfünun'a özerklik verilmesi hakkındaki ilk kırırdanışlar, XX. yüzyıl başlarında "Dârülfünun-u Şâhâne" açıldıktan birkaç yıl sonra ortaya çıkmıştı. Dârülfünun'da ders veren öğretmenler ayaklanarak bağımsızlıklarının sınırlanmamasını istemişlerdi. Özerklik hususundaki diğer çalışmalar da II. Meşrutiyet döneminde, Emrullah Efendi'nin bakanlığı sırasındaki çalışmalar olmuştur.

¹ Ahmet Hilmi "Maarif Nezareti'nin bir teşebbüs-ü mühimmi", *Yeni Tasvir-i Efkar* 5 Nisan 1910

² *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 5-6 Haziran 1330, s.298-302, 307-327.

M.S. "Mekteb-i Mülkiye ve leyli mektepler", *Sabah* gaz., 21 Haziran 1914.

Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi, 2 Mart 1326, s.128-131.

³ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 26-27 Mayıs 1326, s.2154, 2161-2164.

⁴ "Mülkiye Mektebi", *Sabah* gaz., 7 Kasım 1913.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 5-6 Haziran 1330, s.298-302, 307-327.

Çankaya, Ali. *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Ankara, 1954, s.93-95.

Emrullah Efendi, ilk bakanlığı sırasında Dârülfünun'a daha fazla özerklik verileceğinden, 1911 yılında özel bir bütçe ve Dârülfünun Yasasını Meclis'e getireceğinden bahsetmiştir¹.

Emrullah Efendi'nin Dârülfünun bahsinde asıl çalışmalarını gerçekleştirdiği yıl ise 1912'dir. Bu yıl bir yandan tek tek fakülte yönetmelikle yapılırken, genel olarak bütün Dârülfünun'u ilgilendiren bir yönetmelik tasarısını da hazırlamıştır². Dârülfünun'a bağlı Fakülte ve Yüksek Okullardaki yönetim işleri ve kuruluşlarıyla ilgili olan bu yönetmelik, Dârülfünun Meclis-i Muallimin'ince (Profesörler Kurulu) beğenilmedi. Bu kurul, kendi hazırladığı bir tasarımı, rapor halinde Maarif Nezaretine sundu³. Bakanlıkça reddedilen bu raporun arkasından Dârülfünun ikinci bir rapor daha sundu. Bazı değişikliklerle ancak üçüncüsü kabul edilen bu raporlar, genellikle ders programlarını içeriyordu⁴.

Emrullah Efendi bir yandan üniversitenin yönetim biçimini bir yönetmeliğe bağlamaya çalışırken, üniversiteye girişi belirleyen bir yönetmeliği de yasalaştırıyordu⁵. 1912 başlarında hazırladığı tasarı tepki ile karşılanan Emrullah Efendi aynı yılın Haziran sonlarında kendi başkanlığında kurduğu bir komisyona, Avrupa Üniversiteleri yasalarını da göz önünde bulundurarak bir yasa tasarısı hazırlattı⁶. *Tedrisat-ı Aliye Lâyiha-i Kanuniyesi*" adıyla Meclis'e sunulan bu tasarı, 1913 yılında Maarif Nezareti tarafından *İstanbul Dârülfünunu Talimatı* olarak yayımlandı⁷. Avrupa üniversitelerini görünüşte taklit eden bu yasa da özerklikten hiç bahsedilmiyor, hattâ Dârülfünun tamamen Maarif Nezaretinin emrine sokuluyordu. O dönemin kamuoyunda Dârülfünun'a "istiklâl-i tam" verilmesi ve

¹ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 26 Mayıs 1326, s.2142.

² "Dârülfünunun Teşkilât-i Esasiye ve İdareyesine Mûteallik Nizamname Layihası", *Hak gaz.*, 21,22,23 Mart 1912.

³ Ahmet Agayef. "Dârülfünun teşkilâtı", *Hak gaz.*, 24 Haziran 1912.

⁴ Ergin, Osman. *Türkiye Maarif Tarihi*, s.1225-1226.

⁵ "Mülazemet Rüusu (Bakalorya) İmtihanına Dair Nizamname", *Düstur*, 2. tertip, c.V, s.498-501.

⁶ "Tedrisat-ı Aliye Lâyiha-i Kanuniyesi", *Hak gaz.*, 30 Haziran 1912, *Sabah gaz.* 1 Temmuz 1912.

⁷ *İstanbul Dârülfünunu Talimatı*, İstanbul, 1329.

“serbest bir tensikat yapılması” gerektiği hararetle savunulurken¹, Balkan Savaşı’nın kızışması, bunu körletecek daha önemli olaylar çıkarıyordu.

Emrullah Efendi'nin Dârülfünun'a karşı vaziyet alışının bir başka yönü, gene 1912 Martında hazırlayıp² yasalaştırdığı³ “Dârülfünun ve Şuabatının İnzibatına Dair Nizamname”de daha iyi görülür. Emrullah Efendi, bu yönetmeliğin gerekçesinde şöyle diyordu:⁴ *“Dârülfünun gibi bir müessese-i âliye-i ilmiyede feyz-i irfanın hakkıyla tenemmi ve taalişi, her nevi müessese-i âlide olduğu gibi, mühim bir cihetten mektep dahilindeki hıfz-ı nizam ve intizama ve hayat-i tahsilin hüsnü cereyanına mevkuf olup, bu maksad-ı hayrın husulü ise sırf hırsaset-i ilme mahal olan bu Darülmaarifin kapılarından, hayat-ı siyasiyenin ihtirasatı ve gulgule-i şamatatı nüfuz etmemesiyle ve ilmin lâzime-i tahsili olan huzur-u zihne ve asayiş-i ruha taalluk-u karibi bulunan âsudegi-i dahiliyenin ilme ve Darülime lââyık olan tazim ve hürmet dairesinde mazhar-ı riayet olması ile temin edilebileceğinden, Dârülfünun inzibatına müteallik olarak tanzim edilen Nizamname lâyihası, bu esaslar üzerine bina olunmuştur.”*

Dârülfünun içinde dernek kurmadan afiş yapıştırmaya kadar pek çok şeyi yasaklayan Emrullah Efendi'nin bu yönetmelikteki asıl yeniliği, üniversite polisi kurma fikri idi. Ona göre okul ve öğrenci işlerine polisin ve zabitanın karışması, kabul edilmeyecek bir şeydi. Bu polisiye işleri hademeler de göremeyeceklerine göre, “müdür ve muallimler emrinde görev yapacak olan Dârülfünun inzibat-ı dahili memurları “ihdasına” gerek görülmüştü. Bu memurlar, tek tip elbise giyeceklerdi. Yönetmelik Maarif Nazırına, Dârülfünun'u ve bazı dersleri geçici kapatma yetkisi de veriyordu.

Meclis'ten geçirilmeden uygulamaya konulan bu yönetmelik, özellikle İttihat ve Terakki muhaliflerince tepki ile karşılandı. Onun bir parti bakanı olduğu, üniversiteye ve oradaki muhalefet çalışmalarına bir baskı olduğu iddia edildi. Emrullah Efendi de gazetelere yolladığı bir açıklama ile⁵, her iki bakanlığı sırasında da yüksek öğretimin sağlam temeller üzeri kurulması için çalıştığını, Dârülfünun'da

¹ “Tedrisat-i âliye meselesi”, *Hak* gaz., 2-3 Temmuz 1912.

² *Tanin* gaz., 8 Mart 1912

³ “Dârülfünun ve Şuabatının İnzibatına Dair Nizamname”, *Düstur*, 2.tertip, c.IV, s.460-463.

⁴ Emrullah. “Dârülfünunda inzibat”, *Tanin* gaz., 7 Mart 1912

⁵ *Teminat* gaz., 11 Mart 1912.

aldığı önlemlerin yalnız muhalefet için değil her türlü siyasî akımlar için alındığını ve uygulamada hoşgörü yapılmayacağını açıklıyordu. Buna rağmen Dârülfünundaki disiplin sorunu, daha bir süre devam etti¹.

1) Öğretmen yetiştirme:

- Öğretmenliği bir meslek haline getirme çalışmaları: XX. Yüzyıl başlarında Osmanlı eğitim kurumlarında her kaynaktan öğretmen vardı. Her kademedeki okullardan mezun olanlar, hattâ okul yüzü görmemişler bile öğretmen olabiliyorlardı. Meslekteki maaşları da geçimlerine yetmediğinden, öğretmenliğe ek olarak ikinci bir iş tutuyorlar; bu da görevlerini önemli ölçüde aksatıyordu.

Emrullah Efendi ilk bakanlığı sırasında, öğretimdeki seviye düşüklüğünün memur öğretmenler yüzünden olduğuna hükmederek, “memur-muallim”lere karşı bir temizlik hareketine girişmiştir². Bu kişiler ya memurluğu ya da öğretmenliği seçmek zorunda kalmışlar ve çoğu da memurluğu tercih etmişlerdir.

Meclis'teki bir konuşmada “Bir talim ordusu, bir muallim ordusu yetiştirmek fikrindeyim. Benim nazariyem budur. Kâtipleri, hâkimleri muallim yapamayız... Muallimlik bir meslektir” diyen³ Emrullah Efendi, bakanlığı sırasında bir “muallim sınıfı yaratmaya, bu sınıfa ehemmiyet kazandırmaya” çalışmıştır. Bunun için bir taraftan “seyyar muallimler”i*, “yıllıkçı muallimler”i** kaldırmaya çalışıyor; bir yandan da öğretmenlerin maaşlarını arttırma yollarını arıyordu. Bütçeye bu hususta ödenekler koyduruyor, ders saatlerini arttırarak, ders öbekleri oluşturarak, tatil günlerinde de çalışmış sayarak fazla maaş vermeye çalışıyordu⁴. Öte yandan öğretmenlerin terfilerini bir kurala bağlayarak ve emeklilik kurumu kurarak öğretmenliği, yolu belirlenmiş ve geleceği güvence altına alınmış bir meslek haline getirmek istiyordu. Ülkemizde ancak çok çok sonraları

¹ Köprülüzâde Mehmet Fuat. “Dârülfünun meselesi”, *Hak gaz.*, 15 Mart 1912.

² *Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi*” 14 Haziran 1326.

“Memur muallimler”, *Sabah gaz.*, 29 Eylül 1910.

³ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 27 Kanunuevvel 1326, s.637.

* Genellikle uzmanlık alanlarında çeşitli okulları dolaşarak ders veren öğretmenler.

** Halk tarafından bir yılığına belirli bir ücretle tutulan öğretmenler.

⁴ a.g.y.; Başbakanlık Arşivi, Bâbıalî Evrak Odası, no:276924.

gerçekleşecek olan ilkokul öğretmenlerine Devlet bütçesinden maaş verilmesi ilkesinin yasal hazırlıklarını yapıyordu¹.

1910 yılında hazırladığı “Tedrisat-i İbtidaiye Kanunu Lâyihası” da, öğretmenler arasındaki “evvel”, “sâni”, “sâlis” gibi ayrımları ortadan kaldırıyor, bir “muallim” ve bir de “muallim halifesi” zümrelerini koyuyordu. Muallim halifeliği staj yapan öğretmenlerden oluşacaktı ve öğretmenin yardımcılığını da yapacaklardı. “Ehliyetname” usulünü de belli bir geçerlilik süresine bağlamaya, o süre sonunda sınavla asıl öğretmenliğe geçirtmeye çalışıyordu.

Öğretmenlerin meslek-içi eğitimlerini sağlamak için de bir yandan İstanbul'da merkezi kurslar açmayı², bir yandan da müfettişlerin işbaşın da eğitim yapmalarını gerçekleştirmeye çalışıyordu³.

- *Öğretmen okulları*: Emrullah Efendi'ye göre, okulun en önemli elemanı ve eğitimin temeli öğretmendir. Oysa Türk eğitiminde bu yoktur. Taşra ilkokulları için 70.000 öğretmen gereklidir. Bakanlığın elinde çok para da olsa, bunların yüzde birini bile bulamayacaktır⁴. Onun için şu anda mevcut olmayan bu öğretmenlerin yetiştirmeleri gerekti.

Öğretmen yetiştirmek için Dârülmualiminlerde yeni düzenlemeler gereklidir. Bu okulların hepsi yatılı (“leylî”) olmalıdırlar. Buradaki öğretmenleri Devlet yetiştirmeli ve istediği yere yollamalıdır. “Benim bütün ümidim Dârülmualiminlerdedir. Muallimler köye gitmeli, köyü aydınlatmalıdırlar. Köyün de muallimi nâsıhı, velinimet olmalıdır. Biz böyle muallim istiyoruz”⁵ diyen Emrullah Efendi, bu alanda yapılacak çalışmalara, her iki bakanlığı sırasında da bütün gücüyle devam etmiştir. Yeni Dârülmualiminler yaptırmış, gündüzlü olanları yatılıya çevirtmiş, İstanbul'da yatılı bir Darülmualimat kurdurmuş^{***}, İstanbul

¹ Emrullah, “Tedrisat-i ibtidaiye”, *Mülkiye der.*, 23 (1326), s.63.

² D.K.: “Maarifimiz”, *Sabah gaz.*, 28 Şubat 1910.

³ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 25 Mayıs 1326; s.2105.

⁴ D.K. a.g.m.

⁵ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 26 Mayıs 1326, s.2113.

*** Dârülmualimat’tan çıkan kızlar taşraya gitmiyor, hattâ evlendikten sonra öğretmenlik bile yapmıyorlardı. Emrullah Efendi kız öğretmenleri bakanlığın tam emrine alabilmek için yatılı bir kız öğretmen okulu açmaya karar verdi. Taşradaki Maarif İdarelerine yazılar yazarak, bu okul için yoksul kızlar istedi. Rüşdiye çıkışlı 78 kız İstanbul'a toplandı. Ancak bir

Dârülmualimin'ine “Tatbikat Mektebi” yaptırmış, kapatılmış olan Dârülmualimin-i Rüşdileri yeniden açtırmış, idadi öğretmenlerini yetiştirmek için bir “Darülmualimin-i Aliye” kurmuştur. “Çıktığı mektebe muallim olan efendilerle bir mektep idare olunamaz” diyerek¹ sağlam bir öğretmen yetiştirme politikası izleyen Emrullah Efendi'nin yatılılık politikası başarıya ulaşmış; 1914 yılında ancak üç öğretmen okulu gündüzlü kalmıştı.

Emrullah Efendi, yaptığı işlerin içinde, en fazla öğretmen yetiştirme çalışmalarını beğenmiştir. Meclis'te Boşo Efendi (1876-1929)'ye karşı: “Canım sen de bizim Maarifi o kadar fakir zannetme! Bizim Dârülmualiminlerimizin düzeni Avrupa'da bile yok!” demiştir².

j) Özel öğretim ve dinî toplumların okulları: Emrullah Efendi, kişiler ve dinî toplumlar tarafından kurulan okullarda yapılan öğretime, özel öğretim diyor³. Ona göre özel okulların programlarının yapılması, ders kitaplarının seçilmesi, öğretmenlerinin atanması vs. hep okul kurucusu ve müdürüne aittir. Ancak Devlet özel okullara bazı şartlar koyar. Bunlar; öğretimin yasalara ve ahlâka uygun olması, okuldaki öğretmen ve yöneticilerin ehliyetli olması, okul binasının bazı özellikleri vs.. konusundadır. Devlet, bunları denetim yoluyla inceler⁴.

Özel okullar, ilk ve ortaöğretim alanında açılabilirler. Yüksek öğretimde özel okullar açılmaz; bu, Devletin görevidir. Özel kişi ve kuruluşlar yalnız ders (“kurs”) açabilirler, bu da ancak tek ders üzerinde olur⁵. Hükümetin yüksek okullardaki

ara bu okulun açılmasından vazgeçilerek, geri taşraya dağıtılamayan bu kızlar için bir konak kiralandı. Basın, “İeylî Darülmuallimatın açıldığını” yazdı ama bu okul açılmadı. Kızlar, Kız Sanayi Mektebi'nin derslerine devam ettiler. Emrullah Efendi hakkında soru önergesi verilmesinin nedenlerinden biri olan bu olay, ancak Darülmuallimatla Kız Sanayi Mektebinin birleştirilmesinden sonra yatıştı. (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 27 Kanunuevvel 1326, s.626-633).

¹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 25 Mayıs 1326, s.2108.

² Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi; 27 Mayıs 1326, s.2197.

³ “Tedrisat-ı ibtidaiye”, Mülkiye, 24 (1326), s.44

⁴ a.g.m., s. 44-45.

Emrullah, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1327 Senesi Dördüncü Kongresinde Tanzim Olunan Siyasî Programa Dair İzahname, s.78-79.

⁵ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 29 Kanunuevvel 1326, s.662-664

hakları başkalarına devredilemez; ancak yüksek okullar bütün Osmanlılara açıktır¹. Emrullah Efendi, Fransa ve Belçika'da uygulanan özel okul sistemini, yani sınavlarını Devletin yapması ve çıkış belgelerini Devletin vermesi sistemini önerdi ama azınlık temsilcilerine kabul ettiremedi².

Emrullah Efendi bakanlığa başladıktan sonra özel okulların yönetimi konusunda bir yasa tasarısı hazırlayıp Meclis'e sunmak istedi. Ancak daha tasarı hazırlanırken Rum gazeteleri büyük gürültüler çıkarmaya başladılar. Emrullah Efendi bu tasarı ile, okullardaki öğretimden Bakanlığa karşı sorumlu mevkiyi Patrikhaneden alıp okul müdürlerine dağıtmak istiyordu³. Bundan da, bu okullara Devletin söz geçirmesini ve denetimini kolaylaştırmayı amaçlıyordu. Patrikhane bu tasarıyı hazırlattırmadı bile!.. Emrullah Efendi, dinî toplumların okullarını, özel okullar sınıfına almak istiyordu. Dinî toplumların temsilcileri ise buna şiddetle karşı çıkıyorlar, daha önce almış oldukları ayrıcalıkları bırakmak istemiyorlardı. Emrullah Efendi'nin bu husustaki çabaları boşa gitti. Meclis-i Mebusan'da özellikle Boşo Efendi'nin çabalarıyla, özel okullardan ayrı bir "cemaat mekâtibi" gurubunu kabul etmek zorunda kaldı⁴. Daha sonra da "bizdeki cemaatler yalnız âdi birer cemiyet değil, korporasyon ve müessese sıfatını haizdirler", bunların okullarını özel okul sayamayız diyerek yeni bir yola girmiştir⁵. Ona göre dinî toplumların okulları, genel genel okullarla özel okullar arasında bir yerde idi. Özel okullardan farkı da öğretmenlerinin ehliyetnamelerinin onaylanması ve verdikleri çıkış belgeleri (diploma) hususundadır⁶. Ancak Emrullah Efendi, dinî toplumların okullarını genel okullara yaklaştırarak, 'eğer okulun bulunduğu yerin çoğunluğu o okulu istiyorsa, o zaman okul genel okul haline gelir; bunun da Devlete bağlanması gerekir' diyerek⁷ bir akıl yürütme yapmak istemişse de, bunu uygulayamamıştır.

Patrikhane, kendi okullarındaki öğretmenlerinin diplomalarını kendisi onaylayıp, bunu Maarif yöneticilerine kabul ettirme hakkını ta 1893 yılında almıştı. II. Meşrutiyet döneminde bu sorun gene ön-plana çıktı. Çok uzun çekişmelerden

¹ D.K. "Tahsil-i âli ve hakk-ı tecil", *Sabah* gaz., 15 Ocak 1911

² *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 29 Kanunuevvel 1326, s.664-671.

³ "Mekâtib-i gayri müslime", *Yeni Tasvir-i Efkâr* gaz., 14 Şubat 1910.

⁴ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 27 Mayıs 1326, s.2199.

⁵ Emrullah, "Tedrisat-i ibtidaiye", s.44-47.

⁶ a.g.m., s.47.

⁷ a.g.m., s.49.

sonra 1910 yılında, 1893 şartlarını Osmanlı yöneticilerine gene kabul ettirdiler, ayrıca da Bakanlığın bu yolla kabul ettiği öğretmenlerin askerlikten muafiyetlerini sağladılar.

Özel okullardan çıkış belgeleri sorunu ise, bu dönemde tartışılan en önemli konulardan birisi olmuştur. Patrikhane, kendi okul programlarını Bakanlığa onaylattırarak ve verdiği çıkış belgelerini de resmî okulların çıkış belgelerinin aynısı haklara sahip kılmak istiyordu. Emrullah Efendi ise, “doktora, mülazemet rüusu gibi ilmi rütbelerin dışında” özel okulların diploma verebileceklerini; ancak bunların “müselleslik” hakkını, yani sınavsız bir üst okula girme hakkını alamayacaklarını belirtiyordu¹. Bunun için, özel okul çıkışlıların Devlet çarkına girmek istediklerinde mutlaka sınavdan geçirilmeleri gerekti. Devlet; özel okullarda ve dinî toplumların okullarında bazı derslerin okutulmasını zorunlu tutabilir, bazı zararlı, dersleri de yasaklayabilirdi. Ancak bu yasaklama gerek taşrada gerekse İstanbul’daki Bakanlık ve Patrikhane yöneticileri arasında sert çekişmelere yol açtı. Devlet, zararlı bulduğu dersi, ders kitabını ve öğretmeni hemen değiştiriyor; Patrikhane ise bu konudaki anlaşmazlıkların İstanbul’da çözülmesini istiyordu. Emrullah Efendi’nin fikri ise, hükümetin özel okullara emir veremeyeceği, ancak kötü taraflarını yasaklayabileceği şeklinde idi. Öğretim hürriyeti ilkesi daha ilerisine dayanamaz, diyordu. Değiştirilmesi gereken ders veya öğretmen olsa bile hükümet bunları değiştiremez; değiştirilinceye kadar yasaklanmış olarak bekler². Bu sorunun tartışmaları I. Dünya Savaşına kadar sürdü gitti...

Dini toplumların okullarının ruhsatları sorunu da gayet önemli idi. Bu okullara ruhsat verilmesi ta II. Abdülhamit döneminden beri çok uzun işlemleri gerektiriyordu. II. Meşrutiyet döneminde de bunun basitleştirileceği hakkında çeşitli kararlar alınmasına rağmen, uzun işlemler aynen devam etti. Emrullah Efendi’ye göre ise, hükümetin özel öğretimde “ruhsat verme” değil; öğretmen, bina, bazı ders kitapları ve yasalara uymuyorsa, öğretimi yasaklama hakkı vardı³. Onun için hükümetin ruhsat vermesi, kötü niyetli kişi ve kurumlara kolunu kaptırması demekti.

¹ Emrullah, “Patrikhanelerin müstedyatı-Tedrisat Meselesi ve *Tanin* gazetesi”, *Yeni Muhitül Maarif*, 20 Ağustos 1327, S.4,10.

² Emrullah, “Tedrisat-i ibtidaiye”, s. 8,11.

³ Emrullah, “Patrikhanelerin müstedyatı - Tedrisat mes'elesi ve *Tanin* gazetesi”, s.3.

Azınlık okullarında çok sayıda yabancı (Bulgar, Rum, Ermeni) öğretmen vardı. Bunlar, her düzeydeki okullarda öğretmenlik yapabiliyorlardı. Emrullah Efendi de orta ve yüksek öğretimde, Bakanlığın bilgisi içinde yabancı öğreticilerin kullanılabileceğini; ancak ilköğretim düzeyinde bunun imkânsız olduğunu belirtiyordu¹. Ama dinî toplumların, kendi okullarına öğretmen yetiştirmek için öğretmen okulu kurma hakları vardı.

Emrullah Efendi'nin eğitimde sıkı bir denetim kurma çalışmalarının altında, aslında bu dinî toplumların okullarını gözetim altında bulundurma zorunluluğu büyük bir yer tutuyordu. Bu toplumlar, okullarını kendi müfettişlerinin denetlediklerini; Devletin bu müfettişleri ve yaptıkları işi resmen tanımasını istiyorlardı. Güçleri yeterse okulları Devlet denetleyicilerine açmak istemiyorlar, eğer girerse onları istedikleri gibi gezdirmeye çalışıyorlardı. Bütün bunlar kâr etmeyince de, denetimin daha önceden Patrikhaneye ve okul müdürlüğüne haber verilmesini istemeye kadar gittiler. Emrullah Efendi hiç bir ödün vermeyerek bunları şiddetle reddetmiş²; "Patrikhanenin bu isteği kapitülasyonları andırıyor... yoksa gizli bir niyeti mi var?" diye sormuştur³. Buna karşılık Meclis'te de Zührap Efendi "... ama bu terbiye-i Osmaniye'nin altında ne var?" diye soruyordu⁴. Bu bilmezlikten gelme oyunları, karşılıklı olarak sürdü gitti...

k) Denetim sorunu: Emrullah Efendi'nin eğitim görüşlerinin temelinde denetim sistemi vardır. Ona göre denetim, öğretim kurumlarının hükümetle olan ilişkilerinin özüdür. Okullardaki öğretimin birliği ancak bu yolla sağlanır⁵. Osmanlı eğitiminin bir düzen içinde olması gereklidir. Dinî toplumların okulları dahil tüm öğretim kurumları yönetimin gözü altında olmalıdır. Yönetim, ülkede ne oluyorsa bilmelidir. Bu nedenle denetleyiciler ülke için bir siyasî hayat sorunudur⁶. Denetleyiciler, bilhassa özel okulları yoklayacaklardır; hem de sık sık ve uzun süreli olarak!⁷

¹ "Maarif Nazırının beyanatı", *Sabah* gaz., 10 Ağustos 1910.

² Emrullah, "Tedrisat-i ibtidaiye", s.7-10

³ A.g.y.

⁴ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 3 Kanunusani 1326, s.695.

⁵ Emrullah, "Patrikhanelerin müstedyatı - Tedrisat mes'elesi ve Tanin gazetesi", s.7

⁶ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 27 Kanunuevvel 1326, s.633.

⁷ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 26 Mayıs 1326, s.2141.

II. Meşrutiyetten önce Maarif Nezaretinin emrinde 60 kadar müfettiş vardı. Ama daha sonraki “temizlik hareketi” (“tensikat”) sırasında bunların işlerine son verilmişti. Bu nedenle Emrullah Efendi kendi bakanlığı sırasında yeni bir denetim örgütü kurma çalışmalarına başladı. Buna göre Bakanlığın emrinde bazı merkez müfettişleri, vilayet merkezlerinde bulunan ve Maarif Müdürlerinin emrinde bulunan müfettişler ve valiler tarafında atanacak olan ilköğretim müfettişleri bulunacaktı. Bu yaygın örgütü gerekli atamaları yapıldıktan sonra bir de yönetmeliği yayınlandı¹. Bu yönetmeliğe göre, müfettişlere üç çeşit görev veriliyordu:

1. Var olan okulları denetlemek,
2. Köylerde eğitim hakkında incelemeler yapmak ve gereksinimleri belirlemek,
3. İlköğretimi desteklemek ve halka okul yaptırmak.

Bu müfettişler, yaptıkları çalışmaların sonucunu birer ayrıntılı rapor halinde Bakanlığa bildiriyorlardı. Bakanlık da bunları ayrıca değerlendiriyordu.

Emrullah Efendi müfettişleri, eğitim için, yurdun kurtuluşu için yapılacak bir planın izcileri sayıyordu. Onlar “terbiye-i Osmaniye'nin nazımları idiler. Ancak bunların yurdu karış karış dolaşmaları gerekti. “Müfettişleri oturtmayın, köy köy gezdirin” diyerek valilere telgraf çekmişti². Onun gözünde müfettişler “seyyar bir Maarif Müdürü idiler”³. Emrullah Efendi'nin uyguladığı bu sistem; müfettişleri taşraya göndererek eğitim gereksinimleri belirleme sistemi, Fransız eğitiminin 1880'lerde uyguladığı bir sistem idi.

Emrullah Efendi'nin denetim örgütü kamuoyunda ve Meclis'te çok sert eleştirilerle karşılandı. Ülkede okul olmadığı, olmayan bir şeyin nasıl denetleneceği soruluyordu. Müfettişlerin elinde hangi derslerin nasıl ve neye göre okutulacağına dair resmî bir yönerge yoktu. Öğretmenlerin didaktik yönleri nasıl

¹ “Maarif Müfettişleriyle Vilayet Maarif Müfettişlerinin Vezâfine Mütâallik Talimat”, *Sabah* gaz., 2 Ekim 1910.

² *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 27 Kânunuevvel 1326, s.634.

³ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 26 Mayıs 1326, s.2138.

değerlendirilecekti? Hattâ müfettişlerin demirbaş eşyaları denetlenesi bile gereksiz görülüyordu.

Emrullah Efendi, Mecliste kendi sistemini çok savundu. Denetimin yanı sıra ülkenin eğitim durumunu inceleme, halkı eğitime teşvik etme, hazırlama gibi görevleri de müfettişlerin yüklendiğini belirtti. Buna rağmen bu örgüt Meclis tarafından lağvedildi. Emrullah Efendi, müfettişler olmadan Bakanlığın iş yapamayacağını ve yönetilemeyeceğini açık olarak belirtti¹. Sorun Bâbıali'ye geldi ve Şurayı Devlet, Bakanlığı destekledi. Ancak kesin bir çözüme ulaşılamadan bırakıldığı için müfettişlerin kimi görevlerinden ayrıldı, kimi ayrılmadan başka bir iş bulup çalışmaya başladı. Bundan sonra da savaş yıllarına kadar sağlam bir denetim kurulamadı.

Emrullah Efendi'nin denetim örgütünün iki büyük amacı vardı: ilköğretimi yaymak ve geliştirmek, azınlık okullarını sıkı bir denetim altına almak. Ona göre; yönetim azınlık okullarını herhangi bir özel okul gibi denetleyebilirdi. Ancak bu denetim, okulların özel işleri üzerinde değil, genel işler ve ülke çıkarları üzerine olmalıydı. Ahlâkî ve genel ülke çıkarlarını doğrudan doğruya ilgilendirmeyen konular resmi denetim dışında kalabilirdi. Resmi denetim okulların sağlamlık ve sağlığa uygunluğunu, öğretmenlerin belgelerini, öğretimin içeriğini ve Devlet yasalarına uygunluğunu yoklamak zorundaydı. Patrikhaneler de kendi okullarını kendi müfettişlerine denetletebilirlerdi. Ancak "*Tefiş işlerinde çok mutaassıp olması gereken*" yönetim, bu konuda hiç bir kurumu kendisine ortak etmemeli idi².

Doğal olarak bu konularda Emrullah Efendi ile dinî toplum liderleri arasında yoğun bir çekişme geçti ve Emrullah Efendi'nin denetim örgütünün Meclisçe feshedilmesinde de bu azınlık milletvekillerinin çok önemli rolleri oldu.

Değerlendirme: Emrullah Efendi gerek bakanlık yaptığı gerekse başka maarif işlerinde bulunduğu sıralarda genellikle takdir edilen bir kişiydi.

¹ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 27 Kanunuevvel 1326, s.631.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 26 Mayıs 1326, s.2135-2140.

² Emrullah, "Patrikhanelerin müstedyatı - Tedrisat mes'elesi ve Tanin gazetesi ", s.7-9, 11.

Şahsiyet olarak hakkında her zaman iyi şeyler söylenmiştir. *Osmanischer Llyod* onun “âlim, fâzil bir kişi” olduğunu belirtirken¹, Ahmet Hilmi söyle diyordu²: “İyi bir tahsil gördükten, yıllarca Maarif hizmetinde bulunduktan, eserleriyle faziletini ispat ettikten sonra, bunca sermaye ve tecrübelerinden sonra Emrullah Efendi bile Maarifimizi düzeltemezse, ıslah ümitlerimizi maariften kesmeliyiz.”

Sabah gazetesi ise, onun ruhen ve fikren âli olduğunu, hayatı ilim ve fen kazanmak olarak anladığını, zenginliğe ve lükse lakayd olduğunu, Maarif Nazırlığına da mevki hırsıyla gelmediğini yazıyordu³.

Emrullah Efendi'yi bilgi ve fazilet olarak övmekte birleşen gazeteler, onun bakanlığı sırasında yaptığı işleri eleştirmekte de birleşmişlerdir. Bu eleştiriler şu noktalarda toplanabilir:

1) Emrullah Efendi, yasa ve yönetmelik tasarıları hazırlamakta ve örgüt kurmakta başarılı oluyor. Ancak örgütü verimli kılacak, yasaları uygulayacak adamları seçemiyor⁴.

2) “Tedbirlerini muhite tevfiik edemiyor”. Çevreyi, ülkeyi, halkın gelenek ve ihtiyaçlarını bilmeden, incelemeyen, anlamadan acele ile uygulamalar yapmak istiyor. Osmanlı ülkesi, Fransa değildir. Osmanlının örgütleniş biçimi de, halkı da Fransa'daki gibi değildir⁵. Ancak bu eleştiriye karşı Bakan da “Ben Fransız kanunlarını taklit değil tatbik ediyorum; bu ikisi arasında fark vardır” diyordu⁶.

3) Emrullah Efendi, teori ile pratiğin ayrı şeyler olduğunu anlayamamıştır. Onun hatası, bilgisinin sırf teorik olmasındandı. Birçok proje yaptı ama uygulayamadı; projeleri gereği gibi derinleştiremedi. Memleketin “şerait-i hazırası”nı göz önüne almadı⁷.

¹ *Sabah* gaz., 20 Şubat 1911.

² Ahmet Hilmi. “Maarif Nazırı Emrullah Efendi hazretlerine birinci Mektup”, *Yeni Tasvirî Efkar* gaz., 20 Ocak 1910.

³ *Sabah* gaz., 13 Ağustos 1914.

⁴ Abdullah Cevdet. “Hayat kadar mutena”, *Hak* gaz., 27 Nisan 1912.

⁵ (“Karşı gazetelerden”), *Sabah* gaz., 25 Kasım 1910 (“Maarif derdi-muhite göre tedabir”)

⁶ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 27 Kanunuevvel 1326, s.634.

⁷ (*Osmanischer Llyod* gazetesinden), *Sabah* gaz., 20 Şubat 1911.

4) Bütün diğer bakanlar gibi Emrullah Efendi de programsız davrandı. İctihadına göre iyi olanları, vicdanına göre doğru olanları yaptı¹.

5) Emrullah Efendi bakanlık yaptığı sırada hakkında iki soru önergesi verilmiştir. Bunlardan biri Trablusgarp mebusları tarafından kendi vilayetleriyle ilgili olarak², diğeri de Hüseyin Cahit Bey tarafından genel olarak verilmişti (Bak, metni ekte). Burada Trablusgarp mebusları “Bizim takrimimiz Nazır Efendiye karşı değildir, onu düşürmeyi de gaye etmiyor”³ demelerine rağmen, Hüseyin Cahit Bey onu, çok şey yapmaya kalkışmak ama bunların hiç birisini başaramamak, bakanlık bütçesini israf etmek, maarifin ilerlemesini büyük zararlara uğratmak, ilköğretimi ihmal etmek vs. ile suçluyordu. “Niyetleri gayet âli, fakat yaptıkları seraptan ibarettir” diyordu⁴. Ama bu suçlamalara rağmen, yaptıkları açıklamalar ile Emrullah Efendi güvenoyu almıştır⁵.

6) Emrullah Efendi gayet “müstebitane” davranmaktadır. Yasaları kendisi hazırlamaktadır, bütçeyi kimseye sormadan hazırlamaktadır⁶. Her bakanlığında yasa ve yönetmelikleri kendi keyfine göre değiştirmektedir⁷. Yasalara aykırı birçok işlemleri yapmaktadır⁸. Emrullah Efendi, eğitim makinesinin çarklarını birbirine bağlamak istemiş, ama işletememiştir. Bazı çarkları devreye sokamamış, o çarklar “boşa dönmüşlerdir”. Bakanlıklar yaptığı dönem Emrullah Efendi’den çok şeyler bekleniyordu, ama bunlar hayal kırıklığına uğramıştır⁹.

Ek: Emrullah Efendi hakkında Hüseyin Cahit Bey tarafından verilen soru önergesi (“istizah takriri”):

“Meclis-i Mebusan Riyaset-i Celilesine,

M.S. “Nazariyat vadilerinde”, *Sabah* gaz., 31 Aralık 1911.

¹ M.S. “Maarif Nazırından istizah”. *Sabah* gaz. 9 Ocak 1911.

² *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 20 Kanunuevvel 1326, s.569.

³ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 27 Kanunuevvel 1326, s.623.

⁴ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 27 Kanunuevvel 1326, s.624-630.

⁵ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 27 Kanunuevvel 1326, s.630-649.

⁶ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 24 Teşrinisani 1326, s.287-288.

⁷ “Emrullah Efendi başlıyor”, *Teminat* gaz., 14 Mart 1912.

⁸ *Türkiye* gaz., 14, 18 Teşrinievvel 1326.

F.R. “Maarif Nazırı Emrullah Efendiye açık mektup”, *İştirak* dergisi., 14 (1326), s.215-216.

⁹ M.S. “Maarif makinası sağlam mı, çürük mü?”, *Sabah* gaz., 14 Ocak 1911

Maarif Nezareti'nin liseler teşkilâtı hususunda ittihaz ettiği meslek ile Nezarete muntazam bir program takip edilmemesi yüzünden gerek muallimlerin tayininde gerek muallimlere maaş tahsisinde gösterilen adem-i isabet ve israftan ve tedrisata vakt-i lâzımında mübaşeret edilmemesi hasebiyle vukua gelen zarar-i maneviden dolayı Maarif Nezaretinden istizahı keyfiyet edilmesini teklif eylerim. 13 Kanunuevvel sene 326

İstanbul Mebusu CAHİD

3.1.2. FERİDUN VECDİ

Hayatı: Hayatı hakkında hiç bir bilgi bulunamamıştır. Ancak yazılarından anlaşıldığına ve kendisinin de bizzat belirttiğine göre “çeşitli memleketleri gezmiş, çeşitli mekteplerde muallimlik yapmış bir şahıstır¹.

Tasvir-i Efkâr ve Hakk gazetelerinde, eğitim sorunları üzerine çeşitli yazılar yazmıştır.

Görüşleri: a) “Eğitim” kavramı üzerine: Türkiye’de terbiyenin anlamı henüz çok karışıktır. “Terbiye”nin (education) amacı, daima içinde yaşanan çevreye ve zamana göre adam yetiştirmek olmuştur. Yani eğitimin amacı hiç değişmemiştir; değişen sadece eğitimin vasıtalarıdır.

Her çocuk belli bir toplum içinde doğar ve yaşar; bu, onun “milliyeti”dir. Bu durumda da eğitime millî bir ülkü hâkim olmalıdır². Eğitimde “millet” ülküsü çok önemlidir. Oysa “Avrupa usulünde” açtığımız okullar bizi bu ülküden uzaklaştırmıştır. Tanzimattan bu yana eğitimimizin amacı kaybolmuş, okullar birer ansiklopedik bilgi yuvası haline gelmiştir. Tanzimatçılar, amaçsız bir eğitim ile Batıya yetişmeye çalışmışlardır ki, bu olmayacak bir şeydir. Öğretim, asıl eğitimin bir âleti, bir yardımcısıdır. Oysa bizde Öyle olmamış, öğretim gerçek eğitimin yerine geçmiştir.

¹ Hakk, 16 Haziran 1912.

² F. V. “Terbiye mi, talim mi?”, Tasvir-i Efkâr. 28 Kasım 1913.

Şimdi eğitimimizi ve onun âleti olan öğretimimizi (“talim, instruction”) yeni baştan kurmalyız. Geri dönüp, doğru yola girmeliyiz. Bu bir “irtica” olmayacaktır. Önümüzde bir ışık olarak “millî mefkûre” olduktan sonra bu bir irtica” hareketi hâline dönüşemez¹.

Şu anda, eğitim konusunda en şiddetli çatışma “milliyetçiler”le “Tanzimatçılar” arasında oluyor. Milliyetçilere dincilerden ziyade Tanzimatçılar hücum ediyor. Tanzimatçılar, eğitimi hiç hesaba katmadan “öğretim her derde devadır, eğitim de öğretimden başka bir şey değildir” diyorlar.

Oysa Türkiye, millî ülküye dayalı bir eğitim sistemi kurmalıdır. Çeviri ve taklidi bırakıp, araştırma ve incelemeye geçmelidir. Eğitim alanında da böyle olmalıdır. Millî ülkü olmadan bütün köylülere okuma-yazma öğretsek bile, hiç bir şey elde edemeyiz. Şu anda eğitimin temellerini, esaslarını koymalıyız. Eğitimin yönünü millî ve dinî ülkülere göre belirlemeliyiz².

İnsanın bir beden eğilimine ihtiyacı vardır: ama manevî bir eğitime daha fazla ihtiyacı vardır. Aslında ikisi de önemlidir. Hem bedenî hem fikrî (“dimağı”) eğitimde millî ülkü esas alınmalıdır.

Millî eğilimin başlıca faktörleri, İslâm ahlâkı ve millî ülküdür. Özellikle fikrî eğitimde her şey bu millî ve islâmî ülkelere yöneltilmelidir³.

Bizde iyi kötü bir aile eğitimi vardır, fakat asıl millî eğitim okullarda başlayacaktır. Çocuk okullarda değiştirilecek ve iyileştirilecektir. Biz de Almanlar gibi, ilkokullarımızda öğretimden ziyade eğitim vermeliyiz. Şimdiye kadar bizim okullarımızın hepsi, “öğretim okulu” olmuşlardır.

İlkokul öğretmenini yetiştiren programları “eğitim” verecek şekilde değiştirmeliyiz. Okullarda hristiyan milletlerin programlarını aynen taklit etmekten kaçınmalıdır.

Ortaöğretim kurumlarımızın esas amacı da eğitimidir. Öğretim bu kademedede eğitime yardımcıdır.

¹ A.g.m.

² A.g.m.

³ F.V. “Terbiye”, Tasvîr-i Efkâr, 5 Aralık 1913.

Bizini okullarımızda dinî eğitim yoktur. Bu ad altında verilen “dinî öğretim”dir ki, bunun hiç bir eğitici değeri olmadığı zaman içinde ortaya çıkmıştır. Dinî eğitim okullarda olmadığı gibi ailelerde ve medreselerde de yoktur. Oysa okullarımızda dinî eğitimin çok önemli bir yer tutması gerekmektedir¹.

Bizde ahlâki eğitim de yanlış anlaşılmış, kuru bir disiplinden (“inzibat”) ibaret sayılmıştır. Fikrî eğitim yapılırken çocuğun doğal dengesi bozulmuştur.

“Elhâsıl “terbiye”, milletimizi düştüğü tereddidi çukurundan çıkararak büyük ve mukaddes mefkûremize göre en yüksek medeniyet tabakalarına is'ad eylemek emeliyle düşünen dimağlar, çırpınan kalplerin çizeceği yeni esaslara göre takip edilmek lazım gelir, itikadındayım....”²

b) Öneriler: Maarifte işe, yüksekokulların düzeltilmesinden başlamalıdır. Bizim işe ilkokullardan başlayacak kadar vaktimiz yoktur. Şu anda ülkemizde yetişmiş adam kıtlığı vardır. Bu yüzden yükseköğretimi ihmal edemeyiz³. Emrullah Efendi'nin “Tûbâ Ağacı Nazariyesi” pek çok kişi tarafından alaylarla karşılandı. Ama bu nazariye ülkenin şartları içinde üstün ve bilgi sahibi bir zümreyi az zamanda meydana getirebilecek bir nazariyedir. Biz de bütün tecrübelerimizle Emrullah Efendi'nin bu nazariyesini destekliyoruz⁴.

Emrullah Efendi'nin de dediği gibi, işe yükseköğretimden başlanması, ilköğretimin ve ilkokulların ihmalî demek değildir. Öğretimin her kademesi için bazı önlemler almak gerekir.

Anaokulları: İki yıldan fazla olmamalıdır. Bunların daha uzun olması bizim şartlarımıza uymaz. Çocuk beş yaşından önce kapalı yerlere sokulmamalıdır. “Açık dershaneler” uygulamasını da henüz bizim analarımız ve bizim toplumumuz anlamaz.

“Alliance Israelite” okullarının hemen hepsinde “Azil” denilen “küçük sınıflar” vardır. Oyuna dayalı pratik bir öğretim yapılan bu sınıflara bizim de ihtiyacımız

¹ F.V.: “Dîni terbiye”, Tasvir-i Efkâr, 19 Kasım 1913.

² F.V.: “Terbiye”, Tasvîr-i Efkâr, 5 Aralık 1913.

³ Feridun Vecdi: “Tedrisat mes'elesi I”, Hakk, 11 Haziran 1912.

⁴ a.g.m. IV, Hakk. 16 Haziran 1912.

vardır*. Anaokullarımızda çocuklara oyun ve el işlerinin yanısıra eğlenceli bir tarzda okuma-yazma da öğretilmelidir¹.

İlköğretim için bizde iki türlü okullar vardır: ibtidaiye ve rüşdiye. İbtidailer, biri ihtiyat olmak üzere dört yıldır. Rüşdiyeler de üç yıldır. İlk ve ortaöğretim süresi beraber alındığında 13 yıl eder ki, bu çok uzundur. Bunu ilköğretim kademesinde kısaltmak lâzımdır.

Rüşdiyenin üçüncü yılı lağvedilmeli, ibtidai ve rüşdî yılları bir sıraya alınmalı, ona göre bir program yapılmalıdır. Daha açıkçası “rüşdî” tabiri ortadan kaldırılmalı ve ibtidailer beş yıl yapılmalıdır. İbtidailerle rüşdilerin birleştirilmesi hem program hem de maddî nedenlerle gereklidir. Rüşdiyedeki öğretmenlerin çoğu iyi değildir. Çocuklar ibtidailerde Öğrendiklerini buraya gelince unutuyorlar. Bakanlık, rüşdiye ödeneğini ibtidailere aktarmalıdır.

İlköğretim kademesinde günlük ders süresi de çok önemlidir. Bizim okullarımızda günde dört saat ders yapılıyor. Oysa ders süresi 40-45 dakikaya indirilmeli ve günde beş ders göstermelidir. Haftada iki günü de geziye ayırmalıdır².

Liseler hem örgüt hem de süre dolayısıyla idadilerden daha iyidirler. Liseler kurulmadan ortaöğretim dört yıl idi. Şimdi altı yıla çıkartıldı. Liseler Örgütü kurulurken çok radikal davranılmıştır ve iyi de olmuştur. Emrullah Efendi, lise örgütünü “İttihat ve Terakki Cemiyeti 1327 Siyasî Programının 19. maddesine göre kurmuştur.

Her türlü eksikliklerine rağmen bunlar vilâyet idadilerinden daha Çok işe yaradılar. Ancak her yerde birden kurulmayınca, öğrenciler yüksek sınıfları daha çabuk bitirmek için çevredeki idadilere gittiler. Sonra, liselerin ikinci devresinin açılmadığı, lisede okuyanlara idadi diploması verileceği hakkında bir genelge yayınlandı. Lise mezunlarıyla idadi mezunları Dârülfünun'a girişte aynı haklara sahip olduğundan, liselerin ikinci kademesi pek ilgi görmemiştir.

* Selanik'te “Ravza-ı Sıbyan” adlı bir Kız okulunda buna benzer bir program uygulanmaktadır.

¹ a.g.m. I, Hakk, 11 Haziran 1912.

² a.g.m. II. Hakk, 12 Haziran 1912.

Liseler, her yere kurulmalıdır, Liva idadileri toptan kaldırılmalıdır. Zaten liva idadileri rüşdiye derecesinde kalmış ve hiç verimli olamamışlardır. Rüşdiyeler lağvedilince bunların rüşdiye sınıfları da lağvedilmiş olacağından, bu idadilerin hiç bir şeyleri kalmaz. Bir başka şık, liva idadilerinin “yarım lise” adıyla, liselerin birinci kademesini (ilk üç yıl) oluşturmalarıdır¹.

Kız okullarımız tamamen yeniden kurulmalıdır. Alyans İsrailiyet'in kız iş okullarına (Ecole professionnelle de jeunes filles) benzer tarzda şehir ve büyük kasabalarda yedi, küçük kasabalarda ve köylerde de beşer yıllık yeni kız okulları kurulmalıdır. Bu okullarda sabahları nazari (“dimağı”), öğleden sonraları da pratik (“amelî”) bir öğretim yapılmalıdır. Bu okullara öğretmen yetiştirmek için vilâyet merkezlerinde Dârülmuallimatlar açmalı, rüşdiye mezunları buralarda iki yıl okutulduktan sonra Öğretmen yapılmalıdır. Bu Dârülmuallimatlar daha sonra yedi yıllık kız okulları mezunlarını almalı ve bunlara üç yıl eğitim gösterdikten sonra mezun etmelidir.

Büyük şehirlerde “Kız Sultanileri” açılmalıdır. Bugün daha yükseğine ihtiyaç yoktur. Kızlar gerekince daha yüksek okullara da giderler².

¹ a.g.m. III, Hakk, 16 Haziran 1912.

² a.g.m. II, Hakk, 13 Haziran 1912.

3.2. “ÇOCUKTAN HAREKET” AKIMI

Bu akım, 20. yüzyılın ilk 15 yılına damgasını vurmuş bir çağdaş eğitim akımıdır. Akım, her türlü eğitim ve öğretimin merkezine çocuğu geçirmiştir. Eğitimin amaç ve içeriğini artık çocuk belirlemektedir.

Bu akımın düşünürlerine göre çocuk yetişkinlerin değer ölçülerinden değil, ancak kendisinden hareket edilerek anlaşılabilir. Çünkü çocuk yetişkin insandan farklı, kendine has bir varlıktır.

Çocuğu J.-J. Rousseau’nun anlayışına göre ele alan bu akımın temsilcilerine göre, çocuğa saygı duymalı ve onu yetişkinlerin değer ölçüleriyle yetiştirmek yerine, gerekli şartları hazırladıktan sonra “yetişmeye terk etmek” gerekir.

Başka çağdaş reform hareketleri gibi bu akım da eski okulu “esaret ve ceza okulu” olarak nitelemekte ve yeni okulun cezalandırmayan bir hürriyet okulu olmasını istemektedirler. Bilgi okulu yerine eğitim okulu, kitap okulu yerine hayat okulu, öğretmen okulu yerine öğrencinin okulunu istemektedirler¹.

Çocuktan hareket akımı bütün Avrupa’da olduğu gibi Türkiye’de de gayet çabuk yankılanmıştır. İkinci Meşrûtiyet dönemi eğitim düşünürlerinin hemen hepsinde bu akımın izlerini görmek mümkündür.

3.2.1. İSMAYIL HAKKI (BALTACIOĞLU) BEY*

Hayatı: 1886’da İstanbul’da doğdu. İbtidai ve rüşdiyeyi bitirdikten sonra Vefa idadisine girdi. 1908 yılında Dârülfünun-u Şâhâne Ulûm-u Tabiiye şubesinden mezun oldu. Bir süre memurluk yaptıktan sonra Dârülmuallimin-i İbtidaiye’ye yazı öğretmeni oldu. 1910 yılında Maarif Nezareti tarafından eğitim ve el işleri dersi hakkında araştırmalar yapmak üzere Avrupa’ya gönderildi. Fransa, İngiltere,

¹ Bu akım hakkında en mükemmel bilgi için bakınız: Aytaç, Kemal, Çağdaş Eğitim Akımları (Yabancı Ülkelerde). Ankara: D.T.C.Fakültesi yay. 1976, S.23v.d.

* İsmayıl Hakkı Bey üzerine kapsamlı bilgi için bakınız: Aytaç, Kemal, “Baltacioğlu’nun Eğitim Sisteminin Ana Gelişimi”, Yeni Adam, 921,1973. S.4-8.

Tozlu, Necmeddin, İsmayıl Hakkı Baltacioğlu’nun Eğitim Sistemi, İstanbul 1989.

Belçika, İsviçre ve Almanya'da incelemelerde bulundu. İstanbul'a döndükten sonra Dârülmualimin'deki öğretmenliğine devam etti. 1916'da Tedrisat-ı Tâliye Müdür-i Umûmisi, 1919'da da Tedrisât-ı Aliye Müdür-i Umûmisi oldu. 1920 yılında Dârülfünun Edebiyat Fakültesi Reisi (Dekan) seçildi. 1923 yılında Maarif Vekâleti Müsteşarı olduktan sonra, 1924-1927 yılları arasında İstanbul Dârülfünunu Eminliğini (Rektör) yaptı. Bu arada çeşitli fakültelerde de müderrislik görevinde bulundu.

1942'de Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde profesörlük yaptı. 1942 yılında Afyon, 1946 yılında da Kırşehir mebusu seçildi, 1950 yılında emekliye ayrıldıktan sonra eğitim ve yayın çalışmalarına devam etti. Uzun süre “Yeni Adam” adlı bir dergiyi çıkardı. 1978'de öldü.

Eserleri: İsmayıl Hakkı Bey'in birçok eseri ve binlerce makalesi bulunmaktadır. 1908-1914 arasında çıkan önemli eserleri şunlardır: Avrupa Bizi Nasıl Tanıyor (1913), Talim ve Terbiyede inkılâp (1912), Terbiye-i Avam (1914), Terbiye ve İman (1914), El işlerinin Usul-ü Tedrisi (1914), Tadil-i Huruf Mes'elesi (M.Şinasi ile beraber, üç risale) (1910, 1912, 1914).

İsmayıl Hakkı Bey bu arada Yeni Fikir, Terbiye, Resimli Mekteb Alemi, Tedrisat-i İbtidaiye Mecmuası, Yeni Yazı gibi dergilerle günlük gazetelerde makaleler yayınlamıştır”

- İsmayıl Hakkı Bey'in gözüyle İkinci Meşrûtiyet devrindeki Türk eğitiminin durumu: Eğitimin en büyük amacı “uslu, hafızası kuvvetli, dersini ezberleyen adamlar yetiştirmek” olarak belirlenmiştir. En adi bir mahalle mektebinden en yüksek bir kuruma kadar bütün okullarımız bu “uslu, hafızası kuvvetli” adamın peşinden koşmaktadırlar¹. Câhil, görenek esiri öğretmenlerden okullarımızın kurtuluşunu beklemek hayale kapılmaktır.

Ana-babaların da pek çoğu inanç bakımından, zihniyetçe mahalle mektebi öğretmenlerinden çok daha geridir. Milletın eğitimindeki en köklü inançları zaten

¹ Talim ve Terbiye'de İnkılâb, S.6.

şu çok kullanılan sözlerde görülmektedir: “Eti senin, kemiği benim”, “Dayak cennetten çıkmadır”, “Hocanın vurduğu yerde gül biter!” v.s.¹

Okullarımız, ailelerimiz çocuğun tabiatını bozuyorlar. Tabiat çocuğun eğitimini sağlayacak bütün unsurları onun içine koymuştur. Tabiat çocuğu harekete, oyuna sürükler. Fakat bizdeki bilgisiz ana-babalar ve öğretmenler bu gizli dürtülerin, kuvvetlerin daha ilk çıkışlarında hemen boğarlar. Zeki ve hareketli çocuklar “yaramaz, haylaz” diye cezalandırılıyor. Bugünkü eğitimimiz, tamamen çocuğun gelişmesini ve mutluluğunu engelleyen bir işleyiştir. Bu inancın ve zihniyetin değişmesi çok zordur

Bu yalnız Türkiye’de değil, dünyanın çoğu, okullarında böyledir. Korkan, kızaran, kımıldamayan, düşünmeyen, söylemeyen, istemeyen çocuklar ve gençler yetiştirirler.

Bu hem o çocukların, hem de ülkenin yıkımını hazırlar².

“Kımıldamayan ölü bir vücut, işte uslu çocuk! Tecvid yapraklarını ezberleyen bir kafa, işte zeki bir fikir! Dayaklan korkan bir ruh, işte hassas bir kalb! İyi, kötü, hayır, ser hocasının sözünden ayrılmayan kör bir mutavaat, işte güzel ahlâk!”³

Bugünkü eğitimimiz kendisini “atalette, mutavatta, esarete, mihanikiyette” arıyor. Tarihimizdeki onca bozgunlar, yabancıların ekonomik sömürüsü v.s. bu kadar hızla ve kesinlikle bizim yıkımımızı hazırlayamaz. Ailelerin, okulların harekete karşı beslediği bu derin düşmanlığı ve nefreti ne Meşrûtiyet, ne kânunlar, kitaplar, ne de nizamlar ortadan kaldıramaz. Bunun zararlarını karşılayamaz. Okul ve ailenin, çevrenin hareket hakkındaki bu zihniyeti değiştirmeden de milletin hayatında ve geleceğinde derinden, kökten değişecek hiç şey yoktur⁴.

Okullarımızda fikir eğitimi, hiç bir zaman anlaşılabilir bir birlik olamazlar. Yüzyıllardır bu iki unsur arasında düşmanlık vardır ve bu genç zihinleri yakmakta, ezmektedir. Birbiriyle içice olması gereken okul ve fikir eğitimi, bizim ülkemizde yoktur. Bizde

¹ a.g.e., S.8.

² a.g.e., S.36-38.

³ a.g.e., S.38

⁴ a.g.e., S.38-39.

okulla baskı, okulla yıkım, okulla gerileme, çökme v.s. çok iyi bir uyum içindedirler. Eğitim tarihinde hiç bir dönem, hiç bir okul, hiç bir, eğilim, bizim okullarımız kadar fikrin, şahsiyetin katili olmamıştır¹.

Öğretim bizde zehirli, katil metodlarımızla verilen, yalnız hafızayı işleten mihaniki bir öğretimdir.

“... ataletin, esaretin öldürücü pençeleriyle saldırdığı bir mektepde en yüksek, en terbiyeyi dersler bile terbiye-i fikriyenin hadimi olmak şöyle dursun, belki bu fikrin katili olabilir”².

Şimdiye kadar her düzeydeki okullarımızda en yeni ve mükemmel dersler bile vaad ettikleri fikirleri, ahlâkî, meziyetleri, alışkanlıkları yaratamamış; tam aksini yapmışlardır.

Öğretmenlerimiz yoğun bir öğretim metodu bilgisizliği içinde yüzüyorlar. Bir girdap içindedirler, kendileri boğulmaktan kurtulamazlarken gelecek kuşakları da arkalarından sürüklüyorlar. Öğretmenlerimiz her şeyi biliyor ve ancak eğitmek sanatını bilmiyorlar³.

Bugün Türkiye'yi bir ağ gibi sarmış olan yabancı okullardan iz adamlar yetişiyor. Bu okullar milletimizin, vatanımızın ve mezarıdırılar.

Türk okulları, resmî okullar, papaz okulları menfaatine boşalıyor. Gelecek nesillere suikast yapılıyor. Çocuklar, sırf yabancı dil öğrenmek için yakılıyorlar. Millî okullar beğenilmiyorsa, çocukları yabancı okullara göndermekten câhil kalmaları daha iyidir⁴.

¹ a.g.e., S.70.

İsmayıl Hakkı, “Muallimler kurtaracak, fakat nasıl?” Yeni Fikir, 111/21 (1330), S.656.

² a.g.e., S.70.

³ a.g.e. s.71-72.

⁴ İsmayıl Hakkı, Mezarlarımızı ellerimizle kazıyoruz da haberimiz yok!..”, Mürebbiler Alemi, 1/12-13(1329), s. 175-176.

Öğretim usulümüz, çalışma ile verimin arasını çok aşıyor. Türk eğitimi yıllardır “eski usul-ü tedrisinin kurbanı oldu.” Kendisine gerekli adamları yetiştiremedi. Kuru, cansız “ayaklı kütüphaneler” yetiştirdi¹.

Bilgisizliğimiz, eğitimsizliğimiz yalnız okul ve medreselerin bulunmamasından değildir. Aşağı yukarı her köyde bir cami okulu ve onun hocası vardır. Her çocuk da zamanının bir kısmını bu hocanın karşısında geçirir. Ama hiç bir şey öğrenemez. Bunun nedenleri arasında sesli harfler ve yazının da önemli bir payı vardır².

İsmayıl Hakkı Bey, İkinci Meşrûtiyet devrini “eğitimde yeni okullar devri” olarak niteliyor. “Tanzimat pedagojisinin en canlı ve hareketli devri 1908-1914 arasındır. Devrim ruhunun ve Osmanlılık fikrinin ürünü olarak her düzeydeki okullar biraz gelişti. Psikoloji, eğitim ve Öğretim bilimi yayınlarının da bunda etkisi oldu, Dünyevî ve Osmanlılığa yönelik bir eğitim amacı belirlendi. Savaşın başlamasıyla Osmanlılık ideali de iflas etti⁵.

İkinci Meşrûtiyet döneminde yapılan eğitim reformlarını değerlendirme: Eğilimimizde bir devrim yapmak gerekliliğini, buna mecbur olduğumuzu herkes anlamıştır. İlkokul öğretmenlerinden üniversite hocalarına kadar herkes bunu isliyor. “Rumeli’de bizi Bulgarlara, Yunanlara esir eden sakat, hâin terbiyenin taraftarı olan hiç kimse yoktur”³. Balkanlardaki yıkımımızın, bozgunumuzun nedeni, hep eğitimdeki geriliğim izdir. Ama ne yapmalı, ilerleme nasıl olmalı, eğitim nasıl iyileştirilmeli, ülkenin geleceği eğitim aracılığıyla nasıl kurtarılmalı?.. Bu hususları anlamış pek az adam vardır. Yeni okullar açmak, programları değiştirmek, Avrupa’ya öğrenci göndermek, Avrupa’dan uzman getirmek gibi öneriler, içi boş fikirlerdir. İlkokulların yapılmasından, köylülere okuma-yazma ve hesap öğretilmesinden kurtuluş bekleyenler vardır. Yanılmaktadırlar. Ülkemiz aydınları eğitim ve öğretim sorununu bir okul açmak, ders okutmak, bir sayısal soruna dayıyorlar.

¹ İsmayıl Hakkı, Çizgi dersleri, Terbiye-i İbtidaiye Mecmuası, 1/7, S.30.

² İsmayıl Hakkı, “İnsafa davet”, Yeni Yazı dergisi, S.2-3

³ İsmayıl Hakkı, İzmir Konferansları, İzmir 1331. S.4-5.

Maarif ekmeyi, mektep dikmek sanıyoruz. Mekteb ıslâh etmeyi program değiştirmek sanıyoruz.”¹

Aydınlarımız geçmiş ile geleceği karşılaştırmaktan ürküyorlar. Şartları değiştirmeden okullarda yapılacak değişiklikler, hiçtir. Gene sıkı, beynsiz, kalpsiz, iradesiz gençler yetişecektir.

Gelecekte İstanbul'u savunacak nesil dayakla, korkuyla, ceza ile yetiştirilemez. Programlarla, kitaplarla yetiştirilemez. Elifba kitabı yazmakla yetiştirilemez. Yeni nesli değiştirmek için inançlarımızı değiştirmek geleneklerimizi yıkmak gerekiyorsa bunları da yapmalı. Değiştirilecek şey program, kitap, sıra, isim, örgüt değildir. Bunlar bizi değiştiremez, diriltemez².

Basılan kitaplar, kurulan komisyonlar, değiştirilen programlar dünyanın en iyi okullarından getirilen en yeni programlar hep, terbiyeli bilgili adam yetiştirmek içindir. Gerçekten de okullarımızda bilgili, terbiyeli, hafızası kuvvetli, parlak anlatımlı gençler yetişiyor; fakat ülkenin ihtiyacı olan hareketli, girişken, azimli, cesaretli gençler yetişmiyor³.

“Mekteplerimizin bu acı, talim ve terbiyemizin bu müthiş iflası karşısında yalnız bir çare buluyoruz: programları değiştirmek. Program! Program! Fakat memleketin maarifi, program değiştirmenin adam yetiştirmekteki tesirini senelerden beri tecrübe etti. Bundan 20-30 sene evvel Fransız mekteplerinden sökülüp getirilen programlar, bu memleketin terbiyesinde esaslı olarak hiç bir şey değiştirememiştir.”⁴

Amerika gibi, eğitim bakımından en ileri ülkelerin en son programlarını getirip okullarımıza uygularsak, gene boştur! Gerçekte, eğitimin kalbini besleyen daha gizli, daha kuvvetli damarları vardır. Bu damarlar derslerin sayısı, sırası, kitapların kalınlığı, hafızanın kuvvetiyle ilgili olmaksızın güçlü etkiler yaparlar. Bazen en iyi programlar uygulayan bir okuldaki en beceriksiz, âciz adamlar çıkarken, çok kötü programlar uygulayan bir okuldaki en sağlam, güçlü, girişken adamlar yetişir.

¹ İsmayıl Hakkı, “Terbiyede inkılâp lazım”. Yeni Fikir, 2(1329). S.361.

² a.g.m., S.363.

³ Talim ve Terbiyede İnkılâb, S. 15.

⁴ a.g.e., S.15.

Bunu sağlayan okulun eğitim biçimi, öğretim biçimi, disiplin biçimidir. Eğitimde yapılacak düzeltmelerde, her şeyden önce bunlar değiştirilmelidir. Bunlar değişmeden programların, saatlerin, kitapların değişmesi bir şey ifade etmez¹.

Bizde de temsilcileri bulunan bir Fransız akımı vardır. Bunlar “*Fransa'da da Anglo-Sakson maarifi lehinde propaganda yaparlar*”. Deneysel metodun şiddetle taraftandırırlar. Ama bugünkü Fransız öğretim usulleri, İngiliz ve Almanlarınkinden daha geri değildir. Hatta bazı dersler bakımından Fransız usulü daha iyidir. İngiliz okulları öğretim bilgisi bakımından Fransızlardan daha geridirler. Ancak hayata Fransızlardan daha hazırdırlar. Bu onların eğitim, disiplin, yaşayış metodlarındandır².

Türkiye'de yeni ve kuvvetli bir nesil yetiştirmek gerekir. Ancak bu bir hendese sorunu gibi çözümlenemez. Yeni nesli yetiştirirken yükü yalnız öğretmenlere bırakmamalıdır. Devlet ve millet, eğitim hususunda öğretmenlerle beraber çalışmalıdır. Eğitim çalışmalarını yalnız öğretmenlerin üzerin bırakmak, her şeyi onlardan beklemek, eğitim reformlarımızın bir baş eksik yönüdür³.

Türk eğitiminde “çöküş” ün nedenleri: Eğitimimiz çökmüştür, genel seviyesinden aşağıya düşmüştür. Bu çöküş, eğitimle ilgili her alanda kendini göstermektedir.

a) Bedence çöküş: Eski yaşama ülkümüzü yitirmişiz. Dünya ve hayattan nefret etmişiz. Dünyaya kulak verelim. Duyalım ve kımıldayalım. Yalnız öğrencileri beden eğitimine yöneltmekle iş bitmez. Bütün millete kuvvet sağlık ve hareket gereklidir. Milletin karnını doyurmak ve ideali, ülküsü verildikten sonra oyun, spor, cimnastik v.s. hususlarda çalıştırmak gerekir⁴.

b) Fikirde çöküş: İsmayıl Hakkı'ya göre bir zamanlar dünyanın en zeki milletlerinden olan Türklerin zekâsı, eskiye oranla düşmüştür. Bu düşüş, fikir ve inanç hayatımızın bozulmasından olmuştur. Dünyayı, maddeyi sever bir zihniyet yaratmalıdır. Maddiyat bizim için önemlidir. Hayaller ve soyut şeyler arasında zekâmız bozuluyor. Âlimlerimiz kitaptan yetişiyor. Çoğumuz işsiz, ülküsüzüz. Tam

¹ a.g.e. S.16.

² a.g.8. S.22.

³ İsmayıl Hakkı, “Muallimler kurtaracak! Fakat nasıl?” Yeni Fikir, 111/21(1330) S.657.

⁴ Terbiye ve İman, s. 48-53.

bir hayat için kuvvetli bir zekâmız yok. Milleti zekâ çöküşünden kurtarmak için, onları bir ülküye bağlayarak hayat kavgasına sokmalıdır. Her hareketi bu ülküye göre yapmalıdır. Bu eğitim yalnız okullarda verilmekle de olmaz. Bütün toplumda bu değişimi yapmaya girişmelidir¹.

c) Duygularda çöküş: Kişilerde hareket kalmamıştır. Bu dünya ile ilgili emeller ve sosyal hayat mahvolmuştur. Dini inançlar zayıflamıştır. Hayat hakkındaki eski anlayışımız değişmiştir. Dünya “fani ve yalancı” olarak düşünölmeye başlanmıştır. Halkın güzellik duygusu da çökmüştür. Milletin duygu düzeyi yükseltilmelidir. Bu hususta kişisel kuvvet ve çalışmaların, millet dayanışmasının önemli rolü olduğu gibi; okulların, yatılı kuruluşların, kız okullarının da yardımı büyük olacaktır. “Yeni millet”i yaratmak için geniş bir işbirliği şarttır².

d) İradede çöküş: Bizde insanın en bağımsız ve serbest kuvveti olan irade de çökmüştür. Buna beden, zekâ ve duygu alanlarındaki çöküş de etki yapmıştır. Amaçsız, ülküsüz irade olmaz; Birtakım sosyal fikirlere bağılı hisler olması gerekir. İrade çöküşünde bilgisizliğin de önemli rolü olmuştur. Yalnız bu, öğrenimsizlikten doğan bir bilgi yokluğu değil; her alanda yeterli bilgi, akıl, duygu ve azmi içine alan bir bilgi yokluğudur.

Hayati bilginin yokluğu bizim hareketlerimizi, girişkenliğimizi engelliyor.

İradeyi işletecek en büyük etki, hayat ve hayatın işleri, savaşlarıdır. Bizim irademizin çöküşünde işte el yatkınlığımızın (“mümarese”) olmaması en önemli bir etkidir. İnançların zayıflaması da bir etkidir³.

Çare, iradeyi eğitmektir. İrade eğitiminin de en büyük şartı, disiplinde hürriyettir. Bu eğitimin en büyük sırrı da faaliyettir⁴.

Gerçek eğitim reformu nasıl olmalıdır?

¹ A.g.e. s.53-58.

² A.g.e. s.59-62.

³ A.g.e. s.63-68.

⁴ A.g.e. s.69-71.

Eğitim nedir? Bizde herkes bütün yıkımlarımızın nedeni olarak eğitimsizliği gösterir. Ülkeyi kurtaracak tek şeyin eğitim olduğunu söyler. Doğrudur. Ancak ne var ki Türkiye'de eğitimin ne olduğu anlaşılmamıştır.

Eğitimi, pek çok kişi okuma-yazma sorunu olarak almaktadır. Hâlbuki Türkiye'de okuma-yazma bilenle bilmeyenin hiç bir farkı yoktur. Okuma-yazmaya dayalı bir eğitim, değil ülke kurtarmak; ülkeyi batırır. Okuma-yazma yalnız başına hiç bir şey ifade etmez. Bu, eğitimin sonu ve amacı değil, bir araçtır. Söz gibi, resim gibi bir eğitim vasıtasıdır. Kullanılırsa faydalı olur. Yok, Türkiye'deki gibi, kullanılmazsa hiç bir yararı olmaz¹.

Bizde, yüzyıllardan beri gayet yaygın olarak mektep ve medreseler olagelmıştır. Ancak hiç bir zaman bunların içinde gerçek eğitim ve öğretim olmamıştır.

Eğitimde bir değişiklik yapabilmek için önce gerçek eğitimin ne olduğunu ortaya çıkarmalıdır. Eğer bugünkü eğitim anlayışımızla hareket edersek, ne yapsak boştur. Ne kadar iyileştirme yapılırsa yapılsın, ülke çökmekten kurtulamaz.

Okullarımızda ilim, kitaplar, dersler ile birlikte hayata, harekete, sosyal yaşayışa, nezaket kaidelerine, girişkenliğe, tecrübeye, kanlı canlı bir eğitime yer vermelidir.

Eğitimin içinde hem bilgi vardır, hem de eğitim. Gerçek ve tam bir eğitim “kanlı-canlı” eğitimidir. Gerçek eğitim düşünce, duygu ve azim yapar; duyar, işler adamlar yetiştirir.

Eğitim ülkenin savunması için tasarılar hazırlar, kafaları harekete ve girişkenliğe yöneltir, yüksek duygular uyandırır, çeşitli kuvvetler kazandırır. Öğretici ve düşündürücüdür.

Şimdiki eğitimimiz, her yönden eksiktir². Eğitimden, gerçek eğitmek ve öğretmek anlaşılmamıştır. Bu anlaşılmadan Bakanlığın yapı ve iyileştirme tasarıları, halkın temiz niyetleri geleceğimizi kurtaramaz.

Bugün en önemli sorun, eğitimin gerçek anlamını ortaya koymak, değerini ortaya koymak, eğitim ve öğretimdeki araçları, metodları açıklamaktır.

¹ Terbiye ve İman, S 3-7.

² a.g.e.S. 9-10.

Eğitim, öğretmekten daha fazla bir eğitmek sorunudur. Öğitmenin şartları ve biçimleri iyi ortaya konmalıdır.

“Maarif ve terbiye namına kelime oyunları oynanıyor. Buna bir son vermek lazımdır.”¹

Eğitim, bilgiçlik demek değildir, öğretmen demek değildir. Biz Rumeli'yi öğretmensizlikten, bilgisizlikten değil; kansız, cansız ve ruhsuzluktan verdik. Rumeli'yi alanlar da kafamızdan değil ellerimizden, kollarımızdan aldılar. Bize gerekli olan kan ve can eğitimidir. Bilgiden evvel kanda, canda, ruhta değişikliğe muhtacı².

“Adam” olmanın tek aracı, okuma-yazma öğrenmek değildir. Türkiye'de yanlış anlaşılan bu okuma-yazma eğitimi yalnız kâtipliğe, memurluğa yarıyor. Bunlar ise tutsaklık, tutukluluk hayatıdır.

“Bugün elinizde kitap görünce bilerseniz ne kadar üzülüyorum.”³

Eğitim gençlerin vücudunu, kafasını sağlamlaştırmalıdır, kalbini duyguyla doldurmalıdır. İradesini girişkenlikle, azimle, cesaretle, dayanıklılıkla dünyaya tapan, çalışmaktan, kazanmaktan bıkmayan bir ülkü ile donatılmalıdır. Câhil olsun; ama hırslı, ülkücü bir kuşak yetiştirilsin.

Eğitim; uyuşmuş, donmuş olan millî kitemizi sarsmalı, uyandırmalıdır. Eğer öldüyse diriltmelidir. Eğitim her yere hayat, ışık, kalp, emel, ümit verecek bir hareket doğurmalıdır. Kişinin gözünü gelişmeye, yenileşmeye çevirmelidir. Türklük duygusunu uyandırmalıdır⁴.

Eğitimin amacı: Eğitimin amacı, eğitmektir. Çocuğu adam olarak hayata hazırlamaktır. Bir kişiyi adam eden, onun hayatla başarılı olmasını sağlayan şey, birinci derecede bilgileri, hattâ zekâları bile değildir. Bu başarı her şeyden önce

¹ a.g.e. S.12.

² İsmayil Hakkı, “Bizim felâketlerimizden âlimlerimizden ziyade sanatkârlarımız mesuldür”, Mürebbiler Âlemi, 1/11(1329), S.165-166.

³ İsmayil Hakkı, “Gençler; eğer sağlam vücudlu, faal, emelperver bir millet olamazsanız eyvah!...”, Mekteb Âlemi, 1/10(1329),S.153.

⁴ İsmayil Hakkı, “Terbiyede inkılâp lazım” Yeni Fikir, 11/12(1329), S.362-364.

girişkenlik, dayanıklılık, azim, cesaret ve ahlâklarının şekline ve kuvvetine bağlıdır; Bilgi, olsa olsa başarılı bir kişinin karakter elemanlarını geliştirir, kuvvetlendirir.

Türkler, yaşamak azminde olan bir millet durumundadırlar. Böyle bir toplum için eğitim ve öğretimin bir tek amacı olabilir: Çocukları hayata hazırlamak. Onları “hayata hazırlanmış bir adam” haline getirmek.

“... Bir adam ki vücudu kuvvetli ve sıhhatlidir. Eşyayı, ahval ve vekayii görür, bunlar üzerinde düşünebilir, düşüncelerinden âti için neticeler çıkarır, verdiği kararı yapar, muvaffakiyetle neticelendirir. Muvaffakiyetleri için sebat ve cesaret gösterir, müşkilâtta yılmaz, çalışmaktan usanmaz, miskin kanaatlerin mahkûmu kalmaz, teceddüdü sever, terakkiye tapar. Bir adam ki hem kendinin hem de memleketinin menfaatlerini anlar, bu menfaatleri istihsal için, bu menfaatleri müdafaa için nefsinde kuvvet, emel, sebat duyar. İşte velev ki malumatı az olsun böyle bir adam, hayata hazırlanmış bir adamdır. Bu hazırlığı verecek şey, terbiyedir”¹

Ancak hayatta başarı için, hiç olmazsa bunları kolaylaştırmak, fazlaştırmak için bilgi de gerekir. Öyleyse temel eğitim olmak üzere okullarımız bilgi de vermelidir. Eğitmek ve bilgi vermek, eğitim sisteminin iki unsurudur. Ama eğitmek, hayat için en önemli sermayedir².

“... yalnız başına terbiye, yalnız başına dikkatli, muhakemeli, müteşebbis, azimperver bir adam, bir varlık, bir şeydir. Fakat yalnız başına malumatlı, hafızası zengin bir adam hiç bir şeydir.”³

Öğretimi “hafızayı doldurmak”, eğitimi de “bedenî, hissî, ahlâkî esaret” olarak anlayan zâlim inanç değişmelidir. Eğitimin amacı, bütün hareketleriyle yaşamaya, döğüşmeye lâıyk ve muktedir adamlar yetiştirmektir. Bu adamlar “... vücudu kuvvetli, eli gözü terbiyeli, dikkatli, muhakemeli... bütün -melekât-ı fikriyesi mütevazın ve mütekâmil, iyiliği, güzelliği seven, çirkinliklerden nefret eden, vatanının dertlerine yüreği sızlayan, ikbaliyle mesud olan, yeniliklere müteşebbis, müşkilat karşısında azmiyle sebat eden, tehlikeleri cesaretle, şecâetle ezen tam

¹ Talim ve Terbiyede İnkılâb, S.8.

² a.g.e. S.9.

³ a.g.e. S.9-10.

şahsiyetler”¹ olacaklardır. Talim ve terbiyede en yüksek ülkü, en önemli hedef kafaya doldurmaktan ziyade çocuğun karakterinin oluşmasını sağlamaktır. Yoksa okullar bir hapisane olmaktan ileri gitmez.

Eğitimde, öğretimde öğretilen bilgi kadar öğretimin kişide bıraktığı, oluşturduğu terbiye de önemlidir. Öğretimin (“tedrisatın”) bizim için çok önemli iki vasıtası vardır: Öğretim metodu ve disiplin. Okul disiplindeki baskı, dayak, korku, tehdit sökülüp atılmalıdır. Öğretim metodu olarak kullanılan ezbercilik kaldırılmalıdır. Öğretmenlerin ilk amacı bu olmalıdır². Bunların eğitimde etkileri çok büyüktür.

Eğitimin temelleri: Eğitim reformunu ayrıntılarda değil de eğitimin “kalbi” üzerinde yapabilmek için eğitimin bilimsel ve geçerli temellerini bulmalıdır.

Eğitimin temelleri çocuğun tabiatını, gelişimini incelemekle bulunabilir. Eğitim ve öğretimin temelleri bir vahşinin ilkelikten uygarlığa varmak için geçirdiği gelişimler incelenerek de bulunabilir.

*“... vahşetle sebavet, hemen aynı yollardan geçerek tekâmül etmişlerdir. Vahşi medenî, çocuk adam olmak için aynı kanunlara tabi olarak hareket etmişlerdir.”*³

Çocukta düşüncenin, duygunun hattâ iradenin gelişimi iyi incelenmelidir.

İsmayıl Hakkı Bey, “*Talim ve Terbiyede İnkılâp*” adıyla yazdığı eserin çok büyük bir bölümünü eğitim ve öğretimdeki temelleri incelemeye ayırmıştır. Ona göre eğitimdeki (“terbiye”) esaslar şöyle sıralanabilir:⁴

-*Faaliyet-hareket*: Çocuk doğuştan itibaren harekete başlar. Hareket, eğitimin ve olgunlaşmanın en büyük sırrıdır. Hareket çocuğun vücudunu ve bütün duyularını eğitime hazırlar. Onları ilkelikten kurtarır. Hareket, faaliyet eğitimin çeşitli konularına gayet rahat uygulanabilir. Meselâ, bedene, beş duyuya (“havâs-ı hamse”), düşünceye, duyguya, iradeye gayet kolaylıkla uygulanabilir⁵.

¹ a.g.e. S.14.

² a.g.e. S.20.

³ a.g.e. S.26.

⁴ a.g.e. S.32-129.

⁵ a.g.e. S.38-49.

Bizim ailelerimizde beden eğitimi yoktur. Bu işi ancak okul yapabilir. Bir kişi yalnız kafasıyla çalışırsa çabuk çöker, ilkelikten kurtarılabilmesi için de beş duyunun sürekli eğitilmesi gerekmektedir. Düşünceyi hazırlayan yetileri, dikkati, hüküm vermeyi, hafızayı eğitmek için de hareket, çalışma şarttır. Düşünce eğitimi yalnız sözle verilmez. Yalnız okumak, dinlemek görünüşte düşünceyi olgunlaştırır. Hakikatte ise körleştirir. Bir göçebe olan Osmanlıları Viyana kapılarına dayayan irade, bugün yoktur. Eskinin girişkenliği, azmi, dayanıklılığı, yiğitliği, fedakârlığı bugün yok. Üstelik tamamen bunların aksi nitelikler bugünkü nesle yerleşmiştir. Böyle giderse açlık ve tutsaklık muhakkaktır. Sağlam özellikleri olan bir iradenin okullarımızda kazandırılması gerekmektedir. Bunu da çalışma, hareket kazandıracaktır. Bütün bunlar hürriyet içinde olmalıdır. Hürriyet bütün ahlak eğitiminin en sağlam dayanağıdır. Bütün yeteneklerin gelişme, olgunlaşma şartı harekettir.

Yeteneklerin kendine has gelişme metod ve araçları vardır: Bedeni geliştirmenin vasıtası özellikle oyunlardır, idmanlardır, yüksek sesli marşlardır açık havada çalışmalardır, el işleridir v.s. Beş duyuyu harekete geçiren gene oyunlardır, oyuncaklardır. Fröbel malzemeleridir, resimdir, eşya dersleridir v.s. Fikrî düşünceyi harekete yöneltecek de kitap ve ezber değildir. Program hiç değildir. Düşünceyi harekete geçirecek yalnız okul dersleri de değildir. Hareketler, oyunlar, her türlü iş derslere yardımcı olmalıdır. Duyguları özellikle vatanseverlik eğitimi için geliştirmek, teşvik etmek gerekmektedir. Marşlar, bayraklar, resimler, geziler, hikâyeler, şiirler, bazı dersler, bahçe v.s. duyguları harekete geçirecek, onları eğitecek pek çok vasıtalar arasındadır. Tabiatın ve hayatın vereceği güzellik eğilimini okul alkışlamalı, desteklemelidir. İradeyi ve iradenin şekilleri olan girişkenlik, dayanıklılık, azim, cesaret gibi güçleri harekete geçirecek, eğitecek olan ne bilgi, ne de ahlâk dersleridir. Bu yalnız başına okul disiplindir. Çünkü eğitim ve öğretimin amacı, tam şahsiyetler ve bu şahsiyetlerde güçlü karakterler yetiştirmektir. Okul disiplini, öğrencinin karakterini oluşturmak içindir. Bu unutulmamalıdır. “... adam yetiştirmenin en büyük sırrı, mektebin vereceği malumattan ziyade bu hür ve vicdanî inzibatta gizlenmiştir.”¹

¹ A.g.e. s.84-85.

Okul disiplini anlaşılmadan belki sağlam vücutlu, bilgili, düşünür, duygulu adamlar yetiştirebilir. Fakat karakter olmadan bunlar bir hiçtir. Eğitimimizde ve eğitimi tarihimizde yapacağımız en büyük devrim, okullarımıza hür ve vicdanî disiplini sokmak olacaktır. Mubassırları, kalfaları kaldırmak olacaktır. Aslında okulların disiplinini mubassırlar ve öğretmenler bozmakladır. Okulun binasının, bahçesinin, çevresinin de irade ve karakter üzerine önemli etkileri vardır.

- *Yeteneklerin hareketi ve çalışması hep bir arada ortak olarak meydana gelir:* Beden de, ruh da duyuların hemen yapacağı bir harekele ortaktır. Hepsi ondan etkilenirler. Eğitim bütün vücudun, düşüncenin, duyguların ortak bir hareketidir. Onun için engellemeler, bazı hareketleri sınırlamalar elden geldiğince az olmalıdır. Vücudu ve çocuk kişiliğini parçalayıcı bir eğitim, onu yok eder demektir¹.

-*Yeteneklerin evriminde tabiattan gelen bir düzen vardır:* Önce beden ve duygular harekete geçerler. Sonra hafıza ve hayal çalışmaları artar. Çocuğun doğal gelişimini engellememelidir. Oysa bizim eski eğitimimiz tamamen çocuğun doğal gelişimini engellemeye, kirlletmeye yönelmiştir. “Uslu adam” idealinden artık vazgeçilmedir. Çocuğun doğal olgunlaşma düzenine yapılacak engellemeler ona en büyük zarardır. Bilgili adamdan önce bırakalım “adam” yetişsin. Eğitimcilerin yapacağı şey, tabiatın bu gelişme ve olgunlaşma düzenini görmek, ona uymak, onun şartlarını hazırlamaktır.

İsmayıl Hakkı Bey, eğitimdeki (“talim”) esaslarını da şu şekilde belirliyor:

Düşüncelerimiz, kendi denemelerimizin ürünüdür. Kulakla dinleyerek, kitaptan ezberleyerek düşünce kazanılmaz. Bizim okullarımızda he şey öğretilmekte, ama aslında hiç bir şey öğretilmemektedir. Okullarımızda bütün derslerin öğretimi kitapla olur. Zihnimiz, kitaptan tabiata dönmelidir Yeni eğitim tabiatla haşır-neşir olmayı gerektirir. “*Tabiat mektebe girmezse, mektepler tabiata gitsinler*”².

Bilgi, tabiattan alınmalıdır. Bilgiyi ezberleterek vermek, çok zorlayıcı bir metoddur. Çocuk kendi kuvvetleriyle, kendi çalışmalarıyla görerek arayıp bularak, inceleyerek, araştırarak öğrenmelidir. Çocuğun ilk bilgileri kendi deneyimlerinin ürünüdür. Çocuğun ilk öğretmeni, mürebbisi de kendisidir. Bizim okullarımızdaki

¹ A.g.e. s.96-100.

² İsmayıl Hakkı, “Terbiyede inkılap lâzım”, S.364.

yanlış öğretim yüzünden, çocuk okula gelmeden bildiklerini de unutmaktadır. *“Muallimlikteki en büyük sır, malumatı vücuda getiren faaliyetlerin nevini, vesaitini keşfetmek noktasındadır”*.¹

Bu bakımdan öğretimdeki “tekâşif” (buldurma) usulü çok iyi kullanılmalıdır. Öğretimde, zihnin çalışmasına, beden hareketlerini de katmalıdır. Yani öğretimde kişinin hareketlerini tahrik etmelidir. Öğretmen bu tahrikin vasıtalarını da iyi bilmelidir².

Eğitimde olduğu gibi, öğretimde de kişisel çalışma ve hareketlere büyük önem ve yer vermelidir.

-Düşünceler ancak doğal ve asli çevrelerinde oluşabilirler. Düşüncelerin oluşması için yalnız kişilerin çabaları yetmez, çevre de çok önemlidir. Bunun en açık örneği yabancı dil öğretimindedir. Düşünceler için doğal çevre, bunların hayatta oluştuğu şartlardır. Her derste asıl çevreye bağlı kalmalıdır. Bu olmazsa seçilen örneklerin asıl çevreyi temsil edebilecek şeylerden verilmesine dikkat edilmelidir.

Bizim okullarımız bilgileri asıl ve doğal çevrelerinden soyutlamaya çalışıyorlar. Öğrenme ilgisiz, arzusuz, ölü bir şekilde oluyor. Okulda verilen bilgiler, gerçek hayatta iflas ediyor.

Öğretimde yapılacak değişikliklerin en önemlilerinden biri de, çocukların çalışmalarını doğal ve aslî çevrelere sürüklemektir. Son zamanlardaki “hayat için okul” yahut “okul içinde hayat” akımı da bu fikrin sağlamlığını göstermektedir. Modern toplumlarda hayattan okula, okuldan hayata doğru karşılıklı bir akım vardır. Okullardaki “uygulama yapmak gerektiği” görüşü, bu çevre ihtiyacının yanlış ve ters ifade edilmiş bir biçimidir. “Ameliyat”, “amelî tedris” gibi sözler, sorunun fark edildiğinin, ancak iyice anlaşılmadığının belirtisidir. Bir nazarî, bir de amelî diye iki ayrı öğretim biçimi yoktur. Bir tek biçim vardır, o da bilgiyi doğal ve asıl çevresinde, şahsî çalışmalarla kazanmaktır. Şahsî deneyimleri amelilik karıştırmamalıdır.

¹ Talim ve Terbiyede İnkılâb, S.122.

² a.g.e. S.124.

-*"Bir nevi ittilaat bir nevi efkârı nüvid eyler"*¹. Çocuk hayata fiilen katılır, yalnız duyularının algılamasıyla yetinmez. Düşünce, algılanan duygulardan meydana gelir. Algılanan şeyler ne kadar çoksa, bilgi kadar sağlam olur. Bizim okullarımız öğretmiyor, öğretiyor süsü veriyor; eğitmiyor, eğitiyor süsü veriyor.

Resmin, öğretimde yanlış kullanılmamasına dikkat etmelidir². Öğretmenler pek çok şeylerin resimlerini okula getirerek, onları doğaya çıkmaktan ve şahsî faaliyetlerde, denemelerde bulunmaktan engellememelidirler.

Düşüncenin gelişimi basitten karmaşığa doğru olur. Zekânın gelişimi, çocuğun, vahşinin gelişimi de böyledir. Yazının, dilin, güzel sanatların gelişimi böyle olmuştur. Çocuğun düşünceleri başlangıçta sade ve ilkeldir. Bunun incilmesi ve karmaşılaşması, yaş ilerledikçe olur. Somuttan soyuta, azdan çoğa, kabadan inceye, yakından uzağa v.s. böyle bir gelişim vardır. Bu, kolaydan zora doğru demektir. Okullarımızda ise bu ilkenin tamamen tersine hareket edilmektedir. Bu gelişimin tamamen zıddı bir yol izlenmektedir. Kânunlar, sorunlar, isimler v.s. üzerinde durulmaktadır.

Öğretimde yapılacak devrimlerin belki en önemlilerinden biri de basit ve karmaşığın iyi anlaşılmasıdır. Basit olsun diye örneklerden değil kânunlardan, kaidelerden hareket ediliyor; basit olsun diye ders kitapları anlatılmaz derecede kısaltılıyor. Bazı dersler 'zordur, karmaşıktır' diye ilkokul ve rüşdiyelerde okutulmuyor. Oysa birçok dersler sadeleştirilerek en alt düzeydeki okullarda bile okutulabilir. Öğretimin basitten zora doğru olan gelişimi böylece daha sıkı bir şekilde izlenmiş olur.

- Düşüncelerin korunması ve hatırlanması bilgilerin nitelik ve niceliklerine bağlıdır. En kolay öğrenilen ve en zor unutilan şey, hareketleri değiştiren bilgilerdir. Bilgilerin daha iyi hatırlanabilmesi için, şu özelliklerin bulunması gerekmektedir³:

¹ a.g.e. S 144

² a.g.e. s.152-153;

İsmayıl Hakkı, "Resim öğretmenin Yolu", Yeni Fikir, III/13(1329). S.401-416; III/14. S.434-449.

İsmayıl Hakkı, "Resmin talim ve terbiye ile münasebeti", Terbiye Mecmuası, ¼(1330), s.18-23, 109-117, 167-173.

³ A.g.e. s.176 vd.

a) Duyumların sayısı, b) Duyumların şiddeti, c) Duyumların tekrarı, d) Fikirlerin birbirine bağılılığı v.s.

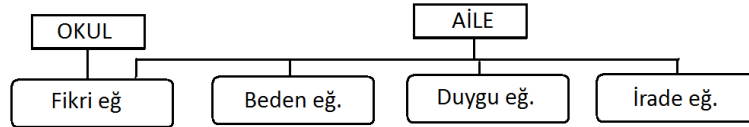
Eğitimde çevreler: Bizde eğitimden şimdiye kadar yalnız okul anlaşılmıştır. Oysa eğitimcilik yalnız okulculuk (“mektepçilik”) demek değildir. Okuldan başka da eğitim ve öğretim çevreleri vardır. Bunlar aile ve toplumdur.

Kişilik yalnız okulda oluşmaz. Eğitimi okuldan ibaret saymak, yanlıştır. Eğitimin vatani her yeridir. Aile ve toplum da aslında birer okuldur.

*Aile eğitimi*¹: Bütün öğretim ve eğitim yenileştirmesi, ailenin değiştirilmesine bağlıdır. Her şeyden önce aileyi düzeltmelidir. Çocukların geleceğini yalnız okuldan beklememelidir. *“Aile, dershaneleri gece gündüz açık bulunan bir mekteptir”*². Orada dünyanın en iyi metodlarıyla her şey öğretilir. Aile, en iyi eğitim ve öğretim yeridir, çocuğa okuldan daha hâkimdir.

Aile, dünyanın en hür ve canlı okuludur. Dünyanın en yeni okulları bile bu hususta ondan geridirler. Okulun eğitim ve öğretimi mihanikidir. Yakın zamanda yıkılması gereken bir cendere gibi dar sıralar, yapma ve gösteriş hayatı ailede yoktur. Ailenin eğitimi daha canlı, hayatî, samimi ve doğaldır.

En önemli eğitim fikir, düşünce eğitimi değil; ahlâk, duygu v irade eğitimidir. Okullarımız yalan yanlış yalnız düşünce eğitimine önem vermektedirler. Bu durumda da aileye çok büyük bir görev düşmektedir: Okul eğitiminden eksik kalan yönü tamamlamak. Aile eğitimi, okul eğitiminden çok daha geniş kapsamlıdır. Bizdeki duruma bakılırsa³:

¹ Terbiye ve İman, s.16-27.

² A.g.e. s.17.

³ a.g.e. S.22.

Bu durumda aile çocuk üzerinde okuldan daha etkilidir. Eğitim devrimi ailede başlamalıdır. *“Maarif ıslâhatı beşikten başlamalıdır.”* En önemli ve etkili bilgisizlik, ailedeki bilgisizliktir.

Fransa, İngiltere ve Almanya'nın öğretim metodları birbirine çok benzer. Bu ülkelerin gençleri farklı farklı yetişiyorlarsa bu, aile eğitimlerinin farklı olmasındandır.

Bizim eğitimde yaptığımız yenileştirmeler eksik kalmaktadır. Yalnız okul üzerinde çalışma, eğitim sorunlarımızı çözmez.

Okul eğitimi: Eğitim ve öğretimin temeli, çocuğun okula gelmeden önce geçirdiği hayattır, Aileden sonra en önemli eğitim ocağı, okuldur. Okul, ailenin eğitim ve öğretimini sağlamlaştırır. Okul eğitimi eksik olursa, ülkenin bir ideali olmaz.

Bizde aile eğitimi de, okul eğitimi de yoktur. Bunlar kurulacaksa beraber kurulmalıdır¹. Okullarımıza hürriyet getirmelidir. Beden, dil, fikir, duygu, irade v.s. alanındaki kişisel özgürlüklerden okullarımızda hiç bir eser yoktur.

Esasen Türkiye'de “okul” kelimesi de “eğitim” kadar belirmemiş, karanlık bir kelimedir. Gerçek okulun ne olduğu bilinmiyor. Okul fikriyle, amacıyla, araçlarıyla ortaya çıkartılmalıdır. Özellikle ilkokullar üzerinde durmalıdır. Sayısı az ve değiştirilmesi kolay olduğu için herkes yüksek okullar üzerinde durmaktadır. İlkokulları yenileştirmek daha zordur.

Okul, bir eğitim ve öğretim çevresidir. Ancak bundan iyi yararlanmak gerekir. Biz öğretim ve eğitim metodlarını iyi bilmediğimizden, okullarımızda eğitim ve öğretim sefaleti vardır². Eğitim, iyi niyetten ziyade bilime ve metoda bağlıdır. Önce eğitim ve öğretim düşüncesinde, sonra da okullarımızdaki eğitim metodlarında bir devrim yapmak gerekmektedir. Eğitim, ders kitaplarının, okul sıralarının ürünü değil; okuldaki yaşayışın ürünüdür. Öyleyse eğitimin amacı iyi belirlenerek, okullardaki yaşayış biçimi ve üretim metodları değiştirilmelidir.

¹ a.g.e. S.29.

² a.g.e. S.31.

Toplum eğitimi: Eğitim ve öğretimde toplum da önemli etkindir. Hayattaki pek çok bozukluk ve aksaklıklarda toplumun da önem bir payı vardır. Eğitim üzerinde etkili olduğuna göre Türk toplumunu canlı, amacı olan, hareketli bir şekle getirmek gereklidir. Ülkeyi diriltmek için, toplumu da değiştirmelidir¹.

- *Eğitim sorunlarının çözümü bir ülkünün doğmasına bağlıdır. Milletler kendi ülküleriyle yaşarlar. Her milletin bir ruhu vardır; düşünce, amaç ve kültürleri vardır. “Milletlerin mukadderatı, harslarının mukadderatına bağlıdır. Hars ve iman ölürse, cemiyet de ölmüş demektir.”*²

Millet değişmeden hiç bir sosyal kurum değişmez. Öyleyse eğitimi ve okulları değiştirmeden önce milleti değiştirmek gerekmektedir. Milleti değiştirecek şey de amaçlar ve ülkülerdir. Türk milletinin şimdi Çatalca tepelerini bile koruyamaması, eski ülküsünü kaybetmesindendir. İslâm dini, bugün için eski iman gücünü yitirmiştir. Din, sosyal bir amaç, bir ülkü olmaktan çıkmıştır. Oysa şimdi bizim milletimize iman ve ülkü gerekmektedir. Bunlar olmayınca hareket de olmaz, çalışma da olmaz. Balkan bozgunu bizi uyandırmıştır. Son zamanlarda toplumda kuvvetli ve hızlı bir değişim arzusu vardır. Oyun, spor, gezi, izcilik v.s. meraklıları Anadolu'yu baştan başa kaplamıştır. Ama ülkemiz henüz belirlenmemiştir. Şimdi ülkü ne olacaktır? Din, şimdiden sonra bize bir ülkü olamaz. Olsa bile yeterli bir ülkü olamaz. Bize vatanî ve tarihî bir ülkü gereklidir. Irki ve millî yönden kuvvetlenmek gerekir. Türklüğün kuvvetli bir kitle haline gelmesi gerekir. Bizim ülkemiz henüz belirlenmemiştir. Eğilim sorununun çözümü bu ülkünün doğup, toplumun hareketlenmesine bağlıdır³.

3.2.2. A. SABRİ CEMİL

Hayatı: Bu hususta ayrıntılı bilgi bulunamamıştır. Ancak İkinci Meşrûtiyet başlangıcında Üsküp Dârülmuaallimini Rüşdiyesi Müdürü idi. Balkan bozgununa kadar bu görevde kaldı. 1912 sonlarında İstanbul'a geldi. Maarif Nezareti Rumeli'den gelen tüm öğretmenlere uyguladığı Anadolu okullarında

¹ a.g.e. S.33-34.

² a.g.e. S.37-38.

³ a.g.e. S.46.

görevlendirme prensibini Sabri Cemil Bey'e de uyguladı. Önce Bursa'da, sonra da Şam'da görevlendirildi. Birinci Dünya Savaşı başladığında bu görevdeydi. Daha sonra Cumhuriyet eğiliminde de şerefli hizmetlerde bulunduğu biliniyor, ancak ayrıntılar bulunamamıştır.

Eserleri: **Amelî Fenn-i Tedris**, Üsküp 1326. **Yeni Mektep** (Aynı İstanbul Dârülmuallimini'nin Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası tarzında Üsküp Dârülmuallimini-i Rüşdiyyesi tarafından Sabri Cemil Bey'in yönetiminde yayınlanmıştır.)

Ayrıca Yıldız (Üsküb), Tanin, Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası, Yeni Fikir gibi süreli yayınlarda telif ve Fransızca'dan çeviri şeklinde yazılar da yayınlamıştır.

Eğitim görüşleri: Sabri Cemil, tamamen ilk ve ortaöğretim üzerinde durmuş, genellikle didaktik sorunlar üzerinde çalışmıştır.

Sabri Cemil, Üsküp'te Manastır, Edirne ve Selanik gibi yoğun eğitim çalışmaları yapan bir topluluk yaratmak istemiş, ancak pek başarılı olamamıştır. Sabri Cemil Bey'in, eğitimin çeşitli alanlarındaki görüşleri şöyle özetlenebilir:

Eğitim, toplum için de, fert için de çok önemlidir. Eğitim ihtiyacı, hayatî ihtiyaçlarımızdan hemen sonra gelir. Meşrutiyetten sonra geriliğimizin nedeni olarak hep cehalet gösterildi. “Bizi kurtaracak maariftir” dendi. Her ağız bunu söyledi, her gazete, kitap bunu yazdı. Acaba bu, dağın fare doğurduğu gibi mi olacak? Herhalde, çünkü bunun ilk belirtisi “tensikat ucubesi”dir¹. Bu tensikat öğretmenlerin Abdülhamid döneminde aldıkları maaşları bile indirmiştir. Hem geriliğimizin nedeni “maarifsizlik”, onun da nedeni öğretmenlerin bilgisizliği ve gayretsizliğidir, deniyor; hem de bu meslek korunmuyor, aşağılanıyor.

Eğitim Bakanlığı'nın bu yaptığı “tensik değil bir tasfiyedir.” Gerçi bundan Bakanlık biraz kâr edecektir ama eğitimin kayıpları çok büyük olacaktır².

Sabri Cemil Bey, bir başka yazısında¹ köyün, köy okullarının ve çocuklarının kötü durumlarını göz önüne alarak “köy muallimlerini memnun etmek gerekir” diyordu.

¹ Sabri Cemil, “Zavallı maarif, zavallı muallimler”. Yıldız gazetesi, 11 Teşrinievvel 1325, S.2-4.

² a.g.m.

Bunun için maaşlarının arttırılmasını, 3-4 yıl köyde hizmetten soma kendilerini “taltif için” şehre alınmalarını öneriyordu. Onun kaygısı köylerin bir sürgün yeri olarak kullanılması, öğretmenlerin köyde unutulmaları ve mesleklerini değiştirmeye mecbur edilmeleridir².

Anaokulu sorununun iyice güncel bir hale geldiği 1913'de, İkinci Meşrûtiyet döneminin bu konudaki en güzel yazılarından birini o yazmıştır³. O zaman anaokulunun yaygın isimlerinden birisi “Çocuk Bahçesi” (“Kindergarten”) idi. Halk bu “bahçe” sözü üzerinde bazı yanlış düşüncelere sahipti. Sabri Cemil Bey bunları düzelttikten sonra “Burası, belli bir usulle çocukları terbiye eden bir yerdir. Usul, yerden daha önemlidir” diyordu.

Cemil Bey'in eğitim anlayışının temelinde “usul” vardı. Usul olmayınca en elverişli yerin bile eğitimde pek önemi olmadığı düşüncesindeydi. Çocuk Bahçeleri hakkında da şu fikirleri ileri sürüyordu:

Çocuk Bahçeleri bir okuldur. Çocuk orada hürriyet içinde kendi kendini geliştirecektir. Bu bakımdan çocuğa doğrudan müdahale edilmemelidir. O, nazik bir bitki gibidir. Onun gelişmesi için gerekli şartları hazırlamak gerekir. Onu korumak, uzaktan etkilemek gerekir.

Çocuk eğitiminde aceleciliğin bir faydası yoktur. Bu nedenle onu hızlı bir gelişime zorlamaktan kaçınmalıdır. Çocuk bahçesi, turfanda yetiştirilen sıcak bir limonluk değildir. Bu okullarda çocuk, eğitimden ziyade denemelerle başbaşa bırakılmalıdır. Kitaplardan bilgi aldırmanın, incelemeye alıştırmalıdır. Bu bahçelerde küçük çocuklar okulla birlikte hayata da alıştırılmalı, hazırlanmalıdırlar.

Osmanlının hayatı, alacağı eğitime bağlıdır. Bizde sağlam bir aile eğitimi olmadığı için de, çocuk bahçelerinin önemi çok büyüktür.

Hazırlık (“izharî, ihtiyat”) ve ilkokul sınıflarımız “koyun ağılı gibi” tıka-basa doldurulmuştur. Öğretmen, çocukların hepsi ile ilgilenememektedir. İlgilense bile

¹ Sabri Cemil, “Köy mektepleri, köy muallimleri”, Yeni Mektep, 1/7(1327), S.193-196.

² A.g.m. S.195.

³ Sabri Cemil, “Çocuk Bahçeleri”, Yeni Fikir, 111/16(1328) S.495-500.

“öğretim metodu” yoktur. Bu yüzden ilkokullarımız aile eğitiminin eksiklerini tamamlayamıyor.

Çocuk Bahçelerinde “ince, esaslı, asil ve zinde” bir eğitim verilmelidir¹. Bunu da öğretmenler verecektir.

Öğretmenlerimiz çocukların yalnız hafıza ve gözlerine hitap ediyor. Dikkat, hayal gücü, karşılaştırma ve karar verme kuvvetlerini uygun ve bilimsel bir şekilde geliştirecek öğretmenlerimiz yoktur. Öğretmenlerin pedagoji ve psikolojiyi iyi bilmeleri gerekir.

Sabri Cemil Bey, okul öncesi eğitimi hakkında bazı önerilerde bulunuyor ki, bunlar şu şekilde sıralanabilir:

- * Çocuk Bahçelerini millet kurmalı, mürebbilerini Devlet yetiştirmelidir,
- * Bu mürebbiliği en iyi kızlar yapabilir. Dârümuallimat’tan çıkan kızlar vilayet merkezlerinde açılacak çocuk bahçelerinde görevlendirilmelidirler.
- * Çocuk bahçesi sınıfları, ilkokullardan ayrılmalıdır².

Sabri Cemil Bey’in esas çabası, öğretmenlerin didaktik bilgilerini çoğaltmak alanındaydı. Bu temel ihtiyaç, diğer eğitimcilerde olduğu gibi onda da uyanmış, kendisi de bir öğretim usulü kitabı yazmıştır³. Bu kitap hemen hemen Gabriel Compayrée’nin (1843-1913) “La Pédagogie Pratique” adlı eserinin tümünden uyarlaması gibidir. Eser, Bakanlığın hazırladığı ilkokul programına göre düzenlenmiş, ancak programda olmayan bazı dersler ve konular “âtiyen programa ithal edileceği şüphesiz görüldüğünden” kitaba alınmışlardı.

Sabri Cemil Bey, Osmanlıların geri kalmışlığının sebebini “maarif-i ibtidaiyenin millet-i Osmaniye arasında adem-i intişar”ında buluyor, geçmişe ait bu kusurun artık sürdürülmeyeceğim, bunun da öğretmenlerin görevi olduğunu belirtiyordu⁴.

¹ A.g.m. S.498-499.

² a.g.m. S.499-500.

³ Sabri Cemil, Ameli Fenni Tedris, Üsküb 1326.

⁴ a.g.e. S.2-3

Öğretmenlerin bir dersi mükemmel olarak bilmeleri, onların hakiki bir öğretmen olmalarına yetmez. Bu, ancak “fenn-i terbiye ve tedris” ile sağlanabilir. Bu hususta feraset ve kişisel deneyimlerden verimli bir sonuç beklemek, boşa zaman kaybetmek demek olur. Fen ve sanatla beraber öğretim usullerini de öğretmezsek, ilköğretimi geliştiremeyiz.

Öğretmenler, okullarımızdaki o eski usulü, o miskinçe eğitimi, o zorba ve baskıcı idareyi kaldırmalıdır. Okulda çocukları eğiten öğretmenler, dışarıda da ana-babalarını eğitmelidirler. Bunu yumuşaklıkla, sevgi ile yapmalıdırlar. Yeni usulü “müdekkikâne” uygulamalıdır. Ülkenin ihtiyaçlarına göre uygulamalıdır¹.

Sabri Cemil Bey, Türkçenin sadeleştirilmesi üzerinde özellikle durur. Sadeleşme akımı, ikinci Meşrûtiyetin getirdiği bir akımdı. Balkan savaşından sonra ise harf değiştirme veya düzeltme çalışmaları alabildiğine hızlanmıştı. Cemil Bey, her iki akımın da içindeydi. İlköğretimin en temel dayanağının okuma-yazma olduğunu belirtiyordu. “Müddet-i kalîle zarfında kolaylıkla okuyup yazmayı temin için, her şeyden evvel harufumuzun muhtaç-ı ıslah bulunduğunu unutmamalıdır”².

Yeni pedagoji; öğrencilerin üzerinden kaldırdığı pek çok meşakkati, öğretmene yüklemiştir. Bunun en açık şekli yazı öğretiminde görülmektedir. Öğretmenlerimiz yazı öğretiminde uyguladıkları eski metodları artık terk etmeli, yazıyı okuma (“kıraat”) ve resim dersleri ile bir arada öğretmelidirler³. Bu, çocuğun anlayışına da etki eder. Eskiden çocuk okumayı iyice öğrenmeden (“düz kıraata çıkmadan”) yazıya başlatılmıyordu. Cemil Bey çocukların okula girer girmez yazıya başlatılmalarını isteyerek, bu eski usulü değiştirmeye çalışmıştır⁴. Eskiden çocuklar harflerin şekillerini bile yan öğrenmeden hemen Kur’ân Tecvidine geçilirdi. Cemil Bey’in en şiddetli itiraz noktalarından birisi de buradaydı: “Çocuk bol bol analisanı az çok okumaya yazmaya başladıktan sonra onu Eczayı Şerife’ye başlatmalıdır. Demek ki Talim-i Kur’ân için çocukların yaşını ve derece-i talimini nazar-ı itibara almalıdır. Bir an evvel hatim etsin diye mini mini çocuğu henüz

¹ a.g.e,S6.

² a.g.e. S.21

³ a.g.e. S.23.

⁴ a.g.e. S.25.

anlayamayacağı şeyler altında zebûn etmek, neş'e-i tahsilini kırmaktan başka bir şeye yaramaz.”¹

İlkokullarda çocukların dinî eğitimlerini mükemmel bir şekilde vermelidir. Ama bu yalnız din derslerine has kalmamalı, bu hususta her fırsattan yararlanmalıdır. Bu yalnız anlatımda kalmamalı, uygulanmalıdır da. Çünkü *“Ameliyat ve tatbikat ile başlayan bir tedrisin her zaman muvaffakiyetle neticeleneceği şüphesizdir.”²*

Tarih boyunca Türk eğitiminin öğretim metodları bahsinde en büyük sorunu “ezber” idi. Cemil Bey bu hususta *“Çocukları metn-i kitabı ezber etmeye sevk etmek caiz değildir. Artık ezber devrinde değil, anlamak ve muhakeme etmek asrında bulunduğumuzu unutmayalım. Bırakınız çocuklar istediğini sorsun. Hakiki bir muallim bir mes'eleyi bilmesede, öğrenip cevap vermeye her zaman muktedirdir”* diyordu³.

Türkçe, ilköğretimde en yüksek bir yerdedir, tüm öğretimin merkezini teşkil eder. Öğrencilerin başlıca gelişme âletidir. İnsanı insan yapan, insanı vatanperver yapan kendi ana dilini iyi bilmesidir. Ana dili iyi kullanmak, fikirlerimizi onunla eğilmek zorundayız. Ama pek çok çocuğumuz için bu millî dil, bu resmi dil, bir yabancı dil gibidir⁴. Dil öğretiminde kaide ve yazdırmadan ziyade konuşmaya önem vermelidir. Bu hususla eski metodu çabucak terk etmelidir⁵.

Bu arada Sabri Cemil Bey, dilin sadeleşmesi üzerinde de samimiyetle durmuş: hatla bunu yazı biçiminde yapılacak düzeltmenin bile önüne geçirmiştir⁶.

Cemil Bey, ilkokul ders programının ruhu *“Türkiye'yi gözünde ve kalbinde büyüterek çocuğa vatan muhabbetini, vazife aşkını, fedakârlık hissini telkin eylemektir”* diye belirtiyordu¹.

¹ a.g.e. S.31.

² a.g.e. S.35.

³ a.g.e. S. 36.

⁴ a.g.e. S.45.

⁵ a.g.e S.46-47

⁶ Sabri Cemil, “Edebiyatta Terakki”, Yıldız gazetesi, 25 Eylül 1325.

Sabri Cemil “Lisanımız sadeleşmelidir”, Yıldız gazetesi 20 Eylül 1325.

Sabri Cemil “Harften evvel lisan”, Tanin, 9 Haziran 1913.

Cemil Bey, “çocuklar ne kurulup çalıştırılan bir makine, ne de nasihat kabul etmez bir mahluktur”² diyerek, eğitimde tamamen çocuğa, onun tabiatına bağlanmak gerektiğini savunuyordu.

Medreselerin düzeltilmesi hususunda medrese öğrencilerine hitaben, ders programlarının değiştirilmesi hususunda bir şiir yazan Cemil Bey, burada şöyle diyordu³:

*Gördün ya, bugün “nasara” ile,” daraba” ile
Dünyada, diyanette, şeref de kazanılmaz.
Öğren Arabî, anlayarak dilini belle!
Lakin yaşamak ilmini tahsille et âgâz!*

*Kendi dilini söylemeyi, yazmayı hâlâ
İhmal eden insana diyen var mıdır insan?
Tarih ile Coğrafya, Hesab, Hikmet ve Kimya...
Ekmek gibi lâzım adama.. fazla da ondan!”*

Balkan Savaşı’ndan önce genellikle öğretim metodu konuları üzerinde duran Sabri Cemil Bey, Rumeli’nin kaybından aynı diğer eğitimciler gibi çok etkilenmiştir. Bundan sonra tamamen çocuklara yönelik ve intikam ateşiyle yanan şiirler yazmıştır. “Hıfzı’nın vasiyeti”⁴, “Ümidi kesmeyelim”⁵. “Türk çocuğunun diliyle”⁶, “Rumeli’yi unutma!”⁷ adlı şiirler bunlardan birkaçıdır. İşte en son şiirden bir dize:

*“Nazlı Rumeli gitti... fakat bil! O, senindir!
Al hakkını sen düşman elinden, vatana ver!*

*Yardım diliyor, ey ulu genç! Git onu kurtar!
Sen kurtarmazsan bu sana bir ebedî ar!”*

¹ Ameli Fenn-i Tedris, S.109

² Sabri Cemil “Derste uyku”, Yeni Fikir, III/19(1329), S.602-606

³ Sabri Cemil “Medresenişinana”, Yeni Fikir, III/114(1329), S.449-450.

⁴ Yeni Fikir, III/16(1329), S.500-501.

⁵ Yeni Fikir, III/18(1329), S.562-563.

⁶ Yeni Fikir, III/15(1329), S.483-484.

⁷ Yeni Fikir, III/13(1329), S.399-400

3.2.3. FAZIL AHMED (AYKAÇ) BEY

Hayatı: 1884'de İstanbul'da doğdu. Babası mutasarrıf olduğu için Türkiye'nin çeşitli yerlerini dolaştı. İdadiyi Musul'da ve İstanbul'da bir yansız lisesinde okudu. Bundan sonra bir ara Sanayi-i Nefise Mektebi'nin mimarlık şubesine de devam etti. 1908'den sonra mektupla devam ettiği Paris Siyasal Bilgiler Fakültesini bitirdi. 1910-1918 arasında Dârülmualimin'de Edebiyat ve felsefe öğretmenliği yaptı. Sonra Sanayi-i Nefise ve Galatasaray mekteplerinde uzun süre çeşitli dersler okuttu. 1927-1950 arasında Diyarbakır ve Elazığ milletvekilliği yaptı. 1967 yılında öldü.

Eserleri: Divançe-i Fâzıl (1913). Harman Yolu (1919), Kırpıntı (1924), Şeytan Diyor ki (1927), Fâzıl Ahmet (Seçmeler) (1934). Ayrıca çeşitli gazete ve dergilerde eğitim, psikoloji, felsefe v.s. konularında yazılar yazmıştır!

Eğitim hakkındaki görüşleri: Fâzıl Ahmed gerek ikinci Meşrûtiyet devrinde, gerekse daha sonraki bütün hayatı boyunca eğitim üzerine birçok yazılar yazmış olmasına rağmen, esas olarak belli bir akımı savunan ve fazla etkili olan bir düşünür değildir. Ancak alelade bir gazete yazarı da değildir. Hiç olmazsa çağdaş eğitimin Türkiye'de önde gelen tanıtıcılarından olmuştur. Kendisinin iki büyük uğraşısı vardı: Edebiyat ve eğitim.

Fâzıl Ahmed Bey'in İkinci Meşrûtiyet döneminde yayınlanmış yazılarına dayanılarak, eğitim görüşleri kısaca şu şekilde özetlenebilir: *“Terbiye, insanda istidat-ı tabiiye ile müessirat-ı hâriciye'nin âdeta bir muhassalasıdır”*¹. Eğitimde çevrenin çok büyük bir önemi vardır. Bu önem ve çevrenin etkisi küçük yaşlardan büyük yaşlara doğru gittikçe azalır. Onun için özellikle ilköğretim kademesi ve o kademedede de binadan öğretmenin kişiliğine kadar her şey çocuğu alabildiğine etkiler.

İkinci Meşrûtiyetin ilânından beri hemen bütün basın eğitim konusunda alınacak önlemlerle doludur. Ama buna rağmen okulun, eğitimin ne olduğu hâlâ anlaşılamamıştır. Yalnızca ülkenin eğitim düzeninin bozuk olduğu, yeni bir eğitim düzenine ihtiyacımız olduğunu anlayabildik. Durumumuz şuna benziyor: Denizde

¹ Fâzıl Ahmed, “Mekâtib-i ibtidaiyede terbiye-i bediye” Terbiye Mecmuası, I/I(1330), S.12.

müthiş bir fırtınaya yakalanmışız, felâket içinde olduğumuzu anlayıp feryat ediyoruz. Bizi kurtaracak bir kaptan yok, gücümüz yok. Gürültü o kadar fazla ki, bu işten anlayıp bazı Öneriler getiren adamların sesi de boğuluyor. Duyup bir şey anlayamıyoruz.

Hükümetlerin sık sık değişmelerinde, eğitim sorunlarımızın çözülmemesinin, aksamasının önemli bir sorumluluğu vardır. Bizde eğitim yalnız anlaşılmamakla kalmadı, bazılarının idrakine de -fotoğraf camındaki gibi- ters aksetti. “Tûbâ Ağacı Nazariyesi” çıktı. Sonra başka nazariyeler işitildi¹. Maarifte asıl önemli olan eğitimidir (“terbiye”); öğretim (“tedrisat”) daha sonra gelir. Oysa bizde tamamen tersi anlaşıyor².

Eğitimin ruhuna inmek gerekir. Eğitimin ruhu, özü program değiştirmek değildir. Oysa İkinci Meşrûtiyet’ten önce de sonra da hep eğitim= program sanıldı. Eğitimde yapılacak iyileştirmeler hep program değiştirme çizgisinde kaldı. Doğal olarak bundan da bir sonuç alınamıyor. Eğitim düzenleri kötü bütün ülkeler -bu arada Fransızlar bile eğitim reformunu hep bir program sorunu olarak ele alıp devamlı bir “fasit daire” içinde dönüyorlar. Eğitim düzeninin iyileştirilmesinde ve geliştirilmesinde programlar önemli bir rol oynar; ama her şey buna bağlanmamalıdır³.

Ülkemizde eğitimin amacı iyi belirlenmelidir. “Ati için cidden zîhayat ve faal bir nesil yetiştirmeliyiz”⁴. “Adam” yetiştirmeliyiz. Çağın çeşitli bilimsel gereklerine uygun olarak yetiştirilmiş pek çok “adam”a ihtiyacımız vardır. Bu bakımdan bugünün gençliği ve gelecek kuşakların eğitimi bizim için çok önemlidir⁵. Rousseau'nun (1712-1778) dediği gibi, eğitimin ilk görevi, insanları önce insan yapmaktır. Temel budur. O insan daha sonra ne olacaksa olur. Bu bakımdan eğitim de iki kademelidir: 1. Temel eğitim (“Terbiye-i esasiye”); 2. Meslekî eğitim (“Terbiye-i meslekîye”)

¹ Fâzıl Ahmed, “Mekâtib-î tâliye hakkında I”, Sabah, 9 Haziran 1913.

² Fâzıl Ahmed, “Terbiye ve tedrisat”, Tanin, 30 Mart 1911.

³ Fâzıl Ahmed, “Terbiyede inkılâp”, Sabah, 12 Mayıs 1913.

⁴ Fâzıl Ahmed, “Terbiye ve ehemmiyeti”, Tanin, 19 Mart 1910.

⁵ Fâzıl Ahmed, “Adam ihtiyacı ve terbiye”, Tanin, 25 Aralık 1909.

İnsanı önce insan yapacak olan birinci kademe eğitim, ilk ve ortaöğretim sırasında iken verilir. İlk ve ortaöğretimde uygar ve millî bir eğitime önem vermelidir¹. Ortaöğretim gençlere, gelecekteki çeşitli durumlara uygun yetenek ve güçler kazandırıcı olmalıdır. Bu dönemde her dersin öğretim amacı sağlam olarak belirlenmelidir. Ortaöğretim sırasındaki gençlerin bunalımlı durumları da göz önüne alınmalıdır. Bu kademedede okula ziraî, ticarî ve sınaî eğitim de sokulmalıdır. Kısaca ortaöğretim kademesinde Amerika'nın "High School"ları "bizim için pek şâyân-ı iktibas bir teşkilâta maliktir"².

Aslında meslekî eğitim yükseköğretim kurumlarında verilir ama ortaöğretim sırasında bunun temelleri atılmalıdır. Hazırlıklarını yapmalıdır. Gençlere eleştirci ve bilimsel bir ruh kazandırılmalıdır³.

Bizde ilmin ruh ve tabiatı bilinmiyor. Fennî bir eğitimden geçmemiz gerek. "Esprit scientifique" (bilimsel zihniyet) ve "esprit critique" (eleştirel düşünce) bizde henüz yok. Fikrî tartışmalara, düşünce özgürlüğüne, ilmin bağımsızlığına alışık olmalıyız. Okullarımız daha küçük yaştan itibaren bu hür ve tenkitçi düşünmeye alışık olmalıdırlar⁴.

Okul binaları ve okul sağlığı da eğitimde çok önemlidir. Hattâ bunlar öğretmenlerden ve programlardan daha önde gelir⁵. Okulların sayısı kadar mükemmeliyeti de önemlidir. Okul, gerekli her şartı bulundurduktan sonra açılmalıdır. Hele özel okulların kurulması sırasında okulun yerine, sınıf, temizlik, aydınlatma durumlarına v.s. çok dikkat edilmelidir⁶.

Milletin kaderinde, toplum ahlâkı zekâdan daha önemlidir. Bir milleti, bir devleti yalnız zekâ eserleri yaşatmaz. Ahlâk da çok gereklidir. Toplumun genel ahlâkı, kişilerin tek tek ahlâklarına bağlıdır. Onun için kulda ahlâki eğitimin büyük bir önemi vardır. Bu anda bizim için Meşrûtiyetin kurulmasından daha önemli olan,

¹ Fâzıl Ahmed, "Aksamı Terbiye", Tanin, 24 Mart 1910.

² Fâzıl Ahmed, "Mekâtib-i tâliye hakkında II", Sabah, 5 Haziran 1913

³ a.g.m.

Fâzıl Ahmed, "Yine terbiye bahsi", Sabah, 1 Mayıs 1913.

⁴ Fâzıl Ahmed, "Muallimler ve Felsefe", Sabah, 7 Mayıs 1913.

"İbtisar ve muhakemede zaaf, Sabah, 20 Nisan 1913.

⁵ Fâzıl Ahmed, "Mekâtib-i tâliye hakkında III", Sabah, 12 Temmuz 1913.

⁶ Fâzıl Ahmed, "Mekteplere dair", Tanin, 2 Mayıs 1910.

Meşrûtiyete lâıyk adamlar yetiştirmektedir. Bunda ahlâkî eğitimin; ahlâkî eğitimde de hem ailenin hem de okulun pek çok görevleri vardır¹.

¹ Fazıl Ahmed, “Terbiye-i ahlâkiye”, “Tenkîd” dergisi, 3(5 Mayıs 1326), S,41-44.
“Terbiye-i ahlâkiye ve kadınlarımızın vazifesi”, Tanin, 27 Eylül 1910.

3.3. İŞ OKULU AKIMI

“İş”, insan hayatında ve düşüncesinde tâ ilk çağlardan beri önemli bir yer almasına rağmen, bir eğitim ilkesi olarak kabul edilmesi çok sonraları, ancak endüstrileşmeden sonra olabilmıştır.

İş'in eğitime uygulanmak istenmesi Rönesans'tan itibaren ortaya çıkmaktadır. Sosyal Ütopycılardan başlayan akım, endüstri devriminden sonra liberallerde “iş eğitimi” şeklinde, sosyalistlerde de “üretim okulu” (ya da “politeknik okulu”) şeklinde gelişmektedir¹.

“İş okulu” akımı, 20. yüzyıldaki reform akımları içinde de en merkezî, en yaygın ve en verimli olan bir akım olmuştur. Bu akım da, diğer çağdaş eğitim akımları gibi, geleneksel okullara karşı çıkmaktadır. İş okulu çocuğun kendi kendine faal olmasını gerçekleştirmeyi istemekte, ezber şeklindeki pasif-alıcı eğitim biçimine karşı çıkmaktadır. Okullarda verilecek bilgilerin içeriğinin hayattan ve hayatın gereklerinden alınmasını istemektedir. Bu akımın mensuplarına göre öğrenciler zihnî alanda olduğu gibi, el işi alanında da faal olmalıdırlar. İş, çocuğun aktifliğini ve kendiliğinden faaliyetini sağlayan en uygun bir vasıtaadır. İkinci Meşrûtiyet döneminde Türk eğitim düşüncesinde de öz olarak iş eğitimi savunmuş bazı eğitimciler vardır.

3.3.1. EDHEM NEJAD

Hayatı: Doğum tarihi tartışmalıdır. 1882² veya 1887'de³ İstanbul'da doğmuştur. Üsküdar İdadisini bitirdikten sonra Ticaret Mektebi'ne girmiştir. İkinci Abdülhamid

¹ Aytaç, Kemal, Çağdaş Eğitim Akımları (Yabancı Ülkelerde). Ankara: A.Ü.Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yay. 1976. S.79 v.d.

Aytaç, Kemal, Politeknik Eğitim Reformları. Ankara: A.Ü.Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yay. 1979.

Burger, Eduard, İş Pedagojisi, (Çev.:H.Fikret Kanat), Ankara: MEB Basımevi 1976.

² Tonguç, İsmail Hakkı. Öğretmen Ansiklopedisi ve Pedagoji Sözlüğü, İstanbul 1952. S.135.

Tuncay, Mete. Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925), Ankara 1967, S.111.

³ Sayılan, Aclan, Türkiye'de Sol Hareketler, Ankara'1972. S.150.

döneminde gazetecilik yaparken Avrupa'ya kaçmış, İkinci Meşrûtiyet ilân edilinceye kadar Fransa ve Amerika'da kalmıştır.

Meşrûtiyetin ilânından iki ay sonra İstanbul'a döndü¹. Manastır Dârümuallimini Müdürlüğüne atandı. Balkan Savaşı'nda Sırlara esir düştü. Oradan kaçarak İstanbul'a geldi. Önce Bursa Dârümuallimin Müdürlüğüne ve oradan da terfien İzmir Dârümuallimini Müdürlüğüne getirildi². 1913 yılında kurulan “Türk Gücü”nün çalışmalarına aktif olarak katılmıştı³. 1914'de de Harbiye Nezareti'nin İstanbul-Maltepe'de açtığı İzciler kursuna katıldı⁴.

Savaş çıkınca Maarif Müdürlüklerinde çalıştı. Menteşe, Eskişehir, Adana ve İzmir Maarif Müdürlüklerinde bulundu. Eskişehir Maarif Müdürü iken “şark ve garp cephesinde gönüllü askerliğini” yapmıştır. Maarif Nezareti Neşriyat Dairesinde görevli iken 1917'de Türk Ocaklarının yardımı ile Almanya'ya gönderildi. Orada öğretimden ziyade sosyalist hareketlere katıldı. İstanbul'dan bursu kesilince çalışmalarını daha da şiddetlendirdi. 1918 yılında Almanya'da “Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası”nı kurdu. Aynı Parti 1919'da Türkiye'ye döndüğünde İstanbul'da da kuruldu. Parti 1919 seçimlerine katıldı ama hiç bir varlık gösteremedi. Daha sonra Samsun Maarif Müdürlüğüne atandı ve oradan Rusya'ya kaçtı. 1921'de Bakü'de yapılan “Türkiye İştirakiyyun Fırkası Kongresi”ne Anadolu ve Eskişehir temsilcisi olarak katıldı. Aynı yıl Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin daveti üzerine Ankara'ya gelirlerken, 28-29 Aralık 1921'de Trabzon'da arkadaşlarıyla beraber öldürüldü.

Eserleri: A) Kitaplar: **Mektepçilik:** Manastır'da iken yarısına kadar bastırdığı bu kitap, şehrin işgali sırasında Sırlar tarafından yakılmıştı. Eser 1330 yılında İstanbul'da tekrar basılmaya başlandı. Ancak burada da Savaş, kitabın basımını engelledi. Ancak 9 forması basılabildi. **Yiğit Türkler** (Terbiyevî hikâyeler), İstanbul. 1329. **Çiftlik Müdürü** (Terbiyevî hikâyeler), İstanbul. 1329. **Türklük Nedir ve Terbiye Yolları**, İstanbul, t.y. (1329 veya 1330 olabilir). **Terbiye-i İbtidaiye Islâhatı**. İzmir. 1331.

¹ Edhem Nejad, Türklük nedir ve Terbiye Yolları, İstanbul t.y. S.27.

² Yeni Fikir, 111/21(1330). kapakta.

³ “Türk Gücü”, Yeni Fikir, 11/11(1329), S.337-340.

⁴ Ahenk (İzmir), 2 Temmuz, 17 Ağustos 1914.

B) Sorumlu müdür olduğu dergiler: **Terbiyevî Yeni Fikir**: 1911de Manastır'da yayına başlamış, Balkan Savaşı dolayısıyla bir ara yayınını durdurmuş, sonra tekrar İstanbul'da çıkmaya başlamıştır. Ancak 22 sayı çıkabilmiş. Birinci Dünya Savaşı çıkınca yayınını durdurmuştur. **Toprak**: Mart 1329 - Haziran 1330 tarihleri arasında, İstanbul'da 21 sayı olarak çıkmıştır. **Kurtuluş**: 1919'da İstanbul'da 5 sayı olarak çıkmıştır.

C) Yazılarının yayınlandığı süreli yayınlar: Neyyir-i Hakikat, Tanin, Yeni Fikir, Toprak, Türk Yurdu, Muallim, Sırat-ı Müstakim, Tasviri Efkâr, Siper-i Saika, Kurtuluş, Terbiye, Ziraat ve Ticaret Gazetesi v.s.

Eğitim görüşleri:

Eğitimin Amacı: Edhem Nejad'da eğitimin amacı çok önemli bir yer tutar. Ona göre İkinci Meşrûtiyet dönemindeki eğitim tamamen amaçsız, idealsizdir. Okullarda verilen eğitim çocukları rahatlığa ve tembelliğe sevk etmiştir. Çocuklar okuduklarından hiç bir şey anlamayarak zavallılığa mahkûm olmuşlardır. Ülkenin çıkarları bir yana, kendi çıkarlarını bile düşünemez bir duruma gelmişlerdir. Hür yaşayamaz bir durumda olup, bir koltuk değneğine ihtiyaç duymuşlardır. Herkesin temiz bir iş, bir memurluk araması, fena bir eğitimin sonucudur. Eğitimin amacı olarak sınavlarda başarmak, sınıf geçmek, memur olmak ilkeleri benimsenmiştir: yoksa bir şey öğretmek, toplum içinde yaşamak ilkeleri değil¹.

Okullarımız, çocukları ezmektedir. Bütün çocukluk, oyun ve gelişme çağıımız korkunç odalarda geçiyor². “Bizim mekteplerimiz, birçocuklar hapishanesidir.” Bizi oturtmaya alıştırmışım “Bendeniz nâçizleri, kulunuz” dedirtmiştir. Sınıflar kördür. Eğitim için mutlaka sınıflara ihtiyaç yoktur. Tabiata çıkmalıdır. Bilinçsiz, nazlı, çok uslu, sessiz sedasız oturan pinekleyen çocuklar sümsük, aptal, beceriksiz olurlar. Bunların yerine oynayan, haşarı, şeytan, ateşin çocuklar yetiştirmelidir. “Adam”

¹ Edhem Nejad, “Terbiye-i Fikriye”, Sırat-ı Müstakim, 6(1326), S.360.

² Edhem Nejad, “Terbiye-i bedeniye nasıl ehemmiyet veriyorlar?.. Bizde Avrupa'da”, Yeni Fikir. 1/3(1327), s.70.

olacak, bunlardır¹. Oysa bizim halkımız gibi, okullarımızdaki bütün gençliğimizde “elîm bir uyuşukluk” var. Oynamak, bağırmak, zıplamak v.s. gayet serbest olduğu halde bunları yapan gençler gene de yok². Okullarımızla beraber toplumu, aileyi de canlandırmak gerekir. Çünkü bunlar canlanmazsa okullardan hiç bir sonuç alınamaz³.

Eğitimin amacı, okuma-yazma öğretmek değildir. Okuma-yazma-bilmeye, öğrenmeye, uygar dünyada yaşamaya faydalı olan bir araçtır. Düşünebilmeye, muhakeme etmeye lâıık bir meziyet verir. Kişiyi, insan topluluğu içinde mutlu yaşayabilmek, iş yapabilmek için hazırlar⁴.

Eğitimin amacı, çağdaş hayatın amacına bağlıdır. Bugün hayatın amacı ziraat, ticaret ve sanayi olmuştur. Eğitim ve öğretim genellikle bu konular üzerinde olmalıdır⁵. Çocuk bu konularda kendi girişkenliği (“teşebbüs-ü şahsî”) ile yaşayabilmelidir.

Edhem Nejad, şimdiye kadar eğitimde görülen bütün aksaklıkları eski devre yükleyerek savunma yapılamayacağını belirterek “*Bunları devr-i sabıkın kabahati olarak kabul edelim. Ama bundan sonra devr-i sabık yoktur*”⁶ diyerek gelecek için hazırlanmayı öğütlemektedir.

Kur’ân-ı Kerim, “*insan herşeyi kendi çalışmasından beklemelidir*”⁷ diyor. Edhem Nejad buradan hareket ederek eğitimin amacı “hem kendini, hem de hemcinslerini müteneam etmek ve teşebbüs-ü şahsî sahibi adamlar yetiştirmektir” diyor. Çocukları girişken yetiştirmek bugün Alman, İngiliz ve İsviçre okullarında eğitimin temelidir.

¹ Edhem Nejad, “Mekteplerimizde canlı, âteşin hayat isteriz”, Yeni Fikir III/14 (1329), S 426-428.

² Edhem Nejad, Mektebçilik, İstanbul, 1332, S.6-9.

³ a.g.e., S.10,

⁴ Edhem Nejad, “Terbiye-i Fikriye”, S.359

⁵ a.g.e. S.360.

⁶ a.g.y.

⁷ Kur’ân-ı Kerim, LII/39.

İngiltere ve Amerika'nın yeni okulları ("New School") Edhem Nejad'ı çok etkilemişti. Bu okulları tek tek "Yeni Fikir"de tanıtırken şöyle diyordu¹: "Terbiyenin maksadı, çocukları asrın hayat ve revişine büyük bir serbestlik ve istisna ile alıştırmak; terbiyenin vesaiti ise çocuğun ahval-i ruhiyesinin tecellisine, yaşamasına sebep olan kavanin-i labüveyi daima hesap etmektir."

Edhem Nejad, bütün İkinci Meşrutiyet dönemi boyunca, çocukların çağa uygun yetiştirilmesi hakkında yetkili ve görevlileri işbaşına çağırmıştır.

Trablusgarb ve Balkan savaşları çıktıktan sonra aşırı derecede milliyetçi olan Edhem Nejad, artık eğitimin amaçları arasına milli benliğimizin, Türklük ve İslâmlığımızın anlatılmasını da katmıştır². Rumeli bozgunu, Osmanlı aydın zümrelerini en çok etkileyen olaylardan biri olmuştu. Bunun en açık etkileri de eğitimcilerde ve eğitim alanında görülmektedir. Çünkü bozgunu hazırlayan, ordulardan çok Osmanlı ve Balkan Devletlerinin öğretmenlerinin çalışmaları olmuştu. Bozgunun suçu, Çatalca'ya kadar çekilen orduya yüklendiği kadar eğitim sistemine de yüklenmişti. İşgal altında kalan yerlerden gelen öğretmen ve öğrencilerin anlattıkları bunda çok etkili olmuştur. Edhem Nejad da Balkan bozgunundan sonra millî savunmaya ve Türklüğe alabildiğine önem vermiştir. Ona göre; gençlerimiz bugüne kadar milliyetsiz, ruhsuz, avare yetişmişlerdir. Kafaları bilgiyle, fikirle dolu, kansız, hissiz, uyuşmuş adamlar yetiştirmişlerdir, memur yetiştirmişlerdir. *"Bu sekim ve kokmuş usul-ü terbiyemize artık nihayet verelim."* Bakanlığın eğitimde bir ülküsü, amacı programı yoktur. Rumeli'yi okullarımız kaybetmiştir. Okullarımıza lanet ediyorum. Öğretmenlerimizi ayıplıyorum. Başka milletlerin üniversite mezunu öğretmenleri köylerde çok az bir maaşla yıllarca çalışırken, bizim öğretmenlerimiz 50-100 kuruş fazla maaş alabilmek için devamlı yer değiştirmişlerdir. Okullarımızda artık bilgidен ziyade duygu (his) ve milliyete yer vermelidir. Balkan milletlerini okullar, öğretmenler, çeteler yapmıştır. Biz de kendi milletimizi okulda yaratmalı, yetiştirmeliyiz. Bulgar okullarında okunan kitapların hepsi birer bomba mahiyetindedir. Bizde de artık şimdiki "boş kitapları" kaldırmalıdır. Aslında bütün toplumu değiştirmelidir; şair, müzisyen, ressam... Millet vatandan, intikamdan bahsederken bizim sanatçılarımız, edebiyatçılarımız aşktan, güzellikten bahsediyorlar. Böyle devam ederlerse hain olacaklardır. Hemen

¹ Edhem Nejad, "Yeni Mektepler", Yeni Fikir, 15 Kânunuevvel 1327, S.4.

² Edhem Nejad, "Yeni lisan ve tekâmülü", Yeni Fikir, 11/8(1328), S.329.

bir “Millî Çetecilik Teşkilâtı” kurup, millî savunmaya başlanılmalıdır. Okullarımızda çeteci yetiştirmemiz lâzımdır¹.

Okullardaki öğretmen ve mubassırlarımız, düzen sağlayan memurlar görünümündedirler. Statükoyu, o hain statükoyu korumaya çalışmaktadırlar. Artık değişmeliyiz. “Dârülmualimîn kışlaları”nda bir “kin ve intikam ordusu” yetiştirmeliyiz. Artık körü körüne kitap takibi bırakılmalı: jimnastik, gezi, binicilik v.s. ye önem vermelidir. Eğitim, millî vicdanı yaratmaya yönelik olmalıdır².

Eğitimimiz şu anda esassız, dümensiz yürüyor. Arada yürüyor. Eğitimde arada yürüyüş bir şeye yaramaz. Metin adımlarla, hedefi tayin ederek ilerlemelidir. Attığımız kurşunun nereye gittiğini bilmeliyiz. Artık dimağları amaçsız olarak yıllarca ezmeliyiz. Eğitim, bir silâhtır. Hedefimiz, “*millî gayemiz, mefkûremizdir*”. Mefkûrenin emirleri, hedefin çeşitli numaralı noktalarıdır. Silâhı iyi kullanmalıyız³. Eğitimin esasları, millî ülküyü yağlayacak şekilde konmalıdır. Millî ülkeye uygun bir milli eğitim kurmalıdır⁴. Gençler gelecek için, millî ülkü için çalışmalıdırlar⁵. Eğitim, milliyetsiz olamaz. Milletler de ülküsüz olamaz. Türk milletinin amacını belirlerken onun ihtiyaçları, gelenekleri, milliyeti, iklimi, psikolojisi, tarihi, coğrafyası vs. göz önüne alınmalıdır. Avrupa’da bile her millet bir ülkü saptamaya çalışıyor. “*Avrupa’nın bir saltanatı da sosyalistlik cereyanını doğdurmaya çalışıyor. Bize böyle Avrupa’dan sirayet etme, onlardan sirkat edilme gayeler lâzım değil.*”⁶ “*Biz ne Avrupalıyız, ne garb meşreb ve muaşeretindeyiz. Ne iklim ve arz ve eslaflarımızın tabîî miraslarıyla Latinlerin, Slavların, Cermanların, Anglosaksonların, İskandinavların milletlerini tamamen taklit edebilecek bir haldeyiz.*”⁷

Eğitimin amacı da, programları da milli ülkeye göre düzenlenmelidir. Eğitim bütün anlamıyla millidir. Milletin geçmiş ve geleceği eğitimle canlandırılır, eğitimle korunur. Millî ülkenin ayrıntılı olarak belirlenmesi için bir kongre toplanmalıdır.

¹ Edhem Nejad, “Müdafaa-i Milliye ve Terbiye”, Yeni Fikir, 11/11 (1329) S.327-333.

² Edhem Nejad, “Müdafaa-i Milliye ve Terbiye”, Tasvir-i Efkâr, 1 Şubat 1913.

³ Türklük Nedir ve Terbiye Yolları. S 28-29.

⁴ a.g.e. s.31-32.

⁵ a.g.e. s.43

⁶ Edhem Nejad: “Müdafaa-ı Milliye ve Terbiye”, Yeni Fikir, 11/9(1329), S.269.

⁷ a.g.y.

Millî ülkü “Turan”dır. Bu, çocuğun kafasına tâ anaokullarında, ilkokullarda sokulmalıdır. Okullarda “Turan”ını geniş sahası öğrencilere gayet önemli olarak verilmelidir. Halide Edip Hanım'ın “Yeni Turan”ı bu bakımdan iyi bir örnektir, çocuklara okutturulmalıdır¹.

Edhem Nejad kendisi de, “Yeni Turan”dakiler tarzında bir örgüt kurmak istemiştir. “İrşâd ve Islâh Komitesi” adını verdiği bu örgüt aracılığıyla fedakâr öğretmenleri toplayacaktı. Bunlar bir misyoner gibi çalışarak çocuklara ziraat, ticaret, hırs, kin, intikam öğreterek “metin bir Türk” yetiştireceklerdi. Genç hanımların da katılacağı bu örgüt hiç bir çıkar gözetmeden köy köy dolaşacak, halkı dünyanın bugünkü durumundan haberdar edecekti². Yunan “Etniki Eteryâ”sından ve Balkanlardaki Bulgar kuruluşlarından esinlenerek kurulmak istenen bu örgüt gerçekleşmemiştir.

Toplumu, fertler meydana getirir. Toplumu yüksek bir düzeye çıkarmak istiyorsak fertleri yetiştirmeliyiz, onları hayat kavgasına hazırlamalıyız³. Fertleri, serbest bir terbiye içinde yetiştirmelidir. Azimli, iradeli, kendi kendine sahip, hür iş adamları olarak yetiştirmelidir⁴. İnsan herşeyi kendi çalışmalarından beklemelidir. Artık gençler memurluğa değil çalışmaya, iş hayatına hazırlanmalıdırlar⁵. Artık Fransız Eğitim sistemini terk etmemiz lâzımdır. Almanya veya İngiltere onu kat kat geride bırakmıştır⁶. Avrupa'yı artık bu iki Devlet idare ediyor, bunlar güreşiyor. Ama İngiltere muhafazakâr, Almanya bütün Avrupa'ya baş eğdirecektir. Cihanı istilâya kalkacaktır. Bu derece gelişmiştir. Eğitimde artık bu ülkelere bakmalıyız⁷.

Çocuk Bahçeleri: Bunlar, ilköğretim öncesi (kable't-tahsil-i ibtidai) okullardır. Görevi, çocukları okur-yazar hale getirmek ve ilköğretime hazırlamak değildir. Çocukların doğuştan getirdiği ve geliştireceği kabiliyet ve liyâkatların doğal gelişimini sağlamaktır.

¹ a.g.m., S.271-273.

² Edhem Nejad: “Müdafaa-ı Milliye ve Terbiye”, Yeni Fikir, 111/13(1329), S.396-399.

³ Mektebçilik, S.14.

⁴ Edhem Nejad, “Mekteplerimizde canlı, âteşin..”, S.433.

⁵ Türklük Nedir.., S.43-44

⁶ Edhem Nejad, “Haricî ticaretimiz ve istihlâk-ı millî”, Toprak, 1/3(1329), S.55.

⁷ Edhem Nejad, “Almanya ve İngiltere'nin iktisat mesaraası”, Toprak, 1/4(1329), S.67-71.

Buralarda ders okutulmamalıdır. Çocukların zevkine, yeteneğine, içgüdüsüne çekici gelecek çalışmalar yapılmalıdır. Bu bahçeler çocukların madden ve manen normal gelişme ve büyümesini sağlamak için, oyun üzerine kurulmuştur¹. Bu arada sohbetler, el işleri, masallar, resim gibi işler de vardır.

Fröbel (1782-1852)'in “Kindergarten” adıyla ortaya çıkardığı bu okullara, biz Avrupa ülkelerinden daha muhtacız. Oysa anaokulu öğretmenleri olarak bizde görev yapan Alyans mezunu Musevî kızlarının bir parça okumaktan başka hiç bir meziyetleri yoktur. Bu okullarda ana dili bile öğretilemezken, Fransızca öğretilmeye kalkışılmıştır. Bu ve daha birçok nedenlerle bizde anaokulları iyi yerleşememiştir².

Anaokulları, Türk milletinin geleceğini yetiştiren kurumlardır. Öğretmenleri duygulu, sanatkâr ve görevine bağlı Türk kızları olmalıdır. Bu öğretmenleri yetiştirmek için de hemen bir “Dârülmuallimat” açmalıdır. Bu “Çocuk Bahçeleri Dârülmuallimatı” diğerlerinden farklıdır. Rüşdiye mezunları 2-3 dönemde (1-1,5 yıl), ancak mutlaka bir Avrupa ülkesinin yardımıyla, gayet mükemmel olarak yetiştirebilir.

İlkokullara önem verirken, Çocuk Bahçelerini de unutmamalıdır³.

İlköğretim: “Çocuğa ilk adımını attıran ibtidai mekteptir”. Çocuklar hayat savaşına tâ ilkokuldan itibaren başlamalıdır. Çocukları hayat kavgasına karşı, her türlü silâhla donatmaya bu okullardan itibaren başlamalıdır⁴.

İlkokullarda bilgidan çok eğitime önem vermelidir. Çocukların kafası “bakkal defteri gibi” doldurulmamalıdır⁵. İlkokullar “tedrisat” yeri değil “terbiye” yeridir. Bakanlık çıkardığı geçici yasaya “Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu” adını vermekle konuya tâ baştan yanlış baktığını ortaya koymuştur. Öğretim, eğitimin bir vasıtasıdır. İlkokullar ders okunacak, hele bizdeki gibi öğretim yapılacak bir yer değildir. Balkan Savaşı, ilkokullardaki eğitimimizin ne kadar eksik olduğunu

¹ Terbiye-i İbtidaiye Islâhatı, S.28.

² a.g.e., s.36.

³ a.g.e., s.31.

⁴ Edhem Nejad: “Müdafaa-ı Milliye ve...”. Yeni Fikir, 11/9(1329), S.268.

⁵ Edhem Nejad: “Müdafaa-ı Milliye ve Terbiye”, Yeni Tasvir-i Efkâr, 1 Şubat 1913.

gösterdi¹. İlkokullar çocukları “hakikî bir hayvan”², tam bir adam olarak yetiştirmelidirler. Çocukları oynamaya, haşarılığa, şeytanlığa, ateşinliğe alıştırmalıdır³. Çocuklarımız doğuştan iyi, canlı ve yetenekli iken ilkokullar onu faydasız, miskin, kabiliyetsiz bir duruma getiriyorlar. Bütün eğitim sistemimiz ders ve kitaplar üzerine kurulmuştur. Oysa bunlar bir araç, bir âlet olmaktan ileri gidemezler. Üstelik bizdeki gibi, eğitmeyen dersler de çok zararlıdır. İlkokullar, çocukları kendi kendine hareket etmeye alıştıran okullar olmalıdır. Bizdeki şekilde bir öğretim ve okul, çocuklar için zararlıdır. İlkokullar ve diğer okullar, çocukları hayat adamı olarak yetiştirmelidirler. Bilgi doldurmak yerine gezme-tozma, inceleme, düşünme, karşılaştırma v.s. öğretmeli, alıştırmalıdır⁴.

Edhem Nejad, erkeklerle kızların hiç bir hususta ayrılmaması gerektiğini söylediği ilkokulların amaçlarını şu şekilde sıralıyor:⁵

1. Ahalinin seviye-i irfanını yükselterek onlara bir düşünce ve hassa-i teksif ve tevlid vermelidir.
2. Milliyet hissi telkin edilmelidir.
3. Umûm dersler, malumattan ziyade kabiliyat ve havası, bilhassa iradeyi terbiye etmelidir.
4. Ziraata merbut kılmalı ve köy hayatını medenileştirecek hissiyat ibka etmelidir.
5. Zevk-i tasarruf bahşedilmelidir.
6. Hissiyât-ı insaniyeyi büyütme ve mesuliyet hissini vermelidir

“İbtidailerden, köylerden başlayan memurluk düşüncelerine nihayet verip, millî mefkûrenin saye-i feyzinde mazhar-ı ittilâ olabilmek ve gayeye doğru ilerlemek için lâzım gelen kuvvetler verebilmelidir.”

Bakanlığın ibtidaiye ile rüşdiyeyi birleştirip, ilkokulları altı yıla çıkarmaları çok güzel ve doğrudur. Yalnız biz altı yıllık okullar “ibtidai ihtisas mektepleri” haline

¹ “Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu”, Yeni Fikir, 111/17(1329), S.551-552.

² Edhem Nejat, “Terbiye-i bedeniyye nasıl..”, S 70,

³ Edhem Nejat, “Mekteplerimizde canlı...”, S.426

⁴ Edhem Nejat, “Ders-i terbiye”, Yeni Fikir, 111/18(1329), S.555-561

⁵ Terbiye-i İbtidaiye Islahatı, s.13.

getirilmelidir. Bu uzmanlaşma son iki yılda olmalıdır Bu, okulun bulunduğu yöreye göre ziraatın çeşitli dallarıyla ticaret, sanayi v.s. alanlarda olur¹.

Artık uzun öğretimle adam yetiştirecek vaktimiz yok. Pratik adamlar yetiştirmelidir. Eğitimi “ameliyathane ve tatbikhaneler”e kaydirmalıdır².

Edhem Nejad'ın “ihtisas ibtidaileri” olarak önerdiği okullar, aslında Fransızların yüksek ilkokullarıdır (“primaire supérieure”).

Edhem Nejad'ın önerdiği bir başka ilkokul tipi “leylî ibtidaiye”dir. Bu yatılı ilkokulların ne memur yetiştirmek, ne de idadilere öğrenci yetiştirmek için açılmayacağını belirten Edhem Nejad, bunların amacı ziraat olmalıdır, “demektedir. Ona göre, zaten bunların bir adı da “Ziraat ibtidaileri”dir. Yatılı ilkokullar, Bulgarların Rumeli'de gayet yaygın olarak kullandıkları bir okul tipi idi. Yatılı bölge ilkokulu niteliği taşıyan, bu okullara, komşu köylerden gelenler de yatılı olarak devam ediyordu. Edhem Nejad, tâ Balkan Savaşı öncesinden itibaren savunduğu bu okul tipi üzerinde gayet ayrıntılı çalışmalar ve plânlamalar yapmıştır. Ona göre, bu okullarda memur ve hademelere gerek olmayacaktı. Her öğrenci kendi işini kendi görecekti. Bir tek aşçı okul için yeterli idi. Okulun harcamaları, öğrencilerin öğleden sonra yaptıkları el işleri ve ziraat uygulamalarından çıkarılacaktı Böyle okullar açmak isteyen kişilere kendilerinin öğretmen bulma yönünden yardım edeceklerini söyleyen Edhem Nejad, okul için şöyle bir program öneriyordu³: Kur'ân-ı Kerim, Ulûm-u Diniyye, Lisan (Kıraat, Kavaid, Tahrir, Hat), Hesap, Usul-ü Defteri, Ziraat (her yıl haftada en az 3-4 saat). DÜrus-u Eşya, Coğrafyayı Osmanî, Tarih-i Osmânî, Malumat-ı Medeniye El İşleri, Resim, Musiki, Jimnastik.

Edhem Nejad bu öneriyi, Aydın vilâyeti için hazırladığı “Terbiye-i İbtidaiye Islahâtı”nda da tekrarlamıştır⁴. Burada öğrencileri, güçleri yettiği kadar ziraat uygulamalarında çalıştıracaklarını (Amerikan ziraat okullarında olduğu gibi), çok çeşitli ziraî alanlarda yapılacak çalışmalarla okulun gelir ve giderlerinin denkleştirileceğini belirterek bir bütçe tasarısı da veriyor. Sonra 1911'deki ders

¹ a.g.e. S 24-25

² a.g.e. s.26.

³ Edhem Nejad “Köylerde leyli mektepler”, Yeni Fikir, 15 Kânunusâni 1327, S 49-53.

⁴ Terbiye-i İbtidaiye Islâhatı, S.31-35.

programını küçük bazı ayrıntı farklılıklarıyla tekrar vererek bu okullardaki el işi derslerinde, bir çiftlikte gerekli olan el işlerinin öğretilceğini açıklıyordu.

Kız ilkokulları: Ülkede kızların eğitim sistemi henüz kurulmamıştır. Kız ve erkek okulları hemen hemen aynı programları uygulamışlardır. Bu da kızlarımızı bir süslü hanım olarak yetiştirmiş, bu durum halkı da kızlarını okutmaktan soğutmuştur. Bu eğitim sistemi karşısında halk, kız çocuklarını okula göndermemekte haklıdır. Bu eğitim sisteminden yetişen kızlar iyi bir ev kadını olamadıklarından, kocalarıyla da geçinemiyorlar.

Kız okulları, ülkenin ihtiyaçlarına göre, aile hayatına zevk ve saadet verecek bir tarzda kurulmalıdır. *“Faaliyet-i iktisadiye daima saadet ve refahı doğurur.”* Kadınları aileye yardımcı olacak bir tarzda yetiştirmeliyiz. Bütün kız ilkokullarını (“inas ibtidailerini”) “Ziraat ve Ev Kadınlığı Mektebi” (“Menajeri Mektebi”) haline getirmelidir¹. Kadınları ziraat hayatına göre yetiştirecek olan bu okullar, bağımsız bir program uygulamalıdır. Yörelere göre farklı bir program yapmalıdırlar. Bazı temel bilgiler ve ev kadınlığı işlerinden sonra halıcılık ve sütçülük üzerine dayalı bir program uygulanmalıdır. Bu kız ilkokullarının öğretmenleri de farklı bir şekilde yetiştirilmelidir.

Kız ilkokullarının yanı sıra “Seyyar Kadınlık Mektepleri” de kurulmalı ve bütün ülkeyi dolaşmalıdırlar².

Ortaöğretim: Edhem Nejad Bey, beş yıllık idadilerden rüşdiye sınıfları ayrıldığında, buna karşı çıkmıştı. Ona göre, Bakanlığın 1913’de yeniden düzenlediği idadiler (beş yıllıklar), Fransızların “Primer süperiyör”lerine (primaire supérieur) benzetilmek isteniyordu. Bu neyse ama rüşdiye öğretiminin kaldırılıp yerine hazırlık sınıfının konması, “İhtiyat Sınıfı”nın açılması bir şeyi değiştirmeyecekti. Edhem Nejad, rüşdiyeler kalktıktan sonra idadiye eklenecek bir yılı da “boşuna zaman ve para sarfı” olarak niteliyordu.

Bütün öğretim kademeleri gibi idadiler de “amelî”(pratik) olmalıdır. İdadilerin yeni kurulmak istenen ticaret, ziraat ve sanat şubeleri de böyle bir ameliliği gerektiriyor. Oysa öğretmenlerimiz pratik değildir. Öğretmen pratik değilken,

¹ A.g.e. s.36.

² A.g.e. s.40

öğrenci nasıl pratik olacaktır? ***Yapılacak eğitim reformlarında, önce öğretmen yetiştirilmelidir. Eğitimin temeli öğretmendir.*** İkinci Abdülhamid devrindeki idadi ziraat şubeleri uygulanmasından büyük dersler almamız lâzımdır. Alınmazsa bu da öyle olacaktır. Şuradan buradan bulunan kitaplardan, kuru ve tuhaf bir öğretim yapılacak, hiç uygulamaya geçilemeyecektir. Öğretim lafta kalacaktır. Bir eğitim reformuna girilmeden mutlaka öğretmenleri yetiştirmelidir. İdadilerde açılacak şubeler önce öğretmen okullarında açılmalıdır. Buraya ziraat, ticaret, mühendis okullarından mezun olanlar alınmalı ve yetiştirilmelidir. Avrupa'ya bu dallarda öğrenciler gönderilmelidir.

İlk ve orta öğretim kademelerinde eğitim ve öğretim programları birbirine paralel olmalıdır. Öğretmen yetiştiren okullar da bunların programlarına dikkat etmek zorundadırlar. Bu bakımdan ziraat, ticaret ve sanat eğitimi tâ ilkokullardan itibaren başlamalıdır¹.

Edhem Nejad, Bakanlığın sultaniye düzenlemesine de karşı çıkmıştır. 12 yıllık öğretim süresini “öldürücü, eritici bir tahsil” olarak nitelemiş ve “Türk gençleri buradan insan olarak çıkamazlar” demiştir².

Ortaöğretim alanındaki birçok düzenlemeler hep program düzeyinde kalmış, bazı yeni dersler konmuş, ders saatleri üzerinde oynanmıştır. Oysa programlar uygulanamazlarsa bir şeye yaramazlar. Esas eğitim biçimini, eğitim metodlarını değiştirmek gerekir³.

Sultanilerde kaliteli eleman yoktur. “*Kapıcılıktan müdür kahvecilikten mürebbi olmuş adamlar vardır.*” Hâlâ eski idadilerin miskin, kokmuş hayatı sultanilerden çıkmamıştır. “*Tûbâ Ağacı mı nedir, o ?.. İşte o Ağacın derdi sultanileri çok zaman bu âlem-i hercümerc içinde yaşatacaktır*”⁴.

Sultaniyeler çok masraflıdır. Bunun karşılığında da çok az ve üstelik cılız, korkak, endişeli, ihtiyar gençler çıkarıyor. Oysa bunlar müdür, öğretmen ve idare memurları yetiştikçe açılması gereken okullardır.

¹ “Beş senelik idadiler ne oluyormuş?” Yeni Fikir, III/13(1329), S.423-425.

² “Sultaniye programı”, Yeni Fikir, IV/17(1329), S.549-550.

³ a.g.y.

⁴ a.g.y.

Öğretmen Yetiştirme: Edhem Nejad'ın eğitim anlayışının temelinde öğretmen vardır. Kendisi bütün İkinci Meşrutiyet dönemi boyunca Dârülmuallimin müdürlüklerinde bulunmuştur. Onun bu husustaki görüşleri, şöyle özetlenebilir:

Bir okulun değeri öğretmeni ile ölçülür. Okuldan önce öğretmen yetiştirmek sorunu vardır. Eğitim çalışmalarına buradan başlamalıdır. Bu günkü mevcut öğretmenlerimizin hemen hepsi, okullardaki disiplini sağlayan memurlardır. Eğitim sorununu çözmek için önemli merkezlerde kışlalar şeklinde öğretmen okulları açmalı, vilâyetlerdeki öğretmen okullarının son iki sınıfları bu kışlalarda okunmalıdır. Öğretmenleri intikam için, bir intikam ordusu yetiştirmeleri için hazırlamalıyız. Bunun için beden eğitimi çok önemlidir. Öğretmenleri silâh kullanma dâhil, tamamen askerce yetiştirmelidir¹.

Öğretmenlik, servet kazandıran bir meslek değildir. Ama öğretmenler her yerde açıkgoz, akıllı bir sınıftır. Öğretmen fedakâr olmalıdır. Yeni yetiştirilecek öğretmenler sayfalara ve bilgiye bir ölçüde düşman olmalıdırlar. Sınıftan nefret eden, eğitimi tabiatın kucığına çekmek isteyen bir kişi olmalıdır öğretmen. Kırdan bayırda çalışmaya, köylü gibi yaşamaya, iş yapmaya alışkın olmalıdır².

Şu anda Osmanlı eğitiminde öğretmenlik kadar karışık bir meslek yoktur. Bunlar kabataslak üç gruba ayrılabilirler:

1. Ehliyetnameli ve hiç bir okuldan yetişmemiş olanlar,
2. Eski Dârülmuallimin ve idadi mezunları,
3. Yeni Dârülmuallimin mezunları.

“Çocuklardan, ahaliden faaliyet hissini kaldıran, her şeyi tevekkülden bekleyen milletin i'tilası için lâzım gelen hasaisi yok eden hocaları tebdil eylemekte hiç teenni edilmemelidir”³.

Zaten eski ve yeni öğretmenlerin geçinememeleri, eğitimimizde sık önemli sorunlar yaratmıştır. Meselâ 1914 yılı hemen hemen bir “okul isyanları” yılı olmuştur. Bunda eski ve yeni öğretmen çatışmasının önemli rolleri vardır¹.

¹ Edhem Nejad, “Müdafaa-ı Milliye..”, Tasvir-i Efkâr, 1 Şubat 1913.

Türklük Nedir ve Terbiye Yolları, S 36-37.

² Edhem Nejad, “Muallimlikte saadet var mıdır?”. Yeni Fikir, III/15(1329), S.459-465.

³ Terbiye-i İbtidaiye Islâhatı, S.5.

Eski öğretmenleri iyileştirmek 2-3 haftalık, bir aylık öğretimle olmaz, bunun hiç bir yararı yoktur. Böyle bir çözümü bir kaç kere de tekrarladık: bu kısa konferans ve toplantıların faydasız olduğunu anladık. Eski öğretmenler takım takım merkeze çağrılarak altı aylık ve bir yıllık “Leylî muallimin dershaneleri”nde eğitilmelidir (Edhem Nejad burada, ordunun eski subayları eğitmek için açtığı kurslardan esinlenmektedir).

Yatılı öğretmen dershaneleri, vilâyet merkezlerinde açılmalıdır. Hem ders, hem de eğitimin yapılacağı bu dershaneler için Edhem Nejad şöyle bir program önermektedir²: “Türkçe (Okuma-yazma, Çocuk edebiyatı), Ulûm-u Diniyye, Fenn-i Terbiye-i Etfal ve Usul-ü Tedris, Hendese ve Hesab, Ziraat. Tarih, Coğrafya, Terbiye-i Bedeniye, El İşleri, Resim, Malumat-ı Fenniye. Medeniye ve Kanuniye, Musiki (biraz zordur)”.

Eski öğretmenleri bu şekilde düzeltme ve iyileştirmeye çalışırken, yeni öğretmenlere de özen göstermelidir. Onların bilgilerini tamamlamak ve gelişmelerden sürekli haberdar etmek için şu vasıtalarla onları işbaşında ve meslek içi eğitimle yetiştirmelidir: Kitaplar, gazeteler, ziyaretler ve geziler, iyi müfettişler, öğretmen kongreleri...³

Eski ve yeni öğretmen okulları arasında çok önemli ayrılıklar vardır. Vilâyetlerdeki öğretmen okullarının öğretim ve eğitim düzeyleri gittikçe yükseliyor. Buralarda ilim ve fenler, uygulamalarıyla beraber çok güzel öğretilirken; “İlm-i Ruh-u Etfal”, “Pedagoji”, “Tedris ve Terbiye Fenni”. “Tarih-i Hayat-ı Terbiye” gibi öğretmenliğe mutlak gerekli meslek tenleri de öğretilmektedir. Uygulama okulları, izcilik eğitim ve uygulamaları, yeni öğretmenleri gayet mükemmel olarak yetiştirmektedir.

Çok okuldan ziyade iyi okul önemlidir. Onun için yeni öğretmen okulları mezunları atanırken bazı şeylere dikkat etmelidir. Meselâ, bunları eski öğretmenlerin emrine vermemelidir, gittikleri yerlere ikiye, üçer kişilik gruplar halinde göndermelidir.

¹ Edhem Nejad “Mekteplerde isyan”, Yeni Fikir, III/21(1330), S. 651-655.

² Terbiye-i İbtidaiye Islâhatı, S.6-8.

³ A.g.e. s.8-12.

Emir verme yetkisi mutlaka yeni mezunlarda olmalıdır. Bu arada altı yıllık ilkokullar da güzelce kurulmalıdır¹.

Edhem Nejad Bey, okul binalarının yapımına da çok önem vermiştir. İngilizler ve Almanlar okul binalarını abide tarzında yapıyorlar. Bizim okul binalarımızın da “millî ve bedii bir tarzda” yapılmasını isteyerek “çocuk daha mektepteyken bu mimari ile gururlansın”, demektedir². Öğretmen Okulu binalarına en büyük önemin verilmesi gerektiğini söylemiş; ancak kendisi bu hususta Batılı uzmanların fikirlerini sıralamıştır³.

Öğretmen okullarında verilmesi gereken eğitim konusunda da fikirleri olamayacağını, çünkü bunun tamamen pedagoji bilimi ilkelerine uygun olması gerektiğini belirtmektedir. *“Dârülmualimînlerin terbiyesini şahıs arzu, kanun değil; pek büyük bir fen tayin eder”*⁴.

Bu okulların programlarının düzenlenmesi de, pedagoji bilimi ışığında, Bakanlığın görevidir. Edhem Nejad Bey, ayrıntılı bir öğretmen okulu programı üzerinde durmaktan ziyade ziraat, beden eğitimi, müzik v.s. konularının öğretmen okullarında nasıl yer alması gerektiği hakkında özellikle durmuştur.

Bir şehrin ortasında yapılan öğretmen okulundan hiç yararlanılamaz. Bugün öğretimde arlık yalnız nazariyat yetmiyor, uygulama mutlaka gerekiyor. Özellikle öğretmen okullarında. Avrupa'da bütün yatılı okullar artık şehirlerin dışına, uzağına yapılıyor. *“Gençler, medeniyetin cilve-i tahribinden dağlar, bayırlar, tabiat, mehasın-ı fitrat ile korunuyorlar”*. Bütün cihanı kaplamakta olan bu eğitim biçimine öğretmen okullarımızın da uyması gerekir

Edhem Nejad, öğretmen okulu programı bakımından örnek alacağımız en uygun ülkenin Macaristan olduğunu söylemektedir⁵.

Öğretmen yetiştirme hususunda Edhem Nejad'ın önerdiği yeni biçimler şu şekilde sıralanabilir:

¹ A.g.e. 63-69.

² E.N. “Mektep binalarıyla dahilleri”, Yeni Fikir, III/22(1330), S.703-707.

³ Terbiye-i İbtidaiye Islâhatı, S 54-59.

⁴ a.g.e. S.59-60.

⁵ a.g.e. S.23-24.

A) “İhtisas Dârülmuallimini”: Yüksek ilkokullarda (ihtisas ibtidaileri) öğretmenlik yapacak kişileri yetiştirmek amacıyla kurulmalıdır: Bunlar altı aydan iki yıla kadar değişen kurslar şeklinde olmalı ve bu kurslara 'yeni öğretmen okulu çıkışlılar' alınmalıdır. Üstelik seçim, en az/bir yıl öğretmenlik yapanlar arasından sınavla yapılmalıdır (Bu okullar Romanya'da vardı ve öğretim süreleri bir yıl idi; Macaristan'da da aynı modeldeki öğretmen okullarının öğretim süreleri iki yıl idi). Bu öğretmen okulunda, uzman öğretmen isteyen bütün dersler okutulmalıdır. Bu okullar öğretmen yetiştirmeden ilkokullara ziraat ve ticaret dersleri koymak yararsızdır¹.

B) *Ana Muallimleri Dârülmuallimatı*: Çocuk bahçeleri açılmadan önce bu okul açılmalıdır. Rüşdiye çıkışlıların alınacağı bu okul gayet kısa olabilir. 2-3 dönem bunun için yeterlidir. Bu öğretmen okullarının öğretmenleri hususunda da Almanya, İsviçre, Macaristan, İngiltere veya Amerika gibi bir Batılı ülkenin yardımına muhtacdır².

C) *Dârülmuallimat*: Kız okullarına öğretmen yetiştirmek için açılmaktadır. Programı, herhangi bir idadi programı gibi olmamalıdır. Kız rüşdiyesi çıkışlıların alınacağı bu okul üç yıl süreli olmalı ve şu programı uygulamalıdır³: Nazarî dersler: Terbiye ve malumat-ı diniyye ve ahlâkiye, adab-ı muaşeret, hıfzıssıhha ve çocuk büyütme, ev idaresi, ev ve çiftlik hesaplarını tutmak, malumat-ı fenniye ve tabiiye ve medeniye, tarih ve coğrafya, bahçıvanlık, tavukçuluk, sütçülük v.s. Pratik dersler; bahçe işleri, tavuklara ve anlara bakmak, dokumak, sütçülük, yemek pişirmek, konserve ve hazır yemekler yapabilmek, dikmek, biçmek ve yamamak, ütölemek, hane tanzim ve tasnifi...

Edhem Nejad Bey bu arada bir Konservatuvar kurularak, öğretmen okulu müzik öğretmenlerinin buradan yetiştirilmesini⁴, öğretmen okullarımızdan bazılarında bir

¹ a.g.e., S.26-27.

² a.g.e., S.30-31.

³ a.g.e., S.38-39.

⁴ Edhem Nejad, “Terbiye ve Musiki”, Yeni Fikir, 111/16(1329) S.494-495.

“Terbiye-i Bedeniye Şubesi” açılmasını istemekte¹, Sâtı Bey'in Dârüşşafaka'yı bir öğretmen okulu haline getirme girişimini desteklemektedir².

Edhem Nejad'ın önemli girişimlerinden biri de, Avrupa'ya öğrenci gönderilmesini ısrarla istemesinde olmuştur. İkinci Meşrûtiyetin başlangıcından itibaren yoğun bir Avrupa'ya öğrenci gönderme hareketi başlamış, ancak öğretmenlerden Avrupa'ya gitmek isteyenler (Muallim Cevdet gibi) kendi başlarına bırakılmışlardı. Edhem Nejad, öğretmen okulu çıkışlı olup da bir yıl öğretmenlik yapan kimselerden her yıl beş kişinin Avrupa'ya veya Amerika'ya öğretime gönderilmesini, bunların 2-3 yıllık bir öğretimden sonra, ülkede Bakanlığın istediği yerde öğretmenlik yapmalarını istemiştir³. Hattâ evli öğretmenlerin Avrupa'ya aileleriyle birlikte gönderilmesini istemekte, bunların çeşitli yönlerden daha iyi olduğunu söylemektedir. Avrupa'ya öğretmen gönderme işi, 1913'de Ahmet Şükrü Bey'in Maarif Nazırlığı zamanında gerçekleştirilmiştir⁴.

İ913'de Bakanlığın çıkardığı Dârümuallimin programını beğenmeyen, hem günde altı saatlik dersi, hem de 60 dakika süren bir ders saatini çok bulan Edhem Nejad, bunların öğrenciyi öldüreceğini, öğretimin şimdi açık havaya taşınması gerektiğini belirtmekteydi⁵.

Balkan bozgunundan sonra, öğretmenlerin hiç bir şey yapamamış olduklarının anlaşıldığını söyleyen Edhem Nejad, hakikî inkılâbın yapılabilmesi için, öğretmenler açısından şu öneride bulunuyordu⁶: *“Garb maddî medeniyetinden pay almak istiyorsak Türklüğün seciyesini, mefkûresini tanımak istiyorsak; fedakârlık yapmamız lâzımdır”*.

Türk, yenilmiştir. Savaş başlamıştır. Millet sür'atle savaşa hazırlanmalıdır. Anadolu Türk'ü bir hiçtir. Ne çiftçilik bilir, ne milliyet. Hukukunu da koruyamaz. Türkü, öğretmenler kurtaracaktır. Genç öğretmenlerin sermayesi fedakârlıktır. Genç öğretmenler ümit ve azimle çalışmalıdırlar. “İslâh ve İrşâd Komitesi” adlı bir örgüt

¹ Türklük Nedir ve..., S 36

² “Dârüşşafaka'daki içtima”, Yeni Fikir, 111/21(1330), kapak içi.

³ Terbiye-i İbtidaiye Islâhatı, S.54

⁴ “Avrupa'ya gidecek muallimin”, Yeni Fikir, 111/17(1329), S.550-551.

⁵ “Dârümuallimin programları”, Yeni Fikir, 111/18(1329), S.583

⁶ Edhem Nejad, “Müdafaa-i Milliye ve Terbiye”, Yeni Fikir, 111/13(1329), S.394-399.

kurulmuştur. Burada “fedaî” adlı öğretmenler çalışacaklardır. Örgütün köylere ve kasabalara yolladığı üyeleri, oradaki her şeyi ıslâh etmekle görevlidirler. Milliyet fikrini yayacaklar, kin ve intikam aşılıp bütün milleti “mefkûre”ye bağlayacaklardır. Yeni ziraat ve ticareti öğretip dünyadan, bugünkü durumdan haberdar edeceklerdir. Gereksiz din taassuplarından ayrılacaklardır. Sırtlarına cübbe giyerek, İslâmiyetin güzel kanunlarını anlatacaklardır. Her türlü fedakârlığa katlanarak bir misyoner gibi çalışacak köylü ile bütünleşeceklerdir. Meşrûtiyet bunu yapamazsa, hiç bir şey yapmamış demektir.

İkinci Meşrûtiyet devrinin en önemli sorunlarından biri de, hiç şüphesiz öğretmenlerin tarafsızlığı sorunu idi. Sâtı' Bey 1911'de İstanbul Dârülmuallimini'nde dizi konferansların birinde “muallimlik ve siyaset” konusunda öğretmen ve öğrenciler arasına giren günlük siyasetin eğitime çok büyük zarar verdiği üzerinde durmuştu. Edhem Nejad da “*bir muallim, bir asker gibi bîtaraf olmalıdır*” diyor, ancak bunun hiç bir yerde uygulanmadığından Rusya'daki nihilist, sosyalist ve anarşist öğretmenlerin ihtilâl yapabildiklerinden yakınıyordu¹. Ancak bu günlük siyasetin üstünde öğretmenlerin en önemli görevi olarak millî ülkünün milletin her ferdine yayılmasını gösteriyordu.

Medreseler: İkinci Meşrûtiyet devrinde İstanbul'da, Rumeli'de Anadolu'da, Rusya'da bütün Türk filemi medreselerin ıslâhıyla meşgul olmuşlar, birçok makaleler, kitaplar, broşürler yayınlamışlardır. Bu Türklüğün İslâmlık ülküsünün bir delilidir.

Edhem Nejad bir Türkçü olarak medreselerden daha çok şey beklediğini söylemekte; ancak şimdiye kadar medreselerin bir takım yanlış ve kötü inançları beslemekle müslümanların “zulmet ve tedenni”sinde büyük paylan olmasından yakınmaktadır². Medreselerin İslâm âlemine yaydıkları en kötü zihniyet tevekkül ve kanaat zihniyetidir. Müslüman toplumunun gerilemesinde bunun çok büyük rolü olmuştur. Medreselerin “nazariyat ve vehmiyâta dayalı” Yunan felsefesine

¹ Edhem Nejad, “Dârülmuallimin Kongresi”, Tanin, 4 Ağustos 1911.

² Türklük Nedir ve Terbiye yolları, S.11-12.

bağlı kalması, İslâmî ilimlerin beş paralık değerini bırakamadı. İslâm toplumunun hem kalbini, hem kafasını zehirledi. Medreselerde İslâmiyetten eser kalmadı¹.

Medreselerin durumu çok ağırdır ve acıdır. “*Acıya sade tahammül değil, tedavi etmelidir.*” Daha beklenirse kangren olur, bu da bekletilirse ölüm olur. Medreselerimiz, acılarımızın en müthişidir. Türklük medreseyi kurtaracaktır. Medrese Anadolu'yu uyandıracaktır. Anadolu Türkü de maddî ve manevî yönden karanlıkta kalan kardaşlarının imdadına koşacaktır. Amaç, Türk mefkûresidir.

Medreselerin bugünkü programları kökten kazanmalı, halleri baştan aşağı değiştirilmelidir. Bu eğitim kurumları mürşitler, kurtarıcılar yetiştirmelidir.

Mürşit, mükemmel bir çiftçi olmalıdır. Ahlâkiyat ve sosyoloji bilmeli, doktor olmalıdır. Öğretmen olmalı, dinin bütün kaidelerini bilen ve uygulayan bir kişi olmalıdır. Musikişinas olmalıdır...

Medreseleri ölüme terk edemeyiz. Ama bu eğitim kurumlanmış ıslâh devri de geçmiştir. Bugünkü medreselerimiz ıslâh götürmeyecek kadar köhnedir. Medreseleri yeniden kurmak lâzımdır. İki, üç, dört veya on medreseyi bir araya getirerek yeni medreseler kurulmalıdır. Programları yeniden yapılmalı; sosyal, ziraat, tababet, pedagoji, demircilik, dülgercilik gibi şubeleri kurulmalıdır. Türklüğün eğitim yollarından biri eski medreselerdir².

Halk eğitimi: Halk eğitimi ile çocuk eğitimi arasında gayet sıkı bir ilişki vardır. Çünkü çocuğun okul dışındaki sosyal çevresi ve aile, eğitimde çok önemlidirler. Çevre kötü olursa, okulun amaçlarına ulaşması mümkün olmaz.

Halkı eğitmek, hem bugün hem de yarın için çok gereklidir. Halk eğitimi ya doğrudan doğruya ya da vasıtalı olarak yapılır³.

Doğrudan doğruya halk eğitimi: 1. Mekteb-i ibtidai müfettişleri köylere yapacakları geziler sırasında konferanslar vermeli, hattâ bu konferansları projeksiyon ve sinemalarla desteklemelidir. 2. Halk Mektepleri: Köylerde seyyar olarak kurulmalıdır. Ziraat ve sanayi bilgilerinin yanı sıra dinî ve millî duygular da

¹ a.g.e., S.14-15

² a.g.e., S.16-20.

³ Terbiye-i İbtidaiye Islâhatı, S.41-43..

vermelidir. 15-20 günden üç aya kadar bir köyde kalabilir. Bu okulun derslerinde başarılı olanlara diplomalar verilir. 3. Halk için gece mektepleri: O yerin ilkokul öğretmenine verilen bir görevle açtırılır. Halkın boş zamanlarına denk getirilir. Genellikle ziraat eğitimi üzerinde durulur.

Vasıtalı halk eğitimi: Müzik, tiyatro, bahçe, müze, dinî ve tarihî ziyaret, anma törenleri, sergi, koşu, ağaç bayramı, okul bayramı, spor karşılaşmaları, genel yürüyüş ve yolculuklar v.s. aracılığıyla olur. Bu tür eğitim girişimlerinde bütün yetkili kuruluşlar yardımcı olmalıdırlar. Çeşitli konularda küçük kitapçıklar yazmalı ve bunları köylere dağıtmalıdır.

*“Merkez-i vilâyette halkın terbiyesiyle bilfiil alâkadar Maarif müdüriyetine merbut başlı başına bir büro olmalıdır”.*¹

Edhem Nejad'ın bu önerisi, ülkemizde bir Halk Eğitimi Müdürlüğü kurulması hususundaki ilk öneridir.

- *Ziraat ye Ticaret eğitimi*: Bugün bütün dünyada bir ülkenin zenginliğini ve zenginlik araçlarını sağlayan ziraat, ticaret ve sanayidir. Medeniyeti bunlar meydana getirirler. Bugün bütün dünya bunlar için çalışmaktadır.

Gençlerimiz, milli mefkûremizin yanısıra kazanmayı ve zengin olmayı da öğrenmelidirler. Millî ülkü de bunu gerektirir. Memurlukla, ülkümüze ulaşamayız. Zengin olmak için de girişkenliğe dayalı bir eğitim sistemi kurmalıdır. Amaç memurluk değil; esnaf, sanatkâr, tüccar ve çiftçi olmak, bu işleri sevdirmek olmalıdır².

Ülkemizde “şah meslek” ziraattır. Eğitimin amaçlarında ziraat gayet önemli bir yer tutar. Ülkemiz, ziraat ülkesidir. Eğitimimizin özel amacı da ziraat olmalıdır. Hattâ ziraat bir ülkü, millî ülkünün kesin emirlerinden biri olmalıdır.

Ziraat, Türklüğün eğitim yollarından birisidir. Osmanlı ülkesinde ziraat gelişmeden sanayiye başlanamaz. Ziraatın gelişmesi de çiftçiliğe bağlıdır. Şu anda ülkenin her kişisi çiftçiliği geliştirmeye çalışmalıdır. Eğitimde çiftçiliğin önemini tâ ilkokul

¹ A.g.e. s.46.

² Türklük Nedir ve Terbiye yolları, S.40-45

kademesinden itibaren göstermelidir. Ziraatı okullara sokmadan önce, bu işi yapacak öğretmenleri yetiştirmelidir. Öğretmen okulları hem nazarî hem de pratik ziraatı, uygulamalarıyla beraber çok iyi bir şekilde öğretmelidir. Hem yüksek ilkokullardaki, hem de yatılı ziraat ilkokullarındaki eğitimin başarılı olabilmesi için en büyük önem, Öğretmenlerin yetiştirilmesine gösterilmelidir¹. Bu öğretmen okulları çiftliklerde kurulmalıdır. “Ziraat Öğretmen Okulları” açılmalıdır. Ayrıca bu okullardan çıkanların gidecekleri bölgenin özel ziraî durumuyla ilgili bir uzmanlaşma çalışması yapması gerekir. 4-6 aylık nazarî ve pratik bir kurs bunun için yeterlidir. Bu hususta Almanların subaylarımızı yetiştirmekte uyguladıkları meslek içi eğitim kursları, öğretmenlikte de uygulanmalıdır².

Her köy öğretmeni, mutlaka ziraat bilmelidir. Bunu hem köylülere öğretecektir hem de çocuklara. Özellikle çocukların ziraat öğretimine çok büyük bir önem vermelidir (Amerika örneği)³. Bugünkü ilkokul programında ziraat bölümü çok mükemmeldir. Ancak buna göre, bunu uygulayacak öğretmenlerimiz çok azdır. Üstelik ilkokul binalarını ve bahçelerini, tarlalarını da mükemmel olarak hazırlamalıdır⁴. Yalnız erkek okullarında değil, kız okullarında da kadınlarla ilgili ziraî çalışmalar büyük bir yer tutmalıdır⁵.

Bu arada halk eğitimi tarzındaki ziraat çalışmaları daha da önemlidir. Köylerde dolaştırılacak seyyar sinematograf, eğitimden daha etkilidir⁶. Bu arada askerlere de ziraat dersleri vermek, terhis olduktan sonraki çalışmaları hakkında çok yararlı olacaktır⁷.

Ticaret, ziraatın tamamlayıcısı gibidir. Bu bakımdan ticarete de, onun eğitime de önem vermelidir. Zaten bu iki kol başbaşa yürümelidir, Biri ilerde, diğeri geride olmaz. Bizde ticaret öğretimi ziraat öğretiminden daha fazla ihmal edilmiştir. Bu hususta hemen ciddi önlemler alınmalıdır. Programlara ticaret dersleri koymalı,

¹ Terbiye-i İbtidaiye Islâhatı, S.26-27, 31-35.

² Türklük Nedir ve Terbiye Yolları, S.45-49:

³ Terbiye-i İbtidaiye Islahatı, S 16-20.

⁴ a.g.e.S.21-27.

⁵ a.g.e. S.23-24.

⁶ Türklük Nedir ve..., S 50

⁷ Edhem Nejad, “Hayat Mes'eleleri”, Tanın, 25 Mart 1910.

1,5-2 yıllık Ticaret Okulları hattâ ilköğretim seviyesinde bile ticaret okulları kurulmalıdır¹.

Jimnastik ve izcilik: Ethem Nejad, İkinci Meşrûtiyet döneminde beden eğitimi anlayarak ve gerçek yönleriyle savunarak, izciliği Türkiye'ye sokan kırım önde gelenlerinden birisidir. Bizde eski öğretmenlerin tembelliğinden yakınan eğitimci, şöyle yazıyor “Aslında okul da, öğretmen de çocuk içindir. Bizde beden eğitiminin gelişmemesinin suçu büyüklerdedir”².

Beden eğitimi hareketi Avrupa'da sanayi ve modern toplumun problemlerinden zorunlu olarak doğmuştur. Düzensiz ve hızlı şehirleşme hareketi, şehir hareketini ilgilendiren çok kötü sağlık şartları geliştirdi. Özellikle verem, uygar ülkelerin uzun süre baş edemedikleri bir sorun oldu. Alkol, cinayetler, intiharlar, ahlâk zayıflığı uygar toplumda arttıkça arttı. Bunlara bir yandan tıp, sosyoloji, psikoloji, kriminoloji v.s. gibi bilim dalları çözüm ararlarken, eğitim cephesinde de ilginç gelişmeler oldu. Tatillerde şehir dışına ve kurlara yapılan geziler, genel bir göç haline geldi. Bu iş için dernekler kuruldu (“Colonies- de Vacances”). Bu yalnız Avrupa'da değil, Osmanlı ülkesindeki yabancı ve azınlık okullarında da sık sık uygulanır oldu³.

Bu arada İsveç, Alman, İngiliz v.s. adlarla beden eğitimi çeşitleri çıktı. Bunlar için spor salonları yapıldı. Beden eğitimi okul programlarına girdi. Bu hususta yarışmalar düzenlendi. Olimpiyat oyunları başlatıldı. Her yıl gelişmeleri toplayıp yeni sorunları inceleyip değerlendiren beden eğitimi kongreleri düzenlendi⁴.

Amerika'da “cowboys”luk büyük ilgi çekmeye başlarken, İngiliz General Robert Baden Po-Well, sömürgelerdeki İngiliz gençlerinin daha başarılı olabilmeleri için “izcilik” dediğimiz bir hareket (“boy-scout”) geliştiriliyordu⁵.

O sırada çocuklarımızın okul hayatı da, ev hayatı da “karikatür gibi” olduğu için, bu hareketler Türkiye'de fazla gecikmeden yankılandı. Herkes bu tür beden eğitimi

¹ Edhem Nejad, “Ziraat mi evvel, ticaret mi?”, Toprak, I/2(1329), S. 29-31.

² Edhem Nejad, Terbiye-i bedeniye nasıl ehemmiyet veriyorlar”, Yeni Fikir, 15 Şubat 1327. S.70-74

³ Edhem Nejad, “Tatil muhacereti”, Yeni Fikir, 1/4(1328), S.97-104.

⁴ Edhem Nejad, “Terbiye-i bedeniye:..”, S.70-74.

⁵ Edhem Nejad, “Robert Baden Povel”, Yeni Fikir, 111/22(1330), S.683-688.

hareketlerinin gerekliliğini savunmaya başladı. Ama çoğu “lâf olsun diye”. Edhem Nejad Bey, bu hususta bilgili ve inançlı bir savunucuydu. Hele Balkan bozgunu bu hareketi hem de askerî çeşnisini de katarak daha da zorunlu hale getirdi.

Bizim eski yaşayışımıza çok ihtiyacımız vardır, diyor Edhem Nejad. İzcilik hareketine bakarak, dedelerimizin yaşayışına dönmeliyiz. Göçebe yürüklerimizin hayatına, oymak biçimine dönmeliyiz¹.

Okullarımızda, çocuklarımızın vücutlarını İsveç jimnastiği ile geliştirmeliyiz. İlmin milleti yoktur. Bütün dünyanın kabul ettiği bu hareketlerin yanısıra, askercilik oyun ve dersleri de verilmelidir. Beden eğitimi öğretmeni, çalışmaları sırasında öğrencilerine milliyet ve kin; intikam duygusunu da aşılmalı, kin ve intikam türküleri söyletmelidir².

Bütün okullarda beden eğitimi, askerlik eğitimi mecbur olmalıdır. Hattâ beden eğitiminden zayıf alan çocuk, sınıfta kalmalıdır. Sınav cetvellerine jimnastik dahil edilmelidir. Beden eğitimi öğretmenlerini de çok dikkatli yetiştirmelidir. Bunların askerî eğitimlerini de ihmal etmemelidir³.

Bu arada biniciliğe de büyük önem vermelidir⁴.

Her ülke beden eğitimlerini bir amaca göre düzenlemiştir. Almanlar askerlik, İngilizler spor, Amerikalılar mukavemet v.s. Biz ise bu dersler ve hareketleri sağlık, cesaret, girginlik, moral, askerlik v.s. amaçlarıyla yapmalıyız. Sağlıklı ve sağlam bir nesil yetiştirmeliyiz. Ayrıca kız okullarında da beden eğitimi ihmal edilmemelidir⁵.

Edhem Nejad, H. Lietz'in (1868-1919) “Kır Okulları”na da büyük bir ilgi duymuş, eğitimin bütün noktalarında tabiata yaklaşmak, tabiatla beraber yaşamak, dünyada var olan her şeye geniş bir sevgi beslemek gerektiğini savunmuştur.

¹ a.g.m.,S.689.

Edhem Nejad, “Dağlı, bayırlı, ovalı, yaylalı olmalıyız”, Yeni Fikir, 111/19(1329), S.587-593.

² E.N., “Mekteplerde askerlik ve İsveç Jimnastiği”, Yeni Fikir, 111/18-19(1329), S.568-572,609-614;

³ Türklük Nedir ve... S.33-39.

“Müdafaa-i Milliye”, Tasvir-i Efkâr, 1 Şubat 1913

⁴ a.g.y.

⁵ Terbiye-i İbtidaiye Islahatı, S.14-16.

Bunun için birçok okulları kırdı kurmalıdır. Şehir okullarını sık sık gezilere çıkarmalıdır. Bu hem sağlık hem anlama bakımından daha verimli olur¹.

3.3.2. İSMAİL MAHİR EFENDİ

Hayatı: 1869'da Kastamonu'nun Araç kazasında doğdu. Çok faal bir kişiydi. Çalışmaları Pestalozzi'ye (1746-1827) benzerdi. Dârüleytamların kurucuları arasındaydı ve uzun yıllar bu kurumun Genel Müdürlüğünü yaptı. 1908'den sonra İstanbul Dârülmuallimini müdürü oldu. Sonra Kastamonu mebusu olarak Meclis-i Mebusan'a girdi. Uzun yıllar Meclisin en faal üyelerinden biri olarak çalıştı. Bu arada Dârülmuallimat ve Mekteb-i Sultani-i İnas müdürlüklerinde de bulundu. 1916'da İstanbul'da öldü.

Görüşleri: İsmail Mahir Efendi'nin görüşleri ancak Meclis-i Mebusan'da çeşitli konular dolayısıyla yaptığı konuşmalardan çıkarılmaktadır. Kendisi Meclis'in en devamlı ve en konuşkan üyelerinden biriydi. Hemen hemen her konuda görüşlerini açıklamıştır. Eğitim sorunları hakkındaki görüşleri, kısaca şöyle özetlenebilir:

Osmanlı Devletindeki eğitim işleri çok dağınıktır. "Her nezaret aynı zamanda birer Maarif Nezaretidir"². Maarif böyle ilerlemez. "Yetmiş tane Maarif Nezaretimiz olmaz!"³. Her Bakanlık kendi işi ile uğraşmalı; eğitim ve insan yetiştirme işlerini Maarif Nezaretine bırakmalıdır. Bu toplamadan yalnızca askerî okullar hariç tutulmalıdır. Bütün sivil ("mülkî") okullar Maarif Nezaretinin emrinde toplanmalıdır.

Meşrûtiyet'ten sonra pek çok memurlar azledilmişlerdir. Şimdi birçok memura ihtiyaç vardır. Memleketi selâmet ve saadete götürececek adam yetiştirmelidir. Artık hükümet kapılarına dilenci yetiştirmemelidir. Metin, haysiyetli, namuslu, her şeye muktedir, dehşetli adamlar yetiştirmelidir⁴.

¹ "Ders-terbiye", Yeni Fikir, 111/18(1329), S.555-570. "Mekteplerimizde canlı, ateşin ", S.428-431 "Yeni Mektepler11, Yeni Fikir, 15 Kânunuevvel 1327, S.4

² Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 1 Temmuz 1330 S 695

³ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 2 Temmuz 1330 S.735.

⁴ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 7 Haziran 1330S.309-310.

Eğitim meselesinin asıl ruhu ibtidailerdedir. Bu da bizim ülkemizde bir öğretmen sorunudur. “Maarif demek, muallim demektir. Muallim bulduğumuz anda Maarif ve mektep mevcut demektir”¹. Bugünkü gidişle ancak üçyüz yılda köylerimize öğretmen yetiştirilebilir. Her köyde hemen okula kavuşmak isteniliyorsa hemen şu proje uygulanmalıdır:

Osmanlı Devleti'nin aşağı yukarı yetmiş sancağı vardır. Yahut ülke yetmiş “mıntika-i maarife ayrılmalıdır. Bunların her birinin uygu yerlerinde kızlara ve erkeklere ait birer yatılı ilkokul (“leylî ibtidai mektebi”) kurulmalıdır. Sonra sancak dahilinde okula ve öğretmene ihtiyacı köylerden birer erkek ve kız çocuğunu alıp bu okullara yerleştirmelidir. Burada, erkek okulunda tamamen ziraat dersleri; kız okulunda da biçki, dikiş, sütçülük, halıcılık v.s. gibi kadınlarla ilgili bir çok meslekler teorik ve uygulamalı olarak öğretilmelidir. Bu ibtidai tahsil dört yıl sürdükten, sonra, çocuklara aynı okulda üç yıl da “Dârümuallimîn-i ibtidai programı” gösterilmelidir. Sonra bir yıl da mükemmel uygulama gördükten sonra bunlar birer öğretmen olarak mezun edilmelidir. Çocuklar sekiz yıl bu okullarda okurlarken Devlet köylülere de okulu, öğretmen evlerini v.s. yapmayı mecbur etmelidir. Okuldan mezun olan kızlarla oğlanları evlendirmeli, düğünlerini etmeli ve iki lira maaşla geri köylerine göndermelidir. Memnuniyetle giderler. Köydeki numune tarlasının gelirini de bunlara vermelidir. “Bundan başka çaremiz yoktur”². Böylece on yıl içinde okulsuz köy kalmayacaktır.

Bu arada medreselerle Dârümualliminlere de önem vermelidir. Artık bunlar yeni öğretmen ihtiyaçlarına karşı depo görevini yapacaklardır.

Asıl hayat memat meselesi, kız okullarıdır. Bizde genel olarak eğitim ve okuma-yazma yanlış anlaşılmaktadır. Eğitim yalnız okuma-yazma; okuma-yazma da yalnız

¹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 2 Temmuz 1330, S.697.

² Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 1 Temmuz 1330 S .697-698.

Ticaret ve Ziraat Nezareti de Selanik, Bursa, Adana ve Ankara Ziraat Okullarından yetişen öğrencilerin köylere gönderilerek çiftçiliğe dayalı bir ilkokul öğretimi ve aynı zamanda bir halk eğitimi yapmalarını öneriyordu. Başbakanlık Arşivi. Babiâli Evrak Odası. No: 309144.

gazete okuma, mektup yazma değildir. Buna erkeklerde olduğu gibi kadınların da eğitiminde dikkat edilmelidir. Meslek öğretilmelidir, hem de bilerek, yaparak¹.

Vatanın kurtuluşu, ziraatın terakkisine bağlıdır. Osmanlı Devleti Avrupa ile san'at yönünden rekabet edemez. Ancak ziraat yönünden rekabet edebilir. Her vilâyet merkezinde “Amelî Ziraat Mektepleri” açılmalıdır. Ama ziraat yalnız uygulamalarla meydana gelmez (“İlimsiz amel olmaz”). Uygulama öğretimi, teorileri ile beraber yapılmalıdır².

İstanbul, okullar bakımından çok önemlidir. Devletin kalbi orada atar. Genellikle her yeni okul önce İstanbul'da kurulur. Bu şehirdeki yükseköğretim öğrencilerinin ev ve yemek durumları çok kötüdür. Hattâ medrese talebelerinden daha kötüdür. Öğrencilerin halkın arasına katılmaları, ilişki kurmaları iyi değildir. Emrullah Efendi'nin Bakanlığı sırasında yaptırılması kararlaştırılan ama bir türlü yaptırılamayan “Dârü't-Tüllâb” (Öğrenci yurdu) sorunu ciddiyetle yeniden ele alınmalıdır³.

Avrupa'dan gelen öğrenciler “dehşetli” bir sınava tabi tutulmalıdır. Avrupa'ya öğrencilerimizi “Japon usulü dairesinde” göndermeliyiz⁴.

Memleketi mesut edecek okullar Ziraat, Sanayi ve Mühendis okullarıdır. Bunların üçü birden göz önüne alınarak ıslâh edilmelidir. Dârülfünun'dan sayılması gereken bu okullar için Avrupa'dan öğretmen getirtmelidir. Bunlar hem şube ve hem ders programı bakımından genişletilmelidirler⁵.

¹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, a.g.y.

² Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi. (1327), S.2651.

³ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 7 Haziran 1330 S.309-310.

⁴ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 1 Temmuz 1330, S.697.

⁵ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, S. 696.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 6 Temmuz 1330, S.871.

3.3.3. ALİ FERİT BEY

Hayatı hakkında fazla ayrıntılı bilgi bulunamamıştır. Öğrenimini Fransa'nın Nancy kentindeki Matiyö dö Dumbal Ziraat Ameliyat Okulunda yapmıştır¹. 1909'de Alasonya Mekteb-i İdadisi müdür yardımcısı idi. 1910'da ise Manastır Dârülmuallimini Ziraat ve Ulûm-u Tabiiye öğretmeni olarak çalıştı. Alasonya'da düzenleyemediği Ağaç Bayramını Manastır'da düzenledi².

Balkan bozgununa kadar Dârülmuallimin'de kaldı. Sonra Edirne Sanayi Mektebi müdürlüğüne atandı³. Balkan ülkeleri ve Avrupa'nın pekçok sanayi okullarını gezip incelemişti. Edirne'nin de düşmesi üzerine Bursa Dârülmuallimin müdürlüğüne ve ziraat öğretmenliğine atandı⁴. Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiye programındaki ziraat bölümünü kendisi düzenlemişti. Daha sonra 1914'de Samsun Dârülmuallimini müdürlüğüne atandı⁵.

Savaş yıllarında ne yaptığı hakkında bilgi bulunamadı. Ancak Toprak dergisinin Cumhuriyet döneminde çıkan sayılarında (1340) gene ziraat üzerine yazılar yazıyordu. Ayrıca Cumhuriyet döneminde İstanbul Sanayi Müdürü olduğu da bilinmektedir.

Eserleri: Arıcılık, İstanbul 1329; Amelî Bahçıvanlık, İstanbul 1329; Yoğurtçuluk, 2. baskı, İstanbul 1329; Eşya Dersleri, İstanbul 1329.

Özellikle Toprak ve Yeni Fikir olmak üzere bazı dergilerle İkdam, Ziraat v.s. gazetelerde kısa yazıları yayınlanmıştır.

Ali Ferit Bey'in İkinci Meşrûtiyet dönemindeki eğitim görüşleri üç ana dalda incelenebilir:

1) *Mesut Köy Tasarısı*. Balkan bozgunundan sonra Rumeli'den gelen göçmenleri yerleştirmek hükümet için büyük bir sorun olmuştu. Osman Ferit Bey bunların

¹ A. Ferit. "Matiyo do Dumbal Ziraat Ameliyat Mektebi", Toprak, 1/2(1329) S.27-2,1/5(1329) S.89-92. Neyyir-i Hakikat, 10 Temmuz 1326.

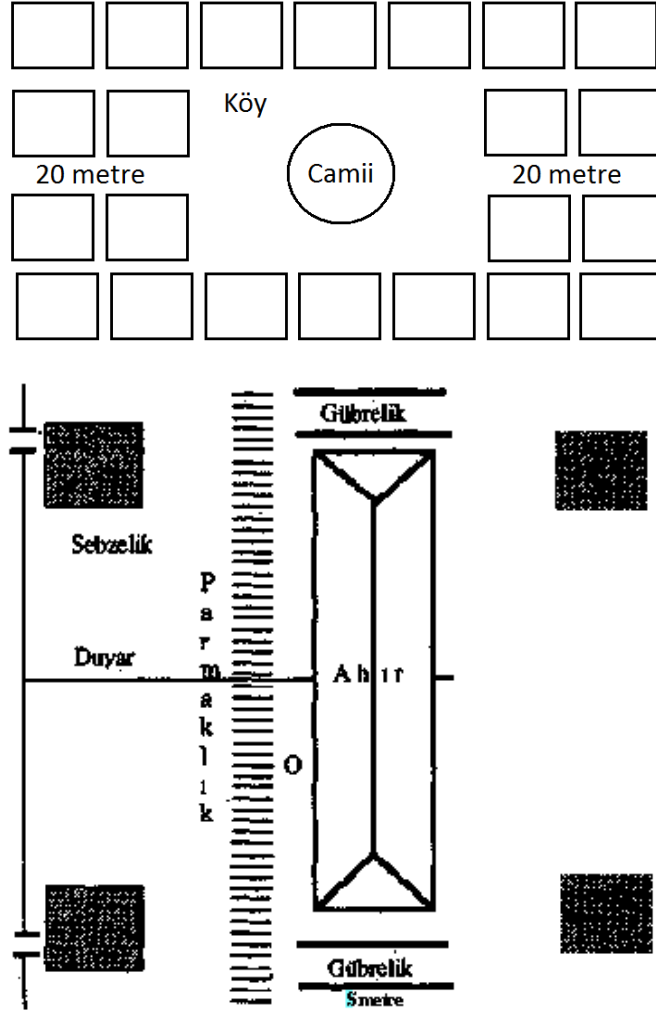
² "Dârülmuallimin Ağaç Bayramı", Neyyir-i Hakikat, 10 Temmuz 1326.

³ "Müessisimiz A. Ferit Bey", Yeni Fikir. 3/17(1329), S.552-553

⁴ Yeni Fikir Gazetesi. 3/21 (1330), kapak içi.

⁵ Edhem Nejad, Terbiye-i İbtidaiye Islâhatı, S. 19.

Anadolu'da rahat ve verimli bir şekilde yerleşmelerini sağlamak için bir köy plânı hazırlamıştır. Köy, bir doktorun belirleyeceği yüksek, havadar bir yerde olmalıydı. Ana sokaklar 20, ikinci derecedeki sokaklar 12 metre olacaktı. Her parselde dört ev, bir ahır, gübrelik v.s. olacaktı. Köy içinde her evin bahçesi olarak bir ve hayvan avlusu olarak da bir dönüm yer ayrılacaktı. Köydeki her parselin ayrıntılı plânını yapmıştı. Gelişigüzel yerleştirmeye karşı çıkan Ferit Bey'in plânı şu idi¹:

Dört evin ahır bir binada duvarlarla ayrılmış şekilde olmalıydı.

¹ A.Ferit, "Mesut Köyün Mektebi", Yeni Fikir, 2/11 (1329), S.341-345.

Mesut Köyün okulu da, çocukların da büyüklerin de faydalanacağı iki katlı bir okul olmalıdır. Alt kat çocuklara, üst kat köylülere ait olmalıdır. Bu üst kat, her türlü toplantı, konferans ve ilân yeri olmalıdır. Mesut köyün okulunda ceza dolabı ve âlet deposu olmalıdır. Bu okulu iyi idare edebilecek mükemmel bir öğretmen de çok gereklidir¹.

Köylülerin çiftçilik hususunda çok kuvvetli bir demeği, bu derneğin bir kitaplığı olmalıdır, Hemen bütün Bulgar köylerinde bu böyledir. Artık halkın gözünü açmamız gerek; bu, son ümittir. Mesut Köyün öğretmeni “Umumî Konferanslar Cemiyeti”ne üye olmalıdır. Cemiyetin kitaplarını köylülere tanıtmalıdır. Okulun üst katında köylülere sinemalı konferanslar da verilmelidir.

Köyde öğretmenlerle imamlar elbirliğiyle çalışmalıdırlar. Böyle olursa köylüler öğretmenin her istediğini kabul eder. Köylülere, işe yarayacak bir eğitim vermelidir. Bu da ancak ziraat kanalıyla olur, “İslâhat” diye başka şeylerle kendimizi aldatmayalım. Anadolu’da ıslahat, yenilik ziraat aracılığıyla olur².

2- Ziraat ve Ormancılık Eğitimi: Ziraatın ilerleyebilmesi için, her şeyden önce öğretmen okullarını iyileştirmelidir. Çiftçiliğin gelişmesi bu okullarda ziraat derslerinin düzgün ve metoduna göre okutulmasıyla başlar. 1903 yılında Osmanlı okullarının pek çoğuna ziraat dersleri konmuştu. Hattâ bu dersler uzunca bir zaman boyunca da programda kaldılar. Sonra birdenbire de programdan kaldırıldılar. Neden olarak, bu dersten beklenen faydanın sağlanamadığı ileri sürüldü. Doğruydı. Ama bunun da nedeni ziraat derslerini okutacak öğretmen bulunamaması idi. Ve bugün de öğretmen yok. Ziraat öğretmenleri yetiştirmeye ve programlara ziraat dersleri koymaya acele etmeden dikkatle girilmelidir. Başka türlü, bir sonuç alınamaz³.

Öğretmen okullarındaki pratik ve nazarî ziraat dersleri, bir düşünce ve iktisat devrimi yapacaktı. Ama öğretmen, okullarına da bu dersi koymadan, bu dersi okutacak öğretmenleri yetiştirmek gerekir.

¹ A.g.m.

² a.g.m. S.342-344.

³ A.Ferid, “Darülmualimin’lerde ziraat”, Yeni Fikir. 2/9(1329), S.259-260.

Öğretmen okulları ziraat dersi öğretmeni şu şekilde yetiştirilmelidir¹. Halkalı Ziraat Mektebi mezunlarından yeteri kadar efendi seçilerek Yüksek Öğretmen Okuluna (Dârülmuallimîn-i Âliye) alınır. Pedagoji ve öğretim biçimlerini öğretmek üzere altı ay veya daha kısa bir süre içinde şu şekilde bir program uygulanır: Ders vermek, ders okutmak, konferansçılık, mektepçilik, numune tarlası, müze, koleksiyonculuk, fennî gezi, ziyaret vs. Bu kurstan başarıyla çıkanı altı ay öğretmen yardımcısı olarak atam ah, şayet başarılı olursa öğretmen okullarına ziraat öğretmeni yapılmalı, istedikleri ziraat âletleri sağlanmalıdır.

Ziraat dersleri okutulurken, ilk önce çevrenin ihtiyaçları düşünülmelidir. Önce gideceği yere göre öğretmenin eline kaba bir program vermelidir. Programın ayrıntılarını öğretmen orada tamamlayabilir². Bu öğretmen, derslerin yanısını koleksiyonlar yapmalı, okul bahçesinde uygulamalar yaptırmalı ve güncel zirâî konularda halka konferanslar vermelidir.

Macaristan, hem öğretmen okullarına ziraat dersi koymuştur hem de ziraat okullarına öğretmen sınıfları açmıştır. ABD, İspanya ve Fransa öğretmen okullarında da ziraat dersleri vardır.

Gelişmiş ülkelerin hemen hepsi, ilkokullarında çok eskiden beri ziraat dersleri okutuyorlar. İlkokuldaki çocuklara çiftçilik fikri verilmelidir. Çevrenin ihtiyaçlarına göre genel bir ziraat dersi verilmelidir. Bütün ülkede genel bir ziraat programı olamaz. Öğretmen çevrenin imkân ve ihtiyaçlarına göre programları değiştirebilirlerdir³.

Osman Ferit Bey. Türkiye'ye "Ağaç Bayramı"nı ilk getirip yaygınlaştıranlardan idi. Avrupa ve Amerika'da çok yaygın olan Ağaç Bayramları bizde ilk defa Ali Ferit ve Edhem Nejat tarafından Alasonya kasabasında gerçekleştirilmeye çalışıldı (1909). Oranın idadi müdürü ve yardımcısı hayvanları, bitkileri korumak ve ağaç dikmek için bir cemiyet kurmuşlar, programını da bazı gazetelerde yayınlamışlardı. Ferit Bey, böcekleri öldürtmeye, karga yumurtalarını toplatmaya başlamıştı bile. Ancak cemiyet resmileşemedi. Üstelik kaymakam onları mahkemeye verdi. Sanık sandalyesine oturdular ama beraat ettiler. 1910 yılında iki arkadaş Manastır

¹ A.g.y.

² A.Ferid Bey, Hüdavendigâr Vilâyetine göre bir ziraat programı veriyor. a.g.m. S.261-265.

³ A.Ferid, "İbtidai Mekteplerinde ziraat dersleri", Yeni Fikir, 15 Kanunuevvel 1327, S. 10-13.

Dârülmuallimini'ne atadılar. Hemen bir öğrenci derneği kurarak, halkın da yardımıyla 1910 ve 1911 yılında Osmanlı Devletinin ilk ağaç bayramlarını Manastır'da yaptirdılar. 1912'de savaş dolayısıyla ağaç bayramı yapılamadı, bu arada Edhem Nejat ve Osman Ferit Beyler, ağaç bayramlarının her düzeydeki resmi ve özel okullar tarafın dan millî bir bayram olarak kutlanmasına; bütün okullarda ziraata, ormanlara ve hayvanlara yardım dernekleri kurulmasına; gene bütün okullarda -ziraat derslerinin yanı sıra ağaç dikme zamanlarında orman ve ağaç üzerine dersler, konferanslar verilmesi hususunda Ziraat ve Ticaret Nezaretine bir muhtıra verdiler¹. Ziraat Nezareti de yayınladığı genelgelerle bu bayramı resmen kabul etti².

Ali Ferit Bey, Sanayi Mektebi Müdürü iken Edirne'de, Dârülmuallimin Müdürü iken de Bursa'da Ağaç bayramları yaptırdı.

Ali Ferit Bey, ziraat derslerinin yanısıra öğretmen okullarına “Ormancılık dersleri” de konulmasını önermiş, bu dersler ilkokullara yayılınca kadar da Ormancılık Cemiyetleri, Ağaç bayramları v.s. gibi yollarla ormanları ve ağaçları koruma, yetiştirme bilgisini vermeye çalışmıştır³.

3. Sanayi Eğitimi: Bugün sanayi okullarımızın durumu çok koludur. Burada hiçbir şey öğretilmemektedir. Üretimde bir temel yoktur. Buradaki eğitim boşuna ve körü-körüne bir uğraşıdır. Esastan ayrılmıştır. Öğrenciler sanatkâr olarak yetişemedikleri gibi sanatı da hiç sevmeden çıkıyorlar. Sanayi okullarından çıkanlar kâtip, muzıkacı, polis, kondüktör v.s. oluyorlar. Sanayi okullarımız ülkenin sanat yönünden gelişmesine hiçbir katkıda bulunmadı.

Bu bozukluk tâ eskiden beri görülüyordu. Nafia Nezareti bunun önüne geçmek için bir program hazırlayıp bütün sanayi okullarına gönderdi. Bu, uygulanmasına imkân olmayan yüksek bir programdı. Uygulanamadı ve bir köşede kaldı.

O halde ne yapmalı? Millî ihtiyacı düşünüp ona göre hareket etmeli, öğrenci yetiştirmelidir. Sanayi okulları küçük ve pratik sanatkârları yetiştirmelidir.

¹ “Ağaç Bayramları Hakkında”, Yeni Fikir, 2/9(1329). S.274-281.

² Mehmet Zeki, “Ağaç Bayramı”, Yeni Fikir, 3/21(1330), S.666-675.

³ A.Ferit, “Ağaçları Sevelim”, Yeni Fikir, 1/4(1329), S. 104-109.

Devşirme usulüyle öğrenci toplamaktan vazgeçilmeli, okula yalnız rüşdiye mezunları alınmalıdır.

Bu okullar milli ihtiyaçlarımıza göre öğrenci ve sanatkâr yetiştireceklerdi ki bunlar da şu şekilde sıralanabilir¹: Demircilik, tesviyecilik, çilingirlik, tenekecilik, marangozluk ve doğramacılık, elektrikçilik (usta ve amele), makine ve motorculuk, değirmencilik, çeşitli fabrikaların idareciliği, soğuk havacılık ve konservecilik, sütçülük ve tereyağı makineleri v.s.

Şimdi Anadolu'nun ihtiyaçlarını göz önüne almadan kör yollarda yürüyoruz, boşuna kürek çekiyoruz. İhtiyacımıza göre açık bir yol takip etmelidir. Bu okulların amacı halkın ihtiyaçlarıdır. Halkın beğenmeyeceği, alamayacağı şeylerle uğraşmamaları lâzımdır. Ali Ferit Bey, uygulayamayacağımız büyük programlardan yana değildir, Küçük programlarla büyük işler, yapılabileceği kanaatindedir².

¹ A.Ferit, "Sanayi Mekteplerimiz", Yeni Fikir, 3/11 (1329). S.417-422.

² A.Ferit. "Memleketimiz Sanayi Mektepleri ne öğretmeli", Yeni Fikir, 3/16(1329), S.502-506.

3.4. GİRİŞKENLİK EĞİTİMİ AKIMI

Eğitim tarihinde kaynağını İngiliz Aydınlanmacı görüşünden almaktadır. Özellikle elitçi bir karakter taşıyan bu akım, İngiliz cihan hâkimiyeti mücâdelelerinin ortaya çıktığı şartlar içerisinde baş göstermiştir. Aklın, yeni nesillerde girişken (“müteşebbis”) zihniyetin mutlaka geliştirilmesini birinci plânda ele almaktadır. Bu, en somut şekliyle İngiliz “gentleman” eğitiminde 17-18. yüzyıllarda ifadesini bulmuştur. İngiliz imparatorluğunun zayıflaması, çökmesi ve dağılmasıyla birlikte bu da tarihe karışmıştır.

Girişkenlik eğitimi akımı Türkiye'ye Fransa'dan “Science Sociale” ekolü aracılığıyla girmiştir. Le Play sosyolojisinin bir dönem Fransa'sındaki temsilcileri Fransız eğitim sistemini beğenmiyorlar, Anglosaksonlarda olduğu gibi çocuklarda kişisel girişkenliği geliştirecek bir eğitim sistemi kurmak istiyorlardı. Bu eleştiriler, Fransız eğitim sistemine bağlı olan Türkiye'de de hemen yankılandı ve aydınlar arasında büyük bir kabul gördü. Bu değişiklik gerekliliğinin eh başta gelen savunucusu Sabahattin Bey oldu.

3.4.1. M. SABAHATTİN BEY (PRENS SABAHATTİN)

Hayatı: 1879'da İstanbul'da doğdu. Babası Osmanlı Adliye Nazırlarından Mahmut Paşa, annesi Sultan Abdülmecit'in kızkardeşi Seniha Hanım idi. Babasının konağında özel eğitim gördü. Arapça, Farsça ve Fransızca'yı küçük yaşta öğrendi¹. İç politik mücâdeleler ve demiryolu imtiyazları v.s. dolayısıyla 1899'da Avrupa'ya kaçan babasına –kız kardeşi ile beraber- eşlik ettiler². Yurt dışında bulunduğu sürece çeşitli beyannameler yayınladı. Bir ara Mısır Hıdivinin yanında bulundular; ama sonra Avrupa'ya geri dönmek zorunda kaldılar³.

1902 yılında, Paris'te bir evde Birinci Jön Türk Kongresini topladı. Bu Kongrede, “Osmanlı Devletine yabancı müdahalede bulunmaya ihtiyaç vardır” diyen gurubun

¹ Kuran, A.B., Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücâdele, İstanbul 1965. S.231-233.

² a.g.e. S.234-235.

³ a.g.e. s.273-276.

liderliğini yaptı. Bu Kongreden bir sonuç alamayınca Malta, İngiltere ve Yunanistan'da İstanbul'a ihtilâl komploları hazırlamakla meşgul oldu¹. Ancak başarılı olamadı. Bu arada pekçok yabancı gazete ve dergilerde Türkiye hakkında yazılar yazdı². 1902'de Paris'te "Teşebbüs-ü Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyetini kurdu. 1906'da da "Terakki" dergisini yayınlamaya başladı. 1906'da gene Paris'te toplanan İkinci Genç Türk Kongresine de faal olarak katıldı.

İkinci Meşrûtiyetin ilanından sonra 3 Eylül 1908'de babasının cenazesini de alarak İstanbul'a geldi. Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle tâ Avrupa'dayken başlayan mücadelesi, yurt içinde daha da şiddetlendi. Taraftarları tutuklandı. 31 Mart olayları sırasında -olayları tertipleyenler arasında sayılarak- tutuklandı, Dört beş gün sonra bırakılmasına rağmen tekrar Avrupa'ya döndü³. Sonra tekrar Türkiye'ye geldi ama bu kez de Mahmut Şevket Paşa suikastında sorumlu görüldü. Cemal Paşa onu 31 Mart olaylarından, Halaskâr Zabitân Grubu olayından ve Arnavutluk isyanını teşvikten de suçluyordu⁴: Gıyaben idama mahkum edildi. O da bir İngiliz resmî kuruluşuna sığınarak tekrar Avrupa'ya kaçtı.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalmasını sağlamak için birçok girişimlerde bulundu⁵.

1919'da tekrar İstanbul'a geldi, ancak Hilâfet kanunu dolayısıyla tekrar yurt dışına çıktı. 1948'de İsviçre'nin bir köyünde öldü.

Eserleri: Teşebbüs-ü Şahsî ve Tevsi-i Mezuniyet Hakkında Bir İzah İstanbul, 1324; 27 teşrinievvel 328 tarihi ile Huzuru Mualla-ı Padişahiye Takdim Edilen Açık Bir Arıza; İttihad ve Terakki Cemiyetine Açık Mektuplar İstanbul, 1327; Türkiye Nasıl Kurtarılabilir, İstanbul, 1334.

Sabahattin Bey'in Terakki, Revue, Matin, The Times, İkdâm, Science Sociale, Serbesti v.s. adlı süreli yayınlarda da pek çok yazıları çıkmıştır.

¹ a.g.e. S.326 v.d.

² Ege, Nezahat Nurettin, Prens Sabahattin Hayatı ve İlmî Müdafaaları. İstanbul 1977.

³ Kuran, A.B. a.g.e. S.463-468.

⁴ Cemal Paşa Hatıralar ve Vesikalar, İstanbul 1933, S.29-30,32-36.

⁵ Kuran, A.B. A.g.e. s. 562-564, 580-582.

İttihat, 130(1918), s.2795.

Sabahattin Bey hakkında önemli kaynaklar: A.B.Kuran: Osmanlı İmparatorluğunda Hürriyet Mücadeleleri, İstanbul 1956; Y.H.Bayur: Türk İnkılâbı Tarihi, cilt II/IV. Ankara 1952; C.O.Tütengil: Prens Sabahattin, İstanbul 1954; C.Tanyol: “İçtimai monografi hazırlıkları: Prens Sabahattin”, Sosyoloji, 4-5,1949, s.145-175; C.Kutay: Prens Sabahattin Bey, Sultan İkinci Abdülhamit, ittihat ve Terakki, İstanbul 19*4: N.N.Ege: Prens Sabahaddin - Hayatı ve İlmî Müdafaaları, İstanbul 19/7; N. Ş. Kösemihal: “Memleketimizde Tecrübî Sosyolojinin Doğuşu ve Gelişmesi”, Sosyoloji Dergisi, 6,1950, S. 117-133.

Genel Görüşleri: Sabahattin Bey, ülkemizin ilk sosyologlarından biridir. Herkesin Osmanlı Devletini kurtarmak için sırf politik tedbirlerle uğraştığı sırada, o daha ziyade sosyal değişmeye dikkati çekmiştir. Rejimin ismini ve kanunlarını değiştirmekten ziyade o. ülkede yaşayan insanları değiştirmemiz gerektiği üzerinde durmuş, temelde fert olarak insanı ele almıştır.

“Prens”, hem Abdülhamit yönetimiyle, hem de İttihat ve Terakki yönetimiyle mücadele etmiştir. Hem inkılâpçı hem de ihtilâlcidir. Her iki rejime karşı da ihtilâl hazırlıkları içerisinde bulunmuştur.

Sabahattin Bey, mücadelenin hemen ta başında İttihatçılarla anlaşmazlığa düşmüştür. Ülkede ihtilâl yaparken çıkarımıza uygun ve demokrat hükümetlerle müdahale konusunda anlaşmalar yapalım görüşüyle Ermenilerle aynı fikri savunmak çizgisine gelmiştir. Bu da Avrupa'daki ve yurt içindeki Türkleri Sabahattin Bey'den uzaklaştırmıştır. Daha sonra Sabahattin Bey aynı görüşlerde devam ettiğinden, iki grup arasındaki düşmanlık giderek artmış, Meşrûtiyet'ten sonra iktidara karşı gurubun geçmesi, onun başarısızlığında en önemli rolü oynamıştır.

Sabahattin Bey'in amacı, Osmanlı İmparatorluğunu kurtarmaktır. Bunun için önce devleti tehlikeye sokan âmilleri, bütün sebep ve sonuçlarıyla incelemeye koyuldu. Devlete çağdaş bir şekil vermek istiyordu. İmparatorluğu bir “Milletler Cemiyeti” (Uluslar Topluluğu) haline getirerek dağılmaktan kurtarmak istiyordu.

İmparatorluğun en zayıf unsuru, temel unsuru olan Türkler idi. Bu Türk toplumunun bünyesinde bir değişim yapmak gerekti. Sabahattin Bey, burada şu görüşleri ileri sürüyordu: Sosyal bünye değişimi ancak ferdî girişimlerin (şahsî

teşebbüs) geliştirilmesi şeklinde olabilir. Kışla ve memurluk zihniyeti bırakılmalıdır. Serbest, hürriyetçi bir iş ve demokrasi toplumu kurulmalıdır¹.

İttihat ve Terakki ile aralarındaki en önemli tartışma konusu “merkeziyet - adem-i merkeziyet” meselesi idi. Sabahattin Bey Anglo-Sakson dünyasının adem-i merkeziyet sistemini uyguladığı için, öbür Avrupalılardan üstün olduğuna inanıyordu. “Merkeziyet, istibdadın kalıbıdır” diyordu². İster mutlakiyet, ister meşrutiyet, isterse cumhuriyet olsun, her türlü merkezî idareye karşı çıkıyor, hepsinin sonucu aynıdır, diyordu³. Meşrutiyet taraftarı değildi. Bu yalnız “istibdadın kemmiyeti”ni değiştirir, bir kişinin yerine beşyüz kişiyi geçirir, diyordu⁴.

Sabahattin Bey'e göre rahatsızlıklarımızın sebebi halktaki girişim yokluğu ve idaredeki merkeziyettir. Bu noktalarda çalışmak gerekir⁵. Tanzimat hareketi tesirsiz kalmıştır. Halk buna dikkat etmemiştir. Müslümanlar buna hazır değillerdi, hristiyanlar da eski imtiyazlarını kaybetmekten korkuyorlardı⁶.

Sabahattin'in programını uygulayabilmek için kuvvetli bir aydın zümresine ihtiyaç vardı. Bunu tâ başta fark etmiş ve 1901'de Kahire'de yayınladığı bir Beyanname'de şu fikirleri ileri sürüyordu: Osmanlıları “ekalliyet-i münevvere” zümresinden “ekseriyet-i münevvere” zümresine geçirmek lâzımdır. Bunu “usare-i hayatiye-i içtimaiyeyi takviye” etmek suretiyle gerçekleştirebiliriz. Bu, hürriyet ve adaletle, “metin ve ilmî bir terbiye” yoluyla gerçekleştirilebilir⁷.

Sabahattin Bey, vilâyetlere önem verilmesini istiyordu. “Merkez tek bir şehir, vilâyetler tek mil vatan; vilâyetler merkez için değil, merkez vilâyetler için” diyordu⁸. Ancak gerek kendisi, gerekse taraftarları yurt çapında esaslı bir teşkilât kuramamışlardır. Zaten İttihat ve Terakkinin iktidarı ve suçlamaları karşısında

¹ Kuran, A.B : a.g.e. S.401.

² Bayur, Y.H., Türk İnkılâbı Tarihi, cilt II/IV, S.22.

³ Tütengil, C.O.: “Prens Sabahattin”, S.27.

Prens Sabahattin, Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?, İstanbul 1965. S.37-38.

⁴ Bayur, Y.H.:a.g.e. s,21.

⁵ a.g e S.38-39.

⁶ a.g.e. S.29.

Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?, s.56

⁷Tütengil, C.O.:a.g.e. S.23.

⁸ Bayur, Y.H.. a.g.e. S,57.

başarılı olmaları da gayet zordu. İttihatçılar onu hem İngiltere'ye satılmışlıkla, hem Rum ve Ermenilerle işbirliği yapmakla, hem de ülkeyi parçalamaya çalışmakla suçluyorlardı¹.

Sabahattin Bey, toplumun kurtuluşunun, “kuvayı umumiyenin tahakkümüyle değil, teşebbüs-ü şahsinin gelişmesi sayesinde olacağını” belirtiyordu. Özel hayatımızı düzenlemeli ve kuvvetlendirmeliyiz, diyordu. Memurlar değil üreticiler yetiştirmek gerekiyordu”².

Sabahattin Bey'in fikirlerinin temelini fenn-i içtima (science sociale) ekolü meydana getiriyordu³. Kendisi Avrupa'dayken E. Haeckel (1834-1919), L. Büchner (1860-1917), A. Fouillee (1838-1912), le Play ve E. Demolins'i (1852-1907) okumuş, en çok da sonuncusunun etkisinde kalmıştı⁴. Çevresine science sociale gözüyle bakıyor, o gözle değerlendiriyordu⁵. Zaten bu ekolün ileri gelenleriyle tanışmış ve beraber çalışmıştır⁶.

Türkiye'de ferdiyetçiliğin temsilcisi olmuştur. Batının gerçek üstünlüğünü sağlayan aslında onun bireyci yapısıdır. Fikrî, siyasî ve ekonomik üstünlüklerin altında bu vardır. Sosyal yapımızı buna göre değiştirmek zorundayız⁷. Bunu özel teşebbüsler ve eğitim sistemi sağlayacaktır. Bu yolla halk kendi kendini idare eder bir duruma

¹ A.g.e, S. 44, 162-163.

“Sultanazade Sabahattin” Neyyir-i Hakikat, 27 Nisan 1909.

² Bayur, Y.H.:age. S 482-483

³ Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?, S.32-36.

⁴ Özellikle “Anglo-Saksonların Üstünlüğünün Sebebi Nedir?” adlı eserinin etkisinde kalmıştı.(Tütengil, O.: a.g.e S.20- 22) Bu eser Anglo-Saksonların Faikiyet-i İçtimaiyesi Nedendir? (Üç Terbiye) adıyla 1926 yılında Muallimler Mecmuası'nda yayınlandı, (4/38(1926) S.1633 v.d.)

Aynı yazarın “Yeni Mektep” adlı eseri Say ü Tetebbu'nun 12. sayısından itibaren; “Fransız Mektep Usulü adam yetiştiriyor mu?” adlı yazısı da Ümmet Mecmuası'nın 4 ve 5 sayılarında (1328) yayınlandı.

E.Demolins'in “Anglo Saksonların Esbab-ı Faikiyeti Nedir?” adlı bir eseri de 1330da, “Yollar: Asl-ı içtimaiyi Yol Nasıl Vücuda Getirir?” adlı eserin 1 cildi de (Ezmine-i Kadime Yolları) 1329'da yayınlandı.

⁵ Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?, S.37

⁶ Tütengil, O. A.g.e S. 21

⁷ Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?. S 48

gelecektir. Her şeyini merkezden beklemeyecektir. Gerçek hürriyetin kurulabilmesi için toplumumuzu ferdî haklar üzerine kurmamız gerekir¹.

İttihat ve Terakki Sabahattin Bey'in karşısına felsefe ve sosyolojide Ziya Gökalp'i, siyasî fikirlerde de Hüseyin Cahit'i çıkartmıştır².

Eğitim Görüşleri: Sabahattin Bey'in iki önemli cephesi vardı: Sosyolog ve eğitimci. Kendisi sosyolojinin hakikî habercisi sayılırken³, girişkenlik üzerine kurduğu, daha doğrusu aktardığı eğitim görüşleriyle de eğitim hayatımıza bambaşka bir canlılık getirmiştir. Eğitimde, science social gurubunun eğitim kitaplarından etkilenmiş ve o görüşleri kabaca Türkiye'ye uygulamıştı.

Özellikle Edmond Démolins'in iki ciltlik *Le grandes routes des peuples -Comment la route crie la type social des Anglo-Saxon?* ve ayrıca *A quoi tient la Superiorite des Anglo-Saxons* adlı eserleriyle, Paul Descamps'ın *Les trois form es essentielles de l'Education: leur Evolution comparee* ve *L'éducation dans les écoles Anglaises*⁴ adlı eserlerinden etkilenmişti⁵.

Sabahattin Bey, Abdülmecit'in kurduğu eğitim sisteminin, yeni zamanın ihtiyaçlarını anlayacak bir nesil yetiştirdiğini, ancak Abdülhamid'in okul programlarındaki şahsiyeti kuvvetlendirecek her türlü fikri unsurları çıkarttığını, okulları her millete mensup hafiyelerle doldurduğunu belirterek “Sultan istikbâl ile harbe girişti” diyordu⁶.

Sabahattin Bey'in Osmanlı toplumunu kurtarma çabalarında eğitimin yeri çok büyük olacaktı. “Terakki” Gazetesi'nin 18-20. sayılarında bunun önemini bütün açıklığıyla belirtiyordu. Ona göre, bugünkü sefaletimiz -kelimenin bütün kuvvetiyle- bugünkü terbiyemizin çürüklüğünden gelmektedir. Sosyal benliğimizi, millî eğitim meydana getirir: Her ülkenin kurtuluşu, millî eğitiminin iyileştirilmesine

¹ Kutay, C. a.g.e. S.248.

² A.g.e. s.245.

³ Tanyol, C. a.g.m. S.146,149,153.

⁴ Dr. Sabri'nin çevirisiyle “İngiliz Mekteplerinde Terbiye” adı altında Muallim Mecmuası, 3/23-37(1924-1929) sayılarında yayınlandı.

⁵ Prens Sabahattin, İttihat ve Terakki Cemiyetine Açık Mektuplar, 6.Mektup, S.69-79.

⁶ Bayur.Y.H.: a.g.e. S.29-31.

bağlıdır. Türkiye'nin de öyle. Eğer bu eğitim, sağlam bir yolda yürümezse sivil ve askerî bütün iyileştirme, tasarıları kâğıt üzerinde kalmaya mahkûmdur¹.

Eğitimin iki esas uygulayıcısı vardır: aile ve okul. Bunlar bizim toplumumuzda kendilerinden beklenen görevleri yapamıyorlar.

Eğitimin temel amacı beden, düşünce ve ahlâk yönlerinden, kişisel yetenekleri arttırmaktır. Oysa okullarımız bu üç yönü de ihmal ediyorlar. Halkın çocuklara verdiği eğitimde, onlara girişkenlik ve bağımsızlık yerine, görenek ve esarete bağlı kalmayı öğretiyor. Bu bir “manevi intihar”dır. Abdülhamit hükümetinin de şahsiyet düşmanı olması, ülkeye bir “düşkünler nesli” yetiştiriyor.

Anadolu köylüsünde de eğitim girişkenlik yerine göreneğe, gelecek yerine geçmişe yönelik. Bundan dolayı orada da üretici güçler gelişmiyor.

Aslında bugünkü merkeziyet ve zulüm idaresi de eğitim düzenimizin bir ürünüdür. Merkezlerini kendisinde bulamayan aciz halk, bunu başka yerlerde arıyor ve baskı düzeninin kökleşmesine yardımcı oluyor. Halk, bu düzende, haksızlıklara katlana katlana ahlâkını da yitiriyor.

Sabahattin Bey eğitimde Anglo-Saksonları örnek almamız gerektiğini belirtiyor. Gençlerimiz onların gençleri gibi öğretimlerini bitirince -hiç kimsenin yardım ve desteğine muhtaç olmadan- ekmeklerini kazanabilecek bir durumda olmalıdırlar. Bunun için kişisel girişkenliğe önem vermelidir. Türkler artık hep devlet memuru olmayı bırakıp serbest hayata atılmalı, hükümete muhtaç olmadan ticaret, tarım ve sanayi alanlarında başarılı çalışmalar yapabilmelidirler.

Sabahattin Bey için en büyük devrim, her Türkün ruhunda bir Robenson ideali yaşatmaktır. Memura dayalı eğitim sistemimizi değiştirmeli, kuvvetli bir şahsiyet yaratmaya yönelmeliyiz, diyordu².

İkinci Meşrutiyet ilân edildiğinde, gazetelerde yayınlanması için gönderdiği bir beyannamede “Terbiye-i milliyemizin mihveri, görenekten teşebbüse çevrilmeli!”

¹ a.g.e. S.25-28. karşılaştırınız: Sabahattin: “Teşebbüs-ü Şahsi”, İkdâm, 19 Ekim 1908.

² Tanyol,C.:a.g.m. S.157-158 (Terakki Gazetesi, 2.sayıdan).

diyerek, baskı düzeninin bir bilgisizlik sonucu olduğu hakkındaki görüşünü tekrarlıyordu¹.

Bizi baskı düzeninden kurtaracak şey, sosyal yeteneğimiz olacaktır. Bu da ancak “teşebbüs-ü şahsî” ile meydana gelebilir. Aile ve okul eğitimimiz göreneği besliyor. Ömrümüzün en kuvvetli zamanı okullarda boşa harcanıyor. Okullarımızda kişiliği ezen bir kışla hayatı, baskısı var. Bu okullardan her zillate katlanacak, âciz memurlar çıkıyor. Bunlar halkın üretim kabiliyetini arttıramazlar. Okullarımız, insanî çalışmaların bütün dallarında korkusuzca yürüyecek girişken insanlar yetiştiresin; eğitim sistemimizin yönü, geçmişten geleceğe çevrilsin².

Sabahattin Bey, bizim kazanmadığımızı yediğimiz kanısındadır. Çünkü okumuşların hemen hepsi bir taraftan aldıkları maaşlarla geçiniyorlar. Üretici değil. Avrupa'ya gönderdiğimiz gençler bile tüketici olarak dönüyorlar. Oysa iyi bir memur veya öğretmen olmak için Avrupa'ya gitmeye gerek yok. Ders kitapları düzeltilse, bu yeterlidir. Avrupa'ya elbette öğrenci göndermeliyiz. Ancak oradan üretici olarak dönsünler. Ferdietçiliği geliştirecek bir eğitim olarak dönsünler³.

Sabahattin Bey, liselerin memur yetiştirmek için açıldığını ve bunlardan hiçbir şey beklenilemeyeceğini belirterek, Demolins'in Fransa'da dört beş köyde kurduğu özel okulları örnek veriyor. Sosyal ihtiyaçlarımızı böyle okullar karşılayabilir, diyor⁴. Gençlerimizin bu okullarda iki-üç yıl öğretim görmelerini, ondan sonra Türkiye'ye dönerek ferdietçi bir eğitim uygulamalarını; hattâ bizini Öğrencilerimizin önce İngiliz ve Kuzey Amerika okullarını bir kere ziyaret etmelerini istiyor. Okullarımızın amaçlarının, İngiliz ve Amerikalılarınki gibi, “hayat mücadelesinde başarılı olmak” (the struggle for existence) olması gerektiği belirterek, her hususta kendi kendine yeterli, bağımsız kişiler yetiştirilmesi bekleniyor. Kalem memurları değil “cehd ve cidal adamları” (struggle for lifers) isteniyor⁵.

Sabahattin Bey, gelişigüzel Avrupa okullarına öğrenci gönderilmesine karşı çıkmıştır. Ona göre, öğrencileri İngiliz okullarına yollamalıdır. Orada öğretimin

¹ Kuran, A.B., Osmanlı İmparatorluğunda..., S.439

² a.g.y.

³ Sabahattin, İttihat ve Terakki Cemiyetine, S.82.

⁴ a.g.e. S.83.

⁵ a.g.e. S.89-98.

esas ı toprak üzerinde çalışma ve uygulamalardır. Avrupa'dan dönen öğrencilere çiftlikler ve krediler verilmelidir. İngiliz ve Amerikan okullarında verilecek eğitim, öğrencileri m izdeki kişisel girişkenliği geliştirecektir. Toplumumuzun temeli fert değil aile olduğu için, kızlarımızı da okutmalıyız. Modern toplumda kadınlar da kazançlı işlere doğru koşuyorlar ve erkeklerle tam bir eşitliğe ulaşıyorlar. Kızlarımızı da üretici olarak yetiřtirmeliyiz¹.

Sabahattin Bey'de eğitim önemlidir ama-herşey demek de değildir. O herkesin Kanun-u Esasi, Meşrûtiyet v.s. kavramlar gibi maariften de çok şey beklediklerini, ama hayal kırıklığına uğrayacaklarını belirtiyor. Sosyal  st nl ğ  sağlamada h k met şekilleri ve organları ne kadar g  s zse,  ğretim de o kadar güçsüzdür, diyor². Öğretim bir amaç değil bir araç olmalıdır³. Eğitimin özünü, esasen sosyal yapı belirler. Ferdiyet i toplumlarda eğitim etkin, ferdiyetçi olmayan toplumlarda ise duruk (pasif)tir⁴.

Tanzimat bizde, merkezî idarenin memurlar aracılığıyla tamamen kökleşmesi demekti. Bunu, Avrupa ve özellikle Fransa, bunu üzerimize ağır baskı yaparak gerçekleştirdi. Eğitimden hukuk ve askerliğe kadar her alanda Fransa  rnek alındı. Kitaplara ve nazariyelere dayalı bir  ğretim, kışla hayatına benzer bir eğitim sistemi kuruldu.

Tanzimattan sonra yeni birçok okullar kurulmuş olmasına rağmen, ülkemize yeni bir eğitim anlayışı giremedi. Okullarımız yalnızca yüksek tabakayı hazırlamaya yöneldiler. Batıdan aktarılan siyasal kurumların artık işlemediği İkinci Meşrûtiyet'te ortaya  ıktı.

Gene İkinci Meşrûtiyet'te ortaya çıkan, ilköğretimden büyük değişiklikler ve devrimler bekleme kanaat ve akımı da yanlış idi. Bugün ilköğretim de, halk eğitimi de hükümetin siyasî propagandası için isteniyor⁵. Öğretmenlerden siyaset kılavuzu kılavuzu olmaları isteniyor.

¹ a.g.e. S.69-102.

² Türkiye Nasıl Kurtarılabılır?, S.38.

³ a.g.e. S.39.

⁴ a.g.e. S.43.

⁵ a.g.e. S.50.

Esasen bizim toplumumuzda ilköğretim ihtiyacını ortaya çıkarıp belirginleştirmek için aileyi, toplum yapısını değiştirmek lâzımdır. Ondan sonrası hemen hemen kendiliğinden gerçekleşir¹. Ülkemizdeki gayrimüslimlerin eğitimleri böyle gelişmiştir. Toplumun kurtuluşu, özel girişkenliğin gelişmesi, özel hayatın düzenlenmesi ve desteklenmesiyle olur. Bu da ferdiyetçi eğitimin yetiştirdiği üretici kişilerle sağlanır. Memur aydınların çoğalması, Türk toplumunu kurtaramaz. Bunu üretici, sosyal yapıyı değiştirici kişiler sağlayacaklardır. Kültür, edebiyat, güzel sanatlar v.s. de ancak bundan sonra gelişecektir². Öğretim ve eğitim, kişiliğin gelişmesini sağlayacak, bunu verimli kılacak bir araç olmalıdır.

Okullarımız da hükümetten çok ailelere yakın olmalıdırlar. Yönetimden ziyade, çalışanlara yardım etmelidirler. Okulların kuruluş ve idareleri de, mahallî hükümetlere bırakılmalıdır³. Eğitimin de temelinde, toplumu değiştirecek esas güç ailedir. Bu bakımdan aile yapısı ve eğitimi gayet önemlidir. Bu hususta İngiliz aileleri ve “public school”lar örnek alınmalıdır⁴. Eğitim kurumlarının istenilen amaca ulaşması ancak böyle bir değişiklikten sonra mümkün olacaktır.

3.4.2. NAFİ ATUF (KANSU)

Hayatı: Askerî doktorlardan miralay Abdülaziz Efendi'nin oğludur. 1890 yılında, babasının görevli bulunduğu Mekke'de doğdu. İdadiyi Edirne'de okuduktan sonra, Mekteb-i Mülkiye'ye girdi ve “aliyülulâ” derece ile mezun oldu. 1910'da Edirne İttihat ve Terakki Mektebi Müdürlüğüne atandı. Edirne'nin işgal edildiği dönemde Bigadiç Rüşdiyesinde çalıştı. Edirne geri alınınca, 1914'de Edirne Dârülmualimini Müdürü oldu. Sonra Kurtuluş Savaşına kadar Bursa ve İstanbul Dârülmualiminleriyle, Dârüşşafaka, Yüksek Ticaret Mektebi'nde, Darüleytam'da öğretmenlik yaptı. Dârülfünun Terbiye Müzesi Müdür yardımcısı oldu.

¹ a.g.y.

² a.g.e. S.62.

³ A.g.e. S.62.

⁴ a.g.e. S.63.

1921'de Ankara'ya gelerek Matbuat Umum Müdürlüğü baş mütercimliğinde, Hakimiyet-i Milliye gazetesi yazı işleri müdürlüğünde bulundu. Ankara ve Kayseri Liseleri Müdürlüğünü yaptı. 1922'de Ortaöğretim Genel Müdürü oldu. 1924'de Maarif Vekâleti Müsteşarlığı görevine başladı. 1927'den sonra siyasete geçti. CHP Genel Sekreterliği ve milletvekilliği yaptı. 1949'da öldü.

Eserleri: Pedagoji Tarihi; Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme, İstanbul, 1931,1932.

Ayrıca Edirne'de iken çıkardığı Say ü Tettebbu dergisiyle Terbiye, Muallim, Yeni Fikir, Resimli İstanbul gibi süreli yayınlarda makaleler yayınladı. E. Demolins'den çevirdiği Yeni Mektepte adlı eseri de 1328'de Edirne'de bastırdı.

Genel Görüşleri: Bugün bizim için en önemli sorun “Şarklılık-Garplılık” sorunudur. Hayat kavgası sorunudur. Batı, bu kavgada Doğuyu yenmiştir, güçlüdür, Doğu ise yenik ve zayıftır. Ülkemizde Doğu-Batı çatışması var. Biz batı uygarlığını bütün ayrıntılarıyla kabul edemeyiz. Doğu ile Batıyı ayıran en önemli fark, tabiatı kullanma farkıdır. Doğu hiç kullanmaz, Batı kullanır. Doğu miskindir, Batı çalışkandır. Önemli olan, insan iradesidir. “Başkalarının yemi olmamak için, hiç olmazsa başkası kadar büyük ağıza sahip olmalıdır”¹.

Toplumun çekirdeği, ailedir. Yapılacak bütün iyileştirme çalışmalarının temeli, aile olmalıdır. Ancak aile bakımından da Doğu ile Batı arasında büyük bir ayrılık vardır. Aile hayatında erkek ve kadının yeri, kadınların eğitimi, evlenme v.s. durumlardan dolayı bizde aile çürüktür. Toplumumuz, çocuklarla pek ilgilenmiyor. Çocukların başkasına hizmet etmek için yetiştirilmeleri yanlış bir eğitim biçimidir. Çocuklarımıza çağın gereklerine uygun, girişkenliklerini (şahsî teşebbüsü) geliştirici bir eğitim vermeliyiz. Uyguladığımız kötü eğitim, çocukları ailelerin bir ıstırap kaynağı haline getirmektedir².

Büyük devletler, çocuklara verilen etkili eğitim sonucunda meydana gelmişlerdir. “Çocuklar nasıl yetiştirilirse, âti de öyle olur”. “Çocuk, âtinin banisidir”. Fransızların geri kalmalarının nedeni, çocukların eğitimlerine önem vermediklerinden dolayıdır. Ruslar, Bulgarlar geleceklerini eğitime bağlamış durumdadırlar.

¹ Nafi Atuf “Şarklılık-Garplılık”, Say ü Tettebbu, 32(1328), s.1-4.

² Nafi Atuf “Bizde aile...”, Terbiye Mecmuası, 1/4(1330), S.147-151.

Hayat bir kavgadır. Öyle bir eğitim vermeliyiz ki hayatın ıstırapları sevinçleri onları çok bozmasın. Azim sahibi, düzen seven adamlar yetiştirmelidir. Bugünkü kuşak yaralıdır. Geçmişin hamallığını yapmakladır. En büyük gücümüzü küçük çocukların eğitimine ayırmalıyız. Ancak bugünkü kuşağı da ihmal etmemeli, iyileştirmeliyiz. Çocuklara verilecek eğitimde manevî yöne en büyük ağırlığı vermelidir¹.

Eğitim Görüşleri: Nafi Atuf'un eğitim görüşleri esasta kişisel girişkenliğe dayanmasına rağmen, genellikle çocukların eğitimleri üzerinde durmuştur. Ona göre eğitim tarihimizdeki "çocuk" düşüncesi pek değişmemiştir. Bu husustaki geleneksel düşünce, çocuğu yetişkin adamı küçük bir örneği sayar. Çocuğu, yetişkinin işlerine göre yetiştirmek gerekir Bunun için de oğlanlar babalarının, kızlar analarının yanında yetismeye terk edilmişlerdir. Yetişkin adam ideal tip olduğu için çocuk şahsiyetine önem verilmiyordu, islâm düşünürleri de çocuğu bir balmumuna benzetmiş ve ona istenilen şeklin verilebileceğini söylemişlerdir. Tanzimat devrinde çocuk küçük bir efendi olarak kabul edildi. Kıyafetleri bile büyüklere benzetildi. Çocuk hakkındaki düşüncelerde İkinci Meşrûtiyet döneminde bir yumuşama görüldü. Çocukluk çağının bazı "tezahürleri" kabul edilmesine rağmen, çocuk gene de yetişkinlerin ilkel bir tipi sayılıyordu². Nafi Atuf da çocuk hakkındaki bu düşünce değişmesini sağlamaya çalışanlardan biriydi.

Sosyal hayal, özellikle ilkokulda verilen eğitime bağlıdır. Hemen bütün ülkeler, her yıl ilkokul programlarında iyileştirme ve değişiklikler yaparlar. İlkokul geçildikten sonra tehlike azalır. Esas, ilkokullar olduğu için, bu okulların amaçlarına çok dikkat etmelidir. Çünkü her şey bu amaçlara göre belirlenecektir.

Mücadeleci, kavgacı çocuklar yetiştirmelidir. Fransızlar, Almanlar ve İngilizlerden geri kalmışlardır. Bunu yapan eğitim biçimi, özellikle İngiliz ve Almanların girişkenlik kazandıran eğilimleridir. 20.yüzyılda her şey öğrenilmiş, ama herkesin öğrenebileceği birşey vardır. O da "hayat sahasında yaşayabilmek fenni"dir. Yaşayabilmek için neler öğrenmeli? Kafayı doldurmak birşey kazandırmaz. Yaşamak için gerekli bilgile öğrenilmelidir. Bütün ülkeler ilköğretimi mecbur

¹ Nafi Atuf: "Çocuklarımız için", Say ü Tettebbu, 2(1327) S. 13-15.

² Nafi Atuf: "Terbiye anlayışında ilerleyiş". Ülkü Gazetesi, 1/2(1933), S.126-127

tutuyorlar. Onun için bu kademede vatanın mukadderatına katılacak, çevresinde yaşayabilecek, hayata kavuşabilecek adamlar yetiştirmelidir¹.

En çok ilkokulları düşünmemiz lâzımdır. Çünkü herkes orta ve yükseköğretimden geçmez, ama ilkokullarda mutlaka okurlar.

Okul, bütün meziyetlerini öğretmenleriyle kazanır. Okulları mükemmel yapan öğretmenlerdir. Bizim için en önemlisi de ilkokul öğretmenleridir. Bunlarda orta ve yükseköğretimde çalışan öğretmenlerde daha başka özellikler aramalıyız. İdadi ve yüksekokul öğretmenlerinde uzmanlık aranır. İlkokul öğretmeninde ise uzmanlıktan ziyade genel bilgi bunu anlatım gücü aranır. İlkokul öğretmeni, bir hayat adamına gereken her şeyi bilmelidir. Gelişi güzel söz söyleyerek ders olmaz. Öğretmen bunun usulünü, fennini bilmelidir. Milleti canlandıracaklar, öğretmenlerdir. Aile hayatımızı, kavga hayatımızı onlar düzenleyeceklerdir. Osmanlının geleceği öğretmenlere bağlıdır. Gelecek kuşakları kuvvetli ve kudretli, girişken yetiştirmelidirler. *“Muallimlik demek, çocukla takip, tecessüs ve tedkik arzularını uyandırabilmek demektir”*. Bugünkü öğretimimiz bunu sağlayamıyor. Anlaşılmaz ve ruhsuz bir öğretim biçimimiz var. Bir öğretmenin en büyük görevi, çocuğun fikrinden çok bedenini geliştirmektir. Çünkü Türkiye’de nesil bir çöküntüye doğru gidiyor; Nesil hastadır. Bunu okullar iyileştireceklerdir. Ama nasıl? Okullarımıza kuvvetli giren çocuklarımız zayıf çıkıyor. Zihinleri boşalmış, sulanmış bir durumda çıkıyor. Çocukları çok sağlam yetiştirmelidir. Bedenlerine, sağlıklarına çok dikkat edilmelidir².

Sınavlarda öğrenci döndürmek, büyük bir iş değildir. Çocuğun bilmemesi öğretmenin kabahatinden, onun ders anlatmaya” yetenekli olmamasındandır. Öğretmen bütün çocuktan belli bir seviyeye kadar yetiştirmelidir. Bu çağda geri zekâlı çocuklar bile eğitilirken biz sağlam çocukları “kalın kafalılıkla, hamakatla” suçluyoruz³.

¹ Nafi Atuf: “İptidai mekteplerinden gaye nedir?”, Say ü Tettebbu, 5(1327), S.11-13.

² Nafi Atuf: “Tehlike önünde”, Say ü Tettebbu. 12(1327), S. 10-13.

³ Nafi Atuf: “Tedris âleminde”, Say ü Tettebbu. 16(1327) S.15-16.

Bizim okullarımızın ceza hususunda, gittiği yol da yanlıştır. Hemen her suça aynı ceza veriliyor. Ceza, işkence değildir. Bir önleyici, caydırıcı harekettir. Biz ise çocuğun hevesini mahvediyoruz¹.

Nafi Atuf, Prens Sabahattin gurubundandır. Ve girişkenlik eğitimi, dolayısıyla İngiliz eğitim sistemini savunmaktadır Her alanda olduğu gibi, ahlâk alanında bile Osmanlı ve Fransız okullarında genç, kendine sahip olmayı öğrenemez. İngiliz, bütün hayat boyu bağlı kalacağı ahlâkî prensipleri okulda iken kazanır². Osmanlılar ahlâk eğitiminde bile İngiliz kurumlarını incelemeli, kendi okullarını ona göre kurmalıdır.

3.3.TEVFİK FİKRET

Hayatı: 1867'de İstanbul'da doğdu. Babası mutasarrıf idi. İkinci Abdülhamid yönetimine karşı olduğundan hayatı sürgünlerde geçmişti. Anne tarafı ise Sakızlı Rum dönmelerinden idi³. Galatasaray Sultanisini bitirdi. Memurluk dönemi çok kısa sürdü. Sonra kendini tamamen eğitime ve Öğretmenlik hizmetine verdi. Ticaret Mektebi'nde, Galatasaray Sultanisi'nde ve Robert Kolej'de Türkçe Öğretmenliği yaptı. Kolej'de bir "Osmanlıca Şubesi" açtırdı. Gene orada bir "Türk Talebe Cemiyeti" kurdu. Robert Kolej'in Tefik Fikret üzerine çok büyük bir etkisi olmuştur. Bir ara Galatasaray Sultanisi Müdürlüğüne getirildi*. Buradan ayrılması büyük olay oldu. 1915'de İstanbul'da öldü.

1896'ya kadar Abdülhamid'e karşı gayet olumlu ve dindar idi⁴. Bu tarihten sonra değişerek kötümser, şikâyetçi, hattâ dinsiz oldu⁵. Bir ara gerek Meşrutiyetin ilanıyla, gerek oğlu Halûk'un büyümesiyle Fikret'te bir iyimserlik, bir gelecek duygusu, yaşama arzusu uyandırdıysa da, 1912'den sonra gene, bedbinliğe düşer.

¹ Nafi Atuf: "Tembelliğe karşı", Say ü Tetebbu, 23(1327), S. 12-13.

² Nafi Atuf: "İngiliz mekteplerinde ahlâk tedrisatı ve nizam", Say ü Tetebbu, 22 (1327), S.11-15.

³ Kaplan, M., Tefik Fikret. Devir-Şahsiyet-Eser, İstanbul 1371, S.44.

* Atama kararnamesi: Başbakanlık Arşivi. İrade-Maarif 1326 Z 1.

⁴ a.g.e. S.42.

⁵ a.g.e. S.72-75.

Bu, ölümüne kadar devam eder¹. Mizaç, karakter, ahlâk ve hayat felsefesi hakkında daha yaşadığı dönemde polemikler yapılmıştır.

Eserleri: Rûbab-ı Şikeste (1900), Halûk'un Defteri (1911), Şermin (1914).

Hakkındaki önemli eserler ve yazılar: Muallim Mecmuasının 14. sayısı Tefvik Fikret özel sayısıdır. Salih N. Keramet: Fikret'in Hayat ve Eseri, İstanbul 1926. Salih N. Keramet: İnkılâp Şairi *Tevfik*, Fikret'in İzleri, İstanbul 1943, R. Eşref Ünaydın: Tefvik Fikret. Hayatına Dair Hatıralar, İstanbul 1919, Kenan Akyüz: Tefvik Fikret, Ankara, 1947; Mehmet Kaplan: Tefvik Fikret. Devir-Şahsiyet-Eser, İstanbul 1971; Hikmet Tanyu: Tefvik Fikret ve Din, İstanbul 1976; Sâtı: "Fikret ve Terbiye", Muallim Mecmuası, 1/14 (1333), S.427-429; Cahit Kavcar: İkinci Meşrûtiyet Devrinde Edebiyat ve Eğitim. Ankara 1974, S.57-80; M.Baha Arıkan: "Tefvik Fikret'in Pedagojisi", Ülkücü Öğretmen, 7/76 (1965) S.12-14, 9/103-104 (1967-68), S.6-8,7,10.

"Yeni Mektep" Projesi: Robert Kolej'in Fikret üzerine çok büyük tesiri olmuştur. *"Anglo-Sakson talim ve terbiye usulünün sürekli ve verimli tatbikatını Fikret ilkin Robert Kolejde gördü. Ve o zamana kadar bizde tatbik olunan Fransız usulüne müreccah buldu. Oradaki uzun müşahede ve tecrübelerinde de milli talim ve terbiye ihtiyaçlarımız için çok faydalı hükümler çıkardı"*².

Bunlara dayanarak "Yeni Mektep" adlı bir özel oku) kurmak istedi. Bu, Boğaziçi'nin güzel yamaçlarından birinde, ormanlık bir arazide kurulacaktı. Bir şirket kurulacak, 40-50 (kimisine göre 50-60) bin liralık bir servet toplanacaktı. Okulun arazisi alınarak pavyonlarının yapımına başlanacaktı. Şirketin Nizamnamesi ve mektebin tarifnamesi hazırlanıp bastırılmıştı bile. Bunun İngiltere'de³ ve Amerika'da⁴ bile yankıları oldu. Hattâ İngiltere'de on bin lira temin edilmiş ve Osmanlı Bankası Londra Şubesine yatırılmıştı bile. Ama para toplanamadı ve okul açılmadı.

¹ A.g.e. S.125,139,145,150 Vd.

² S.N. Keramet "İnkılâp şairi." S.64. ,

bakınız; Tanin, 28 Ağustos 1909, 31 Mart 1910.

³ Ciddi bir teşebbüs, Yeni Mektep, Tanin, 11 Şubat 1909.

⁴ Feridun Nigar: "Tefvik Fikret, Mürebbi", Muallim Dergisi, 2/14(1333), S.503.

Yeni Mektep Türkçe ve İngilizce öğretim yapacak bir özel okul idi. Gençleri mümkün olan en kısa zamanda, en az yorarak hayat mücâdelesine ve ilerdeki sosyal görevlerine tam olarak hazırlayacak, bedenî ve ruhî yetenekler bakımından en iyi şekilde geliştirerek onlara mutlu ve yararlı bir şekilde yaşamak sanatını öğretecek bir okul olarak düşünülüyordu¹. Çocukların sırf hafıza ve zekâsını kuvvetlendirmek bir şey 1%de etmez. Hayatta basan için kuvvetli bir irade, dayanıklılık ve sağlam bir karakter de kazandırmalıdır². Yeni Mektebin amacı budur. Osmanlı ailelerinin bugünkü sosyal durumları “Yeni Mektep”i bozabilir. Bu nedenle öğretimleri bitinceye kadar çocuktan ailelerinden uzaklaştırmalıdır. Öğrenciler Avrupa’da sıkı bir terbiye görmüş öğretmen ailelerin yanında, tâ kendilerini idare edebilecek meleke ve metaneti kazanıncaya kadar kalacaktır. Sonra mezunlar memleketin her tarafına dağılacak, tam ve verimli bir hayat yaşayacaklardır. Bunlar aile olarak birbirleriyle devamlı sosyal münasebette bulunacaklardı³.

Yeni Mektepte eğitim, öğretim aracılığıyla olacaktır. Çocuk tabîî çevresi içinde yetişsin diye aile düzeni esas alınacak, aklî eğitimin yanında ahlâkî eğitime de çok önem verilecektir. Çocuklar mutlu yaşama sanatını ve pratik hayatı öğreneceklerdir.

Öğretim iki kademedede olacaktır: 1- İdadiye, 3 yıllık bir pratik çalışmalar ve uygulamalar dönemi, 2- Asliye. Beş yıllık bir muhakeme yeteneğinin geliştirilmesi dönemi⁴. Öğretim sırasında çeşitli konferanslar, münazaralar ve gezintiler düzenlenecektir.

Yeni Mektep, şahsi teşebbüs kabiliyeti olan, kimseye muhtaç olmadan yaşayabilecek gençler yetiştireceğinden ekonomi, ticaret ve ziraata özel bir önem verecektir⁵. Okula 8-12 yaşları arasında hiç okul ve ders görmemiş çocuklar alınacaktır. Okul, paralı yatılı bir okul olarak düşünülmüştür. Çeşitli nedenlerle gerçekleştirilemeyen yeni okul projesini, Tevfik Fikret Galatasaray Sultanisi Müdürü olduğu sırada bir ölçüde gerçekleştirmeye çalışmıştır.

¹ Yeni Mektep, İstanbul 1325, S.3.

² a.g.e. S.4.

³ Feridun Nigar: a.g.m., S.503-504.

⁴ Kavcar.C.: a.g.e. S.62.

⁵ Yeni Mektep, S.8.

Galatasaray Sultanisi Müdürlüğü: Fikret İkinci Meşrûtiyetin ilk yıllarında -gerek oğlu Haluk'un gençlik çağına ulaşmasıyla, gerekse Galatasaray'daki Müdürlüğü dolayısıyla “gençlikle birleşmiştir”¹. Oradaki kısa süreli Müdürlüğü sırasında hem okulun bina ve temizlik durumunda, hem öğretmen, öğrenci ve diğer okul mensuplarının disiplin ve devam durumlarında hem de okula yeni bir manevî hava vermekte çok başarılı oldu.

İntizam, inzibat ve temizliğin yanısıra ders saati süresini kısalttı. Pekçok eğitim malzemesi getirterek öğretimi mümkün olduğu kadar pratikleştirmeye çalıştı².

Asıl büyük kıyamet Tevfik Fikret'in bu Okul Müdürlüğü'nden istifasında koptu. Maarif Nezareti'nin bütün okullar için aldığı tedbirleri bu okul uygulamak istemedi. İstifa olayından sonra bir kısım öğretmen ve öğrencilerin okulu boykotları, Bakanlığın Salih Zeki Bey'i “bir şairin yerine bir âlim” diye ataması basını uzun süre meşgul etti. Mesele Meclis Başkanlığına, Padişaha, Bakanlar Kurulu toplantılarına kadar çıktı. Zaman içinde yatıştı³.

Mürebbi Şair: Fikret, yalnız öğretmenliği ve müdürlüğü ile değil, şairliğiyle de çok iyi bir mürebbi olmuştur⁴. Meşrûtiyet yıllarında çocukları ve gençleri çok düşündü. Ahlâk ve terbiye endişesiyle, telkin ve tezhîp maksadıyla şiirler yazdı. “Halûkun Defteri” ve “Şermin” terbiyevî eserlerinin şaheserlerindendir.

“... daima düşün
Onlar niçin semada, niçin ben çukurdayım?”
(Promete-Halûkun Defteri)

“Uğraş, didin, düşün, ara, bul, koş, atıl, bağır;
Durmak zamanı geçti, çalışmak zamanıdır!”
(Ferda)

¹ Kaplan,M.; a.g.e. S.149.

² Kavcar.C.; a.g.e. S.65-72,77-79.

Ruşen Eşref: “Tevfik Fikret Müdür”, Muallim Dergisi, 1714(1333), S.463-467.

S.K.Nigar: a.g.e. S.64-74,86-87.

³ 10-20 Nisan 1910 arasındaki gazeteler

Kavcar, C.: a.g.e. S.72-77.

⁴ Satı: a.g.m. S.428.

Fikret, “Ferda” şiirinde gençliğe nasıl önemli görevler düştüğünü bunun için nasıl çalışmaları gerektiğini gayet veciz olarak anlatır. O zamanın gençlerinde olmayan azim ve metaneti onlara vermek de önemlidir. “*Sen cesur ol gayur ol...*” (Halûkun Vedâi-Halûkun Defteri) der “*Göz yumma güneşten ...*” (Millet Şarkısı-Rûbabı Şikete) der.

*“İnsanlığı pâmâl eden alçaklığı yık, ez!
Billah yaşamak yerde sürüklenmeye değmez”
(Millet Şarkısı)*

Fikret, medeniyeti ülkemize yerleştirmek için çok aydınlık, düzenli inançlı, dürüst ve başarılı bir çalışma yapmıştır. Medeniyet en celî bir gayedir ve milletteki kabiliyeti ancak medeniyet yoluyla; yeniden canlandırabiliriz. Medeniyeti almamız zorunludur: “*Yükselmeyen düşer, ya terakki, ya inhitat!*” (Ferda)

*“Pür tehalük, hayat ü kuvvetten
Ne bulursan bırakma: San at, fen,
İtimadı itina, cesaret, ümid
Hepsi lâzım bu yurda, hepsi müfid”
(Halûkun Vedâi-Halûkun Defteri)*

Ülkeyi kalkındırmak, batı uygarlığını getirmek kolay değildir. Yol çok zahmetlidir, ama yorulmamak lâzımdır. Fikret'in istediği metanet ve ahlâk buradandır. Ve sonunda bunca zahmetlere rağmen, karşılığında bir şey beklememeyi de öğütlemektedir:

*“Varsın bulunmasın bilecek nam ü şanını”
(Promete)*

Fikret'in esas didaktik eseri, Sâtı Bey'in 1915'de kurduğu “Yeni Mekteb” adlı çocuk yuvası için yazdığı “Şermin” adlı çocuk şiirleridir.

3.5. KİTLE EĞİTİMİ AKIMI

Eğitim tarihinde yeni bir akımdır ve endüstrileşmeye paralel olarak ortaya çıkmıştır. Amacı, toplumun bütün fertlerini belirli bir seviyede eğitmek yoluyla yükseltmektir. Görüş açısı yönünden seçkinler eğitimine karşıt grubu temsil etmektedir. Bu akım, kitleleri eğitmek yoluyla seçkinlerin buradan ortaya çıkmasını sağlamayı amaç edinmiştir. Bu yüzdendir ki, metodlarında farklı olmasına rağmen amaçlarında, kutbu olduğu seçkinler eğitimi akımına oldukça yaklaşılmaktadır. Özellikle Fransız ihtilâlinin etkisiyle bütün ülkelerde temsilcilerini bulmuştur. Türkiye'de Sâtî' Bey'in temsilciliğini yaptığı bu görüşü, eğitim sorunları hakkında yazılar yazan hemen herkes desteklemiştir.

3.5.1. SÂTÎ' BEY

Hayatı: 1880'de Yemen'de doğdu. Halep asıllı olan babası, Yemen'de mahkeme reisi idi. 15 kardeş idiler. 1900 yılında Mülkiye Mektebi'nden mezun oldu. İlk önce Yanya İdadisi'nde Tarih-i Tabii öğretmenliği yaptı. İlk kitapları da tabiiyat üzerinedir. 1905 yılında öğretmenlikten ayrıldı. 1908'e ka-dar Radkoviç ve Florina'da kaymakamlık yaptı. Manastır'da çıkan Neyyir-i Hakikat gazetesinde Meşrutiyet üzerine nutukları yayınladı. İstifa edip İstanbul'a gelince bu gazetenin yazarlığını yaptı ve Envar-ı Ulum adlı bir dergi çıkardı. Çeşitli yayın organlarında o dönemin ders programlarını tenkit etti. Bu arada çeşitli konularda pek çok yazılar yayınladı¹.

1909 yılında, Mülkiye Mektebi'nden öğretmeni olan Nail Bey'in teklifi üzerine Dârülmualimin Müdürlüğü'ne getirildi. Fizyolojiden tamamen pedagoji ve sosyoloji alanına geçti; müdürlüğü sırasında da pek çok şeyler yaptı. 1910 yılında bir Avrupa gezisine çıktı. 1913'te "*pedagoji bilmeyen*", "*bir Tuba Ağacı Nazariyesi tuttur*" Emrullah Efendi ile anlaşamadı² ve Dârülmualimin Müdürlüğü'nden istifade etti. Sonra Osmanlı vilayetlerinde dolaştı. Kısa bir süre sonra Dârüşşafaka Müdürlüğü yaptı. 1915'te "Yeni Mektep" adlı özel bir anaokulu ve ilkokul açtı. Hatta bir de anaokulu öğretmenleri yetiştiren "Darülmürebbiyat" açtı. 1919'da

¹ Berkes, Niyazi, Arap Dünyası Uyanıyor mu?. Yön. 29. 4. 1966. S.10.

² Berkes, Niyazi, Arap Dünyasında İslamiyet, Milliyetçilik, Sosyalizm. İstanbul, 1969. S.92

kendisine teklif edilen müsteşarlığı kabul etmeyerek Suriye'ye geçti. Orada öğretimi Arapçaya çevirdi. Suriye'ye Fransızların gelmesi üzerine İtalya'ya geçti ve oradan da Irak'a! Irak'ta milli eğitimin kurucularından oldu. 1941'de "Reşit Ali Hareketi"ne katıldığından dolayı buradan kovuldu ve bazı eserlerini Beyrut'ta yayınladı. 1943'te tekrar Suriye Maarif Müsteşarı oldu. 1946'da Kahire'ye gitti. Ma'had at-Tarbiya (Eğitim Enstitüsü) da üç yıl pedagoji ve sosyoloji okuttu. Arap Kültür Dairesi ilmi müşaviri oldu. Ma'had ad-Dirasat al-Arabiyya al-Aliyya'da müdür ve Arap kavmi profesörü oldu. "Mısırlılara Araplığı öğretti"¹. Basında pek çoklarıyla polemiklere girdi. 1957'de profesörlüğü bırakarak yalnız bir hayata çekildi. 1969 yılında Kahire'de öldü.

Önemli Eserleri

Fenn-i Terbiye. İstanbul 1325; Layihalarım. İstanbul 1326; Ümit ve Azim. İstanbul 1329; Vatan İçin. İstanbul 1329;

Ara wa ahadis fi at-tarbiya wa't-talim. Kahire 1944; Ara wa ahadis fi al-vataniya wa'l-kavmiya. Kahire 1944; Yewm Maysalun. Beyrut 1947; Havliyat as-sakafah al-arabiya. Kahire 1949; Al-muhadaratı al iftitahiya. Kahire 1954; Al-'uruba bayn du'atiba wa mu'aidiha. Bağdad 1954; Al-urubah awwalan. Beyrut 1955; Muhadarat fi nushü al- fıtırah al-kavmiya. Beyrut 1956; Al-bilad al-arabiya wa'd-dawla al-osmaniya. Kahire 1957; Ma hiya al-kavmiya: abhas wa dirasat 'ala daw" al ahdas wa'n-nazariya. Beyrut 1959; Ara wa ahadis fi at-tarih wa'l-içtima. Beyrut 1960.

Türkiye'de iken Emrar-ı Ulum, Mülkiye, Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası, Yeni Tasvir-i Efkâr, Muallim, Terbiye gibi süreli yayınlarda çeşitli makaleleri de çıkmıştır.

II. Meşrutiyet Dönemindeki Faaliyetleri

Çeşitli yazıları ile dikkati çektiğinden, 1909 yılında Dârülmuallimin Müdürlüğü'-ne getirildi. Burada kendisine geniş yetkiler verildi; programı istediği gibi düzen-ledi, öğretmenleri istediği gibi seçti. Uygulama Okulu ("Tatbikat Mektebi") açtı; vilayetlerden gelen okul müdürleri için kurslar düzenledi. Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuasını çıkardı. Bakanlık, Satı' Bey'in bir dediğini iki etmedi. Onun sonradan beğenmeyerek yerdiği Emrullah Efendi, Bakanlığın çıkardığı Tedrisat-ı İbtidaiye

¹ a.g.e. S. 96.

Mecmuasının yönetimini ona verdi¹.1910 yılı başlarında iki ay süreyle İtalya, Almanya, İsviçre, Fransa, Belçika, İngiltere ve Romanya'yı kapsayan bir eğitim araştırma gezisi yaptı. 1911 yılı başlarında bir buçuk ay süre ile, vilayetlerdeki eski mezunların yaptıkları işleri ve karşılaştıkları güçlükleri tespit etti; Şam, Beyrut, Adana, Konya, İzmir, Selanik ve Drama'yı ziyaret etti². 25 Mart 1912'de Dârülmualiminin Müdürlüğünden istifa etti³. Bu Türk eğitim tarihinde ikinci bir *"Mekteb-i Sultani mes'elesi"* gibi sonuçlar doğurdu. Satı' Bey her ne kadar Emrullah Efendi ile anlaşamadığından, Maarif Nezareti'nin son icraatını kendi siyasi fikirlerine ve memleketin fikri terakkisine aykırı gördüğünden istifa ettiğini söylediye de⁴ bu, herhalde tek neden değildi. İşin içinde Tefvik Fikret Bey de vardı; ikisi de hemen hemen aynı zamanda istifa etmişler, öğrenciler gazeteleri ziyaret ederek protestolarda bulunmuşlardı. Bunlara yeni idare "tard" cezası verince, buna bazı öğretmenler karşı çıkmışlar ve görevlerinden alınmışlardı.⁵ Öğretmenler Satı' Bey şerefine Tokatlayan'da bir ziyafet vermiş; nutuklar söylemişlerdi⁶. Olay, Galatasaray Lisesi'ndeki kadar büyümeden yatıştırıldı.

Satı Bey'in hayatında Tefvik Fikret oldukça etkili olmuştur. 1913 Temmuzunda Evkaf Nezareti'nin vakıf kurumlarının birisinde görev alması teklifini "mevcut hükümetin pek çok kanunsuzlukları ve yazarlara kötü muameleleri" dolayısıyla kabul edemeyeceğini bildirerek reddetmişti. (Evkaf Nazırına yazdığı 15 Haziran 1329 tarihli mektup)⁷. 27 Haziran 1329'da Talat Bey'e yazdığı bir mektupta da mevcut hükümeti ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni alabildiğine eleştiriyordu⁸.

Satı Bey, 5 Ekim 1913'te çok geniş yetkilerle Dârüşşafaka-i İslâmiye Müdürlüğü'ne atanmıştır⁹. Ancak Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye, okuldaki harcamalarla ilgili olarak *"kablel tediye vize"* sistemini getirmiş; Satı' Bey bunun değiştirilmesi için 13,

¹ Sabah gazetesi 1. 3. 1910

² Sabah gazetesi. 17. 5. 1910.

Satı', Mektepler ve ahval-i içtimaiye, Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası. 7,1326. S.1-10

³ Sabah gazetesi. 3. 3. 1911. Satı', Memleketimizin Maarifi, Sabah gazetesi 17. 4. 1911

⁴ Satı' Bey'in istifası münasebetiyle. Necdet gazetesi 26.3.1912.

⁵ Hakk gazetesi. 30.3. 1912.

⁶ M.S., Dârülmualliminden bahis. Sabah gazetesi 16.4.1912; 27. 3. 1912

⁷ Satı', (iki mektup) İttihat. 129,1918. S.2785-2786.

⁸ A.g.y

⁹ M.S., Dârüşşafaka. Satı Bey'in istifası Sabah gazetesi 11.5.1914

27 Mart ve 3 Nisan 1330 tarihlerinde Cemiyet'e çeşitli yazılar yazmış; kabul edilmeyince de Nisan sonlarında istifa etmiştir¹.

Satı Bey, 1914 Temmuzunda dört aylık bir Avrupa gezisine çıkmıştır. Bu gezisinde çocuk sanatoryumları, açık hava okulları, tatil kolonileri ve bilhassa Montessori usulünü uygulayan okulları ziyaret edeceğini söylüyordu². Bu gezi, ertesi yıl kuracağı Yeni Mektebin esaslarında ve şekillenmesinde çok etkili olmuştur.

Satı' Bey, bundan sonra Tevfik Fikret'in yeni okul tasavvurlarından esinlenerek bir özel okul açma çalışmalarına başlamıştır³.

Satı Bey'in II. Meşrutiyet Dönemindeki Çeşitli Görüşleri

Ülkenin durumu

Osmanlılar pek çok kavim ve devletlerden geri kalmışlardır. Üstelik ilerleme ve yeni-leşmeye uymayıp karşı durarak geri kalmışlardır. Tarih boyunca ve şimdi de ilerlememize engel olan azim ve sebat yokluğudur. İlerlememize ne gerçek İslam dini ne de Türk kavmi engel olmuştur; asıl engeller şu yukardakilerdir. Tarihte her yeniliği yapmak için "bıçağın kemiğe dayanması" beklenmiştir. Batıyı isteyerek taklit etmemişiz; onlar bizi zorlayarak kendilerini taklit ettirmişler; onların baskısı azalır azalmaz durmuşuz, ileriye değil de başka yönle gitmişiz. Yenilik tarihimize hep olayların zoru ("cebr-i vakayı") ile hareket etmişiz⁴. Tanzimattan bu yana, yenilik hareketlerimizin tabii bir sonucu olarak her alanda ikili çekişmeler başlamıştır. Satı' Bey, "her inkılâbın temelinde böyle çatışmalar olur; inkılâp, teceddüd birden olmaz, her sınıfa da aynı hızla yayılmaz; ancak bizdeki teceddütlerin kesik kesik olmasından, sürekli olmamasından bu çekişmeler bizde daha uzun sürmüştür" diyor⁵. Yenileşme hareketlerinden önce ülkemizde Ortaçağ Avrupa'sının zihniyeti vardı. Medreseler "kelime ve mantık oyunları ile me'lub bir

¹ Sabah gazetesi, 6. 10. 1913

² M.S., Talim ve terbiye hakkında bir fenn-i terbiye mütehassısı ile hasbıhal. Sabah gazetesi. 1.7.1914

³ İçtihat. 126,1330. S.477-478.

⁴ Satı', Ne için geri kaldık? Terbiye-i İbtidaiye Mecmuası . 2,1325. S.37-46

⁵ a. g. m. İçtihat. 65,1329. S.1409

zümre-i münevvere” yetiştiriyorlar; tekke ve tarikatlar da “mutasavvıf kafalı” bir zümre yetiştiriyordu¹.

Satı’ Bey, Osmanlı toplumunun dünkü ve bugünkü sorunlarını inceleyerek “Tanzimatçı” daha doğrusu “Batıcı” bir zihniyetle davranıyordu. Tarih içinde Batıcı yenilikleri savunuyor; “yanlış yolda değillerdi, olsa olsa eksikleri vardı” diyordu².

“Tekâmül kanunlarını unutmayalım. Yüksek bir medeniyetle yanyana olan bir cemiyetin terakkisi, yalnız başına bir cemiyetin terakkisinden farklıdır. Bütün meyve ağaçları önce yabani idi; şimdi yabaniyi tekâmül ettirmeye lüzum yok, tekâmül etmiş alırsız !” diyordu³.

Satı’ Bey’e göre Avrupalılar zekâ ve yetenekleri bakımından bizden daha fazla değillerdi. Onların başarıları, çalışma tarzları ve düzenlerinden, eğitimlerinden gelmektedir⁴. Büyük bir kısmımızın toplumsal hastalıklardan haberi yoktur. Halk kitlemiz tehlikeleri hissetmiyorlar bile! Bundan haberi olan aydın tabakamız ise bu tehlikeler karşısında “ümitsiz, azimsiz, meyus, mefluç” bir halde sonucu beklemekten başka bir şey yapamıyorlardı⁵. Bundan Gustave le Bon’un, Hippolyte Taine’in eserleri de bir parça sorumludur⁶.

Satı’ Bey’in 1910 yılında yaptığı Avrupa gezisinden en büyük kazancı “ümit” oldu. O, Avrupa’da vaktinin çoğunu araştırma ve incelemelerle geçirdi. Ona göre biz, Avrupalıların tecrübelerinden yararlanacağız; yetişme imkânımız bunun için vardır⁷. Yenileşmelere örnek olarak Bulgaristan ve Japonya gözümüzün önünde durmaktadır. Satı’ Bey ilerlemek için onların yolunu öğreniyor ve bu yolu şöyle belirtiyordu⁸:

¹ Satı’, En ziyade muhtaç olduğumuz zihniyet ve bu zihniyetin çare-i tenmiyesi. Terbiye. 2,1331. S.60-61.

² Satı’, Tanzimatçılık. İçtihat. 84,1329. S.1382

³ a. g.m. S.1382-1383.

⁴ Satı’, Ümit ve Azim Terbiye-i İbtidaiye Mecmuası. 4,1325. S.102-105

⁵ Satı’ Ümit ve Azim. İstanbul 1329. S.1

⁶ a. g. e. S. 7

⁷ Satı’, Ümit ve Azim. a.g.y. S. 105-107

⁸ Satı’, Büyük Milletlerden Japonlar ve Almanlar. İstanbul 1329. S. 3-7

“Avrupa medeniyetini iktibas ve temsile çalışmak, ümran ve irfana müteallik icraat ve ıslahata büyük bir ehemmiyet vermek ve bu hususlarda fikr-i takip ve faaliyet göstermek...”

Satı’ Bey, o zamanki bazı akımlara karşı *“yeniden İslâm medeniyetini alamayız”* diyordu. Avrupa o medeniyeti aldı, geliştirdi; biz, Avrupa’dakini alacağız; Ortaçağdan başlamak gerekmez. İslâm medeniyetinin kendisini değil ruhunu almamız lazım diyordu¹.

Balkan bozgunundan sonra Satı’ Bey, en çok vatan fikrine ve vatan sevgisine önem vermiştir². Okullarımızda en çok “vatan terbiyesi”ne önem verilmesini istemiştir³. Halkı, savaşın topsuz tüfeksiz olanına, fikri ve içtimai savaşa çağırmıştır⁴. Fichte’nin Fichte’nin Prusya’da yaptıklarına dikkati çekmiştir⁵. *“Beşiği sallayan el atiyi hazırlar”* diyerek, vatan eğitimini ta aile kucağına kadar indirmeye çalışmıştır⁶. Bulgarların, beş-altı ay süreyle işgal ettikleri yerleri “vatan” saydıklarını, oysa bizim beş-altı yüzyıldır idare ettiğimiz yerlere “vatan” diyemediğimizi belirterek *“Yanya’larımızı”* istemiştir⁷.

Eğitimin durumu

Yapı itibariyle eğitimimizin en büyük sorunu “mektepe - medrese ikiliği”dir. Tarihi gelişime bakıldığında bu ikiliğin olması doğal görünüyor; çünkü ıslahat hareketleri zamanında medrese öğretimi bir gelenek halini almıştı; yüzyılların geleneklerini yıkmak da kolay değildi⁸.

Bizde ilkönce askeri okullarla uğraşılmış; eğitim uzun süre askeri kalmıştır. Daha sonra hızla sivil okullar açılmaya başlanmıştır. O zaman bu sivil okulların hepsi vazgeçilemez derecede gerekli okullardı; bunların hiç birisi medreselere feda

¹ Satı’, Medeniyet-i İslâmiye. Terbiye-i İbtidaiye Mecmuası. 7,1326. S. 189

² Satı’, Vatan için. İstanbul 1329.

³ a.g.e. S. 31-56

⁴ a.g.e. S. 75-96

⁵ a.g.e. S. 97-126

⁶ Satı’, Aile kucağında vatan terbiyesi. Terbiye. 1,1330 S.30.

⁷ Satı’, Ressamın tahassürü. Terbiye. 2,1330. S.49-50.

Satı’, Yanya ve Yanyalarımız. Terbiye. 3,1330. S.97-98

⁸ Satı’, Tanzimatçılık mes’elesi. S. 1381-1382

edilemezdi. Zaten genel olarak buralarda medrese öğretimine aykırı bir ruh da verilmiyordu: öğretim metodu aynı idi, programlarda biraz değişiklikler vardı ki, bu hal okullarda hâlâ devam ediyor¹.

Eğitimde Avrupa bizden çok önde olduğu, birçok başarılarla ulaştığı halde hâlâ 'okul, ıslahat, eğitim' diye bağırıp çağırıyor; biz ise o kadar geri olduğumuz halde hiçbir çalışma göstermiyoruz. Eğitim bizim için "hayat-memat mes'elesi" sayılmalıdır². 1908-1909 arası, eğitim alanında hiç bir himmet, hiç bir başarı gösterilmedi, umut verici en küçük bir adım bile atılmadı³.

Satı' Bey, Meşrutiyet devri eğitimini de üç devreye ayırarak incelemektedir:

- 1- Başlangıçtan 31 Mart olayına kadar,
- 2- 31 Mart olayından Balkan Savaşı'na kadar,
- 3- Balkan Savaşı'ndan Genel Savaş'a (Birinci Dünya Savaşı) kadar⁴.

Birinci devre, ülkenin "dağdağalı" zamanıdır; eğitimde önemli bir hareket yoktur, yalnız Bakanlık daireleri örgütlenmekle uğraşmış, yüksekokullara bazı dersler konulmuş, bazı yüksekokullara girişteki yarışma sınavları kaldırılmış, bütün yüksek okullarda tam bir anarşi havası sürüp gitmiştir. Bu arada idadilerde bazı program değişiklikleri, Dârülmuallimin'de de bazı kuruluş değişiklikleri yapılmıştır⁵.

İkinci devre ihmal ve kayıtsızlık hareketlerinin geçtiği, hattâ her yerde eğitime aşırı derecede ilgi gösterildiği bir dönemdir⁶. Bu dönemde okullardaki anarşiye son verilmiş, memur ve öğretmenler arasındaki kadro şişkinliğini ortadan kaldırmak için büyük bir temizlik ("tenkiset") hareketine girişilmiştir. Ama bunlar bir düzene göre yapılmamış ve bir "fikir-i takip" de gösterilmemiştir. Bakanlık bu dönemde çok çalışmış, ama düzensiz çalıştığından gereği kadar verimli olamamıştır⁷.

¹ a.g.m. İçtihat. 65,1329. S.1400-1409

² Satı', Ümit ve Azim.(makale) S.106

³ Satı', Maarif... ne vakte kadar bu halde kalacak? Tanin gazetesi. 8.2.1909

⁴ Satı', Meşrutiyetten sonra maarif tarihi. Muallim.9,1333. S. 654-665

⁵ a.g.m. S.56-58.

⁶ Satı', Maarifimizin en büyük yarısı..., Ümmet. 9,1326. S.3

⁷ Satı', Meşrutiyetten sonra.... S.658-663

Üçüncü devre herkesin gözünün açıldığı bir devredir. Eğitim çalışmalarına halk ve basın aşırı derecede ilgi göstermeye başlamıştır. Taassup azalmış, hükümet cesurlaşmış, ancak Bakanlık bu cesareti pek iyi kanallara edememiştir. “Fikr-i takip” vardır ama hazırlıksızlık ve programsızlık, bunun başarılarını düşürmüştür.

İkinci Meşrutiyet döneminde eğitimde çok büyük fırsatlar kaçırılmıştır¹.

Satı’ Bey’e göre, eğitimdeki gelişme sistemli olmalıdır; her şeyden önce mevcut okullar düzeltilmelidir. Öğretmeni, binası, levazımı olmadan yeni okullar açılmamalıdır².

*“Mektepler milletlerin mazisini aks, halini temsil, atisini izhar ederler...”*³

Her yerde okullarla toplum arasında çok sıkı bir bağ vardır⁴. Sürekli değişimler ancak okullar yolu ile olur. Okula girmeyen, okula dayanmayan değişimler kalıcı olmaz. *“Yarınki Osmanlılık, bugünkü mekteplerimizde hazırlanacaktır”*⁵.

Eğitim işlerinde Avrupa’nın aynen taklit edilmesi mahzurludur. Her ülkenin eğitimini incelemeli, kendimize uygun olanını almalıyız; çünkü eğitimin toplumla çok sıkı bağları vardır⁶.

İlköğretim (“tahsil-i ibtidaiye”)

Eğitim tarihimizde Satı’ Bey genellikle Emrullah Efendi’nin Tuba Ağacı Nazariyesine karşı çıkmakla tanınmıştır. Bu da eğitimin tabandan başlama zorunluluğu ve ilköğretimin savunuculuğu demek olmuştur. Ancak Satı’ Bey’in bu teoriye karşı asıl mücadelesi Emrullah Efendi öldükten sonra, 1917 yılında, Muallim Mecmuası’nda olmuştur⁷.

“Çürük bir tahsil-i ibtidaiye istinat edecek bir tahsil, hiçbir zaman âlileşemez; hakiki bir zümre-i münevvere Tuba ağacı gibi değil, tabii ağaçlar gibi yetişir.”

¹ a.g.m. S.663-665

² Satı’, Maarif ne vakte kadar...

³ Satı’, Mektepler ve ahval-i içtimaiye. Terbiye-i İbtidaiye Mecmuası. 7,1326. S.1

⁴ Satı’, Fenn-i Terbiye. İstanbul 1325. S.2-6

⁵ Satı’, Mektepler ve ahval-i... S.1

⁶ Satı’, Layihalarım. İstanbul 1326. S.57.

⁷ Satı’, Tuba Ağacı Nazariyesi. Muallim.12,1333. S.359-366

diyen Satı' Bey, Muallim'deki birinci makalesinde eskiden yazıp da yayınlamadığı bir makaleyi aynen vermektedir ("Tarihin şahadeti"). Satı' Bey burada Emrullah Efendi'nin "dünyanın her tarafında böyle olmuştur" sözünün yanlış olduğunu, Japonya ve Balkan ülkelerinde üniversitelerin ilk ve orta dereceli okullardan sonra kurulduğunu; ancak Batı ve Orta Avrupa ülkelerinde üniversitelerin daha önce kurulduğunu belirtmektedir. Satı' Bey, bizim birinci grupta yer almamız zorunluluğuna işaret ederek şöyle demektir¹:

"... (kendi) maarif tarihimiz (bile), yüksekten başlamanın mahzurlu olduğunu ve her müessese-i talimiyenin bir temele muhtaç olduğunu gösterir."

1325 Kanunusaniinde, o zamanki Maarif Nazırı Emrullah Efendi'ye "Maarif Islahatı Hakkında" sunduğu layihada da şöyle diyordu²:

"Maarifin bütün aksam-ı şubabı arasında şedid bir irtibat vardır; hiçbir şube-i maarifin, hiçbir derece-i tahsilin diğerlerinden müstakilen ıslah ve tensiki kabil değildir. Ezcümle mekatib-i aliye'nin terakkisi, onların talebesini izhar etmekte olan mekatib-i ibtidaiye ve taliye'nin terakkisine mütevakıftır."

1911'de de "mekatib-i ibtidaiyesi olmayan bir yerde mekatib-i idadi, mekatib-i idadisi olmayan bir yerde Dârülfünun tesis etmek kabil midir?" diye soruyor; "hiçbir derece-i tahsil alttakine istinat etmeden yükselemez; çürük bir ilköğretime dayanan tahsil hiçbir zaman yükselemez" diyordu³. Ancak iyi bir üniversitenin alttaki birçok idadiye, iyi bir idadinin de alttaki bir çok rüşdiye ve ibtidaiyeye dayanmakla verimli olacağını savunuyordu.

Satı' Bey, İkinci Meşrutiyet devri düşünürlerinin bütün eğitime ortaöğretim noktasından bakmasını yeri; artık ibtidailerin idadi etki ve baskısıyla şekil almasından, oradan akacak harçlar ve çimentolarla kuvvet kazanmasından vazgeçilmesini istiyordu⁴. Eğitimde en doğru görüş sağlayan ibtidai tabakasıdır; bütün eğitim bu tabakaya dayanmalı, bu tabakadan kuvvet ve ruh almalıdır.

¹ Satı', Tuba Ağacı hakkında –bir izah-. Muallim. 13,1333. S.386-388.

² Satı', Tuba Ağacı Nazariyesi. S. 360-366.

³ Satı', Islahata nereden başlamalı? Tanin gazetesi 2. 5. 1911

⁴ Satı', Maarifimizin en büyük yarısı... S.4.

*“Maarif temelden başlar”*¹. Bizde “mekatib-i ibtidaiye”, genel eğitimin gelişmesine hizmet etmiyor, edemiyor. Çünkü buradaki eğitim usulü fena, öğretim “yolsuz ve gayesizdir”². Bu okullarımız hâlâ Kur’an okumayı öğretiyorlar; kitap, gazete okumayı öğretmiyorlar. İlköğretimde, önce eğitim usulünde bir devrim yapılmalı, sonra programlara bir gaye verilmelidir. Bunlar yapılmadan ilköğretim süresini uzatmak hiçbir şeye yaramaz³. İlköğretim birinci amacı eğitim (“terbiye”) dir. Çocuklara her şeyden önce ahlaki, fikri ve vatani bir eğitim verilmelidir⁴.

Satı’ Bey, ayrıca ilköğretim hakkında şu düşünceleri de ileri sürmektedir:

- Köy ve şehir ilkokullarının eğitim süreleri değişik olmalıdır. Program-larda yöresel değişiklikler olabilir.
- Kasabalardaki ibtidaiye ve rüşdiyeler birleştirilmelidir⁵.
- İlköğretileri ilerletmek için, en evvel ve en çok “Elifba” eğitimine önem verilmelidir⁶.

Öğretmen yetiştirme ve Dârülmualiminler

Eğitimimizin ve okullarımızın en büyük eksikliği “usul-ü talim ve terbiyeye vakıf veya müstaid” öğretmenlerin yokluğudur. Bu bakımdan Dârülmualiminler, eğitim kurumlarımızın en önemlileridir. Öğretmen yetiştirmede Dârülmualiminlerin yanı sıra program ve ders kitaplarının ıslahı, öğretmenlere rehber olabilecek açık talimatların düzenlenmesine de özen gösterilmelidir⁷. “Darülmualiminler, istikbaldeki maarif ve terbiyemizin temelidirler”⁸.

Satı’ Bey, İkinci Meşrutiyet döneminde ülkemizde yeni zihniyet ve metodlarla öğretmen yetiştirmenin önderi olmuştur. Nail Bey’in kendisini İstanbul

¹ a.g.y.

² Satı’, Tahsil-i ibtidaiye hakkında. İçtihat. 67,1329. S.1464

³ a.g.m. S.1465

⁴ Satı’, Tarih tedrisinin usul-ü esasiyesi. Terbiye-i İbtidaiye Mecmuası. 8,1326. S.95

⁵ Satı’, Tahsil-i ibtidaiye hakkında. S.165

⁶ Satı’ Elifba nasıl öğretilmeli? Terbiye-i İbtidaiye Mecmuası. 1,1325. S.20-23

⁷ Satı’, Maarif ne vakte kadar...

⁸ Satı’, Dârülmualimin programları hakkında. Tanin gazetesi 22. 9. 1324.

Dârülmuallimini Müdürlüğü'ne getirmesiyle orada büyük ve köklü değişiklikler yapılmıştır. Eski okulu tamamen yok saymış; programları, öğrencileri, öğretmenleri, hepsini temelden değiştirmiştir¹. Satı' Bey, bu okulu yeni baştan kurarken kendisinin yedi yıllık Mülkiye hatıralarından çok faydalandığını, okulda toplum hayatını özenle koruduğunu belirtmiştir². Satı' Bey'in bu okulda yaptığı değişiklik, kısaca şöyle özetlenebilir³: İşe önce öğrenciler arasında yapılan eleme ile başlanılmıştır. 750 öğrenci bir sınavdan geçirilerek okulda 150 öğrenci bırakılmıştır. Öğretmenler hemen hemen tamamıyla yenilenmiştir; genç öğretmenler alınmıştır. Numune ve Tatbikat Mektebi açılmış, burada konferanslar verilmiştir. Bu okula her vilayetten ikişer öğretmen getirtilerek "usul-ü tedris" öğretilmiştir. Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası yayınlanmış, Öğretmenler Kongresi yapılmıştır.

Satı' Bey, 1325 yılında Bakan Nail Bey'e verdiği bir layihada, ilkokul öğretmenini bir mürebbi olarak yetiştirmek gerektiğini, mesleki eğitimin çok önemli olduğunu ve verilecek genel bilgilerde nicelikten çok niteliğe önem vermek gerektiğini vurguluyordu⁴. Yeni öğretmenlere ülkenin her yanında o kadar çok ihtiyaç vardı ki, ki, o, İstanbul, İzmir, Selanik gibi yerlerde kışla gibi büyük öğretmen okulları açarak bir "muallimler ordusu" yetiştirmek önerisini getiriyordu⁵. Çünkü, "en önemli eksiklerimiz ve en şiddetli ihtiyacımız" öğretmen idi. Her şeyden önce "muallim izharına" çalışmak lazımdı⁶. "Öğretmenler, iç ve dış düşmanlara karşı savaştan bir ordunun askerleridir!" diyordu. Ona göre milletlerin mukadderatı asker ordularından çok öğretmen ordularının çalışmalarına bağlı idi⁷. Eğitimde gelişmenin en önemli faktörünün, bütün öğrenim dereceleri için öğretmen

¹ Satı', Dârülmuallimin mesleği. Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası. 6,1326. S.186-195

² Satı', Mekteplerde cemiyet ve cemaat hayatı. Terbiye. 5,1334. S.192

³ Satı', Meşrutiyetten sonra maarif tarihi. S.658-659

⁴ Satı', Layihalarım. S,1-4

⁵ a.g.e. S.10

Hüseyin Cahit, Muallimler ordusu. Tanin gazetesi 11.2.1910

⁶ Satı', Maarifimizin en büyük yarası... S.3

⁷ Satı', Şiir ve musikin talim ve terbiyedeki ehemmiyeti. Terbiye-i İbtidaiye Mecmuası. 1,1325. S.17.

yetiştirmek olduğunu söyleyen Satı' Bey¹, Bakanlığa sunduğu layihalarda "ehliyetli muallim" yetiştirmek için üç yönlü bir program öneriyordu:

1. Yeni öğretmenler yetiştirmek ki, bunu Dârümualliminler yapacaktı. Bu bakımdan İstanbul Dârümuallimini ibtidai, rüşdi ve idadi kısımlarıyla örnek bir kuruluş olmalıydı. Taşra Dârümualliminleri ise çok düşük seviyelerde idiler. Bunlar –İsviçre'de olduğu gibi – idadilerin son sınıflarına "Talim ve Terbiye Şubesi" olarak bağlanmalıydılar². Bütün Dârümualliminler yatılı olmalıydı³. Ayrıca Dârümuallimin Dârümuallimin öğretmenlerinin yetişeceği, öğretmenleri Avrupa'dan getirtilecek ve mezunları Avrupa'ya gönderilecek bir kurum kurulmalıydı⁴. Satı' Bey ayrıca Dârümuallimin programlarına müzik, beden eğitimi ve el işleri dersleri koymakla da büyük hizmet yapmıştır⁵.

2. Elimizdeki öğretmenlerin seviyelerini yükseltecek bazı çalışmalar yapmak lazımdır. Mesela "Muallim Mektepleri" kurarak burada her yıl öğretmenlere birer ay eğitim göstermek! Gene bu iş için gezici eğitim grupları ("Seyyar Heyet-i Talimiyeler") de kurulabilir. Satı' Bey bunu İstanbul Dârümuallimininde açtığı konferansvari çalışmalarla bir parça olsun gerçekleştirmeyi denemiştir. Bu metodlardan başka iyi yetiştirilmiş, Avrupa'ya gönderilmiş müfettişlerden de yararlanılabilir⁶. Satı' Bey'in bu fikrini Emrullah Efendi de gözönüne almış ve müfettişleri o yöne sevk etmişti⁷.

3. "Usul-ü tedris" hakkında Eğitim Bakanlığı talimatlar hazırlayıp öğretmenlere göndermelidir. Bu arada iyi ders kitapları ve öğretim rehberleri hazırlatmanın önemine de değinilmiştir⁸.

Yabancı ülkelere öğrenci gönderme ("Avrupa'ya talebe izamı")

¹ Satı', Layihalarım. S.16

² a.g.e. S.20

³ a.g.e. S.64

⁴ a.g.e. S.50,51,71

⁵ Satı', Dârümuallimin mesleği. S.189-190.

⁶ Satı', Layihalarım. S.12. 26-29.

⁷ a.g.y.

⁸ a.g.e. S. 102-104.

Satı' Bey bu husustaki fikirlerini 3 Haziran 1910'da, o zamanki Maarif Nazırı Emrullah Efendi'ye sunduğu "Avrupa'ya talebe izamı mes'elesine dair" adlı layihasında derli toplu olarak açıklamıştır¹. Buna göre Avrupa'ya öğrenci gönderme, "maarifin neşr ve tamiminde" en önemli vasıtalarından biridir. Ancak bu, esaslı bir programa göre yapılmalıdır. Bakanlık bu hususta hem seçerken hem de idare ederken bir çok hatalar yapıyor. Artık, Avrupa'ya öğrenci gönderirken şu noktalara dikkat etmek gerekmektedir²:

- Amaç ve şartlar konusunda kesin bir program hazırlanmalıdır.
- Öğrencileri bir meslek öğrenmek için gönderilmelidir. Pratik ve uygulamalı amaçlara daha çok yer verilmelidir.
- Nicelikten çok niteliğe önem vermek ve ona göre hesap yapmak lazımdır.
- Seçmeleri çok iyi yapmak, adayın geçmişini ve geleceğini gönderileceği meslek hakkındaki eğilimlerini çok iyi değerlendirmek gerekir.
- Gönderilme şartları çok önceden hazırlanarak ve açıklanarak gitmek isteyenlere hazırlanma süresi tanınmalıdır.
- Biraz hayat tecrübesi olanlar gönderilmelidir; mesela Japonya 30 yaşını geçmiş olma şartını koyuyor. İdadi mezunlarını göndermek hatalıdır, yüksekokul mezunları gönderilmelidir. Özel eğitim yapmış veya bir süre memuriyet yapmış olanlara da gönderilme hakkı tanınmalıdır.
- Bütün öğrenciler Fransa'ya gönderilmemelidir; başka ülkelere de (özellikle Almanya'ya) gönderilmelidir. Japonlar, yabancı ülkelerdeki öğrencilerini iki yıl bir ülkede, kalan üç yıl başka bir ülkede okutuyorlar. Bizim bu hususta eski alışkanlıklarımızı değiştirmemiz gerekiyor.
- Öğrencileri göndereceğimiz yerleri çok iyi seçmeliyiz; çünkü Avrupa Üniversiteleri bizim öğrencilerimize çok uygun gelmiyor.
- Avrupa'dan öğretmen getirtmeden oraya öğrenci göndermek hiç uygun değildir.

¹ a.g.e. S. 46-60

² a.g.e. S. 52 v.d.

Yalnız göndermekle yetinmemeli, oradan da öğretmenler getirtilmelidir.

Halk eğitimi ("terbiye-i avam")

Satı' Bey'in bu husustaki fikirleri şöyle özetlenebilir: İkinci Meşrutiyet bir siyasi devrimdir. Gerçi bunun arkasında bazı idari değişiklikler de yapıldı ama, bu devrimi gerçek bir sosyal devrim haline getirmek lazımdır¹. Yapılan devrimin etkisini şiddetlendirip kuvvetlendirmeye çalışmak görevimizdir. Yüzeysel ve dış değişikliklerle yetinilmemelidir. Gerçek ve sosyal devrim ancak okullarda, eğitim ve öğretim aracılığıyla olacaktır. Milletler devrim ve bunalım zamanlarında hemen okullara önem vermişlerdir. Kurtulma ve gelişmeleri de bu sayede olmuştur; Almanya ve Japonya buna en iyi örnektir². Meşrutiyetin köklerini derinleştirmemiz gerekmektedir. Geleceğimiz eğitimimizin ve okullarımızın alacağı şekle ve duruma bağlıdır.

Okulların etkisi sağlam fakat yavaştır; hizmeti esaslı ancak uzun vadelidir. Onun için, gelecek kuşaklar yetişinceye kadar, bugünkü kuşağı da düzeltmeye ve aydınlatmaya çalışmalıdır. Gelişmiş ülkeler böyle yapıyorlar. İlkokullar yapılmamışken halkın eğitim ve öğretimi de bu yolla sağlanmıştı. Şimdi Avrupa ülkelerinde eğitim çok geliştiği halde gene de halkı eğitmeye devam ediyorlar. Biz onların kullandığı eğitim örgütleri ve öğretim metodlarından yararlanacağız. Onlar gece okulları, "mütemmim mektepler", "Terbiye-i muahhar mektepleri", devam okulları, işçi kolejleri vs.. gibi pek çok eğitim kurumları açmışlardır.

Almanya, ilkokulu bitirdikten sonra bile 18 yaşına kadar öğretimi mecbur tutmaktadır. İngiltere ve Fransa'da "gece dersleri ve konferanslar artık bir tiyatro haline gelmiştir". Konferans cemiyetleri, gayet yaygın ve etkili bir çalışma yapmaktadırlar.

Uygarlığın halkı etkilemesi için halk eğitimi şarttır. Gelişmiş ülkelerde yapılan halk eğitimi çalışmalarını biz de yapmalıyız. Bu çalışmaları yapmaya en uygun kişiler de öğretmenlerdir. Öğretmeni aynı zamanda halk eğitimi yapacak tarzda yetiştirilmelidir. İlkokul öğretmenleri yalnız çocukların eğitim öğretileriyle değil, halkın en cahil kesimini aydınlatmakla da görevlidirler. Öğretmenler dini, medeni

¹ Satı', Terbiye-i avam için. Yeni Tasvir-i Efkar gazetesi. 30. 7. 1909

² Satı', Büyük Milletlerden Japonlar ve Almanlar. İstanbul 1329

ve siyasi yönden de yetiştirileceklerdir. Yeni Dârümuallimin örgüt ve yönetmelikleri, bunu sağlayacak şekilde yapılmıştır. Ayrıca her vilayette aydın asker, memur ve vatandaşlar da bu işle görevli olmalı, özel ve resmi dernekler kurarak çalışmalıdırlar. Bu hususta Eğitim Bakanlığı gerekli önlemleri almalıdır. Dernek, klüp ve gazeteler de artık nümayişçiliği bırakıp kendilerini yenilemeli, bu yolda hizmet görmelidirler.

Programlar ve öğretim metodları

Satı' Bey'in eğitim dünyasına girişi müfredat programlarının eleştirisi yoluyla olmuştur. Daha sonraki hayatında da en çok üzerinde durduğu konular, öğretimin didaktik esasları olmuştur. Satı' Bey'in şikayeti, bizim okul programlarında ilmi ve fenni öğretime hiç yer vermediğimizden başlamaktadır¹. "Biz" diyor "fen öğretime önem vermedikçe , siyasi, sosyal ve fikri eğitimimizi sağlayamayız; zirai ve sınai gelişimimizi de sağlayamayız. Fen programlarını ihmal büyük hatadır. Avrupa programlarının tarihi gelişimine ve bu günkü durumlarına bakarak ihtiyacımıza göre bir program düzenlemeli; bazı dersleri almalı, bazılarını koymalı ve genelde ders saatlerini yeniden gözden geçirmeliyiz².

Program bir yana, Satı' Bey, bizde asıl korkunç şeyin "usul-ü tedris" kaidelerine hiç uyulmamasından, hatta onların zıddına hareket edilmesinden doğduğunu söylüyor³. "Çünkü" diyor, "ezbercilik okullarımızda bir illet gibidir, dersler birbirini nakzettirmektedir, anlatılanların çoğu, çocukların anlamayacağı şeylerdir; soyut şeyler anlatılmaktadır, dil sade değildir; hiçbir fikir vermeyen boş kelimeler kullanılmaktadır v.s."⁴.

¹ Satı', Dârümuallimin programları hakkında. Tanin gazetesi. 4.11.1908

Satı', Fransa'da tedrisat-ı fenniye ve ilmiye. Tanin gazetesi. 8.11.1908

² Satı', Dârümuallimin programları. a.g.y.

Satı', Maarif... ne vakte kadar ...a.g.y.

Satı', Mesaide intizam ve program. Terbiye-i İbtidaiye Mecmuası. 9,1326. S.101-106.

Satı', Programlar ve talimatlar hakkında. Tanin gazetesi. 11.2.1909.

³ Satı', Usul-ü tedrisin fevaid-i esasiyesi. Terbiye-i İbtidaiye Mecmuası. 6,1326. S.205-207.

⁴ a.g.y.

Öteden beri bütün okullarımızda kullanılan “istintane ve takrir” metodu bırakılarak “istikra ve tekşif” metodu kullanılmalıdır. Bunun hem ilköğretimimize hem de orta öğretimimize acele yerleştirilmesi gerekmektedir¹.

Bizde, öğretimin en genel ve en müzmin hastalığı ezberciliktir. Bu, her derecedeki okullarımızda vardır. Ezbercilik faydasız olduğu gibi üstelik zararlıdır; öğretimin iyileştirilmesi çalışmalarında en çok buna dikkat edilmelidir². Ezberciliğin en önemli sebebi, öğretmenlerdir; çoğu öğretmenler öğretmenin ne demek olduğunu bilmiyorlar. Ezbercilik soyutçuluğun, öğretimde hızlılığın bir sonucudur. Öğretmenler, ezberciliğin farkına vardıkları andan itibaren bunu önlemeye çalışmalıdırlar. Bu da ancak bir “usul-ü tedris” takip etmekle mümkündür. Ezbercilik bizi kandırmaktadır; gelecek kuşaklarımız için de çok tehlikelidir; bundan kaçınmak her öğretmenin görevidir³. İkinci Meşrutiyet dönemi Avrupa’dan bir çok ders aletlerinin getirildiği bir dönemdir. Satı’ Bey, Montessori ders araçları üzerindeki fikrini belirtirken bizim açımızdan bundan korktuğunu da belirtiyordu; çocuklar bu alet ve edavata hakim olamazlarsa, onu bir oyuncak olarak anlarsa, istenilenin tamamen tersi bir sonuçla karşılaşabiliriz⁴.

Satı’ Bey, uygulamalarla da didaktik esaslara çok önem vermiştir. Dârülmuallimine Uygulama Okulu kurdurma, çeşitli yerlerden gelen öğretmenlere yeni öğretim metodlarını öğretme, öğrencileri İstanbul’un en kötü okullarına kadar göndertip ders verdirme, onun yaptığı başarılı çalışmalardandır. O, genel öğretim metodları üzerinde durduğu gibi, çeşitli derslerin özel öğretim metodları üzerinde de durmuş, pek çok makaleler⁵ ve ders örnekleri⁶ hazırlayıp yayınlamıştır.

¹ Satı’, Usul-ü takrir ve usul-ü tekşif. Terbiye-i İbtidaiye Mecmuası. 8,1326. S.59-69

² Satı’, Tedrisat-ı tâliyede istikra ve tekşif. Terbiye. 3,1330.S.92-96, 140-144.

Satı’, Ezbercilik. Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası. 12,1328. S.213-217.

³ Satı’, Kiraz Ağacı. Terbiye. 4,1330. S.145-146.

M.S., Esaslı-esassız terbiye – Satı’ Bey’in kiraz ağacı. Sabah gazetesi. 22. 5. 1914

⁴ M.S. Talim ve terbiye hakkında...

⁵ Elifba mes’elesi. İçtihat. 1,1329 S.1327-1329; 4,1329 S. 1387-1388.

Terbiye-i İbtidaiye Mecmuası’nın çeşitli sayılarındaki yazıları: Şiir ve musikinin talim ve terbiyedeki ehemmiyeti, Elifba nasıl öğretilmelidir? İlmihal nasıl öğretilmelidir? Elişi dersleri, tarih, coğrafya usul-ü tedrisi vs...

⁶ Terbiye-i İbtidaiye Mecmuası’nın “Ders Numuneleri” kısmında 15 adet ders örneği hazırlayıp sunmuştur.

Değerlendirme

İkinci Meşrutiyet döneminin her yönüyle takdir edilen eğitimcilerinin başında Satı' Bey gelir. Kendisi, resmi hizmeti sırasında Maarif Nazırlarının ve diğer kuruluşların tam desteğini sağlamış idi. Aydın zümre arasında eleştirisiz kabul edilen birisiydi. Dârülmuallimin'deki köklü temizliği ve ondan sonra da okulu tamamen kendi bilgisine göre idaresi sırasında hiç tepki görmemişti. İyi eğitimciydi ve çok çalışkandı. İsmail Gaspıralı:

“Bütün Türk yurduna yüksek sesle bağıryorum: İstanbul Darülmuallimin Müdürü Satı' Beyefendinin yurda gösterdiği usul-ü savtiyeye kulak ver, göz sal!...Satı' Bey'i “çalış” nidasıyla karşılayın.”

diyor; girişken ve çalışkan Satı' Bey'i övüyordu¹.

İkinci Meşrutiyet eğitiminin şekillenmesinde ve gelişmesinde bir Pestalozzi ruhu ve çabası gösteren Satı' Bey'in büyük rolü vardı.

¹ İsmail Gasprinski, Türk Yurtçularına. Türk Yurdu. 7,1328. S.191

3.6. KÜLTÜR EĞİTİMİ AKIMI

Kültür eğitimi akımı, çağımızın ilk çeyreğinde bütün ülkelerde kendini göstermiştir. Bu akımın amacı, eğitimi kültürel verilerden hareket ederek temellendirmektir.

Tarihî görüş açısından ele alınırsa bu görüş biçimi tâ Platon'da karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Platon ve Aristoteles'te (M.Ö.384-322) eğitim, bir devlet politikası olarak temellendirilmeye çalışılmaktadır, Ortaçağ'da kültür “evrensel dinî kültür” anlamında olmak üzere eğitimin temelinde yer almıştır. Rönesans'tan itibaren millî kültürler anlayışına bağlı olarak eğitim ve kültür ilişkisi yeni bir anlayışla ortaya konulmuştur. Fakat bunun en sistemli biçimde işleniş 19. yüzyılın ikinci yarısında ve özellikle de çağımızın ilk çeyreğinde kendisini göstermiştir.

Türkiye'de bu akım büyük bir güçle ortaya çıkmıştır. Milliyetçilik temelinden hareket eden bu akımın burada önde gelen temsilcilerine yer verilecektir.

3.6.1. ZİYA GÖKALP

Hayatı: 1876'da Diyarbakır'da doğdu. Babası Vilâyet Evrak Müdürü idi. Diyarbakır Askerî Rüşdiyesinde ve mülkî İdadisinde okudu. Sonra İstanbul'a gitti. Parasız yanlı öğrenci alan Baytar Mektebi'ne yazıldı. Gizlice İttihad ve Terakki Cemiyetine kaydoldu. 1898'de okuldan atıldı, hapsedildi. Sonra Diyarbakır'a sürgün edildi. 1908'e kadar Diyarbakır'da kaldı. Sonra İstanbul'a giderek Dârülfünun'da Emrullah Efendi'den boşalan sosyoloji ve psikoloji derslerini üzerine aldı. Ancak başaramadı ve ilköğretim müfettişi olarak tekrar Diyarbakır'a döndü. Bir yıl bu görevde kaldıktan sonra 1909'da Selanik'te yapılan İttihad ve Terakki Cemiyeti Kongresine Diyarbakır delegesi olarak katıldı. Orada Cemiyet'in önemli bir yöneticisi oldu ve “Genç Kalemler”, “Yeni Mecmua” gibi süreli yayınlar çıkarttı. Balkan bozgununda Selanik'in düşme tehlikesi üzerine İstanbul'a geçti. 1912-1919 yılları arasında çok verimli bir çalışma yaptı. 1915'de Dârülfünun Sosyoloji Kürsüsünü kurup ders vermeye başladı. 1919'da tutuklanıp hapse atıldı, sürgün edildi. Linini ve Malta adalarında sürgünde kaldıktan sonra 1921 'de İstanbul'a, oradan da Diyarbakır'a gitti. Sonra Ankara'da Maarif Vekâleti Telif ve Tercüme Reisliğine atandı. Bu arada Diyarbakır mebusu seçildi. 1924'de İstanbul'da öldü.

Önemli eserleri: Kızılalma (1914), Yeni Hayat (1918), Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak (1918), Türk Töresi (1923), Altın Işık (1923), Türkçülüğün Esasları (1923), Türk Medeniyeti Tarihi(1926).

Ayrıca Peyman, Diyarbekir, Yeni Türkiye, Hakimiyet-i Milliye, Şûrayı Ümmet, Tanın, Donanma, Akşam, Rumeli gibi gazetelerle Volkan, Genç Kalemler, Türk Yurdu, Altın Armağan, Halka Doğru, İslâm, Muallim, İçtimaiyat, İktisadiyat, Millî Tettebbular, Yeni Mecmua, Şâir v.s. gibi dergilerde yüzlerce yazıları yayınlanmıştır.

Eğitim görüşleri: Gökalp'in eğitim görüşleri ancak 1916-1917 yıllarında olgunlaşmıştı. Ancak 1914'e kadar olan dönemde ana eğitim görüşlerinin ön tasarıları belirmişti.

Gökalp, çocukluk yıllarının "saadet perisi"nden olgunluk yıllarında "mefkûre"ye geçti. Bir ümit felsefesi, bir kurtuluş felsefesi getirmeye çalıştı. 20. yüzyıl başlarında bütün Türk düşünürleri kurtuluşu araştırıyordu. Tevfik Fikret bunu "Promete"de, Mehmed Akif (1873-1936) "Âsım"'da, Gökalp de "Oğuz Han"da anıyor. Gökalp, ütöpik bir gelecek ve tarih düşüncesine yol açmıştı¹.

Gökalp hayallerini ve fikirlerini ilmî bir şekle bürümüşü. O yalnız bir düşünce sistemi ve ideoloji meydana getirmemiş, aydınlar üzerinde etkili bir de ütopya yaratmıştı. O, Türk mitolojisini yeniden yarattı. Türk toplumunun dünyaya bakış ve kendi kendisini duyuş biçimini tamamen değiştirdi. Fikrî olmaktan ziyade psikolojik olan "Turan" şiiri, İkinci Meşrûtiyet devrinde her türlü çalışmaları ve hareketleri etkiledi².

Gökalp, daha 1904 "de yazdığı yazılarda hastahane, mekteb-i idadi ve mekteb-i sanayii "saadetin üç rûkn-ü mühimmi" olarak niteliyor ve geliştirilmesini istiyordu³.

1909'da doğudaki köylüleri ağalık düzeninden kurtarmak ve Devletle bağlamak için getirdiği önlemlerin arasına köy okullarını her köyde kurmayı da ekliyordu.

¹ Kaplan, Mehmet, "Ziya Gökalp ve saadet perisi", Türkiyat Mecmuası, 14,1964, S.63.

² a.g.m. S.40-42.

³ "Dicle Vadisi "(1904): Beysanoğlu.Ş.: Ziya Gökalp'in İlk Yazı Hayatı (1894-1909), İstanbul, 1956'da. 5.41.

Ona göre bu okullar “köylüleri hissiyatı, vataniye ve efkâr-ı milliye ile tezhîb ye tenvir” edeceklerdi¹.

Gökalp'in İkinci Meşrûtiyet devresi boyunca ileri sürdüğü eğitim görüşleri üç öbekte toplanabilir:

I. 1909 yılında ileri sürdüğü bazı iyileştirme önlemleri;

II. 1913 yılındaki ütöpik eğitim düzeni;

III. 1913 sonlarıyla 1914'de “*Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak*” tezine paralel olarak geliştirdiği eğitim düzeni.

1909 yılında özellikle dinî eğitim kurumlanılın, yani medreselerle tekkelerin iyileştirilmesi üzerinde durur. Ona göre, medreseler Doğu uygarlığının yükselişinde de çöküşünde de çok önemli katkılarda bulunmuştur. İslâmın çöküşü önce medreselerde, onların ders programlarında başlamıştır. Medreselerde başlangıçta bütün dinî ve sosyal bilimler okutulurken, daha sonra program gerek ders çeşidi olarak gerek ders kitabı olarak alabildiğine kısırlaştırılmıştır. “Osmanlı milletinin” yüzyıllardır uğradığı bozgun ve yıkımların gerçek nedeni, medrese öğretiminin bozulmasıdır. İkinci Abdülhamid'in baskı düzeni boyunca da halkın maneviyatına hiç önem verilmemiştir.

Meşrûtiyetin sağlam olabilmesi için halka dinî bilgileri çok sağlam -olarak öğretmelidir. Medreseler “*hürriyet, uhuvvet, müsavat ve adalet*” fikirlerinin verildiği bir yer haline gelmelidir. Medreselerin bu işi yapabilmeleri için islâh edilmeleri gerekir. Gökalp, medreseleri islâh şekli üzerinde de, şu önerilerde bulunuyor²:

- Bir kasabadaki çeşitli medreseler birleştirilip, mükemmel bir medrese (“Medrese-i Külliye”) yapılmalıdır.
- Medreseler “ulûm-u âliyye” ve ulûm-u aliye” diye iki şubeye ayrılmalı ve her şube de sınıflara bölünmelidir.

¹ “Ziraat ve Zeamet” (1909): Beysanoğlu.Ş.; a.g.e., S. 108.

² “Medreseler” (Peyman 2 Ağustos 1909): Beysanoğlu.Ş.; a.g.e., S.11,5-117.

- Ulûm-u aliyye şubesinde dil, edebiyat ve idadilerde okutulan fenler; ulûm âliyye şubesinde de yeni yüksek ilimler okutulmalıdır.
- Her derse bir uzman müderris verilmelidir.
- Müderrislerin maaştan arttırılmalıdır.
- Her medreseye çalışkan bir müdür atanmalıdır.
- Derse gelmeyen müderrislerin maaşlarından gündelik usulüyle kesintiler yapılmalıdır.
- Medrese öğrencilerine, yatılı okullarda olduğu gibi, elbise ve yemek verilmelidir.
- Medreselerde yapılacak bu şeklî değişikliklerin yanısıra, öğretimin ruhu da değiştirilmelidir.
- Kısa metinler, şerhler ve talikleri bırakıp esas kaynak eserlere yönelmelidir. Bu hemen yapılması zor bir şey olsa bile, hiç olmazsa iki gurup eser birden göz önüne alınmalıdır.
- Her bilimin tarihî gelişimi ve kaynaklanma biçimi de öğretime eklenmelidir.

Gökalp 1909'da tekkeler hakkında da bazı iyileştirme önerileri getiriyordu. Ona göre medreselerle beraber tekkeler de çağın gereksinmelerine uygun olarak temizlenmeli ve düzeltilmelidirler. Tekke şeyhleri önce okullarda okutulan “zahiri ilimler”le, tasavvufa dair olan “batınî ilimler”den bir sınava tâbi tutulmalı; kazananlar tekkelere şeyh olarak atanmalıdırlar. Şeyhler bu “medreselerde “ihyâ” gibi tasavvufi eserler başta olmak üzere düzgün bir eğitim yapmalıdırlar¹.

Gökalp, 1913 başlarında yayınladığı “Kızıl Elma” dizelerinde, mükemmel bir eğitim ütopyası sunmuştur. Şiir halinde oldukça uzun olan ütopya, kısaca şu şekilde düzyazıya geçirilebilir:

¹ Tekyeler (Peyman 9 Ağustos 1909);
Beysanoğlu.Ş.; a.g.e., 3=119-120

Bakü'lü zengin bir ailenin kızı olan Ay Hanım, Paris'te öğretimini yapmaktayken annesi babası ölüyor. Ay Hanım, “Turancı” bir kişidir. Dönüşte Turan'a okullar açmak istiyor ve Paris'te modern eğitim ve öğretim biçimi üzerine öğretim yapıyor.

Bakü'ye dönünce bir kızlar, bir de erkeklere “İstikbal Beşiği” adlı iki okul yaptırıyor. Bu arada kendisi de Sadettin Molla adlı bir ulemadan İslâm dinini ve Doğuyu sağlam bir şekilde öğreniyor.

Ay Hanım Bakü'de bu çalışmaları sürdürürken Turgut adlı İstanbullu bir ressamla tanışıyor. Ressam, “Kızıl Elma”yı aramaktadır. Bunu bulmak için bütün Turan'ı dolaşmaktadır.

Bu sırada Türk dünyasında, İstanbul'dan Bakü'ye, Kazan'a kadar siyasî hürriyet yoktur. Türkçe yasaktır, kadın zincirden kurtulamamıştır. Türk, eski harf sistemini, ilim ve fende ki yüceliğini yitirmiş; Arap harfleri ile, medrese dersleri ile zihnini boş yere yormaktadır. Ay Hanım bu şartlar altında Türk dünyasında hayallerini gerçekleştiremeyeceğini anlayınca İsviçre'de bir Türk köyü kurmaya girişiyor. Tasarısına göre, Turan'ı orada kuracaktır. Orada Dârülfünunlar, Encümen-i Dânişler kuracak; orada tacir; sanatkâr, yazar, şair v.s. yetiştirip, bunları bütün Türk ülkelerine yollayacaktır. Ay Hanım'ın ülküsü artık bu oluyor. Köyü kuruyor ve adını da “Kızıl Elma” koyuyor.

Lozan'ın yanındaki bu Türk yerleşim yerinde büyük bir çalışma başlıyor. Bütün Türk yurtçuları buraya akın ediyor. Kimi hamiyetini, kimi servetini veriyor. Her fennin okulunu açıyorlar. Ziraat, ticaret, sanat evleri yapılıyor. Çocuklar yetiştiriliyor: Ay Hanım Bakü'deki “İstikbal Beşiği” adlı okullarını bir müdüre bırakıp, kendisi “Kızıl Elma”nın müdürü oluyor. Gece gündüz çalışıyor.

Kızıl Elma köyü için Turan'ın her yerinden çocuklar toplanmaktadır. Bu arada ressam Turgut, Kaşgar'da Kızıl Elma köyü için çocuk toplama duvar ilânlarından birini görür. Çocuklarla beraber Kızıl Elma'ya gider. Orada resim öğretmeni olur ve Ay Hanımla evlenir. Artık devamlı olarak Kızıl Elma'dan Turan'a saadet yağar.

Gökâlp bu dönemde yazdığı diğer şiirlerinde de aynı ütöpik havayı devam ettirir. Meselâ, 15 Mayıs 1913'de yazdığı “Esnaf Destanı”nda da, düşmana yenilmenin

gerilikten olduğu, bu intikamın ancak düşmanın ilmini alarak gerçekleşeceğini belirtir ve “bir hızla” 500 yıl atlayacağımızı umut eder.

Gökalp, 1914 başlarında yayınladığı bir makalesinde¹ de “Türkleşmek, İslâmlaşmak ve Muasırlaşmak” formülünü eğitime de uyguluyor. Ona göre; eğitimde izlenecek amaçlar üçtür. Başka bir deyişle çocuklara üç türlü bilgi öğretilir: a) Millî dil, millî tarih, millî edebiyat; b) Kur’ân, Tecvîd, İlmihal gibi dinî bilgiler; c) Riyaziyat, Tabiiyat gibi ilimler, yabancı diller, El İşleri, Beden eğitimi v.s.

Bizim için tam bir eğitim üç kısımdır: Türk eğitimi; İslâm eğitimi ve çağdaş eğitim tarihimizde, Tanzimattan evvel yalnız İslâm eğitimi veriliyordu. Tanzimat Türkiye’ye çağdaş eğitimi (“asır terbiyesi”) sokmaya çalıştı. Başlangıçta bu iki eğitim biçimi arasında büyük bir çatışma oldu ama, çağdaş eğitim yavaş yavaş ama sağlamca Türkiye’ye yerleşti. O değerlendirildiğinde İslâm eğitimi önemini yitirdi. Gerçi çağdaş okulların programlarında dinî dersler gene önemli bir yer tutuyordu ama, İslâm eğitimi nicelik yönünden değil, nitelik yönünden çok şey yitiriyordu. Bilimsel bir dinî eğitim verilmiyordu.

Bu karışıklıklar arasında Türk milliyeti, İslâm milletler aracılığı gibi fikirler doğup gelişti: İkinci Meşrûtiyet döneminde bunlar gene Tanzimat eğitime karşı hücumla geçtiler. “Tasvir-i Efkâr” gazetesi, Tanzimat eğitiminin iflâsını ilân etti.

Aslında Batıcı, Türkçü ve İslamcı düşünürlerin hepsi yeni Türk eğitimini sağlam olarak kurmaya çalışıyorlardı. Gökalp’in fikrine göre bu, birbirine düşmanlık olmaz. Ülkemiz için bu üç eğitim biçimi birbirinin yardımcısı olmalıydılar. Dayanışma içinde olmalıydılar. Birbirinin nüfuz alanlarına geçmemelidirler. Batı eğitim biçimi maddiyat alanında kalmalıdır, Türk ve İslâm eğitim biçimleri, de nüfuz alanlarını belirleyip çatışmayı kesmelidirler.

Türk eğitiminin bu üç ölküsü, tümünden değerlendirilmeli, tümünden uygulanmalıdır..

¹ Gök Alp: İslâm terbiyesinin mahiyeti”, İslâm Mecmuası, 1(30 Kânunusânî 1329), S.14-16.

3.6.2. NECMEDDİN SADAK

Hayatı: 1890 yılında İsparta'da doğdu. Galatasaray Sultanisi'nden çıktıktan sonra Lyon Edebiyat Fakültesini bitirdi. Maarif Nezareti Telif ve Tercüme Dairesinde üye ve Dârüşşafaka'da İhtimaiyat müderrisi oldu. T.B.M.M.'nin 3. devresinde (1926) Sivas milletvekili seçildi. 1950'ye kadar Sivas milletvekili olarak kaldı. Bu arada Milletler Cemiyeti Silâhlan Bırakma Konferansına Türkiye temsilcisi olarak katıldı. 1947-1950 arasında Dışişleri Bakanlığı yaptı. 1953 yılında New York'ta öldü.

Eserlerinden bazıları: İlmi Terbiye-i Etfal (Carré ve Liquier'den çeviri) İstanbul 1933, Sosyoloji (Liseler için.ders kitabı), İhtimaiyat” (M. Bonafouce'dan çeviri) İstanbul 1927.

İkinci Meşrûtiyet dönemindeki görüşleri: Necmeddin Sadak Bey ne İkinci Meşrûtiyet döneminde, ne de daha sonraki dönemde orijinal bir eğitimci olamamıştır. Ancak onun önemi, tâ Meşrûtiyet devrinden itibaren çağdaş Batı eğitimini Türkiye'ye tanıtmaya ve elinden geldiğince Türkiye şartlarına uyarlamaya çalışmalarında yer alır.

Necmeddin Sadak; Balkan bozgununu büyük bir uyanışın başlangıcı olarak almak ister. O zaman hemen bütün millet de bu fikirdedir. Almanya'nın doğuş şeklini, eğitim ve öğretmenler vasıtasıyla Fransız baskısından nasıl kurtulduklarını, Fichte'nin (1762-1814) “Alman Milletine Nutuklar”ını gazete ve dergi okuyanlar içinde bilmeyen hemen hemen yok gibiydi.

N. Sadak Bey “*bütün tarihte yenileşmenin ilk şartı terbiyedir*” diyor ve devam ediyor, büyük yenilgilerden sonra milletler bakışlarını genel eğitime çevirirler. Kurtarıcılar, yenilikçiler de istediklerini kabul ettirebilmek amacıyla çocuk eğitiminden yararlanırlar. Yenileşme, yeni ve kuvvetli bir eğitimle başlar¹.

1870'de Fransa'yı yenen, Alman ilkokullarındaki millî ve manevî eğitimidir. Bize de milletin bütün fertlerini değiştirecek millî ve manevî bir eğitim gereklidir. Oysa bizde okul ve eğitim sözleri söylene söylene, yazıla yazıla âdi birer hakikat hükmüne girdi. Yazılanları, söylenenleri artık uygulamaya koymalıdır.

¹ Necmeddin Sadak: “Milletin İstikbali çocukların terbiyesine mütevakıftır”, İkdâm, 16 Haziran 1913.

Genel eğitimimizi değiştirmek ve yenilemek lâzımdır. Şu anda bâtil itikadlara bağlı, yeniliğe düşman bir millet gibiyiz. Tarihimizde yapılan devrimler hep yüzeyseldir. Çoğu eğitim kurumlarımızda hâlâ iki üç yüzyıl öncesinin usûlleri kullanılıyor. Kendimizi tümünden değiştirecek köklü bir devrim yapmak gereklidir. Milletın ruhunu değiştirmek-lâzımdır. Yenileşme ruhî olmalıdır, siyasî olamaz. Bu ruhî değişmeyi de ancak eğitim sağlayabilir. Eğitim bütün halk ile ilgilenecektir ama millî eğitim, çocuk eğitiminden çıkar. Ülkenin geleceği parlamentodan, Bakanlar Kurulundan çok ailelerde ve ilkokullarda hazırlanır. Millet, yeni siyasî düzene ancak eğitimle hazırlanabilir¹.

Eğitim ve öğretim biçimimizi değiştirmeliyiz. Eğitimde yeni esaslar hazırlamalıdır. Eğitimin sağlıklı gelişebilmesi için önce analar ve öğretmenler yetiştirilmelidir. Ülkemizdeki ana ve öğretmenlerin büyük burunluğu, daha çocuğun ne olduğunu bilmiyorlar.

Çocuk eğitiminin en önemli devresi, ana yanında geçen 3.-4 yıldır. Çocuk pek çok özelliklerini bu devrede kazanır. Milletın geleceği, anaların verecekleri eğitime göre değişir. Çocukları eğilmek çok zordur. Çünkü küçüklerin duyguları, düşünceleri, ülküleri büyüklerinkinden farklıdır. İlkokullarımızdaki eğitim biçimi yalnızca zihne, hafızaya dayanıyor. Çocuklarımızın zekâsı geri değil, bizim eğitim biçimimiz geridir. Bizim eğitim biçimimizle âlim, düşünür yetişemez. Bugünkü eğitim biçimimizi tamamen değiştirmek ve ona göre de öğretmen okulları açmak zorundayız.

Yalnız programları değiştirmek yetmez. Duygu, düşünce ve irade verecek psikolojik esaslara dayanan bir eğitim düzeni lâzımdır².

Necmeddin Sadak Bey, istenilen özelliklere sahip bir “Çocuk Ordusu” yetiştirmek için bir çok yazılar yazmıştır. Ama bu yazılan genellikle bizim eğitim-öğretim biçimimizin bozukluğu, başka milletlerin eğitime ve psikolojiye verdikleri önem, bir çok Batılı yazar ve pedagogların adları ve sözlerinden ibaret kalıyordu³. Gazeteleri genellikle aydın bir zümre okuyordu. Gazetelerde yazılanlar da bunlara yeni bir şey getirmiyordu. Yalnızca herkesin bildiği şeyleri doğrulayıcı ve kuvvetlendirici yazılar,

¹ a.g.m.

² a.g.m.

³ Necmeddin Sadak: “Düşünülecek şeylerden”, Tanin, 6 Temmuz 1329.

yazılıyordu. Eğitim konusunda yazılan yazıların büyük bir çoğunluğu eğitime olan gereksinmeyi ve durumu bildiriyorlar, somut çözüm önerileri getirmiyorlardı. Oysa halk ve hele kadınlar, çocuk eğitiminin uygulama yönleriyle ilgili çağdaş bilgiler verecek yazı ve kitaplar arıyorlardı¹.

¹ Cahide Nevres: "Senden beklediklerimiz" Necmeddin Sadak Bey'e, Yeni Fikir dergisi, 111/15(1329), S.478-483.

3.6.3. KÂZIM NÂMÎ (DURU)

Hayatı:,1876'da Üsküdar'da doğdu. Çeşitli ibtidailerde, Üsküdar, Edirne ve Selanik Askerî rüştiyelerinde, Manastır Askerî İdadisi'nde okudu. 1895'de Harbiye'ye geçti. 1892'de piyade mülâzım-ı sâni olarak Tiran Redif Taburuna atandı. 1906'da İkinci Ordu Müşiriyeti Hususi Kalemîyle yaverliğe getirildi. 1910 yılında askerlikten istifa edip Selanik Vilâyeti Maarif müfettişi oldu. Tiran ve Berat rüşdiyelerinde gönüllü öğretmenlik yaptı. Berat idadisinde Türkçe ve Resim Öğretmenliklerini de yürüttü. Selanik idadisinde, Sanayi Mektebi'nde, askerî rüşdiyede yıllarca öğretmenlik yaptı. Selanik'teki bir Fransız lisesinin de Türkçe öğretmeni idi. Bu nedenle Fransız hükümetinden çeşitli rütbe ve nişanlar aldı.

Cumhuriyet döneminde Talim ve Terbiye Dairesi üyeliği, 5. ve 6. dönem milletvekilliği yaptı. 1967'de İstanbul'da öldü.

Eserlerinden bazıları: Terbiye-i Vataniyede İlk Adım Selanik 1327, Nasıl Oldu? Selanik 1326, Mektepde Ahlâk I (Jules Pagot'dan çeviri) İstanbul 1913, Fröbel Usulüyle Küçük Çocukların Terbiyesi, İstanbul 1340, Kemalist Rejimde Eğitim ve Öğretim, İstanbul 1938, Sosyolojinin Unsurları Ankara 1936, Ziya Gökalp İstanbul 1949, İttihad ve Terakki Hatıralarım İstanbul 1957, Cumhuriyet Devri Hatıralarım İstanbul 1958 v.s.

İkinci Meşrûtiyet döneminde görüşleri: 1910 yılına kadar bir subay olarak Rumeli'nin çeşitli yörelerinde görev yapan Kâzım Nâmi Bey, İslamcı bir Jön Türk idi. Herkesin ancak Balkan bozgunundan sonra duyduğu millî savunma ve vatan terbiyesi verme gereksinmesini, o tâ Temmuz devriminden önce duymuştu¹.

Kâzım Nâmi Bey, Meşrûtiyet yıllarında yeni bir eğitim sistemi üzerinde durmuyordu. Çünkü Osmanlı Devleti tâ başlangıçtan beri eğitim sistemini hep “kadro” üzerine kurmuştu. Medreseden Enderun Okuluna, Ahi örgütüne kadar her kurum kadro yetiştirmeye çalışıyordu. Tanzimatın kurduğu eğitim sistemi de sırf Devlet dairelerini doldurmaya yönelikti. Buna rağmen İkinci Meşrûtiyet döneminde bile Devlet kadrolarında büyük açıklar vardı. Ordu kadrolarında da Öyle. Devletin memur ihtiyacı oldukça eğitim sistemini değiştirmek de kolay

¹ Kâzım Nâmi, Terbiye-i Vataniyede İlk Adım”, Selanik 1327.

değildi. Bu nedenle Meşrûtiyet döneminden sonra bile eğitim sistemimiz, bütün karşı yazılara rağmen değişmemekte direnmiştir¹.

Kâzım Nâmi Bey, Selanik vilâyeti Muallimler Kongresine “vilayet-i selâse”nin maarif müfettişi olarak katıldı. Kongrenin ikinci oturumunda “Havasın terbiyesine dâir” bir konferans verdi. Ayrıca Kıraat Komisyonu'nun başkanı ve rapor yazarı olarak çalıştı. Kongre tutanaklarından anlaşıldığına göre, en çok alfabe sorunu üzerinde durdu. Bu konudaki fikirleri şu şekilde özetlenebilir:

Arap harfleri Türkçeye dar gelmektedir. Üstelik Türkçemiz yakışsız bir şekil alıyor. En baştan sesli harfler düzeltilmelidir. Elifba, Türkçe ve Kur'ân alfabesi olarak ikiye ayrılmalıdır. Önce Türkçe alfabe gösterilmeli ve batıda olduğu gibi alfabe Öğretiminde önce sesli harflerden başlamalıdır². İmlâ, inşa, kavaid hepsi bir derstir ve bunların ilkokulda öğretilmesine gerek yoktur. Daha sonraki öğretim kademelerinde verilebilir³. Türkçeyi sadeleştirelim ve Arapça eklerden kurtaralım. Bunun, eğitime ve çocuklara çok faydası olacaktır⁴.

Kâzım Nâmi Bey, ikinci Meşrûtiyet döneminde özellikle dini eğitim üzerinde durmuştur. Ona göre; biz insanlığa varlığımızı İslâmiyetle tanıtmışızdır. İslâmiyetten ne kadar uzaklaşırsak o kadar zarar ederiz. Bizi taassup ve dinsizlik mahvetmiştir. Şimdiye kadar dinî eğitime önem verilmemiştir. İnançlar zihne iyice yerleştirilmemiştir⁵.

Halkı imanlı ve aydın yetiştirecek sınıf yalnız medreselerde yetiştirilmektedir. Oysa bunlar halkı gerektiği gibi yetiştiremiyorlar. Yalnız sarıklı sınıfı değil, bütün halkı aydın bir dindar haline getirmelidir. Din, bir zümrenin elinde çıkar âleti olmaktan kurtarılmalıdır. Dinî eğitimin ne olduğu yanlış anlaşılmamalıdır. Bu Kur'an okumaktan, sûre ezberlemekten inanca çevrilmelidir⁶. Efsane ve masalların kuvvetli bir eğitici etkisi vardır, Pek çoklarımızın “Acem düzmesi” diye

¹ Kâzım Nâmi, “Bize nasıl bir mekteb sistemi lâzım?”, Muallimler Mecmuası IX/26(1932), S.188-193.

Duru K.N., “Meşrûtiyet Devrinde Maarif Sistemimiz”, Hakimiyet-i Milliye; 10 Mart 1930,

² Selanik Vilâyeti Muallimler Kongresi Mecmuası, Selanik 1328, S.39.

³ a.g.e. S.103-104.

⁴ a.g.e.S.108.

⁵ a.g.e. S. 134.

⁶ Kâzım Nâmi, “Dini terbiye”. İslâm Mecmuası, 1(1329), S. 17-20.

beğenmediğimiz kısa efsane kitapları eğitimimizde büyük ve etkili bir faktördür, iyileştirilerek kullanılmalıdır¹.

3.6.4. M. ŞEMSETTİN (GÜNALTAY)

Hayatı: 1883 yılında Kemaliye'de doğdu. Babası Müderris İbrahim Ethem Efendi idi. Vefa idadisinden ve Dârülmualimin-i Âliye fen şubesinden mezun oldu. Lozan Üniversitesi Tabîî Bilimler bölümünü bitirdi. Arapça ve Farsçayı özel olarak öğrendi. Kıbrıs ve Midilli idadileriyle, İzmir ve Gelenbevî liselerinde çalıştı. 1914 Dârülfünun ıslâhatında Edebiyat Fakültesi Türk Tarihi ve islâm Kavimleri Tarihi kürsülerine müderris oldu. Süleymaniye Medresesinde Tarih-i Edyan ve islâm Felsefesi derslerini okuttu. İlâhiyat Fakültesinin kuruluşuna önderlik etti. 1915'de Ertuğrul sancağı mebusu seçildi. İstanbul Meclisi dağılıncaya kadar mebus kaldı ve Öğretim üyeliği görevine devam etti. 1923'de Ankara Meclisi'ne Sivas milletvekili seçildi. 1954'e kadar C.H.P. yöneticilerinden ve mebus olarak kaldı. 1949'da Başbakan oldu. 1958-59'da İstanbul C.H.P. il başkanı oldu. 1961'de senatör seçildi ve aynı yıl öldü. 1941 yılından ölümüne kadar Türk Tarih Kurumu başkanı idi. Bir ara Edebiyat Fakültesinde Ordinaryüs profesör olarak tarih dersleri de yermiştir.

Eserleri: Maziden Âtiye (1913), Zulmetten Nura (1917), Hurafattan Hakikate(1917), Tarifa-i Edyan (1922), İslâmda Tarih ve Müverrihler (1923-1925), İslâm Dini Tarihi (1924), Mufasaal Türk Tarihi (5 cilt)(1928-1933), Uzak Şark Tarihi” (1937), Eski Suriye ve İbraniler Tarihi (1937), Yakın Şark Tarihi (4 cilt) (1939-1951), Türk Tarihinin İlk Devirleri (1937), İran Tarihi (1948), Hürriyet Mücâdeleleri” (1958) v.s.

Eğitimimizdeki çöküşün tarihî gelişimi: Daha önce Türklerin ana eğitim kurumları medreseler idi. Medreseler belli bir dönemden sonra çökmeye başlamışlardır. Bu kurumun programından önce ulûm-u hikemiyye, daha sonra da bütün müsbet ilimler çıkarılmış, uzaklaştırılmıştır, “İsagoci” medreselerin en değerli kitabı olmuştur. Hurafelerle dolu “Kadimir” kitabı medreselere alınmıştır. Üstelik daha sonraları öğretimde -kötü de olsa- bir programa uyulmamıştır. Medreseler müthiş

¹ Kâzım Nâmi, “Heyber kalalarının, Battal Gazilerin terbiyevi rolü”, Türk Sözü dergisi, 1/7(1330). S.50-55.

bir şekilde sessizliğe gömülmüştür. İki satır yazı yazamayanlar yirmi sene medresenişin olmuşlardır. Özellikle ilmiye sınıfı arasında görülen “zadeganlık” da medreselerin çöküşünde önemli bir etmen olmuştur¹.

Tanzimattan sonra, medreselerin yanına okullar açılmıştır. Medreseler ve okullar aslında, sürü sürü tüketiciler yetiştiren fabrikalar idi. Buna rağmen aralarında korkunç bir uçurum vardı. Yaptıkları, söyledikleri birbirinin tamamen aksi idi. Birbirlerinden nefret ediyorlardı. Birisi çıkıyor, diğeri iniyordu. Bunlar milleti birbirine zıt taraflara çekerek parçalamışlardır. Bu iki eğitim kurumu, aralarındaki savaş yüzünden millete iyi bir eğitim verememişlerdir. Amaçlarının, ülkülerinin ayrı ayrı olması, milleti de ayrı ayrı kamplara ayırmıştı.

İkinci Meşrûtiyet döneminde eğitimimizin durumu: Eğitimde çekişme ve çöküşün hâkim olduğu tarihî gelişim, bu dönemde de egemen oldu. Eğitimin amacı gene hükümet memuru yetiştirme olarak kaldı. Yenilgimizin sebepleri ve faktörleri içtedir. Medreselerde ve okullarda dersler bırakılmıştır. Okul kitapları yerine, parti gazeteleri okunmaya başlanmıştır. Her yere olduğu gibi, bütün eğitim kurumlarımıza da parti mücâdelesi girmiştir². Medreselerin düzeltilmeleri ve canlandırmaları tam gerçekleşememiştir.

Bugün medreselerde binlerce memleket çocuğu heder olup gitmektedir. Bunlar halkı da yanlış yollara, tehlikeli uçurumlara yöneltmektedirler. Öğrettikleri müslümanlık asıl müslümanlık değildir. Öğretilen yanlış müslümanlık toplumu mahvetmiş, asıl eğitimi ortadan kaldırmış, düşünce eğitimini yanlış amaçlara sevk etmiştir. Medreselerin iyileştirilmesi ve canlandırılması, aynı zamanda halkı da uyandıracaktır³.

Çocukların eğitim ve öğretimleri hususunda hâlâ derin bir uykudayız. Eğitimimizin sağlam ve uyumlu bir temeli yoktur. “Eğitim ve öğretim” diye bir “usulsüzlük” takip etmekteyiz. Oysa geleceğimiz, eğitime bağlıdır⁴. Çocuktan hayat savaşına hazırlamıyoruz. Okullarımızda tâ eskiden beri Eflatun'un (M.Ö. 427-347) köhne

¹ M.Şemsettin, Zulmetleri Nura, İstanbul 1331, S. 168-181. (Bu eserin yazımı 1331 olmasına rağmen, içeriği daha ziyade 1914'den önce çeşidi yerlere yazılan makalelerdir)

² a.g.e., S.206-207.

³ a.g.e.S.95,184-186.

⁴ a.g.e., S.275-276.

“Devlet mefkuresi” kabul edilmiştir. Buradan, hükûmet işlerini idare edecek adam yetiştirilmeye yönelinmiştir. Oysa kişi her şeyden önce kendi kendini idare edebilecek derecede ve şekilde yetiştirilmelidir¹.

Ülkemiz eğitim kurumları hâlâ tüketici yetiştiriyor. Üretici yetiştirecek okullara önem verilmelidir. Diğer taraftan ilköğretim ihmal ediliyor, Her şeyden önce öğretmen okulları açmalı ve ilköğretimi yaymaya çalışmalıdır.

Bugün gerek, öğretim kurulları gerek program gerekse bina bakımından okullarımızın durumu çok kötüdür. Derme çatma bir öğretmenler topluluğu, köhne programlar, sıhhate hiç uygun, olmayan binalar². Programlarımız çok karışık, faydasız şeylerle doludur. Pratik öğretim hâlâ anlaşılmamıştır. Öğretmenler açısından okulların durumu en az medreselerinki kadar kötüdür. Öğretmenliğe lâayık olmayan pek çok kişi okullarımızda öğretmenlik yapmaktadır. Birçok sınıfı olan ilkokul ve rüşdiyelerin çoğu, hâlâ tek öğretmenle meşgul edilmektedir³. Din eğitim ve öğretimi, öğrencileri dine karşı kayıtsız ve hissiz yapıyordu. Çoğu yerlerde din öğretimi hurafelere dayandırılıyor⁴. “*Mekteplerimizde takip edilen tarz-ı tedris, okutulan kitaplar, tatbik edilen programlar memlekette inkişaf-ı dimağa değil, zekây-ı fitriyi boğmağa hizmet ediyorlar*”⁵.

Eğitim nedir?

“Çocuklarınızı kendi zamanınızdan başka bir zamana göre yetiştiriniz. Çünkü onlar sizin zamanınıza göre değil başka bir zamana göre yaratılmışlardır.”

Hz.Âli

Her çocuk içgüdünün (“sevk-i tabii”) ve kalıtımın mahkûmudur. Eğitim, çocukların iradesini terbiye ederek olabildiğince içgüdülerin ve kalıtımın etkisinden kurtarmaya çalışır. Bizde eğitimin iradî temelleri, tâ ilköğretim kademesinden itibaren konulmalıdır. “*Terbiye ihtirasat’i aziziyeyi ta’dih temayülât-t necibiyeyi*

¹ M.Şemsettin, “Talim ve terbiyenin esasları”, Sebilü'r-Reşad dergisi, VIII/208(1328), S.497.

² Zulmetten Nura, S 299.301.

³ a.g.e., S.303-304.

⁴ a.g.e., S.306.

⁵ a.g.e., S.333.

tenmiye' etmek suretiyle çocuğun fazilet-i halkiye, metanet-i iradiye ve inkişafat-ı fikriye ile tecelli etmesini temin eder"¹.

Çocuk büyüdükçe, önün şahsiyeti üzerinde çevrenin baskısı artar. Çocuğun üzerine ana-babası, öğretmen ve diğer geniş çevresi tarafından yapılan etkiler, eğitim ve öğretimdir.

Eğitimde her şeyden önce amaç ve öğretim biçimi belirlenmelidir. Herkes kendine göre bir eğitim amacı ve öğretim biçimi belirler ve uygulamaya koyulursa, gelecek, kuşaklar arasında bir birlik ve ahenk kalmaz. *"Talim ve terbiye, seçeyayı necîbe-i milliyenin muhafaza ve neticesi esasına müstenid olmalıdır"*².

Eğitim biçimini, yani çocuğun nasıl yetiştirileceğini "pedagoji bilimi" gösterir. Bu noktada çağdaş pedagojiyi iyi bilmek ve öğretmenlerimize tanıtmak yeterlidir. Önemli olan çocukları niçin yetiştireceğimizi bilmek, amacı belirlemektir.

Artık Eflatun'un köhne "devlet mefkuresi" terk edilmelidir. Hükümet memuru yetiştirme uygulaması bırakılmalıdır: Bir şahıs önce kendini, sonra şahsi işlerini güzel idare etmekle yükümlüdür. Bu işleri yapacak kadar esaslı bir eğitim almamış olan genç, hükümet işlerini nasıl idare edecektir? *"Talim ve terbiye çocukları, cemiyet içinde ne olmaları; lazımsa o hayat için hazırlamak esasına müstenit olmalıdır"*³. Böylece kişi kendi kendini güzel idare etmekle, içinde yaşadığı topluma da faydalı olur. Eğitim ve öğretimin esasları şu şekilde belirlenmelidir:

- a) Bir yaşayış biçimini iyi ve mutluluk verir olarak görmek ve belirlemek;
- b) Bu yaşayış biçimini benimsemek;
- c) Çocuğu bu hayata hazırlamak.

Eğitimin temelleri belirlendikten sonra, eğitim ve öğretim uygulamalarında bu prensiplere uymalıdır⁴.

¹ a.g.e., S.274.

² Talim ve Terbiyenin esasları, S.497.

³ a.g.y.

⁴ A.g.m. S.489.

Türkiye, yükselmek için bir başka âleme girmeye mecburdur. Bunun için bir çok değişiklikler yapmak gerekir. Okullarımız hayat için. hazırlanmış, aydın, erdemli insanlar yetiştirmelidir. Gençlerim izdeki memuriyet hevesi kaldırılmalı, girişkenlik ("teşebbüs-ü şahsî") mayası tutturulmaya çalışılmalıdır. İngiltere, Amerika ve Almanya gibi, girişkenliğe dayanan bir eğitim biçimi kabul etmeli, ve uygulamalıdır¹.

Eğitim, çevrenin ve zamanın ihtiyaçlarına uygun olmalıdır. Bugünkü kuşak, yarın yaşayacakları zamana göre eğitilmelidirler. Çocuğu hayat kavgasına hazırlamaya yönelik bir eğitimde üç önemli faktör vardır: Çocuğun bizzat kendisi, ana-baba ve ailesi ile sosyal çevre. Eğitimde bu faktörlere çok önem vermelidir².

Eğitim ve öğretimde bir amaç, bir ülkü gözetmek şarttır. Rumeli, bu amaç veya ülkünün olmamasından ya da yanlış obuasından dolayı elimizden çıkmıştır. Çocuklara verilecek iradî ve fikri eğitimde bu ülkünün verilmesi gerekir. Eğitimde hangi amaç ve esas takip edilirse, toplum hayatı da yavaş yavaş o şekli alır. Milletin yükselme ve gelişme esaslarını eğitim verir³.

Eğitim düzenlemesinde göz önüne alınacak bir başka esas, artık tüketici yetiştirmeyi bırakıp, üretici yetiştirmeye yönelmektir. Toplumda bugün hüküm sürmekte olan durgunluğu ve sefilliği ortadan kaldıracak kişiler yetiştirmek gerekir. Bunu öğretmen okulları, meslek.ve sanat evleri, ticaret ve ziraat okulları hazırlayacaktır⁴.

Eğitime etki yapan önemli faktörler: Eğitimi etkileyen en önemli faktörler, çocuğun kendisinden başlamak üzere ana-baba ve ailesi, okul, öğretmen ve sosyal çevre olarak belirlenebilir. Çocuğun içgüdüleri ve kalıtımla getirdiği niteliklerin eğitim sırasında göz önüne alınması gerekir, iradi eğitim aracılığıyla bunlar kontrol altına alınmalıdır.

¹ M.Şemsettin, Maziden Âtiye, İstanbul, 1329, S.292-298.

² M.Şemsettin, Tâlim ve terbiyede ebeveynin vezafi", Sebilü'r-Reşad dergisi, VIII/204(1328), S.417.

³ Zulmetten Nura, S 278-280.

⁴ a.g.e., S.243.

Çocuk kendi kendini idare edebilecek yaşa gelinceye kadar, Devlet ve hükümet onu eğitmeye mecburdur. Ama bu dönemdeki eğitimden aile de birinci derecede sorumludur. Hattâ aile doğrudan doğruya, hükümet okullar aracılığıyla çocuğu eğitmeye çalışır. Ailenin eğitim sorumluluğu, hükümetten büyüktür. Çocuk ilk dil eğitimini baba ocağında, anne kucağında alır. Aile eğitimi en temel eğitim olduğu gibi, aynı zamanda en etkili eğitimidir de!¹

Eğitimde okul çok önemlidir. Eğitimcilerin pek çoğu okul eğitimini özel eğitime tercih etmektedirler. Rousseau ve Locke gibilerin dışındakiler). Okul hayatı, çeşitli yönlerden özellikle öğretim ve eğitim hayatından üstündür. Okul çocukları sosyal hayata daha iyi alıştırır. Okul hayatının birçok iyi yönleri vardır. Bugün eğitim ve öğretimin en önemli faktörü okuldur. Ancak okulun en büyük yardımcısı da ailedir. Bunun için aile ve okulun ülküleri bir olmalıdır. Ayrı olursa, eğitimin etkinliği çok düşük bir düzeyde kalır².

Eğitimin bir diğer önemli faktörü, öğretmendir. Öğretmenlik özel bir meslektir, bir uzmanlık işidir. Bilmek başka, öğretmek başkadır. Çoğu okullarda öğretmen azdır. Çoğu öğretmen de öğretmenliğe lâyık değildir. Bir taraftan çok öğretmen yetiştirilirken, bir yandan da niteliğe önem vermemiştir³.

Genel sosyal çevreyi iyi hazırlamadan yapılacak yeniliklerin başarılmaması zor olur. Bizim Batılılaşmamızın önemli nedeni, bir harekettten önce çevrenin iyi hazırlanmamış olmasıdır. Eğitimde yapılacak girişimlerde de toplumun durumu göz önüne alınmalıdır. Amacı ve metodu çeşitlendirmeden, eğitim bilimi ve sosyoloji prensiplerini tam olarak uygulamalıdır⁴.

Öneriler: M. Şemsettin Bey'in çeşitli yazılarında çözüm olarak getirdiği öneriler, şu şekilde sıralanabilir:

- İlköğretim, gerçekten sıkı bir zorunluluk altına alınmalıdır.

¹ M.Şemsettin, Talim ve terbiyede ebeveynin...", S.417-419.

² M.Şemsettin, "Talim ve terbiyede mektepler, Sebilü'r-Reşad, VII/206(1328), S.460-462; VIII/207(1328), S.477-478.

³ Zulmetten Nura S.298-304.

⁴ M.Şemsettin, Terbiye-i İçtimaiye prensipleri", Sebilü'r-Reşad, VIII/203(1328), S.398-400.

- Liselerden ve sultanilerden önce ilköğretmen okulları açılmalı, ilköğretimi yaygınlaştırmaya çalışmalıdır.
- Programları değiştirmeden yeni okullar açmak zararlıdır. Programlar yerel ihtiyaçlara uygun olarak değiştirilmeli, üretici yetiştirmeye yönelik olmalıdır. Programları eğitim müdürleri ve müfettişleri hazırlamalıdır.
- Eğitim Bakanlığında sağlam bir örgüt kurulmalıdır¹. • Lise ve idadi mezunları sınavla altı aylık bir pedagoji kursuna alınmalı ve başaranlar rüşdiye öğretmeni yapılmalıdır.
- Bulgaristan'daki gibi, üniversite mezunları üç yıl Anadolu'da rüşdiye öğretmenliği yapmaya zorunlu tutulmalıdır. Her şeyden önce ilkokul ve rüşdiyelere öğretmen yetiştirmeye çalışmalıdır².
- Kadınlar, çocukların eğitiminden birinci derecede sorumludurlar. Kızların eğitilmemesi büyük bir yanlış ve günahıdır. Kadın da erkek kadar ilim öğrenmeye mecburdur. Oğlanların gelecekte sefaletе düşmemeleri için de kızların eğitilmesi zorunludur³.
- Din dersi öğretmenleri aynı zamanda yeni fenlen de bilmelidirler. Ahlâkî eğitime tâ ana kucağından itibaren büyük bir önem vermelidir. Ana-babalardan mubassırlara kadar herkes bu hususta yardımcı olmalıdır⁴.
- İlkokul ve rüşdiye programlarına sağlık dersleri konmalı, okullarımızdaki beden eğitimi derslerinde İsveç jimnastiği uygulanmalıdır⁵.
- Köylüleri aydınlatmak için “Tenvir heyetleri” kurulmalı, yanlı “mıntika mektepleri” açılmalıdır⁶.
- Mekteb-medrese ayrılığı artık ortadan kaldırılmalıdır¹.

¹ Zulmetten Nura. S. 299-302.

² a.g.e. S.303-304.

³ a.g.e. S.26.

“Talim ve terbiyede mektepler”, 5.462.

⁴ Zulmetten Nura, S.39,313-319.

⁵ a.g.e. S.320-327.

⁶ Maziden Âtiye, S.310-314.

3.7. KADIN EĞİTİMİ AKIMI

Eğitim tarihinde kızların eğitimi sistemli olarak, çok geç ele alınmıştır. Kızların sistemli eğitimi ilk defa Rönesansla başlamaktadır; hem de özellikle asil kadının eğitimi şeklinde ele alınmıştır. Ondan önceki devrelerde “eğitim”, yalnızca erkek çocukların eğitimi şeklinde kabul edilegelmiştir. Bu husus da ataerkil aile geleneğinin bir sonucu olarak belirlenmiştir.

Bu akım 16. ve 17. yüzyıllardan itibaren İngiliz ve Fransız kültür çevrelerinde ilk defa sistemli olarak başlamıştır, özellikle F.d.S.d.M. de Fenelon (1651-1715) tarafından işlenmiştir. Daha sonraları kadınların eşit haklara kavuşturulması yönündeki çalışmalara paralel olarak kızların eğitimi işi de eğitim tarihinde gerekli yerini almaya başlamış ve bu husus çeşitli düşünürler tarafından işlenmiştir.

Bizde bu sorun ilk defa İkinci Meşrûtiyet’te ciddî bir sorun olarak tartışma konusu yapılmaya başlanmıştır.

3.7.1. HALİDE EDİB (ADIVAR)

Hayatı: 1884'de İstanbul'da doğdu. Önce evinde Şükrü Efendi (Ebu'l-lisan)'den Arapça, Rıza Tevfik'ten (1868-1951) Türkçe ve Salih Zeki'den Matematik dersleri aldı. 1901'de Amerikan Kız Kolejini bitirdi. Salih Zeki ile evlendi, iki oğlu oldu ama sonradan boşandılar. 1908'den itibaren birçok gazete ve dergilerde yazılar yayınladı. 1917'de Suriye'ye gitti ve orada kız okullarını kurdu. Aynı yıl Doktor Adnan Adivar'la evlendi.

1918-19'da Dârülfünun Edebiyat Şubesinde Garp edebiyatı müderrisi oldu. Mütareke sıralarında Fatih ve Sultan Ahmet'te yapılan açık hava toplantılarında söylediği heyecanlı nutuklar yüzünden, 19 Mart İstanbul işgalinde evi basıldı. Ancak kendisi kocasıyla beraber Anadolu'ya geçti ve Millî Mücadeleye katıldı, İstanbul hükümeti tarafından kurulan Kürt Mustafa Divan-ı Harbinde hakkında

¹ a.g.e. S.315.

ölüm karan (idam) verilen altı kişiden biri oldu. Kurtuluş Savaşı sırasında birçok yararlı çalışmalarda bulundu.

1926-1939 yılları arasında kocasıyla beraber İngiltere ve Fransa'da bulundu. 1928-29'da çeşitli Amerikan üniversitelerinde yakın doğu düşünce tarihine dair konferanslar verdi.

1931-32'de Columbia Üniversitesinde misafir Türkiye Fikir ve Edebiyatı profesörü oldu. 1935'de de Hindistan Delhi Müslüman Üniversitesinde misafir profesör oldu. Kalküta, Banares, Hint Üniversiteleriyle Haydarabat. Ahgar, Lâhur ve Peşaver Müslüman Üniversitelerinde konferanslar verdi. 1939'da İstanbul'a döndü ve 1940'dan itibaren İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Edebiyatı profesörlüğü görevinde bulundu. 1950-54 yılları arasında milletvekilliği yaptı. Sonra gene profesörlüğe dönerek 1964'de ölünceye kadar bu görevde kaldı.

Önemli Eserleri: Seviye Talib, İstanbul, 1909; Handan, İstanbul, 1912; Yeni Turan, İstanbul, 1913; Son Eseri, İstanbul, 1912; Mevcut Hüküm, İstanbul, 1918; Dağa Çıkan Kurt, İstanbul, 1922; Ateşten Gömlek, İstanbul, 1922; Vurun Kahpeye, İstanbul, 1926; S i ne ki i Bakkal, İstanbul, 1936; Zeyno'nun Oğlu, İstanbul, 1928; Kalp Ağrısı, İstanbul, 1928; Raikin Annesi, İstanbul, 1924 v.s. ;

Halide Edib, Türk sanat hayatında olduğu gibi, İkinci Meşrûtiyet fikir ve eğitim hayatında da çok etkili ve önemli bir şahsiyettir. Eserleri, kadın ve kadın sorunları üzerine kuruluydu. Eserlerinde, yazılarında, konferanslarında toplumun ana meselelerinden birisinin kadın eğitimi, eşitliği ve hürriyeti olduğunu savundu ve bu hususla gelişim yolları aradı.

Meşrûtiyetin daha başlarında. Tanin'de çıkan yazılarında kızlar için okullar açılması gerektiğini kuvvetli, sert ve güzeldir dille ifade etti¹.

1909'da bazı arkadaşlarıyla "Teali-i Nisvan Cemiyeti"ni kurdu. Bu cemiyet, kadını sosyal hayata alıştırmak amacıyla kurulmuştu. Okuma-yazma, çocuk bakımı, ev idaresi, yabancı dil kursları açtı. Halide Edib'in de katıldığı pekçok konferans serileri düzenledi.

¹ Sönmez,Emel, "Türk Romanında kadın hakları" Türk Kültürü Araştırmaları, 3-6 1966-69),S.56-57.

Halide Edib, ilk defa 1909'da yayınladığı “Seviye Talib” adlı eserinde İngiliz ve Türk kadınları arasındaki sosyal farklılıklardan şikâyet etti. Bizim kadın lan m izin gazete okuyup mektup yazacak kadar okuma-yazma öğrendiklerini, kalan bütün zamanlarını ev işlerine ayırdıklarını ve sosyal sorunlarla hiç ilgilenmediklerini belirtti². O dönem dünyada feminizm hareketlerinin en çok hızlandığı dönemlerden biri idi. Dünya feminizm hareketine Türk basın ve eğitim hayatı da gayet faal olarak katılmıştı. Halide Hanım eserinde ciddî bir şekilde feminizmin özüne eğildi ve Türk kadınlarının canlı hayattan, dışardaki sosyal hayattan niçin tamamen çekildiklerini bulmaya çalıştı. Bu kadınlar hareketsiz, gevşek, kocalarının “halet-i ruhiyelerine yabancı”dırlar¹. Yazar Meşrûtiyet’ten sonra gelişen feminizm hareketlerinden de kuşkuluydu. Bu, hürriyeti güzelce kullanmayı, öğrenecek bir eğitimden geçirilmeyen, ahlâki bir olgunluğa ulaştırılmamış kadınları süslü bir oyuncak yapacak, buna tepki olarak bazı mutaassıplar da kadınlarını mutlak esarete bırakacaklardır, diyordu. Oysa kadını bir arkadaş, gelecek nesillerin annesi ve mürebbisi olarak yetiştirmek gerekti. Türkiye’de, feminizmi bu şekilde anlayıp gerçekleştirmeye çalışanlar çok az, üstelik hepsi nazariyeci, uygulayıcı yok, fikirlerini savunuyordu².

Ona göre, kadınlar belli bir eğitimden geçirilmeden kendilerine verilen hakların hiç birisinden tam anlamıyla yararlanamazlar. Sosyal hakların ne demek olduğunu, bunlardan nasıl yararlanılacağını kadınlara Öğretmek gerekir. Halide Hanım, kadınların da dinî bir dünya anlayışından vatan ye millet esaslarına dayanan bir dünya anlayışına geçirilmeleri gerektiğine inanmaktadır³.

Yazar bu eserinde “frenk taklitçilerine” şiddetle çatmakta, kadın üzerindeki eski-yeni çatışmasının problemlerini de dile getirmekteydi. Seviye Talib’in sonunda eserin kahramanı kadın vicdanen hür, güçlü bir kadın olur. Oğlunu o şekilde yetiştirir.

Halide Edib, 1910 yılında Moll Home’in “İlm-i Talimin Psikolojik Esasları” adlı eserini esas alarak “Talim ve Terbiye” adlı bir eser yayınladı⁴. Halide Hanım kaynak eserini

¹ Halide Edib, Seviye Talib, İstanbul, 1342. S.4-5.

² a.g.e: S.6-7.

³ a.g.e. S.13-14.

⁴ Halide Edib. Talim ve Terbiye, İstanbul 1327.

seçerken, psikolojik bir eser olmasına dikkat etmişti. Çünkü ona göre, nasıl sanayiye kimya, tıbbı bakteriyoloji, ticarete iktisat ilimleri can vermişlerse, eğitime de psikoloji can vermekteydi¹. Elli yıldan beri, gelişmiş ülkeler eğitimi çok etkili bir vasıta olarak kullanmaktaydılar. Çocuklarına eğitim vasıtasıyla gelecekteki ülkelerini (gaye-i hayal) aşıyorlardı². Bizde, bu gaye-i hayalin ne aracılığıyla gerçekleştirilebileceği, Meşrûtiyetin ilk yıllarında oldukça araştırıldı. Kimi ordu dedi, kimi “umûr-u nafia” dedi, kimi ticaret ve hırfet dedi. Ama hepsi de bunun temelini ancak eğitim sağlar görüşünde birleşiyorlardı³. Halide Edib o sıralarda Londra'dan birçok eğitim ve özellikle öğretim metodları hakkında eserler getirtti. 31 Mart olaylarının Halide Hanım'a çok büyük etkisi oldu. O artık, millî emellerin, hüviyetimizin eğitim aracılığıyla çocuklara çabucak verilmesinde acele etmeye başladı. 31 Mart olayları, eğitimde acele edilmezse, meydana gelebilecek pek çok olayların küçük bir örneği idi. Halide Edib “Talim ve Terbiye” adlı eserini bu acelelikle Moll Home'un eserinden ta 1909'da “Türklere tatbik” etti. Ama basımı ancak 1911'de yapılabildi.

Bu eserde elbette ki Halide Hanım'a has birçok eğitsel görüşler vardır. Ancak bunları tam ve doğru olarak belirleyebilmek için asıl kaynak eserle karşılaştırmalı bir çalışma yapmak gerekir.

Halide Edib'in 1912'de yayınlanan “Handan” adlı eseri ise, İkinci Meşrûtiyet dönemindeki vasat eğitimden çok farklı bir eğitim görmüş olan Handan'ın romanıdır. Farklı eğitim Handan'ı güncel olaylara derin ilgi duyan, zihnî konuları tartışan, ciddî konular üzerinde duran bir kız yapmıştır. Handan, Nâzım adlı bir Öğretmenden eğitim görmüştür. Önce ata binmeyi- öğrenmiştir. Kitap ve müzik sevgisi o kadar güzel ve derin aşılanmıştır ki, Handan yazarlar ve bestekârlar üzerinde tartışmalar yapabilmektedir. Handan'a, kurtuluş ve gelişme çabasında bulunan ülkede kadınlara düşen önemli görevler de iyice anlatılmıştır. O, bütün bunları peçe altında yapmıştır. Ancak bu eğitim ve zihniyetle Handan, o günkü Türk toplumuna uyamamıştır.

¹ a.g.e. S.3.

² a.g.y.

³ a.g.e.S.5-6.

Ahmet Agayef'in 28 Haziran 1911 tarihli "Hakk" gazetesinin ilâvesinde Türkiye'deki yabancı okullarla ilgili olarak verdiği rakamlar ve hükümler, o zamanki basında Önemli tartışmalara yol açtı. Burada tartışmaya girenlerden birisi de Halide Edib Hanım idi. Agayef'in genel suçlamalarına karşı, kendi eğitim gördüğü Üsküdar The Society of the Promotion of Femal Education okulunu savunuyordu¹. Bu okuldaki öğretmenlerin hiçbir zaman dinî ve millî bir telkinde bulunmadıklarını, okuldan çıkan hiçbir kızın da millî, dinî ve sosyal ideallere hizmet etmediğini uzun uzun anlatıyordu. Buna karşılık Ahmet Agayef "*Mektep, kavmiyet ve milliyetin temel tacıdır. Misyoner Mekteplerinde Türklük ve İslâmiyet mi öğretiliyor?*" diye soruyordu². Bunlar öğrettikleri yabancı dili kendi tarih, edebiyat ve dinleri üzerinden öğretiyorlardı. "Nasyonalist"ler Jön Türk'te, Tercüman-ı Hakikat'te yabancı uzmanların getirilmesini savunan kişilerdi. Ama Fransa'nın bile bütün misyoner okullarını kapattığı, misyonerleri sınır dışı ettiği bir çağda çocukların ilk millî ve dinî eğitimleri bu kurumların eline, verilmemeliydi, Bir başka kadın ise kendisinin eğitimi sırasında birkaç katolik "soeur" okulu değiştirdiğini, Türklüğün aşağılandığını belirterek; bu okulların tamamen kozmopolit zihniyette kişiler yetiştirdiğini iddia ediyordu³.

Yabancı okullarda okumam benim "mutaassıp bir nasyonalist" olmama engel olamadı diyen⁴ Halide Edib; çocuklara derin, vakur, şiddetli bir kavmiyet hissi vermeye çalışıyordu. Ülkemizde ideal (emel) yok ve olmadığı sürece de istikbâl de yoktur. Millî, .dinî ve vatanî ideallerin verilmemesi suçu okullarda değildir. Bunu tâ ailelerde, ailenin kuruluşu, yaşayışı ve genel olarak Türk toplumunun sosyal ve ahlâkî şartlarındadır. Bu idealsizlik görünüşte okullarımızdadır. Oysa gerçekte toplumun yaşayışında, özündedir. Bu fikirleri savunan Halide Edib Hanım "bugünkü yegâne ideal, Türk nasyonalistliği ve yeni lisan taraftarlığıdır", diyordu⁵. Ama hemen arkasından da yabancı okul mezunlarına hücum etmenin nasyonalistime sığmayacağını belirtiyordu.

¹ Halide Edib, "Yusuf Akçora Beyefendiye", Tanin, 6 Temmuz 1912.

² Ahmet Agayef, "Mecburî bir cevap", Hakk, 12 Temmuz 1912.

³ Nezihe Muhlis, "İdeal makalesi münasebetiyle", Hakk, 17 Temmuz 1912.

⁴ Halide Edib, a.g.m.

⁵ a.g.m.

Halide Edib ilköğretimin “millî bir muhitte” yapılmasını, ama idadi ve daha sonraki öğretimin başka bir yabancı okulda yapılmasında hiçbir mahzur görmediğini belirtmekleydi. Hattâ bu daha faydalıdır, diyordu¹. Amerikalıların bile -öğretim bakımından çok üstün oldukları halde- Avrupa'ya öğrenci gönderdiklerini hatırlatıyor. Nezihe Hanım ise, bizim gençlerimizin Amerikan gençleri olmadığını hatırlatıyordu².

Halide Edib'in İkinci Meşrûtiyet dönemindeki eğitim görüşlerinin en ideal ve berrak şekilde açıklandığı eseri 1913'de yayınlanan “Yeni Turan” adlı eseridir³. Bu eser ütopyik bir eserdir. Burada Handan'dan da, Macide'den de farklı, yepyeni bir kadın tipi anlatılır. Macide ve Handan, erkekler tarafından yetiştirilen, ne kadar atılgan olsalar da gene erkeklerin gerisinde, toplumla uyuşamayan tiplerdi. Yeni Turan'ın Kaya'sı ve diğer kadınları ise evlerinin duvarlarını aşmış çalışkan bir toplum üyesi olmuş, ülkenin her yanında okullar açmış, erkeklerle elde vererek yeni bir vatan kurmaya çalışmaktaydılar. Gerçi o zaman kızların okutulması, bunlara sosyal hayatın her yanında yer verilmesi v.s. basında sürekli olarak tartışılıyordu ama Yeni Turan kadınları onlardan çok çok ilerdeydiler. Yeni Turan'daki kadınlar İkinci Meşrûtiyet dönemi Osmanlı kadınlarından ziyade Orhun yazılarındaki, Dede Korkut hikâyelerindeki kadınlara benzemekteydi⁴.

Halide Edib, bu eserinde Türk kadınına eskiden olduğu ve uzun yıllar (telemini çektiği üstün bir mevkie çıkarmıştı:

“Yeni Turan'ı en çok göze çarptıran şey, belki de Türk kadını müessesatı idi. Yeni Turan, kadın kırı da okutuyor, kadınlarını da yanı başında çalıştırıyordu. (...) Yeni Turan, hasta bakıcılık eden, ciddi surette hastabakıcı yetiştiren, ordunun dikişini dikmek için kadın ameliyathanelerinde çalışan, iktisadî, insanî ve daha bilmem yüz türlü çalışan akın akın kadınları vardı”⁵.

¹ a.g.m.

² Nezihe Muhlis, a.g.m.

³ Halide Edib; Yeni Turan, İstanbul 1329

⁴ Sönmez.E., a.g.m. S.66.

⁵ Yeni Turan, S.10

Kaya Hanım, Yeni Turan okullarını ilk önce Erzurum'da açmıştı. Bu işte kendisine kadınlar yardımcı olmuşlar, on yıl içinde bu kentte 15-20 okul açmışlardı¹. Bu okullar özel okullardı. Yeni Turan gençleri yetiştiriliyordu. Resmî okullar dinsiz gençler yetiştiriyorlardı. Oysa Yeni Turan okullarındaki programda din dersleri saatleri daha az olmasına rağmen uygar olmayı İslâmlığa aykırı görmeyen, hayatının onca meşguliyeti ve eğlencesi arasında bile ibadet eden dindar Yeni Turan gençleri yetiştiriliyordu². Bu okullarda hemen hiç politika yoktu. Amelî surette ziraat, çocuklara gerekecek kadar “malumat-ı ibtidaiye” ve en çok sağlık ve sağlıklarının gerekliliği üzerine kurulmuş öğretim gösteriyordu. Cuma günleri sinematograflarla çocuklara ve köylü kadınlara en basit tarzda sağlıkla ilgili, pratik ve tarım konferanstan veriliyordu³.

İstanbul'un her mahallesinde Yeni Turan'ın kurduğu “Cuma Mektebi”^{*} vardı. Bu okullar sade bir salonda, kadınların idare ettiği, çocuklara dinî, ahlâki ve yararlı bilgiler veren okullardı. Burada hikâye anlatılır, resim dersleri verilir, elişleri yaptırılırdı⁴. Yeni Turan Partisi İstanbul'da her mahallede okul parası veremeyecek kadar fakir olanların çocuklarını, açtığı okulların birinde parasız olarak okutuyordu⁵.

Yeni Turan Partisi hükümet olunca Anadolu'yu baştanbaşa okullarla donatır. İlköğretim zorunlu kılınır ve şiddetle ilkokul öğretimi görmemiş Anadolu çocuğu bırakılmaz. Hükümet birçok Turanlı genç çiftçiye Avrupa'da öğrenim imkânı sağlar⁶.

Halide Edib'in eserinde Yeni Osmanlı Partisi, Yeni Turan Partisinin rakibidir. Bunlar Turan hareketini kadınların faaliyetleri, İslâmiyete uygunluğu vb. açılardan gözden düşürmek istemişler ama başaramamışlardır. Üstelik bu bakımlardan onları takdir etmekten de kendilerini alamamışlardır.

¹ A.g.e. s.15

² A.g.e s.13.

³ A.g.e. s.16

^{*} Pazar Okulu gibi.

⁴ A.g.e. s.12

⁵ A.g.y.

⁶ A.g.e. s. 137-138.

Yeni Turan sosyal düzeninin kumcusu Kaya adlı bir kadındır. Halide Edip burada kadın gücünün, toplumu değiştirmede ne etkili bir silâh ve potansiyel olduğunu sembol olarak anlatmıştır. Burada yeni bir Türk kadını nesli gösterilmektedir.

Uygar batı toplumlarıyla, o zamanki geri kalmış Türk toplumu arasındaki yegâne fark içtimaî farktır. Kadınlara karşı nokta-i nazarımız farklıdır. Fakat ocağımızı ısıtacak hararetin membaı, yurdumuzu yeşillendirecek ümrânın vasıtası, hepsi bu kadın meselesinden ibarettir¹.

Yeni Turan eğitim sistemi erkeği ve kadını sorumlu ve mutlu aile reisleri ve birbirlerinin arkadaşları olarak hazırlamaktadır. Yeni Turan düzeni, kadın-erkek işbirliğiyle gerçekleştirilecektir².

“Yeni Turan kadınlarda ahlâkî, içtimaî bir inkılâp yapar; kadınları bir et, bir makina halinden çıkarıp, erkeklere temiz bir arkadaş, çocuklara ve bütün memlekete bir ana, bir mürebbi yapmak için çalışır”³.

Halide Edip, siyasî düzen bakımından Meşrutî bir federasyonu, adem-i merkeziyeti savunmaktadır, Türkleri güçlendirecek Yeni Turan düzeni merkeziyet değil, federasyondur, diyordu⁴.

¹ A.g.e. s.71.

² A.g.e. s.74.

³ A.g.e. s.30.

⁴ A.g.e. s.44-45,50.

3.8. BEDEN EĞİTİMİ AKIMI

Eğitim tarihinde beden eğitimi özellikle ilkçağlarda büyük bir yer tutmaktadır. Antik çağ Yunan eğitiminde beden gelişimi, eğitimin en önemli, amaçlarından ve dayanaklarından biri idi. Sparta şehir devletinde geliştirilen “pentatlon” ve Atina şehir devletinde gelişen “Gymnasionlar bunun en açık delilleridir. Ancak Yunanlılardan sonra beden eğitimi yavaş yavaş terk edilmiş, Avrupa ortaçağında ise hemen hemen tamamen unutulmuş bir duruma gelmiştir.

Daha sonra F. Rabelais (1499-1553), M.de Montaigne (1533-1592), J.-J. Rousseau (1712-1778). Chr. G. Salzmann (1744-1811) v.s. gibi eğitimciler jimnastik ve vücut idmanlarını savunmuşlar, ancak bir başarı sağlayamamışlardır.

19. yüzyılda ise H.Spencer'in (1820-1903) olumlu fikirlerinden sonra Thomas Arnold (1795-1842) eğitimin ağırlık merkezinin vücut idmanları olduğunu ileri sürerek İngiliz kolejleri ve diğer okullarda sportif oyunlar ve beden eğitiminin yer almasını sağlamıştır.

Bütün ülkeler beden eğitiminden ve onun kollan olan spor, oyun ve jimnastikten çocuk karakterinin oluşumunda yararlanmak istemişler, her kademedeki okul programlarına bol bol beden eğitimi dersleri koymuşlardır. Böylece “spor pedagojisi” adlı bir eğitim bilimi dalı doğmuş, özellikle İsveç jimnastiği bütün dünyaya hızla yayılmıştır.

Türkiye'de gerçek beden eğitiminin okullara girişi, Meşrûtiyet döneminde ve Selim Sırrı Bey'in çalışmalarıyla olmuştur.

3.8.1. SELİM SIRRI (TARCAN)

Hayatı: 12 Mart 1874'de Yenişehir(Mora)'de doğdu. Babası Miralay Yusuf Efendi idi. Yenişehir'in Yunanlılar tarafından alınması üzerine 1880'de İstanbul'a geldi. Bir yıl Mirahur mahalle mektebinde okuduktan sonra Galatasaray Sultanisine yazıldı. Oradayken Mühendishane-i Berrî-i Hümayûn sınavını kazandı. 1896'da İstihkam mülazım-ı evveli olarak bu okuldan çıktı. İkinci Meşrûtiyetin ilânına kadar bir çok askerî birliklerde ve okullarda çalıştı. Meşrûtiyetin ilânından sonra Stockholm “Terbiye-i Bedeniye Dârülmualimin”ne gönderildi. Oradan döndükten bir yıl sonra

askeriyeden ayrıldı. “Umum Mekâtib-i Mülkiye Terbiye-i Bedeniye Müfettişliği”ne atandı. Öğretmen ve konferansçı olarak kendini tamamen eğitime verdi. Hattâ kendisi “Terbiye-i Bedeniye Mektebi” adlı özel bir beden eğitimi okulu da kurdu. Yurt dışında çeşitli kongrelerde Osmanlı Devleti’ni temsil etti. 1912 Olimpiyat oyunlarına katıldı. Avrupa’da pek çok incelemelerde bulundu. Orada konferanslar vererek Türkiye’yi tanıttı. Yurt içinde bir taraftan kadın ve kızlara bile beden eğitimi uygulamaları yaptırırken, bir taraftan da “Medresetü’n Vâizîn”de öğretmenlik yaptı.

Selim Sun Bey, 12 Mayıs 1916’da şahsî gayretiyle Türkiye’de ilk defa “İdman Bayramı”nı düzenledi. Millî Olimpiyat Komitesi’ni kordu. 1930 yılına kadar bu Komitenin başkanı olarak çalıştı. 1935 yılında, Eğitim Bakanlığı baş müfettişliğinden emekliye ayrıldı. 1935-1946 yılları arasında Ordu milletvekili olarak Meclis’te çalıştı. 1956 yılında İstanbul’da öldü.

Yayın hayatı; Selim Sun Bey, çok iyi bir hatip-olmasının yanı sıra, devamlı olarak yazardı. 2520’yi aşan makalesi ve irili ufaklı 58 kitabı vardır¹. İkinci Meşrûtiyet dönemi içinde makalelerini yayınladığı önemli süreli yayınlar: Hizmet (İzmir), Servet-i Fünûn, Musavver Muhit, Muallim, Muallimler Birliği, Osmanlı Genç Dernekleri, Sabah...

Ayrıca kendisi de 1911-12 yılında Terbiye ve Oyun adlı bir dergi çıkarmıştır.

1908-1914 arasında yayınladığı önemli eserleri de şunlardır: İsveç Usulünde Jimnastik. Terbiye-i Bedeniye, İstanbul 1326; Bizce Meçhul Hayatlar. İsveç’te Gördüklerim, İstanbul 1327; Macaristan’da Terbiye-i Etfal, İstanbul 1330; Terbiye-i Bedeniye, İstanbul 1331; İsveç Usulünde Terbiye-i Bedenîye ve Mekteb Oyunları, (Prof.T.L.Gren’den çeviri) İstanbul 1329; Terbiye-i Bedeniye,* (Dyknts’dan çev.) İstanbul 1330.

“Terbiye-i Bedeniye Mektebi”: Okulun kurucusu Selim Sırrı Bey’dir. İstanbul’da Rıza Paşa Yokuşunda 20 Aralık 1909’da kurulmuştu. Okula ilk kaydolanlar arasında (Prens) Sabahaddin Bey de vardı. Londra, Petersburg, New York ve Stockholm şehirlerindeki okullar örnek alınarak kurulmuş olan okul “azalan kuvvetlendirmek,

¹ Sel, Ruhi, “Selim Sırrı Tarcan”, Öğretmen dergisi, XV/173(1962), S 7

vücudu terbiye etmek”, amacını güdüyordu¹. 7-60 yaş arasındaki erkekleri kabul ederi okulun ana dersleri şunlardı: Kılıç, Düello Maçı, Boks, Alafranga Güreş, Nişan Atma, İsveç ve Alman Jimnastikleri. Bu dersler nazarî ve amelî olarak veriliyordu. Öğretim süresi üç yıl olan okulda, devam durumlarına göre dört sınıf vardı: Hususî, mecburî, ihtiyarî ve heveskârân sınıfları. Cuma günleri hariç her gün saat üçten altıya kadar açık olan okulda “dinden ve politikadan konuşmak yasaktı.” Dersler ve duşlar ücretli idi. Selim Sırrı Bey 1909 Mayısında İsveç'e gittiğinden, okul daha sonra çalışmamıştır.

Görüşleri: Selim Sırrı çeşitli nedenlerle Avrupa'yı en çok gezen ve kendi alanında Avrupa'yı en iyi bilen kişilerden biriydi. Her alanda çok faal ve temsilci idi.

“Şark ve garbın bazı irfanından toplayabileceği mahsulatı genç, mütefekkir dimağların istifadesine” koymaya çalışıyordu². “Takip edeceğimiz meslek ne İngiliz ne Fransız ne de Alman terbiyesi olacaktır. Yalnız bu üç büyük milletin şâyân-ı takdir olan evsaf ve mesaiini taklit etmeye mecburuz...” diyordu³.

Selim Sırrı, eğitimde tensik ve ıslâha en önce ilkokullardan başlanması gerektiği üzerinde ısrarla durmaktadır. İnsan hayatının bu en önemli devresi bizde çocuğun tabiatına tamamen zıt bir biçimde geçirilmektedir. Hem “sakin, uslu çocuk” zihniyeti, hem de ilkokullardaki uygulamalar memleketin geleceğini mahvetmektedir⁴.

Çocuklara verilecek ilk eğitim, beden eğitimidir. Çünkü manevî eğitim, beden eğitimi sayesinde kazanılır. Çocuğu “âlim” etmeden önce “adam” etmek lâzımdır ki, bu da beden eğitimi ile olur⁵.

Bizim okullarımızda aşağı yukarı elli yıldan beri jimnastik dersleri vardır. Fakat bu ampirik jimnastik dersleri kimlerin elindedir ve ne yarar sağlamıştır? Şişmanlara ve zayıflara yapılmayan, yalnızca istekli bir kaç kişiye yapılan bu dersin amacı nerede kalmıştır? Beden eğitimi öğretmeni anatomi, fizyoloji ve tababetin yanı sıra

¹ Okulun yönetmeliği 19 Teşrinisani 1324 tarihli “Serbesti” gazetesinde yayınlanmıştır.

² Selim Sırrı, “Meslek ve maksadımız”, Terbiye ve Oyun, 1/1(1327), S.1.

³ Terbiye ve Oyun, 1/3(1327), S.44.

⁴ Selim Sırrı, “Mekteplerimiz ve Spor”, Musavver Muhit dergisi, 4 Kanunuevvel 1324, s.108.

⁵ Selim Sırrı, İsveç Usulünde Jimnastik. Terbiye-i Bedeniye, S.47.

hareket nazariyelerini de bilmelidir. Okullarımızda uygulayacağımız tehlikeli olmayan, sıhhi ve fennî İsveç jimnastiği olmalıdır¹.

Selim Sırrı, sürekli olarak yenilenen okul programlarında jimnastik dersi saatlerinin artırılmamasından yakınmaktadır².

Bir toplumda kadının eğitimi çok önemlidir. Çünkü çocukların ilk “mürebbi”leri anneleridir. Çocuk, ilk özel eğitimini aile içinde alır. Aile içinde anne çocuğuna ahlâkî enlemleri, baba da bilgi ve kazanç yollarını öğretmelidir³. Kadınlar çocuklarını hem sağlık kurallarına uygun yetiştirmelidir hem de onları toplum hayatına hazırlayan bir özel terbiye vermelidirler⁴. Bu nedenle kadınlarımızın sosyal seviyelerini yükselterek onlar bir yüksek tahsil ve terbiye vermelidir. “... *dünyada her türlü terakkiyatın masdar-ı kemâlâtı medeniye ve bu kemâlâtın miyarı sahihi kadınlardır*”⁵. Oysa bizim toplumumuzda kadınların yüzyıllardan beri süregelen yasayı tarzları onların bütün sinirlerini bozmuş, korkak, çekingen hale getirmiştir Kadınları bu ruh durumundan kurtarmada beden eğitiminin de büyük rolü olacaktır⁶.

Okul, çocuğu hayat mücâdelesine itmeli ve her konuda işbölümü esaslarına alıştırmalıdır. Çocuk körü körüne itaat eden bir makine haline getirilmemelidir, ona hür bir terbiye vermelidir⁷. Selim Sırrı, jimnastik oyun, spor v.s. gibi beden eğitimi konularında Batının en yeni fikirlerini Türkçeye aktarmış ve onların uygulanması yönünde bitmez tükenmez çalışmalar yapmıştır.

Selim Sırrı, sporu gençler arasında yaymak için pek çok uğraşmıştır. Eğitim çalışmalarının yanı sıra 1911 yılında “Dârülfünun Gençleri Terbiye-i Bedeniye Kulübü”nün kurulmasına da önderlik etmiştir.

¹ Selim Sırrı, “Hakikate doğru”, Musavver Muhit, 26 Şubat 1324, S.276-277.

² Selim Sırrı, “Gençlere”, Musavver Muhit, 27 Teşrinisani 1324, S.89.

³ Selim Sırrı, “Gençler”, Terbiye ve Oyun, 1/1(1327), S.2-4

⁴ Selim Sırrı, “Çocuk terbiyesi”. Terbiye ve Oyun, 1/2(1327). S.17-18.

⁵ Selim Sırrı, Meslek... S.1.

⁶ Selim Sırrı, İsveç Usulü Jimnastik.., S.48.

⁷ Selim Sırrı, “Mekteb oyunları”, Terbiye ve Oyun, 1/1((1327), S. 10 n-

4. İKİNCİ MEŞRÛTİYET DEVRİNDE MAARİF ALANINDAKİ GELİŞMELER

4.1. MAARİF İDARESİ

4.1.1. EĞİTİM ÖRGÜTÜ (“Maarif Teşkilâtı”)

Birinci Meşrûtiyet’ten sonra Maarif Nezareti’ndeki ilk örgüt değişimi Hakkı Bey’in yaptığı tensikat sırasında oldu. Hakkı Bey, “Daire-i İlmiye” ile “Daire-i İdare”leri birleştirdi ve üye sayısını da sekize düşürdü. Mekâtib-i İdadiye”, “Rüşdiye” ve “İbtidaiye Daireleri” yeniden açıldı. Bu dairelere yeni müdürler atandı. Eskiden bunların görevlerine bakan “Merkez Maarif Müdüriyeti” de lağvedildi¹.

Tensikat çalışmaları bütün 1909 yılı boyunca devam etti. Bu, bütün Osmanlı Devlet örgütünü sarstığı gibi Maarif Nezareti’nde de çok önemli değişikliklere yol açtı. 1908 yılında, İkinci Meşrûtiyetin ilânından hemen sonra hem dairelerdeki memur fazlalığını atmak, hem de eski İkinci Abdülhamid döneminin idarecilerini temizlemek için hızlı bir tensikata girişildi. Mizah dergileri bunu, Bakanın Bakanlıktaki memurları süpürüp alması şeklinde yorumladılar². Kadro düzenlemesi denilebilecek bu hareket önceleri Bakanların keyfî idarelerine bırakılmışken, 1909 Ağustosunda bir Komisyona devredildi³. Komisyon, dairelerin ve memurların genel genel durumları hakkında ayrıntılı bir araştırmadan sonra yaptığı kadro düzenlemelerini tamamladıkça basın aracılığıyla ilân etti. Önce Bakanlığın merkez örgütü ve Bakanlığa bağlı kuruluşlar, sonra da okullarla ilgili düzenlemeler yapıldı⁴.

¹ “Maarif Nezareti’nde”, Tenin”, 6 Ocak 1909.

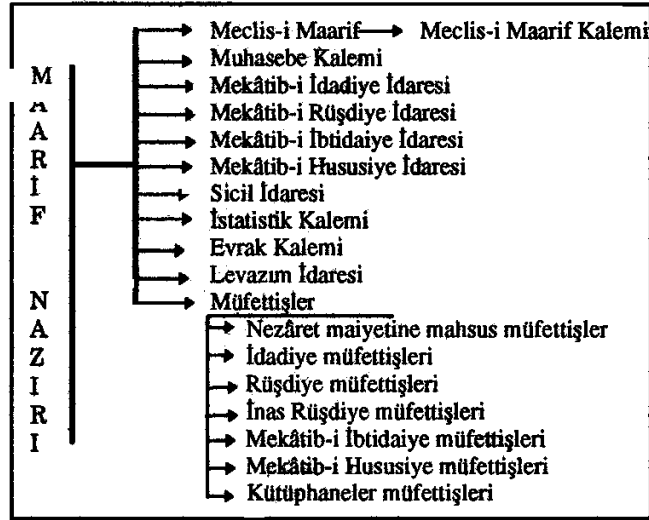
Namık Ekrem, “Ahval-i Maarif”, Mirat-ı Maarif dergisi, 1(1324), S.8-9.

² Kalem dergisi, 1(1908), kapak karikatürü.

³ “Maarifte tensikat”, Tanin, 26-27 Ağustos. 1909.

yapıldı¹. Komisyonun merkez örgütündeki kadro düzenlemelerinden sonra şöyle bir durum ortaya çıktı²:

Şema 1) 1909 yılında Maarif Nezâreti merkez örgütü

Ancak tensikat bu komisyon çalışmalarıyla da bitmedi. Emrullah Efendi zamanında Bakanın bu çalışmalara gene müdahale ettiği görüldü. Üstelik Emrullah Efendi'nin yaptığı düzenlemeler şikâyetlere neden oldu; artık tensikat kalburunun yırtıldığı, iyilerle kötülerini ayırt etmeden, gelişigüzel ve tesadüfî bir eleme yaptığı gösterilmeye başlandı³.

Bakanlık 1910 yılı başlarında merkezdeki ve taşradaki örgütüne bir V ı düzen vermeye çalıştı. Ocak ortalarında, önce Vilâyetlerdeki Maarif İdarelerine bir yazı göndererek şu hususları belirtti⁴:

Memurlar genel hizmetler için atanmışlardır. Bu işleri yapmayan memur, istifa etmiş sayılır. Memurlar sorumluluklarını bilmeli, birbirlerini uyarmalıdır. Yazışmalar çok hızlı olmalıdır. Yazılarda kullanılan dil açık ve anlaşılır olacaktır. Gereksiz işlerden kaçınılacaktır. Bir iş için başvuran vatandaşların işleri eğer

¹ Tanin, 31 Ağustos, 19 Eylül 1909.

² Tanin, 2 Eylül 1909.

³ el-Üfürük mizah dergisi 2(7 Eylül 1324) S.2'deki karikatür.

⁴ "Maarifimiz", Sabah, 17 Ocak 1910.

kânuna uygunsa hemen yapılacaktır; değilse güzel bir anlatımla açıklanacaktır. “Az yazınız, çok iş görünüz. Kâğıt değil iş çıkarın.”

Bunun hemen arkasından Bakanlık, merkez örgütteki işlerle ilgili beş kararname hazırlayarak ilgililere duyurdu¹. Bunlarda:

- 1) Yeni bir “Tahrirat Müdüriyeti” kurulmuş ve görevleri yedi madde halinde sıralanmıştı.
- 2) Bakanlık Evrak Müdürünün, evrakın kayıt ve dosyalanmasıyla ilgili görevleri,
- 3) İmza yetkileri ve “derkenar usulüyle evrak tevdiinin kaldırılması” konusunda kararlar;
- 4) Gene derkenar yazmayıp, ayrı bir evrak yazılması hakkında;
- 5) Hem memurluk hem de öğretmenlik yapanların, öğretmenlik yapmadığı günlerde maaşlarının kesilmesi hakkında hükümler vardı.

Ancak bunların pek etkili olmadığı görülmektedir. 1910 yılının sonlarına gelindiğinde gene, Bakanlığın memurları düzgün olarak görevlerine devam etmiyorlardı. Devam edenlerde de hâlâ yetki ve sorumluluk duygusu yerleşmemişti. İkinci Abdülhamid döneminden kalan 'her işi Nazıra sorma geleneği' devam ettiği gibi, daha da şiddetlenme eğilimi gösteriyordu².

Bu durum karşısında Bakanlık ileri gelenlerinden “Maarif İntihab-ı Memurin Encümeni” adlı bir Komisyon kurularak, Bakanlıktaki memurlar bu Komisyon tarafından alınmaya başlandı. 1911 başlarında bu Komisyon lağvedilerek gene her Şubenin kendi memurunu seçmesi usulüne dönüldü³.

1911 yılı Nisan'ında Maarif Nezareti örgütünde bir “Tedrisat-ı Âliye Şubesi” kurulması kararlaştırıldığı; buraya Dârülfünun, yüksekokullar ve Avrupa'da

¹ “Maarif Nezareti kararları ve tensik-i muamelât”, Yeni Tasvir-i Efkâr, 19 Ocak 1910.

² “Maarif Nezareti'nin İdare-i dâhiliyesi”, Tanin, 2 Aralık 1910.

³ “Maarif İntihab-ı Memurin Encümeni”, Sabah, 8 Ocak 1911.

öğretimde bulunan öğrencilerin bağlandığı, “karşı gazete”lerde görülen haberler arasındaydı¹.

1911 bütçe görüşmeleri sırasında Maarif Nezareti Müsteşarlığı ve Meclis-i Maarif Başkanlığı görevleri birbirinden ayrıldı; bu görevlere ayrı ayrı atamalar yapıldı². Bu sıralarda Avrupa'daki öğrencilerin idaresi Yükseköğretim Şubesinden alınarak, “Avrupa'daki Talebe-i Osmaniye Nezareti” adlı bir idare birimi kuruldu³.

İstanbul'daki okulların sağlık şartlarına elverişli olmaması, çeşitli toplantı ve Bakanlığın uyarılara neden olmuştu⁴. Bakanlık bunun üzerine bir “Heyet-i Tıbbiye” kurdu⁵. Ayrıca 1911 yılında da “Maarif Hıfzıssıhha-i Mekâtib Komisyonu” adlı bir örgüt oluşturdu. Bu bir merkez Komisyonu olacak, vilâyetlerde kurulacak komisyonlar da buna bağlı olacaktı⁶.

İkinci Meşrûtiyet devrinde eğitim örgütündeki en esaslı değişimi Emrullah Efendi 1912 başlarında yaptı. Bu değişim tamamen Fransa Eğitim Bakanlığı örgütüne dayanılarak yapılmıştı. Emrullah Efendi'nin 1912 başlarında hazırladığı yeni örgütü Şûrayı Devlet de onayladı⁷. Bu arada Emrullah Efendi eğitimin hep mevzuat yönleriyle ilgileniyordu. Öğretim sorununda hükümet patrikhanelere bazı ayrıcalıklar tanıdığı için, ilköğretim hakkında Meclis'e sunduğu yasa tasarısını geri alıyor⁸, Sorbon Üniversitesi Yönetmeliğini Dârülfünun'a uyarlıyor, ortaöğretim hakkında da bir Yönetmelik hazırlıyor⁹ ve Mart ortalarında Bakanlığın yeni örgütünü uygulamaya koyuyordu. Yeni düzenlemeye göre Bakanlığın merkez örgütü şöyle şemalandırılabilir¹⁰.

¹ “Maarif Nezaretinde teşkilât”, Sabah, 7 Nisan 1911.

² “Maarif Nezaretinde”, Sabah, 20 Haziran 1911.

³ “Maarif teşkilâtı”, Sabah, 6 Temmuz 1911.

⁴ “Mektepler hakkında tedabir-i tehaaffiziye”, Sabah, 31 Mart 1910.

⁵ “Mekâtibde hıfzıssıhha”, Sabah, 2 Ağustos 1910.

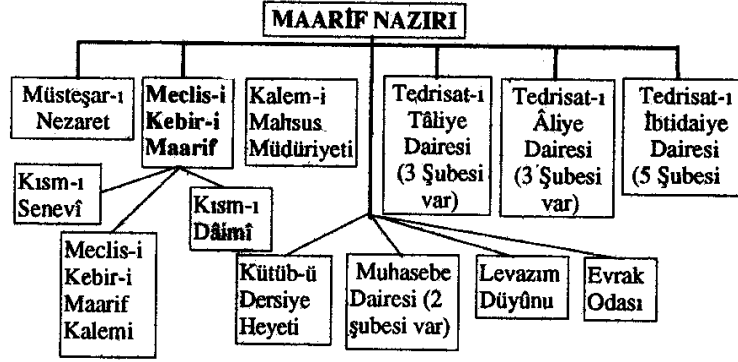
⁶ “Maarif Hıfzıssıhha-ı Mekâtib Komisyonunun Sureti Teşkili İle Vezâifine Dair Nizâm-nâme”, Takvim-i Vekayi, 842(24 Mayıs 1327).

⁷ “Maarif teşkilâtı”, Sabah, 16 Şubat 1912.

⁸ “Maarif Kanunu Lâyihası”, Sabah, 2 Mart 1912.

⁹ “Maarif havadisi”, Sabah, 15 Mart 1912.

¹⁰ “Maarif Nezareti Teşkilatı”, Sabah, 17 Mart 1912. (Şemalandırma bizce yapılmıştır).

Bakan, önce eğitim örgütünü açıklamakla yetinmiş, yönetmelik ve gerekçeyi daha sonra yayınlamıştı¹. Bu şekildeki uygulama da bazı eleştirilere neden olmuştu².

Maarif Nezareti'nin yeni örgütü ile eski örgütü arasında esas olarak üç temel fark vardı: a) Sicil, İstatistik ve Levazım daireleriyle Tedrisât-ı Hususiye idaresi lağvedilmiş; bunların görevleri Tedrisât-ı İbtidaiye, Tâliye ve Âliye dairelerine dağıtılmıştı, b) özel olarak görevlendirilmiş üyelerden oluşan eski Meclis-i Maarif lağvedilmiş; onun yerine memur, öğretmen ve müfettişlerden oluşan Meclis-i Kebir-i Maarif kurulmuştu, c) Yerlerinde bırakılan dairelerden her biri şubelere ayrılmıştı.

Emrullah Efendi'nin Bakanlık görevlerinde bulunduğu sırada yaptığı hemen her işe karşı çıkıldığı gibi, bu girişimi de pekçok eleştirilere uğradı. Sâti' Bey, tek olumlu yönün dairelerin şubelere ayrılması olduğunu, diğer taraftan dairelerin lağvı ve Maarif Meclisindeki değişikliğin hiç uygun olmadığını yazdı³. Zaten gerekçe mazbatasında çok önemli olan Meclis-i Maarif değişiminden ve Tedrisât-ı Hususiye İdaresi'nin lağvından söz bile edilmiyordu. Dünyanın hiç bir yerinde Özel okullar fermanlarla, ayrıcalıklarla, alışkanlıklarla idare edilmiyordu. Bunların işlemleri bir merkezden, yasalara bağlı olarak yapılmalıydı. Oysa yeni örgüt, bu hususta

¹ Maarif-i Umûmiye Teşkilâtı Hakkında Nizamname ve Esbab-ı Mucibe Mazbatası, İstanbul, 1328 .

Tanin, 21,22 Mart 1912.

Düstur, İkinci tertib, C.IV., S.167-173.

² M.S., "Maarif teşkilâtı", Sabah, 18 Mart 1912.

³ Sâti', "Maarif Nezareti'nin yeni teşkilâtı", Sabah, 24 Nisan 1912.

kurulmuş bir idareyi ortadan kaldırıyor. Sicil idaresinin kaldırılıp bu işlerin her dairenin kendisine verilmesi, işleri çabuklaştırmaktan ziyade karıştıracaktı. Tıpkı daha önce “derkenar”ın kaldırılıp yerine “müzekkere” usulünün çıktığı gibi, bu da çok sürmeden değişecekti. Çünkü diyor Satı Bey, bizim sistemimiz akıl ve mantığa göre kurulmamıştır. Maarif meslekleri birbirinden ayrılmamıştır¹. Meclis-i Kebir-i Maarif, Fransızların “Parlement Pédagogique”ine benzetilmeye çalışılmıştır ama ondan çok eksiktir. Yeni örgütün en aksak noktası, bu Meclisin seçiliş ve sorumluluklarıydı².

Bakan daha önce, 1910 yılında şimdi lağvettiği Meclis-i Maarifi savunmuş, kurduğu yeni şekle ise şiddetle karşı çıkmıştı. Bu yeni örgütün, Meclis’e danışılmadan düzenlenip uygulamaya konulması ise ayrı bir hatalı davranış idi³. Bütün bu eleştirilere rağmen Emrullah Efendi yeni örgütünde direndi ve özellikle “Meclis-i Kebir-i Maarifi çalıştırmaya dikkat etti”⁴.

Bakanlığın merkez örgütünün dışında taşrada ise, her vilayette birer Maarif Müdürü, buna bağlı olarak birer Maarif Encümeni ve daha küçük yerlerde de bunların şubeleri bulunuyordu⁵. 1910 yılında her Maarif Müdüriyeti olan yerde bir de “Tedrisât-ı Tâliye Encümeni” kurulması öngörülüyordu⁶. “İdare-i Umûmiye-i Vilâyât Kanunu” gereğince taşradaki eğitim örgütünün hemen hemen tümü vilâyetlere ve oradaki valilere bağlı idi. Çeşitli okulların kurulması, idareleri ve harcamalarını karşılamak valilerin elinde idi. Öğretmenlerin, müfettişlerin atanmasında, özel okul açılması için ruhsat vermede v.s. yetkili idiler⁷.

¹ a.g.m.

² a.g.m, Sabah, 27 Nisan 1912.

M.S., a.g.m.

³ Sâti, a.g.m. III, Sabah, 2 Mayıs 1912.

⁴ “Meclis-i Kebir-i Maarif, Sabah, 29 Mayıs 1912.

⁵ Maarif Encümenleri”, Sabah, 1 Nisan 1912.

“İstanbul Vilâyetinde tedrisatn ibtidaiye”, Sabah, 8 Nisan 1912.

⁶ “Tedrisat-ı Tâliye Encümenlerinin Suret-i Teşkili ve Vezaifi Hakkında Nizamname”, Düstur, İkinci tertib, C.II, S.646-647.

⁷ “İdare-i Umûmiye-i Vilâyât Mütedair 29 Şevval 1287 Tarihli Nizamnameyi Muaddel Kânûn-u Muvakkat”, Düstur. İkinci tertib, c.IV, S.421-429 (eğitimle ilgili yerler)

“İdare-i Umûmiye-i Vilâyât Kânunu Muvakkati”, Düstur, ikinci tertib, c.V, S.202-203 (Eğitimle ilgili yerler)

Balkan bozgununun acı sonuçlarını biraz olsun hafifletmek için bütün okullar tatil edilip, hastahane veya göçmen evi olarak kullanıldığı, büyük yatılı okulların mutfaklarında bunlar için yemek pişirildiği bir dönemde Bakanlıkta da “Maarif Hediye-i Harbiye Heyeti” adlı bir örgüt kurulmuştu¹.

Emrullah Efendi Bakanlıktan ayrıldığı zaman, kurduğu örgüte karşı tepkiler hemen meyvelerini vermeye başlamış; Mehmet Şerif Paşa'nın Bakanlığı sırasında eğitim örgütünde yapılacak değişiklik taşanlarını incelemek üzere komisyonlar kurulmuştu². Bu tasarılar göre İnşaat, Levazım, Sicil, İstatistik, Muhasebe, Kalem-i Mahsus, Evrak gibi kalemler bağımsız birer müdürlük haline getirilecek, merkezde Bakanın emrinde olan Felsefe, Tarih, Ulûm-u Diniyye, Arabî v.s. gibi müfettişlikler ilga edilecek, Meclis-i Maarif yeniden kurulacak, öğretim idarelerinin şubeleri ikiye indirilecekti³. Bu yeni düzenlemeye gerekçe olarak uygulamada karşılaşılan bazı güçlükler gösteriliyordu. Çeşitli illerde, idareler içinde görev ve yetki anlaşmazlığı ortaya çıkıyordu⁴. Yeni örgüt hakkında hazırlanan tasarı, 1913 Ocağı ortalarında Bakanın başkanlığında toplanan “Teşkilât Komisyonu”nda okunarak son şeklini almıştı⁵.

Maarif Nezareti'nde bunlar yapılırken Şûrayı Devlet Genel Kurulu da, eğitim bakanları değişikçe yeni bir örgüt yapılmaması, bunun için Bakanlık merkezinin çok sağlam olması, Bakanların değiştirme yetkisi olmayan bir program ve örgüt kurulmasını Maarif Nâzırına yazmayı kararlaştırıyordu⁶.

1912 yılında geçirilen büyük kolera salgını, okullarda bulaşıcı hastalıkları önlemek hususunda yeni önlemler almayı gerektirmiş, Bakanlığın okullardaki sağlık sorunlarıyla ilgilenen örgütü “Hıfzıssıhha-ı Mekâtib Komisyonu” bir yönetmelik hazırlayarak⁷, gerekli yerlerden onay aldıktan sonra uygulamaya koyulmuştu⁸.

“İdare-i Hususiye-i Vilâyât ve Umur-u Maarif”, Tercüman-ı Hakikat, 31 Temmuz 1912.

¹ “Maarif Hediye-i Harbiye Heyeti”, Sabah, 12 Kasım 1912.

² Sabah, 17 Aralık 1912.

³ “Maarif teşkilatı”, Sabah, 15 Aralık 1912.

⁴ “Maarif Nezareti Teşkilatı”, Tercüman-ı Hakikat, 8 Ocak 1913.

⁵ “Maarif Nezareti Teşkilatı”, Tercüman-ı Hakikat, 13 Ocak 1913.

⁶ “Maarif teşkilatı”, Sabah, 14 Şubat 1913.

⁷ “Hıfzıssıhha-i Mekâtib Teşkilâtı”, Sabah, 22 Aralık 1912.

⁸ Sabah, 2 Mart 1913.

Ahmet Şükrü Bey, Bakanlığa geldikten sonra Bakanlık içinde okuttuğu bir emirnamede işlerin ve yazıların katiyen geciktirilmemesini, geciktirenlerin cezalandırılacaklarını belirtmişti¹. Yeni Bakan aynı zamanda örgütü kendi düşüncesine göre kurmak için de çalışmalara başlamıştı. 1913 Nisanında, yeni örgütün temellerini oluşturmak üzere “Mekâtib-i Hususiyetin Islâhı Komisyonu”², “Muamelat-ı Kuyûdiye Komisyonu”³ ve program, kitap, nizam, talimat, kavanin konularında dört ayrı komisyon kurdurmuştu⁴.

Bakanlığın genel örgüt değişimini içeren yeni yönetmelik de 5 Temmuz 1914'de kabul edilerek Takvim-i Vekayi'de yayınlandı ve yürürlüğe girdi⁵. Bu örgütün şemalaştırılmış şekli de şöyleydi:

“Bilumum Mekatibde Emraz-ı Sâriyenin Men-i Tevsi' ve İntişarı Hakkında Nizamname”, Düstur. İkinci tertip, c.V, S. 102-106.

¹ “Maarif Nezaretinde”, Sabah, 3 Nisan 1913.

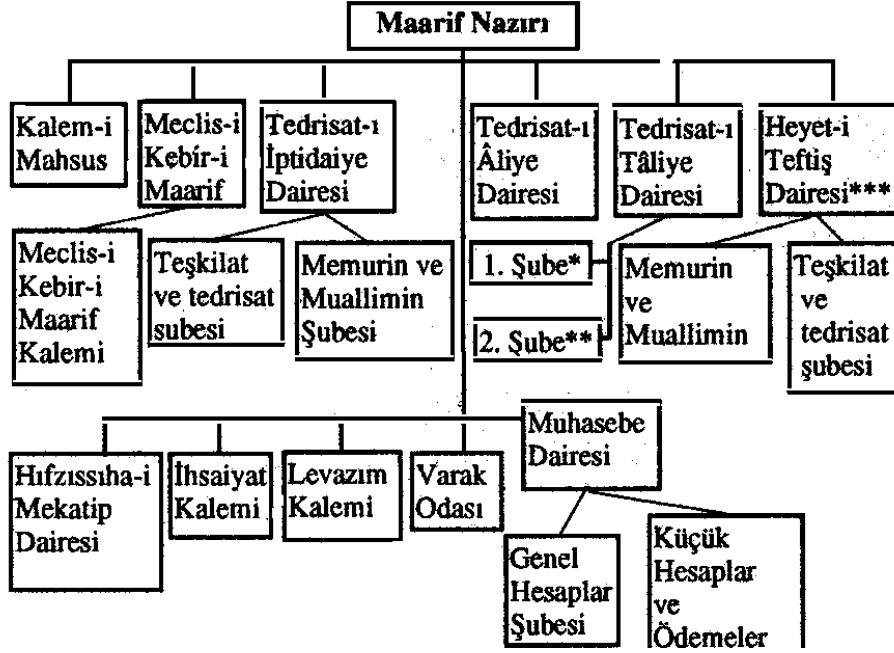
² “Mekâtib-i Hususiyenin Islâhı Komisyonu”, Tercüman-ı Hakikat, 17 Nisan 1913.

³ “Maarif Nezaret-i Muamelat-ı Kuyûdiye Komisyonu”, Tercüman-ı Hakikat, 26 Nisan 1913. Sabah, 13 Mayıs 1914.

⁴ “Umur-u Maarif”, Sabah, 27 Nisan 1913.

⁵ “Maarif-i Umumiye Nezaret-i Teşkilatı Hakkında Nizamname”, Düstur, 2.tert. c.VI, s.1036-1041.

Şema 2) Maarif Nezâretinin merkez örgütü (1914)

*) Bu Şube Dârülfünun, yüksekokullar, maarif müdür ve müfettişleri ile yabancı ülkelerdeki Osmanlı Öğrencilerinin özlük haklarına bakıyordu.

**) Yükseköğretimden istek ve şikayetler, ilmi heyetler, kitaplar, kütüphaneler v.s. işlerine bakıyordu.

***) Bu Daire yabancı ve Özel okulların her türlü işlerine de bakmakla yükümlü idi.

4.1.2. DENETİM SORUNU

İkinci Meşrûtiyet döneminin en çok tartışılan konularından biri de denetim sorunudur. Bütün İkinci Meşrûtiyet devri boyunca, bu konuda Maarif Nezareti ile Meclis ve basın arasında sürekli bir tartışma devam edip durmuştur. Azınlık okulları gibi, Devletin resmî okulları da müfettişler konusunda güçlükler çıkarmışlardır.

Maarif Nezareti, ülkenin eğitim durumunda bir başıbozukluk olduğunu, nerede ne yapıldığını bilmediklerini, hattâ kendilerine bağlı okulların sayısını bile bilmediklerini ileri sürerek; ülke eğitimini bilip değerlendirmek ve daha ileriye

yöneltmek için denetimin şart olduğunu ileri sürmüş, bu işe önemli paralar ayırmışlardır.

Meclis'te ve basında bu işe karşı çıkanlar ise, Bakanlığın bu işi çok geniş tuttuğunu, okulların az olduğunu, bu iş için ayrılan paralarla okul açılması gerektiğini, ancak okullar çoğaldıktan sonra denetim görevlileri atanmasını, şimdilik ise bu iş için Maarif Müdürleriyle yürütülmesini istemişlerdir.

Şu tartışma, hemen aynı şeyleri içeren söz ve yasalarla devam edip gitmiştir. Bu dönemde denetim ve denetim görevlileriyle ilgili çeşitli gelişmeler de şu şekilde olmuştur:

Mustafa Nail Bey, 1909'da öğretmen sorununu çözümlemek için bir taraftan İstanbul Dârülmuallimini'nin başına Sâtı' Bey'i getirirken; taşradaki eski öğretmen okullarını düzeltmek ve yeni okulların kuruluşları hususundaki çalışmaları yürütmek için 15 Maarif müfettişi görevlendirmişti¹. Bu müfettişler gittikleri yerlerde çok verimli çalışmalar yapmışlar ve istenen sonuca ulaşmışlardır. 1909 sonlarında da, Maarife bağlı okulların denetimi için 30 müfettiş görevlendirilmesi kararlaştırılmıştı². Oysa tensikattan sonra Bakanlığın emrinde 14 müfettiş kalmıştı³. İkinci Meşrûtiyet döneminden önce ise İstanbul'da: Bakanlığın emrinde 60 kadar Maarif müfettişi vardı. Bunlar iş görmeden maaş alırlardı. Tensikat sırasında “vazifesiz memuriyetler” lağv edildiğinden, bunların işlerine de son verilmişti.

1910 yılı bütçesinde her vilâyet merkezinde bir Maarif müfettişi, her liva merkezinde de birer ilkokul müfettişi çalıştırılması karar altına alınmıştı. Vilâyetteki müfettişler Bakanlıkça, ilköğretim müfettişleri de valiler tarafından seçilip atanacaklardı⁴.

¹ “Maarif müfettişleri”, Tenin, 27 Ekim 1909.

² “Maarif-ı Umûmiye”, Sabah, 3 Aralık 1909.

³ D.K., “Mekâtib-i ibtidaiye mes'elesi”. Sabah, 5 Ocak 1910.

⁴ “Umur-u maarif”, Sabah, 29 Haziran 1910.

Atamalar yapıldıktan sonra müfettişlerin görevleri hakkında bir de Yönetmelik yayınlanmıştı¹. Bu Yönetmelikte, vilâyetlerdeki Maarif Müdürleri de denetim ve gözetimle görevlendiriliyordu. Maarif Müdürleri, özel ve genel ortaöğretim kurumlarını bizzat denetlemekle görevli idiler (7.madde). Maarif Müfettişleri ise, vilâyet içindeki öğretmen okullarıyla ilkokulları denetlemek ve Maarif Müdürlerine rapor vermekle yükümlü idiler. Ayrıca bunlara, yönetime ve alınacak önlemlere ilişkin bazı yetkiler daha verilmişti.

Bakanlık, Maarif müdür ve müfettişlerinin maaşları hakkında bir nizamname hazırlamak üzere bir Komisyon kurdu². Bunların hazırladığı Nizamnameye göre, müfettişlerin maaşları yeniden düzenlendi.

1912 yılında yeniden yapılan Bakanlığın merkez örgütlenmesi sırasında “müfettiş-i umûmî”lik kuruldu. Bu müfettişlerin görevleriyle ilgili 8 maddelik de bir kararname yayınlandı³. Burada Bakanlık, öğretmenleri sıkı bir denetim altına almak istiyordu. Meselâ, “müfettişler öğretmenleri *usul-ü tedris* yönünden denetleyecek” deniyordu. Oysa Bakanlığın hangi derslerin nasıl, neye göre okutulacağına dair bir talimatnamesi yoktu. Denetim, müfettişlerin keyfine kalıyordu ki, bu da yasal değildi. Aynı şekilde müfettişlerin demirbaş eşyaları kontrolü de sakıncalı görülüyor, devir-teslim defterlerine bakılması isteniyordu⁴.

Emrullah Efendi'nin müfettiş örgütü, kamuoyunda ye Meclis'te çok sert tepkiyle karşılandı; özellikle Meclis'te çok uzun tartışmalara neden oldu. Emrullah Efendi'nin tüm savunmalarına, bunların yalnız denetimle değil, inceleme, halkı eğitime teşvik etmek ve hazırlamakla da görevli olduğuna dair sözlerine rağmen, bunlar lağvedildi. Bakan, bunlar olmadan Maarif Nezareti'ni idare edemeyeceğini bildirdi. Bunun üzerine iş Babîâli'ye aksetti. Şûrayı Devlet Meclis-i Mebusan'ın ilga kararını uygun görmedi. Sorun da böylece halledilmeden ve üstelik bozulmuş bir halde kaldı. Müfettişlerin çoğu, Meclis'in ilga kararma bakarak görevlerine gitmemeye, özel okullarda v.s. yerlerde bir iş bularak çalışmaya başladılar, ülkedeki eğitim örgütü çok güç bir durumda kaldı. İstanbul Maarif İdaresi,

¹ “Maarif Müdürleriyle Vilâyet Maarif Müfettişlerinin Vezâfine Mûteallik Talimat”, Sabah, 2 Ekim 1910.

² “Maaş”, Sabah, 10 Mayıs 1911.

³ M.S., “Maarif teftişatı”, Sabah, 23 Mart 1912.

⁴ A.g.y.

müfettişlerin hiç bir şekilde özel okullarda ders almamaları ve öğretimle ilgilenmemelerini karar altına alıp ilân ederken¹; taşradaki denetim işleri de Maarif müdürleri ve kaymakamlar tarafından yürütölmeye çalışıldı².

Bundan sonra alınan bütün önlemlere rağmen, müfettişler görevlerini hiç benimsemediler. Köyleri dolaşmamaya, bütün zamanlarını vilâyet merkezlerinde geçirmeye başladılar³. Bunun üzerine Maarif Nezareti de bazı vilâyetlerin, maarif müfettişlerini lağvetmiş ve görevlerini de Maarif Müdürlerine vermiştir. Ayrıca müfettişler arasında da birçok yer değıştirmeler yapmak zorunda kalmıştır⁴.

Osmanlı eğitiminde ikinci Meşrûtiyet dönemi de sağlam bir denetim sistemi kurulmadan, çeşitli tartışmalar içinde geçip gitmiştir.

Denetim sorununun esas can alıcı noktaları, azınlıklar eğitimi alanında çıktığından, o bölümde incelenmiştir.

4.1.3. EĞİTİM VE BÜTÇE

Osmanlı Devleti'nde, okulların genel bütçeden ayrılan paralarla idare edilmeye çalışılması, 1838'den itibaren başlamıştı. Ancak Devletin bütçesi dar ve bunun içinden eğitime ayrılan para da çok az olduğundan; bütçe, eğitimin gelişmesinde pek etkili olamamıştır.

Bunun üzerine 1875 yılında ibtidai okulları için bazı vergi kaynakları gösterilmiş, ancak uygulamaya geçilememişti. 1883 tarihinden itibaren de, yalnız idadiler için bir vergi alınmaya başlanılmıştı. Bu vergi "hisse-i maarif" olarak a'sardan %15-, emlâk vergisinden de % 5 nisbetinde alınıyordu. Daha sonra a'sardan alman hissenin %10'u "menafi sandıklarına", %5'i de Nâfia'ya verildi. Mâliye, bu yardımları gerekçe göstererek Maarifin birçok ödeneklerini kesebiliyordu.

¹ "Maarif müfettişleri", Sabah, 20 Ocak 1913.

² Şinasi, "Maarif müfettişleri", Ahenk, 31 Ekim 1913.

³ "Maarif müfettişleri ne iş görür?", Yeni Fikir, III/21(1330), kapakta.

⁴ "Maarif müfettişlikleri". Sabah, 20 Haziran 1914.

Maarif Nezareti'nin bir başka gelir toplama yeri de “Mahallî Maarif Sandıkları” idi. Bunlar, taşradaki terk edilmiş ve başka bir şekilde Maarife bırakılmış vakıfların gelirlerini topluyorlardı.

Ayrıca idadilerdeki bazı öğrencilerle, yükseköğretime devam edenlerden alınan ücretlerle; Tıp, sanayi v.s. okullarının gelirleri de Maarifin emrindeydi.

İkinci Meşrûtiyete kadar idadi öğretimi parasızdı. Maarife gelir getirmek amacıyla, 1909 yılında Mülkiye ve Ticaret okulu öğrencileriyle, yatılı Kız Sanayi Okulu ve yatılı idadilerde -Bütçe yasası ile- öğrencilerden ücret alınmaya başlandı¹. Ancak fakir öğrencilerden parasız-yatılı öğrenci alınabilmesi için bazı girişimlerde bulunuldu ve 1910 yılı Mart'ında bu yasa çıkartıldı².

“Mekâtib-i idadiye nehari talebesiyle mekatib-i âliye talebesinden fakr u zarureti Mecâlis-i İdare ve Maarif memurlarınca musaddak olanlar ücurât-ı muharrereden müstesnadırlar”.

1910 yılında Emrullah Efendi'nin Bakanlığı sırasında Maarife biraz para kazandırmak için çeşitli girişimlerde bulunuldu. Bir yandan okul ücretleri arttırılır, okula alınacak yatılı öğrencilerin oranı belirlenirken, 1910 Mart'ında Bakanlığa bağlı yerlerdeki harcamaları sınırlandıran oldukça uzun bir buyruldu yayınlanıyordu³. Bakan, gereksiz okul arsalarını sattırıyordu. “Müsekkifat” yasasının 1. maddesine, 'bu vergiye eğitim için zam konulabilir' şeklinde bir kayıt koyduruyordu. A'şardan alınan maarif hissesi ile Emlâk Vergisinden maarif için alınan zam da birleştiriliyordu⁴. Ancak bu arada halktan çeşitli vergilere ek olarak alınan eğitim gelirlerinin vilâyetlere dağıtılması ve halka ulaştırılması sorunu ortaya çıktı. 1909 yılında Devlet gelirlerinin hepsi, bu arada eğitim gelirleri de doğrudan doğruya Hazineye alındı. Hazineden de eğitim harcamaları için daha fazla para ayrılmaya başlandı.

¹ “Mekâtib-i Afiye ve İdadiye ücuratı”, Tanin, 14 Ağustos 1909.

² Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 18 Kânunusânî 1325, S.116; 2 Mart 1326, S.128-131.

Takvim-i Vekayi”, 493(18 Mart 1326).

³ “Maarif Nezareti'nin bir Kararnamesi”, Yeni Tasvir-i Efkar, 10 Mart 1910.

⁴ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 3 Mart 1326, S.705-716; 9 Haziran 1326, S.2457-2461.

Yerel eğitim harcamalarının nereden karşılanacağı sorunu uzun zaman tartışılmış, 1909- 10 yılında da eğitim hisselerinin alındıkları, yörelere geri verilmesi hususunda kuvvetli bir akım doğmuştur. Önemli partilerin programlarında bile, bu husus yer almıştı. Bu maarif hisseleri daha sonra vilâyetlere dağıtıldı. Vilâyetlere dağıtımda kullanılan esaslar, paranın çeşitli dinî toplumlar arasında dağıtılması sırasında ve başka konularda birçok anlaşmazlıklar çıktı¹.

Daha sonra bir irade-i seniyye ile Maarif hisselerinin Maarif Nezareti bütçesi aracılığıyla vilâyetlere devredilmesine ve vilâyetlerdeki ibtidai, liva idadileri, sanayi okulları ve öğretmen okullarına harcanmasına karar verildi.

Bu maarif hisseleri 1914 yılında okul yapımı için Fransız malî kuruluşlarından alman 600.000 liralık borca² karşılık yapılmak istenmiş, ancak Meclis'te sert tepkilerle karşılaşmıştı³. Daha sonra bu hisselerin gene vilâyetlere ödenmesine ve vilâyetlerin "İdare-i Hususiye" bütçelerine geçirilmesine dair bir yasa çıkartıldı⁴.

İkinci Meşrûtiyet'ten önce her yıl düzenli bir bütçe yapılmazdı. Her Bakanlık gerekli gördüğü yerlere, Padişah'tan "iradeler" olarak harcamalar yapardı. Kaba bir hesaplama 1905-1908 arasındaki eğitim harcamaları 170.000-180.000 lira kadardı. Bunlara Mülkiye, Aşiret v.s. gibi bazı okulların harcamaları da katılırsa, yılda aşağı yukarı 200.000 liralık bir eğitim harcaması vardı⁵.

İkinci Meşrutiyet yıllarında ise Maarif Nezareti bütçelerinin gelişimi şu şekilde olmuştur:

¹ "Hisse-i maarif ve Ermeni mektepleri" Sabah, 11 Ocak 1910.

"Hisse-i maarif tevziyatı", Yeni Tasvir-i Efkâr, 11 Ocak 1910.

² "Maarif istikrazı", Sabah, 3 Temmuz 1914.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 6 Temmuz 1330, S. 961-962.

³ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 25 Haziran 1330, S. 529-530, 544, 553-554.

⁴ "A'şar Üzerine Mevzu Menafi ve Maarif Hisse-i İanesi Hasılatının vilâyete Suret-i Tediye Hakkında Kânun", Düstur, İkinci tertip, c.VI, S.947.

⁵ Sâti', "Meşrûtiyet'ten sonra..." S.654.

İKİNCİ MEŞRUTİYET DEVRİNDE EĞİTİM HAREKETLERİ ~ 236 ~

Tablo 3) İkinci Meşrûtiyet'te eğitim bütçeleri

Yıl	Eğitim	bütçesi	
1324		442.000	lira
1325		660.527	"
1326		946.398	"
1327		994.481	"
1328		962.753	"
1329		?	428.047
1330		553.492	687.786

Tablo 4) İkinci Meşrûtiyet yıllarında bazı Bakanlıkların bütçelerinin genel bütçeye oranları (Bütçe yasalarında)(%)

Bakanlık	1325	1326	1327	1328	1330
Maarif	2.15	2.84	2.73	2.82	1.62
Maliye	8.86	9.57	7.86	7.97	7.08
Dâhiliye	3.52	3.97	3.72	3.58	2.99
Harbiye	26.99	27.28	24.84	25.00	17.58
Bahriye	3.97	4.97	4.63	3.73	3.85
Jandarma	5.86	5.30	4.72	5.00	6.49
Nâfia ve Ticaret	3.45	3.51	4.27	3.58	1.63
Adliye ve Mezahib	2.11	2.30	2.15	2,23	1.93
Orman ve Ziraat	1.10	1.18	1.32	1.29	1.17
Posta ve Telgraf	2.24	2.39'	2.18	2.14	2.08

Osmanlı Devletindeki gerçek harcamaların belirlenebilmesi için, bütçelerin ayrıntılarına girmek gerekir. Çünkü askerî okullar, çeşitli Bakanlıkların Avrupa'ya öğrenci göndermeleri, bunlara bağlı harcamaları da Maarif Nezareti harcamalarına ekleyip, bütçe içinde eğitim harcamalarının oranı hesaplanırsa, şöyle bir durum ortaya çıkar.

İKİNCİ MEŞRUTİYET DEVRİNDE EĞİTİM HAREKETLERİ ~ 237 ~

Tablo 5) İkinci Meşrûtiyet yıllarında eğitim harcamalarının genel bütçeye oranları

Yıl	Maarif harcaması	Diğer eğitim harcamaları	Toplam	Genel bütçeye Oranı
1325	66.052.751	30.105.493	. 95.158.244	%3.13
1326	94.639.804	54.840.926	149.480.730	%4.53
1327	99.448.185	61.064.276	160.512.461	%4.42
1328	96.275.392	45.043.609	141.369.001	%4.15
1329	-	-	-	-
1330	55,349.237	68.208.833	123.598.070	% 3.63
Toplam	411.765,369	259.313.137	671.165.506	%3.99

Devlet bütçesinin % 50'ye yakınının “Düyûn-u Umûmiye” adıyla dış borçları ödemeye ayrıldığı, % 25'inin de -hattâ Jandarma, Bahriye ve İmalât-ı Harbiye harcamaları da katılırsa % 35'inin- savunma harcamalarına ayrıldığı Osmanlı bütçesinde, eğitime ancak % 3-4 civarında bir para ayrılabilirdi. Bu kadarcık bir para ile İmparatorluğun eğitim harcamalarını karşılamak ve yeni yatırımlara girişmek önemli bir sorun idi. Bu bakımdan bütçe harcamalarını bir de kendi içinde değerlendirmek gerekir.

Görülüyor ki, 1909 yılı Maarif bütçesinin %37'si gibi büyük bir kısmı Dârülmua'llimîn harcamaları ile vilâyetlerdeki ibtidai ve rüşdiye okullarının harcamalarını kapsıyordu. Gene % 30'a yakın bir kısmı da idadilerle Mekteb-i Sultani, Dârülmua'llimat, Dârüşşafaka gibi okulların maaş ve masrafları, % 11'lik bir kısmı da yüksek okulların maaş ve harcamalarını kapsıyordu.

1910 yılında yapılan tensikat dolayısıyla idareci ve memurlara ayrılan harcamalar oldukça azalmış; ibtidailer, rüşdiyeler ve öğretmen okullarına, yüksek okullara ayrılan paralarda büyük bir artış görülmüştür.

İdadi ve sultaniler için ayrılan ödenekler de 1909'a göre biraz düşük göstermiştir.

Tablo 6) 1325 yılı Maarif bütçesinin iç değerlendirmesi: Bakanlık bütçesinin fasıllardaki oranları¹

Harcama yerleri	Maarif bütçesine oranı
Bakanlık merkez harcamaları	8.95
Vilâyetler Maarif İdareleri	5.93
Yüksekokullar	10.94
İdadi ve sultaniler	29.84
İbtidai, rüşdiye ve öğretmen okulları	37.32
Ticaret ve sanayi okulları, Dârülhayr	2.75
Sanayi-i Nefise, Müze-i Osmani	1.44
Matbaa, Rasathane, Kütüphaneler	2.83
Toplam	100.00

Tablo 7) 1326 yılı Maarif Nezareti bütçesinin iç değerlendirmesi²

Harcama yerleri	Bakanlık bütçesine oranı
Bakanlık merkez harcamaları	3.90
Vilayat Maarif İdareleri	3.42
Yüksekokullar	12.77
İdadî ve sultaniler	28.07
Öğretmen okulları, ibtidai, rüşdi	41.86
Ticaret ve Kız sanayi mektebi	0.86
Sanayi-i Nefise, Matbaa, Müze, Rasathane 2,87	
Darü'ttullâb yapımı	0.53
Çeşitli harcamalar	5.72
Toplam	100.00

1911 yılında ise Maarif Nezareti bütçesinin çeşitli fasıllardaki harcamalarının Bakanlık toplam bütçesine oranları da şu şekildeydi³ (Bak Tablo 8).

1911 bütçesinde de en büyük harcama gurubu öğretmen okulları, ibtidaiye ve rüşdiyelerdir. Orta ve yükseköğretim oranlarında da küçük bir düşme görülmektedir. Çeşitli harcamalar adı altında toplanan ikramiyeler, Avrupa'ya

¹ Ayrıntılar: "1325 Senesi Muvazene-i Umûmiye Kanunu", Düstur, İkinci tertip, c.I, İstanbul, 1329, S.442-582.

² Düstur, İkinci tertip, c II. S.537-563.

³ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 9 Mayıs 1327, S.3137-3177.

öğrenci gönderme, öğretim malzemeleri ve bazı okul yapımları büyük bir yer almaktaydı. 1911 yılında Devlet bütçesi çok düzensiz bir devre geçirmiştir.

Tablo 8) 1327 yılı Maarif Nezareti bütçesinin iç değerlendirilmesi

Harcama yerleri	%
Merkezi idare harcamaları	3.08
Vilayat Maarif idareleri	3.88
Yükseköğretim	11.17
Sultani ve idadiler	26.26
Öğretmen okulları, ibtidai ve rüşdiyeler	39.22
Kız okulları (öğretmen, sanayi, idadi)	2.34
Sanayi-i Nefise Mektebi; Müze, Matbaa, Fabrika	2.67
Arnavutluk, Arabistan ve Kürdistan okulları	1.86
Başka harcamalar	10.48
Toplam	100.00

Çeşitli kereler pek çok zam yapılmış, çeşitli aylarda geçici bütçeler uygulamaya konulmuştur. Bu yıl içinde bütçeye ayrı ayrı tarihlerde yapılan 87 zamdan % 2.69'u eğitim harcamalarına ayrılmıştı. Bu zamların yandan fazlası savunma harcamaları için yapılmaktaydı. Eğitim harcamaları için yapılan zamların iç bölümlenmesi de şu şekildeydi:

Tablo 9) 1911'de bütçeye yapılan eğitim zamlarının harcama yerlerine göre dağılımları:¹

Harcama yerleri	%
Tıp ve Eczacı okulları	0.32
Maarif müfettişleri	0.47
İbtidailerin çeşitli harcamaları	0.75
Ortaöğretim, öğretmen okulları, Arabistan, Arnavutluk ve Kürdistana yaptırılacak olan okullar	86.09
Rum, Bulgar okul ve kiliseleri	11.83
Çeşitli harcamalar	0.54
Toplam	100.0

¹ Takvim-i Vakayi'nin 1327 yılındaki çeşitli sayıları. Düstur, İkinci tertip, elli, S.200-202,312-313,359.

İKİNCİ MEŞRUTİYET DEVRİNDE EĞİTİM HAREKETLERİ ~ 240 ~

Bazı küçük değişikliklerle 1912 bütçesinin çeşitli eğitim birimlerine bölümlenmesinde de, önceki yıllara göre bir aynılık göze çarpmaktadır. Bu yıl içinde Maarif bütçesine yapılan çeşitli zamların¹ harcama yerlerine göre oranları ise şöyle idi:

Tablo 10) 1912 yılında eğitim bütçesine yapılan zamların harcama yerleri

Harcama yerleri	%
Arnavutluk, Arabistan ve Kürdistan'a yapılacak ibtidai ve rüşdiyeler	66.41
Rumeli vilâyetlerindeki eğitim seferberliği için	30.08
Vilâyetler eğitim harcamaları	1.51
Toplam	100.00

Aylık geçici bütçelerin gösterdiği, Nisan ve Mayıs aylarında borç ödemelerin çok düşürüldüğü ve diğer harcamaların, özellikle savunma harcamalarının çok artırıldığıdır.

Görülüyor ki, 1912 yılında eğitim harcamalarına yapılan zamlar, genellikle Rumeli için, Arnavutlukta eğitimi yaymak ve okullar kurmak için yapılmıştı. Ancak son anda gösterilen bu çabalar, Rumeli'nin ve Arnavutluk'un elden çıkmasına engel olamadılar.

Tablo 11) 1911 yılında çıkarılan aylık geçici bütçelerde eğitim harcamalarının diğer bazı harcamalar arasındaki durumu çeşitli aylarda genel bütçeye oranları

Harcama yerleri	Mart(%)	Nisan(%)	Mayıs (%)
Maarif	1.95	2.77	2.65
Düÿûn-u Umumiye	42.86	24.18	20.65
Mâliye	6.00	9.28	10.05
Posta ve Telgraf	2.30	4.01	2.27
Dâhiliye	2.88	3.95	3.93
Harbiye	20.55	26.30	31.31
Jandarma	3.82	4.91	5.15
Bahriye	3.16	4.06	4.26
Ticaret ve Nafia	4.37	5.61	5.61

¹ Düstur, İkinci tertip, c.III, S.613-614; C.IV, 5,455,447,627.

Tablo 12) 1912 yılında Maarif Nezareti harcamalarının iç düzenleri¹

Harcama yerleri	%
Merkezî idare harcamaları	2.91
Vilâyetlerin Maarif idareleri harcaması	4.28
Yükseköğretim, Dârümuallimîn, Rasathane, kütüphaneler, Ticaret Mektebi	10.91
Sultani ve idadiler	27.11
İbtidai, rüşdi ve öğretmen okulları	40.19
Kız okulları	1.26
Avrupa'daki öğrenciler	2.96
Müze, Fabrika, Matbaa, Sanayi-i Nefise Mektebi	3.38
Arnavutluk, Arabistan ve Kürdistan'a kurulacak ibtidai ve rüşdiyeler	1.92
Çeşitli harcamalar	5.08
Toplam	100.00

İkinci Meşrûtiyet yıllarının en karışıklarından biri olan 1329 (1913) yılına ait genel bütçe yasası bulunamamıştır. Takvim-i Vakayi ve Düstur'un ikinci tertip V. ve VI. ciltlerinde Maarif bütçesine yapılan çeşitli zamlar ve harcama birimleri arasında değişiklikler vardır. Bu hususta çıkartılan geçici yasalardan anlaşıldığına göre, en büyük zamlar Arap ülkelerinde yapılacak ve yatılıya çevrilecek idadi ve sultaniler için yapılmıştır².

¹ Düstur, İkinci tertip, c.IV, S.244-250.

² Takvim-i Vekayi, 22 Eylül 1329.

Düstur, İkinci tertip, c.VI, S.71-72.

İKİNCİ MEŞRUTİYET DEVRİNDE EĞİTİM HAREKETLERİ ~ 242 ~

Tablo 13) 1913 ve 1914 yıllarında vilâyet ve liva özel bütçelerinde eğitim harcamaları

Vilâyet ve liva adı	% 1913	% 1914
İstanbul	74.25	60.97
Edirne	-	-
Adana	24.51	37.34
Ankara	37.58	41.66
Aydın	35.29	25.02
Bağdad	-	48.32
Beyrut	2.95	23.99
Halep	42.07	27.80
Hüdavendigar	34.45	33.53
Diyarbakir	42.22	37.84
Suriye	-	26.38
Sivas	35.45	36.49
Trabzon	20.39	30.10
Kastamonu	29.36	31.10
Konya	28.70	21.19
Mamuretülaziz	36.72	41.64
Musul	36.64	27.37
Urfa	12.23	32,72
İzmit	32.67	21.25
Bolu	41.95	29.32
Teke	-	25.13
Canik	29.32	28.52
Çatalca	-	-
Zor	40:96	37.52
Kudüs	32.55	32.31
Karahisarısahib	-	-
Karesi	21.89	31.42
Kale-i Sultaniye	22.13	28.60
Kayseriye	-	32,73
Medine	-	-
Menteşe	-	43.98
Ortalama	24.95	31.86

Daha sonra İstanbul ve Üsküdar Kız Sanayi Okullarının birleştirilmesi için¹ ve Avrupa'dan öğretimlerini tamamlayarak dönenlerin Dârülfünun öğretmen yardımcılıklarında kullanılması için² v.s. çok sayıda zam yapılmıştır.

1913 ve 1914 yıllarında İdare-i Mahsusa-ı Vilâyet Kânunu uygulamaya konulduğundan; hem genel olarak hem de içerik olarak Maarif Nezareti bütçesi önemli değişikliklere uğramıştır. Bütçe, genel olarak düşmüştür. Çünkü yasaya göre idadiler, öğretmen okulları ve ilkokulların mali yönden idaresi vilâyetlerin özel bütçelerine bırakılmıştı. 1913 ve 1914 yıllarında vilâyet özel bütçeleri ve bu bütçe içerisindeki eğitim harcamalarını göz önüne almak gerekir. Tabloda görüldüğü üzere vilâyet özel bütçelerindeki harcamaların 1913 yılında ortalama % 24.95'i; 1914 yılında da % 31.86'sı eğitim harcamalarına ayrılmıştı. Bu vilâyetler arasında eğitim harcamalarına en çok pay ayıran İstanbul vilâyeti, en az pay ayıran da Beyrut ve Urfa olmuştu (Bak; Tablo 13)

Eğitim işlerinin büyük yükü vilâyetlere bırakıldığından, 1914 yılı bütçesinde ilköğretim harcamaları büyük bir düşüş göstermiş, Bakanlık bütçesi diğer birimler arasında dağılmıştır. 1914 yılında hazırlanan aylık geçici bütçelerde, eğitim bütçesinin genel bütçeye oranları ise şu şekildeydi.

Tablo 14) 1914 yılı geçici aylık bütçelerde bazı harcama birimlerinin genel bütçeye oranları

Bakanlıklar	Mart-Nisan-Mayıs	Haziran	Temmuz
Düyun-u Umûmiye	38.19	31.65	44.00
Mâliye	10.96	9.28	6.25
Posta ve Telgraf	3.21	3.75	1.78
Dahiliye	2.84	3.47	3.03
Emniyet	1.35	1.57	1.39
İlmiye	1.21	1.15	1.29
Adliye	1.86	1.81	2.12
Maarif	1.55	1.66	1,90
Nafia ve Ticaret	2.02	2.23	1.73

¹ Düstur, ikinci tertip, c.V, S.334.

² Düstur, ikinci tertip, c.V, S.836.

İKİNCİ MEŞRUTİYET DEVRİNDE EĞİTİM HAREKETLERİ ~ 244 ~

Bahriye	5.84	5.18	2.05
Harbiye	17.54	25.14	18.75
İmalat-ı Harbiye	1.26	1.23	1.37
Jandarma	5.90	5.62	6.92

Görülüyor ki, geçici bütçelerde eğitime ayrılan pay oldukça azalmış bulunmaktadır. Bunda vilâyet özel bütçelerinin çok önemli rolü olmuştur.

4.1.4. MAARİF NAZIRLARI

İBRAHİM HAKKI BEY (PAŞA)

1863'de İstanbul'da doğdu. 1882'de Mülkiye'yi bitirdikten sonra Tahrirat-ı Hariciye Kalemi ve Mabeyin Mütercimliğinde çalıştı, İkinci Abdülhamid'e polisiye romanlar çevirdi. Bu arada Hukuk ve Ticaret okullarında da öğretmenlik yaptı. 1894'de Babıâli Hukuk Müşavirliğine getirildi. 30 kadar diplomatik komisyonda başkan ve üye olarak bulundu. İkinci Meşrûtiyetin ilânından önce Girit ve Amerika'ya gönderildi. Meşrûtiyet yıllarında Maarif ve Dâhiliye Nazırlıklarına getirildi. Sonra Roma Büyükelçisi oldu. 1910 yılında Sadrazam oldu. Bu arada Hâriciye ve Nâfia Nezâretlerine de baktı. Trablusgarb savaşı sırasında istifa etti. 1918 yılından vefatına kadar, çeşitli resmî görevlerle Osmanlıyı savundu. Arapça, Farsça, Fransızca, Almanca, İngilizce ve İtalyanca biliyordu.

Eserleri: Medhal-i Hukuk-u Düvel, 1885, Tarih-i Hukuk-u Beyneddüvel, 1885, Küçük Osmanlı Tarihi, 1890, Tarih-i Umûmi, 3 cilt, 1887-1888.

Bakanlığı: İbrahim Hakkı Bey, İkinci Meşrûtiyet döneminin ilk Maarif Nâzırı oldu. Daha önceki hayatı şurasında Sultan Abdülhamid ile sıkı ilişkileri olmuştu. İkinci Abdülhamid, onun atanması hakkında: “Hakkı Bey'i Maarif Nezareti'ne arz ediyorlar; hiç Hakkı Bey Maarif Nâzırı olur mu! Ama Haşim Paşa nasıl oldu dersin o zaman başka idi; o vakit olurdu”, demiştir¹. Bu ilk atanması sırasında Hakkı Bey asil-vekil, vekil-asil olarak Maarifle beraber Dâhiliye Nezareti'ni de idare etti².

Hakkı Bey'in ilk Bakanlığı 22 Temmuz 1908'den 22 Eylül 1908'e kadar sürdü. İkinci Bakanlığı ise Ekrem Bey'in Meclis-i Âyân'a seçilmesi Üzerine 28 Kasım 1908'den 16 Aralık 1908'e kadar sürdü. Fakat o bu görevde kalmak istemediğinden, Roma sefareetine tayin edildi³.

¹ Türkgeldi, A.F., Görüp İşittiklerim, Ankara: Türk Tarih Kurumu yayını, 1949, S.5 dipnot

² a.g.e., S.7-8.

Mahmud Esad: “Maarif Nâzırı Hakkı Bey”, İkdâm, 2 Ağustos 1906.

³ “Maarif Nazırı Hakkı Bey”, Serbesti, 24 Teşrinisani 1324 (7 Aralık 1908)

Hakkı Bey'in Dâhiliye Nazırlığı sırasındaki bazı atamaları muhalif gazeteleri kızdırdı. “Serbesti”de ve özellikle “Yeni Gazete”de Bakan aleyhine belgelere dayalı bir yayın başladı. Bakan gazetelere bu belgeleri aktaranlara “hain ve yalancı” diyen bir “Beyân-ı Hakikat”ı “Tanin” gazetesinde yayınlamak zorunda kaldı. Ama sonunda bu yayınlar Hakkı Bey'in Bakanlıktan ayrılmasında ve Roma sefaretinin istemesinde çok etkili oldular.

MAHMUD EKREM BEY (RECAİZÂDE)

1847'de İstanbul'da doğdu, Babası Matbaa-ı Âmire Müdürü idi. Ekrem Bey, Bayezid Rüşdiyesini, Mekteb-i İrfaniye'yi bitirdikten sonra Harbiye İdadisine girdi. Ancak sağlık durumunun bozulması nedeniyle bu okuldan ayrılarak çeşitli Devlet dairelerinde çalışmaya başladı. Bir ara Galatasaray Sultanisi ve Mekteb-i Mülkiye'de öğretmenlik yaptı. 1908 Temmuz devriminden sonra kısa sürelerle Evkaf ve Maarif Nazırlıklarında bulundu. Aynı yıl Meclis-i Âyân üyesi seçildi ve 1914 yılında ölünceye kadar bu görevde kaldı.

Eserlerinden bazıları: Nağme-i Seher, 1871. Yedigâr-ı Şebâb, 1873, Zemzeme, 3 cilt, 1883-1885, Pejmürde, 1885, Nejad Ekrem, 1910, Araba Sevdası, 1898, Talim-i Edebiyat, 1879.

Bakanlığı: Recaizâde Ekrem Bey'in Bakanlığı hem çok kısa sürdüğünden hem de İkinci Meşrûtiyet döneminin hemen başına rastladığından önemli bir çalışma yapılmadı. Ancak bir Komisyon kurarak, yerli tiyatronun kurulması hususlarında bazı çalışmalar yaptığı, somut bir sonuca da ulaşamadığı biliniyor.

ABDURRAHMAN ŞEREF BEY

Hayatı: Soyu Kastamonuludur. 1853 yılında doğdu. Babası Tophane-i Âmire hesapçılarından Hasan Efendi'dir. 1870'da Mekteb-i Sultani'yi bilirdi. Mahrec-i Aklam, Mekteb-i Sultani ve Dârülmualimin'de öğretmenlik yaptı. 1880 yılında Mekteb-i Mülkiye Müdürü oldu. 16 yıl burada müdürlük yaptı. Bu arada çeşitli okullarda dersler de verdi. 1906'da Mekteb-i Sultani müdürü oldu. İkinci Meşrûtiyet'ten sonra Defter-i Hâkânî Nâzırı ve Meclis-i Âyân üyesi oldu. 16 Aralık 1908-5 Şubat 1909 arasında vekâleten Maarif Nezareti'ni idare etti. 15 Şubat 1909-4 Mayıs 1909 ve 11 Mayıs 1911-1 Ocak 1912 tarihleri arasında Maarif

Nazırlığı yaptı. Bu arada çeşitli ek görevlerde de bulundu. Savaş yıllarında Evkaf, Posta ve Telgraf ve gene Maarif Nazırlığı yaptı. İstanbul mebusu, Hilâl-i Ahmer Başkanı v.s. oldu. 1925 yılında İstanbul'da öldü.

Eserlerinden bazıları: Coğrafyayı Umûmî, Fezleke-i Tarih-i Düvel-i İslâmiye, İlm-i Ahlâk, Tarih-i Devlet-i Osmaniye, 2 cilt, 1893, 1896, Tarih Musahabeleri, 1929, Zübdetü'l-Kassas.

Bakanlığı sırasındaki çalışmaları: Maarif Nezareti'ni vekâleten idare ederken okullarda yapılacak ıslâhatlar hakkında okul müdürleri ve Daire-i İlmiye üyeleriyle ayrı ayrı görüşmeler yapmıştır¹. 1909 Şubatı başlarında istifa etti, ama istifası Sadrazam tarafından kabul edilmedi². Ama O istifasında ısrar etti ve Bakanlığa gelmedi. Zaten kendisi de vekâleten olduğu için yeri vekilsiz ve Maarif bir hafta kadar “başsız” kaldı³. Sonra bu göreve asaleten atandı. İlk işi de örgütte sıkı bir “tensikat” yapmak oldu⁴. Hareket Ordusu ile Hükümet adına görüşmeler yaparak, 31 Mart olayları sırasında önemli bir görev yaptı⁵.

İkinci defa Bakanlığa Padişahın iltiması ve özel isteği ile geldi⁶. İlk iş olarak da Bakanlık bütçesini Meclis'ten geri alarak incelemek oldu. İstanbul gazeteleri Bakan'ın çok tasarruf yapmak niyetinde olduğunu yazdılar⁷. Bakanlık bütçesinin Meclis'teki müzakereleri sırasında, teftişin azınlık okullarında düşmanca yapılmayacağını, onların da fazla çekinmemden gerektiğini belirtti. Sonra Meclis'e yerli (Bakanlık merkezindeki) müfettişleri lağvettirdi ve seyyar müfettişleri kurdu⁸. Bütçe tartışmaları sırasında yaptığı konuşmada şunları söylüyordu: Tahsilin esası ilköğretimdir. Düzeltmeye oradan başlayacağız. Önce yasaları yapacağız, yasa

¹ “Maarif Nezaretinde”, Tanin, 21 Aralık 1908.

² Tanin, 8 Şubat 1909.

³ Türkgeldi, A.F., a.g.e., S.13
Sabah, İkdâm, 9 Şubat 1909.
Tanin, 10 Şubat 1909.

⁴ “Maarif Nazırının mezalimi”, Osmanlı. 31 Mart 1909.

“Maarif Nâzırı tensikat yapıyor”, Sabah, 1 Nisan 1909.

⁵ Yıldız (Üsküp), 12 Nisan 1325.

⁶ Uşaklıgil, H.Z., Saray ve Ötesi II, İstanbul 1941, S.39-40,206-209.

Sabah, 12-13 Mayıs 1911.

⁷ Sabah, 17 Mayıs 1911.

⁸ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 7 Mayıs 1327. S.3140-3142.

olmadan ilkokul adına, para da olsa bir şey yapamam. Çünkü öğretmen yok. Önce bunu halledelim. Öğretmenler hakkında bir yükselme (“terakki”) yasası getireceğiz. Maaşlar bir inip bir çıkmayacak. Öğretmen “geleceğini” bilecektir¹. Okul açılması için iki yıldır çeşitli yerlerden gelen istek kâğıtları Bakanlıkta sandıkları dolduruyor². Ama Eğitim Yasası çıkmadan ilköğretim ödeneğini dağıtamam³.

Abdurrahman Şeref Bey, bu arada Daire-i Maarifte “Hıfzısıhha-i Mekâtib Komisyonu” adlı bir sağlık kurulu teşkil etti (22 Mayıs 1911). Haziran başında Paris'teki Osmanlı öğrencileri hakkında M.Blondel'den (müfettiş) ayrıntılı bir rapor istedi. Bu rapora göre, bu hususta bazı önlemler almak niyetinde olduğunu belirtti⁴.

2 Haziran 1911'de “karşı gazetelerden birinde” çıkan mülakatında da şunları belirtiyordu⁵. Bakanlığın harcamaları hakkında bir yasa tasarısı hazırlanacaktır. Bu hususta komisyonlar çalışıyor. Emrullah Efendi'nin hazırladığı Genel Eğitim Yasası, gelecek dönem Meclis'e verilecektir. Denetim hususunda Patrikhanelerle anlaşılacaktır. Bir Dârülfünun binası yaptırılacaktır.

Ancak Bakanlık süresi kısa sürdüğünden Bakan bu söylediklerini gerçekleştirememiştir.

Bu arada gazeteler 1 Temmuz 1911'den beri bir komisyonun Genel Eğitim Yasaları üzerinde çalıştığı, Bakan'ın bir yasa çıkmadan bir şey yapamayacağını söylediğini de yazıyorlardı⁶. Komisyon Bakanlık örgütünü yeniden düzenlemeyi ve Patrikhanelerle çatışma çıkarmayacak bir eğitim yasası çıkarmayı amaçlıyordu. Zaten o sıralarda Patrikhaneler de ilköğretim hakkında bir tahrir vermişlerdi⁷.

¹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, S .3160.

² Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, S.3164

³ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, S 3165.

⁴ Sabah, 1 Haziran 1911.

⁵ Sabah, 3 Haziran 1911.

⁶ M.S., “Yeni Maarif Kanunları”, Sabah, 5 Temmuz 1911.

⁷ “Maarif Nezaretinde”, Sabah, 12 Temmuz 1911.

1911 Kasım'ında, Emrullah Efendi'nin kurduğu “İhtiyat sınıfı”, Şeref Bey'in de durumunu güçleştirdi. Bu öğrencilerin Dârülfünun'un bazı bölümlerine alınmaması Bakanla Meclis'i karşı karşıya getirdi. İş, güvenoyu ve istifa sorunu oldu çıktı¹.

YUSUF ZİYA PAŞA

Hayatı hakkında ayrıntılı, bilgi bulunamamıştır; 1849-1929 yılları arasında yaşadığı biliniyor. Meşrûtiyet ye Mütareke dönemlerinde birçok Bakanlık görevlerinde bulunmuştur.

İkinci Meşrûtiyet döneminde 5-13 Şubat 1909 tarihleri arasında kısa bir Maarif Nazırlığı görevi yapmıştır. Bu dönemde Roma Sefiri idi. Sonra Defter-i Hâkânî Nâzırı olmuştur. Hüseyin Hilmi Paşa ve Ahmed Muhtar Paşa kabinelerinde Maliye Nazırlığı, daha sonra da Dâhiliye Nazırlığı yaptı. Ayrıca Kâmil Paşa kabinesinin Evkaf, Tevfik Paşa kabinesinin de Nâfia Nâzırı idi.

Yusuf Ziya Paşa, Mütareke döneminde de bir çok nazırlıklarda bulunmuş, hattâ 13 Ocak 1919-4 Mart 1919 tarihleri arasında da Maarif Nazırlığında bulunmuştur.

İkinci Meşrûtiyet dönemindeki Bakanlık görevi bir hafta bile devam etmediğinden, önemli bir çalışması olmamıştır.

MUSTAFA NAİL EFENDİ

Hayatı: 1861'de İstanbul'da doğdu, Mehmed Emin Efendi'nin oğludur. Mekteb-i Mülkiye'den mezun oldu. 1881 yılında Mekteb-i Sultani Türkçe Öğretmeni, 1891'de de Dârümuallimîn Coğrafya Öğretmeni oldu. Bu arada Ticaret, Hâriciye ve Mâliye Nezâretlerinde memurluk yaptı. 1892'de Meclis-i Maarif Başkâtibi, 1894'de Mekteb-i Mülkiye Usul-ü Mâliye müderrisi, 1897'de Maarif Nezaretinde Mekâtib-i İdadiye müdürü, 1905 yılında da Meclis-i Maarif başkanı oldu. 1910 yılında

¹ M.S., “Maarif Nazırı İttihad istiyor. Bir senemi, iki sene mi?”, Sabah 18 Kasım 1911.
M.S., “Maarif için doğru, Kânûn için yanlış”. Sabah, 20 Kasım 1911.

Saruhan mebusu seçildi. 1911'de Maarif Nazırlığı yaktıktan sonra, 1911 yılında Mâliye Nazırlığı da yaptı ve aynı yıl Âyân Meclisine de seçildi.

Mütareke yularında Posta ve Telgraf Nazırlığıyla, Ferid Paşa Kabinesinde Dâhiliye Nazırlığı da yapan Nail Efendi 1922 yılında öldü.

Eserleri: Hayat-ı Düvel adlı, Rakım Bey ile beraberce hazırladığı bir eseri vardır.

Bakanlığı; Mustafa Nail Bey, 5 Mayıs 1909'da Hüseyin Hilmi Paşa (1855-1923) kabinesi içinde Maarif Nazırlığına gelmiştir.

Yeni Bakanın ilk işi hemen İstanbul Öğretmen Okulu sorununu çözümlemek oldu. Bu okulun müdürlüğüne, eski öğrencilerinden Sâtı' Bey'i getirerek ona, istediği kadar yetki verdi. Yaptığı bir çok reform hareketlerinde onu destekledi¹.

Öğretimin düzgün bir şekle sokulmasını sağlamak amacıyla 1909 Temmuz'u başlarında uzman kişilerden oluşan çeşidi komisyonlar kurdu ve okulların yeni müfredat programlarını hazırlattı².

1909 ortalarından itibaren, Nail Bey'in Bakanlığı sırasında azınlık okulları sorunu aşın derecede alevlendi. Nail Bey, yeni çıkaracağı bir yasa ile, bütün Osmanlı okullarındaki eğitimi birleştireceğini söylüyordu. Öğretim farklı olabilir; ana diline, milliyetlere v.s. dokunmak istemiyoruz. Ama eğitini; mutlaka ortak olmalıdır, gençlere ortak bir vatan kültü verilmelidir, diyordu. Aynı demecinde, Meşrûtiyetle idare edilen bir Devlette “imtiyazların anlamsızlığına” da değiniyordu³. Bu sözler üzerine azınlıkların ve yabancıların basın organları sorunu alabildiğine kışkırttılar.

Patrikhane'nin Bakan'a asıl hücumu, o sıralarda Bakanlığın hazırlamakta olduğu Tedrisât-ı Âliye Nizamnamesi'ndeki 18. maddenin kabulünden sonra başlamıştı. Bu madde Osmanlı ülkesindeki bütün okullarda eğitimin ortak (“yeknesak”) olmasını

¹ Süleyman Nazif, “Maarif Nezaretinin İcraatı”, Yeni Tasvir-i Efkâr, 15 Temmuz 1909.

² “Maarif Nezareti”, Tanin, 8 Eylül 1909.

³ “L'opinion du Ministre de l'Instruction Publique”, Le Moniteur Oriental, 16 Juin 1909.

öngörüyordu. Özellikle Rumlar, bunun kendi öğretim özgürlüklerini ortadan kaldırdığını söyleyerek büyük gürültüler çıkarmaya başladılar¹.

Bakan, “Osmanischer Llyod” gazetesine verdiği bir demeçte de, ilköğretim kademesinde öğretimin mahallî dillerle, ana dilleriyle yapılabileceğini; ancak idadilerde ve yüksekokullarda öğretimin mutlaka Türkçe yapılması gerektiği ve bunu sağlayacaklarını söylemişti².

Okullar sorununda Nail Bey’in gerilemeyeceğini anlayan Rum basını, Bakanlar Kurulu (“Meclis-i Vükelâ”) hakkında çeşitli haberler çıkartmaya, Maarif Bakanlığına Hüseyin Câhid Bey’in geleceğini söylemeye başladılar³.

Nail Bey, bu sorunun dışında diğer önemli eğitim sorunlarıyla ilgilendi. Bakanlığa başladıktan sonra ilk iş olarak Maarif bütçesini geri aldı. Ancak değiştirilecek bir yanını bulamadığından. Meclis’e geri verdi. Yalnız o yıl, ilköğretim için ayrılan parayı ilköğretmen okullarının kuruluş ve ıslâh çalışmalarına aklardı⁴ ve bu hareketi 1910 yılında birçok tartışmalara sebep oldu⁵.

Nail Bey, 1909 Ağustosunda Süleyman Nazif ile yaptığı bir konuşmada⁶ ülkenin 40.000 ilkokula ihtiyacı olduğunu, her şeyden önce bunları tamamlamak gerektiğini belirtiyordu. Ona göre Osmanlı unsurları arasındaki birlik ancak okullar yoluyla sağlanabilirdi. Bunun için de öğretmen okullarına ilk defa gayrimüslim öğrenciler de alınmaya başlanmıştı. Köy ilkokullarında beş öğrencisi olan; her cemaate ayrı bir dil öğretmeni verileceğini, Pazar günleri gayrimüslim öğrencilerin dinî eğitimlerinin sağlanacağını bildiriyordu.

Nail Bey’in Bakanlığı şuasında önemli çalışmalarından biri, hazırladığı “Maarif-i Umûmiye Kânunu Lâyihası”nda Eski “Maarif-i Umûmiye Nizâmnâmesi” ortadan

¹ “Mektepler mes'elesi” (Nail Beyle mülakat), Tanin, 17 Haziran 1909.

² “Tedrisat Mes'elesi”. Ahenk, 21 Haziran 1909.

³ A. Şinasi, ‘Osmanlılık Terbiyesi’, Ahenk, 21 Haziran 1909.

⁴ “Maarif Nezareti”, Tanin, 22 Temmuz 1909.

⁵ Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi, 27 Kânunusâni 1326, S.336.

⁶ Tanin, 13 Ağustos 1909.

⁷ Süleyman Nazif, “Tahsil-i İbtidai”, Yeni Tasvir-i Efkâr, 3 Ağustos 1909.

kaldırılacak ve yerine bu yasa geçecekti. Bu yasa, Bakanlığın bütün idarî ve eğitim örgütleriyle Bakanlığa bağlı kurumların idaresini yeniden düzenliyordu¹.

1909 Aralığı başlarında Nail Bey'in Maarif Nazırlığından ayrılacağına dair haberler çıkmaya başladı. Hattâ yeni Bakanın İzmit mebusu Müfid Bey olacağı dahi yayılıyordu². Gerçekten de Nail Bey nedeni belirsiz bir şekilde Bakanlıktan ayrılmıştır. Kamuoyuna romatizmaları dolayısıyla, sağlık durumundan dolayı ayrıldığını açıkladıysa da, gerçek neden bu değildi. Çünkü, Nail Bey daha sonra Mâliye Bakanı olarak da görevde bulundu. Bakanın istifasını bazı gazeteler Linch sorununun Parti tutumuna karşı çıkmaya veya Tıbbiye sorununun çözülmemesine bağladılar³. Sadrazam, Bakanın istifasını kabul etmedi, ancak Nail Bey istifada direndi⁴. Buna rağmen 28 Aralık 1909'da kabinenin düşmesine kadar Bakanlıkta kaldı. İstifa edeceği sıralarda, hattâ istifa ettikten sonra da azınlıklarla, hazırladığı eğitim yasaları üzerinde sürekli çekişmelerde bulundu⁵.

Nail Bey, yaptığı kısa Bakanlığı süresince, daha sonraki İkinci Meşrûtiyet eğitiminin temellerini attı. 1910'dan itibaren uygulanan eğitim politikası, özellikle Emrullah Efendi'nin uyguladığı eğitim politikası, Mustafa Nail Bey'in temellerini koyduğu eğitim politikası idi.

İSMAİL HAKKİ BEY (BABANZADE)

Hayatı: Hicaz valisi Mustafa Zihni Paşa'nın oğludur. 1876'da Bağdat'ta doğdu. İbtidaiye ve askerî rüşdiyede okuduktan sonra 1885'de Vefa İdadisi'ni bitirdi. Önce Mekteb-i Mülkiye'ye girmesine rağmen, 1897'de siyasî bir nedenle Mekteb-i Hukuk'a geçti. 1902 yılında okulu bitirdikten 1908 yılında mebus seçilinceye kadar Bâb-ı Âli'nin "Matbuat-ı Ecnebiye" kısmında çalıştı. Mebusluğu zamanında 2 Mart

¹ "Millet Meclisimiz muvacehesinde", Sabah, 12,29 Kasım 1909.

Tanin, 29 Ekim 1909.

² "Maarif Nâzırı", Sabah, 8 Aralık 1909.

"Nail Beyefendi", Sabah, 15 Aralık 1909.

"Maarif Nazırının İstifası", Tasvir-i Efkâr, 16 Aralık 1909.

³ "Nail Beyin istifası", Sabah, 17 Aralık 1909.

⁴ Sabah, 23, 27 Aralık 1909.

⁵ "L'application des lois d'enseignement", Le Moniteur Oriental, 20 Decembre 1909.

D.K., "Mekâtib-i ibtidaiye mes'elesi - Maarif işleri- Nail Beyefendi ile mülakat", Sabah, 5 Ocak 1910.

1911'den 11 Haziran 1911'e kadar Maarif Nazırlığı yaptı. Ayrıca Mühendis Mektebinin de Fransızca öğretmeniydi. 25 Aralık 1913'de İstanbul'da öldü. Arapça, Fransızca ve Rumca bilirdi.

Eserleri: Hukuk-u Esasiye ve Ali Reşad Bey ile beraber hazırladığı Bismark.

Bakanlığı sırasındaki çalışmaları: Emrullah Efendi Maarif Nazırlığından ayrıldığında “Jön Türk” gazetesi bu göreve, parlamento dışından Tevfik Fikret veya Erzurum valisi Celâl Bey'in getirileceğini yazmıştı¹. Ama Mart başlarında “Tanin'in siyasî yazarı Hakkı Bey'in Bakan olacağı söylentileri çıktı. Aynı gün İttihad ve Terakki mebusları da oy birliğiyle Hakkı Bey'i Maarif Nâzırı olarak tavsiyeye karar veriyor ve ertesi gün de atama yapıyordu². Beyoğlu gazeteleri ve “Osmanischer Llyod” gazetesi, bu atamadan memnun olmadıklarını belirttiler³.

Bakan'ın ilk işlerinden biri, Emrullah Efendi'nin Meclis'e sunduğu 1327 Maarif bütçesini ve “Maarif-i Umûmiye Kânunu” tasarısını geri almak olmuştur⁴. Bütçeyi inceledikten sonra geri iade etmiş ama yasa tasarısını yeniden hazırlayacağı gerekçesiyle vermemiştir. Bakanlıkta Emrullah Efendi'nin kurduğu örgütü de değiştireceğini söylemiştir⁵.

“Karşı gazeteler” (Beyoğlu'da çıkan) Hakkı Bey'in, eğitimin düzeltilmesi için büyük bir tasarı hazırladığını, ancak bunu gerçekleştirebilmek için 600.000 liraya ihtiyaç olduğunu, bu yüzden uygulamaya geçilemediğini yazıyorlardı. Bakan bu tasarıyı iki safhada ve iki yılda gerçekleştirmeyi planlamaktaydı⁶.

Bu sıralarda azınlık okulları sorunu Rum mebuslarla İttihad ve Terakki mebusları arasında çözümlenmeye çalışılıyordu. Ancak bunlar olumlu bir sonuç vermemişti. Azınlık okullarını teftiş hususunda İsmail Hakkı Bey'in “La Turquie” gazetesinde yayınlanan bir mülakatında, bu hususta iki taslak hazırladığını ve Meclis'e gelecek yıl sunacağını belirtiyordu. Bakan bu demecinde, denetim hakkında şu fikirlerini de

¹ Jön Türk, 21 Şubat 1911.

² Sabah, 1,2 ve 3 Mart 1911.

³ Sabah, 4 Mart 1911.

⁴ Sabah, 9 Mart 1911.

⁵ Sabah, 15 Mart 1911; İstanbul gazetesi, 31 Mart 1911.

⁶ “İslâh-ı maarif için”, Sabah, 2 Nisan 1911.

açıklıyordu¹: Müfettişler bütün gayrimüslim okullarını istedikleri zaman denetleyebilecekler, istedikleri soruyu sorabilecekler ve Bakanlığa rapor vereceklerdir. Herhangi bu sorun çıktığında kararı, bu raporlara göre İstanbul Maarif Müdürü verecektir. Eğer bu makamla Patrikhane arasında bir anlaşmazlık çıkarsa, Bakanlık işe o zaman karışacaktır.

İsmail Hakkı Bey, 8 Mayıs 1911'de Mâliye Nâzırı Cavid Bey ile beraber istifa etmiştir. Ortak istifanmelerinde² bir süreden beri partideki karışıklıkların vazifelerini yapamayacak derecede etkili olduğunu, bu makamları daha başarıyla iş yapabilecek kişilere bıraktıklarını belirtiyorlardı. Hakkı Bey, istifasını geri alması hususundaki Sadrazamın ısrarlarını ise kabul etmemiştir. Hakkı Bey'in 1912 yılında tekrar Bakan olacağı söylentileri³ ise gerçekleşmedi.

MEHMED SAİD (GELENBEVİZADE)

Hayatı: Mahmud Aziz Efendi'nin oğludur. 1863'de İstanbul'da doğdu. Mülkiye'yi bitirdi. 1882'den itibaren Devlet dairelerinde çalışmaya başladı. Bu arada 1887'den itibaren Bursa İdadisinde öğretmenlik ve Maarif Müdürlüğü, Edirne'de Maarif Müdürlüğü, Ticaret Mekteb-i Âlisi Müdürlüğü, Vefa İdadisi ve Dârülfünun'da öğretmenlik görevlerinde bulundu. Daha sonra Bakanlık merkez örgütünde çalışmaya başladı. 1904'de Mekâtib-i Rüşdiye Müdürü, 1907'de Mekâtib-i İdadîye Müdürü, daha sonra da Meclis-i Maarif üyeliğinde bulundu. 1910 yılında Bakanlık Müsteşarı, 1912 yılında da Maarif Nazırlığı yaptı. 1919-1920 yılında gene Maarif Nazırlığı yaptı. Dârülfünun Üniversiteye çevrilinceye kadar fen şubesinde öğretmenlik yaptı. 1937'de öldü.

Bakanlığı: Said Bey, Emrullah Efendi'nin ikinci Bakanlığından sonra, Ahmet Muhtar Paşa'nın (1839-1918) Bakanlar Kurulu ile 22 Temmuz 1912'de göreve başladı. Balkan Savaşının en kızışkın günleri idi. Dârülfünun öğrencileri sürekli olarak savaş yanlışı gösteriler düzenliyorlardı. Hattâ yanlarına Dârülfünun Müdürü Süleyman

¹ Sabah, 21 Nisan 1911 ("La Turquie"den).

² Sureti, Sabah, 10 Mayıs 1911

³ D.H., "Maarifin hali", İlham, 25 Mayıs 1912.

Paşazade Sami Bey'i ve Maarif Bakanı Said Bey'i de alarak padişahın huzuruna çıkıyorlardı¹.

Said Bey'in Bakanlığa gelince ilk işi, Bakanlık Müsteşarlığına Salih Zeki Bey'i getirmek olmuştur².

Bakanlığı, düşmanın Çatalca'ya gelip dayandığı günlere rastladığından, önemli bir çalışma yapamadı. Hükümetin istifasıyla 29 Ekim 1912'de Bakanlık görevinden ayrıldı.

DAMAD MEHMED ŞERİF (ÇAVDAROĞLU) PAŞA

Hayatı: Mutasarrıf Şükrü Paşa'nın oğludur. 1874 yılında İstanbul'da doğdu. Askerî Rüşdiye ve Mekteb-i Mülkiye'yi bitirdi. 1895'de Dahiliye Nezareti'nde memurluğa başladı. Bu arada Dârülmuallimîn-i Âliye ve Mekteb-i Mülkiye'de öğretmenlik yaptı. 1901'de Abdülaziz'in kızı ile evlenerek Saraya damat oldu. 1906 ve 1910'da Şûrayı Devlet üyesi, 1909'da İstanbul Valisi, 1912'de Nâfia, Dâhiliye, Ticaret ve Ziraat Nâzirlikleriyle bir ay kadar da Maarif Nazırlığı yaptı. Mütareke yıllarında da Şûrayı Devlet Başkanlığı, Dâhiliye ve Adliye Nazırlıklarında bulundu.

Cumhuriyetten sonra, hanedana mensup olduğu için yurt dışına çıkartıldı. 1946'da yurda döndü ve 1958 yılında İstanbul'da öldü.

Eserleri: İbn Battuta Seyahatnamesi (Arapçadan çeviri, 2 cilt), Hükümdar (Makyavel'den çeviri) Ayrıca basılmamış bir çok tercüme eserleri vardır.

Maarif Nazırlığı: Mehmed Kâmil Paşa'nın (1832-1913) dördüncü Sadrazamlığı sırasında, Balkan bozgununun iç politikayı-alabildiğine etkilediği günlerde 30 Ekim 1912 ile 23 Ocak 1913 tarihleri arasında Maarif Nazırlığında bulundu.

Şerif Paşa, Bakan olduktan sonra "İfham" gazetesine verdiği bir demeçte³ ayrıntılarla uğraşmadan önce eğitimin amacının saptanması gerektiğini, eğitim

¹ Türkgeldi A.F., ag.e. S.65-66.

² "Maarif Nezareti Müsteşarlığı", Teminat gazetesi, 26 Temmuz 1912.

³ İfham, 14 Aralık 1912.

biçiminin Bakanların değişmesiyle değişmeyecek kadar sağlam temellere dayandırılacağını belirtiyordu. Bakana göre, her kademedeki okullar çok düşük bir seviyede bulunmaktadır. Bunun için ortaöğretim kademesinde önemli değişiklikler yapılmalıdır. İdadiler iyice “sınıf mektepleri”ne benzetilmelidir. Teorik olarak verilen derslerin uygulamaları arttırılmalıdır. Ortaöğretim süresi kısaltılmak bazı yüksek dersler kaldırılmalıdır. İdadiler için her yerde aynı program uygulanmamalıdır. İdadiler bulundukları yörenin gereksinmelerine cevap verebilecek âdeti bir sanat okulu olmalıdırlar. Bakan ayrıca, idadilerin yüksekokullara öğrenci hazırlayacağını ve Üniversitede İhtiyat Sınıflarının tekrar açılacağını söylüyordu.

Şerif Paşa'nın ihtiyat Sınıfı ve idadi tasarıları tepkiyle karşılandı. Okulların mekâna göre aşırı derecede farklılaşmasının sakıncalı olduğu, zaten idadilerle sanat okullarının ayrı ayrı görevleri olduğu ileri sürüldü¹. Bakanın idadilerde yapmak istediği değişiklik 20. yüzyıl başlarında “Ticaret ve Ziraat Şubeleri” açılarak Osmanlı Devleti'nde gerçekleştirilmişti. Bu öğretim ücretli öğrencilere seçmeli, ücretsiz öğrencilere de zorunlu tutuldu. Ama başarılı olamadı ve kaldırıldı².

“Yüksekokullar bugün esir pazarı haline gelmiştir” diyen Ali Mümtaz, Bakanın bu kademedeki mevcudu bazı küçük değişikliklerle koruma tasarısını da şiddetle eleştirmektedir³.

Şerif Paşa 1913 başlarında *Meclis-i Kebir-i Maarif*'i toplayarak, Bakanlıkta kurulacak örgüt hakkında bir tasarı hazırlamış⁴, tam uygulamaya geçecekken kabine düşmüş ve kendisi Bakanlıktan ayrılmıştır⁵.

¹ Ali Mümtaz, “Maarif Mes'elesi - Maarif Nazırının beyanatı âhiresi münasebetiyle”, Tanzimat, 16 Aralık 1912.

² a.g.m., 18 Aralık 1912.

³ a.g.m., 22 Aralık 1912

⁴ “Maarif Teşkilâtı projesi”, Sabah, 21,22 Ocak 1913.

⁵ Sabah, 23 Ocak 1913.

AHMED ŞÜKRÜ BEY

Hayatı: 1874'de Kastamonu'da doğdu. Fakir bir aile çocuğu idi. İstanbul Dârülmualimini'nden mezun olduktan sonra çeşitli yerlerde öğretmenlik ve Maarif Müdürlükleri yapmıştı.

İkinci Meşrûtiyet'ten önce İttihad ve terakki Cemiyeti'nin gizli bir üyesi olarak çalıştı. Siroz Mutasarrıflığı ve Dâhiliye Nezareti mektupçuluğunda bulundu. Sonra Kastamonu mebusu olarak Meclis'e girdi. Mahmud Şevket Paşa kabinesinin Maarif Nâzırı olarak 24 Ocak 1913'te göreve başladı. Bu görevi 9 Aralık 1917'ye kadar sürdürdü.

Cumhuriyetin ilk yularında Trabzon valisi olarak çalıştı. İzmir'de Atatürk'e suikast düzenleyenlerden olduğu için 1926'da idam edildi. Bu nedenle “Maslub Şükrü” diye de bilinir.

Bakanlığı sırasındaki çalışmaları: Ahmed Şükrü Bey 25 Ocak 1913'de Bakanlıkta tebrikleri kabul ettikten sonra¹ Vilâyât Maarif Müdürlerine bir telgraf çekmiştir². Bakan bu telgrafta:

*“Maarif-i umumiyemizin terakkiyat-ı asriya ile mütenasiben tealisi begayet mültezim olduğundan bu babda bir kat dahi ibzal-i mesai olunması”*nı istiyordu. 1913 yılı ve Mahmud Şevket Paşa'nın Sadrazamlığı dönemi, Osmanlı eğitiminde öğretim dilinin önem kazanmaya başladığı bir dönemdi, Ama artık Türkçenin her özel okulda okutulmasının mecbur tutulması yerine, Devlet okullarında azınlık dillerinin okutulması fikirleriyle karşılaşıldığı bir dönemdi. Ahmed Şükrü Bey, 10 Ekim 1913'de “İstanbul” gazetesine verdiği bir demeçte, *“bizim fikrimiz, Anadolu'da tahsilin her milletin kendi lisanıyla yapılması fikridir. Mamurların da bundan sonra mahalli lisanları bilmelerine itina edeceğiz”* diyordu³.

1913 sonlarına doğru Arap vilâyetlerinde yazışmaların Arapça yapılması kabul edilmişti. 1913 Aralığında ise Suriye'deki ilkokul ve beş yıllık İdadilerde esas Öğretim dilinin Arapça olması ve Türkçenin “birinci derecede bir yabancı dil gibi”

¹ Tercüman-ı Hakikat, 25 Ocak 1913.

² Telgrafın tam metni: Sabah, 26 Ocak 1913.

³ “Maarif Nazırının beyanatı”, Sabah, 12 Ekim 1913

öğretilmesi kararlaştırılmıştı. Beyrut ve Şam'da açılacak Sultanilerin öğretim dili de Arapça olacaktı. Ayrıca Arapça ders kitaplarının hazırlanması için bir Komisyon kurulmuştu. Arap vilâyetlerine de kendi bütçelerinden okul açma izni verilmişti¹.

Şükrü Bey, 1913 Ekim'inde de Batı dillerinde yazılmış önemli eserleri Türkçeye çevirtmek için bir Komisyon kurmuştu². 1914 başlarında 4a Maarif müdürlerine yolladığı bir genelgede Türkçenin genişliğinden, zenginliğinden v.s. bahsederek, öğretmenlerin bulundukları yerlerdeki atasözlerini, darbımeselleri, şiveleri v.s. saptamalarını istiyordu³.

Uzun savaş yıllarında da Eğitim Bakanlığı yapan Şükrü Bey'in, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşıma girinceye kadar yaptığı çalışmalar şöyle özetlenebilir:

1914 Şubat'ında, okullarda “konferans usulü”nün yeniden canlandırılmasını isteyen bir genelge yayınladı. Bu usul, birkaç yıl önce de uygulanmak istenmiş ama kısa bir süre sonra gevşeyerek terk edilmişti⁴.

Anaokulları; Bakan, anaokulları konusundaki çalışmalarına 1914 yılı başlarında girişti. 2-6 yaş arasındaki çocukları “sokağın kötü etkilerinden korumak” için önce anaokulu öğretmeni yetiştirmeye başladı. Dârülmuallimat sınıflarına bazı ek dersler koydu. Buradan yetişen öğretmenlere göre anaokulları açacaktı⁵. Daha sonra “Ana Mektebi Nizamnamesi”ni düzenledi. İstanbul'da dört yere anaokulu açtı. Bu hususta vilâyetlere bir yazı gönderdi. Anaokullarında okutulmak üzere Avrupa'dan altmış kadar kitap getirterek çevirtti⁶.

İlköğretim: İlköğretim program ve teşkilâtını yapmak üzere, Dârülfünun öğretmenlerinden meydana gelen bir Komisyon kurdu. Bu Komisyon beş ay kadar

¹ “Maarif Nazırının beyanatı”, Sabah, 7 Aralık 1913. (Osmanischer Llyod gazetesinden). Arap vilâyetlerinde Arapça öğretim hakkında bazı belgeler: Başbakanlık Arşivi. BEO, no:312349,313349,315279 vs.

² Şinasi, “Maarif Nazırının yeni teşebbüsleri”. Ahenk (İzmir), 21 Ekim 1913.

³ Şinasi, “Maarif Nezareti ve gayet müfid bir teşebbüsü”, Ahenk (İzmir), 1 Şubat 1914.

⁴ Şinasi, “Maarif Nezareti'nin faideli teşebbüslerinden”, Ahenk (İzmir), 18 şubat 1914.

⁵ “Maarif Nazırının beyanatı”, Sabah, 28 Şubat 1914 (La Turquie gazetesinden)

⁶ “Maarif Nâzırı ile mülakat”, İkdâm, 9 Temmuz 1914.

çalışarak, iki ve altı dershaneli okullara göre iki program yaptı¹. Bu program, eskilerine göre daha uygulamalı ve fennî idi. El işleri ve ziraat dersi de konmuştu².

Bu arada Bakan bizzat “Tedrisât-ı İbtidaiye Kânunu” üzerinde çalıştı. Burada, gelişmiş ülkelerin esaslarını topladı. Bütün Maarif Müdürlerinin reylerini sordu. Bu Yasayı geçici olarak uygulamaya koydu³. Bu Yasaya dayanarak ibtidaiyelerle rüşdiyeleri birleştirmiş ve ülkedeki ilkokullar 1-6 sınıf ve öğretmenli olarak bir çeşitlilik arz etmiştir.

Ortaöğretim: Şükrü Bey bu kademede iki tür okul bırakmıştır:

A) Liva idadileri: Öğretim süresi dört yıl olarak belirlenmiştir. Birinci yıl ortak, diğer yıllar ise “Ticaret”, “Ziraat” ve “Malumat-ı Umûmiye” diye üç şubeye ayrılıyordu. Buna göre ayrıca bir program yapılmıştı⁴.

B) Sultaniyeler: Şükrü Bey bütün yedi yıllık idadileri “sultani” haline çevirmişti. Çünkü bunların diploma dereceleri eşitti ve Sultani öğretimi bir yıl fazla olduğundan, herkes son sınıfı okumadan ayrılıp idadiden diploma alıyordu. Sultaniler açılalı iki yıl olduğu halde, bu sebepten son sınırı hâlâ açılammıştı. Bakan, çeşitli yerlere emirler vererek sultanilerden terki önledi. Terk edenler idadi diploması alamayacaklar ve resmî dairelere giremeyeceklerdi. Böylece sultanilerin son sınıfları açıldı ve yedi yıllık idadiler de (Musul, Basra ve Sana'dakiler hariç) sultaniye çevrildi.

Sultanilerin dil öğretimindeki eski usulleri de değiştirilmiş, uygulamalı Berlitz usulü yerleşmeye başlamıştır⁵. Bakan ayrıca vilâyet merkezi olmayan dört yerde daha sultani kurmuştur.

Yükseköğretim: Bakan, ıslâhata ilköğretimden başladığı için, yüksek öğretimde esaslı bir reform yapamamıştır. Yalnız 1908'den sonraki kargaşalıklarda Dârülfünuna sahte tasdikname ile kaydolan yüzden fazla öğrenciyi Dârülfünun'dan

¹ a.g.y.

² “Maarif ıslâhı. Şükrü Bey ile mülakat”. Sabah, 3 Nisan 1914.

³ Düstur, İkinci tertib, c.V. S.804-823

⁴ İkdâm, 9 Temmuz 1914.

⁵ İkdâm, 9 Temmuz 1914.

kovdurmış ve bu işe kansan memurları mahkemeye vermiştir¹. Ayrıca 1913'den itibaren Dârülfünun'a girişi sınava bağlamış ve sınava gireceklerden de “mülâzemet rüusu” (“bakalorya”) istemiştir. Programlara bazı dersler eklemiş, laboratuvarlar kurulmuştur.

Öğretmen yetiştirme: Öğretmenlerin sık sık değiştirilmesinin önüne geçecek, maaşlarını belli ölçüler içinde arttıracak usuller konulmuştur.

Değişen yeni ilkokul programına göre, Dârülmualimîn programları da değiştirilmiştir. Dârülmualimîn mezunlarına ve yüksekokul mezunu olup da öğretmenlik yapmak isteyenlere en az bir yıl staj devresi (“devre-i tatbikiye”) konmuştur. Bu bir yılın sonunda bir tez hazırlayacaklar ve sınava alınacaklardı. Başaranlar, “ehliyet-i fennîye ve pedagoji şahadetnamesi” alacaklar; başaramayanlar ise ilkokul öğretmeni olacaklardı².

Ders kitapları konusunda “mükâfat-ı nakdiye usulü” kabul edilmiş, yarışmalar açılmış, kazanan eserlerin beş yıl süreyle programda kalması kararlaştırılmıştı. Bakan 1914'de en çok “mekteb kitaplarının ıslâh ve tensiki”^{*} üzerinde duracağını belirtmişti³.

Şükrü Bey'in en çok uğraştığı konulardan biri de memuriyetçiliğe karşı mücâdele olmuştur. İdadilere ticaret ve ziraat Şubeleri konmuş, Samsun, Sinop ve İnebolu'da üç ticaret okulu açılmıştır.

Balkan Savaşı dolayısıyla İstanbul'a gelen göçmen çocukları özellikle İzmir, Balıkesir, Kala-i Sultaniye (Çanakkale), Yozgat, Aydın ve Kudüs idadilerine yerleştirmiş; Bursa ve Konya'da bunlar için özel sultaniler açmak istemiştir⁴.

¹ a.g.y.

² “Mekâtibin ıslâhı” (Ahmed Şükrü Beyin Jön Türk gazetesindeki mülakatı), Âhenk, 6 Nisan 1914.

^{*} Sabah, 3 Nisan 1914; İkdam, 9 Temmuz 1914.

³ Sabah, 3 Nisan 1914.

⁴ Bu hususta Başbakanlık Arşivinde pek çok belge vardır. Meselâ, Babıali Evrak Odası, no:310398, 310411,310431, 310441, 310963, 311088, 311554, 311797, 311945, 312469,312569,312221, 312813,312832, 312870, 313968,316015 v.s.

Okul binalarını bir Şirkete yaptırmak istemiştir. Yıllık % 5 faiz ve inşaat için % 12 temettü ile 20-30 yıl vadeli borçlar (“istikrazlar”) almak istemişti. Bunun 300.000 lirası ile İstanbul'a yüzden fazla ibtidai, kalanı ile de vilâyetlere yedi lise yaptırmayı plânlamıştı¹. “Fennî ıstılah ve tabirleri kesinleştirmek” için, Emrullah Efendi'nin başkanlığında bir heyet kurmuştur.

İstanbul İnas İdadisini “lise”ye çevirmiş ve müdürlüğüne de Alliance Israelite okulunda çalışmış Aber Up'u getirmişti. Ayrıca İstanbul Kız Sanayi Mektebini yeniden kurup Belçika'dan müdür ve öğretmenler getirtmişti².

Özetlenecek olursa, Ahmed Şükrü Bey'in iki yıl içindeki bir çok yararlı girişimlerinin program ve yasal temeller yönündeki ürünleri şöyle sıralanabilir:

A) Programlar:

- Mekâtib-i İbtidaiye Programı,
- Dârülmualimîn Programı,
- Mekâtib-i Sultaniye Programı,
- İnas Sultanisi Programı,
- Liva idadileri Programı,
- Ticaret İdadileri Programı.

B) Yasa Yönetmelik Talimatname v.s. açısından:

- Tedrisat-ı İbtidaiye Kânûn-u Muvakkati,
- Mülâzemet Rûusu Nizâmnâmesi,
- Ticaret Mekteb-i Âlisi Nizâmnâmesi
- Avrupa'ya Gidecek Talebe Nizâmnâmesi,
- Mekâtib-i Sultaniye Talimatnamesi,
- İnas Sultanisi Talimatnamesi
- Muallim ve Muallim Muavinliği Talimatnamesi,
- Dârülfünun Talimatnamesi,
- Devre-i Tatbikiye Talimatnamesi,
- Maarif Müdürlerinin Vezaifi Talimatnamesi.

¹ Sabah, 3 Nisan, 23 Şubat 1914.

² Başbakanlık Arşivi, Babıali Evrak Odası, no: 319620.

4.1.5. DERNEKLER, SİYASÎ KURULUŞLAR VE EĞİTİM

İkinci Meşrûtiyet ülkeye çok geniş bir özgürlük ortamı getirdiği için, her alanda bir çok dernekler kurulup çalışmaya başlamıştı. Bu arada eğitimle ilgili bir çok demekler de kurulmuş, belli bir süre çalışma yapmışlardı. Bu arada siyasî alanda faaliyet gösteren partiler de, programlarında eğitim görüşlerini belirtmiş ve uygulamaya koyacaklarını açıklamışlardır.

İkinci Meşrûtiyet Devrinde Kurulan Eğitim Dernekleri

- *Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye*: İlk defa 1865 yılında kurulmuştu. Sonra ikinci Abdülhamid döneminde derneğin bazı üyeleri dağıldı, çalışmaları zayıfladı. Dernek İkinci Meşrûtiyet döneminde tekrar kuruldu. Eskiden kendi idaresinde olan, ancak bir ara Bakanlığa bağlanan Dârüşşafaka'yı yeniden kendisine bağlamak için yoğun çalışmalar yaptı¹. Bu okulu tekrar aldı. Ayrıca eskiden olduğu gibi bir Kız Dârüşşafakası kurmayı tasarladı ve bu yolda çalışmalar yaptı, ancak başaramadı.
- *Osmanlı Terbiye-i İctimaîye Kulübü*: 12 Mart 1909'da kuruldu. “*Osmanlı milletinin fikrî ve ahlâki terbiyesinin gelişme ve yükselmesine*” hizmet etmek amacıyla, bilimsel bir komisyon tarzında kurulmuştu. Genellikle, yükseköğrenim görmüş kişiler üye oluyorlardı. Derneğin Yönetmenliğinde² şu işlerin yapılacağı yazılıyordu: - Bir dergi yayınlamak, - İstanbul'da ve vilâyetlerde konferanslar verdirmek, - Yararlı eserleri bastırıp, uygun bir fiyatla sattırmak, - Eser yazına ve çevirme yarışmaları düzenlemek, tiyatro eserleri sahneye koymak, - Osmanlı, vilâyetlerine bilimsel inceleme komisyonları yollamak ve bunların raporlarını basmak, - Yüksekokul mezunlarını Avrupa'ya gezilere yollamak, - Avrupa'daki çeşitli bilimsel örgütlerle ilişkiler kurmak, İstanbul'a gelen bilim adamlarıyla kendi mensuplarını tanıştırmak v.s. Bu kuruluşun, 31 Mart olayları sonrası alınan sıkı önlemler arasında dağıldığı sanılıyor.

¹ Süheyl, “Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye ve Dârüşşafaka”, Tanin, 9 Mart 1909.

² “Osmanlı Terbiye-i İctimaîye Kulübü Nizâmnâmesi”, Tanin, 10 Mart 1909.

- *Cemiyet-i İlmiye-i İslâmiye*: İkinci Meşrûtiyetin başlamasından hemen sonra “ulema” tarafından kurulmuştu. Dernek, İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne bağlı idi. Bu gedenle de siyasî bir kuruluştur. Ama aynı zamanda dinî ve ilmî çalışmalar da yapıyordu. Medreselerin düzeltilmesi ve okullarda dinî eğitimin daha iyi bir şekilde verilmesiyle ilgileniyorlardı. Dernek Beyânü'l- Hakk adlı bir dergi de çıkarıyordu. Daha sonra İttihad ve Terakki Cemiyeti ile ilgisini kesti. Çünkü derneğin siyasetle sık sık ve fiilî bir şekilde uğraşması pek çok eleştirilere yol açıyordu.

Medrese öğrencilerine, müderrislere ve imamlara dayandığı için, İkinci Meşrûtiyetin en güçlü kuruluşlarından birisiydi. Ancak ittihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf partileri arasındaki çekişmeler bu derneği parçaladı. Üyeleri iyice günlük politikaya karıştığından, demek dağıtıldı ve kapatıldı. Derneğin, fikirlerini açıkladığı 8 ciltlik “Beyânü'l-Hakk” dergisinden başka bir somut ürünü olmadı¹.

- *Teşvik-i Maarif Cemiyet-i Hayriyesi*: Genel Merkezi Selanik'te olan bir dernek idi. 1909 yılında kurulmuştu. İzmir'de ve Hicaz'da da şubeleri vardı. Hristiyan ve Yahudilerin de üye olarak bulundukları bu dernek, Selanik'teki “Zaman” gazetesinin 1909 yılında açtığı “Şüheday-ı Hürriyet Mektepleri” kampanyasını benimsemiş, şubelerinin bulunduğu yerlerde de bu okulları kurup idare etmek ve denetim işlerini yapmayı kabul etmişti².

- *Girit Neşr-i Maarif Cemiyeti*: İkinci Meşrûtiyet'te “Girit sorunu”nun tekrar alevlendiği bir dönemde kurulmuş derneklerdendi. Girit'ten göçmen olarak gelmiş kişilerle ilgileniyordu. 1910 yılında İstanbul'da “Mekteb-i Meşrûtiyet” adlı bir okul da kurmuşlardı³.

- *Mekteb-i Sultani-i İnas Cemiyet-i Hayriyesi*: 1909 yılında kurulmuştu. Amacı, İstanbul'da bir kız sultanisi kurmaktır. İstanbul'da hükümet, hanedan ve parlamento ileri gelenlerinden çoğu bu derneğin çalışmalarına katılıyorlardı. Derneğin başkanı, Meclis-i Mebusan Reisi Ahmed Rıza Bey

¹ Ergin.O., a.g.e., S.292-294.

² “Şühedayı Hürriyet Mektepleri”, Ahenk (İzmir), 15 Mayıs 1909.

³ Yeni Tasvir-i Efkâr, 9 Şubat 1910.

(1859-1930) idi. Önce yardım şeklinde oldukça fazla bir para toplanmış, Osmanlı Bankasında bir hesap açtırılmış. Padişahın okul yapılması için hibe ettiği Kandilli'deki Âdile Sultan Sarayı tamir ettirilmeye başlanmış, Bakanlığın izni ile 60.000 liralık bir piyango bile düzenlenmişti. Bir çok toplantılara, basın da tam desteğine rağmen somut bir sonuca ulaşamamıştır¹.

- *Beyrut Mekteb-i Sultanisi İkmal-i Tahsil Cemiyeti*: Beyrut Sultanisi'ni bitirenlerden liyakat gösterenlerin öğrenimlerini Avrupa'da yaptırmak üzere 1912 yılında kurulmuştu. Sermayesi yardımlardan oluşuyordu².
- *Beynelanasır Neşr-i Lisan ve Maarif Cemiyeti*: “Siyasî cemiyetlerle katiyen alâkadar olmamak, sırf vatanın muhtaç olduğu tamim-i-maarif emr-i ehemminene lisan-ı Osmaniye'nin intişarına sarf-ı mesai etmek” üzere 1911 Ekim'inde kurulmuş bir dernekti. Üyelerinin ödemeleri ve yardımlarıyla yaşıyordu. Demek, 1911-1912 arasında bir çok yerlerde şubeler açmış, Tophane'de altı ay devam eden gece dersleri düzenlemişti. 1912 yılında 69 üyesi olan dernek, gece derslerine devam ediyordu³.
- *Osmanlı Maarif Cemiyeti*: Osmanlı milletlerinin eğitimlerini geliştirmek için 26 Ekim 1913'de kurulmuştu, Şehzade Abdülmecit Efendi (1868-1944) derneğin fahri başkanı, Maarif Nâzırı Şükrü Bey de ikinci başkanı idi. Konferanslar, gece dersleri düzenlemek, numune okulları açmak amacıyla olan⁴ derneğin önemli bir çalışmasına rastlanılmamıştır.
- *Cemiyet-i Terbiye-i İslâmiye*: Balkan bozgunundan sonra Mısırlı Mehmed Şerif Paşa'nın girişimleriyle kurulmuş bir dernekti. Üyelerinin çoğu Arap asıllı kişilerdi. Çok parlak törenlerle açılmasına rağmen önemli bir çalışması

¹ “Mekteb-i Sultani-i İnas”, Sabah, 27 ve 29 Mayıs 1911.

“İnas Sultani Mektebi”, Sabah 30 Temmuz 1910.

² “Beyrut Mekteb-i Sultanisi İkmal-i Tahsil Cemiyeti”, Sabah, 29 Mart 1912.

³ “Beynelanasır Neşr-i Lisan ve Maarif Cemiyeti”, Serbesti, 8 Ağustos 1328.

⁴ “Osmanlı Maarif Cemiyeti”, Sabah, 4 Ağustos, 27 Ekim 1913.

Yeni Fikir, 111/17,(1329), S.554.

olmamıştır. Zaten kurulduktan az sonra adını “Cemiyet-i Hayriye-i İslâmiye” olarak değiştirmiştir¹.

- *Osmanlı Mekâtib-i Hususiyesi Tevhid-i Mesai Cemiyeti*: 1911 yılında kurulmuş bir dernekti. İstanbul'daki özel okulların programlarını, çeşitli işlerini v.s. görüşüp ortak bir hareket sağlamaya çalışıyordu².

Ayrıca 1911 yılında “*Millî Osmanlı Mektepleri*” adlı bir komandit şirket kurulmuştu. 50 milyon kuruluş sermayeli olan şirket 150'şer kuruşluk hisseler çıkartmıştı ve yılda % 50 faiz vermeyi vaad ediyordu³.

Siyasî kuruluşlar ve eğitim politikaları:

☞ *İttihad ve Terakki Cemiyeti*: İkinci Meşrûtiyetin ilân edilmesinde ve bu dönem olaylarının gelişiminde çok etkili bir kuruluş olan İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin eğitim görüşleri, 1908-1914 arası eğitim politikasının şekillenmesinde önemli roller oynamıştır.

Cemiyet'in ilk Yönetmeliğinin 26,30 ve 35. maddelerinde derneğin okullar açacağı, bu okullarda dernek mensuplarının öğretmenlik yapacağı, Avrupa'ya öğrenci gönderme yönünde çalışmalar yapılacağı v.s. yer alıyordu⁴.

Örgütün 1908 yılı kongresinde alınan kararlar arasında gece dersleri ve özel okullar açılması, Avrupa'ya ve başka yerlere “liyakatli kişiler” gönderilmesi, halkın anlayacağı dilden kitaplar yazdırılması v.s. vardı. Aynı yıl kabul edilen siyasî programda da öğretimin serbest olduğu, her Osmanlının yasalar içinde özel okullar açabilecekleri belirtildikten sonra şu görüşler ileri sürülüyordu: Bütün okullar Devletin gözetimi altında serbesttir. Bütün Osmanlıların öğretiminin bir yolda ve düzgün olabilmesi için, bütün unsurlara açık resmî okullar açtırılacaktır. İlköğretim düzeyinde Türkçe öğretim zorunludur. Orta ve yüksek öğretim de genel ve resmî okullar aracılığıyla ve Türk dili esas alınarak yapılacaktır. Programlara, öğretmen yetiştirme ve atanmalarına dair ciddi kararlar alınacaktır. Yalnızca din öğretimiyle

¹ Ergin.O., a.g.e., S.298.

² Sabah, 1 Ağustos 1911.

³ Sabah, 5 Haziran 1911.

⁴ Tunaya,T.Z., Türkiye'de Siyasî Partiler 1859-1952, İstanbul, 1952, S. 125-126.

ilgili okullar bu genellemelerin dışındadır. Ülkede ticaret, ziraat ve sanayi okulları kurulmasına çalışılacaktır¹.

Cemiyet'in 1909 yılında kabul edilen siyasî programında bir evvelki yıla göre oldukça önemli değişiklikler yapılmıştı. "*Hürriyet-i tedris*" örgütün ana prensiplerinden biri hâline getirilmiş ve çeşitli unsurların eğitimlerini birleştirme taşanlarından vazgeçilmiş, ilköğretim dili olarak da her kavmin anadili alınmış; bu arada Türkçe öğretiminin de mecbur tutulması kararlaştırılmıştı. Ancak orta ve yükseköğretimde, öğretim dilinin Türkçe olmasında direniliyordu. Ortaöğretimde yerel dillerin öğretiminin de yapılacağı; orta ve yükseköğretim kademesinde bütün okulların her Osmanlı unsuruna açık olduğu gibi hususlar kararlaştırılmıştı. Hazırlanmasında Emrullah Efendi'nin önemli katkıları olan bu programda medreselerin tüm harcamalarının Devletçe yapılacağı, bir çok öğretmen okulları kurulacağı gibi hususlar vardı².

Cemiyet'in 31 Ekim-13 Kasım 1910 tarihleri arasında Selanik'te yaptığı yıllık kongrede de, en önemli sorunlar eğitim konusunda ortaya çıkmıştı. Örgüt gece derslerine ve yeni okullar kurmaya devam etme kararı almış, bu arada öğretmen yokluğu da söz konusu edilmiş; Selanik ve İzmir'deki "İttihad ve Terakki Mektepleri"nin öğretmen okulu haline çevrilmesi kararlaştırılmıştı. Bu toplantıda ayrıca şimdiye kadar açılmış olan okulların varlıklarını devam ettirebilmeleri için "maarif onluğu" adı altında bir "Millî Yardım Sandığı"nın kurulması da kararlaştırılmıştı³.

İttihad ve Terakki "Fırkası'nın 1913 yılı siyasî programında ise 42-48. maddeler arası eğitim konularına ayrılmıştı. Burada, denetim yapılırken azınlıkların ana dillerine, inanç ve edebiyatlarına karışılmayacağı belirtiliyor, ibtidaiye ve rüşdiyelerde öğretimin ana diliyle yapılacağı ancak Türkçe öğretimin de zorunlu olacağı kaydediliyordu. Bundan başka özellikle şu konular dikkati çekiyordu.

↳ İlköğretim programı, ibtidaî ve rüşdî okullar birleştirilerek yapılacaktı.

¹ a.g.e.,S.209.

² a.g.e.,S.211-212.

Tanin, 30 Mayıs 1325.

D.K., "Fırka programımı, hükümet programı mı?", Sabah, 10 Kasım 1910.

³ "İttihat ve Terakki Beyannamesi", Sabah, 19 Kasım 1910.

- ✍ Okul programlarına her yörenin Özelliklerini içeren ziraat, ticaret ve sanat dersleri konacaktı,
- ✍ İstanbul’da bir “Dârülmuallimîn-i Âli” kurulacaktı. Vilâyetlerdeki öğretmen okulları ve idadilerin sayısı da arttırılacaktı.
- ✍ Bu okullarda dinî ve bedenî eğitime özel bir önem verilecekti.
- ✍ İlk ve ortaöğretimde “meslekî muallimin” kurulacak; öğretmenlerin atanma, görevden alma ve ilerleme biçimleri hakkında bir yasa tasarısı hazırlanacaktı.
- ✍ Bir “Encümen-i Dâniş” kurulacak, ayrıca bir telif ve tercüme eserleri komisyonu oluşturulacak, okul kitaplarının hazırlattırılmasına çalışılacaktı,
- ✍ İstanbul'da bir “Kütüphane-i Milli” kurulmasına çalışılacaktı,
- ✍ Medreseler düzeltilecek; köylerdeki özel ve cami okullarının idaresi için Evkaf Nezareti'nde bir “Maarif Şubesi” kurulması önerilecektir,
- ✍ Orta ve yükseköğretimde yabancı uzmanlardan yararlanılacaktı¹.

Görüldüğü gibi İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin eğitim görüşleri, 1908-1914 arasında oldukça geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Bu dönemde Eğitim Bakanlığı yapanların çoğu bu Cemiyetin aktif üyeleri olduklarından, hattâ Cemiyetin; programlarındaki eğitim kısımlarını kendileri yazdıklarından, görev başında oldukları zaman özellikle bunları gerçekleştirmeye çalışmışlardır.

✍ *Teşebbüs-ü Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti*: Prens Sabahaddin Bey'in fikirlerine sıkı sıkıya bağlı idi. Eğitim politikamızın Fransız etkisinden çıkıp İngiliz eğitim politikası doğrultusuna girmesini savunuyorlardı. Örgütün programında da askerî okullar da dâhil, bütün yüksekokulların her Osmanlıya açık olması, jandarmaların eğitim ve öğretiminde de geçici bir zaman yabancı subay ve öğretmenler kullanılması gibi konular yer alıyordu².

¹ Tunaya, T.Z., a.g.e., S.218.

² a.g.e.,S.144.

Bu Örgüt tâ Meşrûtiyet öncesinden itibaren İttihad ve Terakki örgütüyle sert bir çatışmaya girdiğinden, İkinci Meşrutiyetin başlamasından itibaren yarışı baştan kaybetmiş, bir kaç harekete girişmeye kalkışmış, ancak başarılı olamamıştır.

☞ *Fedakârân-ı Millet Cemiyeti*: 1908-1909 arasında faaliyet gösteren örgütün yönetmeliğinde, Osmanlı ülkesinde eğitimin yayılmasına çalışılacağı, okullar açılacağı, örgüte bağlı öğrencilere yardımda bulunulacağı v.s. gibi hususlar vardı¹.

☞ *Osmanlı Ahrar Fırkası*: Bu da İkinci Meşrûtiyetin başı ile 31 Mart olayları arasında faaliyet gösteren örgütlerdendir. İngiliz siyasî partilerine benzeyen ve Sabahaddin Bey'in kurucuları arasında bulunduğu partinin eğitim görüşleri şu şekilde özetlenebilir:

- ☞ Bütün resmî ve özel okullarda Türkçe zorunlu, yerel diller seçmeli olacaktır. Çeşitli toplumlar kendi okullarında Türkçe ile beraber kendi dillerini de öğretebileceklerdir.
- ☞ Askerî ve sivil bütün okullar her Osmanlıya açık olacaktır. Bütün okulların denetimi Devletin görevidir.
- ☞ Medreseler düzeltilecek ve medrese öğrencilerinin durumları iyileştirilecektir².

☞ *Osmanlı Demokrat Fırkası (Fırkai İbad)*: Dr. Abdullah Cevdet ve İbrahim Temo (1865-1939) tarafından kurulmuş olan bu Parti de 1908-1909 arasında bazı çalışmalarda bulunmuş ve sonra dağılmıştır. Bu da programında gece dersleri açmayı, Osmanlı Ülkesinin her yanına seyyar öğretmenler göndermeyi plânliyordu. Parti ayrıca Osmanlı unsurları arasında kardeşlik sağlamak için okullarda sosyal bir eğitim vermeyi öngörüyordu. İlkokullarda yerel dillerin öğretimi serbest olacak, ancak her türlü yabancı telkin ve meşru olmayan emirler engellenecekti. Bir yörede, o yörenin âdetlerine, iklimine göre ziraî, ticarî ve sınaî okullar açtırılacak, buralarda bütün modern usuller uygulanılacaktı³.

¹ a.g.e., S.237.

² a.g.e., S.249.

³ a.g.e., S.260.

✎ Taşnaksityun Fırkası: Ermeniler arasında çok etkili olan bir ihtilâl fırkası idi. Osmanlı ülkesinin Ermenilerle meskun yerlerinde sürekli isyanlar çıkarmaya çalışıyordu. Bu partinin 1908 programında ise eğitimle ilgili şu görüşler yer alıyordu¹:

- ✎ Öğretim “kamilen” serbest olmalıdır. Programda fazla açıklık getirilmeyen bu isteğin sınırları Devletin denetiminden kurtulmak ve ülkenin geleceğine zarar vermek derecelerine varabilirdi.
- ✎ Resmî okullarda yerel diller okutulmalıdır. Eğitim bütçesi, Osmanlı milletleri arasında nüfus oranına göre dağıtılmalıdır. Bu da Devleti aradan çıkarmak isteyen bir öneriydi.

✎ Mutedil Hürriyetperverân Fırkası: 1909'da İsmail Kemâl ve İsmail Hakkı Paşa (1846-1912) tarafından kurulmuştu. Partinin 1911 programında 10, 12 ve 13. maddeler eğitimle ilgili idi ve şu görüşleri savunuyordu:

- Bir vilâyette toplanan maarif hissesi gene o vilâyete harcanacaktır.
- Kişiler ve dernekler de, belli bir programa bağlı kalarak Dârülfünunlar açabilirler. Yalnız buradan mezun olacak kişilerin sınavlarını hükümetin görevlendireceği kişiler yapacaktır.
- Medreselerin öğretim süreleri uzatılacak, programlarına yeni dersler konacak, binaları tamir ettirilecektir².

✎ *Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası*: 1909 sonlarında Paris'te Şerif Paşa (1865-1944) tarafından kurulmuştu. Parti programında ilköğretim zorunluluğu, eğitim ödeneğinin arttırılması, öğretim usulünün amelileştirilmesi, okul programlarının en mükemmel bir şekle sokulması, gayrimüslim okullarının bundan böyle de eski usule göre idare edilmesi gibi hususlar vardı³.

¹ Hüseyin Câhid, “Taşnaksityun Fırkası Programı”, Tanin, 2 Teşrinievvel 1324.

² Tunaya, T.Z., a.g.e., S.284.

³ a.g.e., S.293.

✍ *Ahali Fırkası*: 1910 yılında İsmail Bey tarafından kurulmuştu. Programında eğitimle ilgili şu hususlar vardı¹:

- Yüksekokul çıkışlılar Devlet memuriyetlerine alınırlarken ehliyetlerine bakılacaktır,
- Okul ve medreselerde Türkçenin öğretimi zorunlu, diğer Osmanlı dillerinin öğretimi serbesttir. Arapçaya da önemli bir yer verilecektir.
- Maarif hisse ve yardımları yerel ihtiyaçlara harcanacaktır. İstanbul'daki ve vilâyet merkezlerindeki yatılı okulların sayısı arttırılacaktır.

✍ *Osmanlı Sosyalist Fırkası*: Hüseyin Hilmi Bey tarafından 1910 yılında kurulmuştu. Parti programında eğitim ve öğretimin her sosyal sınıf için parasız olması isteniyordu. Partinin Paris şubesinde yayınlanan bir programda da her üç derecedeki eğitim ve öğretimin Devlet tekelinde olması, bir “Tedris-i Âli-i Avam” kurulması, ayrıca bir “İştirakiyât-ı Umumiye” idaresi kurarak ilköğretim düzeyindeki çocukların ve daha sonra yüksek öğretim yapmak isteyen çocukların harcamalarının karşılanması düşünülüyordu².

✍ *Osmanlı Progresist Fırkası*: 1910 yılında Pançedorf Efendi tarafından kurulmuştu. Parti programında eğitimle ilgili şu hususlar vardı³:

- Her vilâyetin eğitim bütçesinden, o vilâyetteki dinî toplumlar da belli bir oranda pay almalı, gayrimüslim okulları üzerinde Hükümetin denetim hak ve gözetimi sağlanmalıdır.
- Gayrimüslim rüşdiye ve idadilerinde Türkçe esaslı biçimde öğretilmeli, hattâ Osmanlı Tarih ve Coğrafyası, Türkçe olarak okutulmalıdır.
- Okul ve kiliselerin gelirleriyle bunları yapma ve kurma işlemleri basitleştirilmelidir.

¹ A.g.e. s.300.

² a.g.e.,S.311-313.

³ “Osmanlı Progresist Fırkası Programı”, Tasvir-i Efkâr, 19 Nisan 1910.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası: 21 Kasım 1911'de İttihad ve Terakki örgütünün karşısındaki bir çok gurubun toplanmasıyla kurulmuş bir “birleşik cephe partisi” niteliğindedir. Birbirlerinden çok farklı grupların dayanışmaları kısa sürdüğünden, bu partinin de etkinliği kısa sürmüş, ama isim olarak uzun kıllar “muhalafet”i temsil etmiştir. Partinin 1911'de yayınlanan programında 19-28. maddeler eğitimle ilgili hususları kapsıyordu¹ ki şu şekilde özetlenebilir:

- Nüfusu 2000'den fazla olan köylerde, şehir ve kasabaların 2000 nüfuslu bölümlerinde erkek ve kız çocukları için ilkokullar açılacaktır. Nüfusu bu standartların altına düşen köyler birleştirilerek en uygununda köy okulu kurulacak, buralara ek olarak uzak köylerden gelen öğrenciler için “talebe meskenleri” yaptırılacaktır.
- Köy okullarında ve büyük ilkokullarda öğretim yerel dillerle yaptırılacaktır.
- Rüşdiye öğretimi zorunlu değil ama parasızdır.
- İdadilerin yayılması, ilköğretimin gelişmesine bağlıdır, idadilerde başarılı olan fakir çocuklar yüksek öğretim sınavını kazanırlarsa, Devlet tarafından okutulacaklardır.
- İlköğretim düzeyindeki okulların idaresi, Vilâyet Genel Meclislerine bırakılacaktır. Maarif hisselerinin harcanması, da alındıkları yörelere bırakılmıştır.
- Özel okullar ruhsatlı olacaktır. Programları ve okuttuğu kitaplardan birer nüshası Bakanlığa verilecektir. Buna karşılık özel okul çıkışlılar, dengi resmî okul çıkışlıların bütün haklarına sahip olacaklardır. Devlet bütün özel okullarda denetim ve gözetim hakkına sahip olacaktır.
- Kütüphaneler, okuma salonları, eğitime ve sanayie ait dersler, konferanslar v.s. düzenlenecektir.

☞ *Milli Meşrûtiyet Fırkası:* 5 Temmuz 1912'de kurulmuş, Yusuf Akçora (1879-1935) ve Ferid (Tek) Bey 'in (1877^1972) milliyetçi partileri. Partinin programında

¹ Tunaya, T.Z., a.g.e. s.338-339.

beşinci bölüm (32-32. maddeler) “siyaset-i maarife” ayrılmıştı. Programda kaydedilen eğitim görüşleri şu şekilde özetlenebilir¹:

- Eğitim kurumları en son gelişmelere göre düzenlenecek,
- İbtidai, rüşdî ve Dârümuallimin-i İbtidailerin idaresi vilâyetlere bırakılacaktır, Çok nüfuslu köylerden başlamak üzere, her köyde ilkokul yaptırılacaktır. İlköğretim dili, vilâyetle en çok konuşulan dil olacaktır, ilkokul programlarına o yöre ile ilgili dersler konulacaktır.
- Rüşdiye öğretimi parasızdır. Genel rüşdiyelerdeki öğretim dili de o vilâyetle en çok konuşulan dil olacaktır. Fakat ülkenin resmî dili de mutlaka okutulacaktır.
- Ortaöğretim kurumlarının idaresi şimdilik hükümetin elinde olacaktır. Bu okullarda da öğretim parasızdır.
- İstanbul'daki Dârülfünun geliştirilecek, ayrıca İzmir, Konya, Erzurum, Diyarbakır, Selanik, Manastır, Şam ve Bağdad'da Dârülfünunlar kurulmasına özen gösterilecektir.
- Yükseköğretim için Avrupa'dan gerekli öğretmenler getirtilecektir.
- Özel okullar kurmak, yasalar çerçevesinde serbesttir. Dinî toplumların okulları da Eğitim Bakanlığının denetim ve gözetimi altında olacaktır.
- Avrupa'ya mümkün olduğu kadar çok öğrenci gönderilecektir.

Görüldüğü gibi İkinci Meşrûtiyetin çalkantılı yıllarında kurulup, Mecliste temsil edilmese bile, kamuoyunda oldukça etkili olan siyasî kuruluşların hemen hepsinin kendilerine göre bir eğitim politikaları (“Siyaset-i Maarif) vardı ve ülkenin ana eğitim sorunları hakkında bazı çözüm önlemleri getiriyorlardı.

¹ “Millî Meşrûtiyet Fırka-ı Siyasisinin Programı”, Sabah, 7 Eylül 1912.

4.2.1. ANA OKULLARI

Osmanlı Devleti'nde İkinci Meşrûtiyet döneminde gelişen eğitim kademelerinden birisi de “okul öncesi öğretim” kademesidir. Bu alanda ilk defa “Ana mektebi” ya da “Çocuk Bahçeleri” kurulmaya başlanmıştır.

Bu dönemin başlarında Avrupa'dan gelmiş bazı kadınlar Selanik, İzmir, Beyrut gibi ülkenin büyük kentlerinde ana okulları açtılar. Bunlar arasında Türkiye'den gitmiş gayrimüslim kadınlar da vardı. Gayrimüslim kadınlar özellikle Almanya'da çocuk eğitimi (“terbiye-i etfal”) üzerine öğretim gördükten sonra, büyük Osmanlı kentlerinde ana okulları açıyorlardı¹.

Emrullah Efendi, 1910 yılında hazırladığı “Tedrisât-ı İbtidaiye Kânûnu Lâyihası Esbâb-ı Mucibe Mazbatası”nda, bu okulların yalnız gerekliliğinden bahsediyor, kurulması için bir çalışma yapılıp yapılmayacağından bahsetmiyordu².

Ana okulları Osmanlı ülkesindeki hristiyan toplumlar arasında daha önceden yayılmasına rağmen, müslümanlar tarafından 1910 yılından itibaren kurulmaya başlanılmıştı. Mesela “Beşiktaş İttihat ve Terakki Mektebi”nin 4-6 yaş arasındaki kız ve erkek çocuklara mahsus bir “Kindergarten”i vardı. Hattâ bu sınıfların öğretim malzemeleri Avrupa'dan getirtilmişti³. “Kadıköy Osmanlı İttihad Mektebi”nin bir yıllık bir “Çocuk Bahçesi” vardı⁴. İzmir'de “Hadika-i Maarif Mektebi”nin bir yıllık⁵, “Şark Mektebi”nin iki yıllık⁶, “Menba-ı Füyûzât Mektebi”nin de gene iki yıllık⁷ ana okulu kısımları vardı.

¹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 7 Mayıs 1327, S.3168-3169.

² Emrullah, “Tedrisât-ı ibtidaiye”. Mülkiye, 23(1326) S.56

³ Sabah, 30 Ağustos 1911.

⁴ Sabah, 9 Eylül 1911.

⁵ Tatbikat dergisi (Sakız),2/27(1326), S.28

⁶ Ahenk, 14 Eylül 1913.

⁷ Ahenk, 14 Ekim 1913.

Ayrıca 8 Haziran 1913'de "Erenköy Valide Mektebi" açılmıştı. Hasan Tahsin ve Mustafa Celâl Bey'ler 14 Temmuz 1913'de "Osmanlı Çocuk Bahçesi" adlı bir ana okulu kurmak için Bakanlıktan izin almışlardı¹.

Bakanlığın okul öncesi öğretime resmen el atması, 1913 yılının sonlarında olmuştur. Gerçi Bakanlığın 1911 yılı bütçesi görüşülürken bu öğretim kademesini Bakanlığın yürütmesi istenmiş ve Bakanlığın Almanya'ya altı gayrimüslim kadın göndermesine karar verilmişti². Bakanlık bu kadınları yollamış, ancak Meşrûtiyet dönemi içinde somut bir netice alınamamıştır. 1913 yılı sonlarında ise resmî ana okulları kurma işi Dârülmuallimat Müdürü İsmail Mahir Efendi'ye verildi. Bu zât, Avrupa'nın her tarafından bu konudaki yönetmelik ve programları getirtti, tercüme etti ve buna göre bir yönetmelik hazırladı. Okulun araç ve gereçlerini İsviçre'den getirtti ve Maarif Nezareti'ne bağlı ilk ana okulu 1914 Ocağında açıldı. 50 kadar öğrenci alınarak öğretime hemen başlandı³.

Bundan sonra resmî ana okullarının sayısı hızla arttı. 1914 Temmuz'unda Meclis-i Mebusan'da okunan Hükümet beyannamesinde İstanbul'da dört tane ana okulu açıldığı bildiriliyordu⁴. Bunlar Dârülmuallimat, Kız Sanayi Mektebi, İnas Sultanisi ve ve Gedik Paşa'da idi. Bakanlık bu ana okullarının yanına 'ana okulu öğretmeni' de yetiştirecek sınıflar açmayı kararlaştırmış, ilk olarak da "Dârülmuallimat"da 1914 Mart'ında bir "Ana Muallime Mektebi" açmıştı⁵. Daha sonra diğer ana okullarına da öğretmen yetiştirici sınıflar açılmış, bunlar için Avrupa'dan 60 kadar ana okulu kitabı getirtilmiş ve Türkçeye çevirtilmişti⁶.

Türkiye'de ana okullarının gelişiminde en çok İsviçre usulünün etkisi olmuştur. Ancak gerek resmî gerekse özel hemen bütün ana okullarındaki öğretmenlikler Yahudi ve Ermenilerin elinde kalmıştır⁷. "Alliance Israelite Ana Okulu" Yahudi

¹ Sabah, 14 Temmuz 1913.

² Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 7 Mayıs 1327, S.3169.

³ "Ne zaman uyanacağız?", İkdâm, 11 Mart 1914.

⁴ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 6 Temmuz 1330, S.851.

⁵ Sabah, 24 Mart 1914 (Maarif Nazırının 'LaTurquie' gazetesine demecinden). Sabah, 28 Şubat 1914.

⁶ "Maarif Nazırımızla mülakat", İkdâm, 9 Temmuz 1914.

Sabri Cemil, "Çocuk Bahçeleri", Yeni Fikir, 111/16(1329), S.495-500.

⁷ Akyüz, Yahya, Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e), İstanbul 1993. S.231

öğretmenler, “Dârülmuallimat”daki ana öğretmen okulu da Ermeni öğretmenler yetiştirmiştir. Ana okullarındaki çocukların şarkı ve şiirlerini de bu öğretmenler hazırlayıp öğretmişlerdir. Aslında bu öğretmenlerin uyguladıktan öğretim metodları da Avrupa'nın çoktan terk ettiği, zararlı bir öğretim metodu¹ olmasına rağmen, bizde gayet olumlu ve değerli sayılmışlardı.

4.2.2. İLKÖĞRETİM

İkinci Meşrûtiyet devri, Türk eğitiminde ilköğretim problemlerinin kendisini iyice hissettirdiği, halka ve Devlete kendini kabul ettirdiği bir dönemdi. Bu devrede Bakanlık ilköğretimle ilgilenmeye zorlanmış, öğretmen yetiştirme, yasalar ve bina sorunları çözümlenmeye çalışılmıştır. İlk kurulduklarında orta öğretime dâhil olan “rüşdiye” okulları da bu dönemde tamamen ilköğretim içinde yer almış, hattâ ibtidailerle birleştirilmişti. İkinci Meşrûtiyet devrindeki ilköğretimi, “ibtidaiye” ve “rüşdiye” diye iki kademedede incelemek gerekir:

A) Mekâtib-i İbtidaiye

Bu dönemin başlarında ibtidailer vilâyetler tarafından yaptırılıyor ve idare ediliyordu. Ancak okulun ödeneği, planı, keşifnâmesi v.s. evrakları gösterilerek Bakanlıktan izin alınıyordu. Ayrıca vilâyetlerdeki Maarif Meclisleri de uygun binalarda okullar açabiliyorlardı².

İkinci Meşrûtiyetin ilk yılında ilköğretim alanında önemli bir çalışma yapılmadı. “Bu seneye mahsus” kaydıyla pek çok eksikleri ve hataları olan bir program yayınlandı³. Ama bu program daha sonra da önemli değişikliğe uğratılmadan kullanıldı.

¹ Sâti, “Meşrûtiyet’ten sonra Maarif tarihi”, Muallim, 11/19(1918), S.663-664.

² Sabah, 14 Kasım 1909.

³ Sâti, “Maarif ne vakte kadar bu halde kalacak?” Tanin, 8 Şubat 1909.

Bu programda “Hüsn-ü Hat” dersi kaldırılmıştı. Mir'at-ı Maarif, 2(1324) S.14.

İkinci Meşrûtiyet döneminde ilköğretimin en büyük sorunu öğretmen bulma konusu olmuştur. Maarif Bakanı Emrullah Efendi Meşrûtiyet başlarında 70.000 öğretmene ihtiyacımız olduğunu söylüyordu¹.

Bakanlık bütçesinden ilköğretim için de bir ödenek ayrılmasına ilk defa bu dönemde başlanılmıştı. Bu ödenek Bakanlık tarafından vilâyetlere dağıtılıyordu. Vilâyet İdare Meclisleri de müslim ve gayrimüslimlerin nüfus oranına göre ayrı bir dağıtım yapıyordu². İkinci Abdülhamid döneminde en çok ezilenler ilkokul öğretmenleriydi. Bunlar hem öğretmen hem mubassır hem de kapıcı olarak çalışıyorlar; buna karşılık çok az bir ücret alıyorlardı. Üstelik bunların “terfi ve terakkileri” Meclis-i Maarifçe (Daha sonraları “Dârülmuallimîn Heyet-i Talimiyesi” tarafından) bir sınavdan geçirildikten sonra yapılıyordu³. Çoğu öğretmenler “yıllıkçı” öğretmendi. Halkın yıldan yıla verdiği “hak”larla yaşıyorlardı.

İlkokullarla Devletin gerçek anlamda ilgilenmeye başlaması, 31 Mart olaylarından sonra olmuştur. Emrullah Efendi, Meclis'ten para istiyor, vilâyetlerde 1.600 okul açacağını söylüyordu⁴. Oysa Meclis-i Mebusan okul açma iznini mahallerine bırakma kararı vermişti. Bakanlık bu iş için ayrılan parayı vilâyetlere dağıttı ve bu hususta her vilâyete bir yazı yazdı⁵. Meclis'teki mebuslar ise kendi bölgelerinde okul yapılması için taktir (önerge) üstüne taktir veriyorlardı⁶.

Okul kurma istekleri bir yana, halk henüz ilköğretimin gereğine de inanmamıştı. Kurulan okullardan gereği gibi yararlanamıyordu. Taşrada çocuklar “âdet yerini bulsun diye” okula gönderiliyorlar, ana-babalar çocuklarının eğitimleriyle pek ilgilenmiyorlardı. Taşrada ilkokulların en büyük problemleri kitapsızlık oluyordu. “Her yıl kitap parası verilir mi? Evvelki kitaplarını okusun” deniliyordu⁷. Tarih, Coğrafya ve Hesap kitapları hiç bulunmuyor, çocuklar yirmi yıl önce basılmış imlâ

¹ Sabah, 28 Şubat 1910.

“Tedrisat-ı ibtidaiye için kâfi miktarda muallim bulunabilir mi?”, İkdam, 4 Kasım 1909.

² Tanin, 6 Ekim 1909.

³ Tanin, 29 Ekim 1909.

⁴ Tanin, 11 Ağustos 1909 (Bakanın bütçe tartışmalarındaki konuşmasından)

⁵ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 25 Şubat 1325, S.599

Başbakanlık Arşivi, Babiâli Evrak Odası, no: 270211.

⁶ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 25 Şubat 1325, S. 599.

⁷ Ahmed Şerif, “Bahçe”, Tanin, 15 Mart 1910.

ve Kıraat kitaplarını okuyorlardı. Zaten babalar çocuklarını okula göndermeyi yeterli bir fedakârlık sayıyorlar, daha fazla bir “fedakârlığa” asla yanaşmıyorlardı. Esnaflar artık, program ve kitaplar sık sık değiştiğinden ders kitaplarının satış işini yapmıyorlardı. Çünkü bu değişimler sırasında pek çok kitap ellerinde kalıyordu. Yaz yaklaşırken çocukların yarısı aileleriyle beraber yaylaya çıkıyorlar, yarısı tarlalara gidiyorlardı¹.

İlköğretim hakkındaki yasa çalışmaları İkinci Meşrûtiyetin hemen ilk döneminde başlamış, daha 4 Nisan 1909'da “umûr-u maarif ve mekâtibin ıslâh ve tensikine müteallik” bir “Tahsil-i ibtidaiye Lâyiha-i Kânûniyesi” hazırlanmıştı². Daha sonra Maarif-i Umûmiye Kânunu gereğince bir “Tedrisat-ı İbtidaiye Lâyiha-ı Kânûniyesi”³ de Emrullah Efendi tarafından hazırlanacak ama yasalaştırılamayacaktı. Bunun geçici yasa olarak uygulamaya konulması için 1913'ü beklemek gerekecekti.

İlköğretim için ilk ciddî çabayı gerek yasa, gerekse Dârülmuallimin Müdürlüğüne geniş yetkilerle Sâtî' Bey'i getirerek Nail Bey göstermişti. Bu çalışmaları aynen Emrullah Efendi de devam ettirmişti.

Emrullah Efendi önce sorunun yasal eksikliklerini tamamlamak istedi. Meclis'te “Ben size yeni kânunlar teklif ediyorum. Onlar çıkıncaya kadar bile eski kânunları tatbik edemem”, diyordu⁴. Önce 'Maarif-i Umûmiye Kânunu' üzerinde çalışıldı*. Ancak bunun yasalaştırılma zorlukları görülünce Emrullah Efendi, ilköğretim yasasını çıkartmak istedi. “Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu Lâyihası”nı 1910 yılında Sadrazam tarafından Meclis'e verdirdi. Lâyiha, bir yasama devresi boyunca Meclis'in Maarif Encümeninde kaldı. Sonra “kanunsuz olarak” Bakanlığa geri verildi⁵. Geri veriş sebepleri Maarif Nazırının değişmesi ve müfettiş maaşlarının

¹ Ahmed Şerif, “Gelendir”, Tanin, 15 Mayıs 1910.

Bedri Kamil, “Tahsil-i ibtidai meselesi”, Sabah, 1 Nisan 1911.

² Başbakanlık Arşivinde Bâbiâli'nin Maarif Giden Evrak Defterinde kaydına rastlanan bu lâyiha Arşivde bulunamadı.

³ Başbakanlık Arşivi, Bâbiâli Evrak Odası, no:287243.

⁴ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 27 Kânunuevvel 1326, S.647.

* Maarif Bakanı Nail Bey, 1909'da 49 sayfalık bir “Maarif-i Umûmiye Kânunu Lâyihası” hazırlamıştı. Ayrıntı için: D.K., “Mekâtib-i İbtidaiye mes'elesi- Maarif işleri: Nail Bey Efendi ile mülakat”, Sabah, 5 Ocak 1910.

⁵ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 17 Teşrinievvel 1327, S. 122.

Bakınız: Başbakanlık Arşivi. Bâbiâli Evrak Odası. No: 298390.

Meclis tarafından kesilmesi idi. Encümen, 'yasa, müfettişlik esası üzerine kurulmuştur', diyordu¹. Emrullah Efendi, bu yasanın çıkması için çok çalıştı. 1911 yılında tasarıyı tekrar Meclis'e getirtti, ama çıkartamadı^{**}. Emrullah Efendi'nin hazırladığı bu yasa tasarısı, genellikle azınlıkların denetim sistemine karşı çıkmaları yüzünden hasır altı edilmiştir. Çünkü diğer eleştiriler yasanın özü ile ilgili değildi. Kaldı ki, Şükrü Bey'in tasarısı da aynı müfettişlik mes'elesi yüzünden geçici yasa olarak çıkartılmak zorunda kalmıştı.

Emrullah Efendi, bu yasa tasarısının gerekçesinden ("Esbâb-ı mucibe lâyihası") anlaşıldığına göre, ilköğretim sistemini Fransa örneğine göre kurmak istiyordu. Yasa tasarısının kendisi de Fransa ilköğretim Yasası'nın Türkçeye uyarlaması gibi idi. İlköğretimin parasızlığı ve zorunluluğu üzerine dayanan bu yasanın en önemli noktalarından biri öğretmen yetiştirme ve öğretmenliği bir meslek haline getirme sorunu idi. Yasa, ilkokul ders programları hazırlanırken hangi esaslara dayanılacağını da düzenliyor, ayrıntıları "Meclis-i Maarif-i Kebir"e bırakıyordu. Emrullah Efendi, bu yasa tasarısıyla müfettişlik ve denetim kavramlarına yeni bir anlayış getiriyordu. Denetimin yanına- geniş bir ilköğretim incelemesi, hizmet içi eğitim ve halkı ilköğretime teşvik etme görevlerini de getiriyordu. İlköğretim harcamaları da bu Yasa ile inceden inceye belirleniyordu. Tasarı, ilköğretimde resmî ve özel öğretim kurumlarının yanı sıra bir de "cemaat mektepleri" grubunu kabul ediyordu².

Gayrimüslim azınlıklarla ilköğretim alanındaki çalışmalar daha 1909'da başlatılmıştı. Gayrimüslimler ilköğretim alanında oldukça iyi örgütlenmişlerdi. Oysa müslümanların okulları çok azdı, Hükümetin de bütün ülkede 10-15 ibtidaisi

¹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, a.g.oturum, S.123

^{*} 1327 yılında Meclis feshedilmiş olduğundan bu konuya hiç bakılmamış, 1328'de (1912) hızlı bir şekilde Komisyonunda görüşülmesi tamamlanmış ve Meclis'e sevk edilmişti. Ama o sırada Meclis gene kapatıldı. Bu tekrar sunulan tasarıda da azınlık okulları yasası ileriye bırakılmıştı. Ergin,O.N., "... Türkiye Maarif Tarihi", c.IV, S.1082-1089.

^{**} 1327 yılında Meclis feshedilmiş olduğundan bu konuya hiç bakılmamış, 1328'de (1912) hızlı bir şekilde Komisyonunda görüşülmesi tamamlanmış ve Meclis'e sevk edilmişti. Ama o sırada Meclis gene kapatıldı. Bu tekrar sunulan tasarıda da azınlık okulları yasası ileriye bırakılmıştı. Ergin,O.N., "... Türkiye Maarif Tarihi", c.IV, S.1082-1089.

² Emrullah, "Tedrisat-ı ibtidaiye"(Kânunu Esbâb-ı Mucibe Layihası) Mülkiye, 23 (1326), S.42-64;24(1326)S.32-50.

vardı. Osmanlı Devleti'ndeki toplam okulların sayısı ise 9.600 küsur civarındaydı¹. Bakanlık *unsurların telifini* ilkokullar seviyesinde sağlamak istiyordu, ama uygulamada tam aksini yapıyordu. Dil ve din ayrımcılığının eğitimde de sürdürülmesini yasal güvence altına almak istiyordu². Bakanlık bu arada gayrimüslim okullarındaki öğretmenleri de kontrol altına almak istiyordu. Bunun için onların maaşlarını kendisi verip devlet memuru yapmayı düşünüyordu. Bu düşünce, Patrikhanelerin şiddetli dirençleriyle karşılaştı³. Patrikhaneler, Bakanlığın ilköğretim için ayırdığı paradan hisselerine düşeni kendilerine vermesini istediler. Bu çatışma, Bakanlığın bu okullarla ilgili her girişiminde daha sonra da devam etti.

1910 yılı başlarından itibaren ilköğretime çok büyük bir önem verilmek istenmişti. Daha yıl başında ilkokul öğretmeni ihtiyacımız 50.000 olarak belirtilirken⁴, Emrullah Efendi bu ihtiyacı 70.000'e çıkartıyordu. *"İhtiyacımız geniş, imkânlarımız dar"* diyen Bakan, *"maarifin temeli, maarif-i ibtidaiyedir"* diyerek, *"bu sene Maarif Nezaretî'nin faaliyetinde en büyük mevkii bu iş tutacaktır"* diyordu⁵. Bakan; bina, para ve öğretmen yetiştirme ve bulmayı temel alarak bir program yaptı. Okul yapımı ve harcamaları bir vergi ile halka yükleniyordu. Bakanlık 1910 Mart'ı ortalarında *Maarif Nizamnamesinin* 4. maddesi gereğince okul yapım ve tamir harcamalarıyla, öğretmen parası v.s. harcamaları mahalline yükleyen kararlar alıp, ilgili yerlere tebliğ etti⁶.

Bu arada basın da yol göstericilikte hayli olumlu bir yola girmişti⁷. Bir yandan *"zengin çocuklarına yüz verüb yüz­süz eden, fakir çocuklarını şiddette arsız eden, nalin giyüb talebeyi kulağından sevk eden"* ilkokul kalfalarına dikkat çekiliyor,

¹ Süleyman Nazif, "Tahsil-i İbtidai" (Nail Efendi ile konuşma), Yeni Tasvir-i Efkâr, 3 Ağustos 1909,

² a.g.m.

³ D.K., "Mekâtib-i ibtidaiye mes'elesi...", Sabah, 5 Ocak 1910.

⁴ Mehmet Hilmi, "Maarifin tamimi ve ibtidai mekteplerinin ıslahı - muhtaç olduğumuz muallimlerin adedi 50.000", İkdâm, 7 Ocak 1910.

⁵ Sabah, 28, Şubat 1910.

⁶ Sabah, 17 Mart 1910.

⁷ Meselâ, Ahmed Hilmi, "Maarif Nâzırı Emrullah Efendi hazretlerine birinci mektup", Yeni Tasvir-i Efkâr, 20 Ocak 1910.

Ahmed Rasim, "Mekâtib-i İbtidaiye mes'elesi", Sabah, 1 Mart 1910, 2 Ağustos 1910.

"Köylü mektepleri", Köylü (İzmir), 26 Ekim 1910, 12 Ocak 1911.

"Veresiye mektep-peşin tahsil", Sabah, 17 Kasım 1910.

“usul-ü tedris”in “Çince bir terkip” olmaktan çıkarılması, öğrenciye üç beş ayda okuma-yazma öğreteceğini iddia eden, didaktik olmayan kitapların engellenmesi isteniyordu¹. Öte yandan köylüler ilköğretimin esasına akıl erdiremedikleri için Bakanlığın ilköğretim işini köylülere bırakmaması öneriliyordu². “Dârüşşafaka” mezunlarının öğretmen olması, bir “Maarif-i İbtidaiye Bankası” açılması, köylü çocuklarının bir merkeze getirilmesi ve üç yıl öğretimden sonra “öğretmen” sıfatıyla köye geri gönderilmesi, ilkokulların önce kasabalarda açılması, köylü çocuklarının buralarda okuyup köye dönmeleri v.s. öne sürülen çareler arasındaydı³.

Bakanlık okul yapımlarında ve diğer harcamalarında olduğu gibi, programlar bakımından da okulların bulunduğu yörelere uymayı prensip olarak kabul etmişti. 1, 2 ve 3 sınıflı ilkokullara gerekirse bir de rüşdiye sınıfı eklemeyi düşünüyordu⁴.

Bu arada Bakanlık, ilkokul yapımı için devamlı olarak sıkıştırılıyordu. Özel istek ve vilâyet takrirlerinin yanı sıra, 1910 Haziranında Meclis'te Musul, Mamuretülaziz, Diyarbekir, Van, Erzurum, Bitlis ve Sivas mebusları kendi bölgelerinde ilkokullar açılması için bir önerge düzenlemişler ve elliden fazla da imza toplamışlardı⁵. Bakanlık da köy okulları yapımına doğrudan para yardımı yapmasa bile, bu hususta bazı bürokratik yolları deniyordu. Mesela köy okullarının yapım ve tamirlerinde gerekli kerestenin mîrî ormanlarından parasız karşılanması hakkında Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti'nden olumlu cevap almış ve uygulatmıştı⁶.

Maarif Nezareti, 1910 yılında taşradaki okulların ve ilköğretimin ıslâhı, idarecilerin, eğitim alanında çalışanların görevleri v.s. hakkında bir Yönetmeliği kaleme almış ve Şûrayı Devlet'ten geçirterek yayınlamıştı⁷. Bu Yönetmeliğin en önemli amacı gerek

¹ Ahmet Hilmi, a.g.m.

² Ahmed Rasim, a.g.m., Sabah, 1 Mart 1910.

³ a.g.m. Sabah, 2 Ağustos 1910.

⁴ D.K., a.g.m., Sabah, 28 Şubat 1910.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 25 Mayıs 1326, S.2106-2107.

⁵ “Anadolu mekâtib-i ibtidaiyesi”, Sabah, 2 Haziran 1910.

⁶ “Kura mekâtibi inşaatlarına bedava kereste”, Orman ve Maadin ve Ziraat ve Baytar Mecmuası. I/4(1326) S.323.

⁷ Sabah, 27 Haziran 1910

vali, kaymakam, mutasarrıflar ve gerekse müfettişler yoluyla eğitim ve öğretimin sıkı bir denetim altına alınması ve özellikle müfettişlik sisteminin yerleştirilmesi idi¹. Zaten aynı yıl ilkokul müfettişlerine dair bir talimat da yayınlanmıştı². Buna göre müfettişlerin üç türlü kurulu amaçları vardı. Birincisi inceleme (“tahkîkât”) idi. Bir köye kaç dershaneli bir okul gerek, okul nereye kurulmalı, yapım raporları vermek, yapımına nezaret etmek, izinler alarak maarifin olan terk edilmiş okul ve vakıfların inceleme ve saptanması v.s. bu görevin içine giriyordu. İkinci görevleri teftiş idi. Okul binalarını, levazımını (“asar-ı mekteb”), ders malzemelerini (“mühimmat-ı dersiye”), ders âletlerini v.s. teftiş edip gerekli yerlere raporlar vereceklerdi.

Müfettişlerin en önemli görevleri, öğretime ait denetim idi. Program, öğrencilerin durumu, ders işleniş, kitaplar v.s. denetlenecekti.

Üçüncü görev, halkı ilköğretime hazırlamak, onları teşvik etmek (“vesâyâ icrası”) idi³. Özel okulların denetimleri de “Osmanlılığın şanına ve tedrisatın nizama uygun olmasına” dikkat edilerek yapılacaktı. Öğretmenlerin diplomaları, yasaklanmış kitapların okutturulmaması bu alandaki önemli konular idi⁴. Bakan, “Bunlar seyyar maarif müdürü gibi çalışacaklardır; yaşlı, tecrübeli öğretmenlerden seçileceklerdir”, diyordu⁵. 1911 yılında da bunlardan, her biri 8-10'ar sayfalık 100'ün üzerinde rapor aldığını bildiriyordu⁶.

Emrullah Efendi ilköğretim programlarının ıslâhı konularında da, göreve ilk başladığı sıralarda bazı çalışmalarda bulunmuş, ilkokul programlarını değiştirmek ve okunacak ders kitaplarını belirlemek amacıyla bir Komisyon kurmuştu. Bu Komisyon 2 Temmuz 1910'da ilk toplantısını yaptı ama, bir büyükelçi Bakanın ziyaretine geldiğinden, Emrullah Efendi yarım saat sonra toplantıdan çıkmak

Yönetmeliğin 15 Haziran 1326'da iradesi çıkmıştı: “Tahsil-i ibtidaiyi idare ve teftiş ile muvazzaf memurinin vezaifine müteallik nizamname lâyihası”, Başbakanlık Arşivi, Babıali Evrak Odası, no:283196.

Yönetmelik Düstur, ikinci tertib. II. cilt, S.404-415'de yayınlanmıştı

¹ Ayrıntılı bilgi: Revue du Monde Musulman, 12(1910), S.274-276.

² Mekâtib-i İbtidaiye Müfettişlerinin Vezaifine Müteallik Talimat, İstanbul, 1326

³ a.g.e. S 3-6.

⁴ a.g.e. s.6-7.

⁵ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 25 Mayıs 1326 S.2104,

⁶ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 27 Kânunuevvel 1325, S.633-634.

zorunda kaldı ve o toplantı öylece dağıldı, bir daha da toplanamadı. Bu konu da unutuldu gitti¹. 1910-11 öğretim yılında ilkokullarda genel olarak şu dersler okutuluyordu²:

- I. sene: Elifba, Eczayı Şerife, Ulûm-u Diniyye, Hesap, Kıraat.
- II. sene: Kur'ân-ı Kerim, Ulûm-u Diniyye, Hesab, Tarih, Coğrafya, Kıraat.
- III. sene: Kur'an-ı Kerim, Tecvid, Ulûm-u Diniyye, İlmihal, Malumat-ı Ahlâkiye, Türkçe, Tarih, Coğrafya.

Bakanlık, bu derslerle ilgili bazı kitapları tavsiye ediyordu. Kesin olarak belirlediği bir kitap listesi yoktu.

İlköğretim alanında Emrullah Efendi'nin en önemli çalışması Dârümualliminler alanında idi. Bakan, bütün ümidinin bunlarda olduğunu söylüyordu (Bakınız: Öğretmen yetiştirme bahsi).

1911 yılında Osmanlı İmparatorluğunda resmî olarak ve vakıflara bağlı olarak 5.439 ibtidai ve bunlarda 227.300 öğrenci vardı³. Ama tâ Meşrûtiyetin ilk gününden beri, okul açılması için Bakanlığa yazılan istek kâğıtlarının (sandıklar dolusu olmasına rağmen) ardı arkası kesilmemişti. Bu baskılar karşısında Bakanlık, Devlet bütçesinden ilkokullar açma çalışmalarında bulunmaya mecbur oldu. 1911 Mayıs'ı başlarında Yemen, Horan ve Kerek'de yeni ibtidailer açılması kararlaştırıldı⁴. Haziran ayında Padişahın Rumeli'ye yaptığı seyahatle beraber Bakanlık, Arnavutluk'la da çok sayıda ibtidailer açmayı kararlaştırdı⁵. Bu hususta birçok yazışmalar yapıldı. Sorun, öğretmen yetiştirme, Arnavutça, Lâtin harfleri v.s. gibi çeşitli unsurlarla beraber gelişti⁶. Arnavutluk vilâyetinde kurulacak olan okullar

¹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 27 Kânunuevvel 1326, S.625.

² Sabah, 14 Ekim 1911.

³ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 7 Mayıs 1327 (1327 Maarif Nezareti bütçesi tartışmalarında).

⁴ Sabah, 3 Mayıs 1911.

⁵ Sabah, 22 Haziran 1911.

⁶ Başbakanlık Arşivi, Babıali Evrak Odası, No:294244, 298518, 299192, 299422,299074, 299810, 297725, 302876, 304168, 306881. 296312, 297567, 298626, 297397. Ayrıca bak, belge:

okullar için Bakanlık oraya memurlar yolladı. Bunlara bir de Talimat hazırladı¹. Bunlar nerelerde okul kurulacağını, hangi öğretmenleri seçeceklerini, kuruluş, açılış ve harcamaları düzenleyeceklerdi.

1911 Ağustosunda İşkodra, Manastır, Kosova, Erzurum, Van, Diyarbakir, Bitlis, Halep, Zor v.s. yerlerde daha önce açılmaları kararlaştırılan ilkokulların bina projeleri hazırlanmış, Bâbıâli'den keyfiyet soruluyordu².

Bu arada valiler de okul açmak için Maarif Nezareti'nden devamlı ödenek istiyorlardı. Bakanlık da, kendisinde para olmadığından, bu harcamaları tasarruftan karşılamayı kararlaştırıyordu³.

1912 yılında Bakanlık bir yandan ilkokul binası yapma ve açma çalışmalarına daha etkin olarak katılırken, bir yandan da ilköğretimde uygulanmak üzere program düzenlemelerine girişti. Maarif Nâzırı Said Bey'in bu hususta oldukça faydalı ve ciddî çalışmaları oldu⁴. Bunun ilk sonuçları, bir ve iki öğretmenli okullar için 1913'de yayınlandı⁵. Bu gayet geniş bir programdı ve yasal eksiklikleri elden geldiğince doldurmaya çalışıyordu. Ders süresi 40 dakika olarak belirlenmişti. Programdaki dersler de öğleden önce ve öğleden sonra okutulushlarına göre iki gruba ayrılmıştı. Erkek okulları için hazırlanan program kadınların özel durumları göz önüne alınarak, kız okulları için de uygulanabilecekti⁶.

Programa göre, genel ilkokullarda öğretim üç devreye ayrılmıştı: 7-8 yaşları devre-i ibtidaiye", 9-10 yaşları "devre-i mutavassıta" ve 11-12 yaşları "devreli âliye". Çocuk 12 yaşına geldiğinde okulu bitirmemişse ve ailesi de istiyorsa, belirli gün ve saatlerde okula gelmesi zorunlu tutulur, geri kalan zamanlarda serbest bırakılırdı. Öğretim yaşını geçmiş kız ve erkek çocukları için haftada iki saat "dürus-u

¹ Arnavutluk Vilâyâtına İ'zam Olunacak Tesis-i Mekâtip Memurları Hakkında (...)
Talimat Suretidir, İstanbul 1327.

Talimatın aslı: Düstur, 2, tertip, cilt IV, S.20-24.

² Sabah, 7 Ağustos 1911,

³ Sabah, 25 Aralık 1911.

⁴ "Tedrisatı ibtidaiye Programı", Sabah, 3 Eylül 1912.

⁵ Maarif-i Umûmiye Nezareti, Mekâtip-i İbtidaiye Ders Müfredatı (Bir ve iki Dershane ve Muallimli Mekteplere Mahsus), İstanbul 1329.

⁶ a.g.e. S.94-99.

mütemmimime” açılırdı¹. Sınıflara ilâhi ve marşlar söyleyerek girilir (sabah, öğle), “Gına” dersinde de dua, salâvat-ı şerif ve ilâhiler öğretilirdi. Beden eğitimi sabah ve öğle, derslerden sonra yapılırdı².

Program, ilkokul çocuklarının oynadığı bazı oyunları da yasaklıyordu. Bunlar “Kaydırak”, “Ayna”, “Çaylak”, Cennet-Cehennem”, “Ebeme, pilav pişirdim”, “Elim elim üstüne”, “Topaç”, “... Bohçası”, “Körebe”, “Kabaramazsın Kel Fatma”, . “Aldattım buldattım”, “Enseyeye tokat”, “Saklambaç”, “Zıp zıp”, “Birdirbir”, “Balıklama”, “Uzun Eşek”, “Güvercin takfağı”, “Hamam kızdı pişti”, ‘Adım atlama”, “Tora” v.s. gibi oyunlardı. Buna karşılık şu tür oyunların oynanması tavsiye ediliyordu: “Yurdunu bul!”, “Ey yetiş...”, “Daire üstünde kaç tut”, “Geri dön yetiş”, “Önden dolaş, el tut, selâm ver, kaç”, “Kaç, dur, kurtul”, “Çifte avcı”, “Fes düştü”, “İmdat haberi”, “Sıçra kurtul”, “Hücum emri” v.s.

Program, ilkokullarda uygulanacak cezaları da belirtiyordu. “Cismanî cezalar”ın kesinlikle yasak olduğu ceza kademeleri şunlardı:

“İzzet-i nefsi ikaz”,
“Münferiden ihtar ve tenbih”,
“Teneffüs esnasında kısmen tevkif,
“Oyundan men”,
“Geçici tard”,
“Kesin tard”.

Programda ders dağıtım cetveli öğretmen ve sınıf sayısına göre değişiyordu. Meselâ bir ve iki sınıflı ve öğretmenli okulların ders dağıtım cetvelleri tablolar halinde gösterilmiştir.

Bu sıralarda gene yoğun bir şekilde mevzuat üzerinde çalışmalar yapılıyordu. Şükrü Bey, ilköğretim yasa tasarısını Meclis'ten almış, Maarif müdürleri ve Meclis-i Kebir-i Maarifin de düşüncelerini alarak³ bazı noktalarını değiştirip Meclis'e sunmuştur. Ancak Meclis Maarif Encümeni'nde Dikran Efendi ile Arap mebuslardan Marufu 'r-Rassafî ve Cemiü'z-Zehâvi, bazı maddelere karşı çıkıyorlardı. Şükrü Bey bu Yasanın Meclis-i Mebusan'dan çok zor çıkacağını hesaplayarak “geçici yasa” şeklinde

¹ a.g.e. s. 104.

² a.g.e. S.105.

³ Sabah, 26 Mart 1913.

çıkartma çalışmalarına başladı. Bu hususta 3 Temmuz 1913'de Sadarete bir tezkere yazdı¹. Ancak tezkere üç ay Mecliste bekletildikten sonra 15 Ekim 1913'de Sadarete sunuluyor ve yasalıyor², hemen aynı zamanda da Maarif Encümeni ilköğretim yasa Tasarısını Meclis'e sevk ediyordu.

Tablo 14) İki dershane ve iki öğretmenli ilkokulların ders programları³

Dersler	Devre-i evvel		Devre-i mutavassıt		Devre-i âli
	1	2	1	2	1 2
Kur'ân-ı Kerîm ve Dinî malumat	8 saat ortak		5 saat ortak		
Musahabât-ı Ahlâkiye, Tarihiye, Medeniye	Kıraat dersleri arasında				
Lisan-ı Osmanî-Kıraat	6 3		3 saat ortak		
Sarf	Kıraat dersleri arasında				
Tahrir	ortak			1 saat	
Coğrafya	-			1 saat ortak	
Tarih	Kıraat dersinde			1 saat ortak	
Hesap	3 saat ortak			2 saat ortak	
Esva dersleri ve Ziraat	2 saat bütün okula o r t a k				
Resim	3 vazife 4 vazife			3 vazife	
El işleri	4 vazife 4 vazife			4 vazife	
Terbiye-i Bedeniye	Herkes toplu haftada 2 saat				
Oyunlar	Teneffüslerde 25 oyun öğretilcek				

Uygulamaya konan Geçici Yasa, ana esaslarıyla Emrullah Efendi zamanında hazırlanan yasanın aynısı idi. İlköğretim, altı yıl olarak belirleniyor ve böyle olunca rüşdiyeler de kaldırılıyordu. Okul bittikten sonra belirli sürelerde yoklama yapılacaktı. Bu hususlar, fikirlerini almak için Vilâyet Maarif idarelerine yazdığı yazıda da vurgulanıyordu⁴.

¹ Ergin, O.N., a.g.e. S.1090.

² "Tedrisat-ı İbtidaiye Kânûn-u Muvakkatı" Düstur, 2.tertip, Cilt V. S.804-823. Sabah, 25 Ekim 1913.

³ Maarif-i Umûmiye Nezareti, Mekâtib-i İbtidaiye Ders Müfredatı (Bir ve İki Muallim ve Dershaneli Mekteplere Mahsus), İstanbul 1329.

⁴ "Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu", Sabah, 26 Mart 1913.

Yasa arızalı çocuklar, ana okunan, el işleri ve ihtiraf okulları hakkında daha sonra yönetmelikler yapılacağını haber veriyordu (2, 4 ve 6. maddeler). Bir yerleşim merkezinde 50'den fazla kız öğrenci bulunursa bir kız ilkokulu açılacağı, olmazsa okulun karma olması gerektiği belirtiliyordu. Yasa, okul binası civarında kahvehane ve misafirhane gibi işyerleri açılmasını yasaklıyordu (14.madde).

Devlet gerekli gördüğü yerlere “leylî mekâtib-i ibtidaîye-i Umûmiye” kuracaktı. Bu Yasanın nerelerde uygulanamayacağı da, Maarif Nezaretince belirlenip, bir buyrultu ile ilân edilecekti. İlköğretin gene üç kademeye ayrılıyordu. İlkokullarda okutulacak dersler 23. maddede şöyle belirleniyordu: Kur'ân-ı Kerîm, Malumat-ı Diniyye, Kıraat ve Hatt, Lisan-ı Osmanî, Hesab, Hendese, Coğrafya, Tarih, Dürus-u Eşya, Malumat-ı Tabiîye ve Tatbikatı, Hrfızıssıhha, Medenî ve Ahlâkî ve iktisadî Malumat, El İşleri ve Resim, Gına, Terbiye-i Bedeniye ve Mekteb Oyunları, Erkek Çocuklara Askerî Talimler, Kız çocuklara îdare-i Beytiye ve Dikiş İşleri. Yetkili eğitim kurulları bu programa bazı mahallî dersler de ekleyebileceklerdi. Ayrıca öğrenciler boş zamanlarında ziraat ve san'atla uğraşacaklardı.

İlköğretimi gerçekleştirmek hususunda vilâyetlerdeki “Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisleri”, kazalarda da “Maarif Encümenleri” görevlendirilmişti (27-40. maddeler).

Öğretmenler, aynı Emrullah Efendi'nin tasarısında olduğu gibi iki kısma ayrılıyorlardı: “*Ehliyetnameli muallim muavinleri*” ve “*Dârülmualimîn-i İbtidaiye mezunu muallimler*”. Ehliyetnameliler, açılacak bir özel sınavda başarılı olan kişilere Tedrisat-ı İbtidaiye Meclislerince verilen *ehliyetnamelerle* göreve başlıyorlardı. Bu ehliyetnamelerin üç yıl geçerliliği vardı. Bu süre sonunda ya Dârülmualimin derslerinden sınava girerek diploma alacak, ya da ehliyetnamesi elinden alınacaktı. Yasa, vilâyet merkezinde yatılı bir öğretmen okulu açmayı da şart koşuyordu. Gerekli yerlerde de yatılı kız öğretmen okulları açılacaktı. Öğretmenlikte otuz yıl hizmet edenler, önerilerle emekliye ayrılabilirlerdi (80. Madde). Öğretmenlikten azledilenler tekrar öğretmen olmak isterlerse yeni bir sınava tâbi tutulurlardı (6. madde). Öğretmenlerin maaşları 300-1000 kuruş arasında değişiyordu. Terfi baştan 5 yılda, ondan sonra her üç yılda bir oluyordu.

Karma okullarda kızlar ilkokula dört yıl devam edeceklerdi. Kız okullarında ise bu zorunluluk beş yıla çıkarılabilir, deniliyordu (77. madde).

Yasa, öğrencilerin devamlarını sağlamak için de sert önlemler getirmişti (79-83. maddeler). Ailelerinin yanında özel öğretim görenler, her yıl ilkokul sınavlarına katılmak zorunda idiler, başaramazjarsa okula kaydedileceklerdi. Yaşları öğretim devresini geçmiş olanlar için “dürus-u mütemmime”ler açılacaktı. Kasım-Mart ayları arasında, haftada iki saat hem ilkokul hem de mahallî nitelikte dersler gösterilecekti (89. madde).

Tablo 15) Bir öğretmenli ve bir dersaneli ilkokullarında ders programları¹

Dersler	Devre-i evvel		Devre-i mutavassıt		Devre-i âli	
	1	2	1	2	1	2
Elifba-ı Eczayî Şerife	3 saat ortak		-	-	-	-
Kur'ân-ı Kerim Dinî Malumat	5 saat bütün okula ortak					
Ahlâkî Sohbetler	Kıraat dersleri arasında,					
Kıraat	3 saat bütün okula ortak					
Tahrir	1 saat ortak					
Tarih	Kıraat dersleri arasında		1 saat ortak			
Coğrafya	Gezi ve Eşya dersleri 1 saat ortak					
Hesap-Hendese						
Eşya dersi-Ziraat	2 saat bütün okula ortak					
Resim	Vazife şeklinde					
El İşleri	Vazife şeklinde					
Terbiye-i Bedeniye ve Sıhhiye	Sabah ve öğle tatillerinden evvel beden mümaresesi ve asker talimi şeklinde					
Oyun	Teneffüs ve gezintilerde					
Nişan (Endaht)	Bedenî mümareseler arasında					
Gına	Sabah ve öğleden sonra sınıfa girilirken; Salı ve Perşembe akşamların					

Genel ve özel bütün okullar denetlemeye tâbi idi ve bu denetlemeler şunlar tarafından yapılacaktı: “Maarif Müfettiş-i Umûmileri”, “Vilâyet Maarif Müfettişleri”, “Maarif Müdürleri”, “Tedrisat-ı İbtidaiye Müfettişleri”, Vilâyet Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisi'nin seçeceği bir üye, kaymakamlar, nahiye müdürleri, Maarif sıhhiye müfettişleri (91. madde):

¹ Maarif-i Umûmiye Nezareti, Makâtib-i İbtidaiye Ders Müfredatı.

Yasa, Maarif Komisyonlarını ortadan kaldırıyor, yerine “Maarif Encümenlerini” getiriyordu. Yasa yürürlüğü girdikten sonra, “Dârümuallimîn-i Rüşdiye” mezunu olmayan bütün ilkokul öğretmenleri “muallim muavini” sayılıyor ve beş yıl içinde “Dârümuallimîn” derslerinden sınava girerek, “muallim” unvanını almaları şart koşuluyordu.

İlköğretim Yasası üzerine, gerek hazırlanırken gerekse geçici yasa olarak yayımlandıktan sonra pek çok tartışmalar yapıldı. Sâtî' Bey, ilkokulları altı yıla çıkartmayı 'sadece taklit' diye niteliyor ve 'üç yıllıklarını bile geliştiremezken altı yıllıkları nasıl geliştireceğimizi’ soruyordu¹. Ayrıca köy ve şehir ilkokullarının öğretim sürelerinin farklı olmasını, kasabalarda ibtidailerle rüşdiyeleri birleştirmeyi, ilköğretim bittikten sonra yapılacak olan yoklama sınavlarının uygulanamayacağını, bu nedenle terkedilmesi gerektiğini önerenler de vardı². Bir başka eğitimci rüşdiyere devamsızlığın ancak ibtidailerle birleştirilerek kaldırılabilceğini, öğretmenler arasındaki “evvel”, “sâni”, “sâlis” gibi unvanları kaldırarak, bunlara okuttukları derslere göre adlar verilmesini öneriyordu³.

Abdullah Cevdet Bey, bizim ilkokullarımızın çocukları öldürdüğünü, ırkımızın aklını ve vücudunu kemirdiğini söylüyor, bunların “hayat âlemi” yapılmasını istiyordu. Buralarda yaşamak, savaşmak, yenmeye çalışmak öğretilmeliydi. İstanbul'da Maarife ait sekiz kadar ilkokul vardı. Kalan 200 kadar ilkokul ise Evkaf Nezareti'ne bağlı idi ve “kapatılmaları daha hayırlıydı”. Abdullah Cevdet, şunu öneriyordu⁴: “.. *Tekâmül etmek için zamanımız, inkılâb yapmak için tüvanımız müsaid değil. Bunların her ikisini de mecz ederek sür'at ve azm-i kâfi ile yürüyelim*”.

Kılıçzâde Hakkı, “*ihya, babalardan değil çocuklardan başlar*” diyor ve en çok kadınların eğitime, ilkokul öğretmenlerinin yetiştirilmesine önem vermemiz gerektiğini belirtiyordu⁵.

¹ Sâtî, “Tahsil-i ibtidai hakkında”, İçtihat dergisi, 67(1329), S.1463-1466.

² a.g.m.

³ Mahmut Nedim, “Tahsil-i ibtidai”, Ahenk (İzmir), 15 Ağustos 1913.

⁴ Abdullah Cevdet: “Mekteb âlemi- Hayat âlemi”, Resimli Mektep Âlemi, 4 Eylül 1329). sayıdan naklen İçtihat, 80(1329), S.1771-1773.

⁵ Kılıçzâde Hakkı, “Kadınlar ve mekâtib-i ibtidaiye muallimleri”, İçtihat, 60(1329), S.1310-1312.

Tercüman-ı Hakikat ise, gelişmek ve ilerlemek için mutlaka ve mutlaka ilköğretimin gerçekten ve fiilen zorunlu olmasını sağlamamız gerektiğini belirtiyor, ilköğretimin “millî” olması gerektiği üzerinde ısrar ediyordu¹.

Geçici İlköğretim Yasasının en dikkati çeken yanı, zorunlu öğretim süresinin uzatılmalıydı. Yasa bir hamlede bizi Bulgaristan, Rusya, İtalya, Romanya, Fransa ve hattâ İngiltere'den de ileri götürüyordu. İlkokulların öğretim süresi hemen her yerde iki katına çıkarılıyordu. Her ibtidaiyeye bir rüşdiye eklendiği gibi, okul bittikten sonra dört yıl daha okula devam zorunlu tutuluyordu.

Kızlara uygulanması gereken öğretim zorunluluğu süresi, bizim genel şartlarımıza uygun değildi².

Öğretim zorunluluğunun uygulanma yerlerini belirlemede Bakanlık, okul ve öğretmen durumlarını göz önüne alacağını söylüyordu. Bu hususta ülkenin sosyal ve ekonomik ihtiyaçları göz önüne alınmamıştı. Zorunlu öğretim süresinin birdenbire bu derece geniş tutulması ve köylü-şehirli herkese aynı şekilde uygulanması da doğru değildi³.

Yasa, öğretmene çok aşın derecede yükleniyordu. Günde en az 10 saat ders vermesi gerekiyordu. Bu bakımlardan yasa, o zaman da aşırı bulunmuştu. Yasanın kesin ve uygulanabilir olma şartlarına dikkat edilmediği belirtilmişti.

Yasa, öğretmenlerin terfi sorununa tam olarak bir açıklık getirmemişti. Yasa yayımlandıktan yedi sekiz ay sonra öğretmenler hâlâ “evvel”, “sâni”, “sâlis” unvanlarıyla anılıyor; Dârülmuallimin öğretmenlerine de “râbi”, “hâmis” gibî lâkablar veriliyordu. Bunlar da terfi derecesini göstermekten uzaktı. Öğretmen terfileri hususunda Türk eğitimi eskiden beri medreselerin etkisinde kalmıştı. Öğretmenlerin sınıf ve maaşları şahsına ve hizmetine göre değil; çalıştığı yere göre veriliyordu. Yer değiştirmeden terfi edemiyorlardı.

Yasa, Dârülmuallimîn eski mezunlarıyla yeni mezunlarını birbirinden ayırıyor; hukuklarını değiştiriyordu. Bu hususta ayırıcı yıl olarak kabul edilen 1913'de

¹ “Mekâtib-i ibtidaiye tedrisatı”, Tercüman-ı Hakikat, 17 Nisan 1913.

² Tedrisat-ı İbtidaiye Kânun-u Muvakkatı”, Terbiye Mecmuası, 1/4(1330), S. 180.

³ A.g.y.

Dârülmualiminlerde önemli bir yenilik yapılmamıştı. Bu bakımdan ayırım sağlam temellere dayanmıyordu. Dârülmualimînlerin öğretim sürelerinin bir yıl uzatılması ve liva idadisi mezunlarının doğrudan son sınıfa alınmaları böyle bir ayırım yaptıracak önemde değildi. Zaten Bakanlık da yasanın bu maddesini uygulamamıştır¹.

Yayınlandıktan oldukça zaman sonra bu Kânunda “esaslı bir ta'dilât ve tashihât” yapılması istenmeye başlanmıştı². 18 Nisan 1914'de de yasanın, yerel ilköğretim bütçeleri hakkındaki 15. maddesi değiştirilmişti³.

Maarif Nâzırı, bu Yasa sayesinde 1913'de 900 okul açıldığını, yâni mevcut 3.600 okula göre 1/4 oranında bir artış sağlandığını belirtiyordu⁴.

İlköğretim programlarının 3, 4, 5 ve 6 öğretmenli ve dershaneli okullarla ilgili bölümlerinin hazırlanması için 1913 yılının ikinci yarısında bir uzmanlar heyeti uzun süre çalıştı. Çalışmalar 1913 Eylûl'ünde tamamlanmasına⁵ rağmen, ancak 1914'de yayınlanabildi⁶. “DûriilmuaHimîn” öğretmenlerinden kurulu bir Komisyonun beş ay çalışarak hazırladığı⁷ bu program “Avrupa'nın en genç okullarıyla yarışacak derecede” idî. “Şimdiye kadar yapılanların en mükemmeli” diye övülüyordu⁸.

¹ a.g.m.,S.183.

² A.g.y.

³ Düstur, ikinci tertip, C.VI, S.432.

⁴ İkdâm, 9 Temmuz 1914.

⁵ “Terbiye-i İbtidaiye Programı”, YENİ Fikir”, III(1329), S.490

⁶ Maarif-i Umûmiye Nezareti, Mekâtib-i İbtidaiye Ders Müfredatı (6,5,4,3 dersane ve muallimli mekteblere mahsus), İstanbul, 1330.

⁷ “Maarif Nâzırımızla mülakat”, İkdâm, 9 Temmuz 1914.

⁸ “Terbiye-i ibtidaiye programı”. YENİ Fikir”, III(1329), S.490.

Tablo 17) Altı öğretmen ve dershaneli ilkokul programı¹

Dersler	Sınıflar					
	I	II	III	IV	V	VI
Elifba ve Eczayı Şerife	-	-	-	-	-	-
Kur'ân-ı Kerîm ve Dinî malumat	1	4	4	4	3	3
Musahebât-ı Ahlâkiye medeniye ve târihiye	3	2	2	1	1	1
Kıraat	3	3	2	2	2	2
İmlâ	-	1	1	1	1	1
Ezber	1	1	1	1	1	1
Yazı	-	-	1	1	1	1
Sarf ve Nahiv	-	2	2	1	1	1
Tahrir	-	1	1	2	2	2
Tarih	-	2	2	2	2	2
Coğrafya	-	1	1	2	2	2
Hesap	4	3	2	2	2	2
Hendese	-	-	1	1	1	1
Eşya Dersleri	4	2	2	2	2	2
Ziraat	2	2	2	2	2	2
El İşleri	2	2	2	2	2	2
Resim	1	1	1	1	1	1
Musiki	1	1	1	1	1	1
Terbiye-i Bedeniye	2	2	2	2	2	2
Toplam	30	30	30	30	30	30

El işleri, resim, jimnastik gibi dersler 1914 programmdan önce ilkokullarımıza girmişti. Ancak bunların verilmeleri, müfettişler ve yaşlı öğretmenler tarafından engelleniyordu. Bu dersler “oyuncak”, “boş yere vakit harcamak” olarak niteleniyordu. Yeni 1914 programı tarihî ve ahlâkî temsiller vermeyi de

¹ Maarif-i Umûmiye Nezareti, a.g.e.

öngörüyordu¹ ki, bu okullara tiyatronun girmesi demekti. Daha önce ise Bakanlık, okullarda tiyatro oyunlan gösterilmesini yasaklamıştı².

1914 Programı Örnek ilkokulların programını da kesin olarak belirlemişti. Bazı küçük ders saati ayarlamaları dışında bu okulların esas özelliği, yoğun bir Fransızca öğretimi yapmaları idi. Ayrıca bu okullarda ezber ve ziraat derslerine ise hiç yer verilmiyordu. Bu örnek okullar ilk defa İstanbul'da açılmaya başlanılmıştı.

Arap vilâyetlerinde öğretim dilinin Arapça olması hususunda çalışmalar öteden beri devam edip geliyordu. Bu çalışmalar özellikle Mahmud Şevket Paşa'nın Sadrazamlığa gelmesinden sonra hızlandı. 19 Nisan 1913'de "Ekseriyet ahâlisi lisân-ı Arabî ile mütekellim bulunan vilâyâtta lisân-ı mezkûr ile muharrer istidnamelerin kabulü ve muhakemede istintak ve muhakemenin sûret-i cereyanı ile ilâmâtının keyfiyet-i tanzimi ve mekâtibde tedrisatın sûret-i icrası ve teferruatı hakkında" Bakanlar Kurulu kararı ve "İrade-i seniyye" yayınlandı³. Bu kararda, ilkokul ve rüşdiyelerde öğretimin Arapça yapılacağı, ancak Türkçe öğretimin mecburî tutulacağı, Tarih-Coğrafya gibi derslerin Türkçe okutulacağı belirtiliyordu. Bu arada her iki dilde ders verebilecek ilkokul öğretmenleri yetiştirmek için önlemler alınacağı belirtiliyordu.

10 Ağustos 1913'de yayınlanan bir başka "irade-i seniyye"de, nerelerdeki hangi okullarda Arapça öğretim yapılacağı belirleniyordu⁴.

1913 yılında okul binaları hususunda da Bakanlık sistemli çalışmalara girişti. Bir yandan bu iş için gereken harcamaları borçlanma ("istikraz") yoluyla sağlamaya çalışırken, 17 Ağustos 1913'de Maarif Müdürlüklerine yolladığı bir yazıda da şöyle diyordu⁵: Ülkenin çeşitli yerlerinde yapımına başlanacak ibtidaiye ve rüşdiye binaları tekdüzen olarak kurulacaktır. Bunun için Maarif-i Umûmiye Nezareti

¹ "Tedrisat-ı İptidaiye Programı..", Yeni Fikir, III(1329), S.491.

² İstanbul Vilâyeti Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisi daha önce hiç bir nedenle öğrencilerin sahneye çıkarılmaması hakkında okul müdürlerine yazı yazmıştı. Ancak öğrenciler gene tiyatro sahnesine çıkınca, cezalandırma kararı aldı (Sabah, 3 Mayıs 1914). Sinema için: Sabah, 26 Nisan 1914.

³ Başbakanlık Arşivi, Babîâli Evrak Odası, no: 312349.

Düstur, İkinci tertip, c.V, S.318-319.

⁴ Başbakanlık Arşivi, Babîâli Evrak Odası, no: 315279.

⁵ Sabah, 18 Ağustos 1913.

plânlar hazırlamaktadır. Bu plânlar hazırlanıp bitinceye kadar yeni inşaatlara başlanılmayacaktır, başlanılmış olanlar da durdurulacaktır.

Bakanlık, bu iş için komisyonlar kurdu, önce bir ve iki sınıflı; sonra da üç sınıflı ilkokul binası plânlarını vilâyetlere gönderdi¹.

Esasen Birinci Dünya Savaşı çıkınca, Bakanlık yabancı okul binalarını işgal etti ve programsız olarak da olsa, buralara yerleşti².

1913 yılında Bakanlık, özellikle Doğu Anadolu vilâyetlerinde ibtidai ve rüşdî okullar açmak için “yeni projeler” üzerinde çalışıyordu³. Bu arada Bakanlığın diğer en büyük sorunu, Rumeli'den gelen öğretmen ve Öğrencileri yerleştirmek sorunu idi. Rumeli'den gelen ilkokul öğretmenlerinden diploma ve ehliyetnamesi olanlar hemen, olmayanlar da bir sınavdan sonra Anadolu okullarına atanıyorlardı⁴.

Zaten Bakanlığı Trablusgarb ve Bingazi'den gelen öğretmen ve öğrencilerin yerleştirilmeleri de uzun süre uğraştırmıştı⁵.

1914 yılında Bakanlık ilköğretim yükünü iyice vilâyetlere bırakmak için sistemli çalışmalar yaptı. Vilâyetlerdeki “Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisleri”nin üye seçimi yeni bir nizâmnameye bağlanırken⁶, buralardaki ilk ve orta dereceli okulların tapuları vilâyet adına düzenlenecek şekilde değiştiriliyordu⁷.

¹ Tasvîr-i Efkâr, 30 Ocak 1914.

² Ergin,O.,a.g.e. S.1097-1099.

³ Sabah, 16 Temmuz 1913.

⁴ Tercüman-ı Hakikat, 28 Nisan 1913.

Bu konuda, Başbakanlık Arşivinde pek çok belge vardır, Meselâ, Babîâli Evrak Odası no: 310398, 310411, 310431, 310441, 310963, 311088, 311554, 311797,311945, 312469, 12569,312771,312813,312832,312870,313968,316015...

⁵ Başbakanlık Arşivi, Babîâli Evrak Odası, no.299750, 299858, 299899, 299810, 300031,301021, 301903 vs

⁶ Düstur, ikinci tertip, c.VI, S.397-399.

⁷ Düstur, ikinci tertip, c.VII, S. 139.

Tablo 18) Numune İbtidaileri programı (1913)¹

Dersler	Sınıflar					
	I	II	III	IV	V	VI
Elifba ve Eczaı Serîfe	6	3	-	-	-	-
Kur'ân-ı Kerim, ve Dinî malumat	1	1	3	3	2	2
Musahebât-i Ahlâkiye medeniye ve târihiye	3	2	1	1	1	1
Kıraat	4	4	2	2	2	2
İmlâ	-	1	1	1	1	1
Ezber	-	-	-	-	-	-
Yazı	-	-	1	1	1	1
Sarf ve Nahiv	-	1	2	1	1	1
Tahrir	-	1	1	1	2	2
Tarih	-	1	2	2	2	2
Coğrafya	-	1	1	2	2	2
Hesap	4	2	2	2	2	2
Hendese	-	-	1	1	1	1
Eşya Dersleri	5	2	2	2	2	2
Ziraat	-	-	-	-	-	-
El İşleri	4	2	2	2	2	2
Resim	1	1	1	1	1	1
Musiki	1	1	1	1	1	1
Terbiye-i Bedeniye	1	1	1	1	1	1
Fransızca	-	6	6	6	6	6
Toplam	30	30	30	30	30	30

Ayrıca Bakanlık Mayıs 1914 başlarında vilâyetlere yolladığı bir tezkirede, kızlar için zorunlu öğrenim süresinin 12-13 yaşma kadar çıkarılabileceğini bildirirken², ilkokul öğrencilerinin musikî dersleri hususunda şu genelgeyi yayınlıyordu: “ Mekâtib-i ibtidaiye talebesinin fîr (“fifre”) ve boru çalması ve alelumum nefesle çalınan madenî sazları talim etmesi memnudur. Mekteb hâricinde yapılacak seyrarlarda

¹ Maarif-i Umûmiye Nezareti, a.g.e.

² Sabah, 14 Mayıs 1914.

intizam ve âhenk-i meşiyeti te'min için talebenin sinleri onüçten dün olmamak ve bünyeleri müsaid bulunmak şartıyla trampet istimaline müsaade edilebilir.”

İlköğretim hususunda alınan bütün bu önlemlere, ileri sürülen fikirlere rağmen, 1914 sonlarında olan bir olay ve yankılan kaç “arpa boyu” yol gidildiğini gösteriyordu. Bir idadinin ibtidai sınıflarında okuyan bir kız, teneffüs zamanında sınıf dışına çıktığı için “teşhir cezası” verilmişti. Yani boynuna bir levha asılarak sınıf sınıf dolaştırılmış, herkese gösterilmiş, kızcağzın ağlayıp sızlamalarına karşı, daha başka cezalar da uygulanmıştı! Bu, o zamanın basınına aksetmiş¹, güya ycrilmişti. Ama bu her gün ülkede olan birçok benzeri olaydan bir tanesi idi.

Aşağıda, İkinci Meşrûtiyetin son yıllarında genel ve özel “mekâtib-i ibtidaiye”lerin yerel idarelere dağılımı (1329-1330 öğretim yılı) hakkında tablolar verilecektir. Burada genel okulların 3554'ü erkek, 489'u kız ve 479'u karma okullardır. Bir önceki ders yılındaki 4194 genel okuldan 3433'ü erkek, 395'i kız ve 366'sı karma idi. Genel okulların sayısına “Evkâf mektepleri” de dahildir. Özel okulların çoğundan haber gelmemiştir.

B) Rüşdiye

İkinci Abdülhamid döneminde bu okullar yalnız yerel hükümet dairelerine “kâtib” yetiştirmek amacına yönelmiş, ders programlarının esasını da yazı öğretimi teşkil etmişti. Haşim Paşa'nın (1852-1920?) Bakanlığı sırasında, öğretmenlerin maaşlarında yapılan indirim, ehliyetli öğretmenlerin tamamen okullardan çekilmesine yol açmış, tüm öğretim vekillerin elinde kalmıştı².

İkinci Meşrûtiyetin hemen başlangıcında bu okullar için de “bu seneye mahsus” kaydıyla geçici bir program yapıldı³. Ayrıca Meclis-i Mebusan 1909 yılında ibtidailerle bu okulların kurulma çalışmalarını mahallerine bırakmayı, Maarif Nezareti'nin bütçesi oranında yalnız bu okullara yardım edilmesini kararlaştırmıştı⁴.

¹ Tanin, 30 Kasım 1914.

MS, “Talim ve Terbiye meselesinde”, Sabah, 1 Aralık 1914.

² Ahmed Sıtkı, “Taşra mekâtib-i rüşdiyesinin islâhı”. Serbesti, 3,5,15,226,29 Aralık 1908.

³ Sâti, “Maarif ne vakte kadar bu halde...”, Tanin. 8 Şubat 1909

⁴ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 25 Şubat 1325, S.599.

İKİNCİ MEŞRUTİYET DEVRİNDE EĞİTİM HAREKETLERİ ~ 296 ~

Tablo 19) İkinci Meşrûtiyetin son yıllarında genel ve özel “mekâtib-i ibtidaiye”lerin yerel idarelere dağılımı (1329-1330 öğretim yılı)¹

Yerel idareler	Genel okullar	Özel okullar	Topl.
İstanbul vilayeti	116	158	274
Edirne vilayeti	204	329	533
Adana vilayeti	159	50	209
Ankara vilayeti	291	50	341
Aydın vilayeti	439	241	680
Bagdad vilayeti	63	10	73
Beyrut vilayeti	136	421	557
Haleb vilayeti	213	147	360
Hüdâvendigâr vilayeti	212	1098	1310
Diyarbakir vilayeti	60	10	70
Suriye vilayeti	129	32	161
Sivas vilayeti	167	1427	1594
Trabzon vilayeti	229	85	314
Kastamonu vilayeti	261	1114	1375
Konya vilayeti	314	148	465
Musul vilayeti	56	84	140
Erzurum vilayeti	198		198
Bitlis vilayeti	83	80	163
Basra vilayeti	28	-	28
Hicaz vilayeti	61	-	61
Van vilayeti	51	47	98
Yemen vilayeti	96	-	96
Mamuretulaziz vilayeti	185	191	376
Urfa livası	23	32	55
İzmit livası	45	6	51
Bolu livası	117	9	126
Teke livası	89	31	120
Cânîk livası	71	147	218
Çatalca livası	45	35	81
Zor livası	39	-	39
Kudüs livası	30	290	320
Karesi livası	125	86	211
Menteşe livası	42	8	50

¹ Maarif-i Umûmiye Nezareti İhsaiyat Kalemî, 1329-1330 Senesine Mahsus Maarif-i Umûmiye İhsaiyat Mecmuasıdır, İstanbul. 1336. S.7.

Kayseri livası	46	994	1040
Asir livası	.1	1	2
Karahisar-ı Sâhib livası	43	6	49
Kal'a-i Sultaniye livası	40	132	172
Medine-i Münevvere	11	-	11

İlk kurulduklarında ortaöğretim kademesi içinde olan bu okullar, giderek ilköğretim kademesine geçtiler. Bu, İkinci Meşrûtiyet döneminde iyice belirginleşti. 1913'de de ibtidailerle birleştirildi. Zaten Emrullah Efendi, 1910 yılında Meclis'e sunduğu “Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu Lâyihası”nda rüşdî okulları, ilköğretimin yüksek kısmına ait okullar olarak niteliyor, 'bunlar ilkokulların bilgisini tamamlar ve öğrencileri ortaöğetime hazırlar', diyordu. Ona göre rüşdiyeler, sıbyan okullarıyla idadiler arasında bir “vâsita” idi. Sıbyan okullarının bilgisini tamamlamak üzere açılan “sınıf-ı mütemmîme” lere de “rüşdiye sınıfları” denilebilirdi¹.

1911 yılında rüşdiye okullarında okutulan dersler şunlardı²:

- I. yıl: Kur'ân-ı Kerim, Ulûm-u Dînîye, Türkçe, Kıraat, Malumat-ı Fenniye, Arabî, Hesab, Malumat-i Medeniye, Tarih, Coğrafya.
- II. yıl: Kur'ân-ı Kerim, Ulûm-u Diniye, Türkçe, Kıraat, Malumat-ı Fenniye, Farisî, Arabî, Hesap, Hendese, Tarih, Coğrafya, Malumât-ı Medeniye, Fransızca.
- III. yıl: Kur'ân-ı Kerim, Ulûm-u Diniye, Kıraat, Türkçe, Malumat-ı Fenniye, Farisî, Arabî, Hesap, Hendese, tarih, Coğrafya, Malumat-ı Medeniye, Fransızca.

İkinci Meşrûtiyet döneminde ibtidailerin olduğu gibi, rüşdiyelerin de “Örnek”leri açılmıştı. Bakanlığın İstanbul için 1910 yılı başlarında hazırladığı “Numune rüşdiyeleri” lâyihasına göre, dokuz örnek rüşdiye kurulacak, müdürleri Belçika'dan getirilecek, yabancı ülkelerin aynı derecedeki okul programları burada da uygulanacaktı. Okulda yalnız Fransızca ve fen bilimleri öğretimi olacaktı³. Bu rüşdiyeler unsurlar arasında kardeşliği sağlamak, Türklere Fransızca öğretmek,

¹ Emrullah, “Tedrisat-ı İbtidaiye”, Mülkiye, 23(1326), S.57.

² Sabah, 14 Ekim 1911.

³ “Maarif Nezaretinin bir teşebbüs-ü müfidi”, Yeni Tasvir-i Efkâr, 6 Mart 1910 (La Turquie'den).

gayrimüslimlere Türkçe öğretmek amacına yönelikti. Ayrıca idadilere devam etmeyecek olan öğrencilere, bu okulda bazı pratik bilgiler verilecekti. Burada mubassırların yerine Fransızcadan başka dil bilmeyen memurlar atanacaktı. Dinî bilgiler çeşitli unsurlara göre ayrı ayrı verilecekti. Bu okullara ayrıca bir de “classes supplémentaires”ler eklenecekti¹.

Numune rüşdiyelerinin kurulması ilk defa 1909 yılı bütçesinde öngörülmüştü. Emrullah Efendi'nin 1910 yılı bütçesinde yaptığı konuşmaya göre 21 tane de numune rüşdiyesi açılmıştı². Bunlarda 1, 2 ve 3. derecedeki öğretmenlerden 25 öğretmen vardı. Emrullah Efendi, numune ibtidaieleri ve rüşdiyeleri gibi, numune idadileri de açacağını söylüyordu³.

1911'lerin sonunda İstanbul'da yeni bir esas üzerine bazı numune rüşdiyeleri kurma çalışmalarına girildi⁴.

Meşrûtiyetin başlarında bir ara kapatılan Dârülmuaallimîn-i Rüşdiyeler, 1910 yılında Emrullah Efendi tarafından yeniden açtırıldı. Buraya, yüksekokul mezunları alındı. Bazı vilâyellerdeki kız rüşdiyelerine de ek sınıflar konularak bunlardan kız öğretmenler yetiştirilmeye başlandı.

¹ “Numune rüşdiyeleri”, Sabah, 8,19 Ekim 1911.

Tanin; 20 Eylül 1911.

² Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 25 Mayıs 1326, S.2106.

Bu okullar, “Alliance” okullarına benzer olarak Abdurrahman Şeref Beyin Bakanlığı sırasında, ilk defa İstanbul'da 3 yerde birden açılmışlardı. Ergin, O.N.,a.g:e. S.1183-1184.

³ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 25 Mayıs 1326, S.2174.

⁴ Sabah, 8 Ekim 1911.

İKİNCİ MEŞRUTİYET DEVRİNDE EĞİTİM HAREKETLERİ ~ 299 ~

Tablo 20) İkinci Meşrûtiyetin son yıllarında genel ve özel “mekâtib-i ibtidaiye”lerdeki öğretmenlerin yerel idarelere dağılımları¹

Yerel idareler	Genel		Özel		Toplam	
	erkek	kadın	erkek	kadın	erkek	kadın
İstanbul vilâyeti	411	198	569	349	940	547
Edirne “	280	56	377	117	663	173
Adana “	247	53	144	60	391	113
Ankara “	366	43	77	53	443	96
Aydın “	773	204	447	327	1220	541
Bağdad “	137	19	98	28	235	46
Beyrut “	253	58	421	288	674	346
Haleb “	458	69	249	212	607	281
Hüdâvendigâr “	334	56	210	124	544	180
Diyarbakir “	75	11	10		85	11
Suriye “	216	45	84	-	290	45
Sivas “	269	50	155	43	424	93
Trabzon “	284	26	102	4	386	30
Kastamonu “	364	30	-	-	364	33
Konya “	436	37	163	78	599	115
Musul “	91	8	122	21	213	29
Erzurum “	268	29	-		268	29
Bitlis “	117	14	73	16	190	30
Basra “	38	4		-	38	4
Hicaz “	79	1	-	-	79	1
Van “	63	4	93	25	156	32
Yemen “	124	1	-	-	124	1
Mamuretulaziz “	264	27	257	126	521	153
Urfa livası	41	6	35	25	76	31
İzmit “	57	15	8	3	65	18
Bolu “	153	22	4	5	157	27
Teke “	111	5	33	8	144	13
Cânîk “	122	27	172	50	294	77
Çatalca “	51	9	35	22	86	31
Zor “	49	2	-	-	49	2
Kudüs “	75	18	398	70	473	88
Karesi “	242	29	116	35	358	64
Menteşe “	64	10	16	6	80	25

¹ Maarif-i Umûmiye Nezareti İhsaiyat Kalemî, a.g.e.

İKİNCİ MEŞRUTİYET DEVRİNDE EĞİTİM HAREKETLERİ ~ 300 ~

Kayseriye “	70	4	80	29	152	33
Asir “	1	-	-	-	1	-
Karahisar-ı Sâhib livası	74	11	13	1	87	11
Kala-i Sultaniye “	62	17	138	13	200	30
Medine Münevvere	21	3	-	-	21	3

Tablo 21) İkinci Meşrûtiyetin son yıllarında “mekâtib-i ibtidaîye”lerdeki Öğrencilerin dağılımı (1329-1330 öğretim yılı)¹

Yerel idareler	Mekâtib-i ibtidaîye	Mekâtib-i tâliye	Toplam
İstanbul vilâyeti	40.696	6.961	47.675
Edirne “	32.743	304	33.093
Adana “	1.3.863	104	13.967
Ankara “	17.380	700	18.080
Aydın “	64.409	2.109	66.018
Bağdad “	7.065	1.001	8.066
Beyrut “	33.633	1.083	34.716
Haleb “	22.643	414	23.062
Hüdâvendigâr “	71.429	649	72.118
Diyarbakir “	2.498	417	2.905
Suriye “	1.236	2.246	3.482
Sivas “	21.151	789	21.940
Trabzon “	11.799	402	12.175
Kastamonu “	35.900	319	36.219
Konya “	25.440	708	26.148
Musul “	5.327	523	5.850
Erzurum “	6.907	91	7.367
Bitlis “	5.723	322	6.045
Basra “	930	75	1.005
Hicaz “	1.024	-	1.024
Van “	5.251	131	5.382
Yemen “	2.553	130	2.683
Mamuretulaziz “	19.104	900	20.004
Urfa livası	3.427	131	3.558
İzmit “	7.760	191	7.951
Bolu “	5.274	121	5.395

¹ A.g.y.

İKİNCİ MEŞRUTİYET DEVRİNDE EĞİTİM HAREKETLERİ ~ 301 ~

Teke “	9.783	114	9.897
Cânik “	3.997	21	4.018
Çatalca “	1.165	95	1.261
Zor “	3.665	689	4.354
Kudüs “	12.789	750	13.539
Karesi “	13.290	176	13.466”
Menteşe “	3.542	460	3.633
Kayseriye “	8.517	298	8.815
Asir “	-	-	-
Karahisar-ı Sâhib livası	4.390	146	4.536
Kala-i Sultaniye “	8.908	325	9.233
Medine Münevvere	667	88	755

1910 yılında 21 tane numune rüşdiyesi, bir öğretmenle idare olunan 200, iki öğretmenle idare edilen 193, üç öğretmenle idare olunan 44; toplam 458 erkek rüşdiyesi vardı. Kızlar için ise 58 bir öğretmenli, 22 iki öğretmenli ve 20 de üç öğretmenli olmak üzere 80 rüşdiye vardı. Rüşdiyelerdeki öğretmenlerin menşeleri ise şöyle idi¹:

Tablo 22) 1910 yılında Rüşdiye öğretmenlerinin menşeleri

Öğretmenlerin menşeleri	Sayı
Dârülmualimîn-i Rüşdiye mezunu	140
İdadi mezunu	71
Özel öğretimden geçmiş kişiler	55
Nereden mezun olduğu bilinmeyen	170
Toplam	463

Bakan'ın verdiği bilgiye göre 1910 yılında 70-80 rüşdiyede hiç öğretmen yoktu.

Rüşdiyeleri, ibtidaiyelerle birleştirme çalışmaları tâ Emrullah Efendi zamanında başladı. Emrullah Efendi ibtidaiyeri dört yıl yaparak rüşdiye öğretmenlerini ilkokullara dağıtmak istiyordu². Ancak bunu gerçekleştirmedi. Bunun gerçekleşmesi, 1913 yılında yayınlanan “Tedrisat-ı İbtidaiye Kânûn-u Muvakkati” ile oldu.

¹ Mscis-i Mabusan Zabıt Ceridesi, 25 Mayıs 1326, S.2106-2107.

² A.g.y.

İKİNCİ MEŞRUTİYET DEVRİNDE EĞİTİM HAREKETLERİ ~ 302 ~

Osmanlı Devleti'nde 19)3-1914 öğretim yılı ilköğretimine ait sayısal bilgiler¹:

1. Kuruluş tarihlerine göre ilkokullar

Açılış tarihi	Kız	Erkek	Karma	Toplam	%
1908 Eylülünden önce	153	970	147	1270	28.37
1908 Eylülünden sonra	286	2017	329	2632	58.80
Bilgi alınamayan	?	?	?	574	12.82
Toplam	439	2987	476	4476	100.00

2. Öğretmen sayısına göre ilkokullar:

Okul cinsi	Kız	Erkek	Karma	Toplam	%
Altıdan fazla	24	66	-	90	1.98
Altı öğretmenli	14	77	1	92	2.02
Beş öğretmenli	19	83	2	104	2.29
Dört öğretmenli	37	138	1	176	3.88
Üç öğretmenli	77	347	15	439	9.68
İki öğretmenli	134	527	30	691	15.23
Bir öğretmenli	164	2263	419	2846	61.75
Belli olmayan	4	36	9	49	1.08
Toplam	473	3536	477	4535	100.0

3. Dershane sayısına göre ilkokullar

Okul cinsi	Kız	Erkek	Karma	Toplam	%
Numune ibtidaiyesi	7	19	-	26	0.5
Altı dershaneli	59	207	2	268	5.9
Beş dershaneli	19	42	1	62	1.3
Dört dershaneli	42	160	11	213	4.7
Üç dershaneli	140	589	61	790	17.6
İki dershaneli	99	732	130	961	21.4
Bir dershaneli	107	1787	272	2166	48.2
Toplam	473	3536	477	4486	100.0
%	10.8	78.8	10.6	100.0	

Genel toplam: 4486 + 13* + 36** = 4535.

) Var olup bilgi alınamayan.

**) Evkafa bağlı.

¹ Maarif-i Umûmiye Nezareti İhsaiyat Kalemi, 1329-1330 Senesine Mahsus Maarif-i Umûmiye İhsaiyat Mecmuasıdır, İstanbul. 1336.

4) Bina durumu bakımından ilkokullar

Bina duruma	Sayı	%
Yeni binalar	441	11.11
Uygun binalar	906	22.83
Tamire muhtaç binalar	475	11.97
Genişletilmeye muhtaç binalar	446	11.24
Uygun olmayan binalar	1564	39.42
Bilgi alınamayan binalar	137	3.45
Toplam	3968	100.00

Okul binalarının büyük bir kısmı Hükümete veya yerel eğitim idarelerine ait idi (2659). Diğer binalardan 377'si Evkafa, 425'i köy halkına, 359'u da kişilere ait idi. İlköğretim harcamalarının büyük bir kısmı ise (% 87.14) maaşlara harcanıyordu.

5. Genel ilkokullarda başarı durumu:

Başarı durumu	Kız	Erkek	Toplam	%
Geçenler	145.077	34.955	180.032	70.6
Kalanlar	34,689-	10.138	44.827	17.5
Sınav sonucu belli olmayan	22.824	2.690	25.514	10.0
Mezunlar	4.117	500	4.617	1.8
Toplam	206.707	48.283	254.990	100.0

6. İlkokullarda öğrenci sayısı (cinsiyete göre)

Cinsiyet	Sayı	%
Erkek	206.707	81.06
Kız	48.283	18.93
Toplam	254,990	100.00

7. Genel ilkokullarda Öğretmenlerin menşeleri:

Menşeler	Sayı	%
Dârülmua'llimîn	1170	14.32
Dârü'lmoallimât	231	2.82
İki yıllık Dârülmua'Uimîn	1153	14.12
Sultanî	23	0.28
İdadi	453	6.65
Muallim muavini (Ehliyetli)	1950	23.88

Dersten mezun	318	3.89
Diğer okullardan mezun	1804	22.09
Bilgi alınamayanlar	1063	13.01
Genel Toplam	8165	100.00

Öğretmenlerin % 84,1'i (6872) erkek, kalanlar ise kadın idi.

C) MEKÂTİB-i VAKFIYE

Osmanlı Devletindeki “Mekâtib-i vakfiye” adıyla anılan vakıf okulları, genellikle ilkokul düzeyinde idi. Meselâ İstanbul'da sayısı 260'a ulaşan vakıf okullarının 251'i ilkokul, 3'ü rüşdiye ve bir tanesi de idadi derecesinde idi¹. Taşradaki vakıf okullarının hemen hemen tamamı ilköğretim düzeyinde idi.

Her ne kadar nazariyatta bütün vakıfların idaresi Evkaf Nezareti'ne bağlı ise de, aslında vakıfların pek çoğu kendi başlarına terkedilmişlerdi. İkinci Abdülhamid döneminin başlannda bir “irade-i seniyye ile” bütün ülkedeki eski bozulmuş vakıfların gelirleri yerel ibtidai okulları idaresine bırakılmıştı.

Hemen hemen ülkedeki ilkokul öğretmenlerinden % 80'i bu bozulmuş vakıflardan maaş alıyorlardı². Daha sonra bu usul de bozuldu ve vakıflardan sağlanan bu gelirler onarım, mescit, medrese, hastahane ve hayır kurumların arasında dağıtılmaya başlandı.

İkinci Meşrûtiyet yıllarında vakıf okulları Evkaf Nezaretine, bağlı idi. Bu okullardaki öğretmen maaşları, ders araç ve gereçleri, Eğitim bütçesinden verilen ödenekle sağlanıyordu. Ancak Bakanlık bu ödenekten Dârüşşafaka gibi okullarla İnas Sultanisi gibi prejelere de yardım ediyordu³.

Vakıf okulları İkinci Meşrûtiyetin ilk yıllarında hemen hemen tamamen kendi hallerine bırakılmışlardı. Evkaf Nezareti'nin bunlar için ayırdığı ödenekler yerlerine ulaşmıyordu. Bu okulların öğretmenleri vakıf gelirlerinden pek yararlanamıyorlar

¹ D.K., Tedrisat-ı İbtidaiye”, Sabah, 25 Kasım 1913.

² Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 6 Mayıs 1927, S.3128-3135.

³ “Mekâtib-i vakfiye”, Sabah, 10 Ocak 1910.

ve okuttukları çocuklardan aldıkları ücretlerle geçiniyorlardı. Okul binası olarak kullanılan yapılar, öğretim ve sağlık açısından hiç uygun değil idiler.

1912 yılı ortalarından itibaren, kamuoyunda ilköğretim sorunlarının tekrar dikkatleri çekmeye başladığı dönemde, vakıf okulları da tartışmalara girmeye başladı. Bir yandan azınlık ilkokulları, bîr yandan da Mısır Evkaf Nezaretinin “küttab”lar üzerine yaptığı düzeltme çalışmaları vakıf okullarının ıslâhı için örnek gösterilmeye başlandı¹.

1913 yılı başlarında da bizzat Evkaf Nâzırı, Bakanlığına bağlı kütüphane ve ilköğretim düzeyindeki okulları sıkı bir denetlemeye tâbi tutmaya ve biraz düzelecek gibi olanları hemen, durumları çok kötü olanları da gelecek yıl için ıslâh etme çalışmalarına başladı².

Daha sonra Bakanlık bünyesinde “Müessesât-i İlmiye İdaresi” adlı bir müdürlük kuruldu. Bu idare önce İstanbul'daki bütün vakıf okullarını denetlemeye ve iyi öğretim yapanları Bakanlığa bildirerek ödüllendirmeye başladı³. Bu müdürlük denetimlere devam ederken bir “Mekâtib-i Vakfiye Komisyonu” kurarak sonuçları değerlendirmeye ve ıslâhı yolları aramaya başladı⁴. Daha sonra bu kuruluşların (çalışmalar) ışığında Bakanlık vakıf okulları için sıkı bir program uygulamaya girişti. Bu çalışmalar kısaca şu şekilde özetlenebilir⁵:

- Öğretime uygun okul binaları korunmuştur.
- Sağlığa aykırı okul binaları kapatılıp, öğrencileri çevredeki diğer okullara yerleştirilmiştir.
- Yeni anaokulları ve sıbyan okulları açmak için tasarılar hazırlanmaya ve bunlara öğretmen yetiştirmek için Makriköy İttihad-ı Osmânî Mektebi'nde on kız okutulmaya başlanmıştır.
- Vâkıf okullarına öğretim araç ve gereçleri alınmıştır.

Bostancı ve Üsküdar-Ayazma'da modern vakıf ibtidaiye binaları yaptırılmıştır. Beşiktaş'daki bir vakıf okulunu da doğrudan Bakanlığın idaresine almıştır.

¹ D.K., “Umur-u Evkaf”, Sabah, 7 Haziran 1912.

² 'Vâkıf Mektebler”, Tercüman-ı Hakikat, 1 Ocak 1913.

³ “Vakfiye mekteblerini teftiş”, Sabah, 12 Ağustos 1913

⁴ “Mekâtib-i Vakfiye Komisyonu”, Sabah, 22 Eylül 1913.

⁵ D.K., “Tedrisat-ı İbtidaiye”, Sabah, 25 Kasım 1913.

7. Özel ilkokulların sayısal durumu

	Okullar				Öğrenciler			Öğretmenler		
Din ve milliyetler	Kız	Erkek	Karma	Toplam	Kız	Erkek	Toplam	Bayan	Bay	Top.
Müslim	114	1.073	3.500	4.687	33.157	79.987	113.144	188	2.749	2.937
Ram	151	382	712	1.245	32.937	47.930'	80.867	784	1.234	2.018
Ermeni	80	76T	237	1.084	16.034	22.888	38.922	520	805	1.325
Musevi	20	67	44	131	2.276	16.707	18.983	175	416	591
Bulgar, Keldani, Süryani	26	79	31	136	1.998	5.185	7.183	70	221	291
Osmanlı özel okullar toplamı	391	2368	4.524	7.283	86.402	172.697	259.099	1.737	5.425	7.162
Yabancı ilkokullar										
Alman	9	5	15	29	1.956	1.327	3.283	112	63	175
Avusturya	2	-	1	3	512	140	652	27	2	29
Fransız	25	27	6	58	3.506	3.624	7.130	95	168	263
Rös	15	9	17	41	1.859	1.712	3.571	36	38	74
İngiliz	10	21	3	34	462	1.556	2.018	26	25	51
Amerikan	14	9	1	40	2.133	1.511	3.644	76	62	138
İtalyan, Bulgar, İran v.s.	4	3	3	10	583	295	878	23	15	38
Yabancı ilkokullar toplamı	79	74	62	215	11.011	10.165	21.176	395	373	768
Genel toplam	470	2.442	4.586	7.498	97.413	182.862	280.275	2.132	5.798	7.930
Yüzde (%)	6.72	32.57	61.16	100.00	34.76	65.24	100.00	26.87	73.13	100.00

- 1913 yılında Tedrisât-ı İptidaiye Kânûn-u Muvakkati'nin yayınlanmasıyla bazı durumlar ortaya çıkmış, Evkaf Nezareti vakıf okullarındaki öğrencilerin, öğretmenlerine ücret vermelerini yasaklamaya ve ücret alan öğretmenler arasında sıkı bir tensikat yapmaya girişmiş, ancak çok başarılı olamamıştır. Vakıf okullarında ders veren öğretmenlerin bir defteri hazırlanmış, bazıları emekli yapılmış, bazılarına tazminat verilmiştir. Küçük okullar birleştirilmiş, öğretmenlerin maaşları Bakanlık bütçesinden verilmeye başlanmıştır.

Bunlardan başka Bakanlığın yapmayı tasarladığı işler arasında vakıf okulu öğretmenlerine haftada bir iki kere eğitim ve öğretim metodu konferansları verdirmek, yeni alınacak öğretmenlerin öğretmen okulu ve idadi mezunu olmalarına özen göstermek, öğretimde kullanılacak kitapların Bakanlık tarafından seçilmesini sağlamak, durumu uygun olan okullarda beden eğitimi dersleri yaptırtmak gibi kararlar vardı.

Bakanlık her okulda bir “Vukuat ve Malzeme Defteri” tutmayı; her öğrencinin yanına okul notları, aile durumlarını v.s. içeren bir defter vermeyi, denetlemeleri genişletmeyi de tasarlıyordu. 1913 sonlarında vilâyetlerdeki Evkaf okullarının da istatistikleri tutulmaya ve durumları incelenmeye başlanmıştı¹. Evkaf Nezareti'nin çalışmaları bu doğrultuda devam ederken², Meclis-i Mebusan'da Mamuretülaziz mebusu Said Efendi şöyle diyordu³: “... yoksa Maarifin mekâtib-i ibtidaiyesinden bize bir hayır yoktur. Evkaf Nezareti dinî iptidailer açsın. Hep öbür mekteplere ehemmiyet verirse cenazelerimizi yıkayacak kimse bulunmayacaktır”.

Maarif Nezâret'inin 1336'da yayınladığı 1913-1914 öğretim yılı istatistiklerinde İstanbul'da 35 “mekâtib-i ibtidaiye-i vakfiye” bulunduğu, bunlarda 105 öğretmen ve 3.459 öğrenci olduğu ayrıntılı olarak ve bazı önemli çelişkilerle gösteriliyordu⁴.

4.2.3. ORTAÖĞRETİM

İkinci Meşrûtiyet döneminde Osmanlı eğitiminin en çok ve en esaslı değişmeye uğrayan kademesi, ortaöğretim idi. Ortaöğretim kademesinde idadiler ve

¹ a.g.y.

² “Evkaf Mektepleri”, İkdam, 22 Mayıs 1914.

³ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 4 Temmuz 1330, S.799.

⁴ Maarifi Umûmiye Nezareti İhsaiyat Kalemî; 1329-1330 Senesine Mahsus Maarif-i Umûmiye ihşaiyat Mecmuasıdır, S.88-89.

“Galatasaray Sultanisi” vardı. Daha sonra “Lise teşkilâtı” diye yeni bir öğretim örgütü kuruldu. İkinci Meşrûtiyet ortaöğretimi, başlıca üç ana grupta incelenebilir:

A) İdadiler

“İdadi” adı verilen ortaöğretim kurumları da iki çeşit idi: Beş yıllık idadiler ve yedi yıllık idadiler.

- *Beş yıllık idadiler*: Osmanlı idarî örgütüne göre “liva”lardaki idadiler beş yıllık idi. Bunların ilk üç yılı rüşdiye, kalan iki yılı da idadi öğretimine ayrılmıştı.

Bu okulların amacı, Dârülfünun ve yüksekokullara öğrenci yetiştirmek değil idi. Bulunduğu yörenin işlerini idare edecek, imarını sağlayacak adam yetiştirmeye yönelik okullardı.

Başlangıçta bu okullara 10-15 yaşları arasındaki ibtidai mezunları alınıyordu¹. 1913 Haziran'ında Bakanlığın bütün mutasarrıflıklara, Maarif Müdürlüklerine gönderdiği bir yazıda², bu beş yıllık idadilere, ibtidailerle beraber rüşdiyeyi bitirenlerin alınacağı ve okulun biri hazırlık (“izharî sınıf”) olmak üzere üç yıllık olarak belirlendiği ilân ediliyordu³.

Hazırlık sınıfları çeşitli okullardan gelen öğrencileri bilgi yönünden eşitleştirmeye çalışacaktı. Hazırlık sınıflanm bitirenler ikişer yıllık olan dört şubeden birine girmek zorunda idiler. Bu şubeler “umumî”, “ziraî”, “ticarî” ve “sinaî” adlarını taşıyorlardı. Bazı dersler bütün şubelerde ortak olarak okutulacaktı.

Bakanlığın yazısında, bu şubelerin ders programlarının bir uzmanlar heyetince hazırlanacağı yazılıyordu. Her idadi, bu dört şubeden en az ikisini açmak zorunda idi. Bu üç yıllık rüşdiyelerin ayrılıp, liva idadilerinin hazırlık sınıfıyla beraber üç yıla indirilmesi 1914 yılından itibaren uygulanacaktı. Her liva hangi şubelerin açılacağını Bakanlığa bildirecek, Bakanlık da ona göre kadro ve ödenekleri belirleyecekti.

“Sultani teşkilâtı”nın kurulmasından sonra liva idadilerinde böyle bir düzenlemeye geçmek zorunlu idi. Yeni idadi örgütü, öğrencilerin başka okullara ve özellikle yükseköğretime girmelerini engellemeye yönelikti. Yüksek öğretim yapmak

¹ Maarifi Umûmiye Nezareti, Mekâtib-i idadiyeye Mahsus Talimatname, İstanbul, 1325, S.23.

² “Mekâtib-i idadiye Hakkında”, Sabah ve ikdam, 9 Haziran 1913 (Yazının tam metni var)

³ Beş yıllık idadilerin üç yıla indirilmeleri, tâ 1910'da Emrullah Efendi'nin projesiydi. Bak: Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 25 Mayıs 1326, S 2122.

isteyen bütün öğrenciler, sultanilere sevkediliyorlardı. Sultanî programları da bu şekilde düzenlenecekti.

İkinci Meşrûtiyetin ilânından hemen sonra “bu seneye mahsus” kaydıyla, ibtidai ve rüşdî okullar için olduğu gibi, idadiler için de yeni programlar yapıldı. İdadi programlarına Tarih-i Umûmî, Malumat-ı Medeniye gibi dersler konuldu¹.

Beş yıllık idadilerde 1327'de (1911) uygulanan program ise şu şekildeydi (Tablo 23):

Ahmet Şükrü Bey'in yedi yıllık idadileri tamamen sultaniye çevirip, liva idadilerini üç yıla indirmesinden sonra, 1914'te bu üç yıllık idadilerin programları yeniden hazırlandı. 1914 Mart'ında bu programlara geniş oranda sanayi, ticaret ve ziraat derslerinin konulması ve bu programı Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin uygulaması kararlaştırıldı². Her iki Bakanlığın görevlendirdiği kişilerden oluşan bir Komisyon, idadi programlarını düzenlemek için 29 Mart 1914'den itibaren toplantı yapmaya başladı. “Tedrisat-ı Tâliye Program Encümen-i Daimisi” çalışmalarını 1914 Haziranında tamamladı. Komisyon daha ziyâde örgüt üzerinde durdu. 1913'de Bakanlığın hazırladığı taslağı hemen hemen aynen kabul etti. Ancak bu üç yıllık idadi programlarını, vilâyetlerin gerekli hazırlıkları yapıp, âlet ve edevatı sağladıktan sonra 1915 yılında uygulamayı kararlaştırdı³.

- *Yedi yıllık idadiler:* Bu idadiler, Osmanlı idarî bölümlemesinin vilâyet merkezlerinde idi. İlk üç yılı rüşdiye, kalan dört yılı da idadi öğretimi yapıyordu. İkinci Meşrûtiyetin ilânından hemen sonra 1909'da idadi programlarının değiştirilmesi düşünüldü. Bir komisyon kuruldu ve “bu seneye mahsus” kaydıyla, hiç bir eğitim amacı olmayan gelişigüzel düzenlenmiş ders dağıtım cetvellerine göre bir müfredat programı hazırlandı. Haftanın ders saatleri toplamını geçmemek şartıyla, ders saatleri gelişigüzel ayarlandı⁴.

¹ Sâti', “Meşrûtiyetten sonra Maarif tarihi..”, S.657.

“Beş senelik idadiler ne oluyormuş?”. Yeni Fikir, 111/13(1329) S 423-425

² “Mekâtib-i İbtidaiye programı”, Sabah, 22 Mart 1914.

³ “İdadi Programı”, Sabah, 20 Haziran 1914.

⁴ Sâti', “Meşrûtiyetten Sonra Maarif tarihi”, S.660.

Tablo 23) Beş yıllık idadilerin ders programları¹

Dersler	I	II	III	IV	V
Kurân-ı Kerîm ve Tecvid	3	2	1	-	-
Ulûm-u Diniyye	2	2	2	1	1
Hesap	3	2	1	3	3
Hendese	-	1	2	3	3
İlm-i Eşya	3	3	-	-	-
Hikmeti Tabiiye	-	-	1	2	2
Tarih-i Tabîî	-	-	2	2	1
Hıfzıssıhha	-	-	-	-	1
Coğrafya	2	2	2	2	2
Tarih	2	2	2	2	2
Arabî	2	2	2	1	1
Türkçe	5	5	4	3	2
Fransızca	1	2	2	4	4
Malumat-ı Medeniyye	1	1	-	-	-
Ahlâk	-	-	1	-	-
Malumat-ı İktisadiye	-	-	-	-	- 1
Malumat-ı Kanuniye	-	-	-	-	1
Ziraat	-	-	1	-	-
Usul-ü Defterî	-	-	1	1	-
Evrak ve Muhaberat-ı Ticarî	-	-	-	-	1
Toplam	24	24	24	25	25
Arapça	2	2	2	2	2
Rumca	2	2	2	2	2
Bulgarca	2	2	2	2	2
Ermenice	2	2	2	2	2
Hatt (Rık'a ve Sülüs)	1	1	1	1	1

Yedi yıllık idadilerin 1911 yılında uyguladıkları müfredat programı şu şekildeydi:

¹ Yücel, Hasan Ali, Türkiye'de Orta Öğretim, İstanbul, 1939, S. 154.

Tablo 24) Yedi yıllık idadilerin müfredat programı¹

Dersler	1	2	3	4	5	6	7
Kurân-ı Kerîm maa Tecvid	-	2	1	-	-	-	-
Ulûm-u Diniyye	2	2	2	2	2	2	2
Hesab	2	2	2	3	-	-	-
Hendese	-	1	2	1	2	1	1
Cebir ve Müsellesat	-	-	-	-	2	1	-
Malumat-ı Fenniye	2	1	2	1	1	2	3
Hikmet-i Tabiiye ve Mekanik	-	-	-	-	-	2	3
Kimya	-	-	-	-	-	2	1
Tarih-i Tabîî	-	-	-	-	-	-	1
Hıfzıssıhha	-	-	-	-	-	-	1
Coğrafya	2	2	2	2	2	2	-
Tarih	2	2	2	2	2	2	3
Arabî	3	2	-1	2	2	2	2
Farisi	-	1	1	2	1	-	-
Türkçe	6	5	4	4	3	-	-
Fransızca	-	1	2	4	5	-	-
Malumat-ı Medeniyye	-	1	1	-	1	3	3
Ahlâk	-	-	-	1	1	1	1
Malumat-ı İktisadiye	-	-	-	-	-	-	-
Usul-ü Defterî	-	-	-	-	1	2	2
Toplam	22	22	22	24	24	23	23
Arapça	-	-	-	2	2	1	.1
Rumca	-	-	-	2	2	2	2
Bulgarca	-	-	-	2	1	2	2
Ermenice	-	-	-	2	2	2	2
Hatt (Rık'a ve Sülüs)	1	1	1	1	1	2	2

İkinci Meşrûtiyet döneminde yedi yıllık idadiler iki aşamalı bir çalışmayla “sultani” veya “lise”ye çevrildiler. İlk aşama Emrullah Efendi’nin girişimleriyle oldu. Emrullah Efendi, bütün Osmanlı unsurlarının ortak eğitim ve öğretim görecekları bir öğretim kademesi belirlemek istiyordu. Bunu ilköğretim seviyesinde sağlamanın güçlüğünü görünce, idadilerde gerçekleştirmeyi düşündü. Ancak ülkede pek çok idadi vardı. Düşündüğü şekli hepsinde uygulayamayacağını anladı ve daha az sayıda idadiyi değiştirmek istedi. 12 vilâyet idadisini İstanbul’daki “Mekteb-i Sultani” şekline

¹ Yücel, Hasan Ali, a.g.e. S.155.

çevirmek istedi. Bunların müdür-ü sânilerini Avrupa'dan getirtmeyi, son iki sınıftaki bazı derslerin sırf Fransızca okutulmasını kararlaştırdı¹.

Öğretmenlerin maaşlarını da arttırarak, muktedir öğretmenler buldu. Emrullah Efendi, bu tasarılarını uyguladı. Bu okulların yönetmeliği 3 Ekim 1910'da yapıldı. Bu Yönetmelikte “lise” şeklinde düzenlenmesi gereken idadiler eski hallerine benzediği için birbuçuk ay kadar sonra yönetmelik yeniden değiştirildi. Bakanlık bu yeni kurduğu okullara da “Sultani” diyordu. Bu değişiklik sırasında Bakanlığın pek çok hataları oldu, ama bunlar zaman içinde halledildiler.

Kalan yedi yıllık idadiler hakkında da 1913 Nisan'ında “sultaniye çevrilme” kararı alındı. Bu çevrilme sırasında okullar, da genişletilecekti. Bakanlık, buralarda Rumeli'den gelen öğretmenleri istihdam etmeyi hesaplamıştı². Sultaniye çevrilme karar 1914 yılından itibaren uygulanacaktı.

Şükrü Bey'in bu karar almasında o zamanki yedi yıllık idadilerle, sultani diplomalarının derecelerinin eşit olması önemli rol oynamıştı. Diplomalar mezunlara aynı hakları sağladığından ve sultani öğretiminin de bir yıl fazla olmasından kimse sultani son sınıfı okumuyor ve oradan yedi yıllık idadilere nakil yaptırarak idadi diploması alıyorlardı. Bu sebepten iki yıldır sultanilerin son sınıfları açılamamıştı. Şükrü Bey bunu bir yandan sert önlemler alarak engellemeye çalışırken, kesin çözüm yolu olarak da yedi yıllık bütün idadileri sultaniye çevirtti³.

İkinci Meşrûtiyet döneminin başlangıcında bütün ortaöğretim okullarına “idadi” deniyordu. İdadilerde okuyan yatılı öğrenciler de, gündüzlü öğrenciler de ücret vererek okuyorlardı.

İdadi ücretleri 1909-1910 yıllarında Osmanlı Meclisinde ve basınında en çok tartışılan konu olmuştu. 1909 sonlarında bütçe yasası sırasında idadilere % 20 oranında parasız öğrenci alınması, kalan öğrencilerin tümünün ücretli olması kararlaştırılmıştı⁴. Meclis'teki tartışma ve bu hususta bir yasa çıkarma çalışmaları tâ 1909 yılı Mart'ında başlamıştı⁵. Bu husus 1910 yılının ilk döneminde iyice kesin

¹ Fransa'dan getirtilecek bu elemanların seçim ve sözleşmeleriyle ilgili olarak Yusufyan Efendi görevlendirilmişti. Mösyö Agly adlı bir Fransızın da görevlendirilmesi tamamlanmıştı. Başbakanlık Arşivi. İrade-Maarif 1328 N 4.

² “Anadolu mekâtib-i ibtidaiyesi”.Tercüman-ı Hakikat, 17 Nisan 1913.

³ “Maarif Nazırımızla mülakat”, İkdam, 9 Temmuz 1914.

⁴ “Mekâtib-i İdadiye ücretleri”, Tanin, 10 Kasım 1909.

“Mekâtib-i âliye ve idadiye ücuratı”, Tanin, 4 Ağustos 1909.

⁵ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 17 Şubat 1325, S.518-524.

hâle geldi. İdadi öğretimi İkinci Meşrûtiyet dönemine kadar parasızdı. Hükümet Devlete biraz kazanç sağlamak amacıyla bu öğretim kademesini paralı hale getirdi¹. Çünkü bu ücretler Maarife harcanmıyor, doğrudan genel bütçeye katılıyordu. Bu ücretlerin yanında Bakanlık orta ve yükseköğretimde bazı fakir öğrencilerin parasız okutulması için bir yasa da çıkarttı².

Bu ücretler gündüzlü (“nehari”) öğrencilerden vilâyetlerde 2, livalarda 1,5 lira olarak alınıyordu. Yatılı (“leyli”) öğrencilerden ise adları belirlenen dört gruba göre 15-25 lira arasında bir ücret alınıyordu³. İstanbul hâriç diğer yerlerdeki idadilerin rüşdiye ve ihtiyat Sınıflarından ücret alınmıyordu. Ücretler üç taksitte alınıyordu. Ayrıca her idadi % 20 oranında da parasız-yatılı (“ücretsiz-leyli”) ve % 20 oranında da parasız-gündüzlü (“ücretsiz-nehari”) öğrenci alacaklardı⁴.

Meşrûtiyet başlarında idadi öğretmenlerinin maaşları büyük bir sorun oldu. Dersine gelmeyen öğretmenlerin ücretlerinden kesiliyordu. Ayrıca, yapılan “tensikat” sırasında pek çok idadi öğretmenin maaşı da düşürülmüştü. Nail Bey'in Bakanlığı sırasında İdadi öğretmenleri grev yapma karan da almışlardı ama, Bakanın nasihatleri üzerine vazgeçmişlerdi⁵.

İdadi öğretmenleri okuttukları derse göre maaş alıyorlardı. En yüksek maaş 700 kuruştı. Bakanın verdiği bilgiye göre, 1910 yılında idadi öğretmenlerinden 372'si 600, 272'si 500, 394'ü 100-200 kuruş arasında maaş alıyordu⁶. “Yıldız” (Üsküp) gazetesinin yazdığına göre Prezrin, Priştine, Üsküp ve İpek civarında en yüksek, maaş 500 kuruş idi⁷. Bakanlık üç gün derse gelmeyen öğretmenin maaşının yarısını, bu tekrar edildiği zaman da tamamını kesme kararı almıştı. Bu devam ettiği takdirde de istifa etmiş sayılacaklardı⁸.

İkinci Meşrûtiyet başında yapılan “tensikat” sırasında idadilerde “seyyar muallim”lerin kullanılması kararlaştırılmıştı. Karara göre bazı dersler tamamen veya kısmen birleştirilerek bir gezici öğretmene veriliyordu. Bakanlığın 23 Ağustos 1909'da Maarif Müdürlüklerine yolladığı “Meclis-i Maarif kararı”na göre bu

¹ Meclis-i Âyân Zabıt Ceridesi, 2 Mart 1326, S.128-131.

² Düstur. İkinci tertip, c.II, S.159.

³ Maarif-i Umûmiye Nezareti, Mekâtib-i İdadiyeye Mahsus Talimatname, İstanbul. 1326. S.3-4.

⁴ a.g.e. madde: 5.

⁵ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 27 Mayıs 1326, S 2193.

⁶ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 25 Mayıs 1326, S.2107.

⁷ Yıldız (Üsküp), 3 Kânunusani 1325, S.7-8.

⁸ Maarif-i Umûmiye Nezareti, a.g.e, S.14.

öğretmenler uzman (ihtisas sahibi) öğretmenler sayılıyor, kendi alanlarında araştırmalar yaparak bilgilerini arttırmaya mecbur tutulacaklarından, bunlara fazla ders verilmemesi isteniyordu¹.

Emrullah Efendi “nin bazı idadileri “sultani” haline çevirmesinden dolayı, hemen aynı öğretmenler, bir isim değişikliğinden dolayı bir kaç yüz kuruş fazla maaş almaya başladılar. Bu da bir çok çalkalanmalara yol açtı. Hâsılı idadi öğretmenlerinin maaşları ve meslekte tutulmaları, bütün İkinci Meşrûtiyet boyunca bir sorun olarak devam etti.

İkinci Meşrûtiyetten evvel idadi okullarının öğretim seviyesi çok düşüktü. Bu, Meşrûtiyetten sonra da devam etti. Emrullah Efendi onları Avrupalıların ilkokulları düzeyinde olarak gösteriyor ve bunu ıslâh çalışmalarına başlangıç yapıyordu². Emrullah Efendi, idadilerdeki parasız öğretim kısmını savunurken: “... *biz şimdiki halde mekâtib-i ibtidaiyede veremediğimiz tahsili hiç olmazsa mekatib-i idadiyede verebilmek için, yâni mekâtib-i idadiye tahsilini biraz daha tevsî*” ediyoruz..³ diyordu. İdadilerin seviyesini yükseltmek için alınan önlemlerin de pek başarılı olduğu söylenememiştir.

Öteden beri var olan “idadi öğrencilerinin yeknesak elbise giymeleri” kararı, 1910'dan itibaren uygulamaya konuldu. Elbisesi olmayan öğrencileri okula almama kararı verildi⁴. Ancak fakir halka 300 kuruş civarında bir masraf yükleyen bu kararın kararın tavizsiz uygulanamayacağı da açıktı.

İdadi öğretiminin dili de bu dönemde tartışma konusu oldu. 1910 yılında Arnavutluk'taki dil ve harf sorunu, 1913 yılında da Arap vilâyetlerindeki öğretim dili sorunu idadi okullarını da içine aldı ve kendini kabul ettirdi. Arapça öğretim sancak idadilerinde yapılacak, diğer idadi ve sultanilerde öğretimin temeli Türkçe olacaktı ama bazı derslerin Arapça verilmesi de öngörülmekteydi⁵. Bakanlık daha sonra bu hususları görüşecek bir “Tedrisat-ı Arabiye Komisyonu” bile kurmuştu⁶.

¹ “İdadi muallimleri”, Tanin, 24 Ağustos 1909.

² Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 17 Şubat 1325, S.519.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 2 Mart 1326, S.128-129.

³ a.g.y.

⁴ “Mektep talebesinin yeknesak elbisesi”, Tanin, 28 Ekim 1909.

⁵ 6 Nisan 1329 tarihli irade-i seniye, Düstur. İkinci tertip, c. V, S.318-319.

⁶ Sabah, 21 Temmuz 1913.

İkinci Meşrûtiyet döneminin başlarında, bütün okullar hakkında olduğu gibi, idadiler hakkında da kesin sayısal bilgilere sahip değiliz. Emrullah Efendi'nin Meclis-i Mebusan'da sürekli değişen sayısal ifadelerine göre¹, 20-23 arasında leyli idadiye, 70-90 arasında da neharî idadiye vardı. Okul sayısındaki belirsizlik bu kadar derin olunca, öğrenci ve öğretmen sayılarına da pek güvenilemeyeceği ortadadır. İdadilerin 1913-1914 yılındaki miktarıyla ilgili ayrıntılı bilgiler ise şunlardır²:

1. Kuruluş tarihlerine göre idadilerin listesi:

İkinci Meşrûtiyetin ilânından önce kurulanlar; Tekfurdağı, Gelibolu, Kırkkilise, Çorum, Kırşehir, Denizli, Magnisa, Trablusşam, Akka, Lazkiye, Nablus, Maraş, Bilecik, Söğüt, Kütahya, Mardin, Hama, Amasya, Tokat, Sinop, Kangiri (Çankırı), İsparta, Burdur, Niğde, Malatya, Musul, Antalya, Urfa, Bolu, Çatalca, Samsun, Karahisar-ı Sahib, Kayseriye, Medine, Muğla (35 tane).

İkinci Meşrûtiyetin ilânından 1914 yılına kadar açılanlar İstanbul İnas, İstanbul Kız Sanayi, Mersin, İzmir, Ayıntab, Eskişehir, Ergani, Siverek, Karahisar, Ordu, Rize, Giresun, İnebolu, Nevşehir, Süleymaniye, Kerkük, İzmit, Zor (18 tane)

Haber alınamayan idadiler: Erzincan, Bayezit, Muş, Siirt, Ta'z, Gümüşhane (6 Tane). 1914 yılı başlarında toplam 59 idadi vardı.

1. İdadilere kaydolanlar ve terkedenler

Öğretim yılı	Kayıt	Terk
1328-1329	2.312	1.625
1329-1330	2.682	1.985
Toplam	4.994	3.610

Hicaz'da Medine'de bir gündüzlü İdadi, Mekke'de ise sadece rüşdiye vardı. Mekke'deki okulun idadiye çevrilmesi, Medine'dekinin de yatılı yapılması hakkında Maarif Nazırı Ahmet Şükrü Bey'in yazısı: Başbakanlık Arşivi. Bâbîâli Evrak Odası. No: 312125.

¹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 25 Mayıs 1326, S.2107-2108; 27 Mayıs 1326, S. 2173-2174.

² Maarif-i Umûmiye Nezareti İhsaiyat Kalemî, 1329-1330 Senesine Mahsus Maarif-i Umûmiye İhsaiyat Mecmuasıdır, S.50-53.

2.1329-1330 öğretim yılında öğrencilerin milliyetlerine göre dağılımları

Milliyet	Ücretli	Ücretsiz*	Toplam	%
Müslim	921	5.889	6.810	97.9
Rum	9	48	57	0.8
Ermeni	13	62	75	1.1
Musevi	2	15	17	0.2
Başka milliyetler	6	5	11	0.2
Toplam	951	6.019	6.970	100.0
%	13.60	86.40	100.00	

3. İdadilerin iki öğretim yılında başarı durumları

Başarı durumu	1328-29	1329-30
Şahadetname alanlar	503	542
Sınıf geçenler	3.852	4.969
Sınıfta kalanlar	1.839	2.009
Toplam	6.194	7.520

4. Öğrencilerin sınıflara dağılımları

Sınıflar	Öğrenci*
Birinci sınıf	2.218
İkinci sınıf	1.528
Üçüncü sınıf	1,104
Dördüncü sınıf	788
Beşinci sınıf	560
Altıncı sınıf	11
Yedinci sınıf	11
Toplam	6.220

6. İdadi öğrenilenlerinin menşeleri

Menşe	Sayı
Dârülfünun	101
Mekteb-i Harbiye	26
Mekteb-i Mülkiye	13
Halkalı Ziraat Mektebi	2
Dârülmualлимîn-i Âliye	58
Dârülmualлимîn-i Rüşdî	29
Dârülmualлимîn-i İbtidai	55

* 1909'da Meclis'in kabul ettiği karara göre, ücretsiz öğrenciler ücretlilerin % 20'si oranında olacaktı. Buna hiç uyulmadığı, hatta tamamen tersi uygulandığı görülüyor.

* Haber alınamayan altı idadinin 1,2 ve 3. sınıflarında toplam 434, 4,5,6 ve 7. sınıflarında da 116 öğrenci vardı. Buna göre idadilerdeki toplam öğrenci sayısı 6.770'i buluyordu.

Sultani veya idadi	116
Rüşdiye	23
Dersten mezun	15
Özel okul	48
Yabancı okul	8
Özel Öğretim gören	19
Başka okullardan	61
Toplam	586
Haber alınamayan 6 idadi	43
Genel toplam	629

1328-29 öğretim yılında ise toplam 445 öğretmen vardı.

B) Sultaniler

İlk defa Galatasaray'ında kurulmuş bir okulun adı olan "Sultani" 1869 Maarif-i Umûmiye Nizâm-nâmesinde, ortaöğretimin üst sınıflarını oluşturmak üzere vilâyetlerde kurulması düşünülen okulların da genel adı oldu¹. Ancak bunlar gerçek anlamda hiç açılmadı². "Sultani" adı üzerindeki esas gelişmeler, hem de çok hızlı bir şekilde İkinci Meşrûtiyetin ilânından sonra oldu.

1908-1914 arasındaki "sultani" sorununu üç ayrı gelişme döneminde incelemek gerekir:

Mekteb-i Sultani sorunu: İkinci Abdülhamid döneminde çok büyük zorluklarla karşılaşan bu okul, İkinci Meşrûtiyetin ilânından sonra tam bir keşmekeşin içine düşmüştü. Okul müdürsüz kalmış, öğrencilerin isteği üzerine bazı öğretmenler okuldan atılmış, yenileri atanamamıştı. Müdür-ü sâni uzun süre görevine başlamamış, mubassırların ceza verme yetkileri olmadığından öğrenciler de, öğretmenler de derslere girmemişler, şurada burada dolaşarak gösteriler yapmışlardı³.

Burayı düzeltmek için 9 Ağustos 1908'de Emrullah Efendi, Okulun Müdürlüğüne getirilmişti⁴. Daha sonra 30 Aralık 1908'de atanan Tevfik Fikret Bey'in⁵ burada oldukça iyi bir idare kurduğu, okulu ve öğretimi yeniden düzene koyduğu pek çok

¹ Koçer, Hasan Ali, a.g.e., S.102-103.

² Unat, F.R., a.g.e. S.47-48.

³ "Mekteb-i Sultani", Tanin, 26 Aralık 1908.

⁴ Başbakanlık Arşivi, İrade-i Maarif, 1326 B 8.

⁵ Başbakanlık Arşivi, irade-i Maarif, 1326 Z I.

kişilerce yazılmıştır¹. Tefvik Fikret Bey, Okulun Müdürlüğünden 1909 Ocaklarının ortalarında ayrılmış, ancak ısrarlar karşısında görevine yeniden dönmüştü². Daha sonra 1910 Nisan'ında yeniden istifa etmiş ve ısrarlara rağmen geri dönmemişti. “Sultani mes'elesi” bu olaydan sonra kamuoyunu oldukça meşgul etmiştir. Tefvik Fikret Bey'in taraftarlarına göre ayılma, Bakanlığın yayınladığı bir genelgede (“tamim”), derslerine devam etmeyen öğretmenlere gündeliklerini kesme (“kast el-yevm”) işleminin uygulanmasını istemesi üzerine olmuştu. Çünkü Tefvik Fikret Bey Okulun Müdürlüğünü, idare ve öğretimde geniş bir mezuniyet ve tam bağımsızlıkla kabul etmişti. Bakanlığın herhangi bir müdahalesini istemiyordu³.

Bakanlık ise pek çok Öğretim kurumlarında öğretmenlerin derslere devam etmedikleri, kasten görevlerine gelmeyen öğretmenler için böyle bir karar alındığını bildirmişti. Mekteb-i Sultani, Bakanlığa bağlı bir okul olduğu için Bakanlığın emirleri dışında kalamaz, deniliyor ve savunma şöyle yapıyordu⁴: Hiç bir okul müdürüne ayrıcalık verilemez. Yoksa Devlet işlemez hale gelir. Kaldı ki bu karar Tefvik Fikret Bey'in istifasından ikibuçuk ay önce yayınlanmıştı ve uygulanıyordu⁵. Bakanlık, sorun kızışınca okulda hiç disiplin kalmadığını, geçenlerde bir öğrencinin bıçakla öldürüldüğünü, istifadan sonra gerek öğrencilerin gerek bazı öğretmenlerin yaptığı hareketlerin bunun en büyük delili olduğunu söylemişlerdi. Bakanlık ayrıca programda şiir ve edebiyata da gereğinden fazla yer verildiğini iddia ediyordu⁶.

Sorunun diğer yönlerindeki gelişme ise kısaca şöyle özetlenebilir: Bakanlık Fikret Bey'in yerine vekâleten Salih Zeki Bey'i atamıştı⁷. Ancak parantez içine “bir şâir yerine bir âlim” yazmaları ortalığı karıştıran ve kamuoyunu harekete geçiren esas neden olmuştu. Bazı öğretmenler görevlerinden ayrılmışlar, bazı ebeveynler çocuklarını okuldan almışlar, öğrenciler harekete hazırlanıyorlardı. O zaman,

¹ Bakınız: “Tevfik Fikret” bahsi.

² “Mekteb-i sultani müdiriyeti”, Tanin, 18 Ocak 1909.

³ Sabah, 10-11-12 Nisan 1910.

⁴ Yunus Nadi, “Mekteb-i Sultani mes'elesi”, Yeni Tasvir-i Efkâr, 12 Nisan 1910.

⁵ Ali Seyfi, “Mekteb-i Sultani mes'elesi-Hakikatten ayrılmayalım”, Yeni Tasvir-i Ef-kâr, 14 Nisan 1910.

⁶ “Mekteb-i Sultani mes'elesi- Maarif Nâzırı ile mülakat”. Yeni Tasvir-i Efkâr, 14 Nisan 1910.

Sabah, 16 Nisan 1910 (Osmanischer Lloyd'dan)

⁷ Salih Keramet Bey'in Bakanlığın kararını uygulamayacağına dair Tefvik Fikret'e yazısı, Fikret Bey'in buna katıldığını belirterek istifa yazısı, Emrullah Efendi'nin bunu kabul etmeme yazılarının aynısı Yeni Tasvir-i Efkâr gazetesi 12 Nisan 1910. Atama kararnamesi: Başbakanlık Arşivi, trade-i Maarif 1323 R 14.

Bakanlık yayınladığı bir yazıda şöyle diyordu¹: “.. Şâir ve âlim sıfatlarının bir gûna tafdil ve tercihi mutazammın olmayub, maksad-ı aslî Maarif Nezaretine Mekteb-i Sultani tedrisatında fîmaba'd cihet-i ilmiye ve fenniyeye daha ziyade ehemmiyet verileceğini işareten ibaret olduğu beyân olunur.”

Bu ve buna benzer açıklamaların hiç bir yaran olmadı. Mubassırların bir öğrenciyi dövmeleri, Salih Zeki Bey'in Okulu diğer idadiler düzeyine getireceğine dair bir beyanname okutturması², konferans salonunu kapattırması v.s. öğrencileri harekete geçirdi. Yüksek sınıftaki öğrenciler okulu terketteler. Müdürlük, gazeteler yoluyla okula gelmeyen öğrencileri “tard” edeceğini duyurdu³. Sorun, Meclis-i Mebusan Reisi ve Sadrazam'a kadar çıkartıldı⁴. İttihad ve Terakki Fırkası, sırf bu işin işin çözümü için görüşmeler yapmaya, Meclis'e Bakan hakkında soru önergeleri verilmeğe başladı.

Yeni Tasvir-i Efkâr, Jön Türk v.s. gibi gazeteler Bakanlığı savunurken; Sabah, Tanin, Sedayı Millet gibi gazeteler Bakanlığı ve Salih Zeki Bey'i kötülemeye başladılar. Sorun Kalem gibi mizah dergilerine bile yansıdı⁵. Sonra Sadrazam bazı bakanları toplayarak bu sorunu görüştü⁶. Ancak sorun kesin bir çözüme ulaşamadı. Zaman içinde unutuldu, yatıştı. Daha sonra asaleten müdürlüğe getirilen Salih Zeki Bey, 1911 yılı mezunları için yapılan ödül dağıtım törenindeki konuşmasında “mektebde en önemli faktör olan inzibatın” hâlâ çok iyi tesis edilemediğinden yakınmış; program bakımından da fen kısmına aynen Avrupa programlarını uyguladığını, Türkçe kısmı için de bir heyet kurup program hazırlattığını ve ilkinin bu yıl birinci sınıflara uyguladığını belirtmiştir⁷.

Emrullah Efendi'nin “iş, şahıslarla değil; prensip ve idarî düsturlarla görülür” demesine rağmen⁸, Salih Zeki Bey de bu Okulun idaresinde gayet imtiyazlı ve diğer diğer sultanilerden farklı davranmıştır. Galatasaray gibi, diğer sultanilerden daha imtiyazlı olan başkaları da vardı. Meselâ, İstanbul Sultanisi. Bunu 1912'de düzenlenen “İstanbul Mekteb-i Sultanisi” ders programı daha iyi gösterir. Fransız

¹ “Mekteb-i Sultani”, Sabah, 11 Nisan 1910.

² “Mekteb-i Sultani”, Sabah, 12 Nisan 1910.

³ “Mekteb-i Sultani”, Sabah, 13 Nisan 1910.

“Mekteb-i Sultani mes'elesi”, Sabah, 15 Nisan 1910.

⁴ Sabah, 16 Nisan 1910.

⁵ Kalem, 82 ve 83. sayılar (1325),

⁶ “Mekteb-i Sultani”, Sabah, 21 Nisan 1910.

⁷ “Mekteb-i Sultani”, Sabah, 11 Temmuz 1911.

⁸ Yeni Tasvîr-i Efkâr, 14 Nisan 1910.

liselerinin 1902 programı gözönüne alınarak düzenlenen cetvel şöyle idi¹ (Bak, Tablo 25). İkinci Meşrûtiyet dönemi içinde okul her yıl normal olarak 20-30 arasında öğrenci mezun etmiştir².

Tablo 25) İstanbul Mekteb-i Sultanisi ders programı

Dersler	I	II	III	IV	V	VI
Ulûm-u Diniyye	1	2	1	1	1	-
Arabî	2	2	2	1	1	1
Farisi	2	2	1	1	1	-
Türkçe	4	2	3	3	3	3
Fransızca	6	6	6	6-	6	6
Tarih	1	1	2	2	2	2
Coğrafya	1	1	1	1	2	2
Tarih-i Tabîî	1*	1*	2	1	1	2
Hikmet	1	1*	1	2	2	t
Kimya	1*	1	1	1	1	2
Riyaziyat	4	4	4	4	3	-
Malumat-ı Kanuniye	1	1	1	2	2	1
Ulûm-ü Ticariye	-	-	1	1	1	2
Resim	1	1	1	1	1	1
Terbiye-i Bedeniye	2	2	2	2	2	2
Toplam	27	26	29	29	29	26

* işareti, o dersin iki haftada bir yapılacağını gösterir.

2. Mekâtib-i sultaniyeler: Emrullah Efendi, sayıları yetmiş geçmesine rağmen önemli bir işe yaramayan taşra idadilerini ıslâh etmek istedi. 23 yatılı idadiden 10 tanesini “sultaniye çevirme”yi tasarladı. Burada hareket noktası, Saffet Paşa'nın “Maarif-i Umûmiye Nizâm-nâmesi” idi. Bakan bu tasarıyla, okullardaki öğrenci sayısını, öğretmen ve idarecilerin maaşlarını arttıracaktı. Emrullah Efendi'nin bir başka niyeti de yabancıları ve gayrimüslimleri bu okullara çekmekti³. Hem bunun için hem de öğrencilerin daha iyi yabancı dil öğrenmeleri için, bu yeni sultanilerin müdürleri Osmanlı, yardımcıları da Fransız veya İsviçreli olacaktı. Yeni sultanilerin ilk iki sınıfında Tarih-i Tabîî ve Riyaziyat dersleri Fransızca, kalan dersler Türkçe olacaktı⁴. Bu hususta ayrıntıları belirlemek amacıyla 1910 Eylülünde bir Komisyon kuruldu. “Vilâyatta tedrisât-ı tâliyenin hüsn-ü cereyanı için” bazı önlemler alacak

¹ Yücel, H.A., a.g.e., S.168.

² Ayrıntı: Mekteb-i Sultaninin 50. Sene-i Devriye-i Tesisi Münasebetiyle Neşr Olunmuştur, İstanbul, 1918.

³ Sâti', “Meşrûtiyetten Sonra Maarif Tarihi...”, S.660-661.

⁴ “Sultani ve idadi mektepleri”, Sabah, 9 Ekim 1910.

olan bu Komisyonun görevine dair bir de yönetmelik taslağı hazırlanıp yürürlüğe konulmuştu¹.

Bu okulların açılmaları kesin olarak kararlaştırıldıktan sonra ilk iş, öğretmenlerin seçimi oldu. Bakanlık seçilecek öğretmenlere sınavda sorulacak soruları zarf içinde vilâyetlere yolladı ve verilen cevaplar da Bakanlık'ta değerlendirildi². Öğretmenler böyle seçildi. Vilâyetlerde açılacak sultanilerin amacı, yüksekokullara öğrenci yetiştirmek olacaktı³.

Bakanlık, yeni sultanileri 1910 Eylül'ünde açtı. Bunlara ilk açılışta “lise” denildi. Okulların açılışından üç hafta sonra üzerinde “liselerin tanzim ve idarelerine ve tedrisatına müteallik” diye yazan teşkilât, program ve talimat ortaya çıkarıldı. 14 sayfalık bu Nizâm-nâmede, lise ders programları şöyle belirleniyordu (Bakınız, Tablo 26 ve 27):⁴

Tablo 26) 1910'da liselerin ders programı (1.devre) .

Dersler	I. yıl	II.yıl	III. yıl
Ulûm-u diniyye	2	2	2
Arabi	2	2	2
Türkçe	3	3	2
Hesap	2	1	2
Hendese	1	2	1
Cebir	-	2	1
Usul-ü Defterî		1	1
Farisi	1	1	1
Ulûm-u Tabiiye	1	1	1
Malumat-ı Medeniye, Ahlâkiye, iktisadiye ve Kanuniye	1	1	1
Fransızca	4	5	3
Tarih	2	2	2
Coğrafya	2	2	2
Toplam	21	23	21
Hatt	1	1	1
Resim	1	1	1
Jimnastik	- 1	1	1

Tablo 27) 1910 yılında liselerin ders programları (II. devre)

¹ Başbakanlık Arşivi, İrade-i Maarif, 1320 Ş 7.

² “Vilâyat sultani mektepleri muallimleri”, Sabah, 9 Ağustos 1910.

³ Meclis-i Mebûsan Zabıt Ceridesi, 25 Mayıs 1326, S.2108,2122.

⁴ Yücel, H.A., a.g.e. S.152-153.

Dersler	1.yıl	2. yıl	3. yıl
Ulûm-u Diniyye	2	1	1
Arabi	2	2	1
Farişî	1	1	-
Türkçe	2	2	2
Fransızca	3	3	3
Hendese	2	2	2
Cebir	2	2	-
Müsellesat	1	-	-
Usul-ü Defterî	1	1	1
Hendese-i Resmiye	-	-	1
Kozmografya	1	-	-
Hikmet-i Tabiiye	1	1	1
Mihanik	1	-	-
Kimya	1	1	1
Tarih-i Tabîî	1	1	1
İlm-i Ahlâk	-	2	1
İlm-i Kavanîn	-	2	2
İlm-i İktisat	-	-	1
Tarih	1	1	1
Coğrafya	1	1	-
Felsefe		3	3
<i>Toplam</i>	<i>23</i>	<i>23</i>	<i>22</i>
Resim	1	1	1
Hatt	1	1	1
Jimnastik	1	1	1
Tatbikat-ı Fenniye	2	2	2
Almanca ve İngilizce	2	2	2

Eski idadilerle yeni liselerin programlarının karşılaştırılmasından çıkan sonuç tabloya dökülecek otursa şöyle bir durumla karşılaşılır:

Tablo 28) Eski idadilerle yeni lise programlarının karşılaştırılması

Dersler	Eski idadilerde	Yeni idadilerde
Malumat-ı Fenniye ve Ulûm-u Tabiiye	4	3
Hikmet-i Tabiiye	5	4
Kimya	4	3
Hıfzıssıhha ve Tarih-i Tabîî	5	3
Coğrafya	8	8
Tarih	11	9
Türkçe	15	14
Hesap	5	8
Hendese	7	11

Cebir	3	7
Fransızca	17	21
Malumat-ı Kanuniye	2	4
Usul-ü Defteri	3	5
İngilizce ve Almanca	—	6

Demek ki, yeni lise programlarında tabiat bilimlerine ayrılan ders saatleri azaltılmıştı. Buna karşılık dil dersleri ve riyazî (matematik) bilimlerin saatleri ise arttırılmıştı. Nizamnamede yetenekli yabancı dil öğretmeni bulunursa ikinci devre II. ve III. sınıftaki Tabiiye ve Riyaziye derslerinin Fransızca okutulacağı da belirtiliyordu. Bu programlar kusurlu, ruhsuz ve “mütedenni” bulundu, “kahkaha ve ıslığa lââyık” görüldü¹.

Bakanlık ilk lise örgütü tasarısını taşraya yollayıp da “uygula” emrini verince, her yerden sorular ve itirazlar yükselmeye başladı. Bunun üzerine Bakanlık 6 Kasım 1910'da “yeni sultani'lere bir yazı yolladı. Bu yazıda şöyle deniliyordu²: “*Mekâtib-i sultaniyenin birinci devresinin birinci senesine, bu mektebe mensup rüşdiyelerin üçüncü; ikinci senesine, rüşdiyelerden ma'dud olup birinci devresinin birinci senesinde bulunanlar; üçüncü senesine elyevm ikinci senesinde bulunanlar alınarak birinci devre bu suretle teşkil edilecektir. Buna nazaran birinci devrenin ta'dil olunan programı postadadır. İkinci devrehin birinci senesine idadinin üçüncü; ve ikinci senesine de dördüncü sınıflar nakledilecek ve dersleri kema'fissabık idadi programlarına göre tedris edilerek hitam-ı tedrisatta kendilerine idadi şahadetnamesi verilecektir.*”

Bakanlık, yıl ortasında yolladığı bu emirle öğrencilere sınıf atlatıyor, ders programlarını değiştiriyordu. Zaten o sırada Avrupa'dan getirilmesi düşünülen “ders nazırları” da getirilememişti. Gerçi 27 Eylül 1910'da Maarif Nezareti bu ders nazırlarını getirtmek için Bakanlar Kurulundan ve Padişah'tan izin almışlardı; ama sonuç pek başarılı olmadı³. Esasen yeni sultani uygulaması taşrada hiç başarılı olmamıştı⁴. Liselere sınavla yeni alınan öğretmenlere çok, eski öğretmenlere az maaş verilmesi, hem sultanilerin hem de kalan idadilerin yükseköğretime öğrenci hazırlamaları, bunların mezunlarının aynı haklara sahip olmaları Emrullah Efendi'yi

¹ “Lise teşkilâtı”, Tanin, 28 Kasım 1910.

² Hüseyin Cahid, “Maarif derdi”, Tanin, 23 Kasım 1910.

³ Yücel, H.A., a.g.e., S.185.

⁴ Gürcüzâde Safi, “Trabzon Mekteb-i Sultanisi”, Türkiye gazetesi, 28 Ekim 1910.

“Bursa Mekteb-i Sultanisi”, Sabah, 19 Temmuz 1911.

Ahmed Esat, “Maarif Nezaretine açık mektup”, İştirak gazetesi, 28 Eylül 1912.

oldukça şiddetli eleştirilere hedef, yaptı, Emrullah Efendi, ikinci Bakanlığı sırasında bir de “Tedrisat-ı Tâliye Lâyiha-i Kânûniyesi” hazırlamıştı. Yasalaştırılamayan bu tasarıya göre¹ ortaöğretim “sultaniye” ve “idadiye” diye iki gruba ayrılıyordu. Sultaniler yatılı ve 12 yıl, idadiler gündüzlü ve 4 yıl olarak belirleniyordu. Sultani öğretmenliği; yükselmesi bir yıl “muidlik”, üç yıl “muallimi sânilik” dönemlerinden sonra “muallim-i evvel”liğe ulaşabiliyordu. Ancak “müderris muavinliği rûûsu” olanlar doğrudan “muallim-i evvel” olarak maaş alabiliyorlardı. Yasa, belli bir konuda ehliyetnamesi olanlardan da “muallim-i mahsus” olarak yararlanılabileceğini belirtiyordu. Sultanilerin binaları Devlet tarafından yaptırılacak, öğretim malzemelerini de Devlet sağlayacaktı. Bu yasa tasarısı, sultanileri tamamen Devlet’in himayesine alıyordu. Gerçekten de sultaniler bütün hataları ve eksikliklerine rağmen, halkın büyük ilgisini çekti. Yatılı ve gündüzlü olarak alınması gerekenlerden kat kat fazla başvuranlar oldu². Bu arada Balkan bozgunu dolayısıyla İstanbul'a gelen, sultani öğrencileri için Balıkesir, Aydın ve Konya'da yeni okullar açıldı³.

1913 yılı Kastamonu Sultanisinde önemli olayların çıktığı bir yıl oldu. Öğrenciler kitapçılardan “Tarih-i Tekâmül” adlı kitapları topladılar. Darwin'i (1809-1882) anlatan Tabiiye Öğretmenini mahkemeye verdiler. Fransızca ve Riyaziye Öğretmenleri “dinsizlik propagandası” yaptıkları suçlamalarıyla hapse atıldı. Okulun kapatılması için Vilâyete lâyiha verildi v.s.⁴ Bu, yeni bir “Mekteb-i Sultani meselesi” oldu.

Emrullah Efendi'n in 'Osmanlı birliğini sağlamaya çalışıyoruz, bütün Osmanlı fertlerinin bir okulda öğretim görmelerini sağlıyoruz', diye savunduğu taşra sultanileri ilk defa 1910 yılında 12 yerde birden açılmıştı. Gene ilk yıl bu okullara 330 gayrimüslim öğrenci kaydedilmişti⁵. Daha sonraki yıllarda bu sultanilere yenileri eklendi. Bakanlık 1913 Eylül'ünde İstanbul'da altı idadiye birden - ilköğretim sınıflarını da ekleyerek- açma kararı vermişti⁶.

¹ Yasa metni Hakk gazetesinin 20 Temmuz 1912 tarihli nüshasında yayınlanmıştır.

Başbakanlık Arşivi, Babıali Evrak Odası, no: 306987.

² “Sultaniler”, Sabah, 17 Aralık 1913.

³ Sabah, 28 Şubat 1913.

Tercüman-ı Hakikat, 7 Mart 1913

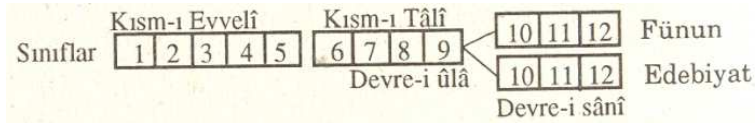
⁴ Abdullah Cevdet, “Kastamonu'da kurun-u vusta”, İctihad, 58(1329), S. 1271-1274.

⁵ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 27 Kânunuevvel 1326, S. 637.

⁶ Sabah, 11 Eylül 1913.

Sultani örgütü bu şekilde bir çok eksiklikleriyle yürütülmeye çalışılırken, 1913 yılında “sultaniye programları” üzerinde yeni çalışmalar yapıldı. Ekim başlarında da yeni programlar okullara gönderildi¹. Bu programda (bakınız: tablolar) öğretim, “devre-i ulâ” (birinci devre), ve “devre-i saniye” (ikinci devre) diye ikiye ayrılıyordu. Arapça ve din dersleri saatleri arttırılıyordu. Yeni müzik dersleri konuyor, ikinci devre “fen” ve “edebiyat” diye iki şubeye ayrılıyordu. “Malumat-ı Medeniye” dersleri programdan kesin olarak çıkartılmıştı. Son iki sınıfa “Felsefe” ve “Mantık” dersleri konulmuştu. O zaman bu yeni programa göre ders kitapları olmadığından programın uygulanabilirliğinden şüphe ediliyordu².

1913 yılında orta öğretim kurumlarının idare şekli, denetlenmesi ve öğrencilerinin askerlik işlemleri hakkındaki yasa tasarısı Şûrayı Devlet'te görüşülürken³, Maarif Nezareti de “Mekâtib-i Sultaniye Talimatnâmesi”ni yayınlıyordu⁴. Bu Talimatnameye göre sultaniler, Öğrencileri “mülâzemet rüusu”na hazırlayan okullardı ve yapıları şöyle idi:

Talimatname, sınıflara alınacak öğrencilerin yaşlarını, kaç dersaneli ilkokullardan ve ortaöğretim kurumlarından hangi derece ile mezun olanların sultanilerin ara sınıflarına ne tarzda geçeceklerini ince ince belirtiyordu⁵.

Talimatname aynı zamanda her iki kısmın da ders programlarını belirlemişti. Buna göre ibtidai (evvelî) kısmın programında şu dersler yer alacaktı: Kur'ân-ı Kerîm ve Malumat-ı Diniyye, Lisan-ı Osmanî, Hatt, Hesap ve Hendese, Coğrafya ve Tarih, Dürus-u Eşya, Malumat-ı Tabiiye ve Sıhhiye ve Ahlâkiye ve Medeniyye, El İşleri ve Resim, Gına ve Terbiye-i Bedeniye.

Tablo 29) 1913 yılında sultanilerin birinci devresi ders programı⁶:

Dersler	VI	VII	VIII	IX
Ulûmu Dinivve	1	1	2	2
Lisan-ı Osmani	5	5	4	4

¹ “Sultaniye programı”, Yeni Fikir”, III/17(1329),S.549-650.

² Şinasi, “Yeni programlar gelmiş”, Ahenk (İzmir) 5 Ekim 1913.

³ “Mekâtib-i taliye hakkında”, Sabah, 15 Ekim 1913.

⁴ Maarif-i Umûmiye Nezareti, Mekâtib-i Sultaniye Talimatnamesi, İstanbul,1329.

⁵ Maarif-i Umûmiye Nezareti, a.g.e. S.4-6.

⁶ Yücel, H.A.,a.g.e.S.157

Tarih	2	2	2	2
Coğrafya	1	1	1	1
Malumat-ı Tabiiye ve Sıhhiye	2	2	-	1
Hikmet-i Tabiiye	-	-	2	2
Kimya	-	-	1	1
Hesap ve Cebir	2	2	2	2
Usul-ü Defterî	-	-	-	1
Hendese	2	2	2	2
Resim ve Resm-i Hattî	2	2	2	2
Arabi	5	5	4	3
Farisî	-	-	1	1
Lisân-ı Ecnebi (Fr., Alm., İng.)	5	5	4	4
Terbive-i Bedeniye	2	2	2	2
Gına (Müzik)	1	1	1	-
Toplam	30	30	30	30

Gene talimatnameye göre okulda öğrencilere üç türlü ödül vardı: “Aferin”, “Tahsin” (4 âferîn), “İmtiyaz” (8 âferîn). Bunlar bir belge-kâğıt olarak öğrencilere veriliyordu. Cezalar ise “tenbih”, “tevbih”, “edepsizlik”, “tekdir”, “ihrâc-ı muvakkat” ye “ihrac-ı kati” olarak altı çeşide ayrılıyordu.

Ancak bu cezalardan bazıları ödül kâğıttan verilerek affedilebiliyordu. Okulda her öğretim yılında iki yazılı ve bir sözlü sınav yapma zorunluluğu vardı. Sınav notlarının dereceleri de şöyleydi:

- 0 : Fena
- 1-2 : Pekzayıf
- 3-4 : Zayıf
- 5 : Karib-4 vasat
- 6 : Vasat
- 7 : Karib-iâlâ
- 8 : Âlâ
- 9-10 : Aliyulâlâ

Sınıf geçme şartı her dersin yazılılarından 5, sözlülerinden en az 3 numara almaktı. Tavr ve hareket ile terbiye-i bedeniye notlarının sınıf geçmeye etkisi yoktu. Okuldan çıkarılanlara “ilmühaber; terk ve nakil olaylarında “tasdikname”; mezuniyette de “şahadetname” veriliyordu.

Tablo 30) 1913 yılında sultanilerin ikinci devresi ders programı¹

¹ Yücel, H.A, a.g.e. S.158.

	10. sınıf		11. sınıf		12. sınıf	
Dersler	Fen	Edeb.	Fen	Edeb.	Fen	Edeb.
Ulûm-u Dinîye	2	2	2	2	1	1
Lisan-ı Osmanî	4	4	3	3	3	5
Tarih	2	2	2	2	2	2
Coğrafya	1	1	1	1	1	1
Hayvanat	-	-	1	1	-	-
Nebatat	-	-	-	-	-	-
İlmü'l-Arz	-	-	-	-	-	-
Hrfzıssıhhâ	-	-	-	-	1	1
Öikmet-i Tabîye	2	2	2	2	2	-
Kimya	2	2	2	2	2	-
Cebir ve Hesab-ı Nazarî	3	2	2	1	2	1
Müsevesat-ı Müstevîye	-	-	2	1	-	-
Hendese	3	1	2	-	-	-
Kozmografya	-	-	-	-	2	2
Mihanik	-	-	-	-	2	-
Martık ve Felsefe	-	-	1	1	1	2
Resim ve Resm-i Hattî	2	1	1	1	-	1
Arabî	-	4	-	4	-	4
Farisî	-	1	-	1	-	2
Lisân-ı Ecnebi	5	5	5	5	4	4
Terbiye-i Bedenîye	2	2	2	2	2	2
Tatbikat-ı Fenniye	2	1	2	1	2	1
Toplam	30	30	30	30	30	30

Mekâtib-i Sultaniye Nizamnamesi, yedi yıllık idadilerin hepsi sultaniye çevrildikten sonra, Ortaöğretim Yasası yerine geçmiş ve uzun süre uygulanmıştır.

Yedi yıllık idadilerin hepsinin “sultani” haline çevrilmesi Şükrü Bey’in Bakanlığı sırasında, 1914 yılında olmuştur. Çünkü yedi yıllık idadilerle sultani diplomaları, öğrenciye aynı hakkı sağlıyordu. Oysa sultani öğretimi ötekenden bir yıl daha fazlaydı. Bu sebepten herkes sultani son sınıfı okumadan okuldan ayrılıyor ve yedi yıllık idadi diploması alıyordu. Bu nedenle 1914’e gelindiğinde sultanilerin son sınıfı hâlâ açılmamıştı. Bakan, çeşitli yerlere emirler göndererek sultanilerden terki önledi. Bu okulları terkedenlere idadi diploması verilmeyecek ve Devlet Dairelerine alınmayacaktı. Ancak bu önlemlerden sonra sultanilerin son sınıfları açılabilmiştir. Sorunu kökünden halledebilmek için de bütün yedi yıllık idadiler “sultani” haline getirilmiştir¹.

¹ “Maarif Nazırımızla mülâkât”, İkdâm. 9 Temmuz 1914.

Sultanilerle ilgili sayısal bilgiler:

Emrullah Efendi'nin idadileri sultaniye çevirme hareketinde 12 idadi, sultani haline getirilmişti (1910). Bu 1913/14 öğretim yılına kadar böyle kaldı: 1914 yılında da Şükrü Bey 22 idadiyi sultani haline getirdi. Şam ve Beyrut'ta da birer sultani daha kurdu. 1913/14 öğretim yılında mevcut 36 sultani şunlardı: Galatasaray, İstanbul Mercan, Vefa, Kabataş, Üsküdar, Gelenbevî, Davutpaşa, Edirne, Adana, Ankara, Yozgat, İzmir, Aydın, Bursa, Kale-i Sultaniye (Çanakkale), Bağdad, Beyrut (2 tane), Şam (2 tane), Halep, Diyarbekir, Sivas, Trabzon, Kastamonu, Konya, Mamuretülaziz, İzmit, Balıkesir, Kudüs-ü Şerif, Erzurum, Bitlis, Sana, Basra, Van.

I. Sultanilere kayıt ve terkler

	1328-1329*	1329-1330
Kaydolanlar	2.703	5.645
Terkedenler	1.858	2.827

*) 4 Sultaniden haber alınamamıştır.

2. Sultanilerdeki toplam öğrencilerin milliyet ve dinlerine göre dağılımları

Milliyet ve dinler	1328-1329	1329-1330	%
Müslim	?	9.134	95.4
Rum	?	97	1.1
Ermeni	?	179	1.8
MuseVi	?	151	1.6
Başka	?	12	0.1
Toplam	7.287*	9.573	100.0

*) 4 Sultaniden haber alınamamıştır.

3.1328-29 ve 1329-30 öğretim yılında sultaniye eğitiminin değerlendirilmesi

Değerlendirme	1328-1329*	1329-1330
Sınıf geçenler	4.774	6.364
Sınıfta kalanlar	2.041	2.873
Mezun olanlar	470	136
Toplam	7.285	9.573

*) 4 Sultaniden haber alınamamıştır.

4.1329-1330 Öğretim yılında öğrencilerin sınıflara dağılımı

Sınıf	Öğrenci sayısı	Sınıf	Öğrenci sayısı
1	734	8	1.010
2	724	9	57
3	1.172	10	1.089
4	981	11	670
5	724	12	165
6	1.757	Toplam	9.573
7	451		

5. Sultani öğrencilerinin baba mesleklerinin ayrımı

Ulema	531	Sanatkâr	917
Ruhani	59	Ziraatçı	1.063
Memur	3.337	Başka	2.280
Meslek-i Fenniye	234	Toplam	9.573
Tüccar	1.152		

6. Sultani öğretmenlerinin menşeleri

Öğretmenlerin menşeleri	Sayı	%
Dârülfünun	120	16.6
Harbiye	24	3.3
Mülkiye	34	4.7
Sanayi-i Nefise	9	1.2
Halkalı Ziraat Mektebi	6	0.8
Dârülmuallimin-i Rüşdi	51	7.0
Dârülmuallimin-i İbtidai	121	16.6
Dersten mezun	37	5.1
Sultani ve idadi	122	16.6
Yabancı okul	58	8.0
Özel okul	15	2.1
özel öğretim gören	10	1.7
Başka okullardan	91	12.6
Haber alınamayan	76.	10,5
Toplam	721	100.0
1328-29'da toplam*	520	

*) Üçü hariç

C) Kız Lisesi ("İnas Sultanisi")

İkinci Meşrûtiyete kadar, kızlar için orta ve yükseköğretim veren hiç bir okul yoktu. Ortaöğretim alanındaki kız okulları ilk defa bu dönemde kurulmaya başlanmıştı¹.

İnas Sultanisinin kurulması hususunda ilk girişimler Meclis-i Mebusan Başkanı Ahmet Rıza Efendi'den gelmişti. Okul için birçok hazırlıklar yapılmış; hattâ padişah da Kandilli'deki Adile Sultan Sarâyı'm bu okula bağışlamıştı. Yatılı ve gündüzlü olarak kurulacak olan okul, İngiliz eğitim sistemini uygulayacaktı. Mubassırların ve öğretmenlerin Avrupa'dan getirilmesi düşünülüyordu. Okul, yardımlarla yaşıatılacaktı ve Adile Sultan (1884-1957) yardım toplamaya başlamıştı bile². Bu İnas Sultanisi sorunu, kamuoyunu uzun süre meşgul etti. 1910 Temmuz'unda "Mekteb-i Sultani-i İnas Cemiyet-i Hayriyesi" adlı bir de dernek kuruldu³. Bu dernek bir çok toplantılar yaptı. Kandilli'deki Sarayın onarılması için çok uğraşıldı. Osmanlı Bankası'nın da bir yardım toplama hesabı açtığı görüldü. 60.000 liralık bir

¹ Koçer,H.A.,a.g.e.S.198.

² "Büyük bir kız mektebi", Tanin, 20 Ocak 1909.

³ "İnas Sultani Mektebi", Sabah, 30 Temmuz 1910.

piyango düzenlendi¹. Okulla, halk kadar Saray da ilgileniyordu². Dernek bu okulu açabilmek için çok didinmiştir. Basın mensuplarına onarım halindeki Saray'ı gezdirmiştir³. 150 öğrenci alınacağı belirtilerek, Hanedandan bir hanımın kaydı bile yapılmıştır⁴. Büyük törenlerle ziyafetler verilmiştir. Okulun resmî açılışının, padişahın doğum gününde yapılması düşünülürken, Balkan Savaşının çıkmasıyla hiç bir şey yapılamamıştır. Daha sonra da bu tasarılarla ilgilenen olmamıştır.

Bu özel girişimler bir sonuç veremeyince, sorunla Devlet ilgilenmeye başladı. 1911 Aksaray yangınında Dârülmuallimat binası yanınca, bu okul tatil edilmişti. Aynı öğretmen ve öğrenci kadrosuyla Kız İdadisi kurulmuştur.

İdadi sınıflarında Türkçe, Riyaziye, Tabiiye, Tarih, Coğrafya, Nebatat, Tabakat, Hayvanat, Resim ve Fransızca okutulan bu Okul⁵, 1913-1914 öğretim yılında sultanîyeye çevrilmiştir. Bakanlık öğretim süresini on yıl olarak belirlediği bu okulda ibtidai sınıfların ders süresini 40, tâli sınıflardaki ders süresini de 60 dakika olarak belirlemişti. Okulun ders programı ise şu şekilde düzenlenmişti⁶ (Bakınız, Tablo 31 ve 32):

Tablo 31) İnas Sultanisi ibtidaiye sınıfları programı:

Dersler	I	II	III	IV	V
Kur'ân-ı Kerim ve Malumat-ı Diniyye	4*	4	4	4	4
Lisan-ı Osmani	12	12	10	10	10
Hatt	-	1	1	1	1
Hesap	5	2	2	2	3
Hendese	-	-	1	1	1
Coğrafya	1	1	1	1	1
Tarih	-	2	2	2	2
Durus-u Eşya ve Malumat-ı Tabiiye	2*	2	2	2	2
Malumat-ı Ahlâkiye ve Medeniye	1*	1	1	1	1
El İşleri ve Resim	4	4	5	5	5
Gına (Müzik)	2	2	2	2	2
Terbiye-i Bedeniye	2	2	2	2	2

¹ "Mekteb-i Sultani-i inas", Sabah, 23 Mayıs 1911.

Piyango ruhsatı: Başbakanlık Arşivi, irade-i Maarif 1328 C 6.

² Velihaht Yusuf izzetin Efendi'nin Ahmet Rıza Bey'e yolladığı tezkire metni: Sabah, 25 Mayıs 1911.

Sâti', "Meşrûtiyetten Sonra Maarif Tarihi..", S.658.

³ "İnas mekteb-i Sultani". Sabah, 13 Haziran 1911.

⁴ C.Z., "Şundan-Bundan, Kızların talim ve terbiyesi", Sabah, 3 Eylül 1911.

⁵ Ergin, O.N., a.g.e. S.1431-1432.

⁶ Maarif i Umûmiye Nezareti, İnas Sultanisi Sunuf-u ibtidaiye ve tâliyesinin Ders Programları, İstanbul, 1330.

Toplam 33 33 33 33 33

*) Söze (şifahî), basit ve temel bilgiler

Bakanlık, yeni kız sultanilerinin açılması ve tek sultaninin de ıslahı için 1914 yılında yeni çalışmalar yaptı. Hattâ Büyüka'da yeni bir İnas Sultanisi açma çalışmaları oldukça da ilerledi¹. Ama somut bir sonuca ulaşamadı. Üstelik 1914 başlarında yeni bir “Mekteb-i Sultani vak'ası” ortaya çıkmıştı. İki aylık kurslar sonunda öğretmen olarak atanan bir bayana öğrenciler karşı çıkmışlar, sınıfta fare bırakıp arabasını taşlamışlardı. Bunun üzerine beş kızın kayıtları silinmiş, o bunalımlı günlerde sorun bütün gazetelerde tartışılmıştı².

Tablo 32) İnas sultanisi talî sınıflar ders cetveli³

Dersler	VI	VII	VIII	IX	X
Ulûm-u Diniye	1	1	2	2	2
Lisan-ı Osmânî	5	5	4	3	3
Tarih	2	2	2	2	2
Coğrafya	2	2	1	1	1
Maîumat-ı Tabîiye ve Sıhhiye	-	-	2	2	2
Malumat-ı Hikemiye ve Kimyeviye	-	-	-	4	4
Malumat-ı Ahlâkiye ve Medeniye	-	-	-	1	1
Hesap ve Cebir	2	2	2	2	-
Hendese	-	-	2	1	-
Kozmografya	-	-	-	-	1
İktisat-ı Beytiye	1	1	1	1	-
Terbiye-i Etfal	-	-	-	1	2
Lisan-ı Ecnebi	5	5	5	4	4
Gina (Mûzik)	2	2	2	1	1
Resim	2	2	1	1	1
Terbiye-i Bedeniye	2	2	2	2	2
Beyaz işleri	3	3	2	2	2
ipek işleri	1	2	1	1	1
Dikiş ve Biçki	4	4	4	2	2
Tabahat (Yemek Pişirme)	-	-	-	2	2
Toplam	32	33	33	33	33

¹ “İnas sultanisi”, Sabah, 20 Haziran 1914

² M.S., “Böyle gidiyor... Gider mi? Mekteb-i Sultani-i İnas vak'ası”, Sabah, 23 Ocak 1914.

³ Maarif-i Umûmiye Nezareti, a.g.e.

ÖZEL ORTAÖĞRETİM KURUMLARI

Bu kısımda söz konusu edilecek olan okullar müslüman kişi ve derneklerin açtıkları özel okullardır. Bunlar genellikle ana okulu, ibtidaî, riîşdî ve idadî kademelerini bulunduran “külliye” şeklindeki okullardı. Programları, idareleri, denetimleri çok aksak bir durumdaydı.

Osmanlı Anayasası (“Kânûn-u Esâsî”) öğretim hürriyeti bahsinde, özel okullara geniş yer veriyordu. Emrullah Efendi bu özel okulların program belirlemesinde, ders kitaplarının seçiminde, öğretmenlerin atanmasında tamamen serbest olduklarını, Devlet'in bunlar için ancak şu şartları arayacağını belirtiyordu¹:

- Öğretimin din, ahlâk, adâb ile Devlet'in yasa ve yönetmeliklerine aykırı olmaması,
- Okul müdür ve öğretmenlerinin atanması sırasında gerekli ehliyetin aranması,
- Okul binası ve çevresinin elverişli olması.

Devlet, müfettişler aracılığıyla özel okulların program, kitap, öğretmen diploması, bina v.s. gibi yönlerini denetleme hakkına sahipti. Bu teftiş sorunu yönünden azınlıklar, eğitim yasalarının Meclis'e gelmesini dahi engellediler, Hükümete yasadaki özel okullara ait kısımları tehir ettirmişlerdi. Bu bakımdan 1914'e kadar özel okullar hükümetin müdahalesinden rahatça kaçmışlar, ancak Savaş yıllarında 1915'de “Hususî Mektepler Talimatnamesi” çıkartılabilmıştır.

Özel okullar, İkinci Meşrûtiyetten önce de pek çoktu. Ama bunlar 1908'den sonra bir kat daha çoğalmışlardır. Bu iş için özel olarak şirketler ve dernekler kurulmuştur. Bu işlere devrin ileri gelenleriyle Hanedan mensupları da gayet aktif olarak katılmışlar, okul binaları ve öğretim bakımından bu dönemin özel okulları biraz daha kaliteli olmuşlardır. Ancak bu arada “mekteb” namı altında türeyen “ticarethaneler” de ortaya çıkmıştır. Bakanlık müfettişleri bunları pek teftiş etmediğinden idareciler, dersler ve öğretmenler sık sık değişime uğramış, bin bir çeşit öğretim biçimi ortaya çıkarılmıştır². Özel okullardan bazılarına bir yandan Bakanlık para yardımı yaparken, öte yandan çeşitli haklar da veriyordu. Ancak 1913'den itibaren bu okullar hakkında bazı kararlar alınmış ve uygulamaya

¹ Emrullah, “Tedrisat-ı İbtidaiye”, Mülkiye dergisi, 24(1326) S.44 v.d.

² Mahir Ulvi, “Hususî Mektepler için”, Anadolu gazetesi (İzmir) 1 Kasım 1913.

başlanmıştır. Önce şahıslara ait özel okul binalarının vergiye tâbi tutulmaları kararlaştırılmış ve uygulanmıştır¹.

Mayıs 1914'de Özel Okul Müdürlüklerine yazılan bir yazıda, bu okulların genel sınavlarının resmî okul müdürleri başkanlığında ve sorumluluğunda yapılacağı belirtilmiştir². 1914 Nisan'ında İstanbul vilâyetindeki özel okullarla ilgili mahallî idarenin bazı sıkı çalışmaları olmuştur. Birçok okullar “müsamere” ve başka yollarla kazandıkları paraların harcanmalarına dair Maarif idarelerine bilgi vermiyorlardı. Öğrencilerden alınan ücretlerin defterleri tutulmuyordu. İkramiyeler gelişi güzel dağıtılıyordu. Ders programları birbirinden çok farklı idi. Bu hususların düzeltilmesi için bazı çalışmalar yapıldı³. Ama bir sonuca ulaşamadı.

Osmanlı Devleti'nde müslümanlar tarafından kurulan özel okulların en eskisi ve en süreklisi “Dârüşşafaka”dır. Lise sınıfları ile birlikte ilk defa 1888'de kurulan bu okul⁴, 1903 yılında öğrencilerinin açlık ve idaresizlik yüzünden Bâbîâliye hücum etmeleriyle⁵ Bakanlığa bağlı bir resmî okul haline getirilmişti⁶.

İkinci Meşrûtiyetin ilânından sonra okulu tekrar özel (bağımsız) bir okul haline getirmek için Dârüşşafaka mezunları bir dernek kurdular (21 Ağustos 1908). Bu dernek daha sonra “Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye” adlı, okulun esas sahibi olan Derneği yeniden kurdu ve Dernek 28 Kasım 1908 tarihinde okulu tekrar alma çalışmalarına girişti. Çok uzun komisyon çalışmalarından ve Bakanlıkla yazışmalardan sonra⁷, 14 Temmuz 1909'da Darüşşafaka tekrar özel okul haline getirildi⁸. Okulu idare eden Derneğin genel kurul toplantıları her yıl Maarif Nazırlarının başkanlığında yapılırdı⁹, ilk önceleri sürekli olarak müdür değiştiren okul, Sâtî' Bey'in Müdürlüğü sırasında bir öğretmen okuluna bile çevrilmek istendi ama gerçekleştirilemedi¹⁰.

¹ “Mekâtib-i hususiye binaları”. Sabah, 17 Ocak 1913.

² Sabah, 17 Mayıs 1914.

³ “Mekâtib-i hususiye binaları”, Sabah, 30 Nisan 1914

⁴ Ergin, O.N., a.g.e., S.945-948.

⁵ Süheyl, “Cemiyeti Tedrisiye-i İslâmiye ve Dârüşşafaka”, Tanin, 9 Mart 1909.

⁶ Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye Salnamesi, İstanbul, 1332, S.25,28.

⁷ Süheyl, a.g.m.

Hüseyin Kâzım, “Dârüşşafaka-i İslâmiye”, Tanin, 1 Ocak 1909.

“Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye”, Tanin, 9 Ocak 1909.

⁸ Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye Salnamesi, S.32.

⁹ a.g.e.,S.85-128.

¹⁰ “Dârüşşafaka'daki içtima”, Yeni Fikir, 111/21(1329), Kapak içi.

Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye, 1911'den itibaren bir de Kız Dârüşşafakası kurmak istemesine ve bütün İkinci Meşrûtiyet dönemi boyunca çabalamasına rağmen, bunu da gerçekleştiremedi¹.

Türkiye'de jimnastik ve askerlik derslerini programına ilk defa alan ve ilk defa okul kitapları yazdırtan bu kurumun 1912'de uyguladığı ders programları şöyle idi (Bakınız, Tablo 33 ve 34):²

İkinci Meşrûtiyet dönemindeki özel ortaöğretim kurumlarını daha iyi anlayabilmek için Dârüşşafaka dışında da bazı örnekler üzerinde durmak gerekir.

İSTANBUL'da: “*Osmanlı İttihat Mektepleri Heyet-i Tesisyesi*” tarafından 1910 yılından itibaren İstanbul'un çeşitli semtlerine çocuk bahçesi, ibtidaî; rüşdî ve idadî kısımları bulunan büyük özel okullar açılmıştır. Bu Derneğin amacı, Osmanlı çocuklarının yabancı okullara gitmesini önlemektir. Bunun için okullarda Türkçe ve Fransızca öğretim zorunlu, İngilizce ve Almanca da isteğe bağlı idi. Yeteri kadar öğrenci bulunursa gayrimüslim dillerinin de öğretilbileceği vaadediliyordu. Bu okulların ana esasları da şöyleydi³: - Sağlık yasaları dairesinde beden eğitimi; - Ahlâkî erdemler; - En son metodlar ve programlarla fikrî eğitim.

İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından kurulan İstanbul'daki bu okulların en meşhurları Kadıköy, Beşiktaş, Mirgün, Makriköy, Anadolu Hisarı'nda idi.

“*Vesile-i Terakki ve Maarif Mektebi*”. Şehzâdebaşı'nda Hukuk Mektebi öğrencileri tarafından 1909 yılında açılmıştı. 1910'dan itibaren programlarını “sultani” programlarına uydurmuş ve gayrimüslimlerden de parasız öğrenci almaya başlamıştır⁴.

“*Rehber-i İttihad-ı Osmanî Mektebi*” Vaniköy'de yatılı ve gündüzlü bir okul idi. Hem kızlar hem de erkekler için ibtidaî, rüşdî ve idadî sınıfları vardı⁵.

¹ M.S., “Bir müessese-i İslâmiye”, Sabah, 13 Ocak 1914.

M.S.; “Dârüşşafaka-i İnas”, Sabah, 14 Nisan 1914.

² Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye Salnamesi, S. 183-205.

³ “Kadıköy İttihat Mektepleri”, Tanin, 29 Ağustos 1911.

“İttihat mekteblerinin riyaseti”, Sabah, 25 Mayıs 1910. Sabah, 4 Kasım, 23 Kasım 1909, 13 Kasım 1910, 30 Ağustos, 21 Eylül 1911. Tanin ve Tasvir-i Efkâr gazeteleri, 4 Kasım 1909.

⁴ “Vesile-i Terakki Maarif Mektebi”, Sabah, 21 Ekim 1910; Tanin, 9 Eylül 1909.

⁵ Sabah, 29 Temmuz 1911, 2 Eylül 1914.

Başbakanlık Arşivi, Bâbîâli Evrak Odası, no: 287525.

Tablo 33) 1912'de uygulanan Dârüşşafaka ders programı (Birinci devre)

Dersler	Şube	1	2	3	4	5
Terkib-i Huruf	12	-	-	-	-	-
Hesab-ı Zihnî	10	3	-	-	-	-
Tarih-i Tabîî Musahabesi	6	-	1	-	-	-
Musahabe-i diniye ve ahlâkî	6	-	-	-	-	-
Kıraat-ı Osmaniye	12	6	4	-	-	-
İlmihal	3	2	-	-	-	-
Musahabe-i Hendese	2	-	-	-	-	-
Hüsn-ü Hatt	3	2	2	1	-	-
Musiki	2	-	1	-	-	-
Kur'ân-ı Kerim	-	6	4	-	-	-
Hendese	-	1	2	2	2	2
Coğrafya	-	1	2	2	1	1
Lisandî Osmânî	-	4	4	3	3	2
Menakib-i Tarihiye	-	1	-	-	-	-
Fransızca	-	2	4	4	3	4
Terbiye-i Bedeniye-El İşleri	-	-	-	-	1	-
Hesap	-	-	3	2	2	-
Ulûm-u Diniyye	-	-	2	1	1	1
Resim	-	-	1	1	1	1
Malumat-ı Medeniye-İlm-i Eşya	-	-	-	2	-	-
Tarih-i Umûmî	-	-	-	2	1	2
Arabî	-	-	-	2	3	2
Farisî	-	-	-	1	1	1
Mukaddimat-ı Ulûm-u Tabiiye	-	-	-	-	1	-
Mücmel Cebir	-	-	-	-	-	2
Malumat-ı Medeniye ve Hukukî	-	-	-	-	-	2
Usul-ü Defterî ve muhasebe	-	-	-	-	-	1
Ulûm-u Tabiiye	-	-	-	-	-	3
Toplam	56	29	29	23	23	23

“Dârülilim ve't-Talîm Mektebi” üç ibtidaî, üç rüşdî ve dört idadî sınıfı olan bir özel okul idi. Bir de nafiz yetiştirme sınıfı vardı¹.

“Mekteb-i Tefeyyüz” Şehzâdebaşı’nda ilk ve ortaöğretime ait yatılı ve gündüzlü öğrenci alan bir mektep idi².

İZMİR’de: “Şark Mektebi”: Beyler Sokağı’nda yatılı ve gündüzlü bir okuldu. Sınıf sistemi şu şekilde idi:

¹ Tanin. 27 Ağustos 1909.

² Sabah, 6 Eylül 1914.

Valide	İptidai	Rüşdi	İdadi
1 2	3 4 5	6 7 8	9 10 11 12

“Yeni usul” ile ders gösterdiği, dinî ve millî bir eğitim verdiğini ilân eden okul, ana sınıflarında 15, ibtidailerde 20, rüşdilerde 30 ve idadilerde 40 kuruş yıllık ücret alıyordu¹. Okulun idadi sınıflarında şu program uygulanıyordu²: Malumat-ı Kanuniye, Arabi, Farisî, Ulûm-u Riyaziye, Malumat-ı İktisadiye, İlm-i lisan, Ulum-u Tabiiye, Malumat-ı İçtimaiye, Edebiyat, Ulûm-u Diniye ve Tarih, Malumat-ı Medeniye, Resini, Hendese, Malumat-ı Ticariye, Kitabet.

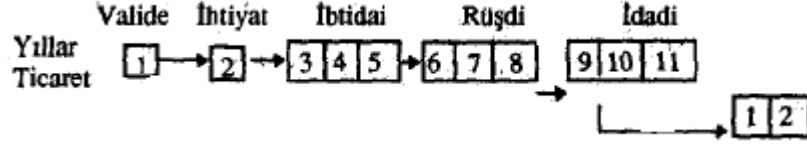
Tablo 34) 1912 yılında uygulanan Dârüşşafaka ders programı (İkinci Devre)

Dersler	VI	VII	VIII
Edebiyat	2	2	-
Mükemmel Cebir	3	-	-
Hendese	1	-	-
Ulum-u Diniyye	2	-	1
Fransızca	4	4	3
Tarih	-	2	3
Coğrafya	2	2	-
Arabî	2	2	2
Hikmet-i Tabiiye	2	2	-
Müsellesat, Topografya, Mesaha	1	-	-
Resim	1	-	-
Kimya	2	2	1
Fenn-i Mihanik	-	2	-
Ulûm-u Tabiiye	-	2	-
İktisat	-	2	-
Usul-ü Tahrir ve Edebiyat	-	-	2
Malumat-ı Riyaziye	-	-	1
Kozmografya	-	-	1
Elektrik Tatbikatı	-	-	2
Malumat-ı Hukukiye	-	-	1
Usul-ü Tâliye	-	-	1
Usûl-ü Defterî	-	-	1
Hıfzıssıhha	1	-	1
Nebatat ve Tabakat'ü-l Arz	-	-	1
El İşleri-Daktilografi	-	-	2
Toplam	23	23	23

¹ Ahenk, 14 Eylül 1913.

² Ahenk, 14 Ekim 1913.

“*Hadika-i Maarif Mektebi*”: Yatılı, ve gündüzlü, Osmanlı İttihd ve Terakki Cemiyeti'ne bağlı bir okuldu. Ana yapısı şu şekildedeydi:

Öğretim süresi 11 yıl olan bu okulda isteyen öğrenciler, idadi birinci sınıfı bitirince Ticaret kısmına geçebiliyorlardı. Diğerleri ise yüksek öğretime hazırlanıyordu¹.

“*Menba-ı Füyuzât Mektebi*”: Çocuk bahçesinden idadiye kadar bütün sınıfları olan yatılı ve gündüzlü bir okuldu. Özellikle dil eğitime ağırlık veriyor ve Sâtı’ Bey’in İstanbul Dâriimuallimîni için yaptığı programı uyguluyordu².

“*Mekteb-i Osrnanî*”: Ragıp Paşa Konağında yatılı ve gündüzlü bir okul idi. 1913 yılında resmi sultani ve idadi diplomaları ancak bakalorya sınavlarına girme hakkı kazandırıyor, bakaloryayı kazananlar yükseköğretim kurumlarına girebiliyorlardı. O zaman diğer Özel okullar gibi Mekteb-i Osmani de öğrencileri bu sınavlara hazırlamak amacıyla ulûm-u riyaîye ve tabiiye derslerine çok ağırlık veriyor; Fransızca ve İngilizce öğretiyordu. Okul, başarısız öğrenciler için bir de “Gece Heyet-i Talimiyesi” kurmuştu³.

SELÂNİK'te: “*Selanik Feyziye Mektebi*”: İbtidai, rüşdî ve idadî sınıfları olan 10 yıl süreli bir okuldu. İktisadî, riyaî ve tabîî bilimlerin yanısıra İngilizce, Fransızca ve Almanca da öğretiyordu. Yıllık ücretler ilk altı sınıf için 22-25, son dört sınıf için de 27-30 lira arasında idi⁴.

“*Selanik İttihat ve Terakki Mektebi*”: İttihat ve Terakki Genel Merkezi tarafından yaptırılmıştı. Yatılı idadi programlarının aynısını uyguluyordu. Mezunları resmî okul mezunu imtiyazına sahipti. Ücretler, diğerlerine nazaran daha ucuzdu (ibtidai sınıflar için 16, diğerleri için 26 lira)⁵.

¹ “Hadika-ı Maarif Ticaret Mektebi'nin İdare-i Dahiliye Nizâm-nâmesi”, Tatbikat dergisi (Sakız) 11/26(1326), S.6-9; 11/27(1326), S.28-30

² Âhenk, 14 Ekim 1913.

³ “Mekteb-i Osmani”, Ahenk, 28 Eylül 1913.

⁴ Tanin, 19 Ekim 1909.

⁵ Tanin, 9,15 Ekim 1910.

Bütün, İkinci Meşrûtiyet boyunca, diğer okullardan olduğu gibi müslümanların özel okullarından da sağlıklı sayısal bilgiler alınamamıştır. Resmî istatistikler hiç doyurucu değildir.

4.2.4. MESLEKİ VE TEKNİK ÖĞRETİM

4.2.4.1. SANAYİ OKULLARI

4.2.4.1.1. Dersaadet Sanayi Mektebi ("Mekteb-i Sanayi-i Osmanî")

Sultan İkinci Abdülhamid döneminde kurulmuş olan bu okul, Sultanahmet'te idi. Buraya genellikle yetim çocuklar alınıyordu. Okul atelye, âlet ve edevat eksiklikleri yüzünden, uzun yıllar verimli bir çalışma yapamıyordu. Birinci sınıfta 80- 85 kişi olan öğrenciler, üçüncü sınıfta 5-10 kişiye iniyordu, öğrencilerin büyük bir çoğunluğu yüksekokul sınavlarına giriyorlar, başarıyorlar ve okuldan ayrılıyorlardı.

İkinci Meşrûtiyet döneminde, okulun bağlı olduğu Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti, okulun yönetmeliğini yeniden hazırladı. Şûrayı Devlet ve Meclis-i Mebusan'da görüşülüp kabul edilen¹ Yönetmelik, 1909 Kasım'ında yürürlüğe girdi, Bu Yönetmelik² şu şekilde özetlenebilir:

Makinist ve marangoz yetiştirmek amacıyla kurulmuş olan okul, harcamalarını çeşitli yerlerin hasılatı ve kendi yaptığı şeyleri satarak karşılıyordu. Öğretim parasızdı. Yönetmelik gereği en fazla 200 yatılı ve 50 gündüzlü öğrenci alınacaktı.

Okulun öğretim süresi beş yıldır; bunun dört yılı nazarî ve pratik eğitim, son bir yılı da sanayihanelerde staj şeklinde yapılacaktı. Öğrenci seçimi yarışma sınavlarıydı belirlenecekti. Bu sınavlara da 16 yaşından küçük rüşdiye ve dengi okul çıkışlılar katılabiliyorlardı.

Dersler arasında pek çok idadi dersleri vardı, ama çoğunluk sanayi derslerinde idi: Demircilik, Tornacılık, Tesviyecilik, Dökmecilik, Modelcilik, Doğu ve Batı Mimarî Biçimlerinde Marangozluk, Oymacılık, Ahşap Tornacılık, Sedefçilik v.s.

Öğrencilerin makina ve marangozluk şubelerinden hangisine gireceği ve kaçır saat ders okuyacakları Müdür ve okul idaresi tarafından belirleniyordu. Okul, 20'li not sistemini uyguluyordu: Bunun derecelenmesi de şu şekilde idi:

¹ "Mekteb-i Sanayi". Tanin, 27 Ekim 1909.

² "Dersaadet Sanayi Mektebi Nizamnamesi", Takvim-i Vekayi, 730(11 Kânunusânî 1326).

İkdam, 25,26 Kasım 1909.

20	: Fevkalade
19-18	: Aliyulâlâ
17-16- 5	: Âlâ
14-13-12	: Karîb-iâlâ
11-10	: Vasatî
9-8-7	: Karîb-i Vasatî
6-5	: Fena
4-3-2-1	: Pek Fena

İlk sınıftakilerden sonrakilere, uygulama yapıldığı günler gündelik veriliyordu. Bu gündeliklerin yarısı saklanıyor, okuldan çıktıkları zaman kendilerine sermaye olarak veriliyordu.

Dersaadet Sanayi Okulunda, öğretimi bitirenlerden dörtte üçüne “icazetname”, geri kalanlara da “tasdikname” veriliyordu. Ayrıca Okulu birinci ve ikinci olarak bitirenlere de “sanayi madalyası” veriliyordu.

1909 yılında uygulamaya koyulan bu Yönetmelik, 24 Şubat 1285 tarihli eski Yönetmeliği de ortadan kaldırıyordu.

Okulun âlet, edevat ve tesviyehâne v.s. yönündeki eksiklikleri yanında, öğretim yönünden de bazı eksiklikleri vardı. Okulun paraları Mâliye'ye ait olduğu için, burada yapılacak her yenileşme hareketinde Bakanlıklar arasında birçok yazışmalar yapmak gerekiyordu. 1910 yılında Kastamonu mebusu İsmail Mahir Efendi, Nâfia Nezaretine verdiği bir öneri yazısında makina mühendisi ve ziraât âlet ve edevatlar uzmanı yetiştirilmesi için, ya Sanayi Okulunun uygun hâle getirilmesini ya da Mühendis Okulu'nda bir şube açılmasını istiyordu¹. Bu öneriler üzerine Nâfia Nezareti, Orman ve Maden ve Ziraat Nezaretinden resmen iki uzman alarak yabancı okul programlarını inceletmiş; sonra da hem İstanbul Sanayi Okulu'nun seviyesinin yükseltilmesini, hem de Mühendis Okulu'nda bir şube açmayı kararlaştırmıştı².

1910 yılı başlarında İstanbul: Sanayi Okulu, Ticaret ve Nâfia Nezareti'nin isteğiyle, Orman ve Maden ve Ziraat Nezaretinden ayrıldı ve adı geçen Bakanlığa bağlandı³.

¹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 24 Mayıs 1326, S.2087.

² a.g.y.

³ “Dersadet Mekteb-i Sanayi idaresinin Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti'nden fekk-i irtibatıya Ticaret Ve Nafia Nezareti'ne ilhakı hakkında irade-i seniye”. Takvim-i Vekayi, 734(16 Mart 1327).

Ayrıca Bakanlık bu okulda gerekli düzeltmeleri yapabilmek için okul Müdürü Edhem Bey'i Mısır, İtalya, Viyana, Peşte, Belgrad ve Sofya'yı kapsayan bir inceleme gezisine yollamıştı. Müdür, buralardaki Sanayi okullarını ve bazı sınaî kuruluşları ziyaret etmişti. Bakanlık bu ıslâhat çerçevesinde, 1911 yılında bu okuldan çıkacak beş kişiyi Viyana Elektrik Makinaları İmalâthanesi'nde öğretim ve uygulama görmek üzere Avrupa'ya göndermeyi de kararlaştırıyordu¹.

1911 yılına kadar İstanbul Sanayi Okulu'na yalnız Osmanlı uyruğunda olan kişilerin alınmasına izin vardı. Yabancı yüksekokullarda birçok Osmanlı öğrenci bulunması ve Osmanlı ülkesindeki birçok yüksekokulda da yabancı öğrencilerin bulunmasına dayanarak, 1911 yılı Eylûlünde yabancı uyruklu öğrencilerin de İstanbul Sanayi Okulu'na girebilmeleri kararlaştırıldı².

İkinci Meşrûtiyet yıllarında yayınlanan bu okula giriş şartlarında, vilâyetlerdeki Sanayi okullarından mezun olanların teorik ve pratik iktidarlarına göre bu okula alınacakları, okula gündüzlü olarak alınan öğrencilerin birer iş ve dersane elbisesi almaları v.s. gibi maddeler yer alıyordu³.

1912 yılında Sanayi Okulunun ders programını yeniden düzenlemek için bir Komisyon kuruldu ve uzun süre çalışmalar ve toplantılar yaptı. Bu Komisyon bazı yeni şubeler açmayı, bazı şube birleştirme, ayırma ve genişletmenin yanı sıra, Okulun yapısında da yeni bir düzenleme yaptı. Buna göre beş yıllık okulun ilk iki yılı vilâyetlerdeki sanayi okulları derecesinde, kalan üç yılı da yüksekokul olarak kabul ediliyordu. Birinci kısma rüşdiye ve dengi okul çıkışlılar, ikinci kısma da vilâyet sanayi okulları ve beş yıllık idadi çıkışlılar sınavla alınacaktı⁴.

1913 yılında Bakanlık, öğrencilerin başka yüksekokullara kaçmalarını önlemek için, bir yıldan daha fazla bir zaman önce Islâh Komisyonu'nun önerdiği, ancak uygulanamamış olan “kademe sistemini” uygulamaya karar verdi. Buna göre ikinci sınıfı bitirince okulu terkedenlere “işçi” ve “amele” şahadetnamesi, beşinci sınıfı bitirenler “ustabaşı” veya “makina mühendisi” şahadetnamesi alacaklardı⁵.

¹ “Sanayi Mektebinin Islahı”, Yeni Tasvir-i Efkâr, Sabah, 17 Mart 1910,

² “Tebayı ecnebiyenin dahi Mektebi Sanayie kayd ve kabulleri hakkında irade-i seniye”, Düstur, c III s.740.

“Mekteb-i Sanayi”, Sabah, 17 Ekim 1911.

³ Sabah, 17 Temmuz 1911, 4 Haziran. 8 Temmuz 1912. 4 Ağustos 1913 v.s.

⁴ “Mekteb-i Sanayide ıslâhat”, Tanin, 9 Ağustos 1912.

⁵ “Mekteb-i Sanayi”, Sabah, 8 Aralık 1913.

İstanbul Sanayi Mektebi'nin sayısal durumu hakkında bir fikir sahibi olabilmek için, şu sayılara bakmak yeterlidir.

1910 yılında 20 mezun veren okulun 1911-1912 öğretim yılındaki mezun durumu da şöyle idi¹:

Demirci	2
Tesviyeci	4
Modelci	1
Dökmeci	1
Marangoz	3
Ahşap tornacı-marangoz	1
Mürettip-tesviyeci	1
Toplam	13

1914 yılında ise 22 öğretmen ve 21 ustası olan okulun öğrenci durumu, şu şekilde idi:¹

Bölüm	1.sınıf	2.sınıf	3.sınıf	4.sınıf	5.sınıf	Toplam
Tesviye	26	20	24	21	14	105
Model	-	4	4	1	2	11
Demir	11	6	6	1	2	26
Oyma	3	1	1	-	1	6
Torna	2	1	1	-	-	4
Marangoz	3	8	4	5	-	20
Dökme	4	7	6	4	1	22
Toplam	49	47	46	32	20	194

4.2.4.1.2. Taşra Sanayi Okulları:

Osmanlı Devleti'nde İkinci Meşrûtiyetin başlamasından evvel çoğu vilâyet merkezinde, hattâ bazı sancak merkezlerinde bile sanayi okulları açılmıştı. Genellikle yetim öğrencilerin okuduğu bu okullara sahip olmayan vilâyetler çok azdı. Bu okulların yönetimleri, vilâyet idarelerine bağlı idi. Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti bunları yalnızca denetleme hakkına sahipti.

Sanayi okulları gerçi ikinci Abdülhamit döneminde de verimli bir çalışma yapamıyorlardı ama, İkinci Meşrûtiyetten sonra bu okullar hepten durgunluğa uğradı, dağılmaya yüz tuttu. Ankara Sanayi Okulu kapandı. Bursa Sanayi Okulu kapanma tehlikesi ile karşı karşıya kaldı². Bu durum karşısında, taşra sanayi

¹ "Mekteb-i Sanayi", Hakk, 19 Temmuz 1912.

² Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 24 Mayıs 1326, S.2087.

okullarının Nafia ve Ticaret Nezareti'ne bağlanması hususunda çalışmalar yapılmaya başlandı¹. Çalışmalar bütçe tartışmaları sırasında Meclis'e kadar ulaştı. 28 mebus, vilâyetlerdeki sanayi okullarının da İstanbul Sanayi Okulu gibi, Nâfia Nezareti'ne bağlanması, bu Bakanlığın bütçesinin bu yönden artırılması hususunda bir önege verdiler. Zaten Nafia Nezareti de daha önce bütün sanayi okullarının kendisine bağlanması hakkında bir istekte bulunmuş, ancak Mâlîye Nezareti deneme için yalnız İstanbul Sanayi Okulu'nu bu Bakanlığa bağlamıştı. Mebusların Meclis'teki önermeleri üzerine Edirne, Bursa, Halep, Şam, Manastır, Trabzon, Üsküp, Zor, Sivas, Trablusgarb, Beyrut, Selanik, Erzurum, Konya, Kastamonu, Adana, Kerkük, Bağdat, Kosova ve Ankara Sanayi okullarıyla İstanbul Mekteb-i Ticaret-i Bahriyesi'nin Ticaret ve Nafia Nezareti'ne geçmesi kabul edilmiştir².

Ticaret ve Nafia Nezareti 1911 Temmuz'unda valiliklere, bu okulların tüzük ve yönetmeliklerini göndermiş, ayrıca her sanayi okulunun durum ve ihtiyaçları belirlenerek, bu husustaki bütçe ödeneğinin ona göre dağıtılacağı yazılmıştır³.

4.2.4.1.3. Kız Sanayi Okulları

Kız sanayi okulları İstanbul ve Üsküdar'da olmak üzere iki tane idi. İkisi de İstanbul Vilâyeti Maarif İdaresine bağlı idiler. İkinci Meşrûtiyet dönemi içinde hiç verimli çalışmadıklarından 1913 yılında kapatılmışlardır. Bunların ödenekleri birleştirilerek yeni bir okul açılması düşünülmüş, Avrupa'dan üç uzman getirmesi için Maarif Müdürü Kemal Bey Avrupa'ya gönderilmiştir⁴.

Kemal Bey, Londra ve Belçika'daki kız sanayi okullarını incelemiş ve Belçika'yı daha üstün görmüştür. Orada iki öğretmen ve bir müdürle anlaşma imzalamıştır⁵. Bu müdür ve öğretmenler Ekim ortalarında gelmişler ve yeni okul Münir Paşa Konağı'nda öğretime başlamıştır. İlk yıl gündüzlü, daha sonra da yatılı olacak olan okulun yapısı ise şu şekildeydi:

Kısm-ı Evvel					Kısm-ı Tâli			Öğretmen sınıfı
1	2	3	4	5	6	7	8	9

¹ "Vilâyet Mekteb-i Sanayileri", Sabah, 20 Ekim 1910.

² Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 28 Nisan 1327, S.2920-2922, 2939.

³ "Taşra Sanayi Mektepleri", Sabah, 29 Temmuz 1911.

⁴ "Mükemmel bir kız mektebi", Sabah, 15 Ağustos 1911,

⁵ "Kız Sanayi Mektebi", Sabah, 5 Ekim 1913.

İlk kısma 7-12 yaşındakiler; ikinci kısma 13-14 yaşındaki rüşdiye mezunları da alınacaktı. VIII. sınıftan mezun olanlar bir yıl da uygulama yapıp, öğretmen olacaklardı¹. Okulun 1913 yılında uyguladığı ders programı ise şu şekildeydi²: Ulûm-u Diniyye, Türkçe, Hesap, Coğrafya, İlm-i Eşya, Hıfzıssıhha, İdare-i Beytiyye, Tarih, Usul-ü Defteri, Fransızca, Hatt, Musiki, Terbiye-i Bedeniye, Resim, Biçki-Dikiş, Tamir, Çamaşır Yıkama.

1912 yılı sonlarında lağvedilen Üsküdar Kız Sanayi Mektebi, 1914 yılında yeniden kurulmuş ve her yıl bir sınıf açılmaya başlanmıştı³.

4.2.4.1.4. Özel Sanayi Okulları

Osmanlı-Fransız Kız Sanayi Okulu: Kız çocuklarına kadınlığın sosyal durumunu anlatmak, onları iyi bir ev kadını, hayat arkadaşı ve anne olarak yetiştirmek için 1 Kasım 1909'da kurulmuştu. Bayan Colette tarafından kurulan bu okul, zamanın Dâhiliye, Mâlîye, Adliye nâzırlarıyla Dr. Besim Paşa (1861-1940) ve Hüseyin Cahid Bey'lerin himayeleri altındaydı⁴.

Okulda sabahları Türkçe, Fransızca, Kıraat ve Yazı, Hesap, Tarih, Coğrafya gibi dersler; öğleden sonra da çeşitli el işlerinin yanı sıra Hıfzı-sıhha, Fenn-i Terbiye-i Etfal, Tebabet-i Ameliye gibi dersler gösteriliyordu⁵.

İttihat ve Terakki Kız Sanayi Mektebi: İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Nuruosmaniye Kulübü tarafından Divanyolu'nda 1911 yılında açılmıştı⁶.

Bayburt Sanayi Mektebi: Bayburt'taki İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından 1910 yılında açılmıştı. Fakir ve yetimlerden 50 çocuğa terzilik, demircilik ve marangozluk öğretiliyordu⁷.

¹ “Yeni Kız Sanayi Mektebi”, Sabah, 26 Ekim 1913.

² Ergin, O.N., a.g.e: S.690.

³ a.g.e. S.693.

⁴ “Osmanlı-Fransız Kız Sanayi Mektebi”, Tanin, 28 Ekim 1909.

⁵ “Osmanlı-Fransız Kız Sanayi Mektebi”, Tanin, 28 Ağustos 1909.

⁶ Sabah, 12 Temmuz 1911.

⁷ Sabah, 3 Ağustos 1910.

4.2.4.2. ZİRAAT OKULLARI

İkinci Meşrûtiyet döneminde tarım alanında oldukça zengin bir okullaşma görülmektedir. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

4.2.4.2.1. Halkalı Ziraat Mektebi: (Bakınız: Yükseköğretim)

4.2.4.2.2. *Ziraat Ameliyat Mektepleri*: Çiftlik idaresini bilen çiftçi ve çiftlik kâhyası yetiştirmek üzere hem teorik hem de pratik bilgiler veren okullardı. Sağlık, ulaşım, şehir v.b. gibi çeşitli yönlerden uygun olan yerlerde Ziraat Bakanlığı tarafından kuruluyordu. Öğretim süresi üç yıldır. Parasız-yatılı, ücretli-yatılı ve gündüzlü öğrencilerin yanı sıra dinleyiciler de alınıyordu. 15-20 yaşları arasında, Osmanlı uyruğundaki çiftçi ve esnaf çocukları almıyordu. Okula gireceklerden ruşdiye çıkışlılar düzeyinde bilgi isteniyordu. Okul programları, yörenin gereksinmelerine göre okulun öğretmenler kurulu tarafından hazırlanıp Bakanlığa onaylatırılıyordu. Okulu bitirenler de icazetname alıyorlardı¹.

1910 yılında Adana, Ankara, Bursa, Selimiye ve Selanik'te beş tane "Ziraat Ameliyat Mektebi" vardı². İkinci Meşrûtiyetten önce bunlardan yalnız Selanik ve Bursa Ameliyat Mektepleri vardı. 1911 yılında ise Ziraat Ameliyat okullarının sayısı Siroz, Manastır, Kosova, Kastamonu, Trablusgarb, Sivas, Erzurum ve Halep'tekilerle beraber 12'ye yükseldi. Selanik'teki yüksekokul haline getirildi.

O zaman Ziraat Ameliyat okullarından çok şeyler bekleniyordu. Her yere, bazı başka okulların yerine bu okullardan açılması isteniyordu³. Oysa bu okullardan çıkanlar da memur olmaktan kendilerini alamıyordu. Zaten Bursa'daki dışındakiler verimli bir çalışma da yapamıyorlardı. 1914 yılında ise Adana, Ankara, Bursa, Sivas ve Kastamonu'da olmak üzere beş tane Ziraat Ameliyat okulu vardı⁴.

4.2.4.2.3. *Çiftlik Mektepleri*: Çiftçi çocuklarını bilgili, yeni usul tarımı uygulayacak şekilde bilen, Türkçe okuma-yazma öğrenmiş, kendi tarlasını idareye muktedir çiftçi, yarıcı ve subaşı yetiştirmek amacıyla gerekli yerlerde açılıyordu⁵. Öğretim

¹ "Tedrisat-ı Ziraiye Nizamnamesi", Orman ve Maadin ve Ziraat ve Baytar Mecmuası, 899(1327), S.488-493.

² Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti 1326 Senesi Bütçesi, İstanbul, 1326.

³ "Ziraat Ameliyat Mektepleri", Meslek, 4 Ocak 1911.

Dağavaryan, "Ziraat Ameliyat Mektepleri", Tanin, 4 Mart 1911.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 23 Mayıs 1326, S.2065-2074.

⁴ Maarif-i Umûmiye Nezareti İhsaiyat Kalemî,... İhsaiyat Mecmuası..., S.88-89.

⁵ "Çiftlik Mektepleri Talimatı", Orman ve Maden ve Ziraat ve Baytar Mecmuası, 1/4(1326), S.354-356.

süresi, yörenin gereksinmelerine göre iki veya üç yıl idi. 15-18 yaş arasında Osmanlı çiftçi çocukları alınıyor ve okuma-yazma bilenler tercih ediliyordu. Çiftlik okulları yatılı idi. Öğrenciler uygulama için çiftliklerde çalıştırılacaklar, bunun karşılığı olarak yemek, elbise ve okuldan “tasdikname” aldıktan sonra bir miktar sermaye verilecekti. Yönetmeliğe göre okulun programı da şu şekilde düzenlenmişti: Okuma-yazma, Hesap (4 işlem), Usul-ü Defterî, Coğrafyayı Osmanî ve Umûmî, Ziraat Dersleri yörenin durumuna göre Müdür tarafından belirlenerek Bakanlığa onaylatılacaktı.

İkinci Meşrûtiyet döneminde Siroz, Selimiye (Hama), Antalya ve Halep'te Çiftlik okulları vardı.

4.2.4.2.4. Amele Mektepleri: Tarım uygulaması, tarım araçlarının bakımı, bitki ve hayvan hastalıkları ve çarelerini uygulamalı olarak öğretmek için kurulmuş okullardı. Bakanlık, gerekli gördüğü yerlerde yatılı ve gündüzlü olarak bu okullardan kuruyordu. Okulun öğretim süresi iki yıl idi. Osmanlı uyruğunda, askerliğini yapmış, 30 yaşından küçük kişiler almıyordu. Okuma-yazma bilme tercih sebebi olabilirdi. Okuldaki çeşitli işler ve uygulamalar öğrencilere yaptırılır, karşılık olarak da yemek, elbise ve uygun bir ücret verilirdi. Ücretin bir kısmı kesilerek, tasdikname alınınca sermaye olarak verilirdi. Okul, bir çiftliğin içinde kurulurdu ve ders programını da Okul Müdürü düzenler, Bakanlığa onaylatırdı¹.

İkinci Meşrûtiyet döneminde Kastamonu ve Trablusgarb'da iki Amele okulu kurulmuş; Halep, Sivas ve Erzurum'daki “Numune Tarlaları” da Amele Okulu şekline getirilmişti².

4.2.4.2.4. Mıntıka Ziraat Mekteb-i Âlisi: (Bakınız: Yükseköğretim bahsi)

4.2.4.2.5. Özel-tarımsal okul ve kuruluşlar: Osmanlılar, tarımın özel bazı alanlarında da okullar kurup, öğretim yapmışlardı.

* *Bağcılık, Bahçıvanlık ve ipekçilik Ameliyat Mektebi:* Aydın-Seydiköy'de İkinci Meşrûtiyetten önce bir tarım okulu yaptırılmıştı. Bu okulun çorak bir arazi üzerinde kurulması dolayısıyla verimli bir çalışma yapamadığı ve pek çok eleştirilere uğradığı da görülmektedir. Bir ara okul, “Maiyat-ı Mütehemre Ameliyat

¹ İçinde: “Tedrisat Ziraiye Nizamnamesi”, Düstur, İkinci tertib, c.IV, S.96-98.

² Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 16 Nisan 1327, S.2562.

Mektebi” diye de anıldı. Yörenin üzümlerini kullanarak şarap, isparto, konyak v.s. yapmaya başlamıştı¹.

Daha sonra İstanbul-Kızıltoprak'da da bir “Bahçıvanlık ve Eşcar-ı Müsmire ve Bağcılık Mektebi” açılmıştı².

21 Nisan 1328'de yayınlanan “Filoksera Nizamnamesi”nin 14. maddesinde de Ziraat Nezareti'nin Bahçıvanlık Ameliyat okulları kurması ve bunları, gereksinimleri karşılayacak kadar açık tutması öngörülüyordu³, ama bu yolda bir girişime rastlanılmadı.

1911'de Cezair-i Bahr-i Sefid'de, Van ve Antalya'da da Bahçıvanlık ve Eşcar-ı Müsmire ve Konservacilik okulları kurulması yönünde çalışmalar vardı⁴, ama onlardan da olumlu bir sonuç çıktığına rastlanmamıştır.

* *Dârülharirler*: İpekçiliği fennî bir şekilde öğretmek amacıyla kurulmuş okullardır. En eskisi 1887 yılında Bursa'da kurulmuştu. Düyûn-u Umûmiyeye bağlıydı. Yarışma sınavıyla yatılı ve gündüzlü Öğrenciler alınıyor, dört aylık bir öğretimden sonra mezun ediliyordu. Kuruluşundan 1914 yılına kadar (yıl sonu) Bursa Dârülhariri'nden 1297 kişi diploma almıştı⁵.

Ayrıca Selanik⁶, Beyrut⁷ v.s. yerlerde de Dârülharirler vardı. 1913/14 öğretim yılında Amasya, Antalya, Beyrut ve Mamuretulaziz'deki Dârülharirlerde 58 öğrenciden 45'i diploma almıştı⁸.

* *Sütçülük okulları*: Ziraat ve Ticaret Nezareti'nin kurmayı tasarladığı Tavukçuluk, Arıcılık, Balıkçılık v.s. okulları arasında gerçekleştirilen ve verimli çalışmalar yapan okullardan biriydi. İlk sütçülük okulunun kurulmasına 1910 yılında Halep'de başlamıştı. Daha sonra bunlara Trabzon ve Erzurum da katıldı. 1914 yılına kadar

¹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 3 Temmuz 1330, S.762.

² Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 16 Nisan 1327, S.2562, 3 Temmuz 1330, S.762.

1914 yılında bu okula yedi öğrenci kaydolmuş, ama hepsi okulu terketmişlerdi (Maarif-i Umûmiye Nezareti İhsaiyat Kalemî,... İhsaiyat Mecmuası. S.89).

³ “Filoksera Nizamnamesi”, Düstur. İkinci tertib, c.IV, S.478-479.

⁴ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 16 Nisan 1327, S.2562.

⁵ “Bursa Harir Dârüttalimi”, Tanın, 17 Temmuz 1912.

“Bursa Harir Dârüttalimi”, Sabah, 31 Ocak 1914.

“Bursa Dârülhariri”, Sabah, 8 Ağustos 1914.

⁶ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 16 Nisan 1327, S.2563.

⁷ Dârülharir ve Bedahet gazeteleri, 9 Ocak 1911.

⁸ Maarif-i Umûmiye Nezareti İhsaiyat Kalemî, ...İhsaiyat Mecmuası..., S.88-89.

Adana ve Ankara'ya da birer Sütçülük Okulu açılmıştı¹. Bakanlık 1913 yılında da Fransa'daki “Ecole Ambulantes de Laitrie”ler tarzında Seyyar Sütçülük Okulları kurup ülkeyi dolaştırmak için, Avrupa'ya pek çok âletler ısmarlamış, Macaristan'a da altı öğrenci yollamıştı².

4.2.4.3. ORMANCILIK OKULLARI

Osmanlı Devleti, Batılı devletlerin ormanlarını ve madenlerini de sömürmeye başladığını anladığı andan itibaren bu alanlarda da okullar açma girişimlerinde bulunmuştur. İlkönce iki Fransız orman memurunun önüne Bâbîâli Tercüme Odası'ndan bazı kimseleri vererek, orman memuru yetiştirmeye çalışmışlardır³.

Âli Paşa'nın (1815-1871) Sadrazamlığı sırasında 1867 yılında bir Orman Bakanlığı ve Orman Okulu kurmak için Fransa'dan uzmanlar istemiştir. Üçüncü Napolyon, altı kişilik bir grup yollayarak buna cevap vermiştir. Bunlar da hem Bakanlığı hem de okulu kurmuşlardır. Öğretmenleri Fransız olan okulun öğretim dili de Fransızca idi. Mahmut Nedim Paşa'nın (1818-1883) sadrazamlığı sırasında Fransızca öğretim yasaklandığından, bu okuldaki öğretmenlerin işine son verilmiş; öğretim başka kimselere verilmiş, ancak yürümemiştir⁴. 1879'da “Maadin Mektebi” ile 1891'de de Halkalı Ziraat Mektebi ile birleştirilmiştir⁵. Öyle ki, İkinci Meşrûtiyet başladığında Halkalı Ziraat Mektebinde yalnızca haftada iki saat orman dersi vermekle yeriniliyordu⁶.

4.2.4.3.1. Orman Mekteb-i Âlîsi: (Bakınız: yükseköğretim bahsi)

4.2.4.3.2. Orman Ameliyat Mektepleri: “Orman müessisi ve bekçi başısı” yetiştirmek amacıyla vilâyet ve bağımsız livalarda kurulması öngörülen bu okullar, yatılı olacaktı.

On yatılı ve beş ücretli Öğrencinin alınacağı bu okulun öğretim süresi de 10 ay idi. Köylülerin ve orman mülkü olanların çocukları gündüzlü-parasız olarak kabul edilebilecekti. 19 yaşından yukarı, rüşdiye çıkışlı olanlar sınavsız, diğerleri basit bir

¹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 3 Temmuz 1330, S.762.

² “Sütçülük Mektebi”, Sabah, 8 Kasım 1913.

³ Ergin, O.N., a.g.e. S.588-590.

⁴ “Orman Mektebi”, Tanin, 23 Aralık 1908.

⁵ Ergin, O.N., a.g.e. S.592-593.

⁶ “Orman Mektebi”, Tanin, 2 Aralık 1908.

sınavdan geçirelerek alınacaktı. Haftada ikişer defa olmak üzere ders programı şu şekilde idi¹: Hesap, Hendese, Ormanlarda yetişen ağaçların özellikleri, Toprakların terkibi.

Her gün 1,5 saat ders gösterilecekti. Ayrıca haftada altı gün de şu konularda uygulamalar yaptırılacaktı: tohum toplamak ve ayırmak, fidanlık yerleri belirlemek, tohumları elemek, genç fidanların korunması, ormanı sıklaştırmak v.s. Öğretim sonunda sınavları başaranlara “tasdikname” verilecek, sonra Bakanlık bunu “Şahadetname”ye çevirecekti. Mezunlar mîrî ormanlarda çalışacaklardı.

Bakanlık, bu okulların açılması hakkındaki girişimlerini 1913 yılı sonlarına doğru yaptı².

4.2.4.3.3. Orman Jandarma Mektebi: 12 Temmuz 1914'de Kâğıthane'de açılmıştı. Askerî yapıda bir okuldu. Okulun 125 öğrencisi dört bölük halinde örgütlenmişti. Askerlik, Beden Eğitimi, Silâh kullanma ve okuma-yazma öğreneceklerdi. Öğretim süresi altı aydı. Mezun olanlara ev, arazi ve 200 kuruş da maaş verilecekti. Üç ay zorunlu hizmet vardı ve bu orman koruyuculuğu görevi askerliğe de sayılacaktı³.

4.2.4.4. POLİS OKULLARI

Osmanlı Devleti'nde polislerin eğitimi hakkındaki ilk çalışmalar, meslekî ve yasal bilgilerin verildiği kurslar şeklinde 1900 yılında başlamıştı. Sonra Rumeli ıslâhatı sırasında, Selanik'te Belçikalı subaylar idaresinde İlk Polis Okulu 1907 yılında açıldı. Yatılı olan bu okula, vilâyet polisleri devam ediyordu. İkinci Meşrûtiyetin ilanından sonra yabancı subaylar ülkelerine gönderildi ve okul da kapandı⁴.

İkinci Meşrûtiyetten sonra bir süre Ferah Tiyatrosunda polislere meslekî ve ahlâkî kurslar verildi. Sonra 1909 Haziranı sonlarında Yıldız Sarayı içinde “İstanbul Polis Mektebi” kuruldu. Öğretim süresi altı ay olan bu okulun ilk öğrencileri 250 İstanbul ve 150 de taşra karakollarından olmak üzere 400 kişi idi⁵. Okulu bitirenler tekrar

¹ “Orman Ameliyat Mektepleri Nizâm-nâmesi”, Orman ve Maadin ve Ziraat ve Baytar Mecmuası, 11/8(1327), S.407-416.

² Sabah, 17 Ekim 1973

³ “Orman Jandarma Mektebi”, İkdâm. 13 Temmuz 1914.

⁴ Birinci, İhsan, “İlk Polis Okulları”, Hayat-Tarih Mecmuası 11/3(1966), S.87.

⁵ a.g.m. S.88-89.

“Polis Mektebi”, Tanin, 25 Haziran 1909.

eski karakollarına geri gönderiliyorlardı. Bu polis okulunun ders programı ise şu şekildeydi¹:

“Kavanin, Polis Nizâm-nâmesi, Telefon ve Telgraf Muhaberesi, Beden Terbiyesi, Eskrim, Otomobil ve Makina Sevk-i İdaresi, Meslek Terbiyesi ve Fiilî Hizmet, Atış Nazariyesi, Acil Müdavat ve Hıfzıssıhha, Daktiloskopi, Hesab-ı Tahrir Usulü.”

Başlangıçta öğretim süresinin altı ay olarak belirlenmesine rağmen, dört ay sonra bir sınav yapılarak, başarılı olanlara diplomalar verildi. Başarılı olamayanlar iki ay daha öğretim gördüler². Başarılı olamayan 40 kişi, 23 Kasım 1909'da ikinci öğretim devresine başladılar³. İstanbul Polis Okuluna bundan sonra da 400'ün üzerinde öğrenci alınmaya devam edildi⁴.

1909 yılından itibaren Selanik⁵, Beyrut, Erzurum, Bağdad, Adana ve Trabzon'da da polis okulları açıldı⁶.

1910 yılında Polis Mektebi Müdürü ile Emniyet Umûm Müdürü, Avrupa'daki polis okullarına bir seyahat yaptılar ve buradan edindikleri izlenimlere göre Osmanlı polis okullarında bazı düzenlemeler yaptılar⁷. Bu arada İstanbul Polis Okulu'nda İranlı polisler de eğitim görmeye başlamışlardır. 1910 yılında mezun olan 217 kişiden 12 tanesi İranlı idi⁸.

İstanbul Polis Okulu 1911'de 236⁹, 1914 yılının başlarında (11. Öğretim devresi) 143¹⁰, ve sonlarında (13. öğretim devresi) 109 kişi¹¹ mezun etmiştir.

Taşra polis okulları Birinci Dünya Savaşı çıkınca kapanmış, İstanbul'daki ise öğretimine güçbelâ devam etmiştir¹².

4.2.4.5. BAYTAR MUAVİNLERİ MEKTEBİ

¹ Birinci, İ. a.g.m., S.90.

² “İkmal-i tahsil eden polisler”, Sabah, 5 Kasım 1909.

“Polis Mektebi”, Tanin, 8 Kasım 1909.

³ Sabah, 23 Kasım 1909.

⁴ “Polis Mektebi”, Sabah. 1 Aralık 1910.

⁵ “Polis Mektebi”, Sabah, 22 Kasım 1909.

⁶ Birinci, İ. a.g.m., S.90.

⁷ “Polis Mektebi”, Sabah, 19 Şubat 1910.

⁸ “Polis Mektebi”, Yeni Tanin, 23 Ocak 1910.

⁹ “İstanbul Polis Mektebi”, Sabah, 23 Haziran 1911.

¹⁰ Polis Mecmuası, 1/18(1330), S.417.

¹¹ Polis Mecmuası, II/37 (1330), S.888.

¹² Birinci, İ. a.g.m., S.90.

(“Tatbikat-ı Baytariye Mektebi”)

Baytar yardımcılarını yetiştirmek amacıyla 2 Teşrinievvel 1326 yılında açılmış bir okuldu. Gündüzlü olan bu okul iki yıllıktı ve her iki sınıftan da mezun olunabiliyordu. Ancak maaşlar farklı oluyordu. Gündüzlü bir okul olmasına rağmen beş yıllık zorunlu hizmeti vardı. Ancak okuldayken ve okul sonrası memuriyetten askerlikten muafiyet sağlıyordu¹.

Bu okul tâ açılışından itibaren çok sert tepkileri kendisine çekti. Bu şiddetli eleştiriler üzerine sorun, Zabıta-ı Sıhhiye Komisyonu'na gönderildi. Orada okulun adı “Tatbikat-ı Baylariye Mektebi”ne çevrildi. Taşra idadilerinin 5., İstanbul idadilerinin 2. sınıfını bitirenler sınavsız, özel okul ve rüşdiye çıkışlılar da sınavla bu okula girebiliyorlardı². Akbiyık'taki bu okulun ders programı da şu şekilde düzenlenmişti³:

Tablo 35) Tatbikat-ı Baytariye Mektebi ders programı

Yıllar	Dersler	Uygulama ile beraber ders sayısı
I	Malumat-ı Teşrihiye ve Fizyoloji	96
	Mebadi-i Hikmet ve Kimyayı Tibbî	96
	Tedavi ve Spençiyarî	84
	Hıfzıssıhha ve İdare-i Hayvanat	64
	Toplam	340
II	Emraz-ı Hayvanat	96
	Emraz-ı Sâriye	112
	Şeririyat	138
	Toplam	346

Okul ilk mezunlarını 1912 yılında vermiş ve 46 kişi mezun etmiştir⁴. 1913-1914 öğretim yılında tekrar “Muavin-i Baytar Mektebi” adını alarak öğetime başlayacağı yazıldıysa da⁵ gene eski isimle kaldı. 1913-14 öğretim yılında da 38 kişi mezun

¹ “Baytar Muavinleri Mektebi”, Sabah, 26 Eylül 1910.

² “Tatbikat-ı Baytariye Mektebi”, Sabah, 25 Ağustos 1912.

³ “Tatbikat-ı Baytariye Mektebi Talimatname-i Dahilisi”, Orman ve Maadin ve Ziraat ve Baytar Mecmuası, 11/10(1327), S.748-759. Farklı bir program: Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 16 Nisan 1327, S.2571.

⁴ “Tatbikat-ı Baytariye Mektebi”, Hakk, 14 Temmuz 1912.

⁵ Sabah, 26 Ekim 1913.

etti¹. Ancak okul sürekli olarak tepkileri çekmeye devam ediyordu. İzmir-Seydiköy'de açılan “Mayiat-ı Mütehemre Mektebi”nden farkı olmadığı, onun gibi gereksiz olduğu öne sürülüyordu². Eleştiriler genellikle gene kendi meslektaşlarından, baytarlardan kaynaklanıyordu. Bu tepkiler karşısında Bakanlık okulu, -gereğinde lağvetmek üzere- Mülkiye Baytar Mekteb-i Âlisi'ne nakletmiş, kesin bir çözüme varılmadan da Birinci Dünya Savaşı başlamıştır.

4.2.4.6. ŞİMENDİFERCİLİK MEKTEBİ

Daha önce olduğu gibi, İkinci Meşrutiyet yıllarında da Hicaz Demiryolu hariç. Ülkedeki bütün demiryolu hatları yabancıların elindeydi. Orada memurluk yapanlar da şapka giyen, yabancı dil bilen Avrupalı veya gayrimüslim halktan idi.

1914 yılı başlarında Evkaf Nâzırı Hayri Bey, kendi Bakanlığına devredilen Hicaz demiryollarının daha iyi işletilmesini sağlamak üzere bir “Şimendifercilik Mektebi” açmaya karar verdi. Çok uzun görüşmelerden sonra okulun Uşak'ta açılması, her yıl elli kadar öğrenci alınması ve öğretim süresinin de dört yıl olması belirlendi. Demiryolu hattı üzerinde, daha ziyade uygulamalı eğitim yapacak olan bu okulun³ gerçekleştirildiğine rastlanmıyor, ama Birinci Dünya Savaşı çıktıktan ve ordu ülkedeki Fransız ve İngiliz demiryollarına el koyup, orada çalışan yabancı memurları kovduktan sonra Hayri Bey tasarılarını gerçekleştirdi. İzmir'de ve Yeşilköy'de iki “Şimendifer Memurları Mektebi” açtı⁴.

4.2.4.7. DÂRÜLBEDÂİYİ-İ OSMANİ

İstanbul Şehremini Cemil (Topuzlu) Bey tarafından 1914 yılında kurulmak istenmiştir. Önce Şehzadebaşı'nda bir apartman kiralanmış, sonra Fransa'dan Andre Antoine davet edilmiştir. Bu kişi gelip İstanbul'daki tiyatroları gezdikten sonra çalışmalarına başlamış, çeşitli komisyonlar kurulmuş, sınavlar yapılmış, tam resmi açılışının yapılacağı sırada Osmanlı Devleti savaşa girmiş, öğrencilerin büyük

¹ “Tatbikat-ı Baytariye Mektebi”. Sabah, 29 Temmuz 1914.

² Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 3 Temmuz 1330, S.755-58.

³ “Şimendifercilik Mektebi”, Ahenk, 3 Mart 1914.

⁴ Ergin, O.N., a.g.e. S.1572-1574.

birçoğunluğu silâh altına alınmış¹, Antoine Fransa'ya dönmek zorunda kalmış², okulun açılışı da geri bırakılmıştır.

Eğer o zaman açılışsa, okul iki şubeden meydana gelecekti: Tiyatro ve musiki şubeleri. Savaştan Önce tiyatro şubesinin açılması için bütün hazırlıklar tamamlanmış³, ancak Savaş açılışa engel olmuştur. 25 Ekim 1914'de Rıdvan Bey, okulu parlak bir törenle açmış, hattâ “şark ve garb musiki şubeleri” öğretime de başlamıştır⁴. Ancak verimli bir çalışma yapılamamıştır.

4.2.4.8. MÜZİK OKULLARI

* *Musiki Mektebi*: 1909 yılı ortalarında Topkapı Sarayı'ndaki Fatih Eczanesinde açılmıştı. Enderun okulundaki efendilenden müziğe yetenekli olanlar bu okula seçilerek eğitime başlanmıştı⁵. Daha sonrası için bilgi alınamamıştır.

* *Muzika Mektebi*: 1910 yılında İstanbul Belediyesi “Müessesât-ı Hayriye-i Sıhhiye İdaresi” tarafından açılmıştı. Esas kaynağı “Dârülaceze”deki çocuklar olmak üzere, dışarıdan da öksüz ve kimsesiz çocuklar alınıp eğitiliyordu. 1915 yılında kapatılınca kadar “Şehir Badosu”nun eğitim merkezi olmuştur⁶.

* *Dârülmusiki-i Osmânî*: Maarif Nezareti'nin ruhsatıyla 1911 yılında Şehzadebaşı'nda kurulmuş, 1914'de Çemberlitaş'a taşınmıştı. Öğrenci kayıt kabulünün her zaman mümkün olduğu okulda Cumartesi, Pazartesi ve Salı akşamları ders yapılıyordu⁷.

¹ “Dârülbedayî”, Sabah, 4 Ağustos 1914.

² Ergin, O.N., a.g.e. S.1540.

³ “Dârülbedayî”, Sabah, 16 Temmuz 1914.

Ahmed Cevdet, “Konservatuvar tesisi”, İkdâm, 2 Haziran 1914.

A.H., “Musiki ve Temaşa Mektebine dair”, Türk Sözü, 1/14(1330), S.107-108. “Mösyö Antuvanla mülakat”, İctihat dergisi, 113(1330), S.247-248.

Ergin, O.N., a.g.y.

⁴ “Dârülbedayî-i Osmânî”, Sabah, 27-28 Ekim 1914.

⁵ “Musiki Mektebi”, Tanin, 1 Haziran 1909.

⁶ Ergin, O., a.g.e., S. 1509-1510.

⁷ “Dârülmusiki-i Osmânî”, Sabah, 13 Ocak 1914.

4.2.4.9. ADLİYE OKULLARI

* Adliye Tatbikat Mektebi: Hâkim yetiştirmek amacıyla 1910 yılında açılmıştı. Adliye Nezaretine bağlı idi. Buraya Hukuk Fakültesi mezunları alınıyor, Okulda bir mahkeme kurularak öğretmenlerin gözetiminde uygulama yapıyordu¹.

* *Adliye Mektebi*: Hukuk Fakültesi çıkışlılardan Adliye Nezareti'nde memurluk yapmak isteyenler için açılmış -altı ay öğretim süreli bir okuldu. Hattâ Adliye Nezareti, Hukuk Fakültesi çıkışlı olup da şu anda Devlet dairelerinde çalışanların bu okula devam edebilmeleri için, sabahları bu memurlara izin verilmesi hususunda dairelere yazı yazılmıştı².

Şer'i mahkemelere idare ve yazı memurları yetiştirmek amacıyla "Medresetü'l-Kuzat"a da bir yıl öğretim süreli, gündüzlü bir sınıf açılmıştı³. Bu sınıfa dairelerinden izin alabilen memur ve müstahdemlerle idadi ve idadi dengi özel okul çıkışlılar sınavsız alınıyorlardı. Diğer istekliler, 20-25 yaş arasında olmaları şartıyla ve sınavdan geçirilerek alınacaklardı. Bu sınıfın ders programı şu şekildeydi: Feraiz ve Vesaya, Sakk-ı Şer'î, Nikâh, Talak, Hızane, Nafaka, Ahkâm-ı Evkaf, Defter-i Kassam, Usul-ü Muhakeme-i Şer'iyye, Malumat-i Kanuniyye, Harç ve Damga Kanunları, Kitabet, Usul-U Defterî, Hüsn-ü Hatt-ı Ta'lik.

Bu sınıfı başarıyla bitirenler mahkeme kâtipliklerine ve İlmiye dairelerine memur olarak atanıyorlardı.

4.2.4.10. DAİRE-İ HARBİYE MEKTEBİ

Harbiye dairesindeki memurların daha iyi yetişmelerini sağlamak amacıyla 1910 yılı sonlarından itibaren kurulması düşünülmüştü⁴. İkinci Meşrûtiyetin ilânından sonra kapatılan "Menşe-i Küttâb-ı Askeriye" adlı okulun yerine açılması tasarlanıyordu. Okulun 11 maddelik bir de Talimatnamesi hazırlanmıştı⁵.

Buna göre okul, inşaa ve hesap şubesi olarak ikiye ayrılıyordu. Her şubenin altı dersi vardı. Harbiye dairesinde çalışan bütün kâtipler, mesleklerine uygun bir şubeye

¹ "Adliye Tatbikat Mektebi", Sabah, 7 Ağustos 1910.

² "Adliye Mektebi için". Sabah, 1 Ekim 1910.

³ "5 Safer 1332 tarihli Medresetül-Kuzat Nizamnamesine müzeyyel Nizâmnâme", Düstur, İkinci tertib, c.VI. S.1255-1256.

⁴ "Daire-i Harbiye Mektebi", Sabah, 9 Aralık 1910.

⁵ "Daire-i Harbiye Mektebi", Tanin, 12 Aralık 1910.

devam edeceklerdi. Okula alınıştaki sınavı kazananlar, öğretimden muaftı. Okula gelmeyenler, kaleme de gelmemiş sayılacaklardı. Dersler, sabahları ve akşamları yapılacaktı. Okul dört sınıfa ayrılacaktı ve sınıflar ikişer ikişer guruplaşarak ders görecektirlerdi¹.

Okulun öğretim süresinin iki yıl olması kararlaştırılmıştı². Okulun resmî açılışı, 29 Nisan 1911'de Mahmut Şevket Paşa tarafından büyük bir törenle yapılmıştı³. Nasıl çalıştığı ve ne zaman kapandığı hakkında bilgi bulunamamıştır.

4.2.4.11. MEKTEB-İ EVKAF

Evkaf Nezaretine bağlı olan vakıfları düzenlemek ve idare etmek için Bakanlıkta çalışan kâtip ve memurlarla, dışardan sınavla başvuracakları yetiştirmek amacıyla 10 Mayıs 1911 tarihinde Evkaf Nezaretinde açılmış bir okuldu⁴. Okul hakkında, kuruluşu sırasında çıkarılan bir Yasada⁵ öğretim süresinin bir yıl olacağı, günde iki saat ders gösterileceği, kalan zamanda memurluk ve uygulamalar yaptırılacağı belirtiliyordu. Okula en fazla 40 kişi alınacaktı ve bunun 30'u Bakanlık'ta görevli memurlardan oluşacaktı. Kalan 10 kişi de, dışardan başvuranlar arasından sınavla seçilecekti. Okul hakkındaki Yasa, Meclislerden güçlükle geçti. Meclis'te her Bakanlık kendi elemanlarını yetiştirirse, genel okullardan çıkanlara iş kalmayacak deniliyordu⁶.

Okulun programı da şu şekilde düzenlenmişti:⁷ Ahkâm-ı Evkaf, Nizamât-ı Evkaf, Malumât-ı Hukukiye ve Kanuniye, Arazi Kanunu, Malumat-ı İktisadiye, Usul-ü Defteri ve Muhasebe-i Umûmiye, Hesap, Kitabet-i Resmiye. 1912 yılında okul ilk mezunlarını vermişti. O zaman okulun sayısal durumu da şu şekildeydi⁸:

Diploma alanlar	27
İkmal kalanlar	3
Sınıfta kalanlar	3
Sınava girmeyenler	2

¹ "Daire-i Harbiye Mektebi", Sabah, 26 Nisan 1911.

² "Daire-i Harbiye Mektebi", Sabah, 22 Mayıs 1911.

³ "Daire-i Harbiye Mektebi", Sabah, 29 Nisan 1911.

⁴ Ergin, O.N., a.g.e. S. 1524-1525.

⁵ "Evkaf Mektebi Hakkında Kânun", Düstur, ikinci tertip, elli, S.367.

⁶ Meclis-i Mebusan Zabıl Ceridesi, 12 Nisan 1327, S.2444-2502.

⁷ Ergin, O.N., a.g.e. S.1527.

⁸ "Mekteb-i Evkaf", Hakk, 7 Mayıs 1912; Sabah, 7 Mayıs 1912.

Öğretimi terk edenler	5
Toplam	40

Yasada öğretim süresi bir yıl olarak belirlenen Okula idadi mezunu olmayanlar da alınmış, ancak bunlar öğretimi izleyemediklerinden Okula bir de “izharî sınıfı” eklenmiş ve öğretim süresi iki yıla çıkartılmıştı.

Balkan Savaşı dolayısıyla öğrencilerinin çoğu askere alınmış ve Evkaf Okulu 1912 yılında kapanmıştır¹. Savaşın sonra 1913 yılında okul tekrar açılmış ve 1914 yılında 25 kişi mezun etmiştir². Birinci Dünya Savaşı çıktıktan sonra temelli kapanmıştır³.

4.2.4.12. DÂRÜLHAYR-I ÂLİ

İkinci Abdülhamid tarafından 1903 yılında açılmış bir okuldu. Yetimler için açılmıştı. Rüşdiye derecesinde, öğretim süresi altı yıl ve sanayi okullarına kaynak olmak üzere düzenlenmişti. Öğretim programının esası, san'at idi. Pek çok san'atın öğretimi öngörülüyordu. Bir de kızlar bölümü vardı.

İkinci Meşrûtiyete kadar genellikle Bakanlığın (Maarif) merkez örgütündeki bazı kişilere yan maaş sağlayan bir kurum olarak kaldı⁴. İkinci Meşrûtiyetten sonra da, Bakanlık, bunun ödeneğini ve binasını Dârülfünun için kullanmak üzere, 21 Ağustos 1909'da çıkardığı bir yasa ile okulu lağvetti⁵. Okulun öğretmen ve hademeleri “tcnsikat”tan açıkta kalmış işlemleri gördüler. Öğrencileri İstanbul ve vilâyetlerindeki yatılı okullara gönderildi.

4.2.4.13. OSMANLI ANA MEKTEBİ

İstanbul analarını yetiştirmek, ev kadınlarının kadınlık görevlerini hakkıyla yerine getirebilmelerini sağlamak amacıyla onlara gerekli bilgileri vermek için kurulmuş bir okuldu. 1910 yılının Ekim ayı ortalarında Bayezit'te açılmıştı. Okulun kuruluş yapısı, şu şekildeydi:

¹ Sabah, 14 Nisan 1328.

² “Evkaf Mektebi”, Sabah, 3 Temmuz 1914

³ Ergin, O.N., a.g.e. S. 1530.

⁴ Ergin, O.N., a.g.e. S. 1262-1263.

⁵ “Darülhayr’ın ilgası ve teferruatı hakkında Kânun”, Takvim-i Vekayi. 349 (23 Ağustos 1325).

Ana sınıfı İbtidâî kısım Geçiş sınıfı Yüksek kısım

1	2	3	4	5	6

İbtidâî kısmının da bir hazırlama sınıfı vardı. Geçiş sınıfı da öğrencileri yüksek kısma hazırlayan rüşdiye derecesinde bir sınıftı. Öğretmenliklerini genç bayan öğretmenlerin yaptıkları Okul, yüksek kısmında şu dersleri okutacaktı:¹ Ev idaresi, Fevkalâde Dikiş, Biçki, Hıfzıssıhha, Çocuk Büyütmek, Tabahat, Aile Muaşeretı v.s.

Okula Bakanlık da ilgi göstermiş, başarılı öğrencilere 13 Temmuz 1911 günü yapılan görkemli bir törenle ödüller verilmiştir².

1911 yılı Mayıs'ında Üsküdar'da “Ev Kadını Mektebi” adlı yatılı ve gündüzlü büyük bir okul açılacağı haberleri çıkmış, hattâ bazı çalışmalar yapılmış³; ama sonuç alınamamıştır.

4.2.4.14. BELEDİYE ÇAVUŞANI MEKTEBİ

Belediye zabıtası demek olan “çavuşân”ı yetiştirmek için 1911 Aralığında açılmıştı⁴. Görünüşte çavuşân okulu olmasına rağmen, bütün belediye memurlarının bu okuldan geçmesi zorunlu tutulmuştur. Hattâ memuriyete yeni alınacakların bile bu okulda okuması veya sınavdan geçirilmesi öngörülüyordu⁵. Her öğretim süresi iki aydı ve her öğretim devresinde 30 “talebe” alınıyordu. İki devre başarılı olamayanlar, memuriyetten çıkarılıyordu. Öğrenci yerine konan kişilerin çok farklı ve karışık olmasından dolayı pek verimli bir çalışma yapılamıyordu. Ama kendi alanında orijinal bir eğitim kurumu idi.

Şehremini Tevfik Bey'in açtığı bu okul, ondan sonra gelen Cemil Paşa'nın Belediye zabıtası görevini polise vermesinden dolayı, 1912 yılında kapatılmıştır⁶.

4.2.4.15. AŞÇI VE GARSON MEKTEBİ

Cemil (Topuzlu) Paşa'nın İstanbul Şehremini olduğu sırada Belediyece Aşçı okulları açılması kararlaştırılmıştı. Bunlardan biri Kadın Aşçı Okulu olacaktı. Müdiresinin

¹ “Osmanlı Ana Mektebi”, Sabah 9 Ekim 1910.

² “Osmanlı Ana Mektebi”, Sabah 14 Temmuz 1910.

³ “Ev Kadını Mektebi”, Sabah, 6,8 Mayıs 1911,

⁴ “Çavuşân Mektebi”, Sabah, 21 Şubat 1912.

⁵ Ergin, O.N., a.g.e. S.1519.

“Belediye Mektebi”, Mukavemet, 21 Şubat 1912.

⁶ Ergin, O.N., a.g.e. S.1519.

Avrupa'dan getirtilmesi kararlaştırılan bu okul için, Horhor'da bir bina bile kiralanmıştı.

Belediye ayrıca Dârülaceze'de erkek aşçı ve garson yetiştiren bir okul açmayı ve başına Tokatlıyan Efendi'yi getirmeyi kararlaştırmıştı¹.

Bu kararlardan ancak ikincisi gerçekleşebildi. Şehzâdebaşı'nda bir Aşçı ve Garson Mektebi açıldı. Ancak bir kaç ay sonra Cemil Paşa görevden ayrılınca, okul da kapatıldı².

¹ "Aşçı mektepleri", Sabah, 14 Temmuz 1914.

² Topuzlu, Cemil, a.g.e. S.132.

4.2.5. YÜKSEKÖĞRETİM

4.2.5.1. “DÂRÜLFÜNUN”

4.2.5.1.1. GENEL EĞİTİM VE EDEBİYAT, FÜNÜN, ULÛM-U ŞER'İYE ŞUBELERİ

İkinci Meşrûtiyetin ilânından önce bir Osmanlı Üniversitesi açma çabaları birçok engellemelerle karşılaşmış ve 1900 yılına kadar sürekli bir üniversite kurulamamıştır¹. 1900'de “Abdülhamid'in 25. tahta çıkış yıldönümünün şerefine” kurulan “Dârülfünun-u Şâhâne”, Türkiye'de üniversite kurma girişimlerinin dördüncüsuydu. Bu yüksek öğretim kurumu, İkinci Meşrûtiyet dönemine kadar esaslı bir gelişme gösterememiş, sansür altında, birkaç dershaneden meydana gelmiştir.

Dârülfünun'un esas gelişmesi 1908'den sonra olmuştur. 21 Eylül 1908'de Mülkiye Mektebi'ndeki eski yerinden çıkarılmış, Zeynep Hanım Konağı'na nakledilmiştir. Adı “Dârülfünunu Osmanî” olarak değiştirilmiş, ilga edilen “Dârülhayr”ın 180.000 kuruşluk ödeneği ile öğretim âlet ve levazımı alınmıştır. Bundan sonra ilk hareket programlar üzerinde olmuş, Heyet-i İlmiye çeşitli toplantıları sonucu programı yeniden düzenleyip yayınlamıştır²:

¹ Şu hususta bak: Mahmut Cevat, Maarit-i Umûmiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı, İstanbul 1338. S.31,35,78-79,113-116.

Ergin, Osman, İstanbul Mektepleri ve İlim ve Terbiye Müesseseleri -Dolayısıyla-Türkiye MaaritTarihi. İstanbul 1977, 2.baskı. S.545-563,1209-1258.

Koçer, Hasan Ali, Türkiye'de Modern Eğilimin Doğuşu ve Gelişimi. İstanbul 1971 S.141-146,74-76.

Unat, Faik Reşit, Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış. Ankara 1964. S.49-54.

İnsanoğlu, Ekmeleddin, “Tanzimat Döneminde İstanbul'da Dârülfünun Kurma Teşebbüsleri”, 150. Yılında Tanzimat, Ankara: TTK yayını 1992, S397-439.

² “Dârülfünun Programı”, İkdâm, 25 Eylül 1908.

Tablo 36) 1908 Dârülfünun ders programı (Ulûm-u Âliye-i Diniye şubesi)

Dersler	1.sınıf	2.sınıf	3.sınıf	4.sınıf
Tefsir-i Şerif	3	3	3	3
Hadis ve Usul-ü Hadis	2	2	2	2
İlm-i Fıkıh	2	2	2	2
Usul-ü Fıkıh	2	2	2	-
İlm-i Kelâm	2	2	2	2
Tarih-i Din-i İslâm	2	1	1	1
Tarih-i Umûmi	-	-	1	1
Usul-ü Tedris	-	-	1	1
Toplam	13	12	14	12

Bu program yayınlandıktan sonra 1908 Kasımında Daire-i İlmiye, Dârülfünun'un bu şubesinde okutulacak dersleri, öğretmenlerini ve öğretim usullerini yeniden belirledi. Bu düzenlemede 4. yıla da Usul-ü Fıkıh dersi konuyor, ayrıca yeni olarak İlm-i Hikmet, Tarih-i Edyan, Siyer-i Nebevi, Kitabet-i Arabiye, Türkiye dersleri konuyordu¹.

Tablo 37) 1908 Dârülfünun ders programı (Ulûm-u Riyaziye şubesi)

Dersler	1.sınıf	2.sınıf	3.sınıf
Cebr-i Alâ, Hesâb-ı Tefâzulî ve Tamami	3	2	2
Hikmet-i Tabiiye ve Riyaziye	2	2	2
Hendese-i Resmîye mâ Tersimat	2	-	-
Hendese-i Tahliliye	-	-	-
Fenn-i Mihanik-i Riyazi	-	2	2
İlm-i hey'et	-	2	2
Taksim-i Arazi	-	-	1
Hesab-ı İhtimali	-	-	1
Usul-ü Tedris	-	1	1
Toplam	10	9	11

Tablo 38) 1908 Dârülfünun ders programı (Ulûm-u Tabiiye şubesi)

Dersler	Sınıflar \	1	2	3
Hikmet-i Tabiiye-i Tahliliye		2	2	2
Kimyayı Madenî ve Tatbikatı		3	3	-

¹ "Dârülfünun Ulûm-u Âliye-i Diniye Şubesi", Tanin, 25 Kasım 1908.

İlm-i Hayvanat	2	2	-
İlm-i Nebatat	2	2	-
Madeniyat	1	2	-
Usul-ü Tedris	-	1	1
Kimyayı İaiyatî	-	-	2
Fizyoloji	-	-	2
Tabakatu'l-arz	-	-	2
Hikmet ve Kimya Tatbikatı	-	-	1
Toplam	10	12	10

Edebiyat şubesi programındaki derslerin içeriğini de değiştirmek için 11 Kasım 1908'de üç tane yeni öğretmen atanmıştır¹.

Bu yeni öğretmen atamaları diğer şubelerin derslerinde de gerçekleşirken, Ödenek olmaması dolayısıyla bunların maaşları birkaç ay verilememiştir². Bu arada Dârülfünun müdüriyetinde de anlaşmazlık çıkmış; iki müdür gazetelerde bile devam eden bir sürtüşmenin içine girmişlerdir³. Bu kuruluşun öğrencileri de derme çatma olduğu için Haziran sınavları yaklaşınca, Maarif Nezâreti bütün Bakanlıklara bir yazı göndererek, Dârülfünun'a devam eden memurlarına, sınavlara hazırlanabilmeleri için iki ay izin istemiştir. Birçok daireler buna şiddetle karşı gelmişlerdir⁴. Çünkü Meşrûtiyetin ilânından sonra Devlet dairelerinde çalışan memurların büyük bir çoğunluğu Dârülfünun'a kaydolmuşlardı. Bunların arasında ibtidaiye ve rüşdiye mezunları bile vardı. Bazı daireler bunu engelleme yoluna gittiler⁵, ama pek başarılı olamadılar.

Tablo 39) 1908 Dârülfünun ders programı (Edebiyat şubesi)

Dersler	Sınıflar	1	2	3
Edebiyat-ı Arabiyye*		2	2	2
Edebiyat-ı Farsîyye*		2	2	2
Edebiyat-ı Franseviye*		2	2	2
Edebiyat-ı Türkiyye		2	2	2
Tarih-i Umûmî		2	2	2
Coğrafya		2	2	2
İlm-i Hikmet ve Tarihi		2	2	2

¹ "Dârülfünun muallimleri", Tanin, 12 Kasım 1908.

² "Muallim maaşatı", Tanin, 18 Ocak 1909.

³ "Dârülfünun Müdüriyeti", Tanin, 12 Mart 1909.

⁴ "Mekatib-i Âliye müdavimini", Tanin, 24 Haziran 1909.

⁵ "Dârülfünun'a müdavim memurin", Sabah, 17 Kasım 1909.

Tarih-i Osmanî	-	2	2
Usul-ü Tedris	-	1	1
İlm-i Asar-ı Atika ve İlm-i El sine**	-	2	2
Tarih-i Edebiyat	-	-	2
Toplam	14	19	21

*) Biri mecbur, diğeri seçmeli ***) Seçmeli

31 Mart olaylarından sonra bütün diğ er kurumlarda oldu ğ u gibi Dârülfünun'da da ciddi bir toparlanmaya do ğ ru gidildi. Meclis-i Maarif 1909 Temmuz'unda Dârülfünun Nizamnamesi'ni yeniden düzenlemeye baş lanmış tı. Daha sonra "Talimatname" adıyla yayınlanacak¹ ve 1912 Üniversite düzenlemesinin temelini teş kil edecek bu çalış malarda Dârülfünun altı ş ubeye ayrılıyordu: Ulûm-u Âliye-i Diniye, Edebiyat, Fünûn ve Riyaziyat, Hukuk, Tıp ve Ulûm-u Siyasiye (Mülkiye). Yeni Talimatname okul müdürlükleri tarafından hazırlanan iç talimatname genellikle sınavlar, not sistemi, bütünleme sınavları, düzen ve disipline dair hükümleri bulunduruyordu. Her ş ubenin ayrı ayrı müdürleri ve bir de bunlar üzerinde gözetim hakkı bulunan Dârülfünun Müdürü olacaktı².

Bu yeni düzenlemenin yanış ını Meclis-i Kebir-î Maarif çok önemli bir de karar aldı: ilerlemiş ölkelerin üniversite teş kilâtlan hakkında gerekli araştırma ve inceleme yapmak üzere İtalya, İsviçre, Fransa ve hattâ İngiltere'ye bir heyet göndermeye karar verdi³. Ama, ödenek yüzünden bu gerçekleştirilemedi.

1909 yılının Üniversite açış ından en büyük önemi, "Mülkiye"; "Hukuk" ve "Tıp" dallarını da teş kilâtı içine alması, yükseköğretimi bir parça birleştirmesidir. Özellikle Tıp alanında, sivil ve askerî Tıbbiyelerin birleştirilmesi, Eczacılık, Diş çilik ve Hastabakıcılık okullarının bu Fakülteye bağlanmasıdır⁴.

1910 yılı baş larında yeni bir Dârülfünun binası yaptırmak için, Maarif Nezâreti Mecfis-i Mebusan'a bir tahsisat lâyihası gönderdi⁴. Bakanlık çeş itli ş ubelere

¹ "Dârülfünun-u Osmanî Ulûm-u Diniye, Riyaziye, Tabiiye ve Edebiyat ve Hukuk Ş ubeleriyle Makteb-i Mülkiye Ş akirdanına Mahsus Maarif Nezâretine Kaleme Alınan Talimatname Sureti", Yeni Tasvir-i Efkâr. 10 Kasım 1909.

² "Dârülfünun Nizamnamesi", Tanin, 13 Temmuz 1909.

"Dârülfünun Talimatnamesi", Tanin, 31 Ekim 1909.

"Dârülfünun ve Mekteb-i Mülkiye Talimatı", Sabah, 7 Kasım 1909.

³ "Düvel-i mütemeddine Dârülfünunları", Sabah, 29 Aralık 1909.

* Ayrıntı için bakınız: Tıp Fakültesi.

⁴ "Maarifin tahsisat manzumesi". Sabah, 20 Ocak 1910.

devam eden öğrencilere devam mecburiyeti koyan, bir kararı da 1910 yılının hemen başlarında aldı¹.

19.10 Şubatında Dârülfünuna bir "Elsine Şubesi" eklenmesi kararlaştırıldı. Meclisin Mâlî Denge Komisyonu (Muvazene-i Mâliye Encümeni) da ödeneğinin 1911 bütçesine konulmasını kabul etti. Dârülfünunda yabancı dil olarak yalnız Fransızca okutuluyordu. Elsine Şubesi, Edebiyat Şubesine bağlı olarak açılacak ve bütün yüksek okul öğrencilerine Fransızcanın yanısıra İngilizce, Almanca, İtalyanca ve Rusça dillerini de öğretecekti².

3 Mart 1910'da Dârülfünün ve Mekteb-i Mülkiye Kütüphaneleri resmen açıldı³. Gerçi İstanbul kütüphaneler yönünden çok zengindi ama, karmaşıklık ve düzensizlik bunlardan yararlanmaya imkân bırakmıyordu. Bu Kütüphane, o zaman ve daha sonraki yıllarda Dârülfünün'un temel direklerinden birisi olacaktır.

Eğitim Tarihinde İkinci Meşrûtiyetin bir ilginç yanı da ülkeler arası öğrenci gezilerinin çok sıklaşmasıdır. 1909 yılında Bulgaristan, Romanya ve Sırbistanlı yüksekokul öğrencileri Türkiye'yi ziyaret ettiler. Türk öğrenciler buna 1909'un sonlarında cevap verdiler⁴. 17 Haziran 1910'da da 80 kadar Rus üniversite öğrencisi İstanbul'a gelerek gezi yaptılar⁵.

Gene 1910 yılı ortalarında Harbiye Nezâreti yüksekokul öğrencilerinin askerliği meselesini ele alıyor, Meclis'e getirdiği bir tasarıda, yüksekokul çıkışlıları numune taburlarında bir yıllık bir eğitim, kalan iki yılda da sekizer haftalık bir silâh altına almadan sonra mülazım-ı sâni rütbesiyle ihtiyata ayırmayı öngörüyordu⁶. Bunun ilk ilk uygulaması da 2 Ağustos 1910'da Hukuk ve Mülkiye çıkışlılar için İstanbul'da bir yıllık bir askerî eğitim merkezi açılmasıyla başladı. Açılışa Mahmut Şevket Paşa ve Emrullah Efendi bile katılarak öğrencileri teşvik ettiler⁷.

¹ "Dârülfünûn'a devam", Tasvir-i Efkâr, 2 Şubat 1910.

² "Dârülfünün Elsine şubesi", Sabah, 23 Şubat 1910.

³ "Dârülfünün ve Mekteb-i Mülkiye Kütüphanelerinin Resm-ı Küşadı, Sabah, 4 Mart 1910.

⁴ "Osmanlı talebesinin seyahati", Sabah, 10 Aralık 1909.

⁵ "Rusya Dârülfünün talebeleri", Sabah, 18 Haziran 1910.

⁶ Diran Kelekyan, "Gençler", Sabah, 12 Temmuz 1910.

⁷ "Dârülfünün mezunlarının zabıtlığı", Sabah, 3 Ağustos 1910.

1910 yılı sonlarında genel olarak bütün öğrencileri içine alan ve Hükümet tarafından da tanınan, onaylanan "Dârülfünûn-u Osmanî Talebe Cemiyeti" kuruldu¹. 13 maddelik bir Nizamname ile çalışmaya başlandı².

Gerçi daha önce çeşitli yüksekokul öğrenci ve mezunları birçok dernekler kurmuşlardı ama, çoğu Hükümet tarafından tanınmıyor ve genel bir dernek halini alamıyordu.

1910 yılı içinde her "Fakültenin" kendi bünyesinde de, tartışması çok, çözümü güç sorunlar ortaya çıktı. Hukuk Fakültesi'nde giriş ve çıkış sınavları kaldırıldı. Girişi biraz düzene koymak için "mahreç sınıfı" adıyla iki yıllık bir sınıf açıldı. Kendi bölümünde daha geniş anlatıldığı gibi, bu, o zaman Dârülfünun'un en büyük sorunlarından biri oldu. Ayrıca Hukuk Fakültesinin tez sınavları da kaldırıldı ve doktora sınıfları açıldı. Konya ve Bağdad'daki Hukuk Mekteplerinin kapatılıp kapatılmaması tartışıldı. Mülkiye Mektebi Dârülfünun bünyesinden geri ayrıldı. Yatılılığı kaldırıldı. Yeni şubeler eklenilmek istendi. Emrullah Efendi, "yüksekokullar yatılı olmaz" prensibine dayanarak bir öğrenci yurdu (Dârüttullab) yaptırma teşebbüslerinde bulundu. Başarılı olamadı. 1909'da birleştirilip Tıp Fakültesi adını alan Tıbbiyyenin de yeni sorunları devam etti. Fakültenin Haydarpaşa'da mı yoksa İstanbul yakasında mı olması önemli tartışmalar getirdi. İdareciler ve öğretmenler arasında içeriği açıkça anlaşılamiyan bir tartışma ve çekişme sürüp gitti.

Üniversite özerkliği hususundaki ilk kıpırdanırlar 20. yüzyıl başlarında Dârülfünûn-u Şâhâne açıldıktan birkaç yıl sonra olmuştu. Dârülfünun'da ders veren öğretmenler ayaklanmışlar, bağımsızlıklarının sınırlandırılmasını istemişlerdi³. 1910 yılında Emrullah Efendi, Dârülfünuna daha fazla özerklik vereceğinden, 1911'de bunun özel kanununu Meclise getireceğinden, özel Dârülfünun bütçesi hazırlayacağından bahsetmiştir⁴. Vaadedilen yıl ise Dârülfünunda gene sınırlamalara gidildiği, Tıp Fakültesi başkanının pek çok yetkilerinin kısıldığından yakınılıyordu⁵. Bu hususta asıl "büyük kıyamet" 1912 yılında kopacaktır.

Yüksekokul öğrencilerinin askerliği sorunu, bütün 1911 yılı boyunca kamuoyunu ve Meclis-i Mebusan'ı meşgul etti. "Ahaz-ı Asker Kânûnu"nun 6. maddesinin 5. fıkrası

¹ Mehmet Tahir, "Osmanlı Dârülfünun Cemiyeti", Türkiye, 21 Kasım 1910.

² Nizamname, Sabah gazetesinin 23 Kasım 1910 tarihli sayısında yayınlanmıştır.

³ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 7 Mayıs 1327. S.3121 (Maarif bütçesi sırasında Rıza Nur'un konuşmasından)

⁴ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 26 Mayıs 1326. S.2142

⁵ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 7 Mayıs 1326. S.3121

bu konuyla ilgiliydi. Bu Kânunun Mecliste tartışılması sırasında konu özel yüksekokul meselesine kaydı. Rum mebuslar Fener'deki kendi özel yüksekokullarının resmen tanınmasını, Atina Üniversitesinde kaçak olarak okuyan öğrencilerinin askerlik ertelemelerinin yapılmasını ve kendi cemaatlarına başka özel okullar açma izninin verilmesini istiyorlardı.

Artos Efendi (Selanik), yabancı ülke vatandaşlarına özel yüksekokul kurma izni verildiği halde bunun Osmanlı vatandaşlarından neden esirgendiğini soruyordu¹. İsmail Mahir Efendi dahil, bazı Türk mebuslar da bu özel yüksekokul açma izninin çıkartılmasını istiyorlardı². Bunlara karşılık Emrullah Efendi, askerliği erteleme ayrıcalığı kişiye değil, kuruma verilir; yüksek-öğretim kurumlarının da ancak hükümet açar; özel kişi ve kuruluşlar yalnız ders (cours) açabilirler, diye Bakanlığın prensiplerini bildiriyordu³. Bu hususta Meclis tartışmaları çok uzun sürdü⁴. Bu arada Emrullah Efendi, meseleyi “rüûs tevcihi” noktasına getirdi. Bu özel okul açma izni vermek, ancak bunun sınavlarını kendi yapmak diplomaları hükümet adına vermek demektir. Belçika ve Fransa'da uygulanan bu sistem azınlıkların pek işine gelmedi. Zührap Efendi *“hükümet maarifin her safhasını nazar-ı teftişinde bulundurmaya ve Osmanlı çocuklarına yeknesak bir talim ve terbiye vermeye çalışıyor. Ama bu terbiye-i Osmani'yenin altında ne var”*, diye soruyordu⁵. 1911 yılı başlarında olan bu tartışmalarda aşağı yukarı 20 önerge verildi. Ama hükümetin önerisi kabul edildi. Mesele bu şekilde kapanmadı. Meclisin daha sonraki oturumlarında, hattâ 1911 Ekiminde yapılan toplantılarda bile bu husustaki tartışmalar devam etti⁶.

1911 Ocağında, kayıt zamanını geçiren 7 yıllık idadi mezunlarının, Dârülfünuna “dinleyici” olarak kabul edileceğini, şayet bunlar yıl sonu sınavlarını başarırlarsa ikinci sınıfa aslî öğrenci olarak kaydedileceğini bildiren bir karar alındı⁷. Bundan sonra dinleyici (sâmiîn) olarak Dârülfünuna devam usûlü çok gelişti ve bazı güç sorunlar bile çıkardı. İkinci Meşrûtiyet döneminde Dârülfünuna kayıt şu şekilde olacaktı: yüksekokul mezunlarıyla ortaöğretim diploması olanlar sınavsız

¹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 22 Kanunuevvel 1326. S. 607.

² a.g.e. S.607-609

³ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 29 Kânunuevvel 1326. S.607-664.

⁴ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 29 Kânunuevvel 1326. S.662-671.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 3 Kânunusânî 1326, S.674-771.

⁵ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 3 Kânunusânî 1326, S.695.

⁶ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 12 Teşrinievvel 1327, S.88 89.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 12 Teşrinievvel 1327, S.124-136.

⁷ “Dârülfünun”, Sabah, 23 Ocak 1911.

alınacaklardı. İhtiyat sınıfını bir yılda bitirenler, Ders Vekâletinden tasdikli dersiâmlar, yalnız Ulûm-u Aliye-i Diniyye Şubesine sınavsız girebileceklerdi. Osmanlı olmayan müslümanlar da Arapça sınavını başarmak şartıyla bu adı geçen şubeye kaydolabiliyorlardı. Bunların dışında 17 yaşından yukarı, sağlıklı, sabıkası v.s. olmayan başka okul mezunları ise bütün bölümlere ancak sınavla girebiliyorlardı¹.

Hem memur olup hem de Dârülfünun'a devam edenler hakkında 1911 sonlarında çok sert kararlar alındı. Bâbiâli, 12 Aralık 1911'de Bakanlıklarda memur olarak çalışanların Dârülfünuna devamlarının caiz olmadığına, çünkü zaten ihtiyaca ancak yetecek kadar kâtip bulunduğu karar vermişti². Ancak daha sonra bu kararı yumuşatmış, şu anda devam edenleri bazı şartlarla kabul etmiş, ancak bundan sonra hâlen yükseköğretim yapamaya olanların memur olamamalarına dair bir karar almıştır³.

1912 yılı, İkinci Meşrûtiyet döneminde Dârülfünun açısından en önemli yıldır. Teşkilât ve düzen büyük ölçüde kanun ve nizam altına alınmaya çalışılmıştır. Fakülte Nizamnameleri tek tek hazırlanmaya çalışılırken⁴ genel olarak bütün Dârülfünun'u ilgilendiren bir Nizamname Lâyihası da yayınlandı⁵. Bu Nizamname, Dârülfünun'a bağlı bütün Fakülte ve yüksekokullardaki idari işlerle ve kuruluşlarla ilgili idi. Fakülte Reisleri, Fakülte Meclis-i Muallimînleri, Fakülte Kâtib-i Umûmileri ve Dârülfünun Meclis-i Umûmisinin kuruluş ve görevlerini içeriyordu. Aynı zamanda hazırlanan bir başka lâyiha⁶ da Dârülfünun'a girişi düzenlemeye çalışıyordu.

Buna göre Sultaniye ve yedi yıllık idadiye mezunları doğrudan doğruya Üniversiteye giremeyeceklerdi. Bunlar her yıl Türkçe olarak bir rûûs sınavına gireceklerdi. Dârülfünun, Fünûn ve Edebiyat şubeleri her yıl rûûs sorularını hazırlayarak gayet sıkı tedbirlerle Vilâyet Maarif Müdürlerine gönderecek, taşrada sınavlar yapıp cevaplar gene mühürlü olarak Posta kanalıyla Dârülfünun'a gönderilecekti. Değerlendirme sonunda başarılı olanlara rûûslar verilecekti. Fünûn

¹ Sabah, 1 Temmuz 1911.

² "Memurin, mekâtib-i âliyyeye devam edemeyecek". Sabah, 13 Aralık 1911.

³ Kararın sureti: Sabah, 25 Aralık 1911.

⁴ Sabah, 8 Mart 1912.

⁵ "Dârülfünun Teşkilât-ı Esasiye ve idariyesine Mûteallik Nizamname Lâyihası", Hakk, 21,22,23 Mart 1912.

⁶ "Mülazemet Rûûsu (Bakalorya) İmtihanlarına Dair Nizamname Lâyihası" Hakk 26 Mart 1912.

Nizamnamenin aslı: Düstur, cilt 5. S.498-501.

şubesinin hazırladığı sorulardan sınava girip de başarılı olanlar Fünûn ve Tıp Fakültelerine ve şubelerine; Edebiyat şubesinin hazırladığı sorulardan sınava girip de başarılı olanlar Edebiyat, Ulûm-u Şeriyye şubeleri ve Hukuk Fakültelerine sınavsız gireceklerdi. Fen dalındakilere “mülazemet rûûsu”, Edebiyat dalındakilere de “edebiyat rûûsu” veriliyordu.

Emrullah Efendi'nin Dârülfünun Nizamnamesini beğenmeyen Dârülfünun Meclis-i Muallimini; Ulûm-u Âliye-i Diniyye ve Edebiyat şubelerinin yeni esaslar üzerine kurulması gerektiği hakkında Maarif Nezareti'ne bir rapor verdi. Bu Raporda, uzmanlaşmaya yönelik bir öğretim yapılması isteniyor, Ulûm-u Aliye-i Diniyye Şubesi, “Ulûm-u Kelâmîyye” ve “Ulûm-u Fıkhiyye” diye iki; Edebiyat Şubesi de Felsefe, Lisan, Tarih ve Coğrafya diye üç kısma ayrılıyordu. Her öğrencinin yalnız mensup olduğu şubenin derslerine devam etmesi istenilen Raporda, her kısmın taslak ders programı da veriliyordu. Meselâ, Ulûm-u Kelâmîyye kısmının ders programı olarak şu liste öneriliyordu¹: Tefsir-i Şerif, Hadis-i Şerif, İlm-i Kelâm, Tarih-i İlm-i Kelâm, Usul-ü Fıkıh, Hikmet-i Teşrih, Tarih-i Edebiyat, Tarih-i Din-i İslâm, Siyer-i Nebvî, Ahlâk ve Tasavvuf, İlm-u'n-nefs, İlm-i Mantık, İlm-i mâ bâdel Tabiye, Tarih-i Felsefe, Arap Felsefesi, Edebiyat-ı Arabiyye, Edebiyatı Farisiyye, Fransızca.

Yükseköğretim kanun tasarısının hazırlanıp bittiği sıralarda, dört yıldır Dârülfünun'da ıslah alanında yapılan şeylerin, ihtiyat sınıflarının, elsine şubelerinin aslında lüzumsuz şeyler olduğu, asıl “heyet-i umuminin ıslahı” üzerinde durulması gerektiği belirtiliyordu².

Dârülfünun Meclis-i Muallimîni'nin Raporu, bütçeye uymadığı gerekçesiyle Bakanlıkça geri verildi. Meclis yeni bir program hazırlayıp Bakanlığa vermiş; bu da programdan İngilizce ve Almanca dersleri çıkarıldığı gerekçesi ile geri çevrilmişti. Öğretmenler Meclisinin üçüncü defa olarak düzenleyip gönderdiği ders cetveli ise birçok değişiklikler yapılarak kabul edilmişti³.

1912 Haziranı sonunda, Emrullah Efendi'nin başkanlığında bir Komisyon tarafından Avrupa üniversiteleriyle ilgili hükümler incelenerek hazırlanan Yükseköğretim Kânun Tasarısı, Meclis'e sunuldu. Bir sureti basında da yayınlanan⁴ bu Kânuna göre

¹ Ahmet Agayef, “Dârülfünun Teşkilâtı” Hakk, 24 Haziran 1912.

² “Dârülfünununumuz”, Hakk, 29 Haziran 1912.

³ Ergin, O.N., a.g.e. S.1225-1226.

⁴ “Tedrisat-ı Âliye Lâyiha-ı Kânûniyesi”, Hakk, 30 Haziran 1912.

Sabah, 1 Temmuz 1912.

göre Dârülfünun beş şubeye ayrılıyordu. Her şubede de öğretimin gerektirdiği kadar kürsüler vardı. Öğretim tamamen ders şeklinde olmayacaktı. Bazı kürsülerde konferans şeklinde eğitim de yapılacaktı. Kânun, öğretimi yürütecek üç tip öğretim görevlisi belirliyordu: Müderris, müderris muavini ve konferans muallimleri.

Müderris muavini Edebiyat, Ulûm-u Şeriyye ve Hukuk'taki Kürsülere herhangi bir üniversitede “müntekidlik yapmış”, çalıştığı ilim dalında bir kitap yazmış olanlar arasından sınavla alınıyordu. Tıp ve Fen dallarında ise, zamanını doldurmuş asistanlar arasından seçiliyordu. Mehazır muallimler (konferansçılar) ise ilgili şube öğretmenler kurulunca seçilip, Bakanlıkça atanıyordu. Müderris muavinleri her şubede ancak altı yıl hizmet görebileceklerdi. Sonra, maaşlarına denk bir hizmet bulunmazsa ayrılabilirler, deniyordu.

Kânun, Kürsü müderrislerini, Dârülfünun Meclis-i Umûmisi'nin göstereceği üç aday içinden Maarif Nazırının seçeceğini belirtiyor, bütün öğretim görevlilerinin maaş ve ücretlerini de ayrıntılarıyla verdikten sonra, Kânunu Maarif Nezareti'nin uygulayacağını yazıyordu.

Bu Kânun Avrupa üniversitelerini görünüşte taklit eden bir kanundu. Özerklikten hiç bahsedilmiyor, hattâ tamamen Maarif Nezareti'nin emrine giriyordu. Konferans tarzındaki dersler, Kânunda sunulduğu şekilde yeni bir uygulama olacaktı. Dârülfünun öğretmenlerinin başka işle meşgul olmaması hakkındaki 19. maddenin uygulaması ise çok masraflı olacaktı.

O sırada Dârülfünun'a “istiklâl-i tam” verilmesi ve “serbest bir tensikat” yapılması gerektiği hararetle savunulmuştu¹.

Balkan Savaşı'nın en kızıştığı günlerde öğrenciler bir taraftan Bâbı-âli önünde savaş gösterileri yaparlarken açılan gönüllü defterine pek azı adını yazdırıyordu. Gazeteler tamamen gençliğin Hükümet taraftarı ve karşıtı olarak ayrılmasını kışkırtıyorlar, Hükümet de “*Dârülfünun talebelerini silâh altına alarak harp meydanına sevk edilmesi*” kararı alıyor; bu hususta gerekli tedbirlerin alınması Maarif Nezaretinden Dârülfünun Müdürü Umumiliğine yazılıyordu².

Bir çok gazete üniversite öğrencilerinin ateş hattına sürülmelerine karşı çıkarken³ Maarif Nezareti gazetelere şöyle bir ilân veriyordu⁴: “*Dârülfünun, Mekteb-i*

¹ “Tedrisat-ı Âliye meselesi”, Hakk, 2,3 Temmuz 1912.

² Tanzimat, 10 Ekim 1912.

³ Tanzimat 13 Ekim 1912 ve diğer gazeteler.

⁴ Sabah, 24 Kasım 1912.

Mülkiye, Eczacı, Dişçi Mektepleri talebelerinin büyük bir kısmı gönüllü olarak askerî hizmete girmek arzusunda olduklarından bu mektepler bu günden itibaren tatil olunmuştur”.

Bu hareketler bir siyasi çekişme havası içinde gelişti. Askerî okul öğrencilerinin bile ateş hattına sürülmediği, savunmada görev aldıkları bir dönemde üniversite öğrencileri ateş hattına sürülmedi. Ama o sırada İstanbul'daki hemen bütün okullar hastahane olarak kullanıldığından Dârülfünun da 1913 yılı başlarına kadar kapalı kaldı¹. Maarif Nezareti yaralıları iyileştikçe veya başka hastahanelere nakledildikçe Dârülfünun'u kademe-kademe açmıştır.

Bulgar üniversite öğrencilerinin millî alaylarını kurdukları ve savaşa her an hazır, hükümetin emrini bekledikleri bir sırada çeşitli siyasî çekişme ve boğuşmalarla yalnızca gürültü çıkaran Dârülfünun öğrencileri, Edirne geri kurtarıldığında, gene gayet gürültülü ve şatafatlı bir Edirne seyahati yapmaktan çekinmemişlerdir².

Dârülfünun'u bu duruma getiren gelişim, aslında 1912 başlarından beri devam etmekteydi. Emrullah Efendi 1912 Martında hazırladığı “Dârülfünun inzibatına Müteallik Nizamname Lâyihası”nın³ gerekçesinde şöyle diyordu:⁴ *“Dârülfünun gibi milesese-i âliye-i ilmiyede feyz-i irfanın hakkıyla tenemmi ve tealisi, her nevi müessese-i âliyede olduğu gibi, mühim bir cihetten Mektep dahilindeki hıfz-ı nizam ve intizama ve hayat-ı tahsilin hüsn-ü cereyanına mevkufl olup, bu maksad-ı hayrın husulü ise sırf hırsat-i ilme mahal olan bu Dârülmaarifin kapılarından, hayat-ı siyasiyenin ihtirasatı ve gulgule-i şamatalı nüfuz edememesiyle ve ilmin lâzime-i tahsili olan huzur-u zihne ve asayiş-i ruha taalluk-u karibi bulunan âsudegi-i dahiliyenin ilme ve dârülimme lâyük olan tazim ve hürmet dairesinde mazhar-ı riayet olması ile temin edilebileceğinden, Dârülfünun inzibatına müteâllik olarak tanzim edilen Nizamname Lâyihası bu esaslar üzerine bina olunmuştur.”*

Emrullah Efendi okul ve öğrenci işlerine polis ve zabitanın karışmasını katiyyen kabul edemeyeceğini, bu işleri hademelere gördürmenin de haysiyete uygun olmadığını belirtiyor *“onun için müdür ve muallimlerin emrinde görev yapacak olan Dârülfünun inzibat-ı dahili memurları ihdasına lüzum görülmüştür”* diyordu⁵.

¹ Tercüman-ı Hakikat, 31 Aralık 1912.

² “Dârüffünun'un Edirne Seyahati”, Sabah, 15 Ağustos 1913.

³ Nizamname lâyihası yasalaşmadan önce 8 Mart 1912 tarihli Tanin'de yayınlanmıştı. Aslı: “Dârülfünun ve Şuabatının İnzibatına Dair Nizamname”, Düstur cilt 4 (2 tertip) S.460-463.

⁴ Emrullah, “Dârülfünun'da inzibat”, Tanin, 7 Mart 1912.

⁵ a.g.m.

Nizamname disiplin cezalarını yedi kademe olarak belirliyor, Dârülfünun içine izinsiz ilân kâğıtları asmayı, kulüp kurmayı, miting, konferans ve nutuk atmayı yasaklıyordu.

“İnzibat memurları” tek biçim bir elbise giyeceklerdi. Maarif Nazırının bazı şartlarla dersi, sınıfı veya Üniversiteyi geçici kapatma hakkı vardı.

Emrullah Efendi'nin çıkardığı bu Üniversite Disiplin Yönetmeliği, bazı gazetelerde tepkiyle karşılandı. Bu, Üniversiteye bir baskı olarak nitelendi. Siyasî çalışmaların engellenmesi kınandı ve Yönetmeliğin yalnız Şûrayı Devlet'ten değil, Meclis-i Mebusan'dan da geçirilmesi istendi. Özellikle “Teminat” gazetesinde çıkan yazılara karşı Emrullah Efendi 11 Mart 1912 tarihli gazetelere bir açıklama gönderdi¹. Burada “tedrisatı âliyenin rülbe-i ehemmiyeti” dolayısıyla her iki Bakanlık sırasında da yükseköğretimin sağlam esaslar üzerine kurulması için çalıştığını, bunun için kendi başkanlığında bir Komisyonun işin mevzuat yönünü tamamlamak için çalıştıklarını belirtiyordu.

Teminat gazetesinin dediği gibi, kendisinin bir partinin bakanı değil, Devletin bakanı olduğunu, alınan tedbirlerin her türlü siyasî akımlar için alındığını ve uygulamada hoşgörü yapılmayacağını kesin olarak açıklıyordu. Bu açıklamaya rağmen sorun bir süre daha devam etti².

1912 yılı yalnız, mevzuat yönünden değil, örgütlenme açısından da çok çalışılan bir yıl oldu. Yerebatan'da Kimya, Feyzullah Efendi Konağında Jeoloji, İbrahim Paşa Konağında Doğu Dilleri, Saffet Paşa Konağında da Coğrafya birer Enstitü (Dârülmesai) haline geldiler³.

1912 Kasımında Üniversitedeki “Elsine Kısmı” lağvedildi. Aynı dil dersleri Edebiyat Şubesine geçirildi ve yabancı dil derslerine ücretli dinleyici alınması kararlaştırıldı⁴.

1913 yılında Bakanlık uzun süre Dârülfünun'un açılması ile uğraştı. Harbiye Nezareti ile bu hususta birçok yazışmalar yapıldı. Nihayet 12 Mart 1913'de Ulûm-u Şeriyye ve Edebiyat şubeleri, Süleymaniyede bir konağa nakledilerek öğretime başladı⁵.

¹ Açıklama, Teminat ve Sabah'ın 11 Mart 1912 tarihli sayılarında aynen vardır.

² Köprülüzâde Mehmet Fuat, “Dârülfünun meselesi”, Hakk, 15 Mart 1912.

³ Türk Ansiklopedisi “Dârülfünun” maddesi

⁴ “Dârülfünun”, Sabah, 16 Kasım 1912.

⁵ Tercüman-ı Hakikat, 27 Şubat 1913, 11 Mart 1913.

Maarif Nazırı Emrullah Efendi'nin 21 Nisan 1912'de hazırladığı Üniversite Yönetmeliği, Maarif Nezareti tarafından 1913 yılında yayınlandı¹. Bu Yönetmeliğe göre Üniversite “İstanbul Dârülfünunu” adını alırken şöyle bir yapıya sahip oluyordu:

İstanbul Dârülfünunu

- ↳ Ulûm-u Şeriyye Şubesi
- ↳ Ulûm-u Hukukîyye Şubesi
- ↳ Ulûm-u Tıbbiye Şubesi
- ↳ Fünûn Şubesi
- ↳ Ulûm-u Edebiyye Şubesi

Eczacılık ve Dişçilik Yüksekokulları Tıbbiye Şubesine, vilâyetlerdeki Tıbbiye ve Hukuk mektepleri de doğrudan Dârülfünun merkez idaresine bağlanıyorlardı.

Üniversiteye giriş şartları şu şekilde belirlenmişti:

- a) Sınavsız giriş: İcazetnamesi ve mülazemet rûûsu olanlarla askerliğini yapmış yüksekokul mezunları istedikleri şubeye sınavsız girebileceklerdi.
- b) Sınavla giriş: Ulûm-u Şeriyye şubesi için herkes, diğer şubeler için Sultani, 7 yıllık idadi ve dengi özel okul mezunları sınavla girebilirler. Dârülfünuna kaydolanlar resmî memurluk yapamaz.

Fakir öğrencilerden giriş ücreti alınmaz.

¹ Maarifi Umûmiye Nezareti, İstanbul Dârülfünunu Talimat, İstanbul 1329.

Dârülfünun

Ulûm-u Şerîyye Şubesi

- * Tefsir ve hadis takımı
- * Kelam takımı
- * Felsefe takımı
- * Fıkıh takımı
- * İlm-i Ahlâk-ı Şerîyye ve Siyer takımı

Ulûm-u Edebiye Şubesi

- * Felsefe takımı
- * Tarih ve Coğrafya takımı
- * Ulûm-u İctimaiye takımı
- * Edebiyat takımı
- * Elsinî takımı

Ulûm-u Hukukîye Şubesi

- * Hukuk takımı
- * Ceza takımı
- * Hukuk-u Düvel takımı
- * Ulûm-u Fıkhiye takımı
- * Ulûm-u İdariye ve İktisadiye takımı

Fen Şubesi

- * Ulûm-u Hikemiye takımı
- * Usul-ü Tabîiye takımı

Üniversitenin nazârî derslerine dinleyici sıfatıyla kayıtlar yapılacaktı. Ancak bunlar asıl öğrencilerin hukukundan yararlanamayacaklardı.

Seriye, Hukuk ve Edebiyat şubelerinden mezun olanlara “icazetname” verilirdi. Rûûs sınavları ise bütün Şubelerde yapıldı. Bu sınavda bütünlemeye kalma yoktu. Sınavda kalan, bütün derslerin sınavına yeniden girmek zorundaydı.

Yönetmeliğin en değişik tarafı, öğretim programı idi. Tıp Şubesi dışında bütün şubeler öğretimlerini takım temeli üzerine yapacaklardı.

Talimatname, Dârülfünun'un ders programını da kabaca belirlemişti. Burada her dersin kaç ay okutulacağı kesinleştirilmiş, yıllara ve haftaya dağıtımları ise şubelerin Muallimin Meclislerine bırakılmıştı. Meselâ, İkinci Meşrûtiyet döneminde de Dârülfünun'un özünü teşkil etmiş olan Ulûm-u Şerîyye, Edebiyat ve Fünûn şubelerinin ders programları aşağıdaki şekilde idi (Bakınız Tablo 40, 41, 42). Bir şubeden mezun olabilmek için, her takımın derslerini almak gerekiyordu.

1914 yılı başlarında, Dârülfünun'da uzun süre hizmet edenlere, hizmetleri bittikten sonra “fahri muallimlik” unvanının verilmesi hakkında bir Nizâmname çıkartılıyordu¹.

¹ “Dârülfünun Fahri Muallimliği Unvanının ihdasına Dair Nizamname” Düstur, ikinci tertip. cilt 6. S.145.

Ama 1914 yılının Dârülfünun açısından en önemli olayı, kadınlar için konferanslar düzenlenmesi idi. Dârülfünun'da fennî ve siyasî konferanslar verilmesi için, Meclis-i Maarif-i Kebir 1910 yılı Ocağında kararlar almış, salonlar ayırtmıştı. Ama konferanslara yalnız Dârülfünun öğrencileri girebiliyordu¹. 1911 yılında ise büyük törenlerle Dârülfünun Fransızca gece dersleri açılmıştı². Bütün bunlar 7 Şubat 1914'de başlayan “Serbest dersler” kadar ilgi çekmedi.

Tablo 40) Ulûm-u Şerîyye Şubesi ders programı (1913)³

Dersler	Süre (ay)
Tefsir-i Şerif	8
Hadis-i Şerif	8
İlm-i Ahlâk-ı Şerîyye ve Tasavvuf	6
Usul-U Fıkıh	8
Fıkıh	8
İlm-i Kelâm	8
Siyer-i Nebevi	2
Tarih-i Din-i İslâm ve Tarih-i Edyan	6
İlm-i Hilaf	4
Edebiyat-ı Arabiyye	6
Hikmet-i Teşrîî	2
Tarih-i İlm-i Fıkıh	2
Tarih-i İlm-i Kelâm	2
Garb Felsefesi	2
Felsefe ve Tarih-i Felsefe	6

Tablo 41) Ulûm-u Edebiyye Şubesi ders programı (1913)⁴

Dersler	Kaç Ay
Edebiyat-ı Türkiyye	6
Edebiyat-ı Arabiyye	6
Edebiyat-ı Farsiyye	6
Tarih-i Edebiyat-ı Türkiyye	6
Tarih-i Umûmî	8
Tarih-i Osmanî	6
Tarih-i Felsefe	6
Coğrafya	6
iktisat ve İlm-i İctimaî	4

¹ “Dârülfünunda konferanslar”, Sabah, 15 Ocak 1910.

² “Dârülfünunda gece dersleri”, Sabah, 20 Nisan 1911.

³ a.g.e. S.1-2

⁴ A.g.e. s.4.

Elsine (Fransızca, İngilizce, Almanca, Rusça)

Dârülfünun Umûm Müdürü Salih Zeki Bey'in girişimleriyle Dârülfünun salonunda kadınlara konferans mahiyetinde dersler veriliyordu. Yabancı kadınların da katıldığı bu derslerde ilk günlerde gayet fazla dinleyici bulunmuştur¹. Dârülfünun, Dârülmualimin-i Aliye hocaları ve bazı tanınmış bilgili kişilerin konferansçı olarak katıldığı bu dersler birkaç ay gayet canlı olarak devam etti. Server Bedii *“Garptan doğan güneşe, cansız, ruhsuz yüzlerimizi göstereceğiz, çare yok!... Garba bu kadar benzemiyerek yaşamak kabil değil”* derken²; Jön Türk gazetesi de, bu gelişimden fazla hayale düşmememin gerektiğini belirtiyor; *“Dershane açmak, tedrisat-ı âliye kadınlara açmak demek değildir.. Bu mühterizane ve müteredditane bir terakkidir”* diyordu³. Zaten derslerin başlamasıyla birlikte yayınlanan resmî tebliğde de derslere devam eden kadınların sınava tâbi tutulmayacakları, açıklandığı⁴. Ancak şu var ki, o zaman bütün basın, siyasî kuruluşlar ve idareciler bu derslerin açılıp devam ettirilmesinde ellerinden geleni yapmışlardır⁵.

Tablo 42) Fünûn Şubesi ders programı (1913)⁶

Dersler	Kaç Ay
Hendese-i Resmiye	2
Hendese-i Tahliliye	2
Cebr-i âla ve müselsat-i küreviye	2
Hikmet ve Riyazi Hikmet	6
Heyet-i Riyaziye	4
Mihanik	4
Hesab-ı Tefazulî ve Tamamî	4
Hesab-ı İhtimalî (Konferans şeklinde)	2
Taksim-i Arazi (Konferans şeklinde)	2
Tecrübi Hikmet	6
Nebatat-ı Umûmî	4
Hayvanat-ı Umûmî	4
İlm-i arz ve İlm-i maden	6
Kimyayı Madenî	2
Kimyayı Tahlilî	6

¹ İhsan Şerif, “Kadınlarmızda aşkı irfan”, İctihat, 3/92 (1329) S 2058-2061; 3/94(1329) S.2109-2110.

² Server Bedii, “Dârülfünunda kadınlarmız”, İctihat, 3/97(1330) S.2189-2190.

³ Jön Türk, 7 Şubat 1914.

⁴ M.S., “Hanımlar için Dârülfünunda ilk ders”, Sabah, 2 Şubat 1914

⁵ “Dârülfünunda dersler hakkında”. Sabah, 1 Şubat 1914

⁶ a.g.e. S.4-5

Kimyayı Uzvî	2
Kimyayı Hayatî	2
Fizyoloji	2

İsmayıl Hakkı (Baltucioğlu)'nun anlattığına göre, bu serbest ders sistemi ilk defa kendisinin ve Süleyman Paşazade Sami Bey'in fikri idi. Bunlar programı hazırlayıp Maarif Nazırına getirmişler, o da kabul ederek hocalara tezkireleri yazdırmıştı. Serbest derslerin programı aşağıdaki şekilde idi¹:

Yıl sonunda burada söz konusu olan derslerden sınavlar yapılmıştır. Başarılı olanlar, diğer öğrencilerle beraber 1915'de Bakanlığın açtığı İnas Dârülfünunu'na girmişlerdir.

1914'de düzenlenen “Serbest Dersler”in bir Kız Üniversitesi sayılıp sayılamayacağı tartışılabilir. Ama Seniha Nezahat Hanım'ın daha 1908'de önerdiği “İnas Dârülfünunu” aynı bu derslere benziyordu².Yazara göre bu Üniversitede karışık riyaî hesaplar, çeşitli hastalıklar öğretilmeyecekti. Basit sağlık bilgileri, ev idaresi, iktisat konularında ders değil, konferanslar verilecekti. Bu konferanslara kız okullarından diploma alanlar ve onlar kadar marifet sahibi olanlar girebileceklerdi. 1908'de istenen bu Dârülfünun, 1914'de Serbest derslerle büyük ölçüde gerçekleştirildi. “İnas Dârülmuaallimatı'nın bir şubesi olarak bir Kadın Üniversitesi açıldığı görülüyorsa da³, Dârülfünun binası içinde Kadın Üniversitesi 1915 yılında açılmıştır.

Ders	Konferansçı
Riyaziyat	Salih Zeki
Kozmografya ve Fizik	Sait Gelenbevî
Hukuk-u Nisvan	Mahmut Esat
Terbiye-i Bedeniye	Selim Sırrı
Tarih	İhsan Şerif
Hıfzıssıhha	Besim Ömer Paşa
Terbiye	İsmayıl Hakkı
El İşleri	Matmazel Kaufmayer

4.2.5.1.2. ULUM-U TİBBİYE ŞUBESİ

¹ Ergin, O.N, a.g.e. S.1554.

İçtihat, 3/94(1329) S. 2109.

² Seniha Nezahat, “Hanımlara mahsus bir Dârülfünun”, Aşşayan, 1/14(1324) S.419-426.

³ “İnas Dârülfünunu”, Sabah, 13 Ekim 1914.

İkinci Meşrûtiyet ilân edildiğinde bir askerî ve bir de sivil (mülkî) olmak üzere iki tıp okulu vardı. 1908 yılında Askerî Tıbbiye Mektebi'nde Hükümetin pek karışmadığı, askerlerin istediği bir idare kuruldu. Askerî Tıbbiye öğretmenleri toplanarak Kuleli Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye İdadisi'ni lağvetme karar aldılar. Sonra İstanbul'da iki ayn tıp okulunun bulunması gereksiz görüldü ve bunların “Dârülfünun Tıp Şubesi” adı altında birleştirilmelerine karar verildi. Bu birleştirme sırasında esaslı bir “temizlik” (tensikat) de yapılacaktı. O zaman pek çok tıp öğretmenleri arasında bütün İkinci Meşrûtiyet süresinde devam edecek bir düşmanlık başladı. Meselâ, saf Askerî Tıbbiye'de 185 öğretmen vardı. Yeni Tıp Şubesinin ise 27 öğretmenlik kadrosu tasarlanıyordu. Üstelik muktedir kişiler olmadığından “Muallimlik muavinliği” kadrosu kaldırılıyor, bunun yerine “Asistanlık” konuluyordu. Açıkta kalacağı anlaşılan öğretmenler bu kararlara şiddetle karşı çıktılar¹.

Askerî Tıbbiye'nin düzeltilmesinin oldukça zor olduğu anlaşıldıktan sonra sivil Tıbbiye'nin “Tıp Fakültesi” haline getirilmesi çalışmaları başladı. Bu, başarılı ve kurulan düzeni Maarif Nezareti kabul etti. Bakanlık ayrıca Askerî Tıbbiye'nin hemen lağvolunmamasını, iki okulun tam birleşmesinin beş yıl sonra yapılmasını kararlaştırdı. Buna rağmen Askerî Tıbbiye öğretmenleri gene bağırmaya başladılar. Çünkü Askerî Tıbbiye'de birçok öğretmene karşılık 250-300 öğrenci vardı. Sivil Tıbbiye ise 2000-3000 öğrenci yetiştiriyor ve Askeriye Öğretmenleri her iki okulda da öğretmenlik yapıp iki yerden de para alıyorlardı².

Bakanlık 1908'de Tıp Fakültesi uygulamasını şu şekilde yapmayı kararlaştırmıştı. Fakülteye 1909'dan itibaren resmî ve özel idadilerle, jimnaz ve lise derecesindeki okul mezunları sınavsız, bu derece öğretim gördüklerini iddia edenler de sınavla alınacaklardı. Yeni program birinci sınıflara uygulanacak, üst sınıflar eski programla öğretimlerine devam edeceklerdi. Bakanlık ayrıca, 1909'dan itibaren Almanya ve Fransa'ya beşer tıp ve üçer eczacılık öğrencisi göndermeyi de kararlaştırıyordu³.

Mekteb-i Mülkiye-i Tıbbiye 18 Kasım 1908'de “Tıp Fakültesi” adını alıp, başkanlığa da Müşir Cemil Paşa'yı seçtikten sonra⁴, Hükümet 1909 bütçesinde Askerî Tıbbiye ödeneğini yeni Tıp Fakültesi'ne aktardı. İki Tıbbiyenin birleştirilmesi yapılırken,

¹ Topuzlu, Dr.Cemil, İstibdat • Meşrûtiyet • Cumhuriyet Devrindeki 80 Yıllık Hatıralarım. İstanbul, 1951 S.91-92.

² Dr. Zühtü, “Mekteb-i Tıbbiye”, Tanın, 17 Kasım 1908.

³ “Dârülfünun Tıp Şubesi”, Tanin, 6 Eylül 1908.

“Dârülfünun-u Oamanî Tıp Fakültesi ve Eczacı Mektebine alınacak talebeler, Tanin, 26 Haziran 1909.

⁴ “Tıp Fakültesi”, Tanin, 19 Kasım 1908.

öğretmenlik kadrosunda pekçok tartışmalar oldu. Bu işi halletmekle tam yetkili Maarif Nazın Nail Bey, halledemeyince istifa etti. Çünkü bir dersin beş altı öğretmeni vardı. Bunların çoğu derse bile gelmeden maaş alıyordu. Yeni Bakan Emrullah Efendi, Lyon Tıp Fakültesi kadrosunu esas alarak 27 öğretmeni görevlendirdi. 120-130 öğretmen açıkta kaldı¹.

Bir süre sonra Fakülte öğretmenleri İstanbul'daki yazıhanelerine yetişemeyince, Fakülteyi Haydarpaşa'dan İstanbul'a nakletmek istediler.. Bu hususta çok büyük tartışmalar oldu. Araya öğrenciler de karıştırıldı. Tıbbî ve sosyal gerekçeler sıralandı. Bunların karşısında ülkenin ihtiyaçlarından söz edildi vs². Sonunda Tıp Fakültesi Haydarpaşa'da kaldı. Yeni bir takım âletler alınarak Fakülte modernleştirilmeye çalışıldı. Ancak Fakültede İkinci Meşrûtiyet süresince birlik içinde güzel bir öğretim yapılamadı. 1910 yılında uzun süre programsız öğretim yapıldı. Öğrenciler derslere girip girmemekte serbest bırakıldı. Sonra 21 Mayıs 1910'da öğretmenler kurulunun belirlediği bir program, öğretim yılı başından beri takip edilmiş gibi işleme konmaya ve öğrenciler sıkıştırılmaya başlandı³. İşe Bakanlık karıştı. Sonunda sorunlar uzun süre askıda kaldı.

Savaş yıllarında öğretim alabildiğine aksadı. Bütün İstanbul'un yaralı ve hastalarla dolup “taştığı bir dönemde Tıp Fakültesi'nde rahat bir öğrenim beklenemezdi. Fakülte dört ay kadar kapalı kaldıktan sonra 15 Mart 1913'de yeniden öğretime açıldı⁴.

1913'de yayınlanan İstanbul Dârülfünunu Talimatında ise muallim muavinliği (doçentlik) kadrosu yeniden kuruluyor, öğrencilerin son sınıf sınavlarını verdikten sonra 9 ay mülazemet (staj) çıkması ve bundan sonra rûs sınavlarına girebilmesine karar veriyordu⁵. Talimatname bu şubenin ders programını da kabaca belirtiyordu.

¹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 7 Mayıs 1327, S.3143-3150.

Rıza Tahsin, Mir'at Mekteb-i Tibbiye, Dersaadet 1326, S.115-118.

“Yeni Tıp Fakültesi Teşkilâtı ve Tarihçe-i Islâhat”, İkdâm, 5 Ocak 1909.

Dr. Kemal Cenap, “Mekâtib-i Tibbiye Meselesi”, Tanin, 10 Mart 1909.

M.N., “Tıp Fakültesi meselesi”, Yeni Tasvir-i Efkâr, 19 Kasım 1909.

² Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 7 Mayıs 1327, S.3151-3153.

Hikmet Refik, Tıp Fakültesi”, Yeni Tasvir-i Efkâr, 7 Eylül 1909.

³ “Tıp Fakültesi sedası emirlerinden”, İştirak, 14 (15 Mayıs 1326) S. 221-223.

⁴ Sabah 5 Mart 1913.

Tercüman-ı Hakikat, 16 Mart 1913.

⁵ Kaynak: Maarif-i Umûmiye Nezareti, İstanbul Dârülfünunu Talimat, s.2-4.

Tablo 43) Dârülfünun Ulûm-u Tıbbiye Şubesi ders programı (1913)

Dersler	Süre (Ay)
Hayvanat-ı Tıbbiye	3
Nebatat-ı Tıbbiye	3
Hikmet-i Tıbbiye ve Hayatiye	3
Kimyayı Gayri Uzvî	3
Kimyayı Uzvî ve Hayatî	3
Teşrih-i Tavsifi	3
Fizyoloji	3
İnsac ve Mebhas er-Resim	3
Teşrih-i Nahiyarî	2
Hıfzıssıha	3
Bakteriyoloji	3
Müfredat-ı Tıb ve Fenn-i İspençiyari	3
Emraz-ı Umûmiye	2
Ameliyat-ı Cerrahiye	1
Parazitoloji	1
Teşrih-i Marazı	4
Seririyat ve Emraz-ı Dahiliye	6
Seririyat-ı Akliye ve Asabiye	2
Seririyat-ı Ayniye	2
Seririyat-ı Cildiye ve Efrenciye	1
Seririyat-ı Ezniye ve Hançeriye	1
Seririyat ve Emraz-ı Hariciye	6
Seririyat-ı Veladiye	2
Seririyat-ı Nisaiye	1
Mebhas es-Sümum	1
Tıp Kânunu	2
Seririyat-ı Tedaviye ve Fenn-i Tedavi-i Tecrübî	2

1913 Talimatı, Dârülfünun Tıbbiye kısmında “Ebeler Tedrisatı” adıyla bir de Dershane açıldığını bildiriyordu. 18-35 yaş arasındaki okuma-yazma bilen ahlâklı kadınların alındığı bu sınıfın öğretimi iki yıl sürüyordu. Birinci yıl Muhtasar Teşrih, Fizyoloji, Karakteriyoloji, Muhtasar Emraz-ı Dahiliye ve Hariciye, Hıfzıssıhha ve Hastabakıcılık dersleri gösteriliyor; ikinci yıl ise teorik ve pratik ebelik öğretiliyordu¹. Tıp Fakültesinin doğum klinikleri 1910 yılında Kadırga’da kurulmuştu. Bu Klinikte (Seririyat) hem Fakülte öğrencileri hem de hastabakıcılık ve ebelik öğrencileri uygulama yapıyorlardı. İki yıllık kurumda birinci sınıfı başarıyla

Rıza Tahsin, a.g.e. S.125-126.

¹ Maarif-i Umûmiye Nezareti, İstanbul Dârülfünunu Talimat, S.4.

bitirenler isterlerse “hastabakıcı diploması” alabiliyorlardı. İkinci yılı da okurlarsa “ebelik diploması” alıyorlardı. Amerika'da uzmanlaşmış Bursa'lı Dervişyan Harun'un idaresindeki “Tıp Fakültesi Seririyato Veladiyesi”ne 1910 yılında 110 kişi alınmıştı. 64 kişi pirinci sınıfı başarıyla bitirmişti. 1911 yılında ise 48 öğrenci kabul edilmişti¹.

Şam Tıbbiyesi'nde de daha önce bir “Kâbîle Mektebi” açılıp kapanmıştı. Bu, 1914'de tekrar açıldı².

İstanbul Tıp Fakültesi'nden başka, doğrudan İstanbul Dârülfünunu'na bağlı bir de “Şam Tıbbiyesi” vardı. İkinci Abdülhamid'in Beyrut'taki Amerikan ve Fransız Tıp Mekteplerine karşı bir rakip olarak açtığı bu okul, kurulduğundan itibaren vazifesini tam olarak yapmıştır³. Şam Tıbbiyesi uzun süre bir evde kirada kalmış, İkinci Meşrûtiyet döneminde Şam Belediye Hastahanesinde birkaç pavyon eklenerek öğretime orada devam etmiştir⁴.

Ayrıca Meşrûtiyetin ilânından sonra Selanik'te de bir Tıbbiye Okulu kurulması hususunda pekçok çalışmalar yapılmış, hattâ Maliye Nezareti 15.000 liralık bir ödenek bile vermeyi kabul etmiş; ama okul kurulamamıştır⁵.

Dârülfünun Ulûm-u Tıbbiye Şubesine bağlı olan iki de yüksekokul vardı:

1- *Eczacılık Mekteb-i Âlisi*; Eczacılık öğretimi bizde, Tıp okullarına bağlı bir sınıf ve okul olarak gelişmiştir. 1909'da sivil Tıbbiye Kadırga'daki binalarından taşınınca Eczacı Mektebi burada kalmış, bir ara doğrudan doğruya Maarif Nezareti'ne bile bağlanmıştır⁶. Ama hemen geri Tıp Fakültesine bağlanmış, öğrencilerin askerliği meselesinden dolayı, yüksekokul sayılıp sayılamayacağı tartışılmıştır⁷. Dârülfünun Tıp Fakültesi Muallimler Meclisi 1910 yılında Eczacılık Mektebini yüksekokul saymış, Dişçilik'i saymamıştır⁸. Ancak daha sonra Dişçilik Mektctbiye beraber

¹ Bedri Kâmil, “Ziyaretler”, Sabah, 22 Temmuz 1911.

Öğrenci alma şartları: Sabah, 27 Temmuz 1911, 21 Temmuz 1912.

² “Fenn-i Velade tahsili”, Sabah, 10 Mart 1914.

³ Ergin, O., a.g.e. S.877-879.

Dr.Said Cemil, “Şam Mekteb-i Tıbbiyesi”; Yeni Tasvir-i Efkâr, 21 Temmuz 1909.

⁴ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 1 Temmuz 13.30, S. 720

⁵ “Selanik'te Tıbbiye Mektebi” Tanin, 15 Ağustos 1909.

⁶ “Eczacı Mektebi”, Sabah, 10 Mayıs 1911.

⁷ “Mekteb-i âli mi, değil mi”, Sabah, 6 Haziran 1911.

⁸ Sabah, 29 Mayıs 1910.

yüksekokuldan sayılmışlardır¹. Bu sırada okulun uygulanmayan resmî programı şu idi²:

1. sınıf: Hikmet, Nebatat, Kimyayı Gayrî Uzvi ve Tahülatı, Mebhasü's Sümum (Zehir konuları).
2. sınıf: Kimyayı Uzvi ve Tahlili, Bakteriyoloji, Hıfzıssıhha, İlm-i Hayvanat.
3. sınıf: Müfredat-ı Tıp, Mebhasü's-Sümum, Kimyayı İспенçiyari (Eczacılıkla ilgili) ve Tahlilî ve Hayatî, Farmakoloji, Fenn-i İспенçiyari.

1913'de yayınlanan Üniversite Talimatı'nda ise Okulun programı şu şekilde belirleniyordu³:

1. sınıf: Hikmet-i Tabiiye, Kimyayı Gayrî Uzvi, Nebatat
2. sınıf: Kimyayı Uzvi, Hayvanat, Bakteriyoloji, Hıfzıssıhha
3. sınıf: Fenn-i İспенçiyari, Kimyayı İспенçiyari ve' Tahlili, Kimyayı Hayatî, Müfredat-ı Tıp ve Mebhasü's-Sümum.

Okulun idaresi Dişçilik Okulu ile beraber olduğundan her ikisine de aynı şekilde öğrenci alınıyordu⁴: Sultaniye, Dârüşşafaka, yedi yıllık idadi ve bu düzeydeki özel okul mezunlarıyla bu derece bilgili olduklarını iddia edenler sınavla, tabip, eczacı, dişçi ve cerrah diploması olanlar da sınavsız alınacaklardı. Ancak tabipler okulun 3, eczacılar 2 ve dişçilerle cerrahlar da 1. sınıfına kaydolabileceklerdi.

2. *Dişçilik Mekteb-i Âlisi*: Sivil Tıbbiye'nin Tıp Fakültesi olarak Haydarpaşa'ya taşınmasıyla boşalan binalarda 1909 yılında kurulmuştu. İlk önce öğretim seviyesi gözetilmeden dişçilik öğrenmek isteyenler ve bir dişçinin yanında çırak olarak çalışanlar birinci sınıfa, “permili dişçiler” denilen, Tıp Mektebi'nden izinli dişçiler ikinci sınıfa alınmıştı. İlk yıllarda ciddî bir program uygulanmasına rağmen birinci sınıftaki 62 kişiden yalnız üçü, ikinci sınıftakilerden de 15'i başarılı olabildi⁵. O sırada Tıp Fakültesi Muallimler Meclisi kararınca Eczacılık Okulu yüksekokul sayılmasına rağmen, bu sayılmadı. Maarif Nezareti de bunu kabul edip gerekli

¹ Sabah, 23 Ağustos 1911.

Başbakanlık Arşivi, Babiâli Evrak Odası, no,-293676.

² Ergin, O., a.g.e., S.657.

³ Maarif-i Umûmiye Nezareti, İstanbul Dârülfünunu Talimat, S.6.

⁴ “Eczacı ve Dişçilik Mekteb-i Âlileri” Sabah, 23 Temmuz 1912.

⁵ Ergin, O., a.g.e. S.1506.

yerlere duyurdu¹. Daha sonra öğrenci alma şartları ve programı kesin olarak belirlendi ve okul kendini yüksekokul saymaya başladı. Bazı yerler (askerlik şubeleri) durumu Maarif Nezareti'ne sordular². Bakanlık da buraya idadi mezunlarının alındığına dayanarak yüksekokul sayılmasına karar verdi³.

Dışçılık Mekteb-i Âlisi'nin, 1913 Dârülfünun Talimatnamesi'ne göre ders programı şöyle idi⁴:

1. yıl: Hikmet-i Tabiiye, Kimyayı Gayri Uzvî, Nebatat, Fenn-i Ensice, Protez.
2. yıl: İlm-i Teşrih-i Umûmi ve Hususi, Emraz-ı Umûmiye, Ameliyat-ı Sinniyye (nazarî), Protez, Hayvanat, Kimyayı Uzvî, Seririyat-ı Mütenevvia-ı İsnan.
3. yıl: Fizyoloji-i Umûmî, Emraz-ı İsnan ve Femm, Ameliyat-ı Sinniyye (Amelî), Bakteriyoloji, Hıfzıssıhha-ı Umumi, Müfredat-ı Tıp, Hıfzıssıhha-i İsnan.

4.2.5.1.3. ULUMU HUKUKİYE ŞUBESİ

Hukuk Mektebi açıldığı zaman “Dârülfünun'un bir şubesi” olarak açılmıştı. Ancak Dârülfünun'un normal bir gelişme gösterememesi yüzünden İkinci Meşrûtiyet dönemine kadar bağımsız bir okul olarak devam etti⁵.

İkinci Meşrûtiyet ilân edildiği zaman bu okulda 263 öğrenci vardı. Ancak çok kısa bir zaman sonra öğrenci sayısı 2189'a çıktı. İlkokul öğretimi görmemiş olanlar bile okula “dinleyici” olarak kaydoldular. Bunlardan bazıları daha sonra aslî öğrenciler arasına alınmışlardır. Meşrûtiyetin ilânından hemen sonra okulun bir de geçici programı yapıldı.

1909 yılında Okul, Dârülfünun'a katıldı ve “Hukuk Fakültesi” adını aldı. Artık her gelen alınmamaya, 1908'de kaydolanlar sıkı bir sınavla elenmeye başladı. Öyle ki, 1909-1910 öğretim yılında Fakülte'nin öğrenci sayısı 1808'e düştü⁶. Fakülteye yüksekokul, Sultani, yedi yıllık idadi mezunları sınavsız; bunlar bulunmazsa, diğer

¹ “Dışçı Mektebi”, Sabah, 29 Mayıs 1910.

² “Mekteb-i Âli mi, değil mi?”, Sabah, 6 Haziran 1911

³ “Eczacı ve Dışçı Mektebi”, 23 Ağustos 1911.

Başbakanlık Arşivi, Babiâli Evrak Odası, No: 293676, 295217.

⁴ Maarif-i Umûmiye Nezareti, İstanbul Dârülfünunu Talimat, S.67

⁵ Ergin, O., a.g.e., S.1085-1116.

⁶ a.g.e., S. 1115.

isteklilerden yatılı idadi mektepleri programına göre yapılan sınavı başaranlar alınacaktı¹.

1909 yılındaki önemli elemeye rağmen Hukuk Fakültesi'nin dinleyici (sâmiin) öğrencileri gene de var oldu. Bu dinleyici topluluğuyla İhtiyat Sınıfı öğrencileri, o zamanki Askere Alma Kânunu dolayısıyla devamlı kabarma eğilimi gösteriyordu. İdare de çeşitli engellemelerle ve sınavlarla bunları elemeye çalışıyordu².

1911 yılında Osmanlı Devleti'ndeki bütün Hukuk okullarını boykota sürükleyen “doktora meselesi” ortaya çıktı. Abdülhamit devrinde Hukuk öğrencileri doktora sınavına tabi tutuluyorlardı. Meşrûtiyetin ilânından sonra bu faydasız görülerek kaldırıldı. Bir mebus, *“Hukuk Mektebine giriş sınavlarını da, çıkış sınavlarını da kaldırdılar. Bu Okulu kökünden mahvettiler”* diyordu³.

Abdülhamit döneminin doktora sınavlarında öğrenci okulu bitirince dört yıl boyunca okuduğu derslerden yeniden sınava giriyordu. Bu, öğrencilerin zihinlerini çok yıpratıyor, diye 1908 yılında kaldırıldı. Yerine “Tez imtihanı” konuldu. Sonra bu tez boşuna görüldüğünden kaldırıldı. Bakanlık doktora sınavlarını yeniden koydu. Yalnız Emrullah Efendi eski doktora sistemini tanımadı. Hukuk Fakültesi*’nden iki türlü mezuniyet koydu: Mülazemet rûusu (normal mezuniyet), müderrislik rûusu (doktora sınavına girerek mezuniyet). Doktora sınavı için bazı önemli dersler konacaktı. Ancak bu dersleri alanlar doktora sınavlarına girip mezun olacaklardı. Bu hususta İsmail Hakkı, Abdurrahman Şeref ve Emrullah Efendi'nin Maarif nazırı olduğu süre boyunca Hukuk okulları öğrencileriyle Bakanlık arasında şiddetli bir mücadele oldu.

Zaten Hukuk Okulu baştan beri yoğun bir düzensizliğin içinde bulunuyordu. 1910 yılında öğrenciler “Cemiyet-i Hususiye” adlı bir örgüt kurarak Okula yeni bir program yapmış, *“Bundan böyle Hukuk Mektebine Maarif Nezareti karışmasın”* diyerek Hukuk’ta bir nevi muhtariyet ilân etmişlerdi⁴.

Tablo 44) Mekteb-i Hukuk'un 1908 yılında yapılan geçici programı⁵

¹ “Mekteb-i Hukuk”, Tanin, 15 Eylül 1909.

² “Mekteb-i Hukuk Samiin talebesi”, Sabah, 4 Haziran 1910.

³ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 26 Mayıs 1326, S.2155.

⁴ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 26 Mayıs 1327, S.2153.

⁵ “Mekteb-i Hukukun Muvakkat Programı”, İkdam, 13 Ekim 1908.

“Dârülfünun ve Mekteb-i Hukuk muallimlerinin derslere göre isim listesi”, İkdam, 21 Ekim 1908.

DERSLER	I	II	III	IV
Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye	4	4	-	-
Hukuk-u Düvel	2	2		
Hukuk-u idare	2	2		
İlm-i İktisat	2	1	1	-
İlm-i Hukuk-u Ceza	3	-	-	-
Mukaddeme-i İlm-i Hukuk	1	-		
Hukuk-u Esasiye	1	1		-
Vesaya ve Feraiz	-	1	-	-
Kitatü'n-Nikah	-	1		-
Usul-ü Muhakeme-i Cezaiye	-	3	-	-
Usul-ü Muhakeme-i Hukukiye	-	-	3	-
Ticaret-i Berriye	-	-	-	2 -
Ticaret-i Bahriye	-	-	-	2
Usul-ü Fıkıh	-	-	1	2
Hukuk-u Hüsusiye-i Düvel	-	-	2	-
Hukuk-u Şahsiye-i Düvel	-	-	-	-
Kavanin-i Mâliye-i Osmaniye	-		1	1
Usul-ü Ceza	-	-	-	1
Sekk-i Adlî	-	-	-	2
Arazi Kânunu	-	-	-	2
Ahkâm-ı Evkaf	-	-	-	1
Tarih-i Hukuk-u Osmaniye	-	-	-	1
Toplam	15	15	14	14

1911'de ise doktora sorunu Meclisle aktarılmış, Meclis-i Mebusan Encümen-i Hususisi, Hukukta doktora gerek olmadığına karar vermiş, Nazır İsmail Hakkı Bey ise bunda ısrar etmişti¹. Yeni Bakan A. Şeref Bey nezdinde yapılan girişimler bir sonuç vermeyince İstanbul, Selanik, Konya ve Bağdad Hukuk Mektebi öğrencileri ayaklandılar, okulları terketteler, çeşitli gösteriler yaptılar, akla gelebilecek her yere başvurdular². Bakanlık da bu arada sert bir mücadeleye girişti. Öğrenciler, doktora yerine bir “Tatbikat Mektebi” açılmasını istiyorlardı. Bakanlığın bunu kabul etmemesi üzerine öğrenciler yumuşayarak yeni istekler hazırladılar. Bunlar; doktoranın bazı derslerden ve seçmeli olması, doktorayı verecek öğrencilerin dördüncü yıl sınavlarına zorunlu tutulmaması, doktoralarına bazı imtiyazlar verilmesi, avukatlık yapmak isteyenlere dördüncü sınıftan itibaren izin verilmesi v.s. idi.

¹ “Doktora meselesi”. Sabah, 13 Mayıs 1911.

² Sabah, 7,8,9,10,11,12,15 Nisan 1911.

Sorun, bütçe görüşmeleri sırasında da Meclis'te uzun uzun tartışıldı¹. Ancak kesin bir sonuca ulaşılamadı. Bakanlığın Hukuk Mektebi'nde yapmak istediği bazı iyileştirmeler de başarılı olamadı. 1911'de, İzmir'de öğrencileri doktora sınavına hazırlamak için bir “Dershane-i Hukuk” kurulmak islendi. Şûrayı Devlet'ten bu hususta olumlu bir karar da çıkmasına en kurulamadı².

1913 Dârülfünun Talimatnamesi'nde, Ulûm-u Hukukiye Şubesi'nin takımlar üzere öğretim yapması kararlaştırılıyor; Hukuk-u Ceza, Hukuk-u Düvel, Ulûm-u Fıkhiye, Ulûm-u İdariye ve İktisadiye takımlarıyla şu programın uygulanması isteniyordu³.

Tablo 45) Ulûm-u Hukukiye Şubesi'nin programı

Dersler	Süre (ay)
İktisat ve Mâliye	2
Hukuk-u Düvel	4
Hukuk-u İdare	4
Hukuk-u Esasiye	2
Mecelle	8
Usul-ü Muhakemat-ı Cezaiye	2
Kânûn-u Ceza	2
Vesaya ve Feraiz	2
Ticaret-i Berriye	4
Nikah	2
Usul-ü Muhakemat-ı Hukukiye ve İcra	2
Uhud	2
Usul-ü Fıkıh	4
Tatbikat-ı Hukukiye	2
Ticaret-i Bahriye	2
Hukuk-u Tasarrufiye-i Arazi ve Evkaf	2
Tatbikat-ı Cezaiye	2

1913 yılı sonlarında yapılan bir programda da Mekteb-i Hukuk'a yeni olarak Felsefe-i Hukuk, Mukayese-i Kavanin, Roma Hukuku, Tarih-i Hukuk, Hukuk-u Amme ve Tıp Kânûnu dersleri ekleniyordu. Ayrıca birinci yılda fazladan beş saat Fransızca okutulması kararlaştırılıyordu⁴.

Taşra Hukuk Okulları: Abdülhamid'in yükseköğretimi vilâyetlere yayma politikasının bir sonucu olarak 1907 yılında Bağdat, Konya ve Selanik'e birer Hukuk

¹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 26 Mayıs 1326, S.2142-2156.

² “Yeni bir Mekteb-i Hukuk”, Sabah, 27 Mayıs 1911

³ Kaynak: Maarif-i Umumiye Nezareti, İstanbul Dârülfünunu Talimat, S.2.

⁴ “Mekteb-i Hukuk Programları”, Sabah, 3 Aralık 1913.

Mektebi açılmıştı. Meşrûtiyetin ilânından sonra gerek basında gerek Meclis'te bu okullara karşı bir tepki başladı. Bunların kapatılmaları istendi¹; ama bunlar kapatılamadı. Doğrudan Dârülfünun'a bağlı birer okul olarak çalışmalarına devam ettiler. Ancak Balkan bozgunu dolayısıyla Selanik Hukuk Mektebi dağıldı. Bu Okulun önce İzmir'de kurulması düşünüldü². Ancak Bakanlık daha sonra bu okulun Beyrut'a açılmasını kararlaştırdı³ ve okul 1913 Ekiminde Beyrut'ta açıldı⁴.

4.2.5.1.4. DÂRÜLFÜNUN İHTİYAT SINIFI

İkinci Meşrûtiyetin ilânından sonra, o zaman çok ilginç ve “ilerisi aydınlık” bir meslek sağlayan Hukuk Mektebi'ne çok büyük bir “öğrenci” akını oldu. Gerek öğrenci gerek dinleyici olarak 400-500 kişilik okula 1500-2000 kişi kaydoldu. Bu, ilk başlarda hoş görülmeye çalışıldı. Ancak daha sonra bu işin böyle yürümeyeceği anlaşıldığından, çeşitli tedbirler alındı. Sınavlarla alabildiğine elemeler yapıldı. Bakanlık, Hukuk Fakültesi'ne gireceklerin idadi mezunu olmaları şartını getirdi. Bunun üzerine pek çok öğrenci Bakanlığa şikâyetle geldi. İkinci Abdülhamit döneminde okuyamadıklarından, yükseköğrenim haklarının ellerinden alınmamasından bahsettiler. O zamanki Bakan Emrullah Efendi de idadi öğretimi olmayanlar ve medrese mezunları için Üniversiteye hazırlık sınıfı (“İhtiyat sınıfı”) açtı⁵.

Özellikle Meclis'teki tartışmalar sırasında Maarif Nazırlığı yapmış kişilerin verdikleri bilgilere göre “İhtiyat Sınıfı” başlangıçta bir yıl olarak düşünülmüştü. Emrullah Efendi bu bir yılın yetmeyeceğini anlayınca, iki yıla çıkarmıştı⁶. Üstelik bu sınıf başlangıçta yalnız medrese çıkışlıların Üniversiteye hazırlanması görevini yüklenmişken, daha sonra yaşları ilerlemiş beş yıllık idadi mezunları, yedi yıllık idadiyi bitiremeden ayrılmak zorunda kalanlar, İstanbul'da bazı meslek okullarına devam eden öğrenciler, Hukuk Fakültesi'ne “dinleyici” sıfatıyla kaydolup, yapılan eleme sınavlarını başaramıyanlar, öğretimi belirsiz kişiler, sanatkârlar v.s. hep bu sınıfa kaydolmuşlardır. İlk yıl 1500'den fazla başvuran olmuş ki, bunların 1000'den fazlası medrese çıkışlılar imiş. Girişte bunları Arapça, Kitabet ve Hesap sınavlarına

¹ Tanin, 31 Aralık 1908.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi. 26 Mayıs 1326, S.2152.

² “İzmir'de Mekteb-i Hukuk”, Sabah, 30 Mart 1913

³ “Mekteb-i Hukuk”, Sabah, 15 Mayıs 1913.

“Selanik Mektebi Hukuku”, Tercüman-ı Hakikat, 20 Mayıs 1913.

⁴ “Beyrut Hukuk Mektebi”, Sabah, 22 Ekim 1913.

⁵ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 26 Mayıs 1326, S 21422143.

⁶ Türkiye, 21 Kasım 1910 (Önce “Hukuk Mektebi ihtiyat Sınıfı” olarak geçiyordu).

alıp, başarıları bu sınıfa kaydetme şartı konmuştu. Hattâ Arapça sınavı bir çeşit baraj gibi de tutulmuş ve böylece sivillerin çoğu alınmamıştı. Bir gazetenin yazdığına göre başvuranların ancak 500 kadarının sınavı yapılabiliyordu. Sınavsız alınanlar da olmuştu¹. Abdurrahman Şeref Bey'in verdiği bilgiye göre ilk yıl bu sınıfa 860 kadar adam kaydedilmişti².

İhtiyat sınıfları tâ baştan itibaren eleştirileri üzerine çekmiştir. Özellikle Meclis'te, sırf bu yüzden Maarif Nâzırlarıyla Meclis arasında güvenoyu istemeye kadar giden tartışmalar olmuştur. Bu sınıflara karşı çıkanlar Üniversiteye girmek için mutlaka yedi yıllık idadi çıkışlı olmanın şart olduğunu, okul kaçkınları için Bakanlığın para harcamamasını istiyorlardı. Onlara göre Emrullah Efendi teorik, felsefî esaslar üzerinde duruyordu; acemi ve tecrübesiz idi. Medrese çıkışlılar da Üniversiteye gitmek istiyorlarsa idadilere gitsinler. Yaşlılar için de ayrı bir idadi kurulsun. Boşo Efendi, “*yaptığınızı, Avrupa Üniversiteleri duyamasın*”, diyordu³. İhtiyat sınıflarına karşı çıkan bir başka grup da medrese çıkışlılar ve onların Meclis'teki temsilcileri idi. Bunlar da İhtiyat sınıflarının iki yıl olmasını çok uzun buluyorlar, hattâ gereksiz görüyorlardı. İcazeti alan medrese çıkışlıların iki-üç ayda Üniversite sınavlarına hazırlanabileceklerini söylüyor, bunların doğrudan giriş sınavlarına alınmasını istiyorlardı⁴.

Bunlara karşılık, Maarif Nazırlığı yapmış olan Emrullah Efendi, İsmail Hakkı (Babanzâde) ve Abdurrahman Şeref Bey'ler bu sınıfları savunmuşlar; hem de iki yıl olmasında direnmişlerdir.

Emrullah Efendi, İhtiyat Sınıflarını idadilerden daha yararlı bulduğunu belirtiyor, bu sınıfların Avrupa'daki “*cours d'adulte*”lere benzediğini söylüyordu. Bu İhtiyat Sınıflarında herkes gelip okuyabilirdi. Ancak bu sınıfların sınavları çok sıkı tutulmalıydı. Emrullah Efendi “*Fakülte demek, ihtiyar, serbestlik demektir*” diyordu. Üniversite'nin kapısı herkese açıktır. Bu sınıflanıl hatası varsa düzeltilir, ama ortadan kaldırılamaz. Aslında Hazırlık Sınıflarını bütün herkese koymalıdır. Çünkü “*bizde idadilerden mezun olmak yolsuzdur*”, idadiler yükseköğretim için

¹ “Dârülfünun İhtiyat Sınıfı”, Türkiye, 15 Teşrinievvel 1326(23 Ekim 1910).

² Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi , 2 Teşrinisani 1327, S.327.

³ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 27 Mayıs 1326, S.2157-2158.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 2 Teşrinisani 1327, S.332.

⁴ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 27 Mayıs 1326, S.2159.

temel bilgileri veremiyorlar. Ortaöğretim kemâle ulaşınca kadar “mahreç sınıflarına muhtacız”. Yükseköğretim herkesin hakkıdır¹.

Hazırlık sınıfları hakkında 1911 yılının bütçe görüşmeleri sırasında çok sert tartışmalar olurken, iki yıl fazla görüldü ve ödeneği bir yıla indirildi. Bunun üzerine Meclis-i Maarif birden ikiye geçemeyenlerin ve ikinci sınıfı bitirip de Üniversiteye kaydolamayanların kayıtlarını silmeye karar verdi². Daha sonra Maarif Nezareti'nin Dârülfünun'a yazdığı bir yazıya göre, İhtiyat Sınıfında başarısız olan öğrenciler arasında medrese öğrencileri varsa, bunlar bir kere daha Arapça sınavından geçirilerek Ulûm-u Aliye-i Diniye Şubesi derslerini anlamaya yetmeyenler tekrar idadilere geri yollanacaktı³. Meclis-i Maarif 7 Eylül 1911'de aldığı bir kararla, bu yıl sonunda İhtiyat Sınıfından çıkanların Hukuk, Edebiyat ve Ulûm-u Âliye-i Diniye şubelerine kabul edilmesini Dârülfünun'a duyurdu. Ancak Hukuk Fakültesi bunu kabul etmeyerek, İhtiyat Sınıfı 1. yılı çıkışlıların bir yıl daha okumalarını istedi⁴. Bundan sonra İhtiyat Sınıfı öğrencileri “ayaklandılar”. İhtiyat sınıfında bir yıl okuyup mezun olan kişinin Dârülfünun'un bütün şubelerine alınmasını istediler. “Meclis-i Mebusan kararına nasıl karşı gelinir”, dediler ve sorunu Meclis'e çıkardılar. Bu arada Maarif Nezareti de 21 Ekim 1911 tarihli tezkiresinde, elindeki bir yıllık İhtiyat Sınıfı ödeneğiyle bu sınıfların ikinci yılını açtığını, birinci yılı ödenek olmadığından açmadığını belirtiyordu. Bunu yaparken de Meclis-i Maarifin “bir senede tahsil-i idadinin ikmalî mümkün olamaz” kararına dayandığını belirtiyordu. Tezkire ikinci yıla devamın şart olduğunu, bir haftaya kadar devam etmeyenlerin kayıtlarının silineceğini belirttikten sonra İhtiyat Sınıflarının lağvedilmesi ihtimalinden de bahsediyordu⁵.

İhtiyat sınıfı birinci yıl çıkışlıların Hukuk Mektebi'ne alınmamaları üzerine, öğrencilerin başvurusunu Meclis-i Mebusan Arzuhal Encümeni kabul etti⁶. Sorun Meclis'e geldiğinde ise Maarif Nâzırı Abdurrahman Şeref Bey, geçen yıl bütçe tartışmaları sırasında bunların bir yıl olmasını bilmeden kabul ettiğini, oysa bunların programlarının iki yıla göre ayarlanmış olduğunu, öğrencilerin bu hususta hiçbir başvurularını kabul etmediğini ve iki yıl okumaları gerektiğini söylediğini, bunun üzerine de öğrencilerin sorunu Meclis'e getirdiklerini söyledi. Bu arada

¹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 27 Mayıs 1326, S- 2158 -2159.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 2 Teşrinisani 1327, S.329-330.

² “Tedrisat-ı âliye”, Sabah, 12 Haziran 1911.

³ “Dârülfünun”, Sabah, 14 Temmuz 1911.

⁴ M.S., “Maarif Nâzırı ittihat istiyor. Bir sene mi, iki sene mi?”, Sabah, 18 Kasım 1911.

⁵ “Dârülfünun ihtiyat Sınıfı”, Sabah, 22 Ekim 1911.

⁶ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 1 Teşrinisani 1327, S.266.

İsmail Hakkı Bey de, kendi Bakanlığı sırasında bunun iki yıl olması gerektiğini anladığını belirtti¹. Emrullah Efendi ise, bu konuda yeni bir Nizamname yapmak gerektiğini ve bu sınıflara yalnız medrese çıkışlıları alarak, eskileri de sıkı bir sınavdan geçirerek sorunun çözülmesini teklif etti².

Meclis daha sonra Arzuhal Encümeninin mazbatasını kabul etti³. Bakan ise bu karan uygulamayacağını belirtti ve öğrencilerin bir yıl daha okumalarını istedi.

Meclis'in 18 Kasım 1911 tarihinde yaptığı oturumda ise Bakan, eğitim işlerini Mâlîye Encümeninin idare edemeyeceğini, bu İhtiyat Sınıflarını Bağdad ve Konya'ya da açmak için çalışmalar yaptığını, İhtiyat Sınıfının iki yıl olarak kabul edilmemesi halinde istifa edeceğini bildirerek, güvenoyu istedi. Bu arada tartışmalar bir genel eğitim sorunu haline getirildi. Okullarda namaz kılma zorunluluğundan, Mekteb-i Sultani tatilinin niçin Pazar günü olduğuna kadar her şey tartışıldı. Sonunda Bakanın desteklenmesini ve İhtiyat Sınıfının iki yıl olmasını isteyen Genç Mebusu Mehmet Emin Efendi'nin önergesi kabul edildi⁴.

Buna rağmen İhtiyat Sınıfı lağvedildi ve yeni öğrenci kaydedilmedi. Ancak bunun bıraktığı sorunlar bir süre daha Bakanlığı uğraştırdı⁵.

İkinci Meşrûtiyet döneminde Osmanlı Devleti'nin bir tek Dârülfünun'u vardı. 1910 yılında, Beyrut'ta bir Dârülfünun kurmak için pek çok çalışmalar yapıldı⁶, ama kurulamadı. 1913 yılında da Maarif Nezareti Hicaz'a bir Dârülfünun kurulmasını kararlaştırmış, çeşitli çalışmalar yapmış⁷, ancak bu da başarılamamıştır.

4.2.5.1.5. Dârülfünun hakkında sayısal bilgiler

Dârülfünun bölümleri arasında en çok öğrencisi olan Hukuk Mektebi idi Burası 1911'de 2800 öğrenciye, 1913'de 2841, 1914'de de 2201 öğrenciye sahipti⁸.

¹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 2 Teşrinisani 1327, S.327.

² a.g e. S.329-330.

³ a.g.e. S.330-338.

⁴ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 5 Teşrinisani 1327, S.341-364.

⁵ Bazı belgeler: Başbakanlık Arşivi. Bâbîâli Evrak Odası: 294215, 295425, 306476.

“Ders Vekâleti'nin muamele-i nâlâyıkası”, Hedef, 16 Mart 1912.

⁶ “Beyrut'ta Dârülfünun”, Sabah, 8 Ocak 1910.

Bu çalışmalar 1913'de bile devam ediyordu. Başbakanlık Arşivi Bâbîâli Evrak Odası. 313863.

⁷ “Hicaz Dârülfünunu”, Sabah, 29, Ağustos 1913.

⁸ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 29 Kânunuevvel 1326, S.663.

Maarif-i Umûmiye Nezareti İhsaiyat Kalemî,... İhsaiyat Mecmuası, S.74-75.

Eberhard, Otto, Bildungsweasen und Schulreiform in der neuen Türkei, Dresden

Mezunları da bu derecede çoktu. 1909'da 189¹, 1913'de 506, 1914'de de 189 kişi mezun olmuştur. Bu rakamlara taşra Hukuk Okulları sayıları da eklenirse Osmanlı Devleti'nde hukuk öğretiminin genişliği iyi anlaşılır.

Diğer şubelerin mezunları ise az idi. Meselâ 1911 yılında Ulûm-u Aliye-i Diniye Şubesinden 11, Edebiyat Şubesinden de 44 kişi mezun olmuştu². 1913 yılında ise Seriye 54, Edebiye 30, Tabiiye 3, Riyaziyat 1, Tıp, Eczacı, Dişçi ve Şam Tıbbiyesi de 146 mezun vermişti³.

Dârülfünun'un 1914 yılındaki durumu da sayılarla şu şekilde gösterilebilir. Dârülfünun'un çeşitli şubelerinde 3019 öğrenci ve 93 öğretim elemanı vardı. Konya Hukuk Mektebi'nin 113 öğrenci ve 8 hocası; Beyrut Hukuk Mektebi'nin 65 öğrenci ve 14 hocası; Tıp Fakültesi'nin 592 öğrenci ve 89 hocası, Şam Tıbbiyesi'nin 54 öğrenci ve 15 hocası vardı. Eczacı ve Dişçilik yüksekokullarında da toplam 435 öğrenci ve 19 hoca görev yapıyordu.

4.2.5.2. DİĞER YÜKSEK OKULLAR

4.2.5.2.1. MEKTEB-İ MÜLKİYE

İkinci Meşrûtiyetin ilânından sonra Mülkiye'de ilk olarak Müdür değiştirilmiş, ondan sonra da okula girişteki müsabaka sınavları kaldırılmıştı⁴. Öyle ki, ikinci Abdülhamit döneminde konan bu sınavlarla okula her yıl en fazla 40 kişi alınırken, bu sınavların kaldırılmasıyla 413 kişi birden alınmıştı⁵. Bu arada okulun adı da "Mülkiye-i Şâhâne"den "Mekteb-i Mülkiye"ye çevrildi. Müdür Celâl Bey de 1913 yılına kadar yürürlükte kalacak olan bir program hazırlayıp uygulamaya başladı. Değişen derslerle beraber eski öğretmenlerin de çoğu değişti⁶.

Okul 31 Mart olayları sonrasına kadar tamamen bir siyaset merkezi olmuş, öğretmenlerin nutuklarına "Mekteb-i Mülkiye Mezunları İttihat ve Teavün

1916. S.23'de rakamlar biraz farklıdır.

Şehremaneti, 1330 Senesi İstanbul Belediyesi İhsaiyat Mecmuası, Dersaadet 1331, S.126'da da keza.

¹ Tanin, 9 Eylül 1909.

² Sabah, 14,15 Ağustos 1911.

³ Maarif-i Umûmiye Nezareti İhsaiyat Kalemî, ... İhsaiyat Mecmuası, S.74-75.

⁴ Ali Kemal, "Mekteb-i Mülkiye", İkdâm, 7 Eylül 1908.

⁵ Çankaya, A.H., Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler I, Ankara 1954, S.82-84.

⁶ a.g.e. S.86-87.

Cemiyeti'nin çalışmaları da katılmıştır. Okul, ancak 31 Mart olaylarının yatıştırılmasından sonra normal düzenine girdi.

1909-1910 öğretim yılı başlarında Mülkiye'nin Dârülfünun'a bağlanıp bağlanmaması hususunda iki grup çekişti. Sonunda Okul, Dârülfünun'un bir şubesi haline getirildi. Bu, okulun disiplinini tamamen ortadan kaldırdı. Bu arada okulu, Paris "Ecole des Sciences Politique et Morales" okulunu örnek alarak yeniden düzenlemek isteyen grup faaliyetlerine devam etti. Meclis'teki bütçe tartışmaları sırasında okulun siyasî, mâlî ve mülkî olmak üzere üç şubeye ayrılması önerildi. Bir başka grup da Mülkiye ve Hukuk Mekteplerini birleştirmeyi teklif etti¹.

Tablo 46) Mekteb-i Mülkiye programı (1908)²

Dersler	1.yıl	2.yıl	3.yıl
Hikmet-i Hukuk-u İslâm iye	2	2	2
Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye	1	1	1
Usul-ü İdare	2	2	2
İlm-i İktisat	2	1	1
Usul-ü Mâliye	2	2	2
Edebiyat-ı Osmaniye	-	1	1
Hukuk-u Düvel	-	2	2
Hukuk-u Hususiye-i Düvel	-	1	1
Düvel-i Selâse Kânûn-u Esasileri Tarihi	1	-	-
Devlet-i Osmaniye Tarih-i Siyâsi ve İdarisi	1	1	1
Tarih-i Siyâsî	2	1	1
Kavanin-i Ticariye	-	2	-
Kavanin-i Araziye	-	1	-
Hukuk-u Esasiye ve Umûmiye	2	2	-
Coğrafyayı İktisadî	2	-	-
Etnografya	2	-	-
İstatistik	1	-	-
Fransızca Mükatebât-i Düveliye	-	-	2
Mükatebât-ı Resmiye	-	-	1
Elsine (Arapça, Fransızca, Almanca, İngilizce)	6	-	5
Toplam	26	24	22

Okulun eskiden olduğu gibi gene bağımsız olarak Maarif Nezareti'ne bağlanmasını isteyenler, aynı zamanda Okulun yatılılığının da geri verilmesini istiyorlardı. Emrullah Efendi de bunlara karşı, yüksekokulların yatılı olamayacağını, Mülkiye'nin

¹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 26 Mayıs 1326, S.2154.

² İkdâm, 6 Kasım 1908. Çankaya, Ali, a.g e. S.85-86

yatılılığının bu yüzden kaldırıldığını belirtiyor, bağımsız olduğunu, ancak Dârülfünun'la bazı bina karışıklıklarının bulunduğunu belirtiyordu. Mülkiye Müdürünün aynı zamanda Dârülfünun Müdürü olması da iki kurum arasında bir başka karışık nokta idi¹.

Emrullah Efendi'nin Mülkiye'yi, *Ecole des Sciences Politiques et Morales*'in beş şubesinden üçünü alarak yeniden düzenleme tasarıları ancak 1913 yılında gerçekleştirilebildi.

Okulun kuruluş sistemi ve programı hususunda ta başlangıçtan ben öğrencilerinin de bazı istek ve tasarıları vardı. Okul, hâlâ 1893 tarihli Yönetmeliğe göre idare ediliyordu.

1912 yılında Okula gene ikinci Abdülhamit döneminde olduğu gibi Sultaniye, yedi yıllık idadiye ve dengi okul çıkışlılardan 40 kişinin alınacağı açıklandı². Oysa 1911 yılında Okula 100 kişi alınıyor, ancak Okuldan çıkarken dereceye giren ilk 40 kişi "Mekteb-i Mülkiye Nizamnamesi"nden yararlanacaktı³. Nizamnamenin "mezunların maaş ve terfileri" hakkındaki maddesi de İkinci Meşrûtiyet döneminde değiştirilmişti⁴.

1912 yılında Mülkiye'nin Paris'teki Siyasal Bilimler Okulu örneğinde şubelere ayrılması gene revaç bulmaya başladı. Bu işle önce Dâhiliye Nezaretine ilgilendi⁵. Sonra 1913 Ekiminde Dâhiliye, Hariciye ve Maarif Nezaretleri arasında, okulun programlarının ıslah edilmesi için üç kişilik bir Komisyon kuruldu⁶. Komisyon Kasım ayında bir rapor hazırlayıp ilgili yerlere sundu. Bu rapora göre okula bir yıl daha ekleniyor, dört sınıf oluyordu. Bunun ilk iki yılı ortak olarak okunacak, 3 ve 4. yıllarda ise siyasî, mâlî ve idarî şubelere ayrılacaklardı. Rapor, ayrıca Okulun tekrar yatılı olması gerektiğini de belirtiyordu⁷.

Bakanlık bu Raporda belirtilen hususları hemen uygulamaya başladı. Okul tekrar yatılı hale getirilerek Dârülfünun binasından ayrıldı. Yeni sınıf sistemlerine göre ilk iki yıl ortak, son iki yıl da üç şubeye göre ayrıntılı ders programları yapıldı⁸.

¹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi , 27 Mayıs 1326, S.2161-2164.

² "Mekteb-i Mülkiye-i Şahaneye Kabul Şeraiti", Sabah, 2 Mayıs 1912, 20 Temmuz 1912.

³ Sabah, 10 Mayıs 1911.

⁴ Takvim-i Vekayi, 21 Eylül 1326.

⁵ Ahmet Agayef, "Mekteb-i Mülkiye", Tercüman-ı Hakikat, 11 Temmuz 1912.

⁶ "Mekteb-i Mülkiye Programları", Sabah, 15 Ekim 1913.

⁷ "Mülkiye Mektebi", Sabah, 7 Kasım 1913.

⁸ Programlar: Çankaya, Ali. a.g.e. S.93-95.

Hükümet, Okulun yatılılığı hakkındaki yasa tasarısını, yatılılık uygulamasına başladıktan 5-6 ay sonra Meclise sundu. Mecliste çok uzun tartışmalar oldu¹. Bu arada Okulun lağvı ve tekrar Dârülfünuna bağlanması bile teklif edildi. Meclis genellikle “leylî”liğe karşı idi, ama Okul Müdürü oylama yaptırmadan meseleyi kapattırdı². Ne var ki Okul 1915 yılında Mecliste kapatılmasını isteyenlerce kapatırıldı³.

Okulun normal öğrenci sayısı, İkinci Meşrûtiyet döneminde büyük dalgalanmalara uğradı. Baştan sınavsız olarak 400'den fazla öğrenci alınması, sonra sınavla 100 öğrenci alınması gibi sıçramalardan sonra 1912'de tekrar 40 öğrenci alınmaya başlanmıştı. Okuldan 1909 yılında 44 kişi mezun olurken⁴, 1911 yılında 219 kişi mezun oluyordu⁵. Mezunların sayısı 1912 yılında 27'ye düşüyordu⁶. Bundan sonra sonra Okulun öğrenci sayısı gene normal seviyeye inmiştir. 1913'de 163, 1914'de de 102 öğrenci vardı. Okuldan mezun olanlar ise 1913'de 45, 1914'de ise 41 idi⁷.

4.2.5.2.2. MÜHENDİS MEKTEBİ

Mühendis Mektebi, 1884'de açılan “Hendese-i Mülkiye Mektebi”nin İkinci Meşrûtiyet dönemindeki devamıdır.

İkinci Meşrûtiyet ilân edildiğinde Hendese-i Mülkiye Mektebi, Mühendishane-i Berrî-i Hümayûn'a bağlı olarak, askerî bir yönetim altındaydı⁸. Okulun havası ve gıdası çok bozuktu. Ticaret ve Nafia Nezareti, Bakanlar Kuruluna verdiği bir tasarıda bu Okulun kendisine bağlanmasını istiyordu⁹. Bakanlar Kurulu bu öneriyi kabul etti ve Okulun adını da -Avrupa'da olduğu gibi- “Mühendis Mektebi” olarak değiştirdi¹⁰. Bu irade-i seniyyeye rağmen Okul, 1909 yılında da askerî okullar

¹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 5 Haziran 1330, S. 298-302; 6 Haziran 1330, S.307-327.

² M.S., “Mekteb-i Mülkiye ve Leylî Mektepler”, Sabah, 21 Haziran 1914.

³ Çankaya, Ali, ag.e., S. 150.

⁴ Tanin, 22 Ağustos 1909.

⁵ Sabah, 29 Temmuz 1911, 14 Ağustos 1911.

⁶ Hakk, 19 Temmuz 1912.

⁷ Maarif-i Umûmiye Nezareti İhsaiyat Kalemî, ...İhsaiyat Mecmuası, S 74-78.

⁸ Ergin, O., ag.e. S, 1151-1161.

⁹ “Hendese-i Mülkiye Mektebi”, Tanin, 12 Kasım 1908.

¹⁰ “Hendese-i Mülkiye Mektebi'nin Tophane Nezareti'nden Nafia Nezareti'ne ilhakı Hakkında irade-i Seniye”, Düstur, cilt I (ikinci tertib), S.104-105.

“Hendese-i Mülkiye Mektebi”, Tanin, 2 Aralık 1908

statüsünde kaldı. Okula alınacak 30 öğrencinin yarışma sınavları askerî okullarla beraber yapıldı¹. Zaten öğretmenlerin çoğu da askerlerdendi².

Okul 1910 yılında tamamen Nafia Nezareti'ne bağlanmış ve eski binası çok kötü olduğundan; derhal yeni bir bina aranmaya başlanmıştır³. Ancak Okulun yatılı olması, bina sorununu uzun zaman çözememesine neden olmuştur. Bu arada, makine mühendisleri ihtiyacını karşılamak için bu Okulda bir Makine Mühendisliği Şubesi açma çabaları başlamıştır⁴. Okulun üç sınıfı idadi, kalan 4 sınıfı da yüksek derecede idi. Genellikle inşaat üzerinde duran Okulda 1910 yılında 170 öğrenci vardı⁵. Gene 1910 yılında. Okul gündüzlü hale getirildi ve idadi sınıfları bırakıldı. İdadi ve dengi okul mezunları önce İhtiyat Sınıfına alınacak, ondan sonra 5 yıl öğretim göreceklerdi. Ayrıca doğrudan birinci sınıfa girmek isteyenler için biraz daha zorca, ayrı bir sınav düzenlenmişti. Okulun 1. sınıf sınavını verenlerin doğrudan 2. sınıfa alınabilmeleri de söz konusu idi. Okul, 1910 yılında İhtiyat Sınıfına 80, 1. sınıfa da 60 öğrenci alacaktı⁶.

1911 yılında 600 öğrencilik yeni Mühendis Mektebi'nin Gedik Paşa'da yapılması kararlaştırıldı ve toprak hafriyatına başlandı⁷. Okulun asıl öğretim süresi 5 yıldan 4 yıla indirildi. Ayrıca daha önce var olan "Turuk ve Maabir Şubeleri"ne bir de "Mimarî Şubesi" eklendi. İhtiyat Sınıfına beş yıllık idadi ve dengi özel okul çıkışlılar, 1. sınıfa da yedi yıllık idadi ve dengi özel okul çıkışlılar alınıyordu. Okulun İhtiyat Sınıfına 80, 1. sınıfına da 40 öğrenci alınıyordu. Ayrıca yarışma sınavlarında ilk 31 dereceyi alanlar yatılı, diğerleri gündüzlü olarak kaydediliyordu⁸.

Okul 1911 'den itibaren uygulamalı eğitime de büyük önem vermiştir. 1, 2 ve 3. sınıf öğrencileri yazın bir ay inşaat yerlerinde çalışmaya ve rapor vermeye, son sınıf öğrencileri de bir ay süre ile Avrupa'daki önemli binaları inceleyip rapor vermeye

¹ "Hendese-i Mülkiye Mektebi", Tanin, 19 Ekim 1909.

² Yusuf Razi, "Hendese-i Mülkiye Mektebi", Sabah, 26 Aralık 1909.

³ "Mühendis Mektebi", Tanin, 20 Şubat 1910.

⁴ "Makine Mühendisi Mektebi", Tanin, 27 Mart 1910.

⁵ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (Bütçe müzakerelerinde), 1 Haziran 1326, S.2255-2256,2324,2341.

⁶ "Mühendis Mektebine Kayıt ve Kabul Şeraiti", Sabah; 14 Ağustos 1910.

"Mühendis Mektebi ıslahatı", Sabah, 18 Ağustos 1910.

⁷ "Mühendis Mektebi", Sabah, 2 Haziran 1911.

⁸ "Mühendis Mektebi", Sabah, 28 Haziran 1911, 29 Temmuz 1911.

gönderilmiştir. 1911'de yapılan plânlara göre ilerde okula yeni şubeler açılacak, yatılı öğrenciler 150'ye, toplam öğrenciler de 340'a çıkartılacaktı¹.

Mühendis Mektebi'nden çıkanların büyük bir çoğunluğu Hicaz Demiryolunda çalışıyordu. Okul bir yandan yeni âletler alıp, Avrupa'ya öğrenci gönderir, Avrupa'dan öğretmen getirtirken; Okulun bağlı olacağı Bakanlık, Meclis-i Mebusan'da hâlâ tartışılmaktaydı².

Okulun öğretim süresi 1912 yılında, bir yıllık İhtiyat Sınıfından sonra Turuk ve Maabir Şubesi için 5, Mimar-Mühendis Şubesi için de 4 yıl olarak belirlendi³. Turuk Turuk ve Maabir Şubesine hem yatılı hem gündüzlü öğrenci alınabilmesine rağmen, Mimar Mühendis Şubesine yalnız gündüzlü öğrenci alınıyordu. 1913 yılında olağanüstü durum dolayısıyla okula alınan öğrenci sayısı 25'e indirildi⁴.

Zaten yeri çok kötü olan Okul, Balkan Savaşı sırasında hastahane yapıldı. Ancak Savaş bitip de öğretim başladığında Okulda bulaşıcı hastalık çıktı ve kapatıldı. Bu arada öğretmen ve öğrenciler harekete geçtiler, basın da bu Okulun durumu hakkında yoğun bir şekilde yayına başladı. Bakanlık öğretmen ve öğrencileri şiddetli bir şekilde cezalandırdı. Avrupa'dan bir "Ders Nazırı" getirterek, ona geniş yetkiler vermeyi kararlaştırdı⁵. Bu arada Okul Fındıklı'da başka bir binaya kiracı olarak taşındı (1914).

Okulun sayısal durumu hakkında elimizde sağlam rakamlar yoktur. Gazete haberlerinden anlaşıldığına göre Mühendis Mektebi'nden 1910 yılında (1325-26) 11, 1911'de (1326-27) 23, 1913 yılında 12 kişi mezun olmuşlu⁶.

4.2.5.2.3. POSTA VE TELGRAF MEKTEB-İ ÂLİSİ

Türkiye'de Posta ve Telgraf memurları yetiştirmek amacıyla ilk okul 1867'de açılmıştı ("Telgraf Mektebi"). Öğretim süresi üç yıl olarak belirlenen bu okulun öğrencileri "93 Savaşı"nda cepheye gittiklerinden, Okul kapandı⁷.

¹ "Mühendis Mektebi", Sabah, 10 Ağustos 1911.

² Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 28 Nisan 1327, S.2873; 30 Nisan 1327. S.2913-2920.

³ "Mühendis Mektebi", Hakk, 15 Mayıs 1912; Tercüman-ı Hakikat, 9 Temmuz 1912.

⁴ "Mühendis Mektebi", Sabah, 11 Temmuz 1913.

⁵ "Mühendis Mektebi", Sabah, 18 Ekim 1913, 19 Kasım 1914.

⁶ Tanin, 16 Şubat 1911, 16 Kasım 1911; Sabah, 14 Temmuz 1911, 18 Temmuz 1913.

⁷ "Telgraf Mektepleri ve Tedrisatı". Posta ve Telgraf Mecmuası, 14/166 (1330), S.1951.

Ergin, O., a.g e. S.620-626

Savaştan sonra yeni bir okul açılmayıp, 1881 yılında Dârüşşafaka son sınıfa elektrik ve telgraf dersleri konarak memur ve teknisyen ihtiyacı buradan karşılandı. Bu arada Paris Yüksek Telgraf Okulu'na da her yıl ikişer öğrenci yollanmaya başlandı¹.

İkinci Meşrûtiyetin ilânından sonra, Dârüşşafaka mezunlarının her türlü itirazlarına rağmen Posta ve Telgraf Nezareti, “Posta ve Telgraf Mekteb-i Âlisi” adlı bir okul açtı². 1909'da açılan bu Okul; orta ve yüksek olmak üzere iki kısımdı. Orta kısma rüşdiye mezunlarından 10 kişi alınmış ikisi terketmiş, yüksek kısma da telgraf memurlarından üç kişi alınmış biri terketmişti. Yani, Okulda toplam 10 öğrenci vardı. Aynı zamanda okulda 10 ders, 10 tane de öğretmen vardı. Okula ilk yıl istek az olduğundan, 1910 bütçe konuşmaları sırasında bu Okul üzerine çok tartışmalar oldu. Bizde idadilerin de ilk açıldıklarında bazı sınıflarının ilgisizlikten kapatıldığı, bazı, okulların tümünden kapatılmak tehlikesiyle karşı karşıya geldiği belirtilerek, Okulun ödeneği güçlükle kabul ettirilebildi³.

Meclis'te 1911 bütçe konuşmaları sırasında da aynı tartışmalar devam etti. Okul, Dârüşşafakalıların bazı imtiyazlar istemesi üzerine açılmıştı. Başlangıçta okula hiç öğrenci bulunamamış, 200'er kuruş maaşla Dârülfünun Riyaziyat Şubesinden öğrenci istenmiş, Riyaziyat öğrencileri de bu paranın 600 kuruşa çıkartılmasını istemişlerdi. Bunun üzerine 200 kuruş maaşla Dârüşşafaka öğrencilerine başvurulmuş; bunlardan da ancak üç kişi kabul etmiş, üstelik bunlardan biri de Avrupa'ya gidince iki öğrenci kalmış ve o yıl Okulun yüksek kısmı açılmamıştı. Bakanlık yetkililerine göre ise okulun orta kısmına geçen yıl 24 memur kaydolmuş, yıl sonunda bunların ancak 11'i sınava girmiş ve 8'i diploma almıştı. Yetkililer bu yıl orta kısma 58 öğrenci aldıklarını belirtiyordu. Mebuslar ise bunun bir oyun olduğunu, bütçe konuşmaları sırasında ödeneğin kabul ettirilebilmesi için bazı memurların öğrenci gibi okula kaydedildiğini, sonra geri dağıtıldığını iddia ediyorlardı. Mebuslar aynı zamanda bunun, Bakanlığın bazı yüksek dereceli memurlarına fazla öğretmen parası vermek için düzenlenmiş bir “oyun” olduğunu söyleyip aynı ödenekle Avrupa'ya öğrenci gönderilmesini istediler. Okulun lağvı hakkında önergeler de verilmesine rağmen, ödenek gene kabul edildi⁴.

Bakanlık daha sonra okulun yüksek kısmına öğrenci alınacağı, iki yıllık bir öğretimden sonra 600 kuruş maaşla memur olacakları ve bazılarının Avrupa'ya

¹ a.g.e. S. 1952.

² “Telgraf Mektebi”, Tanin, 31 Ocak 1909.

³ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 8 Mayıs 1326, S.1802-1803.

⁴ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 2 Nisan 1327, S.2337 2354.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 4 Nisan 1327, S.2357-2365.

gönderilecekleri gibi vaadlerle bir ilân verdiler¹. Gazetelerde 1912, 1913, 1914 yıllarında öğrenci alma ilânlarından anlaşıldığına göre, okulun yüksek kısmına 17-27 yaşları arasında ilanı mezunu 10 kişi alınıyordu². Okulun yüksek sınıflarında 10'ar öğrenci ayda 400'er kuruş da maaş alıyorlardı³.

4.2.5.2.4. TİCARET MEKTEB-İ ÂLİSİ

Türk Eğitim Tarihinde en son kurulan okullardan bir tanesidir. Bu Okulun kurulması için birçok kez girişimlerde bulunulmuş, ancak 1894'te yapılan beşinci girişimle devamlı bir Ticaret Okuluna sahip olunabilmişti⁴.

Buna rağmen İkinci Meşrûtiyet ilân edildiğinde Okulun birçok eksiklikleri vardı⁵. Bunun için hemen ıslahat çalışmalarına girişildi; ilk önce programa “İhsaiyat ve “Usul-ü Mâlîye” dersleri eklendi. Programa İngilizce ve Almanca dersi de konularak bunlardan birisinin öğrenci tarafından seçilip okutulması zorunlu tutuldu. Aynı zamanda bir Komisyon kurularak okulun Nizamnamesi hazırlatılıp yürürlüğe konuldu. Bu Komisyonun, Avrupa Ticaret Okulları programları ve ülke çıkarlarını gözönüne alarak hazırladığı program kabul edildi ve uygulamaya konuldu. Bu programda Hesabat-ı Ticariye, Usul-u Muhasebe, Ticaretgâh İdaresi, Coğrafya-L Ticarî, Emtia-ı Ticariye, Fransızca, İngilizce ve Almanca derslerinin saatleri artırıldı. Yeni olarak Hukuk-u Medeniye, Stenografi ve Daktilografi dersleri kondu. Tahlîlî Kimya, Hikmet, Emtia ve Ticaretgâh İdaresi dersleri uygulamalı olarak gösterilmeye başlandı. 3. sınıftaki Usul-ü Defteri, Ticaretgâh İdaresi; İhsaiyat; 2. sınıftaki Emtia ve 1. sınıftaki Coğrafya-i Ticarî ve Emtia derslerinin Fransızca okutulması kararlaştırıldı. Birçok yeni ders araçları getirildi. Öğretim yılı sonunda öğrenciye çeşitli ticarî kurumları gezme usulü konuldu. Bütün bunlar 1909-1910'dan itibaren uygulanmaya başlandı⁶.

Meşrûtiyetin ilânından önce adı “Hamidiye Ticaret Mekteb-i Âlisi” olan Okulun, 1909'dan sonra “Hamidiye” unvanı kaldırılmıştı. Üç yıllık bir okuldu. Okula giriş yaşı ilk önceleri 16-25 olarak sınırlanmışken, bu daha sonraki yıllarda 16-23,16-20,17-25 olarak değiştirildi. Sultani, Dârüşşafaka ve yedi yıllık idadilerle dengi okul mezunları sınavsız, diğerleri sınavla alınıyordu. Ayrıca yüksekokul mezunları da

¹ “Posta ve Telgraf Mektebi”, Sabah, 4 Ağustos, 29 Eylül 1911.

² “Posta Telgraf Mektebi Âlisi”, Sabah, 18 Aralık 1912, 24 Ekim 1913, 30 Eylül 1914.

³ Posta ve Telgraf Mecmuası, 14/166 (1330), S.1952.

⁴ Ergin, O., a.g.s. S.1131-1144.

⁵ Mehmet Cavit, “Tedrisat-ı Ticariye”, İkdâm, 21,29 Eylül 1908; 5,25 Ekim 1908.

⁶ Ergin,O., a.g.e. S.1145-1146.

“Ticaret Mektebinde”, Tanin, 3 Kasım 1908.

sınavsız ve öncelikle alınıyordu. Her yıl 60 öğrencinin alındığı birinci sınıfta bazı dersler Fransızca okutulduğundan, Fransızca bilgisine ayn bir özen gösteriliyordu¹.

İkinci Meşrûtiyetten önce bu okulda sabahları 2-3 saat ders gösteriliyordu. Daimî öğretmenleri yoktu; öğretmenler derslerini verir giderlerdi. Meşrûtiyetin getirdiği en büyük yeniliklerden biri okulda tam gün öğretim yaptırılması (günde 5 saat) ve öğretmenlerin maaşlarının ders saatlerine bağlanması oldu.

1910 yılında yapılan önemli değişiklikler sırasında Okulun iki şubesinden biri kaldırılarak tek şubeye indirildi. Çünkü üç yıllık okulun ancak 57 (bazı mebuslara göre 29) öğrencisi vardı ve öğretim derecesi de idadi düzeyinin bile altındaydı². Okulda sürekli değişiklikler yapılmasına rağmen gene de Rum, Ermeni ve Yabancı Ticaret Okulları seviyesine çıkamadı. Buradan çıkanların iş bulabilmeleri büyük bir sorun oluyordu.

Bakanlık, Okulu daha sağlam esaslar üzerine oturtmak için 1913 yılında yeni bir Nizamname yayınladı³. Ayrıca 1914 yılında halk için de parasız “Serbest Ticaret Dersleri” açtı. İlkokul mezunlarına sabahları birer saat ders gösterilecek, beş ay sonra yapılan sınavı başaranlar “Devre-i İntihaiye” denilen ikinci kısma geçip orada da bazı dersleri okuduktan sonra mezun olacaktı⁴. Okulda 1913 yılında 77, 1914 1914 yılında da 57 öğrenci vardı⁵.

4.2.5.2.5. TEVSÎ-İ TİCARET-İ BAHRİYE MİLLÎ KAPUTAN VE ÇARKÇI MEKTEB-İ ÂLÎSİ

Osmanlı Devleti'nde Kaptan yetiştirmek için ilk okul 1870 yılında açılmıştı. Daha sonra 1884'de Bahriye Mektebi içinde bir Kaptan Mektebi açılmış, ancak bu 1907 yılında kapatılmıştı⁶.

¹ “Ticaret Mekteb-i Âlisi”, Tanin, 22 Ağustos 1909.

Sabah, 26 Temmuz 1911, 1 Haziran 1912.

² Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 27 Mayıs 1326, S.2171-2172.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 9 Mayıs 1327, S.3156-3157.

³ “Ticaret Mektebi Nizamnamesi”, Düstur, 2.tertip, cilt 6, S.75-76.

Okul 18 Mart 1911'de Sanayi Mektebi Nezaretine, 10 Nisan 1911'de de Sanayi Mektebi ile beraber Maarif Nezaretine bağlanmıştı (Başbakanlık Arşivi, Bâbîâli Evrak Odası: 290131,291112.)

⁴ “Ticaret Mektebi”, Sabah, 11 Ekim 1914.

⁵ Maarifi Umûmiye Nezareti ihşaiyat Kalemî, ...ihşaiyat Mecmuası, S.77-78.

⁶ Ergin, O., a.g.e S.664-665.

İkinci Meşrûtiyetten sonra “Tevsi-i Ticaret-i Bahriye-i Osmaniye Cemiyeti”, 7 Şubat 1910 yılında “Millî Kaputan ve Çarkçı Mektebi” adıyla özel bir kaptan okulu açtı¹. Müdür Hamit Naci Bey tarafından geliştirilmesine büyük bir önem verilen okulun resmî izni açıldıktan çok sonra alındı².

Okul kaptan ve çarkçılar çıkartıyordu. Öğretim süresi dört yıldır. 1914 yılında 19 kaptan ve 18 çarkçı mezun etmişti. 1913 yılında 77, 1914’de ise 70 öğrencisi vardı³. Okulun ders programı Bahriye Nezaretince onaylanıyordu ve mezuniyet sınavlarında o Bakanlıktan gözcüler bulunuyordu. Bunlar ancak böylece Osmanlı sancağı taşıyan gemilerde kaptanlık ve çarkçılık yapabiliyorlardı⁴.

4.2.5.2.6. BÖLGE YÜKSEK ZİRAAT OKULLARI (Mıntıkâ Ziraat Mekâtib-i Âliyesi)

“Tedrisat-ı Ziraiye Nizamnamesi”ne göre⁵ Osmanlı ülkesinin her ziraî bölgesinde bir tane açılması düşünülen bu yüksekokullardan yalnız Halkalı’da ve Selanik’te vardı. Bu okulların amacı, büyük çiftlikleri idare edebilecek ziraat fenni erbabı, memurlar ve ziraat okullarına öğretmen yetiştirmek idi. Hem amelî hem nazarî öğretim yapılacaktı.

Yüksek ziraat okullarının öğretim süresi, bir yılı idadi olmak üzere dört yıl idi. Parasız yatılı, paralı yatılı ve gündüzlü öğrencilerin yanısıra dinleyiciler de alınıyordu. Çok bilgili olanlar idadi kısmının sınavını verip doğrudan yüksek kısma başlayabiliyorlardı. Okul programları çevrenin ihtiyaçlarına göre Öğretim Kurulu tarafından düzenlenip, Bakanlıkça onaylanıyordu. Okulda, her dersin uygulamalarını o dersin “muallim muavinleri” yaptırıyordu.

4.2.5.2.6.1. HALKALI ZİRAAT MEKTEB-İ ÂLİSİ

1886-1889 arasında kurulduğu tahmin edilen⁶ Halkalı Ziraat Mektebi, tarım eğitiminin yanısıra, orman ve veterinerlik eğitimi de yapıyordu. İkinci Meşrûtiyetin ilânından sonra yüksekokul haline getirilmişti. Okulun ders programının günün ihtiyaçlarına göre yeniden düzenlenmesi için 25 Ağustos 1909’da Ziraat Heyet-i

¹ “Ticaret-i Bahriye Kaputan ve Çarkçı Mektebi”, Tanin, 8 Şubat 1910. Ergin, O., a.g.e. s.665’de 1909’da açıldığını yazıyor.

² “Millî bir mektebi mühim”, Sabah, 10 Mayıs 1910. Başbakanlık Arşivi, İrade-i Maarif, 1328, Ca 5.

³ “Millî Kaputan ve Çarkçı Mektebi”, Sabah, 18 Temmuz 1314.

⁴ “Mülazım Kaputan ve Çarkçılar Hakkında Kânun”, Takvim-i Vekayi, 19 Ağustos 1330.

⁵ “Tedrisat-ı Ziraiye Nizamnamesi”, Düstur, II.tertib c.4, S.95-111.

⁶ Ergin, O, a.g.e. S 569.

Fenniyesi tarafından, okul müdür ve öğretmenlerinin de katıldığı bir toplantı yapılmıştır¹.

Okul dört yıllık bir okuldu. 17-22 yaşları arasında idadi mezunu veya o derecede bilgili olanları yarışma sınavları ile alıyordu. Yatılı ve gündüzlü öğrenci alıp gündüzlülerden yılda 25'er lira yiyecek ve giyecek parası alınıyordu. Ayrıca Ziraat ve Ziraat Ameliyat Okullarını birinci ve ikinci olarak bitirenler, Bakanlığın belirleyeceği bir ziraat yüksekokuluna parasız alınıyorlardı².

Okul 1914'de sıkıntılı günler geçirdi. Ziraat ve Ticaret Bakanları, yanlarında birer Heyetle 5 Şubat 1914'de toplanarak bu Okulun ıslah ve tensikini görüştüler³. Basın bu Okulun çok masraflı olduğunu, oysa yılda ancak 20-25 öğrenci çıkardığını ve halka yararsız olduğunu belirterek, bu okulun ödeneği ile Avrupa'ya öğrenci gönderilmesini ve okulun lağvedilmesini istiyordu⁴. Bu eskiden beri bütçe tartışmalarında bazı mebuslar tarafından tekrarlanan bir istek idi. Çünkü burada tâ kurulduğundan beri bazı Bakanlık mensupları ders veriyorlardı⁵. Suçlama ve kapatılma isteklerine karşı Ziraat Umûm Müdürü ise okulun teşkilât ve malzeme yönünden çok mükemmel olduğunu ve yetişen öğrencilerin de istenilen düzeyde olduğunu belirtiyordu⁶. Bütün çabalara rağmen Birinci Dünya Savaşı çıkınca okul kapatıldı. Okuldan 1909 yılında 24, 1910 yılında 23, 1911 yılında 17 ve 1912'de de 30 kişi mezun olmuştu⁷.

4.2.5.2.7. MÜLKİYE BAYTAR MEKTEB-i ÂLİSİ

Askeri Baytar Okulu tâ 1848'de kurulmuş olmasına ve normal bir gelişim göstermesine rağmen, sivil baytarların yetiştirilmesi Tıp ve Halkalı Ziraat Okulları tarafından yürütülmeye çalışıldı. Bağımsız bir Sivil Baytar Mektebi ancak 1895 yılında açıldı. Bu okul, dört yıllık yatılı bir okul idi.

¹ "Halkalı Ziraat Mektebi", Tanin, 23 Ağustos 1909.

² "Halkalı Ziraat Mektebi", Tanin, 24 Nisan 1911.

Sabah, 13 Temmuz 1912, 21 Ağustos 1913.

³ "Halkalı Ziraat Mektebi", Sabah, 6 Şubat 1914,

⁴ "Halkalı Ziraat Mektebi", Tasvir-i Efkâr, 27 Şubat 1914.

⁵ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi , 23 Mayıs 1326, s.2071-2074.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 3 Temmuz 1330, S.762-768.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi , 4 Temmuz 1330, S.786-787.

⁶ M.S., "Ziraat Müdür-ü Umumisiyle mülakat - Memalik-i Osmaniyede Ziraat Ziraat Nezareti", Sabah, 4 Mart 1914.

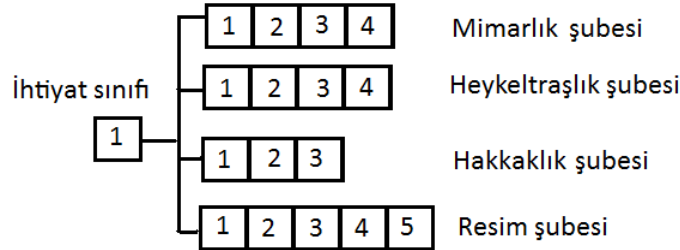
⁷ Tanin, 25 Ağustos 1909. Sabah, 18 Ağustos 1911, 18 Temmuz 1912.

1910 yılında yüksekokul öğrencilerinin askerliği söz konusu olduğunda, bu okulun yüksekokul sayılması için Orman ve Harbiye Nezâretleri arasında birçok yazışmalar oldu¹. Nihayet “Ahaz-ı Asker Kânunu”nun 79. maddesinde Mülkiye Baylar Mektebi “yüksekokul” sayıldı². Bu yatılı okula 16-20 yaşlarında idadi, sultani ve Dârüşşafaka mezunları alınıyordu. Özel okul çıkışlılar ise çok büyük bir başarı gösterirlerse okula alınıyordu³. Balkan Savaşı dolayısıyla öğretime bir süre ara vermişti⁴. Birinci Dünya Dünya Savaşı çıktığında da kapatıldı⁵. Okuldan 1910 yılında 12, 1912 yılında da 24 kişi mezun olmuştu⁶.

4.2.5.2.8. SANAYİ-İ NEFİSE MEKTEBİ

Türkiye’de güzel sanatların gelişmesine çok büyük hizmetleri olan Hamdi Bey tarafından 3 Mart 1888 tarihinde kurulan “Sanayi-i Nefise Mektebi”, İkinci Meşrûtiyet döneminde normal gelişimini takip etmiştir. 1911 yılında okul binalarına iki oda daha eklenmiş, bir “Tezhib Sınıfı” açılmış, 1914 yılında da “Sanayi-i Nefise Mektebi İnas Şubesi” adıyla Dârülfünun binası içinde 16 yaşından büyük resme yetenekli kızlara resim dersleri verilmeye başlanmıştır⁷.

Okul 17-25 yaş arasındaki yedi yıllık idadi ve dengi okul mezunla nyla bu derecede bilgisi olduğuna dair Maarif Nezaretinden onaylı belgesi olan sağlam, sabıkasız kimseleri alıyordu⁸. Okulun kuruluş sistemi şu şekildeydi⁹:

Sanayi-i Nefise Mektebi, İkinci Meşrûtiyet yıllarının Askere Alma Kânunu dolayısıyla yüksekokullardan sayılmıştı. Güzel sanatlar alanında ülkenin tek eğitim

¹ “Baytar Mektebi talebesinin askerliği”, Sabah, 1 Aralık 1911.

² Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 22 Kânunuevvel 1326, S.609.

³ Tanin, 29 Ağustos 1911. Sabah, 3 Kasım 1913.

⁴ Tercüman-ı Hakikat, 13 Mart 1913.

⁵ Ergin, O., a.g.e. S.1175.

⁶ Sabah, 4 Temmuz 1912.

⁷ “Kızlara Resim dershanesi”, Sabah, 14 Ekim 1914.

⁸ “Sanayii Nefise Mektebi”, Sabah, 29 Temmuz 1911

⁹ Bedri Kâmil, “Sanayii Nefise Mektebi”, Sabah, 24 Temmuz 1911.

kurumu olan bu okulda 1911 yılında üç resim, bir heykeltraşlık, iki fenn-i mimarî ve bir de hakk olmak üzere 7 öğretmen vardı¹. Öğretmen sayısı 1914'de 29'a çıkartılmıştı². Okulun 1913 ve 1914'deki öğrenci durumları ise şöyle idi³:

Okul, 1909 yılında 10 mimar, 5 ressam; 1911 yılında 7 mimar, 2 ressam, 1 heykeltraş ve bir hakkak; 1912 yılında da 19 mimar mezun etmişti⁴. Sanayi-i Nefise Nefise Mektebinin çalışmaları, Birinci Dünya Savaşı sırasında da devam etmiştir⁵.

Tablo 47) Sanayi-i Nefise Mektebi 1913 ve 1914 öğrencileri

Şube	1912-13	1913-14
Resim	17	25
Mimarî	44	71
Hakk	4	6
Heykeltraşlık	5	6
<i>Toplam</i>	<i>70</i>	<i>108*</i>

4.2.5.2.9. KADASTRO MEKTEB-İ ÂLİSİ

Ülkedeki taşınmaz malların, özellikle toprakların yazımında, haritalarının çıkarılmasında, sahiplerinin belirlenmesinde kullanılacak memurları yetiştirmek amacıyla Defter-i Hakanı Nezareti tarafından uzun çabalar sonucu⁶ 1 Ağustos 1911'de kuruldu. Başlangıçta idare memurları ve beş yıllık idadi çıkışlıların sınavsız alındığı Okul, iki şubeden meydana geliyordu⁷: 1- Hukuk Şubesi, 2- Riyaziye Şubesi.

Şubesi.

Riyaziye Şubesinin öğretim süresi bir yıl idi ve şu dersleri okutacaktı⁸: Mükemmel Coğrafyayı Osmanî, Hesab-ı Tefazulî ve Tamamî, Malumat-ı Hendsiye ve Usul-ü Masaha-i Arazi ve Topografya, Mükemmel Usul-ü Defterî, Fenn-i Mimarî, Fenn-i Tersimat-ı Riyaziye, Kitabet-i Resmiye ve Hususiye. Hukuk Şubesi ise iki yıllık bir

¹ a.g.m.

² 1330 Senesi İstanbul Belediyesi İhsaiyat Mecmuası, Dersaaadet, 1331. S.127.

³ Maarifi Umûmiye Nezareti İhsaiyat Kalemî, ...İhsaiyat Mecmuası, s.77.

⁴ Tanin, 6 Eylül 1909.

Bedri Kamil, a.g.m.

Tanin, 21 Temmuz 1912.

⁵ Ergin, O. A.g.e. s.1124-1125.

* Belediyenin İstatistik Mecmuasında toplam öğrenci sayısı 152 olarak gösteriliyor. S.127.

⁶ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 21 Şubat 1326, S.1458.

⁷ Revue de Monde Musulman. 10(1911), S.540.

⁸ Ergin, O. A.g.e. s.1520.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 16 Mart 1327, S.1458.

program uyguluyor ve şu dersleri okutuyordu: Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, Usul-ü Muhakeme, İcra Kânunu, Emval-i Gayrimenkuleye müteallik bilcümle kavanin ve nizamat, İlm-i Feraiz, Ahkâm-ı Evkaf, Kitabet-i Resmiye ve Hususiye, Mükemmel Coğrafya-ı Osmanî, Mükemmel Usul-ü Defteri, İlmi İktisat.

Her şubeye yılda 100'er öğrenci alınıyordu. Ama Meclis-i Mebusan Bütçe Encümeni bu okula devamlı olarak karşı çıkıyordu. Bakanlığa; okulun beş veya yedi yıllık idadi mezunlarını değil, rüşdiye ve ibtidaiye mezunlarını aldığını ve bir-iki yıllık bir eğitimle de buradan mühendisler değil, ancak küçük memurların yetişeceğini bildirerek okulu lağvetmeyi ve bu görevi Hukuk ve Mühendis Mekteplerine vermeyi öneriyordu¹. Buna rağmen Okul öğretime devam ediyordu. Bakanlık 1911 Ağustosunda Şûrayı Devlet'e sunduğu bir tasarıda taşra memurlarından her yıl yaşı uygun olan 20 kişinin İstanbul'a, bu Okula getirilerek 350 kuruş maaşla eğitilmelerini teklif ediyordu². Okul 25 Ocak 1912'de Şûrayı Devlet kararıyla yüksekokul sayılarak "Kadastro Mekteb-i Âlisi" adını aldı³. Gerekçe Gerekçe olarak bu Okulda okunan derslerin Dârülfünun Hukuk ve Riyaziye şubelerinde okunan derslerle aynı olması gösteriliyor ve bundan sonra okula yedi yıllık idadi çıkışlıların alınacakları belirtiliyordu⁴. Oysa bu kararın -yüksekokul öğrencilerinin askere alınmaması dolayısıyla- öğrenci rağbetini arttırmak için alındığı da ileri sürülüyordu⁵.

1912 yılında Riyaziye Şubesinin adı "Fen Şubesi" olmuştu ve her şubeye 50'şer öğrenci alınıyordu. Okul da genel toprak yazımı için hukuk ve fen memurları yetiştiren bir "yüksekokul" idi⁶.

1913 ve 1914 yılında okul hakkında gazetelere Defter-i Hakani Emaneti'nin verdiği ilânlara bakılırsa, yüksekokul çıkışlılar da müsabaka sınavlarıyla alınıyordu. 1913'de de 50'şer öğrenci alınan okula⁷, 1914 yılında 75'er öğrenci alınacağı duyuruluyordu⁸. 1914 yılındaki Meclis tartışmalarında da Okulun lağvedilmesi

¹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi , 16 Mart 1327, S.1949-1953

² "Kadastro Mektebi", Sabah, 5 Ağustos 1911.

³ Ergin, O., a.g.e. S.1520.

⁴ "Kadastro Mektebi", Hakk, 15 Mart 1912.

⁵ Ergin, O, a.g.e. S.1520.

⁶ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi , 30 Haziran 1328, S.652-653.

⁷ "Kadastro Mekteb-i Âlisi". Sabah, 10 Temmuz 1913.

⁸ "Kadastro Mekteb-i Âlisi", Sabah, 22 Temmuz 1914.

hakkında kuvvetli bir akım vardı. Programda olan bazı derslerin verilmediği iddia ediliyordu¹.

Birinci Dünya Savaşı çıkınca öğrencilerinin askere gitmesinden, lise çıkışlıların da mecburen ihtiyat zabıt okullarına alınmasından Okul kapatılmak zorunda kalındı². Okuldaki eğitimin verimi hakkında da şu sayılar herhalde kaba bir fikir verebilir:

Tablo 48) Kadastro Mekteb-i Alisi mezunları³

Şubeler	1912	1913	1914	Toplam
Hukuk	17	25	38	80
Riyaziye	17*	29	27	73
<i>Toplam</i>	<i>34</i>	<i>54</i>	<i>65</i>	<i>153</i>

4.2.5.2.10. ORMAN MEKTEB-İ ÂLİSİ

İkinci Meşrûtiyetten sonra yeni bir Orman Okulu kurmak için 1908 Aralığından itibaren çalışmalar başladı. Okulun Yönetmeliği hazırlandı ve bütçesiyle beraber Sadaret'e sunuldu. Bundan sonra Okul için bir yer bulmak en büyük sorun oldu. Uzun aramalardan sonra Büyükdere'deki eski süvari kışlasının bu Okul için onarımına başlandı. Bir yandan da öğrencilerin kayıtları ve öğretmenlerin alanmalarıyla uğraşıldı⁴.

Büyükdere'deki kışla onarılınca kadar İstanbul'un içinde bir yer bulmak gerekti. Gene Okul yeri aramak için yoğun bir çalışmaya girişildi⁵. Okula, Ziraat okulunu birinci ve ikinci bitirenler sınavsız, idadi mezunları da sınavla olmak üzere 19 yatılı öğrenci alınarak, 9 Kasım 1909'da öğretime açılmıştır⁶.

Sultanahmet civarındaki Güngörmez Mahallesinde açılan Okulun Müdürü Karnik Efendi idi⁷. Okulun Yönetmeliğine göre¹, okul orman fen memurları yetiştirmek

¹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 2 Temmuz 1330, S.735-737.

² Ergin,O., a.g.e. S.1521.

³ Sabah, 14 Temmuz 1912. Tanin, 21 Temmuz 1912.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 2 Temmuz 1330, S.738 (Defter-i Hakanî Nazırının verdiği bilgi)

* *) Sabah Gazetesi, 14 Temmuz 1912'de 10 mezun verildiğini yazıyor)

⁴ Tanin, 7,11 Ekim 1909.

⁵ "Orman Mektebi", Sabah, 1 Kasım 1909.

Tanin. 2 Kasım 1909.

⁶ "Orman Mektebi", Tanin. 12 Kasım 1909.

Yeni Tasvir-i Efkâr, 10 Aralık 1909.

⁷ "Orman Mektebi", Sabah, 14 Aralık 1909.

amacıyla açılmıştı. 18 yaşından büyük, idadi ve bu derecede eğitim görmüş kişileri yarışma sınavlarıyla alan yatılı bir yüksekokul idi. Öğretim süresi iki yıl olarak belirlenen okulun her sınıfında en fazla 80 yatılı ve 5 de gündüzlü öğrenci olacaktı. Mezuniyette iki çeşit icazetname veriliyordu. İkinci derecede icazet alanların terfileri daha zor ve geç oluyordu. Yatılı okuyan öğrencilerin dokuz yıl zorunlu hizmetleri vardı.

Okulun, iki yıl içinde uygulayacağı ders programı ise şu şekilde idi²: Orman Fenni, Ormanların Terbiye ve İmarı-Sylviculture, Ormancılığa Ait İktisat, Economie Forestiere, Ormanların İşletilmesi, Technologie Forestiere, Ulûm-u Tabiiye Tatbikatı, İlm-i Nebatat, Fenn-i Hayat-ı Nebat, Physiologie, Ulûm-u Hayvanat, Av Hayvanları, Hevamm ve Haşarat-ı Muzıra, İlmi'l-Arz ve Maadin, Suhur, Tûrâb, Ulûm-u Riyaziye Tatbikatı, Topografya, İnşaat, Miyah, Ulûm-u Hukuk.

Dağavaryan Efendi, hiç uzmanın olmadığı yerde, o alanla ilgili bir okulun açılmayacağını; bu okulun kapatılıp, parasıyla Avrupa Orman okullarına öğrenci gönderilmesini veya bu okul için Avrupa'dan uzman öğretmenler getirilmesini istiyordu³.

Okulun en fazla 50 civarındaki öğrencisi için çeşitli fenleri okutacak 9 tane öğretmeni vardı⁴. Bütçe görüşmelerinde bunlar yeterli görüldü.

Bu okulun Yönetmeliğinde yazılan şartlara daha sonra uyulmadı. 1912 yılında okula giriş için hiç bir şart ileri sürülüyor, ancak başvuruların dosyaları özel bir Komisyon tarafından inceleniyordu⁵.

Dağavaryan Efendi, hem Meclis'te hem basında şiddetle bu okula karşı çıkmış, bunların yerine Amelî Orman Mekteplerinin kurulması gerektiğini savunmuştur⁶. Oysa bu sırada Orman Mekteb-i Âlisi'nin Bahçeköy'de yeni binası da yapılıyordu⁷.

Bu okulun 1913'de 34, 1914 yılında da 37 öğrencisi vardı. Bu öğrencilerin eğitimleri için de 12 öğretmen görevlendirilmişti⁸.

¹ "Orman Mektebi Nizamnamesi", Takvim-i Vekayi, 556(1 Haziran 1326)

² Ayrıntılar: Orman ve Maden ve Ziraat... Mecmuası, II/5, S.3-66

³ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi , 24 Mayıs 1326, S.2083.

⁴ Orman ve Ziraat ve Maden Nezareti Bütçesi 1326. S.24

⁵ "Orman Mektebi", Sabah, 28 Ağustos 1912.

⁶ Dağavaryan, "Orman Mektebi", Tanin, 23 Mart 1911.

⁷ "Orman Mekteb-i Alisi", Sabah, 13 Temmuz 1911

⁸ Maarif-i Umumiye Nezareti İhsaiyat Kalemî, ...İhsaiyat Mecmuası., S.88

6.2.5.2.11. KONDÜKTÖR MEKTEBİ

Mühendislere yardımcı unsurlar yetiştirmek amacıyla 22 Ağustos 1911'de Divanyolu'nda açılmıştı. Kuruluşuna “amelebaşı yetiştiriyor”, diye karşı çıkanlar oldu¹, ama Okulun kuruluş ödeneği kabul edildi².

Nafia Nezareti'ne bağlı bir okuldu. Paris'teki “Ecole de Conducteur”ün programını biraz değiştirerek uyguluyordu. Okutulan ders programı şu şekilde idi³: İnşaat-ı Miyahiye, Usul-ü Umûmî-i İnşaat, Turuk-u Âdiye ve Demiryolları, Topografya, Hendese-i Tersimiye, Malzame-i İnşaiye, Mimarî ve Resim, Resm-i Hattı, Usul-ü Masaha, Kitabet Köprücülük, Mihanik, Hesap, Cebir, Müsellesat.

Başlangıçta Okula en az beş yıllık idadi mezunları alınıyordu. 1911 yılı sonlarında, öğrencilerine askerlik tecili sağlamak amacıyla, Şûrayı Devlet'çe “yüksekokul” sayıldıktan⁴ sonra yedi yıllık idadi ve o âyârda okul çıkışlıları almaya başladı⁵. Öğretim süresi iki yıl olan gündüzlü bir okuldu.

Savaş yıllarında dahi kapanmamış ender okullardandı⁶.

4.2.5.2.12. MALİYE MEKTEB-i ÂLİSİ

Mâlîye memurlarına gerekli bilgileri vermek amacıyla Hazine-i Mâlîyede bir okul açılması hakkındaki hazırlıklar 1909 yılında yapıldı, tezkireler ve ödenek sorunu çözümlendi⁷; ancak Mâlîye Nazın Cavit Bey hazırlanan programı beğenmeyip Erkân-ı Harbiye'den Osman Kemal Beye bir program hazırlattı⁸. Okul vaadedilen

¹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 28 Nisan 1327, S.2873.

² Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 30 Nisan 1327, S.2920.

³ Ergin, O., a.g.e. S.1516.

⁴ “Kondüktör Mektebi”, Sabah, 13 Aralık 1911.

⁵ “Kondüktör Mektebi”, Sabah, 20 Ağustos 1913.

⁶ Ergin, O., a.g.e. S.1516-1518.

⁷ “Mâlîye Mektebi”, Tanin, 18 Ocak 1909.

Ergin, O, a.g.e. S 1511.

⁸ “Mâlîye Mektebi”, Sabah, 3 Mart 1910.

çeşitli zamanlarda açılmadı. Ancak 28 Mayıs 1910'da açılabilirdi¹. Okulun 1910 Martında hazırlanan Talimatname'sine göre okulun kuruluş sistemi şu şekilde idi²:

Okul üç şubeye ayrılmıştı:

1- Tahrir-i emlâk şubesi: Sınavsız, başvuru sırasına göre öğrenci alınıyor. Öğretim süresi dört ay idi. Tahrir-i emlâk ve mükellef memurları yetiştiriyordu. Şu dersleri okutuyordu: İlm-i Hesap, Hendese ve Ölçüm, Kitabet.

2- Mal müdürleri ve muhasebeciler şubesi: Giriş şartsız, öğretim başladıktan üç ay sonra genel ve özel birer sınav yapılır, başarılı olanlar

Öğretime devam ederdi. Öğretim süresi mal müdürü çıkmak isteyenler için bir, muhasebeci çıkmak isteyenler için ise iki yıl idi. Birinci yıl dersleri şunlar idi: İlm-i Hesap, Muamelat-ı Hesabiye. Teşkilât-ı Mâliyenin Esasları, Kitabet, Tekalifin Tarh (Vergi Koyma), Tahsil ve Takibi, Fransızca (bu kısımdan çıkacaklara seçmeli, 2. yıla devam edeceklerine zorunlu). İkinci yıl dersleri ise şunlardı: Muhasebe-i Umûmiye-i Mâliyenin Esasları, Hukuk-u İdare ve Teşkilât-ı İdare, ilm-i İktisat, İhsaiyat, Suret-i Tarh ve Cibayeti (Vergi Koyma ve Toplama), Osmanlı ve Komşuları Coğrafyası, Sultan Mahmud'dan Beri Osmanlı Tarihi, Kitabet, Fransızca, Bütçe, Divan-ı Muhasebat. İkinci yıl sınavlarında başarılı olamayanlar, tekrar birinci yıl sonu sınavlarına alınabiliyorlardı.

3. Daire memurları şubesi: Mâliye ile ilgili dairelerin memurlarının devam ettiği öğretim süresi iki yıl olan bir şube idi. Memurlara kıdem sağlıyordu. Daire saatlerinden önce her sabah bir saat ders gösteriliyordu. Bu şubenin programı da şöyle idi: 1. yıl: Riyaziyyat, Muamelat-ı Mütenevvia-ı Hesabiye, İlm-i İktisat, İhsaiyat, Hukuk ve Teşkilât-ı idare, Sultan Mahmud'dan beri Osmanlı Tarihi, Osmanlı Coğrafyası, Fransızca. 2. yıl: Faiz Usulleri, Genel Mâliye Hesabı Esasları, Tekâlifin Suret-i Tarh ve Cibayeti, Bütçe Hukuku, Hukuk-u Esasiye, Kapitülasyonlar, Kitabet, Fransızca, Tefrik-i Kuvva, Âmir-i İtalarla Muhasiblere Ait Kavaid.

Tahrir Şubesine 16-30 yaş arasında sınavla öğrenci alınıyordu. Günde bir saat ders vardı ve devam zorunlu idi. 1910 yılında 70 kişi alınmıştı³. Mâliye Şubesine 30 yaşından küçük olanlar imkânlar oranında sınavsız (çok başvuran olursa sınavla)

¹ "Mâliye Mektebinin küşadı", Sabah, 27 Mayıs 1910.

² "Mâliye Mektebi", Tanin, 22 Mart 1910.

Revue du Monde Musulman, 10(1910), S.554-555.

Ergin, O., a.g.e. S.1512-1513.

³ "Mâliye Mektebi", Tanin, 22 Kasım 1910.

alınırdı. Günde üç saat ders vardı ve devam zorunlu idi. Hazine Şubesine de 35 yaşından aşağı memurlar alınıyordu. Her gün bir saat ders vardı ve devam zorunlu idi¹.

Her sabah 8-10 arasında açık olan ve her sınıfında aşağı yukarı 60 öğrenci olan Okul², Mâliye Nezaretince 19 Haziran 1912'de “yüksekokul” sayılmaya başlandı. Ancak bazı kısımlara lise mezunu olmayanların girdikleri, lise mezunu olanların da iki yıllık bir meslek eğitiminden sonra yüksekokul diploması almasını uygun görmeyen Maarif Nezareti ve başka nazî resmî kuruluşlar, bunun “yüksekokul” olmasını kabul etmediler³. 1912 yılında Okul ilk mezunlarını Hazine Şubesinden 13, Mâliye Şubesinden de 23 kişi olarak verdi⁴.

1913 yılında da okulun Tahrirciler Şubesi ile Hazine Şubesi dağıtıldı. Yalnız Mâliye Şubesine yedi yıllık idadi, Sultani, Dârüşşafaka ve dengi okul çıkışlılar sınavla alınarak bir yüksekokul halinde yürütölmeye çalışıldı⁵.

Birinci Dünya Savaşı çıktığında da, memurlarının ve öğrencilerinin askere alınmasından dolayı okul tatil edildi⁶.

4.2.5.2.13. MEKTEB-İ NÜVVAB

“Medresetü'l-Kuzat” veya “Mekteb-i Kuzat” adıyla medreseler bahsinde geniş olarak incelenmiştir.

4.2.5.2.14. DÂRÜLMUALLİMİN-İ ÂLİYE

Öğretmen okulları bahsinde incelenmiştir.

¹ “Mâliye Mektebi”, Sabah, 7,30 Ağustos 1911.

² Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 26 Haziran 1328. S.1514.

³ Ergin, O., a.g.e. s.1514.

⁴ “Mâliye Mektebi”, Tanin, 7 Ağustos 1912.

⁵ “Mâliye Mektebi”, Sabah, 8 Ekim 1913.

⁶ Ergin, O., a.g.e. s.1514.

4.2.6. ASKERİ OKULLAR

Kara Kuvvetlerine bağlı eğitim çalışmaları:

a) Merkezî Örgüt: Askerî okullar 1909'a kadar "Mekâtib-i Askeriye Nezareti" denilen bir makam tarafından idare ediliyordu. 31 Mart olaylarından sonra Hareket Ordusu Komutanlığı, bu idarede vs askerî okullarda ıslahat ve tensikat yapılmasını Harbiye Nezareti'ne teklif etmişti. Askerî Şûra da bu teklifi uygun görerek "Mekâtib-i Askeriye Nezareti"ni lağvetmiş ve yerine "Terbiye ve Tedrisat-ı Askeriye Müfettiş-i Umûmiliği"ni kurmuştur. Bu. askerî eğitimi Almanya örneğine göre yeniden düzenleme hareketi idi¹.

Bu örgüt askerî okulları idareye kâfi gelmediği için daha sonra "Sunuf-u Muhtelif Mekâtibi Müfettişliği" kurulmuştur. İkinci Meşrutiyet süresince askerî okulları bu örgütler idare ettiler ve burada incelenen dönemin sonlarına doğru 14 Nisan 1914'de "Mekâtib-i Askeriye'nin Cihet-i Merbutiyetini Mübeyyin Nizamname" ile feshedildiler². Askerî okullar, askerî birlik ve komutanlıklara bağlandı. "Askerî Mektepler Umûm Müdürlüğü" yeniden kuruldu³.

Askerî Rüşdiyeler: İlk kuruluşları 1845'e kadar giden askeri rüşdiyeler, İkinci Meşrutiyet dönemine kadar bütün yurda yayılmıştı. İstanbul içinde birçok semtte ve ordu kumandanlıklarına bağlı olarak da taşrada pekçok yerde (32 yerde) askerî rüşdiyeler açılmıştı. Bunlara çok büyük de rağbet olduğundan, 1909 yılında aşağı yukarı 8000 kadar öğrencisi vardı⁴.

İlk kurulduğunda askerî rüşdiyeler 3 yıl idi. Sonra askeri idadilere çok para harcanıyor diye idadilerin iki sınıfı alınarak rüşdiyelere eklendi. İkinci Meşrutiyete rüşdiyeler öğretim süresi beş yıl olarak girdiler. Bu okula 13-17 yaş arasındaki çocuklar girebiliyordu ve sınavla istenilen sınıfa ayrılabilirlerdi. Askerî idadilere bağlı olarak kurulan leyli askerî rüşdiyelere de başlangıçta askerî yetimler alınırken, İkinci Meşrutiyet'ten sonra gündüzlü askerî rüşdiyesi bulunmayan yerlerdeki subay çocukları da başlandı⁵. Hattâ bu yozlaştı. Bütün ordu mensupları

¹ Yeni Tesvir-i Efkâr, 15 Teşrinievvel 1909.

Tanin, 2 Eylül 1909.

² Takvim-i Vekayi, 15 Nisan 1330.

³ Karatamu.S., Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi. Ankara 1971, S 422

⁴ A.g.e. s.415-416.

⁵ "Leyli Askeri Rüşdiyeler", Sabah, 30 Mayıs 1910.

çocuklarını kaydettirmeye başladılar. 1909 yılında, 5 yıllık yde okutulan dersler şunlardı¹:

- 1 sınıf: Kur'ân-ı Kerim, Muhtasar İlmihal, Kısas-ı Muhtasar Sarf-ı Osmânî ve İmlâ, İlm-i Hesab, Osmaniye, Hüsn-ü Hatt-ı Osmanî.
- II. sınıf: İlmihal (müslüman öğrencilere), Arabî (Sarf kısmı), Kavaid-i Farisî, Kavaid-i Lisan-ı Osmanî ve imlâ, Muhtasar Coğrafyayı Umûmî, İlm-i Hesab, Kiraat-ı Osmaniye, Hüsn-ü Hatt-ı Osmanî, Resim, Jimnastik.
- III. sınıf: İlmihal (müslüman öğrencilere), Nahv-i Arabi, Farisî (uygulama), Kavaid-i Lisan-ı Osmaniye ve İmlâ, Coğrafyayı Umûmî, Hesap, Usul-ü Defterî, Fransızca, Muhtasar Hıfzıssıhha, Hüsn-ü Hatt-ı Osmanî, Hatt-ı Fransevî, Resim, Cimnastik.
- IV. sınıf: Ulûm u Diniye (Kudusi Şerhinden), Arabî (uygulama), İlm-i Cebir, Hendese-i Musaffiye, Coğrafyayı Umûmi, Coğrafyayı Osmanî, Kitabet, Tarih-i Umûmi, Fransızca, Resim, Cimnastik.
- V. sınıf: Akaid-i Diniyye (müslüman öğrencilere), Müsellesat ve Cebir Tatbikatı, Hendese-i Mücesseme, Tarih-i Osmanî, Tarih-i Umûmi, Kitabet, Türkçe, Mantık, Fransızca, Resim, Cimnastik.

Askerî rüşdiyelere karşı 1911 yılında tepkiler gelmeye başladı. Boşo Efendi, bu okullarının programlarının sivil rüşdiyelerden hiçbir farkı olmadığını belirterek, bunların parasının sivil rüşdiyelere harcanmasını istiyordu.

Sonra gene 1910'da askerî rüşdiyelerin iki sınıfı ayrılarak askerî idadilere bağlandı. Rüşdiyeler üç yıl olarak öğretimlerine devam ettiler.

1911'den beri kaldırılması hususunda Harbiye Nezareti'ne baskı yapılan askerî rüşdiyeler 1913 yılında Maarif Nezareti'ne devredildi². Bu sırada İstanbul'da altı, taşrada 23 askerî rüşdiye vardı³. Ancak devir teslim işleri pek sağlıklı olmadı. Askeriye, devrederken öğretim malzemelerinin çoğunu aldı. Öğretmenlerin devri önemli mesele oldu. Öğretmenlerin askeriye veya Maarifi seçmesi söz konusu oldu. Bunların masraflarının karşılanması önemli bir sorun yarattı. Genel Savaş başladığında bu okulların ir yıl sonra örnek okullar (Numune Mektepleri) şeklinde düzenlenmesi kararlaştırılmıştı⁴.

¹ "Mekâtib-i askeriye", Tanin, 10 Ekim 1909; (Krş.: Tanin, 5 Temmuz 1909.

² "Tahsisatın-devri hususunda 10 Mart 1913 tarihli Bakanlar Kurulu (Meclisi Vükelâ) kararı", Başbakanlık Arşivi, Babiâli Evrak Odası, No:319954.

³ Salname-i Umûmî, İstanbul 1329, S. 258-263.

⁴ Sabah, 13 Mart, 21 Mayıs, 19 Eylül ve 28 Kânunusani 1914.

Askerî idadiler: İlk açıldıklarında dörder yıllık olarak kurulmuşken sonra üçe indirilmişti. 1904'de iki sınıfının rüşdiyelere eklenmesiyle bir yıl olarak faaliyetini sürdürüyordu. Bu tek sınıfta uygulanan ders programı da şu idi¹: Akaid-i Diniyye, İlm-i Ahlâk, Makine, Hendese-i Resmiye, Kozmografya, Kitabet, Fransızca, Hikmet, Kimya, Resim, Cimnastik.

Bu sınıfa 18 yaşında, aranan özellikleri gösteren muslim ve gayrimüslimler alınıyordu.

1910 yılında, rüşdiyelerin son iki sınıflarının tekrar idadilere eklenmesiyle öğretim süresi yeniden üç yıl oldu. Osmanlı ordusundaki 32 askerî rüşdiye mektebi öğrencilerinden her yıl 800 kadarı yarışma sınavı ile İstanbul, Bursa, Edirne Manastır, Şam, Erzincan ve Bağdad idadilerine alınıyordu². İdadiler Harbiye ve Topçu Mekteplerine iyi ve yeterli sayıda öğrenci yetiştirmekle yükümlü idiler. Ancak daha İkinci Meşrûtiyetin başlarında Bahriye Nezareti, Bahriye Harbiyesi'ne öğrenci hazırlayan dört yıllık Bahriye İdadisini kademeli olarak lağvetmişti. Daha "Avrupalı" bir tarzda sivil idadi mezunlarından yarışma sınavlarıyla öğrenci alınacaktı³. Kara idadileri ise çalışmalarına bütün İkinci Meşrûtiyet dönemi boyunca devam ettiler.

1914 yılı başlarında askerî idadilerin seviyesi yükseltilerek, ders programları yeniden düzenlendi⁴. Buna göre üç yıllık askerî idadiyi bitiren, Harbiye'ye girmeden önce zabıt namzeti olarak altı ay kıta hizmeti yapacaktı. Sonra bunlar Kuleli İdadisinde toplanarak tekrar eğitim ve öğretime başlayacaklar; burayı da başaranlar Harb Okullarına girebilecekti.

Harb Okulları

a) Mekteb-i Harbiye (Piyade ve Süvari Harbiyesi)⁵: Meşrûtiyetin ilânından sonra Harbiye Mektebi 'nde bir tensikat yapılarak yeni bir ders programı yapıldı. Buna göre⁶:

¹ Tanin, 10 Ekim 1909.

² "Mekâtib-i İdadiye-i Askeriye", Sabah, 29 Temmuz 1910.

³ İkdâm, 28 Eylül 1908.

⁴ "Mekâtib-i Harbiye'de Yetiştirilecek Zabitan Hakkında Nizamname", Düstur, 2.tertib, cilt 6, S.266-269.

⁵ Mehmed Esad, Mirât-ı Mekteb-i Harbiye, İstanbul 1310.

⁶ İkdâm, 23 Aralık 1908.

- I.sınıf: Edebiyat-ı Osmaniye, Mufassal Tarih-i Osmani, Topografya, Harita Tersimi, Kılıç Talimi, Baytariye, Hıfzıssıhha, Hikmet ve Kimya, Fransızca, Almanca, Rusça.
- II.sınıf: Nazariyat, Tabiye, Esleha, İnşaat, Edebiyat-ı Osmaniye, Terbiye-i Askeriye, Kılıç Talimi, Harita Tersimi, Fransızca, Almanca, Rusça.
- III.sınıf: İstihkâmat-ı Hafife, Ordu Teşkilâtı, Tabiye, Kavanin, Coğrafyayı Askerî, Tarih-i Harb, Kitabet-i Askeriye, Fransızca, Almanca, Rusça.

Bu yeni programa rağmen Meşrûtiyetin başlangıç yıllarında Harb Okulu'ndaki disiplinsizlik uzun süre devam etti¹. Bu disiplinsizlik hareketi 31 Mart olaylarının bastırılmasından sonra daha da arttı. Edirne ve Manastır Harbiye Mekteplerinin lağvedilerek öğrencilerinin İstanbul'a getirilmeleri bu tür hareketleri daha da yoğunlaştırdı. Bunun üzerine bazı öğrencileri okuldan çıkarmak için Divan-ı Harb kuruldu. Okul da binbaşı Vehib Bey sayesinde tekrar eski düzenine kavuştu². Vehib Bey, Askerî Şura kararları ışığında. Okulun öğretiminde de önemli değişiklikler yaptı. Uygulamalı derslerin ve talimlerin saatlerini arttırdı. Okulun öğretim süresi de 1911'de iki yıla indirildi. Buna gerekçe olarak da çok sayıda küçük rütbeli zabite duyulan ihtiyaç gösterildi³.

1912'de ayrıca Mekteb-i Harbiye ilk gayrimüslim mezunlarını da (6 kişi) verdi⁴. Okul, 1912 mezunlarını verdikten kısa bir süre sonra Balkan Savaşı çıktı. Öğretime ara verildi. Yalnız pratik eğitimle uğraşıldı. Okul, hastahane oldu. Öğrenciler de İstanbul içinde güvenliği sağlamak ve Çatalca gerisinde ikinci bir savunma hattı kurmakla meşgul oldular⁵.

Tablo 49) 1911 ve 1912'de Harbiye Mektebi mezunları⁶

Mezunlar	1911	1912
Piyade zabiti	247	375
Mitralyöz zabiti	-	40
Süvari zabiti	35	30
Toplam	282	445

¹ Tanin, 21 Aralık 1908.

² Kuran, A.B., Harbiye Mektebinde..., S.105 ve devamı

Karatamu, S., a.g.e. S.419-420.

³ Sabah, 21 Mayıs 1911.

⁴ Sabah, 12 Ağustos 1912.

⁵ Karatamu, S., a.g.e. S.420-421.

⁶ Tanin, 10 Mayıs 1911. Müdafa-i Milliye, 37(1912), S.151.

Harb Okulu'nun, bu Savaş nedeniyle 1913 yılı mezunları olmadı. Bu yıl mezun olması gerekenler 30 Temmuz 1914'de diplomalarını aldılar¹.

Bu arada 1913 yılında Okulda iki grup I. sınıf öğrencisi oldu: eskiler ve yeniler. Bunlar “kıdemli” ve “kıdemsiz” diye ikiye ayrıldı. 1914 yılında -savaş ihtimalinin de çıkması üzerine- Harbiye Mektebi üç sınıf birden mezun etti. Kıdemsiz I. sınıflar bile “zabit vekilliği”-rütbesiyle mezun edildiler².

1913 yılında Türkiye'ye gelen Alman Islâh Heyeti, askerî teşkilâtta birçok değişiklikler yaparak bütün askerî okulları kontrolleri altına almış oldular³. Zaten daha önce de Osmanlı ordusunda 25 Alman zabiti çalışıyordu⁴. Balkan bozgunu üzerine çağrılan son Heyet de buna eklenince Türk kara ordusu üzerinde yoğun bir Alman kontrolü kurulmuş oldu⁵.

b) Mühendishane-i Berrî-i Hümayûn (Topçu, İstihkam ve Nakliye Harb Okulu): Türkiye'nin en eski eğitim kurumlarından biri olan⁶ bu Okul, İkinci Meşrûtiyet dönemi başladığında 3 yıl öğretim süreli idi. Meşrûtiyetin ilânından kısa bir süre sonra Okul öğretim yönünden övünülecek bir duruma geldi. Alay teşkilâtına göre askerî düzeni yeniden ayarlandı. Öğrencilerin 2/3'ü sahra. 1/3'ü de kale topçusu idi. Okul ayrıca Ekim 1909'a kadar sivil mühendisler yetiştirmeye devam etti.

1910 yılında öğretimi iki yıla indirilen Okul Balkan Savaşına kadar normal öğretimine devam etmiştir. O yıllardaki mezun durumu da şöyle idi⁷:

Tablo 50) Topçu, İstihkam ve Nakliye Harb Okulu mezunları

Sınıf	1911	1912
Seyyar topçu zabiti	62	83
Ağır topçu zabiti	10	12
İstihkam zabiti	15	20

¹ Sabah, 31 Temmuz 1914.

² Karatamu, S., a.g.e, S.423.

³ a.g.e. S.422.

⁴ Sabah, 27 Temmuz 1912.

⁵ Karatamu, S., a.g.e. S.192-199.

⁶ Unat, F.R, a.g.s. S.58-59.

Koçer.H.A., a.g.e. S.28-33.

Ergin, O., a.g.e S.315-324.

Mehmet Esat. Mehmed Esat, Mirât-ı Mühendishane-i Berrî-i Hümayûn İstanbul 1313.

Avcı, Alâeddin, Türkiye'de Askerî Yüksek Okullar Tarihçesi (Cumhuriyet Devrine Kadar), Ankara 1963.

⁷ Tanin, 10 Mayıs 1911, 11 Nisan 1912.

Okul Balkan Savaşı süresince bir yıl kapalı kaldı. Öğrenciler cephede ve Tophane'de görev aldılar. Savaşın sona ermesiyle birlikte I sınıflar için acele programlar uygulandı. Hattâ piyade Harb Okulundan bir miktar öğrenci alarak kısa kurslarla subay yapıldı¹.

Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye: Askerî Tıbbiye, “Jön Türkler hareketinin doğmasında ve gelişmesinde en çok emeği geçmiş kurumlardan birisidir². Ancak Okul tamamen tıp mesleğiyle ilgili bilgiler veriyor, askeri yönden çok zayıf kalıyordu. 1909 yılına kadar böyle devam eden öğretim, bu yıldan sonra askerî tebabat ve askerî eğitime yöneldi. Bu arada sivil Tıbbiye'nin ıslah çalışmaları sırasında, her iki Tıp Okulunu “Dârülfünun Tıp Şubesi” adı altında birleştirme çalışmaları yapıldı³. Çünkü ikisi de hemen hemen aynı programı uyguluyorlar, bazı hocalar her iki okulda da ders verip para alıyorlardı. Sonra Askerî Tıbbiye 250-300 öğrenci alırken sivil Tıbbiye 2000-3000 öğrenci alıyordu⁴. Birleştirme çalışmaları iki okulun Öğretim Heyetlerince yürütüldü. Birleştirme kararını bunlar aldılar. Bundan sonra öğretilenlerin tensikâtı ve Fakülte binasının yer seçimi hususunda büyük gürültüler koptu⁵. 14 Şubat 1910'da kabul edilen “Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'nin Talimat-ı Dahiliyesi”⁶ ile okulun öğretimi Tıp Fakültesine bırakılıyordu. İdaresi gene gene Harbiye Nezareti'ne ait idi ve ayrı bir idari mekanizmaya sahipti. Öğrenciler ders, seririyat (klinik) ve laboratuvarlarda sivil öğrencilerle beraber bulunuyorlardı. Sınavlar ve doktoralar. Fakülte Yönetmeliğine göre yapılıyor, ancak askerî öğrencilere verilen askeri ve sıhhi konferansların da ayrıca özel sınavı yapılıyordu. Silâh eğitimi yaptırılıyordu. Bu Yönetmeliğe göre her yıl yarışma sınavlarıyla en çok 60 öğrenci alınacaktı. Öğrenciler içerde ve dışarda sıkı bir askeri disiplin altında olacaklardı.

7 Eylül 1910'da kabul edilmiş olan “Teşkilât-ı Sıhhiye-i Askeriye Nizamnamesi”nde⁷ öğrencilerin esas Okula girmeden süvari alaylarında 5-8 ay askerî talime tabi tutulacağı ve başarısına göre bir “tasdikname” alacağı belirtiliyordu. Tasdiknameyi

¹ Karatamu, S., a.g.e. S.422-423.

² Kuran A B Osmanlı imparatorluğunda inkılâp..., S.135, 184.

Kuran, A.B., İnkılâp Tarihimiz ve ittihat ve Terakki, S51.

Ramsaur.E.E., Jön Türkler ve 1908 İhtilâli, (Çev.: N.Ülken), İstanbul, 1972. S.30-37.

³ “Dârülfünun Tıp Şubesi”, Tanin, 6 Teşrinisani 1908.

⁴ Dr Zühtü, “Mekâtib-i Tıbbiye”, Tanin, 17 Teşrinisani 1908.

⁵ Dr.Kemal Cenab, “Mekâtib-i Tıbbiye Meselesi”, Tanin, 10 Mart 1911”.

Topuzlu, Cemil, a.g.e. S.91-99.

⁶ Düstur, ikinci tertip cilt II, S.89-107.

⁷ Düstur. İkinci tertip, cilt II, S.676-687.

gösteren kişi okula yatılı öğrenci olarak alınacaktı. Beş yıllık bir öğretimden sonra başarılı olanlar “Tebabet-i Askeriye Tatbikat Mekteb ve Seririyatı”nda bir yıl teori, uygulama, askerî yönetmelik ve yasalarla uğraşacak, buradan da Şahadetname aldıktan sonra kıtalara ve hastahanelere yollanacaktı.

Tıp Fakültesi, savaş yıllarında da, bütün güçlüklerle rağmen öğretimini uzun süre aksatmamıştır.

• *Erkan-ı Harbiye Mektebi*: İlk defa 1849 yılında “Mekteb-î Fünûn-u Harbiye-i Şahane” içinde kurulmuştu. Öğretimi bir, iki derken üç yıla çıkartıldı. Bu okul İkinci Meşrûtiyete kadar Harbiye Mektebi'ne ek sınıflar olarak öğretimine devam etti¹. Meşrûtiyetin ilânından sonra bu sınıfları ıslah etme çalışmaları yapıldı ve Erkan-ı Harbiye Mektebi'ni ayn bir okul halinde kurma fikri kararlaştırıldı. Önce bir Yönetmelik hazırlanarak 17 Ağustos 1909'da yürürlüğe sokuldu². Okul da 6 Kasım 1909'da Yıldız Sarayında açıldı³.

Okul, iki esas üzerine dayanıyordu: Askerî bilgi ve düşünceleri geliştirmek ve yabancı dil öğretmek. Eskiden buraya Harbiye son sınıflarında iyi derece tutturanlar alınırken, yeni Yönetmelik, kıtalarda en az iki yıl hizmet etmeyi ve sınav sistemini getirdi. Okula, “lüzumu kadar” öğrenci kabul edilecek, derslere zabıt dinleyiciler de alınabilecekti. Okulun öğretim süresi üç yıl, bir öğretim yılı da 9-10 ay olarak belirlenmişti. Her yıl sonunda yapılan sınavla “öğretime devam edebilecekleri ve edemeyecekleri” belirleyecekti. Okulun ders programı şöyle belirlenmişti:

- ✓ I. sınıf: Tabiye, Harb Tarihi, Esliha, İstihkamat-ı Cesime, Askerî Kânunlar, Siyasi Tarih, Fransızca, Rusça, Almanca.
- ✓ II. sınıf: Tabîye, Harb Tarihi, İstihkâmcılık ve Tatbikatı, Topografya ve Harita, Muvasala ve Muhakere, Topçuluk, Siyasi Tarih, Fransızca, Almanca, Rusça.
- ✓ III. sınıf: Tabiye, Harb Tarihi, Kale Muharebeleri, Erkân-ı Harbiye Hizmetleri, Deniz Muharebeleri, Devletler Hukuku ve İdare, Arazi Taksimi, Fransızca, Almanca, Rusça.

¹ Karatamu, D., a.g.e., S.430.

² “Erkan-ı Harbiye Mektebi Nizamname-i Dahilisi”, Düstur, 2 tertib, cilt I, S.608-621.

³ Sabah, 7 Kasım 1909

Dil derslerinden biri zorunlu, biri seçmeli idi. Okul 1912 ve 1914'de iki kerede 138 mezun verdi. Okul 1914 yılı sonlarına doğru, Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine kapatılmıştı¹.

Mekteb-i Bahriye: Türkiye'nin en eski okullarından biridir. İkinci Meşrûtiyete gelinceye kadar sayısız değişiklikler geçirdi². 1846'da Heybeli-ada'daki asli binasına yerleşti. Abdülhamid döneminde, donanmada olduğu gibi, buradaki eğitim de çok ihmal edilmiş ve yozlaşmıştır³.

İkinci Meşrûtiyetin başlangıcında Bahriye İdadisi lağvedilerek, bu Okula sivil idadi mezunlarının sınavla alınmalarına karar verildi. Hatta gayri-müslimlerin de sınavlara girebilecekleri belirtildi⁴.

Esas büyük ıslâh çalışmalarına 1910 yılı başlarında girişildi. Burada tensikat yapmak için Bahriye Dairesi'nde özel bir Komisyon kuruldu (10 Ocak 1910). Bahriye Nâzırı gazetelere verdiği bir beyanatta okulun adı ve öğrencilerin kollarındaki kırmızı şeritten başka okulun diğer özelliklerinin tamamen sivil okullara benzediğinden yakınıyor: Okulu ıslâh ederken İngiltere usulünün aynen kabul edildiğini belirtiyordu. Zaten okul Amiral Williams ve diğer İngiliz deniz subaylarının ellerinde idi. Bahriye Nazırı 16 Şubat 1910'da Okul programının ıslah edilip uygulamaya başlandığını bildiriyordu⁵. Okulun öğretim süresi aşağı yukarı sekiz yıl idi. İlk dört yıl okulda, son dört yıl da denizde, okul gemisinde geçiyordu. Okulun Mihanik, Kimya, Elektrik ve Gemicilik dersleri için fabrika ve dökümhaneleri vardı. Okulda ana uygulamalı derslerin yanısıra kürek yelken ve yüzme talimleri de vardı. Islah çalışmaları 1908'de İngiltere'den getirtilen iki muallimin yardımıyla yapılmıştı.

Okul yeni ders programının uygulanmasına 20 öğrenci ile başladı. Başta “talebe namzedi” olarak 30 kişi alınacak, bunlara bir yıl Hesab, Cebir, Hendese, İngilizce, Coğrafya, Tarih ve Lisan-ı Osmani dersleri gösterilecek, yıl sonunda bunlarla beraber, dışardan baş vuranların da katıldığı bir sınav yapacak ve en iyi 20 kişi okulun birinci sınıfına kaydolacaklardı⁶. Öğrenciler okul gemisindeki öğretimlerini

¹ Karatemu,S., a.g.e., S.434.

² Unat, F.R.,a.g.e.,S.60-61.

Ergin, O., a.g.e.,S.315-324.

³ Ali Haydar Emir, 1327-28 Türkiye İtalya Harbi Tarih-i Bahriyesl, İstanbul, 1329, S.2-6

⁴ 6 Kasım 1909 tarihli Tanin ve Sabah gazeteleri.

⁵ Tasvir-i Efkâr, 17 Şubat 1910

⁶ Âhenk(İzmir) 30 Teşrinisani 1913.

bitirdikten sonra donanmada kurulan Seyri-sefain, Topçuluk, Torpido ve Çarkçılık Mekteplerinde sekiz aylık bir kurs görmeye mecbur tutuluyorlardı¹.

1911 yılından itibaren de, okulun çeşitli kısımlarından ayrılacak öğrencilerden makine ve inşaat mühendisleri ve levazımcılar yetiştirme programları uygulanmaya başlandı².

Bahriye Mektebi'ndeki verimi anlamak için verdiği mezunlara bakılacak olursa, şöyle bir durum görülür³:

Tablo 51) Bahriye Mektebi mezunları

Sınıf	1909	1912	1914
Güverte mühendisi	29	48	-
Makine Mühendisi	2		19
İnşaiye mühendisi	2	-	-
Çarkçı mülazım-ı evveli*	-	23	*

*) Çarkçı mülazım-ı evvelleri öğretim süresi beş yıl olan⁴ Çarkçı Ameliyat Mektebi'nden çıkıyorlardı. Bu okuldan 1911 yılında da 43 mülazım-ı evvel mezun olmuştu⁵.

Askerî Baytar Mektebi: İlk defa 1849 yılında Harbiye Mektebi içinde kurulan okul, 1905'de Askerî Tıbbiye'ye nakledildi. Bu arada pek çok değişiklikler geçirdi⁶. 1910 yılında askerî ve sivil Tıbbiyelerin birleşip “Tıp Fakültesi” adını almaları sırasında, okul bağımsızlığına kavuşarak Haydarpaşa'da kendine ait bir binaya yerleşti. Öğretim süresi beş yıldan dört yıla indirildi. Okula kabul edilmesi kararlaştırılmış olanlar önce bir Topçu veya Süvari Küçük Zabıt Mektebi'nde 6-8 ay askerî eğitime tabi tutuluyor ancak buradan tasdikname alabilirse Baytar Mektebi'ne kabul ediliyordu. Öğrenciler sınıflara göre er, onbaşı, çavuş ve başçavuş sıfatını alırlardı. Öğretim bitince de mülazım-ı sâni olarak mezun olurlardı. Mezun olanlar kıtalara dağılmadan önce “Tababet-i Baytariye-i Askeriye Tatbikat Mektebi ve Seririyatı”nda bir yıl bilgi ve meleke geliştirirlerdi. Daha sonra binbaşılığa geçişleri

¹ “Zabitan-ı Bahriyenin umumî kurslarına mütedair Nizamname”, (2 Teşrinievvel 1913). Düstur, ikinci tertib, cilt V, S.787-792.

² Unat, F.R., a.g.e., S.61-62.

³ Tanin, 21 Ağustos 1909. Sabah, 9 Ağustos 1912; 18 Eylül 1914.

⁴ Sabah, 5 Ağustos 1911.

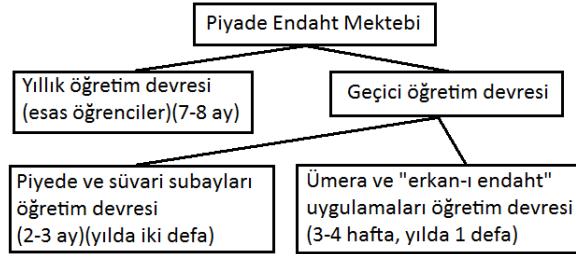
⁵ Sabah, 9 Kasım 1911.

⁶ Unat, F.R., a.g.e., s.68-69.

sırasında da gene bu Okulda üç ay daha eğitim görürlerdi¹. Okula 17-21 yaşları arasında Sultani, yedi yıllık idadi ve dengi özel okul mezunları yarışma sınavlarıyla alınıyordu². 1912 yılında okuldan 17 kişi mezun olmuştur³.

Endaht Mektepleri (Atış Okulları)

a) *Piyade Endaht Mektepleri*: Okul ilk olarak Anadolu Maltepesinde 1910 yılı başlarında açılmıştı. Yayınlanan Yönetmeliğine göre⁴, piyade ve süvari subaylarının subaylarının atış bilgi ve uygulamalarını geliştirmek amacıyla olan Okul, aynı zamanda Harbiye Nezareti'nin atış ve deneme laboratuvarı ve bilgi merkezi olacaktı. Okulun öğretim devreleri şöyle idi:

Yıllık öğretim devresindeki subaylar Okuldayken geçici devrelerin öğretmenliğini yapar, mezun olunca da kıtalarda “atış öğretmeni” olurlardı. Okulun, öğrencileri askerî birliklerdeki subaylar arasından seçilirdi. Bu okullar hızla yayılmış, hemen Selanik, Edirne ve Erzurum'da açılmıştır. Bunların öğrenci sayıları 100-250 arasında değişiyordu. Bu Okuldan mezun olan subaylar önderliğinde İstanbul, Edirne, Selanik, Manastır ve Şam'da “Muallim Taburları” kurmuşlardır. Erler burada bir ay eğitim gördükten sonra “onbaşı” olarak çıkmakta idiler⁵.

Yapılan bazı denemelerden sonra 24 Haziran 1911'de Okulun Yönetmeliği değiştirilmişti⁶. Buna göre Okulun kadrosu genişletilmiş, Bahriye ve Makineli Tüfek Tüfek bölüklerinden de zabıtlar alınması kararlaştırılmış, öğrenci alma zamanları belirlenmişti.

¹ “Askerî Teşkilât-ı Sıhhiye-i Baytariye Nizamnamesi”, Düstur, 2.tertip, c.III. s.643-652.

² Sabah, 6 Eylül 1911. 24 Mayıs 1912, 22 Ağustos 1913, 15 Ağustos 1914.

³ Hakk, 14 Temmuz 1912.

⁴ “Piyade Endaht Mektebi Nizamnamesi”, Düstur, 2.tertip, c.II. s.77-84

⁵ Yeni Tasvir-i Efkar, 21 Şubat 1910. Sabah, 21 Şubat 1910

⁶ “Piyade Endaht Mektebi Nizamnamesi”, Düstur, 2 tertib, cilt III, S.395-402

Okulun çalışmaları Balkan Savaşında bozulmuş, sonra da eski düzeniyle kurulamamıştır. Dünya Savaşı başladığında ise tamamen kapatılmış bulunuyordu¹.

b) Sahra ve Ağır Topçu Endaht Mektepleri: Sahra topçuları için 20 Ocak 1910 yılında Metris Çiftliğinde, ağır topçular için de 10 Ekim 1911'de Rami Kışlasında açılmıştı. Okuldaki talimler 3-3,5 ay sürüyor ve subaylar tekrar eski birliklerine dönüyorlardı². Bu okullar da Balkan Savaşında iyice bozulmuş, 1914'de kapatılmışlardır³.

Küçük Zabitan İbtidai Mektepleri: Her ordu merkezinde, astsubay okullarına öğrenci yetiştirmek amacıyla 1909 yılı sonlarında kurulmuşlardı. Okulların yönetmeliğine göre⁴ bu okullarda öğretim, öğrencinin yaşına (15-18 yaş) ve ilköğretim durumuna göre 1-3 yıl arasında değişiyordu. Öğrenciler yaşlarına göre üç gruba ayrılıyorlardı. Ayrıca bazı bedeni özelliklere bakılarak sınavla öğrenci alınıyor, asker çocukları tercih ediliyorlardı. Okul, sekiz yıllık bir mecburi hizmet yüklüyordu. Okuldayken öğrencilere maaş da verildi ve mezun olanlar sicillerine göre beni oranlarda Topçu, Süvari ve Piyade Küçük Zabıt Mekteplerine ayrılıyorlardı.

Okullarda okutulacak dersler genel olarak şunlardı: Ordu Teşkilâtına Ait Malumat, Tabiye, Talimnâme-i Piyade, Hizmet-i Seferiye Nizamnamesi, Sahra İstihkamâtı, Topografya, Terbiye-i Askeriye, Ceza Kanunnamesi, Kal'a Nizamnamesi, Dahiliye Kânûnnamesi, Piyade Nişan Dersleri, Esleha, Mühimmat-rHarbiyenin Muhafazası, İdman Talimnamesi, Hıfzıssıhha, Okuma-Yazma, Meşrûtiyet, Tarih, Coğrafya, Hesap, Harita, Akaid-i Diniyye, Ahlâk, Fransız Harfleri ve Rakamları, Usul-ü Muhabere, Rütbe ve Alâmetleri Tefrik.

Okulun Yönetmeliği, 12 Temmuz 1911'de yeniden düzenlendi⁵. Okula alınma yaşı 16-18 olarak değiştirildi. Öğretim süresi de 1-2 yıl olarak indirildi. Okulun ders programı da yıllara göre yeniden belirlendi.

Okullar bazı küçük değişikliklerle 1914'e kadar devam ettiler.

¹ Karatamu, S., a.g.e S.397.

² Sabah, 28 Haziran 1911.

³ Karatamu, S., a.g.y.

⁴ "Küçük Zabitan Mektebi ve Küçük Zabitan İbtidai Mektebi Nizamnamesi", Düstur, 2.tertib, cilt I, S.790-808.

⁵ "Küçük Zabıt ve Küçük Zabıt ibtidai Mektepleri Hakkında Nizamname", Düstur, 2.tertip, c.III. S.655-692.

Küçük Zabitan Mektepleri (Astsubay okulları): Meşrûtiyetten önce astsubaylar ordu içinde, askerî birliklerde yetiştiriliyordu. Meşrutiyet'ten sonra bu tarz okullaştırılmak istenmiş ve "Küçük Zabıt Mektepleri" kurulmuştu. Bu okullar da 1909 yılı sonlarında her ordu merkezinde açılmaya başlanmışlardır. Küçük Zabitan İbtidai Mektepleri mezunlarını aldığı gibi, dışardan da 18-21 yaşları arasında ilköğretimlerini tamamlamış, sağlam gençler alıyorlardı. Öğretim süresi iki yıl idi. "Onbaşı" olarak mezunlar veriyordu¹. İstanbul, Edirne, Selanik, Bağdad, Beyrut ve Erzinan'da Küçük Zabıt Mektepleri vardı. Süvari Küçük Zabıt Mektebi ise 1912'de İstanbul'da kurulmuştu.

Küçük Zabıt Mektebi çıkışlıların altı yıl mecburi hizmetleri vardı. Bundan sonra Kuleli'de bir yıl okuyup ihtiyat zabiti; Jandarma Mektebi'nde bir yıl okuyup Jandarma subayı veya Polis Mektebine gidip komiser olabiliyorlardı². Okullardaki öğrenci sayısı orduların ihtiyaçlarına göre sürekli olarak değişmekteydi³. Okulun ders programı⁴:

I.yıl: Topografyayı Askerî, Talimname, Hizmet-i Seferiye Nizamnamesi. Ameli ve Nazari Endaht-ı Piyade Nişan Dersleri, Terbiye-i Askeriye, Feraiz-i Askeriye, Meşruti İdarenin Fevaidi, Rütbe ve Alâmetlerin Tefriki, Akaid-i Diniye, Vezaif-i Medeniye ve Ahlâkiye, İmlâ ve Kitabet-i Askeriye, Hesap, Coğrafyayı Osmani, Fransızca, Askerî Ceza Kânunları.

II. yıl: Tarih-i Osmani, Talimname, Sahra İstihkamâtı, Hizmet-i Seferiye Nizamnamesi, Ordu Teşkilatı, Tabiye, İdare Nizamnamesi, Terbiye-i Askeriye, Fransızca.

Günlük öğretim süresi sekiz saattir. Sahra Topçu ve Ağır Topçu Küçük Zabıt Mektepleri de 1912 yılında açılmıştı⁵.

Ayrıca 3 Ekim 1914'de hastahanelerde, altışar aylık öğretim devresiyle sıhhiye çavuşu çıkaracak Sıhhiye Küçük Zabitan Mektepleri kurulması da kararlaştırılmıştı¹.

kararlaştırılmıştı¹.

¹ 6 Ekim 1909 tarihli Nizamname.

² Sabah (Osmanischer Lloyd gazetesinden), 24 Şubat 1912

³ Sabah 21 Şubat 1910. 9 Ağustos 1911

⁴ 12 Temmuz 1912 Nizamnamesinden.

⁵ Sabah 12 Ağustos 1912, 27 Temmuz 1912.

Tanin, 5 Şubat 1912.

Piyade İhtiyat Zabitanı Mektebi: 1910 yılı Temmuzunda kurulmuştu. İstanbul'da, “numune kıtası makamında” bir yıl öğretim süreli bir okul idi. Yüksekokul ve idadi mezunlarını alıyor ve ihtiyat zabiti çıkartıyordu. 18-30 yaş arasındaki kişiler başvurabiliyordu. Okul, ilk yıl 23'u gayrimüslim 175 kişi mezun etmişti. 1912'de de 28'i gayrimüslim 299 kişi yetiştirdi².

Okulun ders programı ise şöyleydi³:

a) Nazari dersler: Dahiliye ve Ceza (Terbiye-i Askeriye) Talimatnameleri, Seferiye ve Tabiye, Esleha, İstihkam, Topografya.

h) Uygulamalı dersler: 1-12 hafta Acemi Talimi, 8-10 hafta bölük talimi, 3. devre muharebe ve endaht talimleri, her hafta iki saat binicilik talimi.

Buradan mezun olanlar Harbiye'ye de girebiliyorlardı⁴.

Jandarma Mektepleri

Jandarma Zabıt Mektebi: İlk defa 1903 yılında Selanik'te Fransız subaylarının idaresinde açılmıştı. Ancak 19 Haziran 1909'da İstanbul'a Yıldız Sarayına taşındı. Okul, üçer ay öğretim süreli iki büyük kısma ayrılıyordu: Ordu zabitleri ve karakol kumandanları kısımları. Bir de başçavuşların altı aylık bir eğitimden sonra sınavla subaylığa geçtikleri “Zabıt Namzedi” kısmı vardı.

Zabıtlar kısmının dersleri şunlardı: Jandarma Nizamnamesi, Fenn-i Furûsiyyet (At besleme ve yetiştirme), Malumat-ı Adliye, Endaht (Atış), Malûmat-ı Şahsiye ve Mahalliye, Âdab-ı Muaşeret.

Karakol kumandanları kısmının dersleri ise şunlardı: Jandarma Nizamnamesi, Talim, Terbiye-i Askeriye, Malûmat-ı Şahsiye ve Mahalliye, Endaht, Malûmat-ı Adliye, Usul-ü Kitabet ve İmlâ, Coğrafya, Hesap⁵.

¹ “Sihhiye Küçük Zabitan Mektepleri Tesisi Hakkında Nizamname”, Düstur, 2.tertib, cilt VI, s.1308-1312.

² Sabah 12 Ağustos 1912, Hakk 29 Haziran 1912.

³ Tanin, 17 Temmuz 1910 (Okulun Talimatnamesi).

⁴ “İhtiyat Zabıtlarının Mektebi Harbiye-i Şahaneye Şeraiti Duhuliyesi” Sabah, 28 Ağustos 1912. Karşılaştırmamız: Müdafaa-ı Milliye. 39(1328), S.121-122.

⁵ Tanin, 20 Haziran 1909.

Buraya ilk başta 189 zabıt alındı. Bu okula ait bir Yönetmelik daha 1910 Eylülünde hazırlanmıştı¹, ama Okul teşkilâtının genişletilmesi 1912 yılında yapıldı. Bu yeni düzene göre okul beş kısma ayrıldı:

1- Jandarma sınıfına geçmek isteyen muvazzaf subaylara 3 aylık bir öğretim,

2- Jandarma subayı olacılara bir yıl öğretim,

3 ve 4- Lise ve yüksek öğretimlerini tamamlayanlardan Jandarma subayı olmak isteyenler için 2 yıllık bir öğretim,

5- Jandarma hesap memurları yetiştirmek için 3 aylık bir öğretim².

Jandarma Mektebi'nin öğretmenleri genellikle Fransız subayları idi. Okul, Balkan Savaşından sonra dağılmış, öğrenciler kıtalara yollanmıştır. 1914 Eylülünde bir “emr-i âli” ile yeniden açılmıştır³.

Jandarma Efrad-ı Cedide Mektepleri: Jandarma erleri bu okullarda üç aylık bir eğitim gördükten sonra taburlara gönderiliyorlardı. Bu okullarda erlere askerî ve mülki vazifeleri öğretiliyordu. Buralara gönüllüler de alınıyordu⁴. 1909'dan itibaren Selanik, Trabzon, İzmir, Beyrut, İstanbul ve San'a da birer Efrad-ı Cedide Mektebi açılmıştı. Bu okullardaki öğrenci sayısı çok değişiyordu⁵. Mecliste bu okulların aleyhinde bulunanlar da çoktu⁶.

Nalbant Mektebi: Ordunun ihtiyacı olan nalbantları yetiştirmek amacıyla, her ordu merkezinde açılmaları 1909 yılı sonlarında şart koşulmuştu. Askerî hayvanları Avrupa ordularında olduğu gibi nallattırmak amacıyla baytar zabıtlarının öğretmenlik ettikleri bir okuldu. Hem baytarlık hem de nalbantlık dersleri okutuluyordu⁷.

¹ Sabah, 25 Eylül 1910.

“Jandarma Zabıt Mektebi Teşkilât Nizamnamesi”, Düstur, 2 tertib, cilt V, S.557-574.

² Karatamu, S.,a.g.e. S.398.

³ Sabah, 8 Eylül 1914.

“Mekâtib-i Aliye ve İdadiye Mezunlarından Yetiştirilecek Jandarma Zabitanı Hakkında Nizamname”, Düstur, 2, tertib, cilt 4, S.488-491.

⁴ Sabah, 30 Haziran 1911.

⁵ Tanin, 25 Ağustos 1909. Sabah, 28 Ağustos 1909, 16 Mayıs 1911 vs.

⁶ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 21 Mart 1327, S.2033-2054: 4 Nisan 1327, S.2380-2389.

⁷ Sabah, 29 Kasım 1909.

Levazım Mektebi: İlk defa 1909 yılında açıldı. Askerî levazım işlerinin düzgün bir surette devir ve idaresini sağlamak amacıyla levazım subayları yetiştiriyordu. 9 ay öğretim süreli idi. Birinci Dünya Savaşının başlamasıyla Okul kapatılmıştır.

Nakliye Mektebi: Nakliye sınıfındaki subayların teorik ve uygulamalı eğitimleri, ulaşım depolan hakkında gerekli bilgileri vermek amacıyla 1912 Temmuzunda açılmıştı. Öğretim süresi on aydı. Gayet geniş bir programı vardı¹.

Süvari Tatbikat Mektebi: 1911 yılında İstanbul'da açılmıştı. Süvari zabitlerinin görev ve hizmetlerine dair bilgilerini genişletmek amacıyla 15 aylık bir öğretim uyguluyordu. Buradan mezun olan subaylar, öğretmen olarak kullanılıyordu. Okul Birinci Dünya Savaşı başlayınca kapanmıştır.

Talimhah Mektepleri: Çavuşluktan mülazım-ı sâni rütbesiyle ordularına gönderilen zabıtlar için 1910 Mayısında açılmaya başlanmıştı². Daha sonra bütün subaylara şart koşuldu³. Birinci Dünya Savaşı dolayısıyla kapatıldı.

Teyyare Mektebi: İlk defa 1911'de Avrupa'ya bu hususta iki subay yollanmıştı. 1912'de de Yeşilköy'de Teyyare Mektebi açıldı. Okul İkinci Meşrûtiyet boyunca Fransız subayların idaresi altında bulunmuştu. Balkan Harbi dolayısıyla bir ara dağıldıysa da sonra tekrar açıldı. Öğretim tamamen amelî denecek bir seviyedeydi.

Balkan Savaşından sonra okulda 5-10 uçak, 4-5 tane de tayyareci vardı. Ayrıca Okuldaki "Tamirat Dairesi"nde küçük onarım işleri de yapılıyordu. İstanbul'daki yabancı okulların sık sık gidip gezdikleri⁴ Okulun yeniden kuruluş ve idaresine 1913 yılında Avusturya Elektrik Şirketinden Ganç adlı bir Macar mühendis talip olmuştu⁵.

Bunların dışında 1912'de Amiral Lympus Paşa'nın emriyle bir Bahriye Tatbikat Mektebi açılmıştı⁶. 1910 yılın erlerin eğitim ve öğretimleri için Hudut Bölüğü Mektepleri de açılmaya başlanmıştı.

¹ Ayrıntı: "Süvari Tatbikat Mektebi Nizamnamesi", Takvim-i Vekayi, 19 Mayıs 1328.

² Sabah, 25 Mayıs 1910.

³ Ayrıntı: Karatamu, S., a.g.e. S.398-401.

⁴ "Tayyare Mektebi", Sabah, 6 Kasım 1913.

⁵ "Tayyarecilik Mektebi", Tasvir-i Efkâr, 5 Aralık 1913.

⁶ Müdafaayı Milliye, 39(1328), S.173.

4.2.7. ÖĞRETMEN YETİŞTİRME

4.2.7.1. Genel Olarak Öğretmen Sorunu

İkinci Meşrûtiyet döneminde, öğretmenin fikrî ve sosyal değişimi sağlamadaki gücü açık olarak anlaşılmıştır. 20. yüzyıl başlarında Osmanlı eğitiminde öğretimin üç temel dayanağı olan program, ders kitabı ve öğretmen unsurlarının hepsi de bozuktur. Ama özellikle öğretmen faktörü öğretimin her kademesini aşırı derecede etkiliyordu ve Osmanlı eğitim sisteminde, özellikle ilköğretim kademesinde olmak üzere öğretimin her kademesinde en bozuk unsur, öğretmen zümresi idi. Öğretmeni iyi yetiştirmeden yapılacak bütün güzel programlar, ders kitapları, eğitim yasa ve yönetmelikleri boşuna idi.

İkinci Meşrûtiyet başlarında Dârülfünun öğretimi idadi düzeyinde, idadi öğretimi de rüşdiye düzeyinde idi. Başlangıçta bu durum program düzenlemeleriyle giderilmeye çalışıldı. “İdadi”ler “lise”ye çevrilerek, programları yeniden düzenlendi. Ama her yandan itirazlar yükselmeye başladı. Programın uygulanamayacağı anlaşıldı. Emrullah Efendi o zaman “*memurdan muallim olmaz*” hükmünü verdi ve öğretmenliği bir “*meslek*” haline getirme çalışmalarına başladı.

Osmanlı eğitim kurumlarında her kaynaktan öğretmen vardı. Her kademedeki okullardan mezun olanlar, hattâ okul yüzü görmemişler bile öğretmen olabiliyorlardı. Mesleğe girdikten sonra da Meclis-i Maarifçe, ilköğretim kademesinde öğretmenlik yapanların (“ibtidaiye ve rüşdiye”) “terfi ve terakki” sınavları yapılıyor ve bunlar meslek içinde yüксеlebüyorlardı. İkinci Meşrûtiyetin öğretmen sorununda getirdiği ilk önemli değişiklik “*terfi-i sınıf*” sınavlarını, Dârülmualimin Öğretmenler Kurulu'na yaptırmış olmasıdır¹. İkinci önemli hareket de Emrullah Efendi'nin “*memur-muallim*”lere karşı yaptığı temizlik hareketi (“*tensikat*”)dır. Emrullah Efendi, öğretimdeki seviye düşüklüğünün memur öğretmenler yüzünden olduğuna hükmederek, 1910 yılında Meclis-i Ayân'da yaptığı konuşmada, ehil olmayan bazı öğretmenleri atarak yerlerine yenilerini alacağını, atılan öğretmenlerin de açıkta kalacağını belirtiyordu².

¹ “Muallimin imtihanı”, Tanin, 6 Ekim 1909.

² Meclis-i Âyân Zabıt Ceridesi, 14 Haziran 1326.

Bakanlık, 1910 Eylülü sonlarında aldığı bir kararla da, aslında memur oldukları halde idadilerde öğretmenlik yapanların ya öğretmenlik yapmaları ya da memurluğa dönmeleri hakkında bir karar aldı¹. Öğretmenliğin maaşı daha az olduğundan, özellikle İstanbul'daki öğretmenler Devlet dairelerinde memurluk da yapıyorlardı. Bakanlığın kararı üzerine, öğretmenlerin çoğu memurluğu seçtiler. Bu arada birçok yetenekli ve tecrübeli öğretmen de eğitim hayatından çekildi ve "öğretim hayatı can çekişmeye başladı"². Emrullah Efendi, gidenlerin yerlerine daha iyilerini bulmak bir yana, onların dengini bile bulamadı.

Emrullah Efendi bir yandan idadi öğretmenleri arasında geniş bir temizlik yaparken, ilköğretim için 70.000 öğretmene ihtiyaç olduğunu, para olsa bile bu rakamın % 1'ini bile bulabileceğinden kuşkusu olduğunu belirtiyordu³. 1910 yılında hazırladığı "Tedrisat-ı İbtidaiye Kânunu Lâyihası"nda "muallimi evvel" denilen asıl öğretmenlerin yanına bir de "muallim halifesi" adıyla staj yapan öğretmen zümresini koyuyordu. Bunlar, asıl öğretmenlerin yanındaki yardımcı "muallim mülazımları", uzmanlık derslerini (Resim, Müzik, Beden Eğitimi..) veren "muallim muavinleri" ve ehliyet beratları olan öğretmenlerdi. Ehliyet beratları asıl öğretmenliğe geçişte belli bir geçerlilik süresi olan öğretmenlik belgeleri idi. Emrullah Efendi ayrıca öğretmenler arasında "evvel", "sânî", "sâlis" vs. gibi ayrımları da kaldırmak istiyordu⁴. "Ehliyetname" usulünü, mevcut öğretmenlerin seviyelerini yükseltmek için kullanmayı düşünüyordu. Ayrıca her vilâyetten iki öğretmeni, İstanbul Dârülmuallimini'ne getirterek, orada çeşitli şekillerde yetiştirdikten sonra gene eski yerlerine gönderip, oradaki öğretmenlere örnek olmaları sağlanıyordu⁵. Bu arada müfettişlere de ilkokul öğretmenlerini işbaşında yetiştirme görevi veriliyordu⁶.

Bu arada öğretmenlerin emekliliklerinden de söz edilmeye başlandı. Ancak henüz işbaşındaki öğretmenlerinin maaşlarını vermekten âciz bir Hükümetin, emeklilik müessesesini sözden ileriye götürebilmesi imkânsızdı.

Emrullah Efendi, eğitim sorununun çözümü hususunda öğretmenlere çok önem veriyordu. "Benim bütün ümidim Dârülmualliminlerdedir" diyordu⁷. Onun istediği

¹ "Memur muallimler", Sabah, 29 Eylül 1910.

² Ali Kâmi. "Maarif derdi", İctihat, 82(1329), S.1934-1936.

³ D.K. "Maarifimiz". Sabah, 28 Şubat 1910.

⁴ Emrullah, "Tedrisat-ı İbtidaiye"(2). Mülkiye dergisi, 24(1326). S.36-37.

⁵ D.K. a.g.m.

⁶ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 25 Mayıs 1326, S.2105.

⁷ A.g.e. s.2130.

öğretmen yalnız öğrencilerin değil, halkın eğitimi ve aydınlanmasıyla da ilgilenecekti. Osmanlı eğitiminin en önemli sorunu olarak öğretmen yetiştirme konusuna el atmıştı ve öğretmen sorununu çözümlmek için medreselere başvurmayı bile düşünüyordu¹.

Emrullah Efendi'nin büyük çabalarından biri de, öğretmen maaşlarını arttırmaktı. Hattâ lise örgütünün özünde bu da vardı. O, öğretmenleri tam olarak okula bağlamayı, ders saatlerini ve bu arada maaşlarını da arttırmayı tasarlıyordu. İdadilerdeki “sınıf öğretmenliği”ni kaldırarak yerine “ders öğretmenliği”ni koydu. Öğretmenliği eğreti (arızî) bir san'at halinden çıkartıp bir meslek haline getirmek için, Bakan olduğu sürece devamlı çabaladı. “Seyyar öğretmen”leri* kaldırmaya çalıştı. Mubassırlardan bile bir öğretmen olarak yararlanmaya uğraştı ama pek başarılı bir sonuca ulaşamadı.

Emrullah Efendi okuldaki memur ve öğretmenlerden tatil günlerinde bir görevi olmayanlara tam maaş verilmesi hakkında da bir karar aldırtmıştı (9 Nisan 1910)².

1908 yılından itibaren Osmanlı Devleti'ndeki öğretmenler arasında örgütlenmeler de başlamıştır. 1908 Temmuz hareketinden hemen sonra “Encümen-i Muallimin” adlı bir öğretmen örgütü kurulmuş; bunun, öğretmen atamaları konusunda, öğretmenliği meslek haline getirme, maaşlara zam vs. konularda önemli çalışmaları olmuştur. Bu örgüt daha sonra “Muhafaza-i Hukuk-u Muallimin Cemiyeti” ile birleşerek “Cemiyet-i Muallimin” adını almıştır. Cemiyet çeşitli çalışmalarının yanısıra “Mir'ât-ı Maarif”adlı bir de dergi çıkarmıştır. Pek çok dernekler gibi bu Dernek de 31 Mart olayları sırasındaki sıkıyönetim zamanında ortadan kaybolmuştur³.

Taşradaki öğretmenlerin örgütlenmelerinde özellikle Sâtî' Bey'in eğitiminden geçmiş İstanbul Dârümuallimini çıkışlılar önemli roller oynamışlardır.

İkinci Meşrûtiyette taşrada ilk öğretmen örgütlenmesi Bursa'da yapılmıştır. Merkezi Bursa olmak üzere, 1909 yılı sonlarında “Terakki-i Maarif ve İttihad-ı

¹ A.g.y.

* Öğretmenler genellikle ihtisas derecelerine göre dersler veriyorlardı. Önceleri maaşları azdı, sonra Bakanlığın 10 Aralık 1910 tarih ve 346/529 numaralı yazısı ile bunlara tam maaş verilmesi kararlaştırılıp, duyuruldu (Başbakanlık Maarife Giden Evrak Defteri Arşivi)

² Başbakanlık Arşivi, Babîâli Evrak Odası, no:276924.

“Tamim-i Maarif”, Sabah, 9 Kasım 1909.

³ Akyüz, Yahya, “Türkiye'de ilk öğretmen kuruluşları hakkında orijinal bir belge ve unutulmuş bir kaynak”, Eğitim Fakültesi Dergisi, 111/1-4(1970), S.109-117.

Muallimin Cemiyeti” adıyla bir örgüt kurulmuş, Cemiyetler Kânûnu'na göre Yönetmeliği hazırlanmış ve dernek kendini resmen kabul ettirmişti. Dernek ilk iş olarak, ücretlerin azlığı yüzünden pek çok kişinin öğretmenlik mesleğini terkettiğini belirtmiş, öğretmen ücretlerinin Meclis-i Mebusan huzurunda saptanması isteğiyle Meclis Başkanlığına bir telgraf çekmiştir¹. Dernek daha sonra Bursa'nın kazalarında ilkokul öğretmenlerinin katıldığı “kaza kongreleri” düzenlemiş²; buradan livalar, vilâyetler kongrelerine, en sonunda da bütün ülke çapında bir öğretmenler kongresine ulaşmak istemiş, ancak başaramamıştır.

Türkiye'de öğretmenlerle ilgili önemli bir başka Kongre de 13 Temmuz 1911'de İstanbul'da yapılmıştır. “*Dârülmuallimîn Kongresi*” adını alan bu toplantının amacı, İstanbul Dârülmuallimini'nden 1910 yılında mezun olanlarla 1911 yılında mezun olanları tanıştırmak, bu arada eskilerin tecrübelerini dinlemek idi³. Toplantı sırasında konferanslar verildi, bazı öğretim araç ve gereçleri üzerinde duruldu, resim' ve elişleri sergileri açıldı; tartışmalar yapıldı, geziler düzenlendi... Kongre aynı zamanda bir “Konferans Cemiyeti” kurma kararı aldı⁴. Daha sonra bu Dernek de kuruldu, çeşitli konferanslar düzenledi, bunları kitap halinde de yayınlayarak önemli hizmetlerde bulundu.

Bu arada Rumeli vilâyetlerindeki milletler mücâdelesinin bütün yükü öğretmenlerin üzerindeydi. Özellikle Bulgar öğretmenler bu hususta çok yoğun bir çalışma yapıyorlardı. Rumeli'deki Bulgar öğretmenlerinin temsilcileri 13 Ocak 1911'de Selanik'de bir Kongre düzenlemişler ve bir hafta süresince Bulgar millî eğitiminin sorunlarını tartışmışlardır⁵. İkinci Meşrutiyet döneminde Osmanlı sınırları içinde 1960 kadar Bulgar öğretmen vardı ve bunların 43 tane de meslekî kuruluşları bulunuyordu*. Bulgar öğretmenler ikinci bir Kongreyi de 5-11 Temmuz 1912 tarihleri arasında yine Selanik'de yapmışlardı. 43 örgütten 21 tanesinin temsilcilerinin katıldığı Kongrede, Bulgar Öğretmen Örgütleri Genel Merkezi'nin yayın organı olan “Uçtelsky Glas” gazetesinin durumu, Eksarhane gazetesini

¹ “Tamim-i Maarif”, Sabah, 9 Kasım 1909.

“Terakki-i Maarif ve İttihad-ı Muallimin Cemiyeti”, Memurîn gazetesi, 2 Haziran 1326 (15 Haziran 1910).

“Maarif hakkında”, Sabah, 14 Haziran 1910.

² “Maarif Kongresi”, Tanin, 18 Temmuz 1910.

³ “Dârülmuallimin mezunları”, Sabah, 31 Mayıs 1911.

⁴ M.S., “Dârülmuallimin Kongresi-Konferans Cemiyeti”, Sabah, 5 Ağustos 1911.

⁵ “Bulgar Muallimleri Kongresi”, Sabah, 19 Ocak 1911.

* Bunlardan biri olan Selanik Osmanlı-Bulgar İttihad-ı Muallimin Cemiyeti hakkında belge, Başbakanlık Arşivi. Babiâli Evrak Odası. No: 292204.

boykot ve Eksarhıneye karşı örgütün durumu sorunları tartışıldı. Bulgar öğretmenleri örgütü, uluslararası öğretmen kuruluşlarıyla da ilişkiydi¹.

Rumeli'deki Türk Öğretmenlerinin örgütlenmesi ise, değil uluslararası öğretmen örgütleriyle ilişki kurmak, kendi aralarında bile ilişki kurmaktan âcizdi. Hattâ birbirlerinden habersizdiler. Toplantıları ve çalışmaları bir “örgüt” havasını da vermemekteydi. Selanik'teki ibtidai ve rüşdî öğretmenleri 1910 yılında İttihat ve Terakki Kulübü'nde “Elifbanın usul-ü tedrisi” üzerine birkaç toplantı yapmış ve bazı kararlar almışlardı². Daha sonra Selanik Maarif Müdürü Tahir Rüşdi Bey'in girişimleriyle 10-20 Ağustos 1911 tarihleri arasında “*Selanik Vilâyeti I. Muallimler Kongresi*” yapılmıştı. Kâzım Nami (Duru) ve Ali Haydar (Taner) Beylerin de aktif olarak katıldıkları toplantılarda Elifba, Kıraat, Kavaid, Hesap, İmlâ ve İnşa, Akaid-i Diniye. Coğrafya vs. alanlarda komisyonlar kurulmuş, bu komisyonların hazırladığı raporlar tartışılmış, konferanslar verilmiştir³.

Manastır Muallimler Kongresi de oradaki Dârümuallimin'in girişimleriyle 3-13 Temmuz 1912 tarihleri arasında yapılmıştı. Kongrede, sabahleyin ve geceleri projeksiyonla konferanslar verilmiş, ziyaretler, yürüyüşler yapılmış, örnek dersler gösterilmiş ve tartışılmıştı. Bir de okullar için “Kitap Seçim Komisyonu” kurularak, bunun da raporu tartışılmıştı⁴.

Bu arada Trablusgarb ve Balkan Savaşları sırasında Osmanlı uyruğunda bulunan ve öğretmenlikleri Bakanlıkça onaylanmış olan öğretmenler “efrad-ı müeccele”den sayılarak askere alınmadılar⁵. Ancak Balkan bozgunu İstanbul'a pek çok muhacir muallim getirdi. Bakanlık hem oralardan gelmiş olan öğrencileri Anadolu okullarına yerleştirir, hattâ yeni okullar kurarken; öğretmenleri de boş okullara hemen yerleştiriyor, boş olan yerleri araştırıyor, yerleştiremediklerine yarım maaş vererek onları güç durumda bırakmamaya çalışıyor, Mâliyeden devamlı para istiyordu⁶.

¹ Bir sosyalist, “Memalik-i Osmaniye'deki Bulgar Muallimlerinin Kongresi”, *İştirak*, 27 Temmuz 1912.

² Selanik Vilâyeti Muallimler Kongresi Mecmuası, Selanik, 1328, S.3.

³ Kongrenin çalışmaları hakkında ayrıntı: a.g.s. S.9-168.

⁴ “Manastır Muallimler Kongresi”, *Tanin*, 3 Ağustos 1912.

“Manastırda ilk ve son muallimler kongresi”, *Yeni Fikir*, 111/14(1329), S.450-457.

⁵ Başbakanlık Arşivi, Babıâli Evrak Odası, no:284303. Bu hususta bir yasa: *Takvim-i Vekayi*, 717(27 Kânûnuevvel 1326).

⁶ “Rumeli'den gelen muallimler”, *Sabah*, 3 Şubat 1913.

“Muhacir muallimler”, *Tercüman-ı Hakikat*, 4 Şubat 1913.

Sabah, 14 Ocak 1913.

Savaş dolayısıyla okulları hastahâne olarak kullanılan öğretmenlere de maaşlarının verilmesi hususunda Maarif Nezareti'nden bir karar çıkmıştı¹.

1914 yılında Eğitim Bakanı Ahmet Şükrü Bey öğretmenlerin sık sık değiştirilmemesi, maaşlarının arttırılması hususlarında bazı ciddî önlemler aldı. Bu arada Dârülmuallimin-i Aliye'de bayan öğretmenlerin, uygulama okulunda da erkek öğretmenlerin, Galata Alyans okulunda da anaokulu öğretmenlerinin hizmetiçi eğitimlerine (konferanslara) seferberlik ilânına kadar devam edildi². Bu arada Bakanlar Kurulu, öğretmenler dahil hiç bir memurun siyasetle uğraşmaması kararını alırken³, Bursalı öğretmenler de “Muallimler Yurdu” adlı bir öğretmenler lokali kuruyorlardı⁴.

4.2.7.2. ÖĞRETMEN YETİŞTİRME KURUMLARI

4.2.1.2.1. “Dârülmuallimîn-i İbtidaiye”

Türkiye'de ilkokul sayılabilecek sıbyan okullarına öğretmen yetiştirme kurumu, ilk defa 15 Kasım 1868 yılında “Dârülmuallimîn-i Sıbyan” adıyla kurulmuştu⁵. Bu okul, çalışmalarına devam ederken İkinci Abdülhamid döneminde açılan “Dârülmuallimîn-i Âliye”nin sıbyan kısmında ilkokul öğretmenleri yetiştiriliyordu⁶. Gene aynı dönemde açılan Dârülameliyat da ilkokul öğretmenleri yetiştiren bir eğitim kurumu idi⁷. 1882 yılından itibaren taşraya da yayılmaya başlayan⁸ Dârülmuallimin-i Sıbyan'lardan 1909 yılında 16 tanesi çalışmalarına devam ediyordu.

İkinci Meşrûtiyetin ilânından sonra öğretmen okulları içinde en önemli değişiklik, İstanbul Dârülmuallimini'nde oldu- Bu Okulun “ibtidaiye şubesi” bağımsız bir okul

Başbakanlık Arşivi, Babiâli Evrak Odası, no:310398, 310411, 310441...

¹ “Muallimlerin maaşı”, Sabah, 7,13Ocak 1913.

Başbakanlık Arşivi, Babiâli Evrak Odası, no: 309000, 309900...

² “Öğretmen konferansları”, Sabah. 10 Ağustos 1914.

³ Başbakanlık Arşivi, Babiâli Evrak Odası, No:305838.

⁴ “Muallimler Yurdu”, Yeni Fikir, 111/19(1330), kapak içi.

⁵ Koçer, H.A., Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Problemi, Ankara 1967, S.11-13.

⁶ a.g.e., S.29-30.

⁷ Ergin, O., a.g.e. S.1148-1150.

⁸ Koçer, H.A., a.g.e. S.32-35.

haline getirildi. Sınavsız olarak medreselerden 900 kadar* öğrenci alındı. Bunlar dört şubeye ayrılarak ve öğretmenleri atanarak. Çarşamba'daki Saib Paşa Konağı'nda öğretime başladılar¹. Bu okulun başında bir rüşdiye öğretmeni vardı ve öğrenciler hasır üstünde oturuyor, öğretmenler derslere terlikle giriyorlardı². O sırada okul müdürünün öğrencileri, gazeteci Ahmet Samim Bey'in cenazesine katılmaya teşvik etmesinden dolayı, Eğitim Bakanı Nail Bey, eski müdürü görevinden aldı ve yerine eski öğrencilerinden Kaymakam Sâti Bey'i atadı³.

O sırada vilâyetlerde öğretim süresi üç yıl olan “Dârümuallimîn-i İbtidaiye”ler vardı. Bu okullar hem bina, hem öğretmen ve öğrenciler, hem de programları yönünden çok kötü durumda idiler. Öğretimin % 37.5'i dillere, % 23.5'i larih ve coğrafya'ya, % 19.5'i de matematik bilimlere ayrılırken ancak % 2.88'i ulûm-u tabiiyeye ayrılıyordu⁴. Eğitim biliminin ana esasları gösterilmeden öğretim metodları anlatılıyordu. Yeni yayınlanan öğretmen okulu programları tamamen vakit harcamaya yönelik, çağa uymayan, karışık bir progamdı⁵. Hoş; mükemmel bir bir program olsa bile onu uyulayacak kadro yoktu. Bakanlık, vilâyet merkezlerinde açılmış olan öğretmen okullarından 13 tanesincede ıslâh çalışmaları yaparken, hızlı bir şekilde de öğretmen okulları açma çalışmalarına girişmişti⁶. Öyle ki, daha 1910 yılına gelmeden vilâyetlerdeki öğretmen okullarının sayısı 30'a yükseltilmişti⁷. Ancak yeterli sayı ve nitelikte öğretmen bulunamadığından ve açık bir talimatname de olmadığından, bu genişlemeden umulan fayda sağlanamadı.

Çünkü taşra öğretmen okullarının öğretim süresi, İkinci Meşrûtiyet döneminde iki yıla indirilmiş, hattâ bunun da bir yıla indirilmesi önerilmişti⁸. Buradaki

* Sâti' Bey, bir yerde 750 öğrenci diyor, “Meşrutiyetten Sonra Maarif Tarihi..”, Muallim Mecmuası. II/19. S.659.

¹ “Dârümuallimin”, Tanin, 25 Ocak 1909.

² Sâti', “Meşrutiyetten Sonra Maarif Tarihi,..”, S,657-658.

Unat, F.R., “Türkiye'de öğretmen okullarının kuruluşuna toplu bir bakış”. Eğitim Hareketleri, 1/4(1955), S.26-27.

³ Koçer, H.A., a.g.e. S.51.

⁴ Sâti', “Dârümuallimin programları hakkında”, Tanin, 4 Kasım 1908.

⁵ a.g.m.

⁶ “Maarifte ıslâhat”, Tanin, 19 Ağustos 1909,

“İzmir'de Dârümuallimin”, Sabah, 10 Kasım 1909.

“Dârümualliminler”, Tanin, 6 Ekim 1909.

⁷ Unat, F.R., a.g.m , S.27.

⁸ A.Şinasi, “Dârümualliminlerimiz ne halde? (Bir teklif - Bilmem muvafık mı?) “, Ahenk, 25 Eylül 1909.

öğretmenler de, öğrenciler de “fahır” idiler. Gelen medrese öğrencileri “bir ay oturur, diploma alır, giderlerdi”¹.

Toplu bir okul binası olmadığı için ilk ve yüksek kısımları birbirinden ayrılan² İstanbul Dârülmuaallimini, Sâtî' Bey'in idaresine geçtikten hemen sonra büyük değişikliklere uğradı³. Sâtî' Bey, Okulu hemen Cağaloğlu'nda “Lisan Mektebi” binasına getirdi. 900 öğrenciyi sıkı bir sınavdan geçirerek sayılarını 150'ye indirdi. Üç öğretmen dışında bütün öğretmenleri değiştirdi. Okulun öğretim süresi iki yıldan üç yıla çıkartıldı. Okula “*Numune Mekteb-i İbtidaiyesi*” adlı bir uygulama okulu kuruldu⁴. Bu çalışmalarda Bakan Nail Bey'in çok geniş destekleri oldu.

İstanbul'daki bu yeni Öğretmen Okulunun en çok önem verdiği şey, öğretmenlik mesleği ile ilgili dersler ve bilgilerdi. Eğitim bilimi ve öğretim biçimleri üzerinde, hattâ her dersin öğretim kuralları üzerinde duruldu. Son sınıf öğrencileri çalışmalarına bir hafta Öğretmen Okulunda, bir hafta Uygulama Okulunda devam ediyorlardı. Bu arada gözlem için bazı iyi ilkokulların gezilmesinin yanı sıra, öğrenciler en kötü mahalle okullarına kadar götürülmüşlerdi. Bu okullar hakkında raporlar hazırlanmış, iyileştirme taslakları yaptırılmış, bunlar tartışılmıştı⁵.

Sâtî' Bey, bu arada okulun programını da kendisi yeniden düzenledi. Müzik, Beden Eğitimi, Elishleri gibi tamamen yeni dersler koydu. Okul o zamanlar yatılı değildi ve ayrı bir okul binası da yoktu. Bu bakımdan Sâtî' Bey, ilk yıllarda gerçekleştirmek istediği bazı hususları, meselâ uygulamalı ziraal eğitiminin yapılacağı bir okul tarlası sorununu çözememişti. Ancak, bu arada vilâyetlerden 50, İstanbul'dan da 40 kadar öğretmene öğretim merodları hakkında konferanslar verilmiş, uygulamalar gösterilmiş; o zamanki Eğitim Bakanı Emrullah Efendi'nin yardımlarıyla ilkokul öğretmenlerine “*Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası*” adlı bir meslekî dergi yayınlanmaya başlanmıştı⁶.

Sâtî' Bey'in Dârülmuaallimin'de yaptığı diğer önemli yenilikler de şu şekilde sıralanabilir⁷:

- Selim Sırrı Bey aracılığıyla, Okula gerçek Beden Eğitimi sokmuştur.

¹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 26 Mayıs 1326, S.2139.

² “Dârülmuaallimin binası”, Mir'at-ı Maarif, 1(1324), S.10,

³ Akyüz,Yahya, Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e), İstanbul 1993 S.242

⁴ “Dârülmuaallimin Numune Mekteb-i ibtidaiisi”, Tanin, 10 Kasım 1909.

⁵ Sâtî', “Dârülmuaallimin'in mesleği”, Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası, 1/6(1326) S. 187-188.

⁶ Sâtî', a.g.m, S.189-191.

⁷ Muallim Cevdet'ten naklen: Ergin, O., a.g.e. S.583-585.

- Bir yandan fennî temcilere uygun bir alfabe öğretimini gerçekleştirirken. Okulda etkili birçocuk edebiyatı yaratmanın da temellerini atmıştır.
- Mubassırları kaldırmış, öğrencileriyle bizzat ilgilenerek daha olumlu sonuçlar almıştır.
- O zamanın Türkiye'sinde, okullarda öğrencilere konferans verme çığırını açmıştır.
- Öğretmen Okulunda ders veren öğretmenleri eğitim ve öğretim hayatının tamamen içine almış; öğrencilerle ilişki kurmaya, Uygulama Okullarına gitmeye zorlamıştır.
- Öğrencilerle İstanbul'un önemli yerlerini, san'at eserlerini gezmiş, öğrencileri geziye alıştırmıştır.
- Dârülmuaallimîn Kongresi düzenleyerek eski mezunlarla yeni mezunları tanıştırmış, çeşitli eğitim sorunlarını tartışma ortamını getirmiştir...

Sâtî' Bey, İstanbul Öğretmen Okulunda bu yenilikleri yaparken, Eğitim Bakanlığı, vilâyetlerde birçok Dârülmuaallimin birden açmaktaydı. Bu okulların genellikle bir tek öğretmeni vardı. Bazı dersleri seyyar öğretmenler veriyorlardı. Bakanlık, birdenbire açtığı bu öğretmen okullarına hemen istenildiği gibi öğretmenler bulamadı. İlkokul öğretmenleri buralarda dersler vermeye başladılar. Okula, yalnız derslerin isimlerini ve saatlerini gösterir bir ders programı yollanmıştı. Bu derslerde hangi kitapların veya hangi konuların okutulacağına dair hiç bir Talimatname veya açıklama gönderilmemişti. Öğretmenler kendi başına bırakılmışlardı. Öğrenciler arasında yaşlı ve sakallı adamlar bile vardı.

Bakanlık, öğretmen okullarındaki bu karışıklıkları önlemek için “Dârülmuaallimîn-i Rüşdî”ler açtı. Yüksekokul mezunları burada öğretmenlik yaparak, ilköğretmen okullarına öğretmen yetiştirdiler. İstanbul Dârülmuaallimini mezunları da bu okullarda görev alınca, okulların durumları iyice düzeldi. Ama plânsız ve hazırlıksız yapılan bu işler, öğretmenler arasındaki birliği alabildiğine bozdu¹.

Bakanlık, hizmet-içi eğitimi sürekli bir hâle getirmek için, her vilâyetten ikişer öğretmeni İstanbul Öğretmen Okulu'na getirtip, burada yetiştirmeye başladı. Hatta bayan öğretmenlerin hizmet-içi eğitilmesi için bazı girişimlerde bile

¹ Sâtî', “Meşrutiyetten sonra...”, S.659-660.

bulundu¹. Bu arada Sâti' Bey, mezun ettiği öğrencilerinin çalışmalarını yerinde görmek üzere, taşraya bir buçuk aylık bir gezi yaptı².

Bakanlık 1910 yılında bazı yeni öğretmen okulları açarken, eski okullardan da dokuz tanesini yatılı ("leylî") hale getirdi. Emrullah Efendi, gündüzlü öğretmen okullarının hiç verimli olmadığını, onun için bütün öğretmen okullarını yatılı hale getireceğini söylüyordu³.

1911 yılı başlarında ülkede 13'ü yatılı olmak üzere 35 öğretmen okulu vardı⁴. 1911'in ortalarında ise Öğretmen okullarının sayısı 38'e çıkmıştı ve bunlardan 24 tanesi ilköğretmen okulu seviyesindeydi⁵.

Bu öğretmen okulları, rüşdiyeden çıkanları veya o derecede bilgisi olanları alıyordu. Çok fazla başvuranlar olursa, yarışma sınavı ("müsabaka imtihanı") açılıyordu.

Balkan Savaşından sonra ilköğretmen okullarında önemli bir değişiklik yapılmadı. Ancak program düzeyinde bazı anlaşmazlıklar oldu. Vilâyet "Meclis-i Umûmi"leri, öğretmen okullarının programlarına müdahale etti. Ancak Bakanlığın girişimleriyle bu sorun halledildi⁶. Programlara ayrıca fen ve sanat öğretimi sokuldu⁷.

1914 yılında Bakanlık eski iki yıllık öğretmen okulu çıkışlıların, daha sonra mezun olanlarla aynı düzeye gelebilmeleri için, sınavsız olarak öğretmen okullarına alınıp yetiştirilmesini kararlaştırdı⁸. Ancak seferberlik ve savaş dolayısıyla bu uygulanamadı.

Tablo 52) İki yıllık Dârümuallimin-i İbtidai ders programı (1910 yılı)⁹

Dersler	I.yıl	II.yıl
Kur'ân-ı Kerim ve Ulûm-u Diniye	3	3
İlm-i Ahlâk	1	1
İmlâ ve Kıraat	3	2

¹ "Berayı talim muallimler celbi", Yeni Tasvir-i Efkâr, 1 Nisan 1910

² Sabah, 3 Mart 1911.

³ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 27 Kânunuevvel 1326 S 632

⁴ a.g.e., S.633.

⁵ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 7 Mayıs 1327, S.2123

⁶ Sâti', a.g m., S.663.

⁷ "Maarif islahı". Sabah, 3 Nisan 1914

⁸ "Eski Dârümuallimin mezunları", Sabah, 9 Temmuz 1914

⁹ Koçer, H.A., a.g e, S.52-53.

Yücel, H.A., a.g.e., S.227

Türkçe	1	2
Sarf-ı Arabî	1	1
Farisî	1	1
Tarih-i İslâm ve Osmânî	1	1
Coğrafyayı Umûmî ve Osmânî	1	1
Usul-ü Talim ve Terbiye ve Hıfzıssıhha	1	2
Hesap	3	3
Ziraat	1	1
Hüsn-ü Hatt	1	1
Toplam	19	19

1914 yılında, bir ara sayıları 38'e kadar çıkan öğretmen okullarından ancak 22 tanesi açıldı. Bunlar, şu şehirlerdeydi: İstanbul, Erzurum, Bitlis, Basra, Van, Yemen, Edirne, Adana, Ankara, Aydın, Bağdad, Beyrut, Halep, Bursa, Diyarbakır, Şam, Sivas, Trabzon, Kastamonu, Konya, Mamuretulaziz ve Musul. Bu azalmanın nedeni bazı okulların çeşitli sebeplerle kapatılması ve Balkan bozgununda toprakların önemli bir kısmının yitirilmesi idi.

Eskiden üç yıllık olan Dârülmuallimîn-i İbtidaiyeler, 1913 yılında dört yıla çıkartıldı¹. çıkartıldı¹. Bakanlığın bunlar için hazırlayıp, savaş dolayısıyla pek uygulayamadığı bir program vardı.

Tablo 53) 1913 yılında hazırlanan dört yıllık ilköğretmen okulu programı²:

Dersler	I.yıl	II.yıl	III.yıl	IV.yıl
Kur'ân-ı Kerim ve Malumat-ı Diniye	2	2	2	2
Talim ve Terbiye-i Etfal Tatbikatı	-	1	2	12
Sarf - Nahiv, Tahlil ve İmlâ	5	3	2	-
Lisan-ı Osmânî (Kitabet)	2	3	2	2
Kıraat ve Ezber	3	2	2	3
Fransızca	1	1	1	-
Hesap ve Cebir	3	3	3	2
Usul-ü Defteri	-	-	2	-
Hendese ve Fenn-i Mesaha	-	2	2	1
Coğrafya	2	2	1	1
Kozmografya	-	-	-	1
Tarih	2	2	2	2
Hikmet	-	2	1	1
Kimya	-	-	2	-

¹ "Dârülmualliminlerin ıslâhı", Sabah, 20 Ekim 1913.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 7 Mayıs 1327, S.3123-3124.

² Koçer, H.A., a.g.e., S.53-54.

Malumat-ı Tabiiye	3	3	-	-
Malumat-ı Sıhhiye	-	-	-	2
Nazarî ve Amelî Ziraat, İktisat Tarihi	2	3	3	3
Malumat-ı Medeniyye ve Hukukiye	1	1	1	-
Eşya Dersleri	1	-	-	-
Hüsn-ü Hatt	1	1	1	-
Musiki	2	1	1	-
Resim	2	2	2	1
El İşleri	2	2	2	2
Terbiye-i Bedeniye	2	2	2	2
Toplam	36	35	36	36

Öğretmen okulları İkinci Meşrûtiyet yıllarında, öğretim seviyesinin yükselmesinin yanısıra, sayısal yönden de önemli gelişmeler göstermişlerdir.

1911’de ülkede öğretime devam etmekte olan 24 ilköğretmen okulunda 786 öğrenci vardı. 1914 yılında ise, 16 öğretmen okulunda 1550 öğrenci vardı. Öğrencilerin büyük bir kısmı yatılı idi. Emrullah Efendi'nin yatılılaştırma hareketi başarıya ulaşmış, 1914'e gelindiğinde gündüzlü olarak yalnız Trabzon, Mamuretülazîz ve Musul'daki öğretmen okulları kalmıştı.

4.2.7.2.2. Dârümuallimin-i Rüşdiye

İstanbul Dârümuallimini'nin bir “rüşdiye” kısmı vardı. Yedi yıllık idadi çıkışlıları veya o derecede bilgi sahibi olduğunu belgeleyenlerin alındığı bu kısmın öğretim süresi bir yıl idi.

Daha sonra, 1910 yılında Bakanlık Konya, Ankara, Diyarbakır ve Kosova vilâyetlerine dört tane Dârümuallimin-i Rüşdiye daha kurmuştu. Ancak bunların kuruluşları sırasında çok plânsız davranıldı. Sağlam bir örgüt kurulamadı. Talimatnamesine göre, bu okulların öğretim süresi üç yıl idi. I. sınıfa medrese öğrencileri sınavsız alınıyorlardı. II.sınıfa beş yıllık idadi çıkışlılar. III. sınıfa da yedi yıllık idadi çıkışlılar parasız alınıyorlardı. Bu öğrencilerin birbirlerine nasıl kaynaştırılacağı, en basitinden beş yıllık idadi çıkışlıların, bir yılda nasıl yedi yıllık idadi çıkışlılar düzeyine getirileceği çözümlenmemişti. Bu bakımdan, okulun birbirinden çok farklı öğrencileri nasıl bir araya getirip, nasıl ortak öğretim göstereceği çok önemli bir sorun olmuştu.

Bu okulların eğitim ve meslek dersleri de hemen hemen hiç derecesindeydi. Yalnız III. sınıfla “İlm-i Terbiye ve İdare-i Mekâtib” adlı bir ders vardı¹. Ayrıca okullara ekli rüşdiyelerde uygulama da yapılıyordu.

1848'de Türkiye'ye ilk öğretmen yetiştirme kurumu olarak giren Dârülmuallimîn-i Rüşdiye'ler, 1913 yılında “rüşdiye” okullarıyla beraber kapatıldılar².

4.2.7.2.3. Dârülmuallimin-i Âliye

Öğretmen okulunun yüksek kısmı, ilk defa 1868 sıralarında, sivil ortaöğretim kurumlarına öğretmen yetiştirmek amacıyla kurulmuştu. Ancak don beş yıl sonra kapatıldı. Asıl sürekli kuruluş ise 1892 yılında oldu. Önceleri açıkta kalan Sultani, Mülkiye ve Dârüşşafaka öğrencilerinden çoğunun devam ettiği bu okul, sonraları çok değerli bir öğretim kurumu oldu.

Başlangıçta “Fünûn” ve “Edebiyat” şubelerine ayrılmış olarak iki yıl öğretim süreli olan Okul, birara şubeleri birleştirerek öğretim süresini üç yıla çıkarttıysa da, sonra tekrar eski düzenine döndü.

Öğrencilerinin çoğu, aynı zamanda medreselere de devam edin oradan da icazet alıyorlardı³.

İkinci Meşrûtiyetten sonra Dârülmuallimin-i Âliye için yeni bir program yapıldı. Programa göre buranın öğrencileri derslerin bazılarını yalnız, bazılarını Dûülfünûn'un fen ve edebiyat şubelerine devam eden öğrencilerle birlikte orada göreceklardı⁴. 1908 yılında yapılan bu düzenlemeden sonra, 1909 yılında Dârülmuallimin-i Âliye iki ay kapalı kaldı. Arkasından tamamen kapatıldı ve öğrencileri Dârülfünun'a yollandı⁵. Bunun sebebi olarak o zaman iki söylenti çıktı: Birisi, Bakanlığın bütçe yetersizliğinden İstanbul Dârülmuallimini'nin ilk kısmını ayınp, yüksek kısmını kapattığı; bu arada Dârülhayr'ı da kapattığı ve idadi ücretlerini yükselttiği söylentisi idi. Dârülmuallimîn-i Âliye'nin kapatılması bu darlıkla izah ediliyordu. İkincisi ise Dârülfünun'un ten ve edebiyat şubelerine öğrenci bulunamadığından. Bakanlık iki yerde birden harcama yapmayıp

¹ “Dârülmuallimin-i Rüşdiye teşkilâtı”, Tanin, 30 Kasım 1910.

² Unat, F.R., a.g.m. Eğitim Hareketleri, 3(1955), s.20-22.

³ Ferid, “Dârülmuallimîn-i Âliye'nin lağvı üzerine Maarif Nezaretine açık mektup”, Darüşşafaka dergisi, 1/6(1325), S 283.

⁴ Sâti', a.g.m. S.657.

⁵ Ferid, a.g.m.

“Dârülmuallimin”, Tanin, 16 Ocak 1909.

Dârülmualimin-i Âliye'yi Üniversite'nin bu şubeleriyle birleştirmiş idi¹. Görülüyor ki, her iki şekilde de olsa, bu kısmın kapatılma nedenlerinin temelinde mâlî faktörler vardı.

1910 yılında İstanbul Dârülmualimini'nin yüksek kısmı yeniden kuruldu. Yedi yıllık idadi çıkışlıların ve o düzeyde bilgi sahibi olduğu resmen belgelenmiş kişilerin alındığı, üç yıl öğretim süreli bir bölüm oldu. “Dârülmualimîn-i İdadi Şubesi” adını taşıyordu ve idadilere öğretmen yetiştiriyordu².

Kendi içinde Edebiyat, Riyaziyat ve Tabüyat diye üç kısma ayrılan “İdadi Şubesi”, yatılı bir okuldu. Üniversite programı uyguluyordu. Ayrıca Üniversite programından farklı olarak şu dersleri de kendi Okulunda gösteriyordu: Fenn-i Terbiye Nazariyat ve Tatbikatı, Avrupa Teşkilât-ı Maarifi, Tarih ve Hikemiyât-ı Ulûm, Coğrafyayı İktisadî, Kitabet, Fransızca Usul-ü Tercüme, Resim, Ameliyat-ı Fenniye³.

1911 yılında her şubeye 20'şer kişi alan Okul, 1912 yılında 10'ar kişi almaya başladı⁴. 1911 yılında Üniversite'den tamamen ayrılan Okul, bütün derslerini kendi bünyesinde vermeye başladı⁵.

17 Temmuz 1912'de İstanbul Dârülmualimini'ni “Dârülmualimîn-i Âliye” adıyla yüksekokullardan sayan bir “irade” çıktı⁶. Gerekçe, bu Okutun idadi şubesinin ortaöğretim kurumlarına ve vilâyellerdeki Öğretmen okullarına öğretmen yetiştirmesi idi. Bu Okul çok daha sürekli oldu. Ancak Sâti' Bey müdürlükten ayrılınca öğrenciler gene Üniversite'ye gönderilmeye başladılar⁷.

¹ Ferid, a.g.m., Dârüşşafaka dergisi, 1/7(1325), S.313-315.

² “Dârülmualimin”, Sabah, 23 Haziran 1911, 20 Temmuz.1912.

“Dârülmualimin”, Tanin, 29 Ağustos 1911.

³ “Dârülmualimîn”, Sabah, 17 Temmuz 1911.

⁴ Tanin, 29 Ağustos 1911; Sabah, 20 Temmuz 1912.

⁵ Sâti', a.g.m., S.658.

Unat, F.R., a.g.m., Eğitim Hareketleri, 5(1955) S.29-30.

⁶ Başbakanlık Arşivi, Babiâli Evrak Odası. no:304775.

İrade-Maarif 1330 Ş 1.

Düstur, İkinci tertib, c.IV. S.568.

⁷ Sâti', a.g.m., S.658.

Dârülmuallimîn, çalışmalarına savaş yıllarında da devam etli. 1914 yılında, haftada bir gün kadın, bir gün de erkek öğretmenlere sürekli olarak, konferanslar veriliyordu¹.

Bu Okulun 1913 yılında 294, 1914 yılında da 256 öğrencisi vardı. Bu öğrencilerin büyük bir çoğunluğu da müslüman idiler².

4.2.7.2.4. Dârülmuallimat

İlk defa 1870 yılında kurulmuştur. Ancak öğretim metodu dersi 1879, eğitim ilmi dersi de 1891’de konulduğundan, ancak bu dersler konulduktan sonra bir kız öğretmen okulu haline gelmiştir, denilebilir³. Okul 1895-1900 arasında parlak bir öğretim devresi geçirmiş, daha sonra da İkinci Meşrûtiyetin başlangıcına kadar önemli bir şey olmamıştır. Erkek öğretmen okulları bütün ülke çapında oldukça yaygın bir örgüte sahip oldukları halde, İstanbul Kız Öğretmen Okulu bu dönemden önce de, bu dönemde de kendi alanında tek öğretim kurumu olarak kalmıştır.

İkinci Meşrûtiyet dönemi başladığında, bütün eğitim kurumlarında olduğu gibi Kız Öğretmen Okulunda da kararsızlıklar bir süre devam etti. 1909 başlarında tanınmış İngiliz hukukçularından Sir Frai, Osmanlı kız okulları hakkında geniş bir rapor hazırlayarak Maarif Nezaretine verdi⁴. Raporda, Osmanlı kız okullarının kötü durumuna değinildikten sonra, öğretmen yetiştirme bakımından Avrupa ve Amerika’da izlenen yollar hakkında bilgi veriliyor ve Türkiye’de kurulacak Kız Öğretmen Okulu’nun niteliklerini belirtiyordu. Frai, eski Kız Öğretmen Okulunun kaldırılıp yerine tamamen yeni bir binada yatılı ve yabancı bir müdürün idaresi altında, yanında uygulama ilkokulu olan bir Kız Öğretmen Okulu’nun kurulmasını istemekteydi.

1909 yılında, bütün Devlet kuruluşlarında olduğu gibi, bu Okulda da önemli bir temizlik (“tensikat”) hareketine girildi⁵. Bundan sonra okul gene kimsenin ilgilenmediği, sessiz sessiz çalışan bir öğretim kurumu haline geldi. Öyle ki, 1910-

¹ “Dârülmuallimin-i Âliye”, Sabah, 7 Mart 1914.

² Maarif-i Umûmiye Nezareti İhsaiyat Kalemî, ...İhsaiyat Mecmuası. S 77-78

³ Ergin, O.,a.g.e. S.675.

⁴ Rapor, Hâlîde Salih Hanımefendi tarafından “Kız Mektepleri Hakkında Bir Mütalaa-i Mühimme” adıyla 18 Ocak 1909 tarihli Tanin gazetesinde yayınlanmıştır

⁵ Bihter, “ Dârülmuallimat’ta yapılan tensikat”, Resimli İstanbul dergisi, 14(1325), S.221.

1911 öğretim yılında bu okul aşağı yukarı 90 kişilik mevcuduyla, zamanına göre vasat düzeyde bir öğretim kurumu idi¹.

Dârülmuallimat'tan çıkanlar taşraya gitmiyorlardı. Genellikle İstanbul'da kalıyorlar, hattâ bazıları evlendikten sonra öğretmenlik bile yapmıyorlardı. Emrullah Efendi yetişecek kadın öğretmenleri Bakanlığın tam kontrolüne almak, istediği yere gönderebilmek için yatılı bir kız öğretmen okulu açmaya karar verdi. Bu okula taşradan kızlar getirilecek, bunlar öğretimlerini bitirince geri -İstanbulu kızların gitmedikleri- taşraya gönderilecekti².

Emrullah Efendi, taşradaki Maarif idarelerine emirler yazarak bu okul için kız öğrenciler istedi. Taşradan kızlar geldikten sonra, bir ara yatılı kız öğretmen okulu tasarısından vazgeçildi. Gazeteler “İeylî Dârülmuallimatın açıldığını” yazdılar ama açılmadı. Taşradan gelmiş bu 60-70 kızın yatılı Kız Sanayi Okulu'na yerleştirilmesi düşünüldü; Okulda yerleştirilecek oda bulunamadı. Sonra Okula yakın olarak Fatih-Çarşamba'daki Saip Paşa Konağı kiralandı. Kızlar, orada yatıp kalktılar ve Kız Sanayi Okulunun derslerine devam ettiler³. Çünkü yatılı Kız Öğretmen Okulu kurmak için bütçede bir ödenek yoktu. Emrullah Efendi yatılı Kız Öğretmen Okulunun mutlaka kurulacağını, çünkü yatılı Kız Sanayi Okulu'nun da kız öğretmen yetiştiren bir kurum olduğunu, ancak başarının burada çok düşük olduğunu (kaydolan 1500 kızdan ancak 103'u diploma alabilmişti), onun için öğretmen yapmak amacıyla taşradan 78 tane fakir rüşdiye çıkışlı kız getirttiğini, bunların şimdilik Sanayi okulunda okuduklarını ve mezun olunca taşraya öğretmen olarak gönderileceklerini söylüyordu⁴.

Yatılı Kız Öğretmen Okulu kurma tasarısı, Mecliste Emrullah Efendi hakkında soru önergesi verdiren sebeplerden biri olurken, 1912 başlarında gündüzlü Dârülmuallimat, Çapa'daki Derviş Paşa Konağı'na taşınmış, daha sonra da Çarşamba Saip Paşa Konağındaki yatılı Kız Sanayi Okulu lağvedilerek, örgütü tamamen Dârülmuallimat'a verilmiştir. Her iki okulun öğretmen ve öğrencileri karıştırılmıştır. 1914'te İsmail Mahir Efendi'nin müdürlüğü zamanında Okula bir de uygulama okulu eklenmiş ve sürekli pedagojik konferanslar verilmeye başlanmıştır.

¹ Ahmet Midhat, “Dârülmuallimatımız”, Sabah, 9 Temmuz 1910

² Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 25 Mayıs 1326, S.2112-2113

³ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 27 Kânunuevvel 1326, S.526.

⁴ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 27 Kânunuevvel 1327, S.633.

Yatılı Kız Öğretmen Okulu kurulunca, Maarif Nezareti bu Okulun idaresi hakkında yedi maddelik bir kararname düzenlemişti¹. Buna göre Okulun bir müdürü, bir de müdiresi olacaktı. Müdür yalnız Okulun dış işleriyle ve satın almalarla ilgilenecekti. Müdür, Okulun dışındaki bir binada oturacak, eğitim ve öğretim işlerine karışmayacaktı. Eğitim ve Öğretim işlerinden müdire sorumlu idi. Okul müdiresi, emrindeki yeterli sayıda elemanlarla Okulun disiplinini sağlamakla da görevli idi. Okula öğretmen, idareci ve hademelerden başka kişi giremeyecekti. Öğretmenler de müdürle beraber dışardaki bir dairede oturacaklar, Okul binasına yalnız ders vermek için girebilecekler, binanın kapısından girince ve dersten çıkınca kapıya kadar kendilerine bir mubassır eşlik edecekti². Müfettişlerin Okula girmesi serbestti, ancak dersane, teneffüşane, yemekhane ve mutfak gibi yerlerin dışındaki teftişler için Bakanlığın ayrıca müfettişler görevlendireceği belirtiliyordu.

1913'e kadar Dârümuallimat hep kız ilkokullarına öğretmen yetiştirmek için öğretim yapıyordu. Bu Okulda büyük reformların yapıldığı 1913 yılında, idadi ve sultanilere bayan öğretmen yetiştirecek bir "Dârülameliyat-ı Âliye" kısmı açıldı³.

Gene bu okulda ilk ve orta sevideki kız okullarına beden eğitimi öğretmeni yetiştirmek üzere, inas sultanisi ve yatılı Dârümuallimat çıkışlılardan 30 kişiye uzmanlık eğitimi yaptırılıyordu⁴.

Ayrıca anaokullarına öğretmen yetiştirmek için bu okulun bir kısmında "Ana Muallime Mektebi" de açılmıştı⁵. Bu görünüşüyle Öğretmen Okulu, her türlü kız öğretmenlerin yetiştiği bir siteyi andırıyordu.

1914 yılında Dârümuallimat'a 186'sı yatılı olmak üzere 253 öğrenci ve 33 öğretmen vardı⁶. Dârümuallimat-ı Âliye'de 1913 yılında 58, 1914 yılında da 40 öğrenci vardı. 1914 yılında açılan "Ana Muallime Mektebi"ne ise 23 öğrenci alınmıştı⁷.

4 2 7.2.5. Terbiye-i Bedeniye Dârümuallimini

¹ "Dârümuallimatın idaresi", Sabah, 7 Mart 1912.

² Sâti', a.g.m. S.662.

³ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 2 Temmuz 1330, S.715.

⁴ Sabah, 17 Mart 1914.

⁵ Sabah, 24 Mart 1914.

⁶ Şehremaneti, a.g.e., s.129.

⁷ Maarif-i Umumiye Nezareti İhsaiyat Kalemî, ...İhsaiyat Mecmuası... S 77.

Selim Sırrı Bey tarafından 1914 başlarında kız ve erkek beden eğitimi öğretmenleri yetiştirecek olan geniş bir sitenin yaptırılmasına başlandı. Süleymaniye'de okul binası, çeşitli salonlar, spor alanları vs. bulunan Site, 1914 yılı sonlarında tamamlandı. Burada Belçika'daki beden eğitimi okullarının programları aynen uygulanacaktı. Okul, sekiz ay öğretim sürelili olacak, ayrıca kızlar için üçer aylık staj devreleri düzenlenecekti. Gene burada elişleri öğretmenlerinin yetiştirilmesi de planlanıyordu¹.

Ancak Okul inşaatı biter bitmez Birinci Dünya Savaşı taşıdığından, askeriye buraya el koydu ve tasarı gerçekleşemedi².

4.2.7.2.6. Özel Öğretmen Okulu tasarıları

A) *İttihad ve Terakki Dârümuallimini*: 1910 yılında yapılan İttihad ve Terakki Cemiyeti Kongresinde. Cemiyet'in büyük bir öğretmen okulu açarak eğitim çalışmalarını genişletmesi kararlaştırılmış³, ancak gerçekleştirilememiştir.

B) *Aydın Dârümuallimini*: Aydın Vilâyeti Maarif-i İbtidaiye Meclisi'nin aldığı bir karara göre kurulacaktı⁴. Amaç, köy okullarına yeni usule alışkın öğretmenler yetiştirmek idi. Daha ziyade muallim-i evvel ve sânilere açılmış bir öğretmen kursu gibi görünüyorsa da, öğrencilerin kaydolmalarına da izin veriliyordu. Sınavla öğrenci kabul eden okulun öğretim süresi iki yıl idi. Kasaba ve köylerde halkın seçtiği öğretmenler nöbetleşe olarak bu okula devam etmeye zorunlu idiler. Bu okuldan diploma almayanların öğretmenlik yapmalarına izin verilmeyecekti. Okulda öğretim görmekle olan öğretmenler için bir öğretim süresi belirlenmemiştir. Yalnız

ders programları belirlenmiş, bu program bitirilinceye kadar okumaları öngörülmüştü. Program, şu şekildeydi: Muallim-i evveller için: Kur'ân-ı Kerim, Ulum-u Diniye, İlm-i Ahlâk, Kıraat ve İmlâ, Sarf ve Nahv-i Osmanî, Sarf-ı Arabî, Farisi, Tarih ve Coğrafyayı Osmanî, Üsul-ü Talim ve Terbiye, Hıfzıssıhha, Hesaip, Ziraat, Hüsn-ü Hatt. Muallim-i sâniler için: Kur'ân-ı Kerim, Tecvid, Türkçe, Hesap (4 işlem), Ulûm-u Diniye, Kıraat ve İmlâ, Sarf-ı Osmanî, Tarih-i Osmanî.

¹ "Terbiye-i Bedeniye Dârümuallimini", Tasvir-i Efkâr, 30 Ocak 1914.

Ergin, O. A.g.e., s.1545.

² a.g.e. s.1546.

³ "Büyük Dârümuallimin", Sabah. 16 Kasım 1910

⁴ "Hususi Dârümuallimin", Köylü gazetesi, 7 Ekim 1910

Okulun dersleri idadi binasında yapılacaktı. Başaranlara da ehliyetnameler verilecekti. Bu okulun kurulup öğretime başladığı hakkında bir kayıt bulunamamıştır.

C) *Medrese-i Muallimin*: 1913 sonlarında Evkaf Nezareti ile “Müdafaa-ı Milliye Cemiyeti” tarafından Uşak'ta kurulması tasarlanmıştı¹.

Amaç, köy ilkokullarına öğretmen yetiştirmekti. Dârülmualliminler şehir ilkokullarına göre öğretmen yetiştiriyor, zaten oralardan çıkanlar da köylere gitmiyorlardı. Başka bir deyişle, mevcut öğretmen okulları köy çocuklarını köyden uzaklaştırıyor, “şehirli” yapıyordu. Kurulması tasarlanan Medrese ise köy çocuklarını topraktan, köy hayatından uzaklaştırmadan köylere göre öğretmen yetiştirecek ve mezun olunca da oraya gönderecekti. Bu öğretmenlerin köylerde başarılı olabilmeleri şansı, yetiştirilme biçimlerine bağlı idi.

Kurulması tasarlanan Medresede mutfak, yemekhane, derslikler ve her bir odada üçer kişi kalmak üzere 40 kişilik bir yatakhane olacak. İnşaat parası, plânları ve hattâ arsası bile hazırlanmıştı. Halk, okulun elektrik ve kalorifer harcamalarına yardım edecekti.

Programın dinî, millî ve sosyal amaçlara uygun olacağı belirtilen Okulun öğretimi de iki dereceye ayrılacak ve iki çeşit diploma verilecekti Bu okulun da kurulup öğretime başladığı hakkında bir kayda rastlanmamıştır.

¹ “Medrese-i Muallimin”, Sabah, 12 Aralık 1913.

4.2.8. MEDRESELER

4.2.8.1. İkinci Meşrûtiyet başlarında medreselerin durumu

Doğu İslâm uygarlığının yükselmesinde medreselerin önemli bir payı vardır. Medreseler, İslâm dünyasının altın çağına eğitim kurumlun idiler. Bu kurumlar İslâm uygarlığının yükselişine olduğu gibi, çöküşüne de önderlik etmişlerdir.

Osmanlı medreseleri Fatih döneminden itibaren, zirveden çöküşe geçmişlerdir. İkinci Bayezit'in vakıfları yeni baştan düzenlemesi, Yavuz Sultan Selim döneminin eğitime ve eğitimcilere gösterilen destansı önemi. Kanunî zamanının görkemli Süleymaniye Külliyesi ye daha sonraki birçok önlemler bu çöküşü durduramadı. Medreseler büyük ölçüde ihmal edildi. Derecesi düşürüldü, medrese hayatı hiçe sayıldı, medreselerin kapısını kapatmak ve ocağını söndürmek için aranmadık çâre bırakılmadı. En sonunda da “yüzüstü bırakmak” en iyi çare sayıldı¹.

Medreseler yüzüstü bırakılırken, kıyafetler, yasalar derken eğitim alanında da Bat; taklitçiliği başladı. Medreselerin yanma Fransa'dan kopye edilen yeni okullar açıldı. Medreseler de, okullar da topluma eğitilmiş insan yetiştiriyorlardı. Ama bunlar her yönden birbirine zıt kurumlardı.

Tanzimattan itibaren sosyal sorunları alabildiğine büyük, yenileşmeyi ve değişmeyi kendiliğinden yapamayan topluma; yeniliğin nasıl getirileceğini bilmeyen idareciler yenileşmeyi tamamen yeni kurumlardan beklediler. Bu da ülkeye her alanda garip ve anlamsız bir ikilik getirdi. Ülkenin 600 yıllık örgütleri tamamen ihmâl edildiler; ne ortadan kaldırıldılar. ne de düzeltildiler. Aynı amaca hizmet etmesi gereken kurumlar, birbirlerinin görevlerini işgal etmeye ve baltalamaya başladılar.

Eski toplum düzeni bozuldu, ama yeni bir sosyal düzen kurulamadı².

Medreselerin İkinci Meşrûtiyet başlarındaki kötü duruma düşmesi; okulların açılması ve hükümetin tamamen bu okullarla ilgilenmesi, medreselerin yüzüne hiç bakmamasındandır.

¹ M.Safvet, “Medreselerimiz”, Beyanü'l-Hakk, IV/87(1326), S.1642.

² Köprülüzâde Mehmed Fuad, “Mekteb-Medrese”, Tasvir-i Efkâr, 15 Mart 1913.

Bundan sonra medreseler halkın bilgisizliğinden de yararlanarak taassup ve yalanı arttırdılar, kamuoyunu yenilik aleyhine çevirdiler.

Özellikle İkinci Abdülhamid döneminde medreselerden sınavların kaldırılması, onlara vurulan son acı darbe oldu. Bütün asker kaçakları medreselere yerleşti.

Medreseleri yöneten Ders Vekâleti ile Maarif-i Umümiyye Nezareti, medreselerin ana sorunları ile ilgilenmiyotfardı. Onların uğraştıkları medrese öğrencilerinin kavgaları ve “fodla” dağıtımı idi. Müderrislere maaş, öğrencilere oda verilmesi idi.

Maarif Nezareti kendi idaresi altındaki okulların ders programlarını düzenli olarak hazırlayıp uyguladığı, Mâliyeden geniş destekler aldığı halde; Meşihat ve Ders Nezareti bu işlerden hiç birini yapmıyordu. Medreseler için bir ders programı hazırlamak bu kurumların hiç aklına gelmediği gibi, medreselerin mâlî kaynakları olan vakıfların bazılarını “Maarif elkoymuş, bazıları da taşrada şunun bunun elinde kalmıştı¹.

Medreseler, en düşkün dönemlerim İkinci Abdülhamid yönetiminin son 17-18 yıllık döneminde yaşamışlardır. “Askerlikten muafiyet” gibi medreselere verilen bazı “imtiyaz”lar buralara ilgiyi çok arttırmış, askerlikten kurtulmak isteyen herkes İstanbul medreselerine koşmuştur. Buraya gelen öğrenciler bir medreseye kaydolmuşlar, bir han köşesinde bir oda kiraladıktan sonra 8-10 yıl böyle sürünmüşlerdir. Bunun arkasından, hiç bir ödeneği olmayan virane bir medresede bir oda kapmışlar, Ders Vekâletinden bu odanın sahipliğini tescil ettirebilmek için de sekiz yıl “aç bî ilâç” beklemişlerdi. Yâni İstanbul'a medrese öğretimi yapmaya gelen bir kişi aşağı yukarı 18 yıl, hükümetin hiç bir yardımı olmadan “yaşıyordu.”² Sekiz yılda bitebilecek bir medrese öğretimi, 18 yılda ancak başlayabiliyordu.

Medrese öğretiminde ders kitabı olarak izlenen kitaplar da çok eski idi. Meselâ, İlm-i Hesap, Cerr-i Eşkal (“Hendese”den), Küre Risalesi ve Şerh-i Çağminî (“Hey'etten), Şerh-i Kadîmî ve Haşiyeleri (“Hikmet-i Tabiiye”den), Şerh-i işaret gibi bazı ders kitapları tâ Yunan bilginlerinden kalmış, onlardan Arapça'ya çevrilmiş eserlerdi. İlm-i Kelâm kitapları yüzyıllar öncesinden kalma idi.

Esas olarak, Avrupa uygarlığının dayanağı olan çağdaş tabiat bilimleri ise medreselerde hiç yer almıyordu. Okullardaki dinî derslerin de hiç bir eğitim değeri yoktu. Yalnızca gösteriye dayalı birkaç ezber ve hareketle mesele kapatılıyordu.

¹ M.Safvet, a.g.m., Beyanül-Hakk, IV/870325), S.1643-1645; IV/89(1326), S.1678-1680.

² Şeyh Alizâde Hoca Muhyiddin, Medreselerin Islâhı, t.y. y.y. (İzmir, 1900'ler olabilir). S.5.

Medrese programları da, okul programları da yalnız başlarına eksiktiler. Birisi doğal bilimler yönünden, diğeri de dinî bilimler yönünden tamamlanmaya muhtaç idi.

Medreselerde öğretim metodu adına hiç bir şey izlenmem ekteydi. Bu hususta her müderris kendi başına bırakılmıştı. Zaten çoğu müderrislerde “müderrislik” özellikleri yoktu. Hiç maaş ve ödenek almayıp, başka işlerinden boş kalan zamanlarında bu işi “Allah rızası için” yapan müderrisler, mevcudun büyük bir kısmını meydana getiriyorlardı.

Ders Vekâleti ve Meşihat İdaresi'nin sözü İstanbul dışında geçmiyordu. Zaten bu kuruluşların taşradaki medreseler, müderrisler, medrese öğrencileri ve medrese vakıflarıyla ilgili hususlarda o yerlerle bağlantıları ve sayısal bilgileri bile yoktu.

Medrese öğrencileri, diğer bakımlardan olduğu gibi sağlık bakımından da tamamen kendi başlarına bırakılmışlardı, Han köşelerinde, medrese odalarında her işlerini kendileri yaparak, sefilâne bir hayat yaşıyorlardı. Bu öğrencilerin yıllık geçimlerini sağlayacak para ve diğer malzemeyi toplamak ve köylüleri aydınlatmak için “üç aylar”da düzenledikleri “cerr” gezileri de onlar için pek çok sorunları beraberinde getiriyordu¹.

Bütün bunlara rağmen bir eğitim kurumu olarak medrese, 20. yüzyıl Osmanlı toplumunda gene de çok önemli roller oynuyordu. İdarî örgütün bir çok çarkları hâlâ medrese çıkışlılar tarafından çevriliyordu. Maarifin okullarında bile öğretmen ve öğrenci ihtiyacının büyük bir bölümünü medreseler karşılıyordu. Devletin medreseleri tamamen ihmal etmesine, bütün ilgisini ve desteğini Batı örneğindeki okullara göstermesine rağmen, ülkenin gene de en yaygın, en etkili, en görkemli eğitim kurumu medreselerdi. Ama ne kadar görkemli olursa olsun, medreselerin çökmekte olduğu da gün gibi açıktı. Artık medreseler ve medrese zihniyeti sert eleştirilere uğruyor; fazlalığından, Fransa'daki Cezvit okulları gibi kapatılmaları gerekliliğinden bile bahsediliyordu².

¹ Ergin, O., a.g.e. S.554

² Hemedanîzâde Ali Naci, *Softalar ve Medreseler*, İstanbul, 1325.

Abdullah, “Medreselerimizin ıslahı”, *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 18 Haziran 1909.

M.Safvet, a.g.m. II.

Abdullah Cevdet “Softalığa dair”, *İctihad*, 60(1329), S.1303-1305.

Kılıçzâde Hakkı, “Sahte sofralığa ve dervişliğe ilân-ı harb”, *İctihad*, 58(1329), S.1277-1281.

4.2.8.2. Medreseleri iyileştirme ve düzeltme önerileri

Medreselerin ıslahı hususunda İkinci Meşrûtiyet döneminden önce ve sonra, sorunla ilgili olsun olmasın hemen herkes bazı önerilerde bulunmuştur¹. Bu öneriler medreselerin kayıt-kabûlünden mezuniyet sonrası alana kadar konunun bütün yönlerini kapsıyordu. Herkes, kendi belirlemelerine göre bozulduğunu gördüğü-veya eksildiğini duyduğu noktalarda bazı değişiklikler getirilmesini istiyordu ki, bunlar şu şekilde gruplandırılabilir:

A) “Medrese” kavramı: Değişiklik taraftarları, “medrese” kavramına yeni bir tanım getirmek istemişlerdir.

Medreseler, kuruluşlarından beri orta ve yüksek öğretim düzeyinde bilgi veren eğitim kurumları olarak kendilerini göstermişlerdir. Düzeltme yapılırken, programlar düzenlenirken medreseler acaba hangi seviyede bir eğitim kurumu olarak kabul edileceklerdi?

Bazıları bunu bir ortaöğretim kurumu olarak alıp, öğretim süresini 18 yıldan indirmeyi, medreseden mezun olanların diledikleri yüksekokula gidebilmelerini, ayrıca yükseköğretim veren bir de “Medrese-i Aliye” kurulmasını öneriyordu². Ziya Gökalp, bir kasabadaki çeşitli medreseleri birleştirip “Medrese-i Külliye” adlı mükemmel bir medrese yapılmasını öneriyordu. Bu Medrese-i Külliye'nin içinde de orta ve yükseköğretime karşılık oları iki ana kademe (“Şube”) kurmayı öneriyordu³.

Öte yandan Abidullah, medreseleri yalnız dinî ilimlerin değil, her türlü ilim ve fennin öğretimi için kurulması gereken “Dârülfünun”lar olarak belirlerken⁴, Şevketi “.. Medâris-i ilmiye., ulûm-u seriye ve arabiyeye akliye gibi mûtedavil olan fûnûnun tedris ve neşri için tesii edilmiş birer Dârülfünun'dur” diyordu⁵. Celal Nuri Bey de medreseleri birer “Dârülfünun” olarak niteleyip, en büyük İslâm Dârülfünunu'nun Mescid-i Haram çevresinde bir yere kurulmasının iyi olacağını, yeni İslâm felsefesinin Mekke'den doğacağını ve oradan yayılacağını bildiriyordu⁶.

¹ Atay, Hüseyin, Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi, İstanbul 1983. S.174 vd.

² Müntesibîn-i ilmiyeden bir zât, “İslah-ı medaris”. Beyanü'l-Hakk, 1/12(1324), S. 250-251.

³ Gökalp, “Medreseler”, Beysanoğlu,N., a.g.e., S. 115-117. (Peyman gazetesi 2 Ağustos 1909'dan).

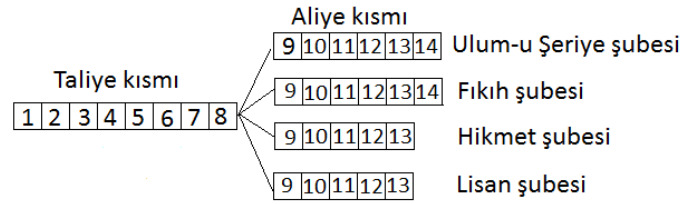
⁴ Abidullah, “Medreselerimizde nasıl adam yetişir?”, Yeni Tasvir-i Efkâr; 21 Haziran 1909.

⁵ Eşrefendizâde Şevketi, Medâris-i İslâmiye İslahat Programı, İstanbul 1329, S.3.

⁶ Celâl Nuri, İttihad-ı İslâm, İstanbul 1331, S 318.

Köprülümde Mehmed Fuad ise medreseleri çağın gereklerine uygun yeni fikirler doğuran ve yayan birer “Dârülilim” haline getirmeyi öneriyordu¹.

B) Medrese kuruluş sistemi: Medreselerin nasıl bir yapıda kurulması gerektiği hususunda en belirgin ve ayrıntılı öneriyi Şevketi'nin kitapçığı getirmiştir. Buna göre medrese kuruluş sistemi şu şekilde olmalıydı (şemalandırma bizce yapılmıştır):

Şevketi'nin tasarısında, şemada da görüldüğü gibi 8 yıllık ortaöğretim veren bir ortak kısımdan sonra medreseler dört şubeye ayrılmıyordu. Bunların ikisinin eğitim süresi 4 veya 6, diğer ikisinin de 3 veya 5 yıl olarak öneriliyordu².

Gökalp, yıl belirlemesi yapmadan medreseleri idadi düzeyindeki “ulûm-u aliye şubesi” ve yükseköğretim düzeyimdeki “ulûm-u âliye şubesi” olarak kademelendiriyordu³.

Basım yeri ve yılı belli olmayan Hoca Muhyiddin'in kitapçığında da medreseler idadi öğretimi veren bir yer olarak belirleniyor ve on yıllık bir öğretimden sonra verilecek diplomanın, idadi diplomasıyla aynı haklara sahip olması isteniyordu⁴. Beyânü'l-Hakk'da çıkan bir yazıda ise, medreselerin öğretim süresinin 18'den 12 yıla indirilmesi öneriliyordu⁵.

C) Medreseye kayıt-kabul: Medreseyi iyileştirmenin ilk adımlarından biri kayıt kabul sistemi olduğu halde, ıslahatçılar bunun üzerinde pek durmamışlardır. Medresenin baş eksiklerinden biri, öğrenci kayıt-kabul şartlarının düzensizliği idi. Hangi niteliklere sahip öğrencilerin hangi sistemle alınacağı belirlenmemişti. Islahatçılardan bazıları, medreselerin belli başlı eksiklerinden birinin öğrenci kayıt-kabulünün düzensizliği olduğunu, belirterek, bunun bir sisteme bağlanmasını

¹ Köprülüzade Mehmed Fuad, a.g.m.

² Eşrefefendizâde Şevketi, a.g.e. s.17-19.

³ Gökalp, a.g.m, S.116.

⁴ Şeyh Alizâde Hoca Muhyiddin, a.g.e., S.15,19.

⁵ Müntesibin-i İlmiyeden Bir Zât, “Mütalaa-i mahsusa - Islah-ı Medaris Hakkında”, Beyânül-Hakk, 1/13(1324), S.276.

istemişlerdir¹. Islahatçılar medreseleri genellikle bir ortaöğretim kurumu olarak alıyorlar ve bir temel olarak ilköğretim düzeyindeki bilgiyi şart koşuyorlardı. Şevketi ise açıkça, medreselerin rüşdiye ve idadiye dengi olan ilk kısmına girilebilmesi için Kur'ân okuyabilme, Muhtasar İlmihal bilme, Türkçe okuyup yazabilme, 12-15 yaş arasında olma ve tıbbi denetimden geçmeyi şart koşuyordu. Ayrıca yüksek sınıfların sınavlarını verenler, o sınıflara girebileceklerdi. Genellikle yerli öğrenciler gündüzlü, yabancı öğrenciler de yatılı ("dahilî") olarak medreselere kabiri edilirdiler². Bursa mebusu Ömer Fevzi Efendi de kendi parasıyla okumak isteyenlerin medreselere her zaman girebileceklerini, ancak yatılı öğrenci olarak girmek isteyenlerin kayıt kabullerinin bir sınavdan sonra yapılması gerektiği üzerinde duruyordu³.

D) Medrese Öğretim Programları: Medreselerin bozulmasının ve sürekli kötüye gitmesinin en önemli nedenlerinden biri, öğretimin programlara bağlanmaması idi⁴. Öyle ki, 18 yıllık bir öğretim, onlara ancak rüşdiye derecesinde bir bilgi ve hak sağlıyordu⁵.

Medresenin çöküşünde, ders programlarından aklî fenlerin çıkarılmasının önemli bir rolü vardı. Zamanında bazı kişilerin etkisiyle medreselerde akli fenlerin okutulmamasını hoş gören, hattâ bu derslerin müderrislerine ilgi göstermeyerek, onları medreselere atamayarak bu hareketi teşvik, eden Osmanlı hükümetleri, daha sonra da aradığı fenleri medreselerde bulamayınca, bu fenleri öğretecek başka okullar kurmuştu. Bu okulları destekleyip geliştirmiş, medreseleri ise yüzüstü bırakmışlardı⁶.

Medrese programlarının değiştirilmesi gerektiği hakkında, hemen herkes aynı fikirdeydi. Herkes kendine göre bir medrese programı öneriyordu. Meselâ, Mehmed Fuad Bey, ilkönce medreselerle okul arasındaki zıddiyet ve nefretin kaldırılması gerektiğine işaret ederek, okul programlarının medreselerde aynen uygulanmasını öneriyordu⁷.

Aydın mebusu Abidullah Efendi, önemli olan şeyin günümüzde ihtiyaç duyulan insan olduğunu, medreselerde yapılacak yeniliklerin de buna yönelik olması

¹ a.g.y.

² Eşrefefendizâde Şevketi, a.g.e., S.31.

³ Ömer Fevzi, "İslâh-ı medâris", Beyânü'l-Hakk, 1/15(1324), S.325.

⁴ Beyânü'l-Hakk, 1/13(1324), S.276.

⁵ E. Şevketi, a.g.e., S.31.

⁶ M.Savfet, a.g.m., S.1645,1678.

⁷ K.Mehmed Fuad, a.g.m.

gerektiğini belirterek, medreselerin “vaz-i aslisi”ne uyulmak şartıyla burada her türlü ilim ve fennin öğretilebileceğini belirtiyordu. Ona göre temel, öğretim dilinin Arapça olmasıydı. Abidullah Efendim Türkçe gelişmemiş bir dildir. Bundan, sonra medreselerde öğretim dilinin Türkçeye çevrilmesi doğru olmaz. Üstelik Arapça Osmanlının siyâsî dili ve müslümanlararası bir dildir, diyordu¹.

Abidullah Efendi daha sonra yazdığı bir yazıda da, Osmanlı eğitim politikasının Türkçeyi de Arapçayı da geliştirmediğini, Arapçayı himayesiz bırakarak, Türkçeyi de canlandırmayarak her ikisine de zarar verdiğini iddia etmişti². Ona göre Osmanlılar, eğitim dilini Arapça yapmakla büyük bir hata işlemişlerdir, “Çünkü bir kavim içinde tamim-i maarif ancak o kavmin kaffe-i efradı arasında konuşulan lisan ile olabilir”³. Osmanlılar, Arapçayı öğretim dili yapmakla halka eğitimi yolunu kapamışlardır. Ülkenin her köşesi medreselerle donatıldığı halde, istenilen verim alınamamıştır. Yapılacak iş; Türkçeyi ilim ve öğretim dili olarak kabul etmek, bazı Arap merkezlerinde de Devlet'inkontrolünde Arapça eğitim merkezleri kurmaktır. Bugün de, öğretim dili hususunda alınacak bazı önlemler vardır. Ama medreselerin öğretim dili Arapça olmalıdır. Bunun Türkçeye çevrilmesinin pek büyük zorlukları olacaktır, diyordu Abidullah Efendi.

Hoca Muhyiddin, küçük eserinde öğretim süresi 10 yıl olan bir medrese için, içinde önemli yenilikler bulunmayan, ama o zaman okutulmakta olan derslerin dağıtımlarının yapıldığı sistemli bir program veriyordu⁴. Bu tasarıda, bir öğretim yılı 10 ay sürüyordu. Sabah ve ikindi dersleri vardı ve tatil gösteri olan Cuma ve Salı'ya da dersler konulmuştu. Bu arada Fransızca, Tarih, bazı Riyaziye ve Tabiiye fenlen okutulması da öngörülüyordu, Bu dersler halkı Türk olan yerlerde Türkçe, Arap olan yerlerde de Arapça okutulacaktı. Bu programla hem tabii hem de dinî bilimler alanında mükemmel kişiler yetiştirilecekti⁵.

Gökalp, ulum-u âliye şubesinde dil, edebiyat ve idadilerde okunan diğer fenlerin, 'âliye şubesinde de diğer yeni yüksek bilimlerin okutulmasını öneriyordu⁶.

Eşrefefendizâde Şevketî, medreselerin ıslâhında eskiyi canlandırmanın akıl kârı olmadığını, çağın emrivakilerine göre bir değişiklik yapmak gerektiğini

¹ Abidullah, “Medreselerimizde nasıl adam...”

² Abidullah, “Medreseler bahsi münasebetiyle bir istitrad” Yeni Tasvir-i Efkâr, 28 Haziran 1909.

³ a.g.m.

⁴ Hoca Muhyiddin, a.g.e. S.15-17.

⁵ a.g.e. S. 19.

⁶ Gökalp, a.g.m. S.116.

belirtmektedir. Ancak bütün diğer ıslahatçılar gibi, o da, medreselerin özünün, ana derslerin bozulmamasını, programa eklenecek yeni fenlerin daha önce programda olanları zayıf düşürmemesini istemekte idi¹. Şevketî, medreselerin sınıf plânlamasını derslerden hareket ederek düzenlemek istemiştir. Yâni önce medreselerde okutulacak dersleri belirlemiş, bunları “orta” ve “yüksek” diye iki kısma ayırmış ve her birini kendi aralarında öğretim yıllarına dağıtmıştır (Bak, Tablo 54). Şevketî'nin programında dikkati çeken şey, güzel sanallara ve beden eğitime her sınıfta önemli saatlerin konmuş olmasıydı. Güzel sanatların içinde yazı, süsleme, cilt, resim gibi dallar vardı. Ayrıca Salı tatilinin kaldırılması, vakit ayrılmadan hergun 8 saat ders konması da önemli değişikliklerdendi.

Tablo 54) Eşrefefendizâde Şevketî'nin medrese ders programı tasarısı (orta kısım)²

Dersler	1	2	3	4	5	6	7	8
Dinî ilimler	2	2	2	2	5	6	9	8
Arapça	5	5	5	5	5	5	-	-
Türkçe	5	3	3	2	2	3	3	3
Farsça	-	-	3	2	2	2	2	2
Batı dillerinden biri	-	-	-	3	3	3	3	3
Hesap ve Riyaziyat	3	3	4	-	-	-	-	-
Tabiiyat	2	-	-	-	-	-	-	-
Hikemiyat	-	-	-	-	-	-	-	-
Coğrafya	2	2	2	-	-	-	-	2
Tarih-i Umûmi	2	2	2	2	2	2	2	2
Zirai Malumat	2	2	-	-	-	-	-	-
Sanayi-i Nefise	4	4	4	4	4	4	4	4
Riyaziyat-i Bedeniye	2	2	2	2	2	2	2	2
Fenni Malumat	-	2	2	-	-	-	-	-
Hendese-i Müsetteha	-	-	-	6	-	-	-	-
Beden-i İnsanî	-	-	3	-	-	-	-	-
Uygun bir sanat	-	-	-	2	2	2	2	2
Hendese-i Mücesseme, Cebir	-	-	-	-	5	-	-	-
Kimya, Maadin	-	-	-	-	2	-	-	-
Hayvanat	-	-	-	-	2	-	-	-
Müsellesat	-	-	-	-	-	2	-	-
Kimyayı Uzvî	-	-	-	-	-	1	-	-
Nebatat	-	-	-	-	-	2	-	-
Nebhasü'l-Hayat	-	-	-	-	-	1	-	-
Mantık ve Münazara	-	-	-	-	-	2	-	-

¹ Şevketî, a.g.e. S.9-10.

² Eşrefefendizâde Şevketi, a.g.9. S.21-28.

Kozmografya	-	-	-	-	-	-	2	-
Hikmet-i Tabiiye	-	-	-	-	-	-	2	-
Tabakalü'1-Arz	-	-	-	-	-	-	2	2
İlm-i Ruh	-	-	-	-	-	-	2	-
Kânûni Malumat	-	-	-	-	-	-	2	2
Makina	-	-	-	-	-	-	-	2
Ahlâk	-	-	-	-	-	-	-	2
Toplam	29	27	29	33	36	38	36	36

Şevketî tasarısında yüksek kısmın ders programı çok dallı budaklıdır. Önce kısımlar şubelere ayrılmış ve her şubenin ayrı ders programı belirlenmeye çalışılmıştır ki, bunlardan yalnızca şemalandırma verilecektir. Beyânü'l-Hakk'ta çıkan bazı değişiklik yazılarında medrese öğrencilerinin yeni fenlerden mahrum bırakılmaması, yabancı Avrupa dillerinden birini öğrenmesi, Fûru' dersinin kaldırılması, bir yüksek medrese kurularak Hukuk ve Mekteb-i Nüvvâb'da okunan dersler ve kânunların okutulması, medreselerin fenlere göre uzmanlaştırılarak kurulması vs. öneriliyordu.

Eşrefefendizâde Şevketi'nin medrese ıslahatı taslağında “dürus-u âliye programı uygulayan yüksek kısmın şeması¹

Ulûm-u Seriyе Şubesi

Tefsir Kısmı

Hadis Kısmı

Kelâm Kısmı

Ahlâk-ı İslâm Kısmı

Fıkıh Şubesi

Fıkıh Kısmı

Hukuk Kısmı

Hikmet Şubesi

Felsefe Kısmı

Tabiiyat ve Coğrafya Kısmı

Siyer ve Tarih Kısmı

Lisan Şubesi

Arapça Kısmı

Türkçe Kısmı

Farisî ve diğer önemli diller Kısmı

¹ Müntesibin-i İlmîyeden Bir Zat, “İslâh-ı medâris” Beyanü'l-Hakk 1/12/13241 S 250-251; 1/13(1324), S.274-276.

Medreselerin altıncı ve yedinci sınıflarında 5 şube üzerinden uzmanlaşma yapılmıştı: Tefsir-i Şerif, Hadîs-i Şerif, Fıkıh-ı Şerif, Hikmet ve Kelâm, Ulûm-u Edebiye Şubeleri.

Yeni medrese programlarına bir başka örnek olarak da İkinci Meşrûtiyet döneminde Priştine'de açılması düşünülen “Medrese-i İslâmiye” için “Makam-i Âli-i Meşihatpenahi”ce düzenlenen program gösterilebilir (Bak: Tablo 55).

E) Öğretim metodu (“Usul-ü Tedris”): Medreselerin değiştirilmesi, iyileştirilmesi gerektiğini savunanların hemen hemen tamamı programlar vs. değiştirilirken, hattâ onlardan daha önce medreselerin öğretim biçiminin değiştirilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Hoca Muhyiddin, program ve öğretim metodu değiştirmenin ulemaya çok yük getireceğini, ancak buna mecbur olduğumuzu söylemektedir¹.

Gökalp de medreselerin dış yapısında yapılacak değişikliğin yanısıra öğretim ruhunun da değiştirilmesi gerektiğini belirtmektedir².

¹ Hoca Muhyiddin, a.g.e. S.14-15.

² Gökalp, a.g.m. S.116.

Tablo 55) “Medrese-i İslâmiye” Ders programı¹

Dersler	Yıllar				
	I	II	III	IV	V
Ulûm-u Diniye	Teracim-i Ahval	Fıkıh ve Usulü Fıkıh	Fıkıh ve Usulü Fıkıh	Tefsir, Akaid, Hadis	Tefsir, Akaid, Hadis
Lisan-ı Arâbî	Edebü'd-Dünya ve'd-Din	Edebü'd-Dünya ve'd-Din	Belagat, İnşa	-	-
Lisan-ı Farisî	Kavaîd ,	Seçmeler ve inşa	Seçmeler ve inşa	Seçmeler ve İnşa	Seçmeler ve inşa
Lisan-ı Türkî	İnşâ, Belagat, Hitabet	İnşâ, Belagat, Hitabet	Edebiyat, Belagat	Edebiyat, Hitabet	Edebiyat, Hitabet
Riyaziyyat	Hendese, Cebir	Hendese, Cebir	Müsellesat	Kozmografya -	
Hikmet	-	-	Mantık, Münazara	İlm-i Ruh ve Ahlâk	İlm-i Ahlâk
Malumat-ı Medenîye	-	-	-	Haftada 2 saat	Haftada 2 saat .
Malumat-ı Kanuniye ve İktisadiye	-	-		Haftada 2 saat	Haftada 2 saat
Tabiiyat	Beden-i insan	Kimya Maadin Hayvanat	Kimyayı Uzvî	Hikmet-i Tabiiye	Hikmet-i Tabiiye
Coğrafya	Tabiî, siyasî ve iktisadî Coğrafya	Tabiî, siyasî ve İktisadî Coğrafya	Dinî Coğrafya	-	-
Tarih	İslam Tarihi, Siyer	İslam Tarihi, Siyer	Umumi Tarih, Siyer	Umumi Tarih, Siyer	Umumi Tarih, Siyer
Hatt	1 saat	1 saat	1 saat	1 saat	1 saat

¹ Başbakanlık Arşivi, Babıâli Evrak Odası. No.292277.

Eşrefendizâde Şevketi, ayrıntılı iyileştirme programında çeşitli derslerde ve sınıflarda nasıl öğretim yapılacağına, yani müderrislerin nasıl yetiştirilip, eskilerden nasıl faydalanılacağına, bina ve sınıf durumlarına kadar çok geniş didaktik sorunlar üzerinde durarak bu konularda çağdaş yaklaşımlar getirmektedir¹.

“Beyânü'l-Hakk”a ıslâh yazısı yazan bir ulema, medreselerde öğretim biçiminin bir düzene bağlanmasının şart olduğunu, öğretimi öğrencinin keyfine bırakmamak gerektiğini, bir fenden çeşitli eserler okutmak yerine değişik fenler okutulmasını, medresedeki dil öğretiminde öğrencileri konuşturmaya alıştırmamanın şart olduğunu belirtiyordu². Bu arada Bursa mebusu Ömer Fevzi Efendi de medreselerin esasım bozmadan yapılacak bir yenileştirmede, öğretim biçiminin de birdenbire değiştirilmemesi gerektiğini savunuyordu³.

F) Ders Kitapları: Medreselerde birçok değişiklikler yapılırken, ders kitaplarının değiştirilmemesi düşünülemezdi. Elbette yeni derslere ait ders kitapları hazırlanacaktı. Bir taraftan yeni ders kitaplarının seçimi için komisyonlar kurulması gerektiğini savunanlar olduğu gibi, eski kitaplardan bir ayıklama yapmak gerektiğini savunanlar da vardı. Çünkü başlangıçta birçok *âlât* kitaplarıyla o kadar vakit geçiriliyordu ki, asıl bilimlerin öğrenilmesine zaman kalmıyordu⁴. Bilim kitaplarının arasında bile öğretimden çıkarılması gereken, kuvvetlendirilmesi ve yeniden düzenlenmesi gereken pek çok eserler vardı⁵. Bir dalda hemen hemen birbirlerinin aynı olan bir çok kitaplar okutulmaktaydı. Bu da gereksiz yere vakit kaybına neden oluyordu. Onun için bir komisyonun medreselerde okutulacak zorunlu ders kitaplarını seçip belirlemesi, diğer yardımcı kitaplara dair medrese kütüphanelerinin kurulması vs. gerekiyordu⁶.

Gökalp de, medrese öğretiminde muhtasar metinler, şerh ve talikleri bırakıp asıl eserlere yönelmesi veya hiç olmazsa her ikisinin bir arada öğrenilmesi gerektiğini savunuyordu. Gökalp ayrıca her bilimin tarihi gelişim ve araştırma biçiminin de medrese öğretimine eklenmesi gerektiğini yazıyordu⁷.

G) Sınavlar: Türk-İslâm öğretimi, sınavlara tâ baştan beri soğuk davranmıştır. İslâm öğretiminin eri parlak dönemlerinde dahi öğretim gelenekleri arasında “sınav” diye bir kademe, bir disiplin olmamıştır. Sınav, medreseyi bitirmiş olanlardan her

¹ Şevketi, a.g.e. S;13-16;29-31;43;46-50 vs

² Beyânü'l-Hakk, 1/12(1324), S.250-251.

³ Ömer Fevzi, a.g.m. S.325.

⁴ H.S., “Al bir İctihadçı daha!”, el-Medaris dergisi, 4(1329), S.71.

⁵ Beyânü'l-Hakk, 1/13(1324) S.275.

⁶ Beyânü'l-Hakk, 1/12(1324), S.250-251.

⁷ Gökalp, a.g.m. S.117.

yönüyle birbirine eşit iki kişi bir işe istekli olurlarsa, daha iyiyi seçmek için yapılmıştır¹.

Tarihte, medrese öğrencileri (“talebe-i ulûm”) “kur’a imtihanı” adıyla altı yıl devam edecek bir sınava tâbi tutulmuşlardı. O zaman medrese öğrencileri askerlikten muaf oldukları için medreselerde büyük bir yığılma olmuş, buradaki yığılmayı bir az olsun azaltmak için bu yola başvurulmuştu. Kur’a sınavlarında, askerlik kur’ası çekildiği zaman ismi çıkan medrese öğrencisi genel bir sınava alınıyor; başarırssa medresede kalıyor, başaramazsa askere almıyordu. Sınavlar ne öğrencinin okuduğu dersleri izliyor ne de dönem veya yıl sonlarında yapılıyordu. İsterse öğretim başında olsun, kur’a kime çıkarsa hangi dersler okuduğu vs. göz önüne alınmadan, medreselerde okutulmakta olan ilimlerden genel bir sınava alınıyor ve bir sınavda kazanamazsa medreseden çıkarılıp derhâl askere almıyordu².

Kur’a sınavları uzun zaman uygulanmış, ancak 1892 yılında lağvedilmişti. O zamandan beri medrese öğrencileri hiç bir sınava alınmamış, bu da medrese öğretiminin seviyesini alabildiğine düşürmüştü.

Medreselerin iyileştirilmesini isteyenlerin hemen hemen hepsi, medrese öğretimine sınavların ela sokulmasını şart koşmuşlardı. “Beyânü'l-Hakk”da çıkan yazılarda³, öğrencilerin altı ay öğretim gördükten sonra dershanelerden tamamen uzaklaştığını, öğretim sırasında da istediği dersleri seçtikleri belirtilerek, zorunlu bir ders programının yanı sıra. bu program üzerinden sık sık sınava alınması; öğretim sırasında yapılacak ciddî sınavlar dışında, mezun olurken de hem sözlü hem de yazılı bir sınavdan geçirilmesi öneriliyordu.

Hoca Muhyiddîn de medrese öğrencilerinin her yıl sınava alınmalarını, bu sınavlarda yeni ferilerden de soru sorulmasını, çok başarılı olanların ödüllendirilmesini öneriyor; üç yıl sınıfını geçemeyen medrese öğrencisi, medreseden atılmalıdır, diyordu⁴.

Mehmed Fatin, medresede yapılacak sınavların da diğer okullarda yapılan sınıf sınavları gibi olmasını, ancak yeni bir sistem kuruncaya kadar eski kur’a

¹ Mehmed Fatin, “Tedrisat ve medâriste imtihanlar”, Beyânü'l-Hakk, 1/16(1324), S.358-359.

² a.g.m., 5,360-361.

³ Beyânü'l-Hakk, I/12(1324), S.250-251; 1/13(1324), S.276-278.

⁴ Hoca Muhyiddin, a.g.e. S.24.

smavlanmn biraz iyileştirilerek (meselâ, öğretim yılı sonunda yapılarak, iki hak vererek vs) tekrar uygulanmasının şart olduğunu bildiriyordu¹.

Şevketi de baştan, sınavları yarışma ve bilimsel gücünü gösterme, belirtme sınavları olarak ikiye ayırıyor: icazetlerin sıkı bir sınavdan sonra verilmesini, hattâ icazet sınavlarında, bir dalda yetkili olduğunu gösterecek bir de eser yazmasını istiyordu. Bu zât, medrese sınavlarında yapılacak değerlendirmede de şu formülü veriyordu²:

1. Bilmek gâlib, bilmemek nadir,
2. Bilmek gâlib, bilmemek nadir değil,
3. Bilmemek gâlib, bilmek nadir değil.

H) Medreseden çıkış sonrası hakları: Bu konu, büyük ölçüde medreselerin amacını da ilgilendirdiğinden, çok önemli idi. O zaman Osmanlı okullarının iki büyük amacı vardı. Ya kendinden yüksek başka bir okula öğrenci hazırlar, ya da Devlet dairelerine memur yetiştirirdi. Bu durum içinde, medreselerin nerelere ne için adam yetiştirecekleri gayet önemli idi. Medreselerin her tarafı sıkı bir disiplin altına alınırken, mezun olduktan sonra ne olacaktarı da düşünülmüştü.

Medrese mensuplarından biri, medreselerin orta kısmını bitirenlerin diledikleri yüksekokula girebilmelerini; yüksek kısmını bitirenlerin de bütün Devlet memuriyetlerine sınavsız olarak alınmalarını öneriyordu³.

Hoca Muhyiddîn de 22-25 yaşlarında medreseden icazetini alan bir öğrencinin, bununla yüksekokulların üst sınıflarının sınavına girebileceğini, hattâ sınavla Tıbbiye'ye bile girebileceklerini söylemektedir. İcazetnamesi olan öğrenciler aynı zamanda müderrislik sınavlarına katılabilirler; başarısız olanlar müftülük, müdürlük, memurluk, ilkokul öğretmenliği, şeyhlik vs. gibi yerlere atanabilirlerdi⁴.

Şevketi'nin tasarısına göre ise, medreselerin orta kademesinin VI. sınıfından çıkanlar askerlikten muaf olacaklardı ve imamlık, hatiplik, ilkokul öğretmenliği ve müezzinlik görevlerine atanabileceklerdi. Orta kademeyi tam bitirenler ise her çeşit yükseköğretime geçebilecekler, ayrıca kâtiplik, tabur imamlığı, büyük cami hatiplikleri ye rüşdiye öğretmenliklerine atanabileceklerdi. Medreselerin yüksek

¹ Mehmet Fatin, a.g.m, S.361.

² Şevketi, a.g.e. S.35-37.

³ Beyânü'l-Hakk, 1/12(1324). S.251.

⁴ Hoca Muhyiddin, a.g.e., S. 19-20.

kısmını bitirenler ise şu yedi meslekten birine girebileceklerdi¹: Tefsirci, Hadisci, Kelâma, Vaiz, Fâkih, Tarihçi ve Yazar.

1) Medrese öğrencileri: Medreselerin bozulma dönemlerinde bu öğretimin en büyük zorluklarını şüphesiz ki öğrenciler çekiyorlardı. Bunların karşılaştıkları güçlükler öğretimden ziyade, medrese dışı hayatta meydana geliyordu. Bunun için de medrese öğrencileri çeşitli kerelerde hükümetlerin dikkatini çekmişler, ancak her defasında “aldatılarak teskin edilmişlerdi”². Medreselerin ıslâhı çeşitli defalar ısrarla istenmesine; bu yara devamlı sızlamasına rağmen, ilgililer bunu hemen kapatmayı ve görmezlikten gelmeyi yeğlemişlerdir. Özellikle İstanbul’da medrese öğrencilerinin durumu ve yaşayışı “yürekler acısı” idi. Buna rağmen pek çok kişi onları “maîşet imarethaneleri” olarak görüp, alabildiğine eleştiriyordu³.

Oysa medrese öğrencileri ancak yıllarca han köşelerinde açsusuz yaşadıktan sonra bir medrese odası bulabiliyorlar, orada da öğretimin yanı sıra yemekten çamaşır yıkamaya kadar her türlü işlerini kendileri yapıyorlardı. Bunun dışında medrese öğrencileri bir “talebe-i ulûm teskiresi” yaptırarak ve güzel bir “tavsiyename” ele geçirerek “Ramazan cerri”, “Kurban eerri”, “Harman cerri” gibi çeşitli nedenlerle zengin köylere dağılıyorlar; hem dinî yönden halkı aydınlatıyorlar hem de kışlık harcamalarını çıkarmaya çalışıyorlardı. Ancak bu, sık sık bir dilencilik görünümü alıyordu.

Medrese Öğrencilerinin bu sefilâne yaşayışlarına karşı, medreseyi biraz olsun iyileştirmek, değiştirmek isteyenler bazı önerilerde bulunmuşlardı. Önerilerin en önemlisi öğrencilerin geçimlerinin sağlanması konusu idi⁴. Bunu kimi Devlet bütçesinden, kimi de vakıfların sağlamasından yana idiler. Gökalp, öğrencilere yatılı okullarda olduğu gibi elbise ve yemek verilmesini öneriyordu. Şevketî de öğrencilerin çamaşır, yemek gibi sorunları olmamaması gerektiği, medreselerin bu işleri yapacak bir yeri olması gerektiğini belirtiyor, öğrenci biletleriyle yemek yenilen öğrenci lokantalarının açılmasını öneriyordu⁵. Ona göre; ayrıca öğrencilere

¹ Şevketi, a.g.e, S.33-34.

² M.B., “İslâh-ı medâris”, el-Medâris dergisi, 2(1329), S.28.

³ Hemedanizâde Ali Naci, a.g.e., S.17-1

⁴ Beyanü'l-Hakk, 1/12 vs 1/13'deki a.g.m.

Ömer Fevzi Etendi, a.g.m., S.325.

⁵ Gökalp, a.g.m. S. 116.

sınıf farklarını gösterecek tek-düzen elbiseler giydirilmesi, ders kitapları Devlet tarafından hazırlanıp dağıtılmalı, öğrencilere haftalık ve aylıklar verilmeli idi¹.

Öğrencinin bütün öğretim harcamalarını karşılayan Devlet, orta kısmın VI. sınıfını bitirmiş olanlarla yüksek kısım öğrencilerini cerr zamanlarında harcırah vererek köylere göndermeli, köylerden toplanacak cerrler, resmî belge karşılığı Devlet adına toplanmalı ve Devlet bu toplanan paraları gene aynı medrese öğrencilerine harcamalı idi².

Şevketî'nin tasarısına göre medresede hem yatılı hem de gündüzlü öğrenciler olacaktı. Üstüste iki yıl aynı sınıfta kalan öğrenciler medreseden çıkartılacak, bir yıl kalan yatılı öğrenciler de gündüzlüye çıkartılacaktı³.

J) Müderrisler: Medreselerde öğrenciler gibi müderrisler de tamamen Devletin ilgisinden uzak idiler. Bunların çoğu sistemli bir öğretimden ziyade, bu işi gönüllü olarak yapar duruma gelmişlerdi. Çünkü vakıflar da, Devlet de bunlara düzenli ye doyurucu bir para vermiyorlardı. Onlar da medrese dışında geçimlerini sağladıktan sonra, boş kalan zamanlarında medresede de ders veriyorlardı. Zaten bunlar batılılaşma hareketleri başladığından beri hemen her türlü yenilik hareketinin karşısına itilmişler, Devletin kendilerine ilgi göstermeyişi, yardım etmeyişi bunları en küçük bir kıskırtmada isyana katılmaya, isyan çıkarmaya eğilimli kılmıştı. Bir medrese mensubu; *“Ulema bir-kaç yüz seneden beri kendi hükümetlerinden gördükleri hakaretleri, başka dinlerden dahi görmemişlerdir”* diyordu⁴. İyileştirme çâreleri önerenler ise bir taraftan müderrislerin sıkı bir kontrol altına alınmalarını isterlerken, diğer yandan onlara çeşitli haklar verilmesini savunuyorlardı.

Ulemadan biri, müderris olacak kişinin ilmî bir komisyon tarafından seçilmesini öneriyordu⁵. Gökalp de her medreseye çalışkan bir müdür atanmasını, müderrislerin maaşlarının arttırılmasını, ancak derse gelmeyen müderrislerin maaşlarından gündelik kesilmesini istiyordu⁶.

Şevketî ise, orta dersler yeren müderrislerin pedagoji de bilmeleri gerektiği, hükümet tarafından bir yere atanmadan önce bir müderrisin yanında bir süre yardımcılık yapmalarını, atandıklarında da yanlarında dil bilir bir kişi ile bir doktor

¹ Şevketî, a.g.e. S.39.

² a.g.e. S.40.

³ a.g.e. S.32.

⁴ Hoca Muhyiddin, a.g.e, S:15.

⁵ Beyânü'l-Hakk, 1-12(1324), S.251.

⁶ Gökalp, a.g.m, S.116.

bulunması gerektiği hususlarını belirtiyor; öğrencilerin içerdeki ve dışardaki durumlarından ve ahlâklarından müderrisler sorumludur, diyordu¹. Yüksek dersler veren müderrisler istedikleri kitapları istedikleri saatlerde anlatabilirlerdi. Bunlar haftada bir kaç saat, derslerin dışında tartıma ve uygulama yapacaklardı.

Ayrıca müderrislerin yalnız öğretimle meşgul olmaları, başka iş yapmamalı sağlanacak ve bu şekilde maaş verilecekti. Maaşlarda öğretim durumları, yol ve kitap masrafları da gözönüne alınacaktı. Bu maaşlar da yıllar geçtikçe yükselecekti.

Şevketi'ye göre Devlet, tatil zamanlarında müderrislerin çeşitli ülkeler ve milletler arasında yolculuk ve geziler yapmalarını da sağlamalıydı².

4.2.8.3. İkinci Meşrûtiyet Devrinde Medreselerin Genel Gelişimleri

4.2.8.3.1. Medrese öğrencilerinin askerliği sorunu: İkinci Meşrûtiyetin ilânından önce medrese öğrencileri askerlikten muaf idi. Askerlik kur'ası çıkan medrese öğrencisi, yetkili askerî makamlara müderrisliğin onayladığı “Şahadetnâme”lerini gösteriyorlar ve bu onlara askerlikten muafiyet sağlıyordu³. Bu ayrıcalık, askerden kaçmak isteyenlerin medreselere hücum etmesine, orayı bir paravan olarak kullanmalarına yol açıyordu. Diğer askerler bu, kaçaklar yüzünden 6-7 yıl daha uzun askerlik yapmak zorunda kalıyorlardı. Bazı “talebe-i ulûm” askerlik yaş sınırını geçer geçmez, öğretimin hangi kademesinde olursa olsun medreseyi terk ediyordu⁴.

Medreselerdeki öğretimin ciddî olmaması da bu askerlikten kaçışları kolaylaştırıyor ve hattâ teşvik ediyordu: Meşihat idaresi, öğretim sırasında yapılacak sınavlara hiç karışmıyordu. Bu sınavlarla yalnızca müderrisler ilgileniyorlardı. Zaten, medrese öğrencilerinin ancak bir Devlet hizmetine girebilecekleri zaman sınavları yapılıyordu; “rûûs sınavı”, “tevcih-i cihât sınavı”, vs. gibi. Öğretim sırasında ise yalnız Sarf, Nahiv ve Mantık'tan sınava tâbi tutuluyorlardı. Bu şekilde askerlik yaşları geçinceye kadar oyalanıyorlardı⁵. Bu bakımdan Meşihat İdaresi medreseler üzerinde -hele taşra medreseleri üzerinde- hiç etkili değildi. İkinci Meşrûtiyet başlarında medreseler, çeşitli yönlerden yetkili

¹ Şevketi, a.g.e. S.43.

² a.g.e. S.44-45.

³ Beyânü'l-Hakk, 1/23(1324), S.452.

⁴ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 7 Şubat 1326, S. 1227 (Harbiye Nâzırı Mahmud Şevket Paşa'nın konuşmasından)

⁵ a.g.e. s.1238.

bir idarî kurum olan Ders Vekaleti'ni dinlememişlerdi bile¹. Merkezi idare değil taşra, İstanbul'daki medreseler hakkında bile doğru bilgilere, istatistikî rakamlara sahip değildi.

Bu durum karşısında Harbîye Nezareti, “medreselerde talebe arkasından koşmaya” karar verdi. Asker kaçaklarını medreselerden temizlemek ve yeni asker kaçaklarının buralara girmelerini önlemek için çeşitli önlemler almaya başladı. Bunlardan ilki, Kur'a sınavlarını yeniden canlandırmak oldu. 1892'den beri yapılmayan bu sınavlar 1324 (1908)'de tekrar uygulanmaya başlandı. Kur'a sınavlarının tekrar başlatılması kararı alındıktan sonra Harbiye Nezareti ile Ders Vekâleti arasında bir dizi ortak çalışmalar oldu. Kur'ası çıkanların sınavları 31 Mart olaylarından önce yalnız livalardaki Redif Merkezlerinde, sonra da daha yaygın olarak alay ve tabur merkezlerinde kur'a sınavları şeklinde yapılmaya başlandı.

Önceleri kurası çıkanlar, yaşları hangi sınıfta bulunmaya karşılık geliyorsa o sınıfın sınavına tâbi tutuluyor, belli bir not sınırını geçemezse askere almıyorlardı². Daha sonraları bütün medrese öğrencileri sınava alınmaya başladı. Medrese öğrencileri doğrudan doğruya Harbiye Nezaretine başvuruyorlar, yaşları hangi sınıfa karşılık geliyorsa o sınıfın sınavına giriyorlardı. Tabur merkezlerinde yapılan bu sınavlar çok uzun süre devam edebiliyordu³.

Askeriyenin bu önlemlerine karşı medrese çevrelerinden bazı direnmeler geldi. Medrese mensuplarının, durumu erteletmek için yaptığı bütün girişimler sonuçsuz kaldı. Harbiye Nezareti işi sıkı tuttu ve aceleci davrandı. Bunun üzerine medreseliler defalarca Meclis-i Mebusan'a başvurdular⁴. Meclis, “*kur'a imtihanlarının eşitliğe aykırı olduğu hakkında*” bir karar aldı. Ancak bu karara rağmen Harbiye Nezareti sınavları ertelemedi. Bazı mebuslar Harbiye Nâzın hakkında som önergesi verdiler; önerge kabul edildi⁵. Ama Harbiye Nezareti'nin çalışmaları durmadı; gittikçe daha sertleşerek devam etti.

31 Mart olayları sırasında kışkırtma motivi olarak dinî duyguların kullanılması, bazı medreselilerin bu hareketlere faal olarak katılmalarına yol açtı. 15 Nisan 1909 tarihinde, nerede ve kimin tarafından bastırıldığı belli olmayan bir yazıda 'Abdülhamid'in medreselerin ıslâhı için 10.000 lira kadar bir para ayırdığının

¹ M.Savfet, a.g.m. S.1645.

² Beyânü'l-Hakk, 1/18(1324), S.416.

³ Beyânü'l-Hakk, 1/20(1324), S.435.

⁴ “Kur'a imtihanları”, Beyânü'l-Hakk, 1/23(1324), S.452-453.

⁵ “Kur'a imtihanları”, Beyânü'l-Hakk, 1/26(1325), S.471.

duyulduğu' belirtiliyordu. Cemiyet-i İlmiye-i İslâmiye de hemen ertesi günü yaptığı bir resmî açıklamada, bu haberlerin doğru olmadığını, ıslâhatın daha sonra yapılacağını duyuruyordu¹.

Gene aynı olaylar sırasında isyancıların Meclis'i basmaları ve orada isyancılar adına konuşan Rasim Efendi'nin yeni okulları tamamen dinsizlikle suçlaması, bunların çocukları tâ küçük yaşlardan itibaren dinsizleştirdiklerini, yeni açılmaya çalışılan İnas Sultanisinin de kızları dinsizleştirmeyi amaçlayan bir okul olduğunu iddia etmesi², harekete artık damgasını iyice vuruyordu.

Hareket Ordusu İstanbul'a girdiğinde, 31 Mart olaylarını düzenleyenlerin ve bu olaylara katılanların önemli bir bölümü Anadolu'ya kaçıyorlardı. Ordunun İstanbul'a, girdiğinde ilk işlerinden biri medreselerde kayıtlı öğrencilerin bir yoklamasını yapmak olmuştu. Yoklamada bulunmayanlar ve memleketlerinde de bir medresede kayıtlı olmayanlar özel bir komisyonca belirlenip, Hareket Ordusu Komutanlığı'na bildirilmişti. Komutanlık, bir yandan yoklamada olmayanlar hakkında gerekli işlemleri yaparken, bir yandan da bunların 1325 Haziranına (Haziran-Tenimuz 1909) kadar gelip, medrese kayıtlarını yenilemelerini istiyordu³.

Bütün bu olaylar ve sıkı sınav uygulaması, medreselerdeki öğrenci sayısını iyice azalttı. İkinci Meşrûtiyetten önce İstanbul medreselerinde 20-25.000 medrese öğrencisi varken, 1910 yıllarında bu sayı 5-6.000 civarına düşmüştü. Ancak bunlar hep taşralı öğrenciler idi. İstanbul'da yatılı İstanbullu öğrenci bırakılmamıştı⁴.

31 Mart olaylarının bastırılmasından sonra "Ahaz-ı Asker Kânunu" ile "sıkıyönetim" ("idare-i örfî") okullara ve medreselere kadar yaygınlaştırıldı. Maarif Nezareti teftiş, Harbiye Nezareti askerlik, Ders Nezareti de medrese ıslâhatları yoluyla okulları ve medreseleri sıkı bir disiplin altına almak istiyorlardı.

Askere Alma Yasası medreseöğrencileri üzerinde başlıca iki denetim biçimi getiriyordu. Birincisi, sınavlar idi. Yasaya göre, medrese öğrencilerinin sınav hakkını kazanabilmeleri için, askere alma yaşına girmeden önce medreseye

¹ "Medreselerin ıslahı", Beyânü'l-Hakk, 1/29(1325), S.688-689.

Yunus Nadi, İhtilâl ve Inkılâb-ı Osmanî, Dersaadet 1325, S.70-71.

² Küçük Hamdi, "Otuzbir Mart hadisesi", Beyânü'l-Hakk, 11/32(1325), S.747-748.

Celâl Bayar, Ben de Yazdım I, İstanbul 1967. S. 149-153.

³ Talebe-i ulûmun askerliği hakkında", Sabah, 15 Nisân 1910.

⁴ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 30 Mart 1327, S.2278.

kaydolmaları, tatil dışında hiç bir iş ve sanatla uğraşmamaları; gece gündüz “hücrenişin” olarak medrese öğretimine devam etmeleri zorunluluktur¹.

Askere Alma Yasasının en çok anlaşmazlık çıkan noktası, yüksekokullara “sâmiin” (dinleyici) olarak devam edenlerin sorunlarının çözümünde ortaya çıkıyordu. Askerlik yaşlan olan “esnan-ı sitte”ye dâhil iken yüksekokullardan birine dinleyici olarak başlayanlar ve bir yıl sonra aslî öğrenci grubuna geçemeyen yüksekokul öğrencileri hemen askere alınıyorlardı. Ancak yüksekokullara dinleyici olarak devam eden medrese öğrencileri, eğer medrese ile ilişkilerini kesmedilerse ve bunu resmen kanıtlayabilirlerse, medrese öğrencisi sınavına alınabileceklerdi².

Medrese öğrencileri “esnân-ı sitte” süresince, yâni altı yıl boyunca devamlı “askerlikten muafiyet” sınavına tâbi tutulacaklar, bu süre zarfında iki defa (eskiden bu bir hak idi) sınav veremeyenler askere alınacaklardı. Medrese öğrencisi eğer ilk dört yıl sınavı verir de beşinci yıl kalırsa, bunlar üç yıl askerlik yapacaklardı. Altı yıl sınav vererek bitirenler, altı ay askerlik yaptıktan sonra daha yüksek öğrenime devam edebileceklerdi. Bunlar ayrıca idadi mezunları gibi Yedek Subay (“İhtiyat zabiti”) okullarına da gidebileceklerdi³. Bazı yerlerde camilerde yapılan öğretim de, aynı medrese öğretimi biçiminde kontrol altına alınacaktı.

Ordunun medreselerdeki asker, kaçaklarını temizlemeye yönelik hareketleri azınlıklar tarafından hiç de hoş karşılanmadı. Bunlar, medrese öğrencilerinin sınavlarının bir “askerî imtihan” şekline dönüştüğünü, askeriye'nin Maarifi ve medreseleri kontrol altına almaya hakkı olmadığını, bu gidişte azınlıkların elindeki bütün okulların da ordunun kontrolü altına gireceğini iddia ediyorlardı. Boşo Efendi, bunun açıkça eğitim üzerinde bir sıkıyönetim olduğunu iddia ediyordu⁴. Harbiye Nezareti'ni savunanlar ise ordunun bir kötü niyeti olmadığını, sadece yaygın ve disiplinli örgütü ile bu işi daha kısa zamanda ve daha ciddî şekilde yapabileceğini söylüyorlardı. Ordunun işe karışması kabul edildikten sonra da, tartışmanın özü sınav komisyonları ve sınav biçimleri üzerinde oluyordu⁵.

Askere Alma Yasasının medreselerin denetimine getirdiği ikinci yol ise, medrese öğrencilerinin yaşayışlarının sıkı bir şekilde ve devamlı olarak izlenilmesi idi. Uzun yüzyıllardır uygulandığı şekilde medrese öğrencilerinin üç ayların (Receb, Şaban,

¹ “Talebe-i ulûmun askerliğine dair”, Sabah, 26 Mart 1910. .

² a.g.y.

³ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 7 Şubat 1326, S. 1228.

⁴ a.g.e. S.1230-1231,1234.

⁵ a.g.e. S.1231-1237.

Ramazan) dışında büyük bir resmî tatilleri yoktu. Ama öğrenciler özellikle ekin ekme ve hasat mevsimlerinde memleketlerine damlıyorlardı. Bunun dışında bazı medrese öğrencileri medreseye kaydolduktan sonra, önemli ölçüde aksatmadan eski sanatlarına devam ediyorlardı.

Mahmud Şevket Paşa, üç ayların dışında kendisinin medrese öğrencilerine bir ay da hasat mevsiminde izin verdiğini; ancak kalan sekiz ayda medrese öğrencilerini devamlı izleyeceklerini, başka yere göndermeyeceklerini ve öğretimden başka işle uğraşmayacaklarını söylüyordu. Yasanın 70. maddesi medreselerin her ay askerî makamlara öğrencilerin devam cetvellerini vermelerini şart koşuyordu. Ordu bu listelerle öğrencileri sürekli olarak denetleyebilecekti. Yasa ayrıca her ayı, hattâ her geceyi ayn bir medresede geçiren gezgin öğrenciliği yasaklamaya yöneliyor, yabancı olan “garib”lerin gece gündüz sürekli olarak medreselerde kalmalarını, medresenin bulunduğu yerleşim merkezinde oturanların da Ders Vekâletimin izniyle velilerinin yanında kalabilecekleri hükmünü getiriyordu¹.

Balkan bozgunu sırasında İstanbul'daki bütün okullar olduğu gibi, sayıları 180'e varan medreseler de tatil edilmişlerdi. Bu arada medrese öğrencilerinin çoğu gönüllü olarak askere yazılmışlar, bir kısmı da memleketlerine gitmişlerdi. İstanbul'da şurada burada dolaşan 2.000 kadar medrese öğrencisi kalmıştı².

İkinci Meşrûtiyet döneminde medreselerde yapılan en önemli değişiklik, kuşkusuz medreselerin temizlenmesi, bir düzen ve disiplin altına alınmasıydı. Bunu da ancak asker kaçaklarını bu kurumlardan almak suretiyle, ordu yapmıştı.

4.2.8.3.2. Medreselerin öğretim açısından düzeltilme çalışmaları

İkinci Meşrûtiyet ilân edildikten, hele 31 Mart olaylarından sonra Osmanlı ülkesinde, her tarafta medreseleri düzeltmek için yoğun çalışmalar başladı. Devletin merkez idaresi İstanbul'daki medreseleri düzeltmeye ve bir disiplin altına almaya çalışırken, taşradaki idarî örgütler de kendi yörelerindeki medreseleri düzeltmek için dernekler kurarak çalışmalara başlamışlardı. Konya'dakiler “Konya Islâh-ı Medaris-Cemiyet-i Hayriyesi”ni kurarak³, oradaki çok sayıda medreseyi iyileştirmeye yönelmişlerdi. Selanik Vilâyet Meclis-i Umûmisi de 1909 yılında medreselerin düzeltilmesi konusunu görüşmüş, Selanik Cemiyet-i İlmiye'si de bu

¹ a.g.e.,S.1228-1229,1238-1239.

² “Medreseler”, Tanin, 6 Kasım 1912.

³ Bu derneğin yönetmeliği İkdâm gazetesinin 11 EKim 1909 tarihli sayısında yayınlanmıştır.

hususta Vilâyetten mükemmel bir “Dârü't-tedris” açılmasını istemiş, hattâ bunun programım bile hazırlayıp sunmuştu¹.

İstanbul medreselerinin ıslâhını genellikle Bâb-ı Meşihat yürütüyordu. Bu hususta Meşihat idaresi 1909 yılında bir yasa tasarısı hazırlamış ve 18 Kasım’da incelenmek için Şûrayı Devlet’e sunmuştu². Yasa tasarısı 1910 başlarında Meclis-i Mebusan’a geldi³, ancak tekrar Şûrayı Devlet’e gönderildi.

Hükümet bir taraftan yasal zemini hazırlarken, ondan daha kolay olarak kendi üzerine düşen görevleri de yapmaya çalışıyordu. Bu çalışmalarda çok faal bir rol oynamış olan Meşrûtiyet döneminin Evkat Nazırlarından Hayri Bey, medrese öğrencilerini, okul öğrencilerinden daha düşük bir düzeyde bırakmak istemediklerini; ancak medreseler için ölçü olarak okulları almayacaklarını, çünkü okulların program açısından tamamen hasta olduklarını bildiriyordu⁴. Gene Hayri Bey, cerrin medrese öğrencilerinin halkla ilişkileri açısından çok önemli olduğunu, bu ilişkilerin daha da geliştirilip dinî konuların dışına da çıkılmasını, medrese programlarına konacak basit tıbbî bilgiler ve ziraat dersleriyle öğrencilerin halka bu yönlerden de faydalı olacağını söylemekteydi. Ancak bütün çabalara rağmen program komisyonu medrese öğrencilerinin halkla ilişkilerini kesmekte, yâni cerri kaldırmakta direndi⁵. Oysa çok eskiden beri üç aylarda taşraya cerre giden medrese öğrencilerinin tren ve vapur biletleri parasız veriliyordu. Hattâ 1909 yılında bunlara bir miktar da yol harcaması (“harc-ı rah”) verilerek, bir çeşit teşvik edilmişlerdi⁶.

Meşrûtiyet yönetiminin medreseler konusunda başardığı ilk önemli iş, 26 Şubat 1909’da kabul edilip uygulamaya koyduğu “Medâris-i İlmiye Nizâm-nâmesi” idi⁷.

Bu Yönetmeliğin ilk maddeleri, medreselerin iç düzeninin sağlanmasıyla ilgiliydi. Her medresenin bir, her müftülüğün ve İstanbul’daki “Meclis-i Mesâlih-i Talebe”nin birer defteri olacaktı. Öğrencilerin devamları ve medresede olan her değişiklik- bu defterlere kaydedilecekti (1., 2 ve 3. maddeler). İzinsiz 15 günden

¹ Selanik Vilâyeti Heyet-i İdaresi, “Medreselerimiz”, Beyânül-Hakk, 11/51 (1326), S. 1078-1079.

² “Medâris-i İlmiye”, Sabah, 19 Kasım 1909.

³ “Medrese-i İlmiye”, Sabah, 8 Ocak 1910.,

⁴ M. Cevdet, “Halk karşısında medrese-mekteb”, Muallimler Mecmuası, 1/7(1923), S.122.

⁵ a.g.m.,S.123-124.

⁶ “Talebe-i ulûm”, Tanin, 13 Temmuz 1909.

⁷ “Medaris-i İlmiye Nizamnamesi”, Düstur, İkinci tertib, c.II, S.127-138.

fazla medreseden ayrılanların odaları ellerinden alınacak, her türlü devamsızlıklar cezalandırılacaktı (9 ve 10. maddeler).

Medreselere 15-30 yaş arasındaki, bir okul diploması veya ehliyetnamesi olanlar sınavsız, olmayanlar da kabul sınavlarıyla alınacaklardı (14 ,15. maddeler).

Yönetmeliğin en önemli özelliklerinden biri, öğrenci yerleştirme biçimini ayrıntılarıyla belirlemiş olmasındaydı. Medrese odaları (“hücre”) her yıl 10 Muharrem tarihine kadar mülâzımlardan hakkı olanlara dağıtılacaktı. Oda yetemeyenler de sırasını beklerdi. Yabancı yerden ziyarete gelenler ve küçükler, medresede okuyan bir yakınlarının yanında kalabilirlerdi. İzinli ayrılanların odaları başkalarına verilmezdi. Bir öğrenci ancak kaydolduğu medreseye devam edip, yalnız orada kalabilecekti. Medreselere yapılmış “köşk” adlı muhaddis odaları da medrese öğrencilerine verilecekti (8,9,11,12,13,16,17,18,20 ve 22. maddeler).

Medrese yıllık öğretim süresi dokuz ay olarak belirleniyor, Cuma hâriç hergün üç saat ders ve ayrıca “Cami dersleri” olarak açıklanan ders programı kabaca belirleniyor, ayrıntılı ders programının beş yıl içinde yavaş yavaş uygulamaya konulacağı açıklanıyordu. Yönetmelikte belirtilen ders programı, şu şekildeydi:

- I. yıl: İlm-i Sarf (Emsile, Bina, Maksud, Nüzhet et-Taraf fî İlmü's-Sarf), Talimu'l-Müteallim, Talim-i Kur'ân ve Tecvîd, Hat, İmlâ, Şarf-ı Osmânî ve Kavaid-i Farisî, Muhtasar Hesab
- II. Yıl: İlm-i Nahv (Avamil, İzhar), Fıkıh (Merakiyi'l-Ferah), Şuzu-ru'z-Zeheb, Talim-i Kur'an, Kavaidül-Arab, Gülistan (Farsça), Hesab, İmlâ, Kavaid-i Osmanî.
- III. yıl: Nahiv (Molla Cami, Mugni'l-Lebib), Fıkıh (Mültekâ), Safiye, Vaz', İnşa, Mebadi-i Hendese, Hesab..
- IV. yıl: Nahv-i ikmal, Şâfiye, Mülteka, Alâka, Isagoci, Muhtasar Coğrafya, Hendese, İnşa, Cezerî.
- V. yıl: Fenarî, Ma'ani, İlmü'l-Aruz ve'l-Kavâfi, İlmü Feraiz, Coğrafyayı Umûmi, Cebr ve'l-Kitabet.
- VI. yıl: İlm-i Mantık (Şemsiye ve el-Kutb), Meanî (Muhtasar ve Siyalkuti'nin başlarından), Kaside-i Bürde, Bânet Suad, Muallakat, İlmü'l-Kirae, Hikmet, Cebir, Kitabet-i Arabiye, Usul-ü Tercüme.

VII. yıl: Kutb, Şerh-i Akaid, Usul-ü Fıkıh, Şerhü'l-Menar, Şerhu'l-Veciz, Adab-ı Münazara, Makamat-ı Harirî, Hikmet-i Cedide, Hey'et, Kimya, Mevâlid.

VIII. yıl: Şerh-i Akâid (Hayalî ile beraber yansı), Meşank el-Envar, Şefhu'l-Menar, Şerhü'l-Veciz, Usul-ü Hadis, Makamat-ı Hariri, Usul-ü Sâk, Tarih-i İslâm, Kozmografya (Hey'et), Mevâlid.

IX. yıl: Hikmet-i Sa'diye, Meşanku'l-Envar, Tefsir-i Beydâvî, Divan-ı Hamase, Usul-ü Hadîs, Siyer, Tarih ve Coğrafyayı Umûmî.

X. yıl: Celâl ma' Gelenbevî, Milel ve Nihel, Muhtasar Fasıl, Tefsir-i Beyzâvî, Tihfe-i İsna aşeriye, İzhârü'l-Hakk, Siyer, Tarih ve Coğrafyayı Umûmî.

XI-XII.yıllar Hidaye, Sahih-i Buharî veya Sahih-i Müslim, Tefsir-i Beyzâvî, Mufasssal Tarih-i Osmanî, Mufasssal Coğrafyayı Osmanî, Coğrafyayı Umûmî¹.

Yönetmelik, bir yılda ikiden fazla dersten kalanların doğrudan doğruya sınıfta kalacaklarını ve üç yıl sınıfta kalanların da medreseden atılacaklarını yazıyordu (35. madde). Ayrıca medrese çıkışlıların müderrislik, zeyl meşayih (Sultan Camileri veya Cuma vaizliği), müftülük, tabur imamlığı vs. görevlere geçmeleri de sınavla olacaktı.

Kur'a sınavlarının nasıl yapılacağı da Yönetmeliğe dâhil edilmişti.

Bu Yönetmeliğin, bütün ülke çapında hemen uygulamaya konulamayacağı açıktı. Medrese öğrencileri 1909 yılını da sınavsız geçirdiler². Zaten Yönetmelik de Takvim-i Vekayi'de, kabulünden bir yıldan daha fazla bir süre sonra 13 Haziran 1910 da yayınlandı.

Medreselerin düzeltilmeleri hususunda ilk somut girişim 1910 yılı başlarında oldu. Bu, bir nevi Medaris-i İlmiye Nizâm-nâmesinin ilk uygulaması idi. Evkâf-ı Hümâyûn Nezareti İstanbul'un 11 medresesinde derslikleri düzenletip, öğretim araç ve gereçlerini hazırlamıştı. 1910 yılında bütün Osmanlı Devleti'nde 2490 medrese vardı³. Bakanlık, bunlardan ancak irinde düzeltme çalışmalarına girişebiliyordu. 12 Şubat 1910 tarihinde Fatih-Tabhâne Medresesi'nde yeni derslerin ve ıslâh edilmiş düzenin başlaması dolayısıyla Sadrazam ve bir çok bakan ve ileri gelenlerin de

¹ Medreselerde Tarih ve Coğrafya gibi “fünûn-u cedide”nin okutulabileceğine dair Şeyhülislâm 26 Eylül 1910 tarihinde bir fetva vermişti.

² “Medrese talebeleri”, Yıldız (Üsküb) 22 Mart 1325.

³ Tunaya,T.Z., İslamcılık Cereyanı, S.88-90

katıldığı bir tören yapılmıştı. Ana yönetmelikte sayılan dersler, bu medresenin günlük programına “sabah”, “öğlen” ve “ikinci dersleri” olarak dağıtılmıştı. Bu uygulamanın özelliği, eski medrese ders programlarına Tarih, Coğrafya, Cebir, Usul-ü Tercüme, Hikmet-i Cedide, Belâgat-ı Osmaniye, Usul-ü Sak, Mevâlid. Kozmografya gibi derslerin konmuş olması, Öğretimin 12 yıl olarak belirlenmesidir. Bu düzeltme girişiminde, Sadrazamın da çok önemli rolü olmuştu¹.

Süleymaniye, Sultan Ahmed, Bayezit ve Şehzade medreseleri de yeni ders programına göre ertesi gün öğretime açılmışlardı².

Ancak bu düzeltme çareleri ve girişimleri umulduğu gibi yürümemiştir. Buralarda ders verecek müderrisler için ödenek ayrılmamış olduğundan, müderrisler beş-on ders verdikten sonra işi savsaklamaya başlamışlardır. Bu programlar dolayısıyla Cami derslerinin düzeni de bozulmuştu. Tasarı uygulanamayınca Cami dersleri de eskisi gibi kurulup yürütülemedi³.

Medrese öğretimi düzeltmeler dolayısıyla bu şekilde alabildiğine bozulunca, bir çok medrese öğrencileri kahve, gazino gibi yerlerde dama, tavla ve hattâ kumar oynamaya başladılar. Ders Vekâleti bunu önlemek için, durumu Emniyet Müdürlüğüne bildirdi ve kendi müfettişlerinden bazılarını da, bu öğrencileri belirlemekle görevlendirdi⁴.

Düzeltilme çalışmalarının, başarısızlığa uğramasının en büyük nedeni, mâli desteğin olmaması idi. Zaten Evkaf Nâzırı da programla, komisyonla, süslü sözlerle ıslâhın olmayacağını, bu iş için para gerektiğini, verdikleri azıcık paranın da yasal dayanakları olmadığından harcanmadığını belirtiyordu⁵. Bu arada Konya mebusu Zeynelabidin Efendi de hükümetin medreseyi düzeltme çalışmalarına karşı çıkıyor; hükümetin, medresenin elindeki bütün vakıfları aldığını, üstelik medresede ders veren hocalara maaş vermediğini iddia ediyor ve şöyle diyor: *“Taşradaki medreseler için geçen yıl ayrılan ödenek harcanmadı. Kimi ulûm-u riyaziye öğretmenine harcanacaktı, bulunamadı, diyor; kimi yasal dayanağının olmadığını söylüyor: N'olursa olsun! Bu durum karsısında medreselerdeki müderrisler de, öğrenciler de başka okullara kaçıyorlar. Hükümet okullar için verdiği parayı niçin*

¹ “Maarife aid bir tebşir: Medarisin ıslahı”, Tasvir-i Efkâr, 13 Şubat 1910.

² “Medaris-i İslâmiyenin ıslah ve ihtiyacat-ı maneviyemizin istikmali”, Sabah, 13 Şubat 1910.

³ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 24 Kânunusâni 1326, S. 1007.

⁴ “Talebe-i ulûm”, Sabah, 9 Şubat 1910.

⁵ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 24 Kânunusâni 1326, S.999-100

medreseler için de vermiyor? Hükümetin 'medreseleri düzeltmek' adı altında yaptığı şey, aslında medreselerin asıl temeli olan dersleri alıp, bu eğitim kurumlarını başka yöne sevketmektir..."¹

Bütün bunlara rağmen hükümetin medreselerin düzeltilmesi konusundaki çalışmaları devam etti. 1910 Şubat'ı ortalarında Meşihat Makamından ülkedeki bütün medreselere bir cetvel yollandı. Medreselerin düzeltilme çalışmalarında kullanılmak üzere, her medresesinin bu cetveli doldurup geri göndermesi isteniliyordu². Bu arada merkezde geniş kadrolu bazı toplantılar da yapılagelmekteydi³. Evkaf Nezareti 1911 Nisan'ında vilâyetlerdeki vakfiye memurlarına gönderdiği bir yazıda, her vilâyetle altı kişilik bir Komisyon kurulmasını, bu Komisyonun oradaki medreselerin sayısal bilgilerini, hazırlayıp örgütleri hakkındaki gerekli bilgilerle Bakanlığa göndermelerini atıyordu⁴.

Bütün bu çalışmalara rağmen, yeni medrese düzenlemesi taşraya pek yayılmadı. Taşradaki medreselerin kesin sayısı bilinmiyordu. Ancak buralarda 30.000 kadar öğrenci olduğu tahmin ediliyordu⁵. Ders Vekâleti yalnız İstanbul'daki medrese öğrencileriyle ilgilenabiliyordu. Taşradaki öğrencileri aklına bile getirmeye cesaret edemiyordu. Müderrislerin çoğuna da maaş verilmiyordu. Zaten taşra medreselerindeki müderrislerin pek çoğunda "müderrislik özellikleri" yoktu. Bu, ırsen babadan oğula geçen bir meslek olup çıkmıştı. Merkezî idare de bunlarla ilgilenmeyince, buralardaki bozulma hızı alabildiğine artmıştır. İkinci Meşrûtiyet döneminde bir ara sayılan 38'e yükselen öğretmen okulları, bütün medrese öğrencilerini çekiyordu. Hattâ halk arasında bu okulların medrese öğrencilerini çekerek, medreseleri kapatmak için açıldığı söylentileri bile dolaşmaya başlamıştı⁶.

başlamıştı⁶.

Bu arada hükümet, hep İstanbul'daki medreselerle ilgilenmeye devam ediyordu. 1910 yılından itibaren İstanbul'daki medrese öğrencilerine maaş verilmeye

¹ a.g.e,S.1000-1007.

² "Medreselerin ıslâhı", Tasvîr-i Efkâr, 18 Şubat 1910.

³ "Talebe-i ulûm", Sabah, 22 Nisan 1910.

⁴ "Vilâyet medreseleri". Sabah, 19 Nisan 1911.

⁵ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 30 Mart 1327, S.2278.

⁶ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 21 Temmuz 1328, S.907-908.

başlanmıştı¹. Taşradaki medrese öğrencilerinin ödenekleri de İstanbul'a harcanıyordu².

Taşradaki medreselerden ancak her kaza ve livadaki birer medreseye bütçede ödenek varol. “Müstehakkîn tertibi”nden de bazı medreselere para yardımı yapılıyordu. Ancak 1912'ye kadar İstanbul'da, yeni ders programına göre 25 dersane açıldığı halde, taşralarda yapılacak bir yeni program için yalnızca yeni dersleri okutacak öğretmen bulunamayacağı bahanesi söylenip duruyordu³.

1914'e gelindiğinde medreselerin düzeltilmesi sorunu hâlâ çözümlenmemişti; Para yokluğu en önemli sorun idi. Müderrisler ve medrese öğrencileri, üç aylarda biraz para kazanabilmek için gene halka “yüz suyu dökerek” dolaşıyorlardı⁴. Hükümet, taşradaki hülûn medrese öğrencilerini İstanbul ve Bursa'ya toplamaya çalışıyordu⁵. çalışıyordu⁵. Böylece düzeltme çalışmalarında daha başarılı olabileceğini düşünüyordu. Meşihat İdaresi yalnız müderris atamalarıyla ilgileniyor, medreselerin diğer yönlerine karışmıyordu. Bu ilgisizlik o dereceye varmıştı ki Karesi mebusu Vehbi Bey, taşradaki bütün medreseleri yıkıp kapatmanın, yerine önemli merkezlerde üniversiteler kurmanın daha iyi olacağını söylüyordu⁶.

İkinci Meşrûtiyetten sonra çeşitli yabancı ülkelere birçok “okul çıkışlı” öğrenci gönderildiği halde, medrese çıkışlıların gönderilmesi akla bile gelmiyordu. Bu, ancak 1914'de düşünülebildi ve el-Ezher Medresesi'ne 11 kişi gönderme kararı alındı⁷, ancak uygulanamadı.

1 Ekim 1914'de İstanbul medreseleri için yeni bir düzeltme tasarısı getirildi. “İslâh-ı Medâris Nizamnamesi”⁸ adı altında getirilen bu tasarı aslında savaş yıllarında yürütülmeye çalışılan “Dârü'l-Hilâfeti'l-Âliye Medresesi” idi. O başlık altında incelenecektir.

4.2.8.3.3. Medrese öğrencilerine maaş verilmesi: İkinci Meşrûtiyet başlarında medrese öğrencilerinin yemek sorunu -uzun yüzyıllardır devam eden bir

¹ Medrese talebesine verilen maaş ödeneğinin arttırılması hakkında Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi'nin bir talebi ve cevabı: Başbakanlık Arşivi. Bâbîâli Evrak Odası, No:289742.

² Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 30 Mart 1327, S.2278.

³ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 30 Mart 1327, S.2270.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 21 Temmuz 1328 S.901-908.

⁴ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 30 Haziran 1326; S.677.

⁵ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, S 675.

⁶ a.g.y.

⁷ a.g.y.

⁸ “İslâh-ı Medaris Nizamnamesi”, Sabah, 6 Ekim 1914.

gelenekle- imaretler tarafından çözümleniyordu. Her yıl Evkaf Hazinesi bu imaretlere bir miktar ödenek ayırıyor, imaretler de bununla medrese öğrencilerine “fodla” denilen ekmekler, pilav-zerde, çorba gibi yemekler veriliyordu. Ayrıca “duagû fodlaları” ve “erbâb-ı cihat fodla ve yemekleri” adı altında öğrencilerin dışında bazı kişilere dahi sürekli ekmek ve yemek veriliyordu.

İmaretlerden aklın alamayacağı kadar çok çıkar sağlayanlar, Devletin kendilerine verdiği vergiyi kötüye kullananlar, imaretlere ayrılan ödenekten para kaçıranlar, malzeme kaçıranlar vs. vardı¹. Öyle ki, fodla yerine kül içinde kalmış, sindirilmesi imkânsız hamur parçaları, içinde bir şey olmayan kalitesiz “yemekler” veriliyordu.

Bu durumda medrese öğrencileri Evkaf Nezaretine başvurarak imaretlerden yemek yemek istemediklerini, onun yerine bedelini istediklerini duyurmuşlardı. Bu hususta yapılan acele bir girişimde başarılı olunamamıştı. Öyle ki bir medrese öğrencisinin eline Evkaf Nezareti'rin imaretlere kişi başına ayırdığı paranın yarısı veya 1/4'ü geçmeye başlamıştı. Bu durumda da öğrenciler tekrar sefil bir yaşamın içine düşmüşlerdi.

Bunun üzerine 1909 yılında “Tetkîk-i Tahsisat-ı Vakfiye ve Islâh-ı Medaris Komisyonu” kurulmuştu. Bu komisyon sorunu incelemiş, öğrencilere yemek yerine para vermeyi kabul etmiş ve bu iş için 1910 bütçesine 15.000 liralık bir ödenek konmuştu. Fakirler için ayrılan bir tanesi hariç, İstanbul'daki bütün imaretler lağvedilmiştir. Öğrencilere de her ay 70'er kuruş maaş verilmeye başlanmıştır. Ayrıca taşra medreseleri için de 5.000 lira ayrılmıştır². Yalnız Komisyon bu düzenlemeyi yaparken 1911'den itibaren bütün medreselerin yatılı okullar haline getirilmesi ve ödeneğinin Mâlîye ve Evkaf bütçelerine konması da kararlaştırılmıştı³.

Evkaf Nezareti, imaretlerin lağvı ve ödeneğinin medrese öğrencilerine maaş olarak verilmesi hakkında önce altı maddelik bir Yasa hazırlanmıştı⁴. Daha sonra bunu 13 maddelik bir Yönetmeliğe dönüştürerek 14 Kasım 1910 tarihinde yayınlanmıştı⁵.

¹ Hayri (Evkaf Nâzırı), “Dersaadetteki İmaretin Lağvıyla Muhasasatının Talebe-i Ulûma Tahsisi Hakkında Layiha-i Kanuniye Müsveddesi Esbab-ı Mucibe Layihası” İstanbul, 1326, S.4-5.

² “Talebe-i ulûma maaş itası”. Sabah, 17 Ağustos 1910.

³ a.g.m.

⁴ Hayri, a.g.e. ve yer.

⁵ “Talebe-i Ulûm Muhassasatına Dair Nizamname”, Takvim-i Vekayi 684(14 Teşrinisânî 1326).

Yönetmeliğe göre, Medâris-i İslâmiye Nizâmnâmesi'nin öngördüğü, defterde yazılı 5.000 medrese öğrencisine her ay 70'er kuruş maaş verilecekti. Maaş dağıtımını yapmak için bir örgüt kurulmuştu. Yatılı okullar tarzında medreselerin yapılmasına kadar bu paranın ödenmesine devam edilecek, hattâ yatılı medreseler yapıldıktan sonra da, henüz yatılı olamamış medrese öğrencilerine bu ödenek verilmeye devam edilecekti.

Bu arada 19 Nisan 1911'de İstanbul'daki 18 imaretin lağvı ve gelirlerinin medrese öğrencilerine dağıtılması hakkındaki Yasa da Meclis'ten geçirildi¹.

Bütün bu çabalar medrese öğrencilerine 68'er kuruş net maaş sağlamış, 5-8 kişi bir odaya tıkmış, kendileri yemek pişirir, çamaşır yıkar bir duruma getirilmiştir². Üstelik maaş bütün medrese öğrencilerine de verilemiyordu. 1913'de İstanbul'daki 178 medresenin 6.500 kadar öğrencisinden 1.500'ü bu maaşları atamıyordu³. Taşradaki medrese öğrencileri için ise hiç bir girişim yapılmıyordu.

4.2.8.4. Yeni medrese kuruluşları

4.2.8.4.1. *“Medresetü'l-Kuzât”*: Tanzimat'ın hukuk alanına getirdiği ikiliğin uygulanabilmesi için, “şeriatla ilgili” bazı davalara bakmak üzere, yeni kadı ve naipin yetiştirilmesi için ilk olarak 1854 yılında açılmıştı. İlk açılışında adı “Muallimhâne-i Nüvvâb” idi. 1884'den itibaren “Mekteb-i Nüvvâb” denilmiştir. İkinci Meşrûtiyetin ilânından önce çok zayıf bir programı vardı. Meşrutiyet yularında “Mekteb-i Nüvvâb” adının yanısıra “Mekteb-i Kuzât” da denmeye başlamış ve programı yeniden düzenlenmiştir. Bu program şu şekildeydi⁴:

I. sınıf: Dürer, Mecelle, Feraiz, Tatbikat-ı Seriyeye, Sâkk-ı Şer'î, Defter-i Kassam, Ahkâm ve Nizamât-ı Evkaf, Arazi Kânunu, Ticaret-i Bahriye Kânûnu, Ticaret-i Bahriye Kânunu, İcra Kânunu, Ceza Kânunu, Usul-ü Muhakeme-i Hukukiye, Tatbikat-ı Hukukiye ve Cezaiye ve Ticariye, Tanzim-i İlamat-ı Hukukiye, Usul-ü Muhakemat-ı Cezaiye ve Sulhiye, Tanzim-i İlamat-ı Cezaiye, Methal-i İlm-i Hukuk, Hukuk-u Düvel, Hukuk-u İdare, İktisat, Kitabet-i Resmiyye, Hüsn-ü Hatt-ı Ta'lik.

Sabah, 28 Kasım 1910.

¹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 8, 24 Mart 1327, S. 1751,2129-2134.

Takvim-i Vekayi, 808(12 Nisan 1327).

² Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 24 Kânunusani 1326, S. 1007.

³ Abdullah Cevdet, “Softalığa dair”, İctihat, 60(1329), S. 1305.

⁴ Ergin, O., a.g.e., S.159.

Sınıf-ı Mahsus: Feraiz ve Vesaya, Sakk-ı Şer'î, Nikâh, Talak, Hizane, Nafaka, Ahkâm-ı Evkaf, Defter-i Kassam, Usul-ü Muhakeme-i Şer'îye (Uygulamalı), Malumat-ı Kanuniye, Harç ve Damga Kânunları, Kitabet, Hesap, Usul-ü Defterî, Hüsn-ü Hatt-ı Ta'lik.

Bu dönemde Mekteb-i Kuzât'ın öğretim düzeni oldukça yükseltilmişti. Okula giriş sınavları çok zor idi. Dârülfünun Ulûm-u Diniye Şubesi mezunlarının buraya sınavsız alınmaları kararlaştırılmıştı¹. Bu okul için 1913 yılı önemli yeniliklerin yapıldığı bir yıl oldu. Okul -bugün İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi olarak kullanılan yeni binasında- 7 Haziran 1913'de öğretime geçti. Az sonra da adını "Medresetü'l-Kuzât" olarak değiştiren ve Okulun her yönünü bir düzen içine sokan yeni Yönetmeliği yayınlandı².

Medrese, Meşihat Makamına bağlı idi ve bir müdür tarafından idare ediliyordu. 20-35, yaş arasında sabıkası olmayan, iyi ahlâklı kişilerden sınavla öğrenci alınıyordu. Öğretim süresi dört yıla çıkartılmıştı, her ders yılı sonunda yazılı ve sözlü sınavlar vardı. 1, 2 ve 3. yıllarda bazı özel derslerin sınavlarında çok yüksek numara alanlar, dördüncü yılı okumadan, çeşitli derecelerle mezun olabiliyorlardı. İki yıl üst üste faları öğrencinin kaydı siliniyordu.

Daha sonra bu ana Yönetmeliğe ek bir yönetmelik daha yayınlandı³. Buna göre şer'î mahkemelerdeki idare ve yazı memurlarını yetiştirmek üzere Medresetü'l-Kuzat'ta özel bir gündüzlü sınıf açılmıştı (ayrıntıları Meslekî ve Teknik öğretim, kısmında). Yeni bir biçimde kurulan Medresetü'l-Kuzat'a 1914 yılında da 82 kişi kaydedilmiş, 84 kişi da mezun olmuştu⁴.

4.2.8.4.2. "Medresetü'l-Vâizîn; "Ahkâm-ı âliye-i Kur'âniye ve sün-net-i seniyye-i nebeviye dairesinde mevâiz-i hasene-i içtimaiye icrasıyla din-i mübin-i ikamın müessis-i medeniyet ve fazijet olduğunu cihan-ı insaniyete neşr edebilecek erbab-ı kemâli yetiştirmek maksadıyla" 28 Aralık 1912'de Soğukçeşme-Vani Efendi Medresesi'nde açılmış⁵ bir İslâm "misyoner" okulu idi⁶. Daha sonra Bayezit

¹ "Mekteb-i Kuzat'a girecekler", Sabah, 20 Mayıs 1911.

² "Medresetü'l-Kuzât Nizamnamesi", Düstur, ikinci tertip c.VI, S. 146-150.

³ "5 Safer 1332 Tarihli Medresetü'l-Kuzât Nizâm-nâmesine Müzeyyel Nizamname", Düstur, ikinci tertib, c.VI, S.1255-1256.

⁴ "Medresetü'l-Kuzât", Sabah, 10 Temmuz 1914, 22 Ekim 1914.

⁵ "Medresetü'l-Vâizin", Sabah, 29 Aralık 1912.

⁶ Ergin, O., a.g.e., S.160.

medresesine nakledilmiş olan okul, 20-35 yaş arasındakilerden çok ağır bir yarışma sınavı ile öğrenci alıyordu¹.

Okulun Yönetmeliği 19 Şubat 1914'de çıkartıldı². Evkaf Nezareti'ne bağlı gündüzlü bir okuldu. Daha sonra yatılıya çevrilmesi düşünülüyordu. Eğitim süresi dört yıldır ve her yıl yarışma sınavıyla en fazla 40 öğrencinin alınacağı belirtiliyordu (1913 yılında 48 kişinin alınacağı, hattâ 10 kadar da yabancı uyruklu müslüman öğrenci alınacağı ilân ediliyordu)³. Öğretim sırasında hiç bir ücret alınmayacak, hattâ öğrencilere ayda 150 kuruş maaş, ders ve sınav günlerimle de öğle yemeği verilecekti. Medreseden çıkınca dört yıl zorunlu hizmet vardı. Yönetmeliğe ek ofarak medresede okunacak dersler şu şekilde belirlenmişti⁴: Tefsir, Hadîs, Kelâm, Fıkıh, Usul-ü Fıkıh, Feraiz, Siyer-i Nebvî, Tarih, Coğrafya, Osmanlı Edebiyatı, Arap Edebiyatı, Fars Edebiyatı, Riyaziye, İlm-i Hey'et, Tabiiyat, Felsefe, İctima ve Terbiye, Malumat-ı Hukukiye, Malumat-ı İktisadiye ve Mâliye, Hıfzıssıhha, Hitabet ve Meviza, Terbiye-i Bedeniye.

Medresetü'l-Vâizîn, savaş yıllarında pek başarılı olamamış ve Medresetü'l-Eimme ve'l-Hüteba ile birleşerek "Medresetü'l-İrşâd" adını almıştır.

4.2.8.4.3. "Medresetü'l-Eimme ve'l- Hütebâ": 1913 yılı sonlarına doğru imam, hatip ve müezzinlerin yetiştirilmesi için kurulmuştu. Medrese iki kısımdı ve programı şu şekildeydi⁵:

İmam ve Hatipler kısmı: Kur'ân-ı Kerîm Nazariyatı, Kur'ân-ı Kerîm Tatbikatı, Malumat-ı Kanuniye, İlm-i Kelâm, Ahkâm-ı Nikâh ve Talak, Hitabet-i Arabiye Nazariyat ve Tatbikatı, Türkçe Hitabet, Ahkâm-ı İbâdet.

Ezan ve İlâhi Kısmı: Kur'ân-ı Kerim Tatbikatı ve Nazariyatı, Ezan ve İlâhi Nazariyatı ve Tatbikatı.

4.2 8.4.4. "Dârü'l-Hilâfeti'l-Âliye Medresesi: 1914'de yayınlanan Islâh-ı Medâris Nizâmnamesi'ne göre bütün İstanbul medreseleri "Dârü'l-Hilâfeti'l-Âliye Medresesi" adıyla birleştirilmişlerdi. Bu yönetmeliğe göre medresenin kuruluş sistemi şöyle olacaktı:

¹ "Medresetü'l-Vâizin'e şerait ve suret-i kabul", Sabah, 13 Mayıs 1912.

² "Medresetü'l-Vâizin Nizamnamesi", Düstur, İkinci tertib, C.VI, S.212-215.

³ "Medresetü'l-Vâizîn", Sabah 4 Temmuz 1913.

⁴ Ergin, O., a.g.e. S.160-161'de üç sınıf üzerinden bir program veriyor.

⁵ Ergin, O.,a.g.e., S.163.

Orta kısımlara, her sınıfta 65'er kişi olmak üzere toplam 2080; yüksek kısma da her sınıf 50'şer kişilik olmak üzere 800 öğrenci ("tâlib") alınacaktı.

Medrese Ders Vekâletine bağlı olacaktı. Bu kurumun orta kısmında muallimleri yüksek kısmında da müderrisler görevli olacaklardı. Öğrenciler, İstanbul medreselerine kayıtlı olan öğrencilerin en son sınavlarıda aldıkları notlara göre seçilecekti. Ertesi yıldan itibaren de I. sınıfa ancak altı yıllık ilköğretim görmüş olanlardan sınavla öğrenci alınacak, yükselme de sınıf geçme yoluyla olacaktı. Ara sınıflara öğrenci alınmayacaktı. Bu medreseye giremeyen medrese öğrencileri İstanbul medreselerinde oturamayacak ve ödenek alamayacaktı. Bununla öğrencilere maaş verilmesi usulü, kaldırılıyor, yemek ve elbise vermek yolu tercih ediliyordu. Ona kısımdan çıkanlar "Şahadetname", yüksek kısımdan çıkanlar da "icazetname" alacaklardı. İcazetnameye, öğrencinin okuduğu bütün dersler ve müderrislerin adları yazılacaktı. Öğrencilerin idarî işlerini yürütmek üzere bir "Meclis-i Mesâlih-i Talebe" kurulacaktı.

Medresenin ders programı kabataslak şu şekilde belirlenmişti:

Orta kısım: Kurân-ı Kerim Tecvidi (Uygulama), Hadis ve Tefsir-i Şerif, İlm-i Fıkıh ve Usul-ü Fıkıh, İlm-i Kelâm, Sarf ve Lügat, Nahiv, Mantık, Balagat-ı Arabiyye, Adab, Yazı, Mükaleme ve Tatbikatı, Kitabet-i Arabiye, Siyer-i Nebvî Peyamberler ve Halifeler Tarihi, Tarih-i İslâm ve Edyan, Tarih-i Umûmî ve Osmanî, Felsefe, Türkçe Kıraat, İmlâ, Kavaid, Kitabet ve Edebiyat, Farisî, Coğrafyayı Umûmî ve Osmanî, Riyaziyat, Amelî ve Nazarî Hesab, Hendese, Gebir, Müseüsat, Mihanik, Hey'et, Usul-ü Defterî, Tabiiyat, Kıraat, Hikmet, Kimya, Malumat-ı Fenniye, Ahlâkiye, İçtimaiye ve Kanuniye, Hıfzıssıhha, El sine, Hutut, İlm-i İçtima ve Terbiye, Terbiye-i Bedeniye, İlm-i İktisadî ve Mâli, Hitabet ve Vaaz.

Yüksek kısım: Tefsir-i Şerif, Hadîs ve Usul-ü Hadîs, İlm-i Fıkıh, Tarih-i İlm-i Fıkıh, Usul-ü Fıkıh, Hilafiyat, İlm-i Kelam, Tarih-i İlm-i Kelam, Felsefe, Hukuk, Kavanin.

İstanbul medreselerine verilen bu düzen, 1914 Ekiminde uygulanmaya başladı. Bu düzenden çok şey bekleniyordu. Hattâ yabancı uyruklu bazı müslümanlar bile bu

medreselerde okumak için İstanbul'a gelmişlerdi¹. Ancak Genel Savaş (Birinci Dünya Savaşı), bu medreselerin tasarlandığı düzende kurulmasını oldukça aksattı.

4.2.8.4.5. *“Medresetü'l-Mütehassısîn”*: Islâh-ı Medaris Nizâmnâmesi'ne göre Dârü'l-Hilefeti'l-Âliye Medresesinin yüksek kısmının da üzerinde, uzmanlar yetiştirmek amacıyla kurulması tasarlanıyordu. Meşihat burada gerek duyacağı şubeleri açacaktı ve Medresenin öğretim süresi de iki yıl olacaktı. Buraya alınacak öğrencinin özellikle Dârü'l-Hilâfeti'l-Âliye Medresesi'ni bitirenler kadar sağlam bilgi sahibi olmaları istenecekti.

Bu Medrese ancak 1917 yılında gerçekleştirilebilmiştir.

4.2.8.5. Yeni medrese kurma tasarıları

Makam-ı Meşihat 1911 başlarında Kayseri'de yeni fenleri okutmak üzere bir medrese açılması hususunda Evkaf Nezaretine bir yazı yazmıştı². 1912 yılında da Bağdad'da büyük bir medrese-i ilmiye kurulması, bu yolla oradaki medreselerin düzeltilmeleri kararlaştırılmıştı³. Ancak bu girişimlerden olumlu bir sonuç alınamamıştır.

4.2.8.5.1. *Medine “Medresetü'l-Küllîye”si*: 1913 yılında Evkaf Nezareti Medine'de Hz. Muhammed (sav) adına “Medresetü'l Külliye” adlı yatılı bir eğitim kurumu açmayı kararlaştırmış ve Yönetmeliğini yayınlamıştı⁴. Buna göre. Medresenin ilk ve ortaöğretim tasımları da olacaktı. Öğretim dilinin Arapça olacağı yazılan Medresenin bir çok yönlerinin daha sonra saptanacağı belirtiliyordu. Gerçekten de bu husustaki çalışmalar daha sonra da devam etti⁵. Yardım toplanmaya başlandı. 1914 başlarında Medresenin yapımına da başlandı⁶. Ancak öğretime geçtiğine dâir dâir bir bilgiye rastlanılmadı.

4.2.8.5.2. *“Medrese-i Kebir-i İslâmiye”*: Suriye'li Şeyh Reşid Rıza Efendi 1910 yılında İstanbul'a gelmiş ve burada büyük bir medrese kuracağını, daha Önce Suriye, Mısır ve Tunus'da bunun gerçekleştirildiğini söylemişti. Öğretimin Arapça yapılacağı Medresede, ortaöğretim mezunları vaaz olarak yetiştirilecekti. Hükümetin nüfuzu altına sokulmamaya çalışılan Medresede 50 yatılı ve sonradan belirlenecek kadar

¹ “Dârü'l-Hilâfeti'l-Âliye”, Sabah, 21 Ekim 1914

² “Kayseri'de bir medrese”, Sabah, 13 Ocak 1911.

³ “Bağdad'da bir medrese-i ulûm”, Sabah, 1 Nisan 1912.

⁴ “Medine'deki Dârü'l-Ulûm Hakkında Nizâmnâme”, Düstur, Birinci tertib, c. V, S.319-322.

⁵ “Medrese-i Külliye-i İslâmiye”, Sabah, 15 Ocak 1914.

⁶ “Medrese-i Külliye-i İslâmiye”, Sabah, 21 Ocak 1914.

gündüzlü öğrenciler bulunacaktı¹. Bu girişim hakkında daha sonra bir bilgi alınamamıştır.

4.2.8.5.3. *“Dârü'd-Davah ve'l-İrşad”*: Bağdad'da İslâm misyonerleri yetiştirmek amacıyla kurulması tasarlanan bir medresedir. Seyyid Reşit Rıza tarafından ders programı bile hazırlanmıştı². Ama bunun da gerçekleştiğine dair bir bilgi bulunamamıştır.

4.2.9. YAYGIN EĞİTİM

İkinci Meşrûtiyetin ilânından sonra Osmanlı Ülkesinde yoğun bir halk eğitimi çalışması başladı. Birdenbire çok sesli bir yayın hayatına girildi. İttihat ve Terakki Cemiyeti bütün yurttan hızla teşkilâtlandı. Bunu başka sosyal ve siyasî kuruluşların teşkilâtlanmaları izledi. Bunların hepsi, çeşitli halk eğitimi metodlarıyla halkı çeşitli yerlerde toplayıp dersler vermeye başlamış; gazeteler herkesi bu çalışmalara katılmaya teşvik etmişti³.

İkinci Meşrûtiyet devrinde Osmanlı Devleti'nde karşılaşılan en etkin yaygın eğitim çalışması “gece dersleri” halindeydi. Meşrûtiyetin ilânından sonra açılan ilk gece derslerinden biri, İzmir'deki Hadika-i Maarif Mektebi'nin açtığı derslerdi. Bu dersler yalnızca okuma-yazma bilmeyenlere değil, “tahsilli” kişilere açılmıştı ve ücretli idi. Haftalık ders programı içinde Rudoff Piran'a Fransızca, Emrullah Bey'e İktisat, Nuri Bey'e Felsefe ve Tarih-i Terakkiyat, Ferruh Bey'e Hukuk-u Siyasiye ve Medeniye, Ragıp Bey'e de Usul-ü Defterî ve Hesab-ı Ticarî dersleri verdiriliyordu⁴.

Bu dönemde en çok gece derslerini İttihat ve Terakki Kulüpleri açmıştı. Cemiyet, bütün kulüplerine bu derslerin açılmasını ve maarifin yayılmasına hizmet ve gayret edilmesini yazmış, bu şekilde çalışmayan kulüplerini tanımak istemediğini bile

¹ “İstanbul'da büyük bir Medrese-i İslâmiye”, Sabah, 15 Mart 1910.

² Revue du Monde Musulman, 18(1912), S.226-227.

³ Ali Kemal, “Gece dersleri”, İkdâm, 12 Eylül 1908.

“Talim-i halk”, İkdâm, 24 Eylül 1909.

İhsan, “Terbiye-i Avam, tamim-i maarif”, İnkılâp, 22 Ağustos 1325, S. 100-101.

“Gece dersleri”, İnkılâp, 19 Eylül 1325. S.161-162 v.s.

Sâtî, “Terbiye-i avam için”, Yâni Tasvir-i Efkâr, 30 Temmuz 1909.

⁴ Mehmed Mazhar, “Gece Dersleri”, İttihad(İzmir), 5 Kasım 1908.

bildirmişti¹. Bu yazının arkasından her yerde gece dersleri açılmaya başlanmıştır. Konya Şubesinin üç sınıf üzere açtığı “gece dersleri”ne kaydolanların sayısı bir iki günde 180'e çıkarken², Üsküdar Şubesi üçerden altı ay öğretim sürelî ve iki sınıflı bir gece mektebi açmıştı. 1. sınıftan 2'ye sınavla geçilen ve sonunda şahadetnâme verilen bu “mekteb”in ders programı da şöyle idi³:

I. sınıf: Elifba, Kıraat, Hesab, İlmihal, Malumat-ı Müfide. II. sınıf: Okuma-yazma ve anlama, Hesab, İlmihal, Malumat-ı Müfide.

Cemiyetin Davud Paşa Şubesi ise üç alanda geniş bir yaygın eğitim programı uygulamaklaydı⁴:

A) Tedrisat-ı İbtidaiye (“Terbiye-i Avam”): I. sınıf: Elifba, Kur’ân-ı Kerîm ve Ulûm-u Diniye, Muhtasar Hesab, İmlâ (Okuma, Hitabet). II. sınıf: İmlâ, Muhtasar Kavaid, Muhtasar Kitabet, Hesab.

B) Ticaret: I. sınıf: Usul-ü Defterî, Hesab, Mukaddimat-ı Coğrafya, Coğrafyayı Osmânî, İmlâ. II. sınıf: Hesab-ı Ticari, Usul-ü Defterî, Coğrafyayı Umûmî ve Ticarî, İmlâ, Kânûn-u Ticaret.

C) Lisan: Osmanlıca ve Fransızca mutlaka öğretilecek. Eğer yeterli sayıda öğrenci bulunursa Arapça, Farsça, Rumca, Ermenice, Bulgarca, İngilizce ve Almanca da öğretilecekti.

Bu şubenin açtığı derslere ilgi gösterenler o kadar çok olmuştur ki, öğretim için, çok geniş olan Davut Paşa Mektebi'ne geçilmek zorunda kalınmıştır⁵. Aynı Davud Paşa Şubesi tarzında çalışan Aksaray Şubesinin Fransızca derslerine 510, Türkçe ve diğer derslerine de 223 kişi devam ediyordu⁶.

Cemiyetin Pangaitı Şubesi 18 yaşından yukardakiler için haftada üç gece parasız dersler açmıştı⁷. Cemiyetin Fatih Kulübü, Rüşdiye dersanelerinde hiç öğretim görmemiş olanlara İlm-i Hesab, Coğrafya, Kıraat, Hatt-ı Türkî, İmlâ ve İlmihal'den oluşan bir program; bir dereceye kadar öğretim görmüş olanlara da İlm-i Hesab-

¹ “Gece dersleri”. İnkılâp dargisi. 11(1325), S 162.

² “Konya’da gece mektepleri”, Tanin, 15 Temmuz 1909. “Tedrisat-ı Sinaîye”, Tanin, 28 Haziran 1909 .

³ “Gece dersleri”, Tanin, 3 Ekim 1909.

⁴ “Gece dersleri”, Tanin, 3 Ekim 1909

⁵ “Gece dersleri”, Tanin, 26 Ekim 1909

⁶ “Gece dersleri”, Tanin, 24 Ekim 1909.

⁷ “Gece dersaneleri”, Tanin, 14,15 Kasım 1909. Sabah 8 Kasım 1909

Coğrafya, Tarih, Usul-ü Defterî, Fransızca, İlmihal ve Fıkıh'tan oluşan bir program uyguluyordu¹. Bu derslere 700 kadar öğrenci kayıtlıydı ama, her gece ancak 200 kişi kadarı ders görebiliyordu. Bu dersleri önemli kişiler ve büyükelçiler bile ziyaret ederek teşvik ediyorlardı². Cemiyetin Pangaltı Kulübü de 1911 ve 1912'de Bakaryan Efendi yönetiminde “Nazarî ve Amelî Elektirik” gece dersleri düzenlemişti³.

Bu arada Hürriyet ve itilaf Fırkasının Divanyolu ve Beşiktaş Şubeleri de “fakir çocuklar için” gece dersleri düzenlemişlerdi⁴.

Yalnız siyasî kuruluşlar değil, başka kuruluşlar tarafından da pek çok gece dersleri düzenlenmiştir. Meselâ, Beykoz İttihad ve Teavün Cemiyeti yaş ve din farkı gözetmeden herkese “okuma-yazma gece dersleri” açmıştı⁵. Fatih'de bir okulda halk için “ibtidai seviyede” okuma-yazma, Arapça, Farsça ve Kavaid-i Osmaniye konularında gece dersleri düzenlenmişti⁶.

“Yeni Yazı Öğrenme Cemiyeti” Aksaray Şubesi tarafından hiç okuma-yazma bilmeyenlere 15 gün sürecek Türkçe gece dersleri açılmıştı⁷. Bir başka mahiyette Türkçe dersleri Trablusgarb'da ttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından veriliyordu. Bu derslere Arap, Yahudi, Maltalı ve İtalyanlardan oluşan 300 kişilik bir dinleyici topluluğu katılıyordu⁸.

Kadıköy'de bir kaç kişi birleşip bir dernek kurarak Fransızca Türkçe ve Riyaziyat alanlarında gece dersleri düzenliyorlardı⁹.

Haydarpaşa'daki Alman Okulu, “memurlara ve zabıtlara” parasız Almanca dersleri vermek üzere gece dersleri açmıştı¹⁰. Fransız elçisi de Mâlîye Nâzırı Cavid Bey'in de yardımıyla Nuruosmaniye'de Fransızca dersleri düzenlemişti¹¹. “Tanin” gazetesi de 1909 ve 1910'da M. Picard aracılığıyla ücretli Fransızca gece dersleri

¹ “İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Fatih gece dersleri” Sabah, 2 Mart 1910.

“Maarifte terakkiyat”, Sabah 12 Mart 1910.

² Tanin, 26 Kasım 1909.

³ “Elektirik gece dersleri”, Tanin, 31 Ocak 1912.

⁴ “Gece dersleri”, İfham, 29 Mayıs, 12 Haziran 1912.

⁵ Yeni Tasvir-i Efkâr, 22 Ekim 1909.

⁶ Sabah, 8 Kasım 1909; Tanin, 9 Kasım 1909.

⁷ Yeni Tasvir-i Efkâr, 2 Kasım 1913.

⁸ Revue du Monde Musulman, 6(1908), S. 153.

⁹ Sabah, 1 Mart 1911.

¹⁰ Tanin, 5 Kasım 1909.

¹¹ “Mühim bir teşebbüs”, Sabah, 31 Ocak 1911.

düzenlemişti¹. Rusça ise Rus Âsâr-ı Atike müessesesinde ve 1914 başlarında da Rus Rus Konsoloshanesinde parasız olarak öğretiliyordu².

İkinci Meşrûtiyet döneminde gece dersleri biçiminden başka, çok çeşitli şekillerde yaygın eğitim çalışmalarında bulunulmuştur. İşte bunlardan bazıları: Hilâl-i Ahmer Cemiyeti 9 Mart 1910'da Gülhane Hastahanesinde başlamış olduğu "Hastabakıcılık dersleri"ne kesintisiz devam etmiş³; Karagümrük'te 7-14 yaş arasındaki kız çocuklarına parasız biçki-dikiş, nakış, örgü vs. dersleri verilmiştir⁴.

İstanbul Dârülfünunu konferans salonu sık sık verilen konferans-lanıyla, o dönemin bir yaygın eğitim merkezi olmuştur⁵.

Bu arada tâ 1911'den itibaren hapishanelerde de okullar kurulmaya başlanmıştır. Sinop, İstanbul, Trabzon derken hükümet "hapishanelerde mekteb açma" hakkında bir yasa tasarısı hazırlamaya bile koyulmuştur⁶.

Anadolu Osmanlı Şimendifer Kampanyası, Haydarpaşa ve Eskişehir'de açtığı "Destgâh"larda olumlu sonuçlar alıp, bir Destgâh da Konya'da açmayı plânlar⁷, Meclis-i Kebir-i Maarif de okuma yazması olmayan halk ve işçilere ilmiye medreselerinde parasız gece dersleri açma kararı alıyordu⁸. Tam bu sıralarda da Dârüşşafaka Mezunları Cemiyeti 27 Şubat 1910'da Çiçek Pazarı'ndaki "Çırak Mektebi"ni açıyordu. Burada dernek mensupları çırak, esnaf ve başkalarına Türkçe ve Fransızca okuyup yazmayı öğretiyorlardı. Bu okul 1911'de Çırak Mektepleri Cemiyet-i Tedrisiyesi'nin emrine girerek uzun süre yaşamıştır⁹.

¹ Tanin, 11 Ekim 1909; 17 Ocak, 28 Kasım 1910.

² "Rus lisanı tahsili", Sabah, 18 Şubat 1914.

³ Tanin, 10 Mart 1910. Sabah, 13 Şubat, 15 Temmuz, 11 Ekim 1914.

⁴ "Kızlara kurs", Sabah, 7 Ağustos 1913.

⁵ Sabah, 15 Ocak 1910; 20 Nisan 1911; 9 Nisan, 5-6 Kasım, 3 Şubat 1913; 8,13 Şubat 1914. İctihad, 97(1330) S.2189-2190; 92(1329) S.2058-2061; 94(1329), S.2109-2110. Aşyan, 1/4(1324), S.419-426 vs.

⁶ "Sinop hapishanesinde mekteb", Sabah, 29 Haziran 1911.

"Hapishanelerde mekatib". Sabah, 4 Nisan 1914.

"Hapishane-i Umûmide mekteb", İkdâm, 25 Haziran 1914.

⁷ "Amele mektepleri", Tanin, 27 Mart 1910.

⁸ "Amele dersleri", Sabah, 8 Ocak 1910.

⁹ "Çırak Mektepleri Cemiyet-i Tedrisiyesi", Sabah, 16 Kasım 1912.

"Çırak Mektebi", Sabah, 5 Ekim 1913.

Posta ve Telgraf Mecmuası, X1V/155(1330), S. 1762.

Ergin, O., a.g.e., S.1241-1243, 1280-1282.

Bu Cemiyet gibi Türk Ocağı ve Teâli-i Nisvan Cemiyeti'nin de o dönemdeki yaygın eğitim çalışmaları dikkate değer¹.

Maarif Nezareti de, sanki Rumeli'nin elden çıkacağım anlamış gibi, 1912 başlarında Kosova, Manastır, İşkodra ve Yanya vilâyetlerine damıtılmak üzere yüzbinlerce kitap bastırıp yollamıştır².

Her bakanlığın kendi memurları için açtığı kısa süreli okullar aslında birer hizmet-içi eğitim merkezi sayılabilirdi. Bu tarzların dışında bazı ilginç yaygın eğitim tarzları da vardı. Meselâ Harbiye Nezareti 1914 yılı ortalarında, çevreden topladığı askerlere Seydiköy (İzmir) Ziraat alanında 11 Haziran 1914'den itibaren böcekçilik ve arıcılıktan her türlü ziraat ve meyveciliğe kadar 11 derslik bir program uygulamaya başlamıştı³.

Gene bu Bakanlık 12 Temmuz 1914'de de Maarif Nezareti'nin seçerek yolladığı öğretmen ve müdürlere, İstanbul Dârümuallimini öğrencilerine Maltepe karargâhında izcilik ve askerî eğitim vermeye de başlamıştı⁴.

4.2.10. ÖZEL EĞİTİM VE ÖĞRETİM

İstanbul Sağırılar, Dilsizler ve Körler Okulu: Türkiye'de bu alandaki ilk okul 1889 tarihinde, daha önce de Ticaret Okulunu kurmuş olan Avusturyalı Grati tarafından bir “Dilsiz Okulu” şeklinde kurulmuştur. Grati 1890 yılında da Âmâ (Körler) Okulunu açmıştır. Körler Okulu 1898 yılında müzik dersine yapılan bir itiraz üzerine Öğrencilerin dağılmasıyla kapanmış, ancak Dilsiz Okulu devam etmiştir⁵.

Okulun en büyük sorunu, yer sorunu idi. öğrenciler sürekli okul binası değiştiriyorlar, oradan oraya sürünüyorlardı. Bu okula bir bina yaptırmak için tâ Meşrûtiyet öncesinden beri memur maaşlarından % 1'lik bir oran kesilip Osmanlı Bankasına yatınılıyordu. 1910 yılına kadar toplanan para, plânlanan okulun yapımı için gereken paranın ancak 1/4'ünü bulmuştu⁶. Maarif Nezareti üstünü tamamlayıp bir okul yaptırmak için bu kesintileri Mâliyeden almış⁷, ancak bu

¹ Sabah, 3 Şubat, 9 Nisan, 6 Ekim, 5 Kasım 1913; 4 Ağustos 1914.

² “Rumelide tamim-i maarif, Tanîn, 29 Şubat 1912.

³ “Askerî Ziraat Dersleri”, Ahenk; 12 Haziran 1911.

⁴ Ayrıntı: Ahenk, 2, 29 Temmuz, 17 Ağustos 1914.

⁵ Ergin, O., a.g.e., S.1165-1171.

Ali Haydar, “Sağır ve Dilsizler”, Muallimler Mecmuası, 29(1325), S.1237-1260.

⁶ “Dilsiz ve Âmâ Mektebi”, Sabah, 28 Kasım 1910.

⁷ “Dilsiz, Âmâ ve Sağırılar Mektebi ianesi”. Yeni Tasvir-i Efkâr, 20 Ocak 1910.

okulun yapılması plânlanan yere başka bir okul yaptırılması kararlaştırıldığından bu okula bir bina satın alınmak için gene bütün İstanbul dolaşmış, bina bulunamamıştır. Sonra tekrar Koska'daki Koca Ragıp Paşa Konanı “Dilsiz Mektebi” haline getirilmiş ve 7-20 yaş arasındaki her cins ve mezhepten insanlar bu okula alınmaya başlanmıştı¹. Sonra İstanbul Vilâyet Meclis-i Umûmisi, Okulun o zamanki haliyle bir fayda sağlamadığını, ilerde tekrar çağın, ve uygarlığın gereklerine uygun bir şekilde yeniden açmak üzere okulu lağvetmiştir. Bunan üzerine Şehremaneti'ne ye Maarif Nezareti'ne, bu Okulun tekrar açılması için birçok dilekçeler verilmiş, Şehremaneti 'de Darülaceze içinde yatılı, çeşitli sanatların öğretildiği bir özel sınıf halinde Okulu tekrar açmak için çalışmalara başlamış², mâli sorunlarını çözümledikten sonra Okulu 1914 Eylülünde tekrar açmıştır³. Ancak Dârülaceze'de değil, gene eski konağında.

Selanik Dilsiz Okulu: 1909 yılında Selanikliler tarafından açılmış tamamen özel bir okuldu. İlk yılda 18 kişiye okuma-yazma ve konuşma öğretilmişti. Ücretli ve ücretsiz öğrenciler vardı. Okul özel olduğu için, harcamaları karşılamada büyük güçlükler çekilmiştir. Hattâ 1910 yılında Bakanlıktan biraz yardım alabilmek ve daha sonra da Anadolu'dan yardım toplamak için bir topluluk kurulmuş ve bazı çalışmalarda bulunmuştur⁴.

İzmir-Osmanlı Sağır ve Dilsiz Okulu: İzmir Haliliye Caddesi Şahin Sokağında, 20 Şubat 1911 'de⁵ Albeit Karmona adlı dilsiz bir Yahudi tüccar tarafından açılmıştı⁶. Paris Dilsiz Okulunda okuyup terzilik de öğrenen Karmona, Okulda Osmanlıca okuma yazma, konuşma ve bazı ilim konularını öğretiyordu. İlerde yeterli öğrenci bulunabilirse bir kızlar kısmı ve bir de sanayi kısmı ekleyeceğini söylüyordu⁷. Bu Okul daha sonra Cumhuriyet yıllarında da başarılı olarak çalışmıştır.

Dârüttalim-i Osmanî: Adana'daki Ermeni ayaklanmasından sonra, o civarda pek çok yetim çocuk kalmıştı. Devlet bu çocukları başıboş bırakmamak için Adana'da bir “Dârüleytam” kurdu. Buraya, eğer boş yer kalmışsa başka yetim çocuklar da alınacaktı.

¹ “Dilsiz Mektebi”, Sabah, 29 Ocak 1911.

² “Sağır ve Dilsiz Mektebi”, Sabah, 6 Aralık 1913

³ Ergin, O., a.g.e, s.1169.

⁴ “Selanik Dilsiz Mektebi, Sabah, 21 Temmuz 1910.

⁵ “Osmanlı Sağır ve Dilsiz Mektebi”, Köylü (İzmir), 22 Şubat 1911.

⁶ Ergin, O., a.g.e. S.1172.

⁷ Köylü (İzmir), 22 Şubat 1911.

Bu yetimler yurduna 5-10.yaş arasındaki kız ve erkek çocuklar alınacak, kızlar ve erkekler için ayrı ayrı dört yıllık bir ibtidai, iki yıllık da bir rüşdiye öğretimi verilecekti. İptidai kısmında öğretim yetim çocukların Ana dilleriyle (Ermenice), rüşdî kısmında da Türkçe olarak yapılacaktı. Yalnız ibtidai kısmında Türkçenin öğretimi ayrıca yapılacak, rüşdiye kısmından da “Gramer” ve “Edebiyat” dersleri Ermenice olarak devam edecekti.

Harcamalarını Hükümetin karşılayacağı bu kuruluş çocukları 16 yaşına kadar okulda okutacak; daha sonra ya velilerine teslim edecek ya da bir okula veya işe girmelerinde yardımcı olacaktı¹.

Adana'daki Ermeni isyanından sonra alınan önlemlerden biri olan bu yetimler yurdu, ne yazık ki Trablusgarb ve Balkan Savaşlarından sonra Türk çocukları için kurulmamış, onlar sefalet içinde yaşamışlardır. Ancak Büyük Savaşın başlamasından sonra yabancı kuruluşları yağma ederek birçok Dârüleytam kurulmuşsa da, bu verimli bir çalışma olmamış, üstelik “mütareke devri”nde acı olaylara neden olmuştur².

¹ “Adana'da Müessis Dârüleytam-ı Osmâni Nizâmnâme-i Esasisi”, Düstur, ikinci tertib, c.IV, S.15-19.

² Ergin, O., a.g.e. s 1545-1552.

4.2.11. AZINLIK OKULLARI VE YABANCI OKULLAR

4.2.11.1. Genel Olarak Azınlık Okulları Sorunu

İkinci Meşrûtiyet döneminin eğitim alanındaki en ilginç gelişimlerinden biri de azınlık okulları alanında görülmüştür. Daha önceki dönemde, yönetim biçiminin kapalı olması yönünden fazla açığa çıkmayan, gizli gizli yürütülen işler; Meşrûtiyet açık rejimine geçilince birer sorun olarak belirmiş ve Devleti uzun süre meşgul etmiştir.

Meşrûtiyetin ilânından sonra, “Jön Türkler” ortaöğretimi bütün Hristiyanlar ve Müslümanlar arasında ortak olarak yürüteceklerini duyurmuşlar, sonra bundan vazgeçmişlerdi. Gerçi ortak millî Osmanlı okulları da olacaktı. Ama Hristiyanların jimnazlarına da dokunulmayacaktı. Ortak öğretim ancak yükseköğretim düzeyinde olacağından, orta seviyedeki gayrimüslim okullarında Türkçe öğretilmesine özen gösterilecekti¹. “Mektepler Meselesi” denilen azınlık okulları sorununun esas alevlendiği yıl, 1909 yılı oldu. Mecliste Kânûn-i Esasî üzerine görüşmeler yapılırken, Osmanlı kimliğinin sağlanması için ortaöğretimin resmî dil olan Osmanlıca ile yapılması, bunun yanında azınlık dillerinin de öğretilmesi savunuluyordu. Tartışmalar buradan çıktı. Özellikle Rum Mebuslar. Hükümetin gayrimüslimleri “Türkleştirme” çalışmalarına başladığını bildirerek büyük gürültüler kopardılar. Onlara göre “milliyet” demek, “dil” demekti. “Okul” demek, “dil” demekti. Şimdi dili, sonra dini değiştireceklerdi. Boşo Efendi “*Siz muntazam mekteplerini terk ediniz de bizim mekteplerimize geliniz diyorsanız ne yaparız?*” derken; Kozmîdi Efendi de “*Faraza Homer’i okumayacak mıyız?*” diye soruyordu². Oysa mesele yalnız ülkenin birliğini “Osmanlılık” etrafında, ortak bir vatan fikri etrafında sağlamaktı.

İkinci Meşrûliyet kadar açık olarak tartışılan bir okullar sorunu yoktu. İkinci Abdülhamid’i meşgul eden yabancılara okul açtırmamak, Makedonya’daki bazı öğretmenlerin kökenini araştırmak gibi sorunlardı. Oysa yabancı devletler çeşitli baskı yolları vasıtası ile İkinci Abdülhamit döneminde de, İkinci Meşrûtiyet döneminde de istedikleri okula açış ruhsatı almışlardır. Makedonya’daki

¹ “Mektepler Meselesi”, Yeni Gazete, 19 Eylül 1908 (Times'den)

² Hüseyin Cahit; “Mektepler Meselesi”, Tanin, 10 Haziran 1909

gayrimüslim okulları arasındaki çekişmeye seyirci kalarak, bundan iç politikada yararlanmak isteyen İkinci Abdülhamit idaresi, aslında onların göz göre göre elden çıkmalarına seslenmiyor, demektir. Çünkü Makendonya'da ve bunlara bakarak diğer yerlerde azınlık okulları Osmanlı müfettişlerini okullara almıyorlar, kendi denetimlerini kendileri yapmak istiyorlardı.

İkinci Meşrûtiyetin ilânından sonra Hükümet artık bir kanun devleti kurulacağını söyleyerek, azınlık okullarındaki keyfî yönetim ve öğretime el koymak istedi. Azınlıkların tepkilerine karşı da ilköğretim düzeyinde mahallî dillere tam özgürlük verileceğini, din ve mezheplere dokunulmayacağını belirtti. Bunun üzerine azınlıklar, bunların dışındaki okul programlarına da dokunulmamasını istediler. Oysa bunlar Osmanlı Devleti'nin birliğini parçalayıcı, ayrılıkları körükleyici programlardı. Bir devlet vatandaşlarına bu tür telkinde bulunulmasına izin veremezdi. Sorun bu noktadan başlayarak gittikçe gelişti. Özellikle Rumlar sorunu çok genişlettiler. Fatih tarafından kendilerine verilen ve diğer padişahlarca da onaylanan ayrıcalıkların mutlaka korunacağını belirttiler. Bunların içinde gayrimüslimlerin doğrudan doğruya orta ve yükseköğretim kurumları kurup, bunları kendilerinin denetleyecekleri konuları da vardı. Bu okullardan Hükümete karşı yalnız ruhani başkanları sorumlu olacaktı. Jön Türkler ise bunların reayalık döneminden kalma ayrıcalıklar olduğunu ve o zaman için doğal bulunduğunu, şimdi ise gayrimüslimlerin reayalıktan çıkıp, bütün Osmanlılar gibi bir vatandaş olduklarını, Meclise girdiklerini, “asker olma şerefine” ulaştıklarını söyleyerek her türlü ayrıcalığın kaldırılacağını, bütün Osmanlı vatandaşlarının eşitleştirileceğini belirtiyorlardı. Hüseyin Cahit “*Patrikane sadece hak ve adalet işlemiyor; imtiyaz istiyor... Eşitlikten sonra tekrar imtiyaz istenmez, eğer istiyorlarsa tekrar reaya olsunlar*” diyordu¹. Oysa Rum Patrikhanesi hâlâ Osmanlı Devleti'ndeki Rum vatandaşların “*Sefarethanesi*” olmakta diretiyor, okullarına, yabancı ülke okullarına yapılan işlemlerin uygulanmasını istiyordu.

Neologos gazetesi Rum'lara verilen ayrıcalıkların yalnız mezhebe has kalmadığını, aile hukuku, eğitim ve öğretime de yayıldığını belirtip, bunların kaldırılması için bütün Avrupalı kefillerin olurlarını almak gerektiğini iddia ederken Proudus Gazetesi de Patrikhane'nin Rum millî varlığına ve eğitim özgürlüğüne dair hiç bir şeyin değiştirilmesine izin vermeyeceğini, edebiyatçı fakir ve öğrenilmesi zor Türkçe'yi de okullarında yalnızca bir yabancı dil gibi okutabileceklerini belirtiyordu².

¹ Hüseyin Cahit, “Mektepler Meselesi”. Tanin, 13 Haziran 1909

² A.g.m.

Bu arada soruna Eğitim Bakanı Mustafa Nail Efendi karışıyor; hazırladığı eğitim kanunu tasarısında gençleri ortak bir vatan ve kültür içinde yetiştirmek için bütün Osmanlı okullarındaki öğretimi birleştireceklerini (“unification”) söylüyordu¹. Kendisi ile konuşan gazetecinin Rum okulları konusunda sorduğu bir soruyu da, meşrutî bir devlet düzeninde bu imtiyazların neye yaradığını anlamadığını, ama gene de imtiyazlara dokunmayacağını (?) söylüyordu². Patrikhane'nin aşırı telaşı üzerine de, bu ayrıcalıkların neler olduğunu bilmediği, bunu istettiğini ve inceleyeceğini belirtiyordu. Patrikhane'nin bu hususta çıkacak bir yasayı tanımayacaklarını söylememeleri üzerine de, Hükümetin millî eğitime dokunmayacağını, Bakanlığın eğitime değil öğretime karışacağını ve resmî dil ile Osmanlı vatandaşı olmayı sağlayacak bazı derslere önem verdiklerini belirterek, yasanın uygulanması için zorlama yapmayacaklarını bildiriyordu³.

Aslında okullar sorununu çıkaran ve fazla alevlendiren faktörler arasında Eğitim Bakanının ve Bakanlığın hazırladığı kanun tasarısının zayıf bir yeri vardı. Sorun Kânûnu-i Esasî'yi değiştirmekle görevli Komisyonun çalışmaları sırasında, bu Komisyonun mezhep ayrıcalıkları, dil ve okul konularını içeren maddeyi tartışmaya sokmaya bile gerek olmadığına karar vermelerinden sonra Rum mebuslarının “*minel kadim cari olan usulü talimiyyeye halel getirilmeyecektir*” gibi bir maddeyi Kanun-u Esasîye koydurmak için bir önerge vermeleri ve bunun reddedilmesinden çıkmıştır. Rumlar bu kabul edilirse yasal bir düzende yasa üstü pek çok haklar elde edecekler, kabul edilmezse gürültü çıkaracaklardı. Girit sorunun tekrar alevlendiği bir dönemde dikkatleri başka yöne çekmek ve bunu propoganda olarak kullanmak ta Yunan Hükümeti için bulunmaz bir fırsattı⁴. Öğretimin birleştirilmesi (tevhidi), öğretim dili gibi noktalar, sorunun ayrıntıları ile ilgili idi. Daha sonra Osmanlı Hükümetini savunanlar, bunun yalnızca ortak bir “Osmanlılık ruhu” vermek amacı ile, hâkim millet ile reaya arasındaki farkı kaldırmak amacı ile yazıldığını söylüyorlardı⁵. Oysa Osmanlı Devleti içerisindeki gayrimüslimler reyalıktan cıkalı, Osmanlı'ya düşman olalı çok zaman geçmişti.

1909 Aralığında Eğitim Bakanı Nail Bey, Bakanlığın gayrimüslim okullarındaki eğitim konusunda alınacak önlemler ile ilgili olarak hazırladığı görüşlerini bir

¹ “L'Opinion du ministre de l'instruction publique” Le Moniteur Oriental, 16 Juin 1909

² a.g.y.

³ “Mektepler Meselesi”, (Nail Beyle Mülakat), Tanin, 17 Haziran 1909 (Osmanischer Llyod gazetesinden)

“Tedrisat Meselesi” Ahenk (İzmir), 21 Haziran 1909

⁴ Hüseyin Cahit “Mektepler Meselesi Nasıl Çıktı”, Tanin, 17 Haziran 1909

⁵ “Mektepler Meselesi”, Tanin, 18 Haziran 1909 (Osmanischer Llyod Gazete-sinden)

teskire ile gayrimüslim dini liderine gönderdi¹. Temsilciler bu tezkireye karşı olumsuz vaziyet aldılar². Oysa Nâil Bey gayet ılımlı hareket etmiş ve görüşlerini Kanûn-u Esasî'nin 16. maddesine göre hazırlamıştı. O madde ise şöyle diyordu: *“Bilcümle mektepler Devletin taht-ı nezaretindedir. Teba'yı Osmaniye'nin terbiyesi bir siyak-ı ittihad ve intizam üzere olmak için iktiza eden esbaba teşebbüs olunacak ve o mil-i muhtelifenin umûr-u itikadiyelerine müteallik olan usul u talimiyeye helal getirilmeyecekti”*.

Bakan'm, fikirlerini almak için gayrimüslimlerin dini liderlerine yolladığı tezkirede de şu hususlar belirtiliyordu³:

“1. Mekâtib-i ibtidaiye olmayan karyelerde Maarif Nezareti tarafından anasır-ı muhtelifeye mahsus mekâtib-i ibtidaiye tesisiyle hisse-i maarifin idarelerine tahsisi.

2. Mekâtib-i muhtelifeye mahsus mekâtib-i ibtidaiye mevcut olan mahallerde, mekâtib-i mezkûreye Maarif Nezareti tarafından Türkçe ders muallimleri tayin olunarak, tahsis edilecek maaşın hisse-i maariften tediyesi.

3. Anasır-ı muhtelifeye ait bilumum mekâtipde icra kılınan imtihanların Maarif nezareti altında icrası”

Görülüyor ki, 1909 yılı sonlarında azınlık okulları sorunu tâ ilköğretim düzeyine kadar iniyordu. Bu sorunun da temelinde, Devlet'in azınlık okullarının tüm yönlerini bilmek ve kontrol etmek arzusu ile, gayrimüslimlerin hâlâ ayrılık fikirleri aşlamaya ve Devlet'ten gizli çalışmaya devam etme arzuları vardı. Devlet, bu okullara ait her türlü sayısal ve niteliksel bilgileri isteyip oralarda öğretmenlik yapanları Bakanlığa bağlamaya çalışırken, gayrimüslimler buna şiddetle direniyorlardı.

¹ “L'application des lois d'enseignement” Le Moniteur Oriental, 20 Decembre 1909

² “La question scolaire” Le Monitor Oriental 28 Decembre 1909

“Tedrisat meselesi” Sabah, 29 Aralık 1909

³ D.K. “Dahili Politika Sahası”. Sabah, 28 Aralık 1909.

Meclis-i Maarif-i Kebir'in bir tezkereyle bildirilen kararında, gayrimüslim toplumların başkanlarından, idareleri altındaki okulların programları da istenmişti. Gazete haberlerine göre, bu isteği hemen bütün cemaatlar yerine getirdiler. “Gayrimüslim mekâtibin programı”. Sabah 27 Aralık 1909

İkinci Abdülhamit döneminde müslümanların ilköğretim düzeyindeki okullarını vakıflar ve halk, gayrimüslinlerinkini de kiliseler idare ediyordu. Maarif Nezareti'nin elinde pek az ilkokul vardı.

1909 yılından itibaren Eğitim Bütçesinden ilköğretim için de bir pay ayrılmaya başlandı. İlkokulların çoğu Bakanlığın denetimi ve bilgisi dışında olduğu için, bu para her vilâyete eşit olarak dağıtma yoluna gidildi¹. Vilâyetlerde de, nüfus oranına göre Maarif Müdürleri bunu çeşitli unsurlara paylaştırıyor, ancak bunu mal sandığından öğretmen maaşları olarak ödüyordu. Böylece gayrimüslim okullarında öğretmenlik yapanlar da bu sandıklardan maaş alarak devlet memuru sıfatını alıyorlardı².

Azınlıklar buna da karşı çıkmaya ve paranın doğrudan dinî liderlere verilip harcanmasını istemeye başladıktan, hattâ bazıları Devletin “kendî” okullarına bakmasını, azınlık okullarına karışmamasını ve yardım da istemediklerini söylemeye giriştiler³. Azınlık okulları sorunu gayrimüslim dinî liderlerle Hükümet arasında, her aşamada bir başka yöne ağırlık verilerek sürüp giderken, bu alanda ilginç bir başka gelişme de Rumeli'deki kilise ve okulların sahiplerini belirleme konusunda oluyordu.

Sorunun kökeni tâ İkinci Abdülhamit dönemine, Rumeli’de milliyetlerin doğduğu döneme uzanır. Eskiden bütün ortodoks halk Rum kilisesine bağlı idi. Sonra Rusların teşvikiyle Bulgarlar, daha sonra da Ulahlar kiliselerini Rumlarınkinden ayırdılar, hızla ve her yere kurdukları okullar ve kiliseler yardımıyla herkes Rumeli halkına kendi milliyetini aşılamağa başladı. Rumlar, Bulgarlar, Sırlar, Ulahlar v.s.

Önce propaganda şeklinde başlayan çatışma daha sonra çetecilik şekline döküldü. Artık Batı da bu karışıklıklar arasında Rumeli'ye müdahale etmeye başladı. Ülkenin en hareketli bölgesi Rumeli oldu. Ayrılıklar kesinleşip derinleşince, bir yerleşim yerindeki halk orada eskiden yaptırılmış olan kilise ve okul gibi kurumları paylaşmaya başladı. Burada pek çok anlaşmazlıklar çıktı ve Osmanlı devleti arabuluculuk v.s. amacı ile kiliselere camilerden çok karışmaya başladı. Bu ikinci Abdülhamit yönetiminin de işine geldi ve sorunu çözmeden yıllarca kendi haline bıraktı ve hattâ yer yer kışkırttı.

¹ Bakınız: Başbakanlık Arşivi, Babıâli Evrak Odası. No: 270211.

² D.K. “Mekâtib-i ibtidaiye Meselesi - Maarif işleri. Nail Bey Efendi ile Mülakat”, Sabah 5 Ocak 1910.

³ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi. 24 Taşninişânî 1326, S.263.

Meşrûtiyetten sonra, unsurlar arasındaki düşmanlık ve anlaşmazlıkları kaldırmak amacı ile en önce ele alınan konulardan biri bu oldu. 1909 ortalarında bu konuda 12 maddelik bir yasa tasarısı hazırlandı¹. Hazırlanan tasarı Meclis-i Mebusan'a bir yıl kadar sonra geldi ve bu arada çeşitli unsurlarca alabildiğine tartışıldı. Rumlar tasarıya karşı çıkıyorlar ve 1903 statükosunun aynen devamını istiyorlardı². Çünkü halihazırda bu hususta onların durumları çok iyi idi ve değiştirilmesini istemiyorlardı.

Yasa tasansı Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'da uzun görüşmelerden³ sonra kabul edildi. Konu mezhep ayrılığından öte, siyâsî bir sorundu ve en çok Yunanistan ve Bulgaristan'ı ilgilendiriyordu. Rum mebusları Yasayı engellemek için pek çok takrirler verdiler, Meclisi protesto ettiler⁴, ama Yasanın çıkmasına engel olamadılar. Her ne kadar Bulgaristan Eğitim Bakanı 1909 yılında bu Yasanın Bulgarlar aleyhine olduğunu söylediyse de⁵, Yasadan en çok yararlanan Bulgarlar olmuştu. 11 maddelik bu Yasa⁶, kısaca özetlenirse şu hususların olduğu görülür:

Yasa, Rum Patrikhanesiyle Bulgar Eksarhhanesi arasındaki anlaşmazlıkları çözmek için yapılmıştı. Bir yerdeki kilise ve okullar hangi tarafça kullanmıyorlarsa, ona ait kabul edilecekti. Bu kurum üzerinde çalışma söz konusu ise, o binayı hangi taraf yaptırdı ise ona verilecekti; eğer yaptıran taraf o yerde 1/3'den az ise öbür tarafa verilecek, kalanlara ise yeni bir kurum yapmaları için yardım edilecekti.

Eğer iki kurum var ve ikisini de bir taraf yaptırmışsa, yaptıran taraf istediğini seçecek, kalan öbür tarafa verilecekti. Okul ve kilisesi olmayan tarafa Hükümetin yapacağı yardımlar, tamamen Hükümetin takdir ve denetimine bırakılmıştı. Ancak bu yardımın bir defa yapılacağı yasa yayınlandıktan sonra çıkan çatışmaları kapsamadığı; yeni kurulacak kurumlar için artık Padişah'tan ferman değil, vilâyetten ruhsat alınacağı gibi hususlar vardı.

¹ "Rumeli'de Münazaünfih Kilise ve Mekteplere Dair Kânun Lâyihası", Tanin 11 Temmuz 1909.

² "Münazaünfih Kiliseler ve Mekâtip", Sabah 20 Haziran 1910

³ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi 23 Şubat 1325. S. 550-562; 1 Mart 1326 S 650-658; 12 Haziran 1326, s. 2470; 13 Haziran 1326, s-2488; 14 Haziran 1326, S.2491

Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi, 14 Haziran 1326, S. 891-904

⁴ "Kiliseler ve Mektepler", Sabah, 26 Haziran 1910

⁵ "Bulgaristan'da İslâm mektepleri", Tanin 28 Ağustos 1909

⁶ "Rumeli'de Kaim Münazaünfih Kilise ve Mektepler Hakkında Kânun", Düstur, cilt 2. S.431-433.

Takvim-i Vekayi, 575(23 Haziran 1326.

Sabah, 7 Temmuz 1910

Bu yasanın çıkarılıp uygulamaya konulması çok önemli sonuçlar doğurmuştur. Devletin Balkanlardaki kilise ve okullar üzerindeki denetimi tamamen kalkmış, bunlar birer kale gibi içine girilmez olmuş ve Devlete karşı ayırıkçı ve düşmanca propogandalarına devam etmişlerdir. Devlet bunların üzerinden denetimi kaldırdığı gibi yeni kurulacak kilise ve okullar için devlet bütçesinden pek çok yardımlarda bulunmuştur. Meselâ bu iş için 1326 (1910) yılı Dahiliye Bütçesine 4.000.000 kuruş zam yapılmıştı¹.

Yasa, Rumeli'deki okullar, kiliseler ve çeteler savaşını durdurmuş; Balkan ülkeleri, aralarında anlaşarak, Osmanlı Devleti'nin Trablusgarb savaşı dolayısı ile İtalya ile uğraştığı bir dönemde, ona karşı savaş açarak Rumeli'deki bütün toprakları almışlar; Çatalca'ya gelip dayanmışlardı.

Çatışma konusu olan kilise ve okullar sorunu, Osmanlı Devleti'nin “delik kiremiti” idi, o kıyıya bu kıyıya koyarak sürekli dam aktarmaya çağrılıyor, ekmek parasını çıkarıyordu; onu atıp yerine sağlam bir kiremit koyunca ekmek parasını kaybetti².

Rumeli'deki çatışma konusu olan kilise ve okullar bir yasa ile çözüme kavuşturulurken. Patrikhane, Bakanlığının gayrimüslim okullarının idaresi hakkında çıkaracağı her yasaya, alınacak her karara karşı çıkıyordu.

Emrullah Efendi, Bakanlığa başladıktan sonra özel okulların idaresi konusunda bir yasa hazırlayıp Meclis'e sunmak istedi. Ancak yasa tasarısı henüz hazırlanıp bitmeden, Rumca gazeteler gürültü çıkarmaya başladılar. Çünkü o zamana kadar okullardaki öğretimden Bakanlığa karşı sorumlu olan Patrikhane idi: Emrullah Efendi bu sorumluluğu Patrikaneden alıp okul müdürlerine dağıtmak istiyordu³. Böylece Devlet'in okullara söz geçirmesi ve denetimi daha kolay olacaktı. Bu ise Patrikhanenin hiç bir zaman kabul edemeyeceği bir şeydi.

1910 yılı Temmuzunda da Bakanlık, Patrikhanelere yolladığı bir yazı ile, yeni bir sınırlama daha getirmek istemiştir. O zamana kadar gayrimüslim okullarından verilen diplomalar yalnızca o toplumun dili ile yazılıp, onaylanması için Bakanlığa gönderiliyordu. Bakanlık da anlamadığı bir şeyi onaylıyordu. Emrullah Efendi artık diplomalarının bir yüzünün o toplumun dili ile, diğer yüzünün de Türkçe yazılmasını, böyle hazırlanmayan diplomaların onaylanmayacağını bildirmişti⁴.

¹ Takvim-i Vekayi, 592 (19 Temmuz 1326).

² Hamdullah Suphi. “Delik Kiremit” Günebakan, Ankara 1929, s.24-39

³ “Mekâtib-i gayrimüslime” Yeni Tasvir-i Efkâr, 14 Şubat 1910 (Rumca gazetelerden)

⁴ “Mekâtib-i gayrimüslime şahadetnameleri” Sabah, 31 Temmuz 1910.

Ayrıca bu sıralarda Bakanlıkla Patrikhane arasındaki anlaşmazlıklara ilköğretim derecesindeki okullarda çalışan yabancı uyruklu öğretmenler sorunu, azınlık lise ve jimnazlarındaki öğrencilerin askerlik sorunu, azınlık okullarındaki öğretmenlerin askerlikleri ve denetim sorunları da eklendi¹.

1910 Ağustosunda Patrikhaneler Hükümetten bazı isteklerde bulundular. Bakanlık bunları kısaca cevaplandırdı. Bakanlıkla beraber bütün Osmanlı basını, istekler kendilerinden yapılmışcasına, bunlara cevaplar verdiler. Ayrıca Emrullah Efendi, kendi dergisinde bu istekleri geniş olarak tartıştı². *“Bu kısım vatandaşlarımızın eğitimi Patrikhanelerin tekeline bırakılamaz”,* diyordu Emrullah Efendi; *“okutmak öğretmek hakkı Devletin tekelinde bile değildi, gayrimüslim okullarını özel okullar sınıfına alacak olursak ayrıcalık diye bir şey kalmaz, yasalara uymak şartı ile istedikleri gibi eğitim yapabilirler”*³. Oysa Patrikhaneler kendi okullarını “özel okullar” sınıfına sokmak istemiyorlardı. Daha önce almış oldukları Ayrıcalıkları terketmek istemiyorlardı. Emrullah Efendi'nin onları özel okul sınıfına alma çabaları başarısız olmuş, sonunda Boşo Efendinin çabaları ile özel okullardan ayrı bir de “cemaat okulları” grubunu kabul etmişti⁴.

Patrikhanelerin Hükümetten ilk istekleri, şimdiye kadar ruhsatsız olarak kurulan okullara hemen, yeni kurulacaklara da bir “ihbarname” karşılığında ruhsat verilmesi idi. İkinci Abdulhamit döneminde yabancıların ve gayri müslümlerin okul açabilmeleri çok uzun işlemlere bağlı idi. Önce okulun kurulacağı yerin bir haritası ve okulun plânı alınıyor, bunların askerî sakıncaları olup olmadığına bakılıyordu. Eğer buradan olumlu sonuç alınırsa mülkî sakıncası olmadığına dair mahalli meclisin mazbatası alınıyor, Maarif Nezareti bunu onaylayıp Şûrayı Devlet'e yolluyor, orada kabul edildikten sonra Bakanlar Kurulu'nda tartışılıyor, Padişah'a sunuluyor, oradan iradesi çıktıktan sonra okulun yapımına başlanıyordu. 1909 sonlarında özel okul açmak için bir dilekçe ve pogramın Meclis-i Maarif-i Kebir'e verilmesi, oranın kararına göre işlem yapılması hakkında bir karar alınmışsa⁵ da gene eski usule göre işlem yapılmaktaydı⁶. Oysa Emrullah Efendi'nin fikrine göre

¹ “Maarif Nazırının Beyanatı”, Sabah, 20 Ağustos 1910

² Emrullah, “Patrikhanelerin müstedyatı -Tedrisat Meşeleri ve Tanin Gazetesi” Muhitü'l-Maarif, 20 Ağustos 1327.S.1-13

³ a.g.m., S.1-2.

⁴ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi 27 Mayıs 1326. S.2199.

⁵ “Vilâyette mekâtib-i hususiye” Sabah, 31 Aralık 1909

⁶ Emrullah a.g.m.S.3

Başbakanlık Arşivi Babıâli Evrak Odası 244612,299777, 310949,318407, 317854

Hükümetin ruhsat verme hakkı değil; gerekli şartlara ve yasalara uymuyorsa, öğretimi yasaklama hakkı vardı.

Azınlıklar kendi okullarından mezun olanların bir üst derecedeki devlet okullarına sınavsız girmelerini istiyordu. Emrullah Efendi ise öğretim dereceleri arasındaki sürekliliğin yalnız resmî okullar için söz konusu olduğunu, özel okulların sınavsız hiç bir devlet okuluna ve işine alınamayacağını belirtiyordu¹. Ayrıca Patrikhanelerin diploma verebileceklerini ancak Devlet tarafından verilen doktora, mülazemet riiûsu gibi ilmî rütbeleri veremeyeceklerini belirtiyordu. Patrikhaneler okullarındaki ders programlarının Bakanlığa onaylattırarak, mezunlarına, devlet okullarından çıkanlarla aynı hakları sağlamak istiyordu. Emrullah Efendinin deyimi ile *“Patrikhane Devlet'ten, maarif işlerinde devletlik istiyordu”*. Bu hususta bütün çaba, Devlet dairelerine ve yüksek öğrenime girişte sınavsız geçiş hakkı almaktı. O zamanki Hükümet bunu resmî okul mezunlarından bile esirgemek istiyordu. Ama yalnız özel okul çıkışlılar sınava alınıyordu.

Patrikhane kendi okullarındaki öğretmenlerin diplomalarını kendisi onaylayıp, bunu maarif idaresine kabul ettirme hakkını ta 1893 yılında almıştı. 1910 yılındaki isteklerinde bunu bir daha kabul ettirmek istiyorlardı ve kabul ettirdiler de! Patrikhaneler ayrıca bu yolla Bakanlığa kabul ettirdikleri öğretmenlerin askerlikten muafiyetlerini de sağlıyorlardı.

1910 yılında Patrikhanelerle Hükümet arasındaki en önemli sorun, hiç şüphesiz müfettişler ve denetim sorunu idi. Patrikhaneler kendi okullarını kendileri denetlemek istiyorlardı. Üstelik kendi denetiminin ve kendi müfettişlerinin de Hükümetçe resmen tanınmasını istiyordu. Öte taraftan okullarının kapısını Hükümet müfettişlerine sıkı sıkıya kapatıyorlardı. Devletin denetim hakkını kendileri almak, müfettişlerini istedikleri gibi gezdirmek istiyorlardı ki bu, Devletin kabul edemeyeceği bir şeydi. Bu konu üzerinde çok uzun tartışmalar olmuştur.

Azınlık okullarının Devlet müfettişlerinden esas gizlemek istedikleri şey, yabancı öğretmenler ve “zararlı” dersler idi. Yunanistan ve Bulgaristan'da özel olarak yetişip Osmanlı ülkesindeki Rum ve Bulgar okullarında öğretmenlik yapanları Devlet'ten gizliyorlar ve okul programlarına ülkeyi parçalayıcı ders ve konular koyuyorlardı. Ergeli'deki bazı Rum ilkokullarında okutulan kitaplarda, bazı Osmanlı toprakları Yunanistan'ınmış gibi gösterilip anlatıldığı için toplatılmıştı². Hattâ

¹ a.g.m., S.4.

² Başbakanlık Arşivi, Babiâli Evrak Odası, No:295988.

Patrikhane 1910 yılında, bu yabancı öğretmenlerin varlığını resmen kabul ettirmek istemiş, ilköğretim kademesi hariç kabul ettirmişti¹.

Patrikhaneler Devlet müfettişlerinin okullarına girmelerini engelleyemeyince, denetimden önce ruhani başkana haber verilmesini istemişlerdi. Hükümetin reddettiği bu isteğe karşı Emrullah Efendi *“Patrikhanelerin bu isteği, kapitülasyonları andırıyor”* diyor ve gerçeği bilmezden gelerek *“Patrikhanelerin yoksa gizli bir niyeti mi var?”* diye soruyordu².

Patrikhanelerin diğer bir isteği, eskiden olduğu gibi müfettişlerin belirlediği zararlı dersleri ve ruhsatsız öğretmenleri değiştirme yetkisini kendilerinin alması idi. Bu, teorik olarak doğru idi; ancak uygulamalarda pek çok gecikmeler olduğunda, Hükümet de bu değişim yapılınca kadar öğretmeni ve dersi yasaklama kararı almıştı. Patrikhane ayrıca taşradaki Devlet görevlileri ile dinî başkanlar arasında eğitim konusunda bir anlaşmazlık çıkarsa, bunun İstanbul'a devredilmesi, sorun burada çözümleninceye kadar taşradaki okula dokunulmaması isteniyordu ki bu istek Hükümetçe kabul edilmedi.

1910-1911 yıllarının eğitimde tartışılan en büyük sorunlarından biri, “Ahaz-ı Asker Kânunu” dolayısı ile yüksekokul öğrencilerinin askerliği sorunu idi³. Osmanlı Hükümeti kendi okullarının yeterli sayıda ve bütün Osmanlı vatandaşlarına açık olduğu gerekçesi ile, azınlıkların özel yüksekokul açmalarına izin vermiyordu. Azınlıkların çoğu da gençlerini Osmanlı yüksekokulları yerine Avrupa'ya ve gizli olarak Atina ve Sofya'daki üniversitelere yolluyorlardı. Hükümet te kendisine bilgi vermeden yurtdışında öğretim yapanların askerliğini ertelemeyeceğini bildiriyordu. Azınlıklar da bundan yararlanarak kendilerine özel yüksekokul açma izni istediler ama Emrullah Efendi'ye kabul ettiremediler⁴.

Hükümetin azınlık okullarını denetim altına almak için sürekli olarak çeşitli yollara başvurması üzerine Rum, Ermeni ve Sırp Ortadoks Patrikliği, Bulgar Eksarhhanesi

Bak, ayrıca Osmanlı Meclisindeki Serfiçe Mebusu Yorgi Boşo Efendinin bir yazısından dolayı “Ellenismos” dergisi de toplatılmıştır. Başbakanlık Arşivi, Bâbîâli Evrak Odası, 291433.

¹ “Maarif Nazırının Bayanâtı”, Sabah 20 Ağustos 1910

² Emrullah. A.g. m., S. 11

³ Azınlık öğretmen ve öğrencilerinin askerliği sorunu bütün ikinci Meşrutiyet boyunca tartışıldı. Bu konuda bak. Başbakanlık Arşivi- Bâbîâli Evrak Odası. 296839, 292417, 310949

⁴ D.K. “Tahsil-i âli ve hakkı tecil”, Sabah, 15 Ocak 1911

ve Katolik Ermeni Patrikliği aralarında bir birlik kurup ortak hareket etme konusunda bazı çalışmalar yapamaya başladılar¹.

Rum Patrikhanesi bir taraftan bu birliği sağlamaya çalışırken, hem Bakanlığı *“asimilasyon, Türkleştirme”* gibi iddialarla suçlamaya çalışıyor hem de iktidarda olan İttihat ve Terakki Partisi ile okullar konusunda ikili bir anlaşma yapmak istiyordu². Yani, tam Balkan devletlerinin politikaları paralelinde bir oyalama politikası.

Gerçekten de Maarif Nazırı İsmail Hakkı Bey'in başkanlığında, mebuslardan Rami, Nesimi ve Gani Beylerle Bussios, Vamvakas ve Dingas Efendiler 21 Mart 1911'de bir araya gelerek toplantıya başlıyorlar ve 24 Martta altı madde üzerinde uzlaşmaya vardıklarını belirtiyorlardı. Bakan İsmail Hakkı Bey de Fener'deki Büyük Rum Okulu'nu ziyaret ederek bir konuşma yapıyor; Türkleştirme ve asimilasyon iddialarını reddedip, her milletin âdetlerini ve milliyetini koruyacağını belirtiyordu³. Nisan ayında Maarif Nezaretinden bazı yetkililerin katılması ile bu toplantılar yeniden başladı⁴.

Rumların 1911 başlarında çeşitli hristiyan gruplar arasında kurmaya çalıştıkları birlik çok geçmeden kuruldu. Bu Balkan İttifakının Türkiye'deki yandaşlarına yansımaları gibi görülüyordu. Rum, Ermeni, Ermeni Katolik Patrikhaneleri ile Bulgar Eksarhhanesi'nin kurdukları birlikten sonra ortak olarak öğretim ve askerlik konularında hazırladıkları önerge, 1911 Mayısında Adliye ve Mezahip Nezareti'ne verildi⁵.

1912 başlarında Hükümet azınlık, yabancı ve özel okullar açılırken yapılması gereken işlemleri çok basite indirdi. Eskiden hem okul binasının yapımında, hem de öğretime açılmasında ayrı ayrı ruhsat almak gerekiyordu ve bunun için pek çok işlemlerin yapılmasına ihtiyaç vardı. İkinci Abdülhamit zamanında belirlenen usul, Meşrûtiyetten sonra da 1912 başlarına kadar uygulandı. Hükümet 1912 başlarında okul binası yapmak için ruhsat alma usulünü kaldırdı. Okul açma ruhsatlarını da basitleştirerek, her vilâyetin kendisine bıraktı⁶.

¹ “La question scolaire” Le Moniteur Oriental 11 Mars 1911

² “La question scolaire” Le Moniteur Oriental, 21 Mars 1911

³ “La question scolaire”, Le Moniteur Oriental 22,25 Mayıs 1911

⁴ “Tedrisat Meselesi”, Sabah, 12 Nisan 1911 (Osmanischer Llyod'dan)

⁵ “Mektepler ve Askerlik Meselesi”, Tanin, 25 Mayıs 1911 (Önergenin tam tercümesi var)

⁶ Bu hususta bakınız Başbakanlık Arşivi Babıâli Evrak Odası. No:310949. 8“Mekatib-i gayrimüslim hakkında”, Tanin, 22 Ocak 1912

Balkan Savaşı dolayısıyla bu karar pek uygulanamadığı gibi, 1914 yılına kadar gayrimüslimlerin Hükümetten pek önemli bir istekleri de olmadı. Yalnız 1913 yılında Bakanlık "Mekâtib-i Hususiyenin Islahı Komisyonu"nu kurdu ve bu Komisyon özel okul açılırken hangi hususlara dikkat edileceği hakkında bir Yönetmelik hazırlayıp yolladı¹.

1914 yılında ise gayrimüslim okulları hakkında bir yasa tasarısı, hazırlanarak Meclise sevkedilmek üzere Sadarete verildi². Bu tasarıda bütün gayrimüslim okullarının programlarını Bakanlığa onaylattırmaları, her yıl öğretim hakkında Bakanlığa bir rapor vermeleri, Bakanlık memurlarının belli zamanlarda azınlık okullarında yapılan sözlü sınavlarda hazır bulunmaları gibi hususlar vardı³.

4.2.11.2. Rum Okulları

İslâmiyetin kuzeye yayılması sırasında, Anadolu toprakları Doğu Roma İmparatorluğu'nun (Bizans) elinde idi. Bu sebepten Arap kaynaklarında bu topraklar Roma'dan galat "Rum" toprağı olarak ("Diyâr-ı Rum") olarak geçer ve buralarda yaşayanlara da "Rum" denilirdi.

Bu terminoloji Türklerin Anadolu'ya yerleşmesinden sonra da kullanılmış, Araplar Anadolu'ya "İklim-i Rum" ve Mevlânâ'ya bile "Celâleddin-i Rumî" derlerken; Türkler de Anadolu'nun müslüman olmayan halkının bir kısmına "Rum" adını vermişlerdir. Osmanlı Devleti zamanında "Rum" deyimini genellikle Osmanlı uyruğundaki Grekler için, "Yunan" kelimesi ise Yunanistan Kırallığı uyruğundaki insanlar için kullanılmıştır.

Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'un fethinden sonra ülkesindeki Ortodoks hristiyanları "Rum Patrikhanesi" adlı dinî örgütün kontrolüne vermiştir. Böylece uzun yüzyıllar Osmanlı Devleti'nin Anadolu ve Balkanlardaki ortodoks hristiyan halkı, İstanbul'daki Yunan Patrikhanesinin idaresinde kalmıştır. Önceleri bundan pek rahatsızlık duyulmamıştır. Ancak Avrupa devletlerinin etkisi ve Rusya'nın kışkırtmasıyla Balkanlardaki halk parçalanmaya başlamış, bundan sonra Rum (Yunan) egemenliğinden çıkmak için bütün Balkan halkları yoğun bir propaganda ve eğitim çalışmasına başlamıştır.

"Hususi ve Cemaat Mektepleri", Sabah, 18 Mart 1912

¹ "Mekâtib-i Hususiyenin Islahı Komisyonu" Tercüman-ı Hakikat, 17 Nisan 1

² "Gayrimüslim mekâtibi", Sabah 24 Mart 1914

³ a.g.y.

Rumlar 20. yüzyıl başlarında ülkedeki en güçlü ve en büyük hristiyan topluluk idi. Her ne kadar diğer hristiyan halklar kendilerinden tek tek kopmakta ise de, hâlâ eğitim ve kültür bakımından hristiyan toplumların lideri idiler. Diğer unsurların okulları belli yörelerde olmasına rağmen, Rum okulları hemen hemen ülkenin her tarafına yayılmış durumda idi. Patrikhane, tâ Fatih Sultan Mehmet'ten İkinci Meşrûtiyet dönemine kadar padişahlardan aldıkları "imtiyaz"larla bütün ülkedeki hristiyan topluluklara okul götürüp istedikleri gibi propaganda yaptılar.

20. yüzyıl başlarında (1902-1903) Osmanlı Devleti'nde Ankara, Adana ve İstanbul dışındaki yerlerde, çeşitli kademelerde 821 Okul ve bunların -bilgi alınamayan Edirne ve Erzurum dışındakilerde- 44.025 erkek ve 12.911 kız öğrencisi vardı¹.

1905-1906 öğretim yılında ise Adalar ve Anadolu'daki Rum okulları 1496'ya, buralarda okuyan öğrenci sayısı da 119.690'a çıkmıştı. İstanbul ve Edirne'de ise çeşitli seviyelerde 602 okul ve 51.909 öğrenci vardı². Aynı öğretim yılında Manastır ve Selanik vilâyetlerinde, Bulgar istatistiklerine göre 732 Rum okulu ve buralarda okuyan 49.343 öğrenci; Rum istatistiklerine göre de 1.011 Rum okulu ve buralarda okuyan 59.640 Öğrenci vardı³.

İkinci Meşrûtiyetin başlamasından sonra bu Rum okullarının sayısı çok daha artmıştır, Bu hususta Başbakanlık Arşivi'ndeki "İrade-i Maarif Defterleri"ne bakmak bile şaşırtıcı bir bilgi verebilir.

Bu sayısal artışın yanısıra, Rum azınlığın eğitim-öğretimini düzenleyenler, İkinci Meşrûtiyet boyunca çok önemli sorunlarla da uğraşmak zorunda kaldı.

Rumlar, 19. yüzyılın son çeyreğinden İkinci Meşrûtiyet dönemine kadar ve hattâ İkinci Meşrûtiyet döneminde de en çok Rumelideki okullar sorunuyla uğraşmışlardır. Bulgarların, Sırların ve Ulahların kendi kiliselerini ve kendi okullarını kurmaları ve -Rumların zararına olarak- Balkan halkını kendi yanlarına çekmeye çalışmaları Rumların en büyük sorunları olmuştur. İkinci Abdülhamit zamanında Osmanlı Devleti hâkim devlet olarak kendi vatandaşları arasındaki bu çatışmayı çözemeyince (veya daha doğrusu çözmeye pek istekli olmayınca) propaganda ve eğitim çalışmalarının yanma çete çatışmaları da katıldı.

¹ Salname-i Maarif-i Umûmiye. 1321.

² Eberhard, Otto, Bildungswesen und Schulreform in der Neuen Türkei. Dresden 1916.S.31-32.

³ Colocotronis, V. La Macédonie et l'Hellenisme. Paris 1919. S.6.14.

İkinci Meşrûtiyetten önce de sonra da, Balkanlardaki esas çatışma Bulgarlarla Rumlar arasında cereyan etti. Bulgaristan, kendi topraklarındaki Rum çocuklarını zorla Bulgar okullarına devam ettiriyor, devam etmeyenlerin anne-babalarını mahkemeye veriyordu. Osmanlı Devleti de kendi topraklarındaki Bulgar-Rum çatışmasında genellikle tarafsız gibi kalmasına rağmen bazen Bulgarları tutuyor, yahut hiç değilse yalnız Rum okullarını kapatmak yoluna başvuruyordu¹. Rumeli'de tartışma konusu olan okullar ve kiliseler sorunu, 1909 yılında bir yasa tasarısıyla çözümlenmeye çalışıldı. 1910 ortalarında yasalaştırılan tasarıya, Rum kamuoyu tâ başlangıçtan itibaren kaşı çıktı. Bunu tamamen kendi toplumları aleyhinde, kendi okul ve kiliselerinin kanun yoluyla ellerinden alınıp Bulgarlara verilmesi olarak nitelendirdiler.

Azınlık okullarının eğitim çevrelerinde ve kamuoyunda çok geniş olarak tartışıldığı 1909 yılında Rum Patrikhanesinin komisyonları sık sık eğitim sorunları üzerinde toplantı yapıyor, ayrıcalıklarını sonuna kadar savunacaklarını belirtiyor; kendi hukuk ve imtiyazlarına, millî varlıklarına yapılacak her tecavüzü şiddetle protesto ediyorlardı². 1909 sonlarında Maarif Nezareti'nin gayrimüslim öğretmenler için ayırdığı ödeneğin, doğrudan öğretmenlere değil de Patrikhane başkanlığına verilmesini istemişlerdi³. 1910 yılında da Rum okullarının Hükümet denetimine karşı çıkmaları, müfettişlerin istediği bilgileri vermemeleri üzerine Hükümet bazı Rum okullarını kapattırmıştı. Bir çok Rum okulları müfettişleri kabul etmedikleri gibi, onların isledikleri bazı bilgileri bile vermeye yanaşmamışlar, bu bilgilerin Melropolithanelerinden alınmasını istemişlerdi⁴.

Patrikhane, sık sık emrindeki ruhanî reislerce genelgeler göndererek, Hükümetin kendi okullarına karşı "suikast ve suiniyyetinden" bahsetmiş, bu hususta halkı aydınlatmalarını ve patrikhaneye bağlı kalmalarını emretmişlerdi. Özellikle Kilise ve Okullar Kanunu dolayısıyla bütün ülkedeki Rumları ayağa kaldırmayı denemişlerdi⁵.

¹ "Bulgaristan'da Serbesti-i Mekâtip". Tanin. 21 Ocak 1909.

Rumlar ve Bulgarların birbirlerinden karşılıklı şikayetleri hakkında bakınız. Başbakanlık Arşivi. Babıâli Evrak Odası. 282958.

² "Rum patrikhanesinde". Tanin. 13 Haziran 1909

³ "Rum Patrikhanesi" Sabah. 31 Aralık 1909

⁴ Yeni Tesvir-i Efkâr, 21 Nisan 1910

⁵ "Rum patrikhanesinin tahkikatı - Bir Tahkikat-ı Umûmiye* Tanin. 9 Ağustos 1910 (Anatolikus Tahidromus'tan)

Bak: Belgeler Başbakanlık Arşivi Babıâli Evrak Odası. 289758.

Rumeli'deki okullar çatışmasından sonra Patrikhaneyi ilgilendiren bir başka önemli sorun, ülkedeki Yunanistan uyruklu öğretmenler olmuştur. İkinci Meşrûtiyetin ilânından sonra Maarif Nezareti ve Babîâli "*Rum mekteplerindeki Yunanlı muallimlerin hizmetlerinden çıkarılmasını*" Patrikhane'ye birkaç kez tavsiye etmişler, Patrikhane de bu sorunu konuşmak üzere bir Komisyon kurmuştu¹. Bu arada Maarif Nezareti askerlik tecillerini yapmak amacıyla Rum okullarında öğretmenlik yapanların adlarını ve okuttukları dersleri içeren listeleri istemişti².

Oysa bu sıralarda Anadolu'daki Rum okullarında öğretmenlik yapan Yunan uyruklular. öğrencileri ve ailelerini Yunanistan'a bağlamaya çalışıp isyan hazırlığı yapıyorlardı. Meselâ İzmir'den trenle çeşitli yerlere geziler yapan Rum öğrenciler, gittikleri her yere Yunan bayraklarını sallayarak gidiyorlardı. Aydın Valisi, İzmir Rum Metropolit Vekiline bu durumu şikayet ettiğinde "*Rumlara verilmiş imtiyazlar arasında bu veçhenin de yer aldığı*" cevabını alıyordu³.

Oysa onların "imtiyaz" dedikleri 1856 Hatt-ı Hümayûnu ile bunu yorumlayan 1890 tarihli "Karar-ı Alî'ler idi. 1856 Hatt-ı Hümayûnu'nda okul programlarının ve ders verecek öğretmenlerin Patrikhanelerce belirleneceği, ancak okul kurmada Devlet'ten izin alınacağı belirtiliyordu. Aynı zamanda, Rum öğrenciler açılan sınavları kazanırlarsa, resmî okullara da alınabilecekti. 1890 Karar-ı Âlî'sinde de, denetim sırasında karşılaşılan diplomasız öğretmenler ve zararlı dersler, Hükümet ile Patrikhane arasında halledilir, deniliyordu⁴.

1910 Temmuz'unda Hükümet, Rum Patrikhanesi'ne bir tezkire yollayarak Rum okullarındaki Yunanlı öğelmenlerin azlini istemişti, Rum basını buna şiddetle karşı çıkarak, Hükümetin Rum okullarına bu tür müdâhalelerini reddetmişlerdi. Onlara göre, ülkedeki bütün Rum okullarında okutulan kitapları Patrikhane'de bir komisyon seçip belirliyordu. Zaten bunun dışında hiçbir kitap okutulamıyordu. Eğer böyle yapan bir öğretmen olursa Patrikhane onu hemen azlederdi. Şimdiye kadar Patrikhane'nin ders programı dışına çıkan olmamıştı⁵. Hükümet eğer Rum okullarını program yönünden denetlemek istiyorsa, bunu Patrikhane merkezinden yapabirdi. Öğretmen sorununda ise Rumlar bir zorunluluk karşısında Yunanistan

¹ "Rum muallimleri" Tanin, 28 Ağustos 1909

² "Rum mektepleri muallimlerinin askerliği" Yeni Tasvir-i Efkâr 17 Nisan 1910. Bakınız: Belgeler (Başbakanlık Arşivi Babîâli Evrak Odası. 271334, 296082.)

³ "Rum Mekteplerinde Yunanlı Muallimler". Yeni Tasvir-i Efkâr. 24 Nisan 1910.

⁴ Hüseyin Cahit. "Rum Cemaat mektepleri". Tanin 8 Ocak 1910.

⁵ Oysa Osmanlı yönetimi, Rum okullarında okutulan pek çok kitap ve dergiyi yasaklamak zorunda katmıştı. Bakınız Belge Başbakanlık Arşivi Babîâli Evrak Odası 295988.

uyruğundaki öğretmenlerin kullanıldıklarını iddia ediyorlardı. Kendilerinin öğretmeni olmadığından, öğrencilerini Atina Üniversitesinde okutuyorlar ve bu yetmeyince de Yunanlı öğretmenler kullanıyorlardı. Şayet Yunan uyruklu öğretmenleri azledecek olursak okullarımızın büyük çoğunluğu öğretmensizlikten kapanır, diyorlardı¹.

Buna karşılık Hükümet de, Bulgarların Osmanlı ülkesindeki okullarında yabancı uyruklu öğretmen kullanmama kararı aldıklarını, Rumların da böyle bir karar almalarını istiyordu².

Yunanlı öğretmenler konusundaki çekişmeler daha sonra da devam etmiş, gerek merkezî Hükümet gerekse yerel idareler bu hususta sıkı bir takibata başlamışlardı³.

Bu arada Rum Patrikhanesi ve ileri gelenleri ile Hükümet arasındaki bu hususta pek çok görüşmeler yapılmıştı. Maarif Nezareti 1910 Mayısında vilâyetlere ve dinî toplumların başkanlarına yolladığı bir yazıda, yabancı öğretmenlerin ibtidâ ve rüşdî derecesindeki okullarda öğretim yapmalarının yasak olduğunu, idadî ve yüksekokullarda yabancı öğretmen çalıştırılmasına ise izin verileceği belirtiliyordu⁴. Ancak dini toplum başkanları bu gibi öğretmenler hakkında Bakanlığa bir liste vereceklerdi⁵. Oysa bu yazıya hiç bir cevap verilmedi ve Hükümet de bazı sert önlemler almak zorunda kaldı. 7 Ekim 1910'da Rum Patrikhanesinde bir toplantı yapılarak, Yunan uyruklu öğretmenlerin çalıştırılması hakkında ısrar edilmesi ve bunun için çeşitli girişimlerde bulunulması kararlaştırıldı⁶. Bu arada Patrikhanenin ülke içindeki kolları, bu öğretmenlerin sözleşmeli olduklarını, sözleşmelerinin filan tarihlerde biteceğini belirterek süre alıyorlar, süre dolunca da metropolitler bizzat biraz daha izin istiyorlar; böylelikle Hükümeti oyuyorlardı⁷.

1911 Nisanında Rum Mebuslardan Boşo Efendi, Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'yı, ziyaret ederek, "Ahaz-ı Asker Kânunu" onaylanıncaya kadar Rum

¹ "Yunanlı Muallimler" Tanin. 20 Temmuz 1910 (Patris'den)

² a.g.y.

³ Sabah 4,7 Ağustos 1910, 24,29 Eylül 1910

⁴ Bu hususta elde edilen bir belgede, Maarif Nezareti'nin, Hariciye Nezareti'nin isteği üzerine, ortaöğretim okullarında çalışan yabancı öğretmenlerin öğretimden yasaklanmalarını emrini verdiği görülüyor. Bakınız Belge (Başbakanlık Arşivi. Babiâli Evrak Odası 279083).

⁵ "Ecnebi Muallimler Hakkında" Sabah 10 Ekim 1910,

"Rum Mektepleri için". Sabah 15 Ekim 1910.

⁶ "Rum Patrikhanesi" Sabah. 9 Ekim 1910.

⁷ "Yine Yunan Muallimleri"¹ Sabah. 16 Ocak 1911 (İzmir'de çıkan İttihat gazetesinden)

okullarında öğretmenlik yapanların askere alınmamalarını rica etmiş, kabul ettirip gerekli emirleri de yazdırmıştı¹.

1912 yılında da Maarif Nezareti, Rum Patrikhanesine yazdığı çeşitli yazılarda, okullardaki Yunan uyruklu öğretmenlerin kovulmasını istemiş; fakat Patrikhane bu istekleri yerine getirmemiştir: Bakanlık son olarak bunların koyulmaları hususunda bir tezkire yazarken, Adliye ve Mezahip Nâzırı da Patrikhane Kapı Kethüdasına, bu isteği uygulamazlarda Patrikhane ayrıcalıklarını geçici olarak tatil edeceklerini duyurmuştu². Ama İkinci Meşrûtiyet hükümetleri Birinci Dünya Savaşına kadar bu sorunu kesin olarak çözememişlerdir.

Patrikhane, yalnız Yunanistan'dan gelen öğretmenler konusunda değil, çok çeşitli konularda, hattâ genel eğitim anlayışı konusunda Hükümetle sürekli olarak çatışmıştı. 1910 başlarında Maarif Nezareti'ne verdikleri bir şikayetnamede³, Bakanlığın taşradaki Rum okullarını denetim altına almak ve bu okulların dinî başkanlarla ilişkilerini kesmek istediğini belirtip bunun "imtiyazlara aykırı" olduğunu söylüyorlardı. Ayrıca Bakanlığın, Patrikhaneden onaylı diplomaları resmen kabul etmesini, Rum okullarına Devletçe ayrılan paranın doğrudan Patrikhaneye verilmesini, denetim sırasında karşılaşılan uygunsuzlukların çözümünün Patrikhaneye bırakılmasını v.s. istiyorlardı.

1911 yılında ise Rum milletvekilleri, Patrikhanenin öğretim hususundaki isteklerini Maarif Nezareti'ne ve İttihat ve Terakki Fırkası'na bildiriyorlardı⁴. Bu istekler şu şekilde özetlenebilir:

- * Patrikhane, kendi yetki alanı içindeki okulları idare etmek hakkına sahip olmalıdır.
- * Patrikhane ve Metropolitaneler, öğretmenlerin ehliyet durumlarını inceleme ve ders programlarını düzenleme hakkına sahip olmalıdır.
- * Rum idadi ve sultanilerinden mezun olanlar, aynı derecedeki resmî okul mezunlarıyla eşit haklara sahip olmalıdır.
- * Patrikhane, Hükümete haber vermek suretiyle yabancı uyruklu öğretmenleri atayabilmelidir.
- * Nahiyeledeki Rum okullarından mezun olanlar, resmî okullara sınavsız girebilmelidir. Bu mezunlar askerî okullara da kabul edilmelidir.

¹ "Rum Muallimlerin Askerliği" Sabah. 18 Nisan 1911.

² "Rum Mekteplerinde Yunanlılar". Hakk 2 Nisan 1912.

³ Hüseyin Cahit. "Rum Cemaat Mektepleri". Tanin 8 Ocak 1910.

⁴ "Tedrisat Meselesi". Sabah 27 Mart 1911 (Osmanischer Llyod gazetesinden). "Mektepler Meselesi". Tanin 25 Mart 1911

* Öğretmenlerin diplomalarını onaylama hakkı, Patrikhane ve Metropolithanelerin olmalıdır.

Bu isteklerde bulunan Patrikhane ve Rum milletvekilleri, Rum okullarının listesini Bakanlığa sunmayı, taşradaki öğretmenlerin çoğunu Osmanlı uyruğunda olanlardan seçmeyi, okul hademeleri ve öğretmenleri bir suç işlediğinde haklarında yasal işlemleri yapmayı kabul ediyorlardı.

1911 Şubatı sonlarında Rum Patriği, Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'yı (1862-1918) ziyaret ederek, öğretim ve ayrıcalıklar sorununu görüşmüştü. Bu görüşmede Sadrazam, yabancı öğretmenler sorunuyla yalnız Maarif Nezareti'nin ilgilendiğini ve bu hususta onlara karışmayacağını açıklamış, okulların da Hükümetçe denetleneceğini söylemişti¹.

Patrikhane, Kapı Kethüdalığı aracılığıyla 1911 Mayısında Adliye ve Mezahip Nezareti'ne 28 maddelik bir önerge vermişti². Bunun 17 maddesi öğretim, 11 maddesi de askerlik sorunlarına ait idi. Önergenin alındığı zaman, Padişahın Rumeli gezisine çıktığı zamandı ve herkes bununla ilgileniyordu. Maarif Nâzırı Abdurrahman Şeref Bey bile, "İstanbul" gazetesine verdiği bir demeçte, *"Hükümetin alelumum Osmanlı okullarına, tatbik eniği kanunları gayrimüslim okullarına da tatbik edeceğini"* belirterek, bu sorunu gezi dönüşü ele alacaklarını söylüyordu³.

Bu arada Harbiye, Maarif, Adliye ve Mezahip Nezâretlerini temsilen üç kişilik bir komisyon kurularak konu üzerindeki Hükümet görüşü belirlenmeye çalışılıyordu. Komisyon, Ermeni Katolik patrikhanesiyle, Rum Melekiyyet Katolik ve Keldani Patrik Vekâletinden verilen önergeleri de göz önüne almış; bazı toplantılara da Rum, Ermeni ve Bulgar dinî toplumlarının ileri gelenlerini davet etmiştir. Komisyon çalışmalarını tamamladıktan sonra. Hükümet görüşü çeşitli kereler ilgili yerlere parça parça duyuruldu⁴. 1911 yılı sonlarında da Hükümet görüşü toplu olarak Rum ve Ermeni Katolik Patrikhaneleriyle Bulgar Eksarhhanesi, Rum Melekiyyet Katolik

¹ "Rum Patriğinin Ziyareti", Sabah 2 Nisan 1911.

² Bakınız Başbakanlık Arşivi Bâbîâli Evrak Odası 296839 (Adliye ve Mezahip Nezareti'nin "Mekâtip ve Tedrisat Meselesine Dair Mevad-ı Esasiye"si. Ayrıca, "Rum Patrikhanesinin Takriri". Sabah 25 Mayıs 1911.

³ "Patrikhane Takriri Hakkında". Sabah 1 Haziran 1911.

⁴ Bakınız Belge: 20. Başbakanlık Arşivi Bâbîâli Evrak Odası. No296839 (Adliye ve Mezahip Nezareti'nin 9 Ağustos 1327 tarihli yazısı)

ve Keldani Patrik-hanelerine duyuruldu. Hükümetin aldığı kararlar, şu şekilde özetlenebilir¹:

- Devletin denetin hakkı saklıdır.
- Okul ruhsatnameleri hakkında Maarif Nezareti bir talimatname yayınlayacak ve ona uyulacaktır.
- Patrikhane ve Metropolithaneler, kendilerine bağlı okulların ders programlarını düzenleyip onaylayacaklardır. Bu programlar, öğretim yılı başında toptan Maarif Nezareti'ne yollanacaktır. Artık program değiştirmeden her yıl program gönderilmeyecektir.
- Patrikhanelerin inceleyip onaylayacağı öğretmen diplomalarıyla ruhsatlar Maarif Nezareti ve idarelerince de kabul edilecektir.
- Sürekli cemaat okulu öğretmenleri, ehliyetnamelerini Bakanlığa onaylattırarak askerlikten muaf olabileceklerdir,
- Patrikhanelerin gerekli evrakla okulların denetimine yolladıktan öğretmenlere Hükümet engel olmayacaktır,
- İlköğretim seviyesindeki okullara yeni yabancı öğretmenler alınmayacaktır. Eskilerin kalmalarına izin verilecektir. Orta ve yükseköğretimde de Bakanlığın bilgisi dahilinde yabancı öğretmenler kullanılabilir.
- Hükümet müfettişleri, denetim sonunda yerel idarelere verecekleri raporun bir örneğini de dinî liderlere vereceklerdir. Yerel idarelerle dinî liderler arasındaki anlaşmazlıklarda hakem, Maarif Nezareti'dir.
- Dinî toplumların okullarına ait sayısal bilgiler, dinî liderlerden istenecektir.
- Öğrencilere verilecek diplomaların bir yüzleri Türkçe, diğer yüzleri de o toplumun dilinden olacaktır. Bu diplomaların aynı hukuka sahip olabilmesi için sahiplerinin Türkçe okuyup yazma bilmeleri gerekmektedir. Resmî bir memuriyete girmek isterlerse, bu Türkçe bilme meselesi muhakkak aranacaktır.
- Gayrimüslim okullara Devlet bütçesinden verilecek ödenek, dinî liderliklere verilecektir.
- Dinî toplumlar kendi okulları için yardım toplayabilirler*. Ancak bu, alınan kararlara ve geleneğe uygun olmalıdır.
- Harbiye Mektebi'nin fen kısmı giriş sınavlarına hristiyanlar kendi dilleriyle katılabilirler. Ama gene de Türkçe'yi bilmeleri gerekir.
- İhtiyat Zabitanı Mektebi'nde öğrenciler son iki ayı zabıt olarak geçirebilirler.

Hükümetle Patrikhane ve diğer Rum dinî örgütleri arasındaki çekişme, bundan sonra da devam etmiştir. Patrikhane, bütün yazışmalara ve zorlamalara rağmen Bakanlığın istediklerini vermemekte. Hükümet de kendi isteklerini savunmakta

¹ "Patrikhanelerin mutatabatı hakkında". Sabah 24 Kasım 1911

* Patrikhane'nin bir Yardım Toplama Talimatnamesi vardı. Bakınız: Başbakanlık Arşivi. Babîâli Evrak Odası. 285915,314947.

direnmiştir¹. Askerlik sprunu dolayısıyla Emrullah Efendi'nin özel yüksekokullara izin vermeyeceğini basbas bağırdığı bir dönemde, Fener'deki Rum Mektebi'nde parlak törenler yapılıyor, bu okulun üniversiteye dönüştürülmesi için yoğun çabalara girişiliyordu².

1914 ortalarında ise, Hükümetle Patrikhane arasındaki ilişkiler çok gerginleşmiş, hatta bir ara kopmuştur. 1914 Haziranında ortaya çıkan Rusya-Romanya ve Osmanlı yakınlaşmasını ortadan kaldırmak için, Yunanistan, Rum milletvekilleri ve Patrikhaneyi kullanarak bazı girişimlerde bulunmuştur³. Önce İstanbul ve çevresindeki, daha sonra da Anadolu'daki bazı Rumlar göçe başlamıştır. Patrikhane, Rumeli'den gelen Türk göçmenlerin Rumları rahatsız ettiklerini, mülklerine el konulduğunu ve hattâ canlarına kıyıldığını iddia etmiştir. Ama bu, eskiden beri olduğu gibi, sadece münferit olaylar şeklinde idi. Buna dayanarak Patrikhane Rum köylüleri ayaklandırmıştı. Hükümet, göçü engellemeye çalışmıştır. Gerekli yerlere askerî birlikler sevketsmiş, görevini yapmayan memurları hemen görevden almıştır. Bu önlemlere ve Patriğin karşı koymasına rağmen, Rum Patrikhanesi Sinod Meclisi toplanarak 9 Haziran 1914'te ülkedeki bütün Rum kilise ve okulların kapatılmasına karar vermiştir. Patrikhane, Sinod Meclisi'nin Yunan politikasına âlet olarak aldığı bu karar, Patrik Yermanos, Metropolitanelere şu genelge ile duyurmuştur⁴: *"Kilise ve milletin, merhametsizce bir usul ve tertib dairesinde takibinden nâşi, Meclis-i Muhtelit kararıyla, diğer tedabirden maada kilise ve mekteplerin şeddi kararlaştırılmıştır. Binaenaleyh işbu kararın tek mil daire-i ruhaniyemiz içinde derhal infazına memursunuz. Yakında talimatnameler gönderilecektir."* Bu genelge üzerine Metropolitler okullara emir vererek kapanttırmışlardır. Ayrıca İstanbul'da bir Komisyon kurulmuş ve bu Adliye Nezareti yoluyla Hükümete bir önerge vermiştir. Ayrıca karar, bağımsız kiliselere de yazılmıştır⁵.

Rum okullarının kapatılması üzerine, Hükümet bu okullarda öğretmenlik yapanların bir defterini hazırlattırılmış ve öğretmenlikle ilgileri kalmadığı dolayısıyla hemen askerlik işlemlerine başlamıştır. Nihayet Rum Patrikhanesi'nin Ruhani ve

¹ "Ruhban Mektepleri". Sabah 8 Mart 1913.

² "Rum Dârülfünunu". Tanin 14 Şubat 1912.

³ Ahenk 14 Haziran 1914.

⁴ "Rum Kilise ve Mektepleri". Sabah 19 Temmuz 1914 (The Times gazetesinden naklen)

⁵ Ahenk 11 Haziran 1914

Cismanî Meclisleri, 10 Ağustos 1914'te ortak bir toplantı yaparak kilise ve okulları yeniden açmayı kararlaştırmıştır¹.

İkinci Meşrûtiyet başlarında Osmanlı Devleti'ndeki Rum okullarının sayısı, şu tabloda görülmektedir²:

Yöre	Okul	Öğretmen	Öğrenci
Avrupa Türkiye	2.200	3.454	134.519
Filistin	78	153	4.293
Asya Türkiye	1.521	2.652	121.000
Toplam	3.799	6.259	259.812

İkinci Meşrûtiyet dönemi sonunda bu sayıların çok daha arttığı muhakkaktır. Ancak tam ve güvenilir bir sayısal bilgi bulunamamıştır. Ancak İkinci Meşrûtiyet yıllarında Rumların okul açmak için Devlet'ten aldıkları ruhsatlar, bu hususta bir fikir verecektir³:

Yıl	Alınan ruhsat sayısı
1325 (1909)	28
1326 (1910)	19
1327 (1911)	42
1328 (1912)	48
1329 (1913)	21

4.2.11.3. Ermeni Okulları

Ermenilerin Hristiyan mezhepleri içinde kendilerine has bir yeri vardır. Onlar Katoliklerden de Ortodokslardan da ayrı bir dinî inanış içinde ana hristiyan gruplardan bağımsız yaşamış; hattâ müslümanların yönetiminde hem dinî hem de millî açıdan daha hür ve rahat bir dönem geçirmişlerdir. Bu yüzden Osmanlılar zamanında da Ermeni Patrikliği geniş yetkilerle donatılmış ve Ermeni kültürü özellikle Gregoryen Kilisesi vasıtasıyla korunarak sürdürülmüştür. Ermeni halk da Osmanlı halkları arasında refah düzeyi en yüksek halklardan biri olmuştur.

Ancak 18. yüzyıl başlarından itibaren, Osmanlı içindeki diğer hristiyan unsurlar gibi Ermeniler arasında da dinin ötesinde bir de milliyet unsuruna dayalı bir halk ve

¹ "Rum kiliseye mektepleri", Sabah 11 Ağustos 1914. ,

² "Turkish Educational Policy". The Oriental Advertiser, 20 March 1909.

³ Başbakanlık Arşivi. Babiâli Evrak Odası dosyaları ve İrade-i Seniye-i Maarif-i Umûmiye defterleri.

hattâ daha sonraları Anadoluyu müslümanlardan alıp bağımsız bir devlet olarak yaşama çalışmalarının temeli atılmaya başlanmıştır.

Ermeniler, İkinci Meşrûtiyet dönemindeki eğitim politikalarında daha yumuşak davranmış, sık sık Hükümetle uzlaşma yoluna girmişlerdir. Gayri müslimlerden, Osmanlı okullarına en çok öğrenci gönderen, bu unsur olmuştur. 1909'da büyük "okullar sorunu" çıktığında Ermeni Patriği, Rum Patriğiyle aynı görüşte olmadıklarını, okulların Hükümetçe denetlenmesine karşı çıkmayacaklarını, hattâ bunları faydalı bulduklarını söylemişti. Öğretimde milliyet, dil ve edebiyatlarının korunacağı teslim edilirse okulların denetlenmesine bir diyecekleri olmadığını söyleyen Patrik, *"Biz Osmanlıyız, Osmanlı yaşayacağız"* diyordu¹.

Ermeniler, öğretmenlerin diplomalarının bir kısmının Türkçe yazılmış olması hususunda da Hükümet kararına karşı koymadılar².

Ancak 1910 yılı başlarında İstanbul'daki bir Ermeni okulu, Bakanlık müfettişine istediği bilgileri vermedi ve bunları ancak Patriğe verebileceğini söyledi. Basına da yansıyan bu otoy üzerine Bakanlık ve Emniyet Müdürlüğü o Okula bir müfettiş yollanmadıklarını söylerken; Ermeni Patriği 7 Şubat 1910 tarihinde bütün kiliselere bir genelge yollayarak İstanbul'daki öğretmenin bu davranışının diğer bütün öğretmenlere örnek olmasını istiyordu³.

1910 yılı Martında Maarif Nazırı Emrullah Efendi, Ermeni Patrikhanesini ziyaret etti⁴. 1909 yılında, o zamanki Maarif Nazırı Mustafa Nail Bey'in devlet bütçesinden azınlık okullarına ayırdığı para Patrikhane ve ilgili kurumlara veriliyordu. Ancak daha sonra Şûrayı Devlet bu uygulamayı iptal ederek, paranın mal sandıkları aracılığıyla öğretmenlere verilmesini emretmişti. Emrullah Efendi, Meclis-i Mebusan'da bunu değiştirterek tekrar üst dinî kurumlara verilmesini sağladı. Bakan'ın, Ermeni Patriğine yapağı ziyarette bu husus ile öğretmen ve öğrencilerin askerlik sorununu görüştükleri yazıldı⁵.

¹ "Ermeni Patriği ve mektepler meselesi". Tanin 6 Temmuz 1909.

² Ergin, Osman, a.g.e. S. 760.

Hükümet de Ermeni okullarından alınan şahadetnamelerin tasdikinde kolaylıklar gösterdi: Başbakanlık Arşivi. Babîâli Evrak Odası. No:284612.

³ Hüseyin Cahit. "Patrikhane mektepleri". Tanin 24,26 Şubat 1910.

⁴ "Maarif Nâzırı'nın Ermeni Patrikhanesini ziyareti". Tanin 16 Mart 1910 (Azadmard Gazetesinden).

⁵ a.g.y.

Yukarıda kaydedilen olayın dışında, Maarif Nezareti ile Ermeni toplumu arasındaki "iyi ilişkiler", bütün 1910 yılı boyunca devam etti. Mıgırdıç Sanasaryan'ın 1881'de Erzurum'da açtığı ve öğretmen de yetiştiren ortaöğretim kurumu için Avrupa'dan bazı âletler getirtildi. Bu âletler, Maarif Nezareti'nin isteğiyle gümrük resminden muaf tutuldu¹.

1910 yılı Kasım'ında Adliye ve Mezahip Nezareti, Ermeni Patrikhanesi'ne öğretim hususunda iki parça tezkire yolladı². Bunlardan birinde, o yıl Ermeni okullarından mezun olan kırın resmî okullara kabul edileceği, ancak gelecek yıl herhalde okullarını varlığının onaylatılması gerekeceği yazılıyordu. Diğer yazıda ise, Ermeni okullarında öğretmenlik yapan "efendilerin" isimleriyle okulların, programlarının gönderilmesi isteniyordu. Eğer bunlar gönderilirse, Bakanlık bunları onaylayarak meşrulaştıracaktı.

Emrullah Efendi'nin, maarif hisselerinin üst dinî kurumlara verilmesi hususunda Meclis'ten karar çıkartmasına rağmen, taşradaki eğitim görevlileri bu paraları Ermeni Murahhaslıklarına değil okul müdürlerine vermekte diretiyorlardı. Ayrıca denetlemede de bazı "güçlükler çıkartıyor"; meselâ bu okullardaki Türkçe öğretmenlerini kendilerinin atayacaklarını söylüyor, Doğu Anadolu'daki "Hayoç Miyaçyal İngerrutyan Cemiyetinin yüzlerce okulunda okutulan "Ermeni Tarihi" adlı kitapları toplatıyorlardı. Taşradan Patrikhaneye gelen yüzlerce şikayet üzerine, Muş milletvekili Kegam Efendi, Maarif Nazırını ziyaret edip bu hususlardaki şikayetini dile getiriyor; Bakan ise inceleyeceğini söylüyordu³.

Her ne ise, Hükümetle Ermeni unsuru arasındaki iyi ilişkiler 1911 yılında da devam etmekteydi. Burada Osmanlı politikasının da önemli payı vardı. Kabinede Ermeni bakanlar yer alıyordu. Adana olaylarının yaralan iyi sarılmış, Dârüleytam kurulmuş ve bir çok Ermeni öğrenci Dârüleytam'a ve İstanbul'daki okullara alınmıştı. Askerî okullara bile Ermeni öğrenciler girmeye başlamıştı...

1910 yılı sonlarında Patrikhane'den istenen ders programları ve öğretmen listelerinin gönderilmemesi üzerine, 1911 Martında Bakan İsmail Hakkı Bey, bu istenen listeler için verilen altı aylık sürenin geçirilmemesi hususunda Ermeni

¹ "Mektep için". Sabah 24 Eylül 1910.

² "Ermeni mektepleri için". Sabah 19 Kasım 1910.

³ "Hisse-i maarif meselesi", Sabah, 25 Ocak 1911.

"Muş mebusunun müraatı", Sabah, 25 Ocak 1911.

Patrikliğine bir yazı daha yazıyordu¹. Ancak Ermeniler yeterli malzemeyi hazırlayamadıklarını söyleyerek altı ay daha süre istemişler, o zamanki yeni Bakan Abdurrahman Şeref Bey de, Ermeni öğrencilerin Osmanlıca'yı çok iyi bilmelerini takdir ederek bu izni vermişti².

Ancak bu liste gelmediği gibi, Hükümet-Ermeni ilişkileri tekrar daha soğumaya başlamıştır. Pusania gazetesi 6 Ocak 1913'de yazdığı bir başyazıda, maarif hisselerinin kesilmesini bahane ederek, eğitim konusunda kendilerine tam bağımsızlık verilmesini, Türklerin okulları nasıl millî ise kendilerinininkinin de millî olmasını savunmuştur³.

Daha sonra Arapların dil hususunda aldıkları bazı ayrıcalıklara dayanarak, Doğu'daki mahkemelerde Kürt ve Ermeni dillerini resmen kabulünü isteyen Ermeniler; Hükümetin denetim yoluyla eğitimi engellemeye çalıştığını, denetimin yalnız sağlık ve "ahval-i terbiye" yönlerinden olmasını istemeye başlamışlardır⁴.

Osmanlı Devleti'ndeki Ermeni okullarının yönetiminde yalnız İstanbul'daki dinî üst kurumlar yetkili değildi. Venedik'teki Saint Lazer Ermeni Katolik din adamları, her üç yılda bir yaptıkları toplantılarında Osmanlı Devleti'ndeki okullarını gözetin geçirirler ve onların idaresine dair kararlar alırlardı⁵.

Ermeni okulları sorunu 1913 Haziranından itibaren Rusları da ilgilendirmeye başlamıştır. Mandelstam daha sonra 8 Şubat 1914 Rus-Osmanlı anlaşmasının esaslarını hazırlarken Ermeni okulları hakkında maddeler koymuştur⁶.

4.2.11.4. Bulgar Okulları

Balkanlar, 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyıl başlarında çok büyük bir hareketliliğe sahne oldu. Bu hareketlilik, yüzyıllarca bir aradı yaşamış, birbiriyle kaynaşmış olan insanların "milliyetlerini belirleme"den doğuyordu. Öyle ki, hangi milletten olduğunu unutmuş kendi işiyle gücüyle yaşayan halk, köyünde bir okul kurulduğunu, çeteler geldiğini ve kendisinin bir milliyet grubuna katılmaya

¹ "Mektepler ve muallimler meselesi". Sabah 27 Mart 1911.

² "Ermeni tedrisatı". Sabah 7 Eylül 1911.

³ "Ermeni mekteplerinin hisse-i maarifi", Tercüman-ı Hakikat 7 Ocak 1913.

⁴ "Ermenilerin maarife dair istekleri" Tercüman-ı Hakikat. 27 Nisan 1913 (Azadmart gazetesinden)

⁵ "Mihtarist mektebi" Sabah 11 Temmuz 1912 (La Patrie'den)

⁶ Bayur, Y.H. Türk İnkılâbı Tarihi c.2 konum 3. Ankara:TTK. Yay. 1951 S. 110,170

zorlandığını görüyordu. Kiliseler ayrılıyor nesillerce bir arada yaşamış halk birbirine düşman oluyordu.

Makedonya'nın etnik unsurları, Rum Ortodoks Kilisesi'ne isyan ediyorlardı.

Yunanistan, Romanya, Bulgaristan, Sırbistan, Hırvatistan v.s. Balkan halklarını kendi milliyetine almak istiyordu. Bu işin en kestirme yolu olarak da okulları ve eğitim sistemini kullanma tekniği düşünülmüştü. Komitacılar (çeteler) de onlara yardımcı güçler olarak devreye sokuluyordu. Öğretmenler, öğretimi tamamen propaganda şekline dönüştürmüşler; halka ve çocuklara kendi bağlı oldukları Balkan Devleti'nin sevgisini, saygısını aşılamaaya çalışıyorlardı. Bu arada kendi yandaşları olan çetecileri ağırlayıp, "öğretimlerine" karşı çıkan ve öldürülmesi gereken kişileri işaret ediyorlardı.

Osmanlı Devleti, hâkim devlet olarak, propaganda karşısında suskun, sadece fiili çatışmaları önlemeye çalışıyordu. İkinci Abdülhamit, Devletin en iyi ve en modern şekilde yetişmiş genç subay ve öğretmenlerini bu bölgeye gönderiyordu.

Balkanlardaki esas çatışma Rumlarla Bulgarlar arasında oluyordu. Rumlar, Ortodoks Patrikhanesi aracılığıyla yüzyıllardır Balkanlardaki hristiyan halkın tek hâkimi ve temsilcisi durumunda bulunmuşlardı. Ruslar Balkanlardaki yayılmalarını daha da kolaylaştırmak için, ilk olarak bu inanç birliğini bozmayı plânladılar ve bunu da çok zor olmadan gerçekleştirdiler. Bulgar kilisesini Rum kilisesinden ayırdılar. Patrikliğe karşı Eksarhhane'yi kurdular. Rumeli'nin bütün hristiyan köylerine okullar kurmaya ve buralardaki halkı Bulgaristan'a bağlamaya çalıştılar.

Rumeli'deki Bulgar okulları sorunu böyle çıktı¹.

İkinci Meşrûtiyetin ilânı Balkanlardaki okul ve çete çatışmalarını biraz durdurur gibi oldu. Ama henüz bir yıl bile geçmeden, üstelik Bulgaristan'ın tam bağımsızlığını ilân etmesiyle, yeniden başladı. Özellikle Bulgarlar bu işe yeni bir şevkle sarıldılar. Küçük küçük dağ köylerine bile koca koca okullar yapmaya başladılar. Sofya'da yetişen, hattâ yükseköğrenim görmüş olan "Daskal" ve "Daskaliçe"ler (öğretmenler) hemen köylere dağılıyor: okul inşaatının bitmesini bile beklemeden öğretime uygun bir ev bulup hemen işe koyuluyorlardı. Propagandayı hem

¹ Kutay, Cemal, Türkiye'de İstiklâl ve Hürriyet... S.8970-8974
Eliot, Ch. Avrupa'daki Türkiye II. (Çeviren: A.Sunar, Ş.S.Türet). İstanbul 1977. S.86-87,90-91,97

öğretimin içeriğinde, hem öğrencilerin temizliği ve disiplinleri yönünde yapmaya çalışıyorlardı¹.

1909 sonlarında Bulgar Eksarhhane'si, Rumeli'deki Bulgar okullarının denetimi için 27 müfettiş gönderdiğini, bunların görev yapacakları yerlerin dinî makamlara bağlı olduğunu ve bunların da üstünde, doğrudan Eksarhlığa bağlı iki başmüfettiş görevlendirildiğini Maarif Nezareti'ne bildirip bunların bir de listesini vermişti. Maarif Nezareti de bu listeyi Selanik Vilâyetine yollayarak, bu atanan kişilerin listedekiler olup olmadığını, atanmalarının uygun mu olduğunu, bu kişilerin Osmanlı uyruğunda olup olmadıklarının güvenilir kişilerce araştırılarak Bakanlığa gönderilmesini istemişti². Bu sıralarda Sofya gazeteleri de Bulgar öğretmenlerin seçim ve atamalarında Osmanlıların müdahalede bulunmamasını "ihtar" ediyorlardı³.

Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilân etmesiyle, Osmanlı Devleti'nde azınlık okulları durumunda bulunan Bulgar okulları, aslında bir yabancı okul şekline giriyorlardı. Zaten 1910 Martında Bulgar Kralı'nın İstanbul'u ziyaret günlerinde Bulgar gençleri Rumeli'deki Bulgar okullarını denetleyen Osmanlı müfettişlerini şiddetle protesto ediyorlar; Bulgar Preporetz gazetesi "karşılaşılan bazı olaylar dolayısıyla, Makedonya'daki Bulgar okullarını denetleyen Bulgar Hükümet müfettişlerinin, bundan böyle yanlarında birkaç Bulgar jandarması bulunduracaklarını yazıyordu⁴.

1910 Nisanında ise. Selanik'teki Bulgar okulu olan "Doyran"ın Müdürü, Osmanlı Maarif müfettişlerinin istedikleri okul istatistiklerini vermeyi reddetmiş: bu hususta muhatabının Eksarhhane olduğunu ve istatistikleri de oraya verdiğini bildirmiştir. Bunun üzerine Selanik Valiliği okulu kapatmış, iş İstanbul'a aksetmiş ve Osmanlı Hükümeti ile Eksarhhane arasında sert bir çekişmeye neden olmuştur⁵.

1910 yılı sonlarında da "boğazına kadar borç içinde olan" Bulgar Hükümeti, Rumeli Bulgar okullarındaki öğretmenlerin maaşlarının artık Eksarhhane tarafından değil, kendisi tarafından verileceğini bildirmişti⁶. Bu, Bulgaristan'ın Rumeli'deki Osmanlı topraklarına doğrudan ve açık müdahalesi demek olacak bir tutumdur. Zaten Bulgaristan uzun süredir ülkesinde geçinemeyen öğretmenlerle, orada şurada

¹ "Rumeli'de Bulgar mektepleri". Tanin 20 Temmuz 1909.

² "Bulgar mektepleri müfettişleri". Sabah ve Yeni Tasvir-i Efkâr 19 Aralık 1909. Başbakanlık Arşivi. Babiâli Evrak Odası. No: 266658,284231,283067,288360.

³ Sabah 28 Aralık 1909.

⁴ "Les écoles Bulgares en Macédonie". Le Moniteur Orientale 1 Avril 1910.

⁵ "Les écoles Bulgares en Macédonie". Le Moniteur Orientale 23 Avril, 3 Mai 1910.

⁶ Rumeli gazetesi 25 Aralık 1910.

öğrenim görmüş kişileri de maaş bağlayarak ve çeteler eşliğinde Rumeli'ye geçirmekle ve orada propaganda yaptırtmaklaydı¹. Bütün bu olanlar karşısında Osmanlı hükümetlerinin etkin bir önlem aldığı görülmemektedir. Oysa aralarındaki en küçük bir anlaşmazlıkta, Romanya Hükümeti Dobruca ve çevresindeki Bulgar okullarını kapatıyor; Bulgarlar da buna misilleme olarak Tuterakan'daki Rumen Lisesi'ni sıkı bir denetim altına alıyorlardı². Osmanlı Devleti'ndeki Bulgar ve Ulah okulları ise, öğretimlerine harıl harıl ve pervasızca devam etmekteydi. Hattâ bu arada Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasındaki sıkı ilişkiler devam ediyor; Edirne maarif müfettişi Bulgaristan İlkokul Öğretmenleri Derneği'nin davetlisi olarak Bulgar ilkokullarını geziyordu³. Üstelik Osmanlı-Bulgaristan ilişkileri bu kadarla da kalmıyor. Selanik Bulgar Okulu öğrencileri Bulgaristan'a bir gezi düzenliyorlar; Sofya'da, Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'nden ayrıldığını ilan eden isyancıların mezarlarını ziyaret edip orada nutuklar söylüyorlardı⁴.

Rumeli'de Devletin varlığını hiç tanımayan, duymayan hissetmeyen bu tür davranışlar olagelirken, İstanbul'da da Bulgar Eksarhlığı, Adliye ve Mezahip Nezareti'ne bir önerge veriyordu. Burada, her yıl Harbiye, Bahriye, Küçük Zabıt ve Sultani okullarına ikişer "Osmanlı-Bulgar" öğrencinin parasız alınması ve Avrupa'ya Bulgar vatandaşlardan da öğrenci gönderilmesi isteniyordu⁵. İş olsun diye!...

Herkes, çalışmasının ürününü Balkan harbinde gördü.

4.2.11.5. Sırp Okulları

İkinci Meşrûtiyet dönemi başladıktan kısa bir süre sonra, Rumeli ve Makedonya'daki nüfuz mücâdelesini bütün şiddetiyle tekrar başladı. İkinci Meşrûtiyet başlarındaki bu yarışa Sırp lar çok sert girmişler; Balkan Savaşı'na kadar Osmanlılarla, daha sonra da Yunanlılarla sürekli sert tartışma ve boğuşmalar içinde olmuşlardır.

¹ "Rumeli'deki Bulgar mekâtibi". Sabah 27 Aralık 1910.

Başbakanlık Arşivi. Babıâli Evrak Odası 279083

² "Romanya'daki Bulgar mektepleri kapandı!". Söngü 3 Mart 1327.

³ "Bulgar mekteplerini tetkik". Sabah 15 Nisan 1911.

1912'de Osmanlı Rumeli vilâyetlerinde Bulgar uyruklu öğretmenleri o yıl için öğretimden yasaklanmamasını isteyen bir yazı yazmıştı. Başbakanlık Arşivi Babıâli Evrak Odası. No: 279083.

⁴ "Selanik Bulgar Mektebi talebesi". Sabah 6 Mayıs 1911.

⁵ "Bulgar tedrisatı". Sabah 8 Eylül 1911.

Bu dönemdeki gelişmeler kısaca özetlenirse, şöyle bir durum ortaya çıkar: 1909 Ağustosunda “Neues Wiener Journal” gazetesi, Selanik Sırp Örgütünün Rum çetecilerle çok sıkı ilişkiler içinde bulunmalarından dolayı, Hükümetin eski Sırbistan ve Makedonya'daki tüm Sırp okullarını kapatacağını ve öğretmenlerini süreceğini yazarken; örgütün Selanik Merkez Kulübü temsilcisi Milan Çemerikis, bu iddiaların asılsız ve gerçeğe tamamen zıt olduğunu söylüyordu¹. Oysa aynı yılın sonlarında, Belgrat'taki Sırp Meclisi Iskopeçina'da konuşan Dışişleri Bakanı, 1910 yılında Selanik vilâyetindeki Sırp okullarının kapatılacağını söylüyordu. Hattâ Belgrat Eğitim Meclisi bunu bile beklemeyerek, Selanik vilâyetindeki 200 kadar Sırp okulunun pek çoğunu kapatıyordu².

1910 yılında ise Maarif Nazırı Emrullah Efendi Sırp okullarına karşı yoğun bir saldırıya geçiyor; Makedonya'daki Sırp okullarından yalnız iki tanesinin Metropolithanelerce ruhsat alınarak açıldığını ve bunların imtiyazlardan yararlanacağını; Hükümetten resmen ruhsatlı olan 29 okulunun ise özel kişilere veya köylere ait olduğunu, bu nedenle imtiyazlardan yararlanamayacağını ve “özel okul” işlemi yapılarak öğretmen diplomalarını Bakanlığın onaylayacağını söylüyordu³. Makedonya'daki yüzlerce Sırp okulu öğretimlerine açık açık devam ederlerken, Osmanlı Maarif Nezareti de “devenin kulağıyla” ilgileniyordu.

1910 yılı başlarında Selanik, Manastır, Üsküp ve Kosova'daki Sırp okullarının kapatılacağı hakkında haberler çıkarken, “Denuvenik” adlı Bulgar gazetesi de Sırp okullarının Makedonya'daki okullarından -Bulgarlar lehine- çekilmelerini istiyordu⁴.

Asıl Osmanlı-Sırp çekişmesi 1910 yılı odalarına doğru başlamıştır. Osmanlı eğitim görevlileri, öğretmen diplomalarını onaylattırmamasından dolayı Taşlıca'daki Sırp okullarını kapatıyor⁵; bunun üzerine Sırp basını büyük bir gürültü koparak Osmanlı Sırp okullarının öğretmenleri Rum Patrikhanesi imtiyazlarına dayanarak atadığını söylüyor, kapatılan okulların tekrar açılmasını istiyordu⁶. Bir ay kadar sonra da Yenipazar'daki Sırp okulları, müdürlerinin Osmanlı eğitim görevlileriyle

¹ “Les écoles Serbes”. Le Moniteur Oriental. 13 Aout 1909.

² 7 kaza ve 5 kasabadakiler kapatılıyor, yalnız 2 kasabadakiler açık bırakılıyordu. Selanik Sırp Lisesinin de bazı sınıfları kapatılarak yalnız 4 sınıfı bırakılıyordu. “Selanik'te Sırp Mektepleri”. Sabah 24 Aralık 1909.

³ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi. 25 Teşrinisani 1326. S.323.

⁴ D.K. “Bulgarlar, Sırp ve Biz”. Sabah 29 Ocak 1910.

⁵ “Rumeli'de Sırp Mektepleri”. Sabah 28 Mayıs 1910

⁶ “Sırp Mektepleri”. Sabah 3 Haziran 1910.

doğrudan doğruya ilişkiye girmekten kaçınmaları dolayısıyla tekrar kapatılıyordu¹. Osmanlı Hükümeti Sırp okullarına hücumu devam ediyor, 1910 Eylülünün sonlarına doğru da “Osmanlı ülkesindeki Sırp okullarında Sırbistan uyruğundaki öğretmenlerin öğretim yapmalarını” yasaklıyordu. İşin ilginç yanı, Bulgar gazeteleri bu karara Sırp gazetelerinden daha şiddetli tepki gösteriyorlar, hattâ bu kararın hükümetlerin birbirleriyle ilişkilerini bozacağını söylüyorlardı².

Gerçekten de çok geçmeden Sırbistan Hükümeti Babiâli'ye bir nota göndererek iki devlet arasındaki konsolosluk antlaşmasını hatırlatıyor ve Sırp uyruğundaki öğretmenlerin öğretimden yasaklanması kararını protesto ediyordu. Yarı resmî “Samuyeravo” gazetesi de bu hususta çok sert bir başmakale yayınlıyordu³.

Bu arada Osmanlı eğitim görevlileri Sırp öğretmenlerin diplomalarını göstermediklerinden dolayı Taşlıca, Prezrin, İpek, Senice, Yenipazar ve Priştine'deki bütün Sırp okullarını kapatıyordu. Sırp ruhbanları ise, Makedonya'daki Sırp öğretmenlerin diplomalarını Osmanlı memurlarına göstermelerini kesinlikle yasaklıyordu⁴. İlköğretim düzeyindeki bu Çekişmeler hemen ortaöğretime de sirayet ediyor. Üsküp Sırp liselerindeki 9 öğretmen boykot ilân ediyorlar ve iki ülke arasındaki ilişkiler düzelinceye kadar öğretime başlamayacaklarını söylüyorlardı⁵.

Sorun çözümlendi ve Sırp'lar kazandı. Öğretmenlerin diplomalarını onaylattırma zorunluluğu kalktı. Maarif Nazırı Emrullah Efendi, kapatılan Sırp okullarının açılması için gerekli emirleri verdi. Yalnız görünüşü kurtarmak bakımından, öğretmenlerin hal ve hareketleri gözetim altında bulundurulup onaylandıktan sonra öğretim yapmalarına izin verileceği söyleniyordu⁶. Diplomalarını onaylattırmayan öğretmenlerin davranışları başka nasıl değerlendirilecekti? Osmanlı Hükümeti bu kararın geçici bir karar olduğunu, henüz kesin kararın verilmediğini söylüyordu. Bu arada Sırbistan Dışişleri Bakanı Milovanoviç, sorunun kesin bir çözüme ulaştırılması için bir çok girişimlerde bulunuyordu⁷. İskopeçina Meclisi bu hususta Osmanlı Hükümetinden soru soruyordu⁸.

¹ “Sırp Mektepleri”. Sabah 4 Temmuz 1910.

² “Sırp Muallimler için”. Sabah 30 Eylül 1910.

³ “Sırp Muallimleri”. Sabah 18 Ekim 1910.

⁴ “Bulgar ve Sırp Mektepleri”. Sabah 14 Kasım 1910.

⁵ “Les écolos Serbes”. Le Moniteur Orientale, 10 November 1910.

⁶ “Sırp Mektepleri Meselesi”. Sabah 25 Kasım 1910.

⁷ “Sırp Muallimleri”. Sabah 30 Kasım 1910.

⁸ “Sırp Muallimler Meselesi” Sabah 20 Aralık 1910.

Ancak sorun kesin çözüme ulaşamadığından, 1911 başlarında Osmanlı Hükümeti Sırp okullarından yeni bir istekte bulunuyordu. Sırp okullarında, Osmanlı uyruğunda bulunmayan kişiler öğretmenlik yapamayacaktı. Bunun üzerine Prezrin Sırp Metropolit, Hükümetin bu kararını protesto etti ve Yenipazar sancağındaki bütün Sırp okullarını kapattı¹.

Sırp okullarıyla Osmanlı Hükümetlerinin bu şekildeki çekişmeleri nihayet Balkan Savaşı'na kadar devam etti.

Balkan Savaşı sonrası, aynı okullar üzerinde Sırp-Yunan çekişmesi başladı. Sırp, işgal ettikleri topraklardaki Rum okullarının ilkokul ve ortaokul kısımlarını kapatıp ya kendi okulları haline getiriyor ya da başka işler için kullanıyorlardı. Lise düzeyindeki okulları ise serbest bırakıp, öğrencisizlikten kendi kendilerine kapanmasını bekliyorlardı. Yunanlılar ise, Sırp'ların bu tutumlarına karşı sürekli görüşme ve protestolarda bulunuyorlardı. Daha sonra Sırp, Sırbistan'daki Rum okullarını açmak karşılığında Selanik, Florina, Vidina gibi yerlerdeki Bulgar okullarının Sırp okulu şekline getirilmesini istiyorlardı². Sorunlar böylece kendi aralarında uzayıp gitti...

4.2.11.6. Ulah Okulları

Rumeli'de yaşayan toplumlardan birisi de Ulahlar idi. Bunlar genellikle Romanya'ya bağlı bir halk idi. İlk okullarının 1864 yılında Tırnova'da açmışlar; daha sonra Gopcri (1865), Avela (1867), Vlaşoklisura (1868), Ohri (1868), Calivia (1870), Kruçevo (1870) ve Niausta (1875) kentlerinde de Ulah okulları açılmıştı.

Ulahlar genellikle fakir insanlar olduklarından, eğitim kurumlarının kurulmasında önemli güçlüklerle karşılaşmışlardır. Makedonya'nın esas zengin ve imtiyazlıları Rumlardı. Ulahlar Rumenlerin ajanı olmakla suçlanıyorlardı; bundan dolayı önceleri Ulahların okul açmalarına izin verilmiyordu. 1879 Eylülünden sonra Savfet Paşa'nın (1814-1883) emirleriyle Ulahlar okul açma izni almaya başladılar. Rumen istatistiklerine göre, 1890 yılında Makedonya'da Ulahların 22 erkek okulunda 1443 ve 8 kız okulunda 353 öğrencileri vardı.

Ulah okullarının erkek öğretmenleri, Bükreş'teki Saints-Apôtres Makedo-Rumen okulunda, Iaşi Üniversitesi'nde veya Sava Lisesinde yetişiyordu. Kız öğretmenleri ise Bükreş Merkez Kız Okulu ile Elena Doamna Enstitüsü yetiştiriyordu. Romenler

¹ "Makedonya'da Sırp Mekâtibi". Sabah 23 Ocak 1911.

² Ahenk (İzmir) 25 Eylül, 24 Ekim. 2 Kasım, 4,13 Ocak 1914.

bu durumu gizlemeye gerek görmediklerinden Osmanlılar ve Rumlar Ulah okullarına şüphe ile bakıyorlar ve ilişkilerini engellemeye çalışıyorlardı.

Ulahların 1882'den itibaren İstanbul'da da bir eğitim kurumları vardı. Ayrıca Manastır ve Yanya'da da iki Ulah lisesi vardı.

Ulahlar, Rumlara karşı mücadelelerinde Arnavutlarla işbirliği yapmaya çalışıyorlar; Makedonya'ya Yunanlıların sonradan geldiğini, Makedonya'nın esas sahibinin Arnavutlar ve Ulahlar olduğunu iddia ediyorlardı¹.

Ulah okulları ikinci Meşrûtiyet döneminde önemli bir gelişme gösterememiş; daha doğrusu normal gelişmelerine devam etmişlerdir. 1911 yılında Romanya Elçiliği Müsteşarı, Rumeli'deki Ulah halkı ve eğitim kurumlarını ziyaret etmiştir². Çünkü o yıl Rumeli'de Ulah ve Rum unsurlarının arası alabildiğine gerginleşmiştir. Ulahlar Devlet merkezine çeşitli kereler Rum propagandalarını şikayet etmişler ve telgraflar çekmişlerdir³. Buna karşılık Rumların dinî liderleri Ulahların bu iddialarını çeşitli kereler reddetmişlerdir⁴.

İkinci Meşrûtiyet döneminde Ulahlar pek yeni okul açamamışlardır. Başbakanlık Arşivi'nde bulunan yüzlerce okul açma ruhsatları arasında, Selanik'te bir okul açmaları için bir tek ruhsata rastlanmıştır⁵.

4.2.11.7. Yahudi Okulları

Tarihin çeşitli dönemlerinde çeşitli ülkelere sürülmüş olan Yahudi toplumu için, Osmanlılar, bütün tarihleri boyunca güvenilir bir sığınak olmuştur. Çeşitli Avrupa ülkelerinden ve özellikle de İspanya'dan kovulan ve kurtarılan Yahudiler, İstanbul, İzmir ve Selanik kentlerine yerleşmişlerdir.

Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki eğitim kurumlarını kurmalarında *Alliance Israélite Universelle* denilen Yahudi örgütünün büyük rolü olmuştur. 1860'da Paris'te kurulan bu örgüt, bütün dünya Yahudilerini her yönden güçlendirmeye çalışmıştı. Osmanlı Devleti'ndeki Yahudi okullarının çoğunun sahibi olan bu örgüt,

¹ Bérard, V. La Turauie et l'Hellenisme Contemporain, 6.baskı Paris 1911. S 253-256,261,267.

² Başbakanlık Arşivi. Babiâli Evrak Odası. No: 294865.

³ Başbakanlık Arşivi. Babiâli Evrak Odası 298005,298255, 297891.

⁴ Başbakanlık Arşivi. Babiâli Evrak Odası 297891, 298139, 298545, 298828, 298781 ve 297891 numaralı belgeler.

⁵ Başbakanlık Arşivi irade Maarif. 1331 C 6.

öğretim dili olarak Fransızca'yı kabul etmişti¹. Alman ve İtalyan Yahudileri de Almanca ve İtalyanca'yı öğretim dili kabul eden okullar açmak istedilerse de, pek başarılı olamamışlardır.

Alliance Israélite örgütünün okullarının çoğu sanayi, ziraat, ticaret alanlarında öğretim yapıyorlardı. Kesin bir rakam bulunmamasına rağmen, bunların sayısının 60'dan fazla olduğu tahmin ediliyor. Bağdad, Şam, Edirne, Selanik, İzmir, İstanbul gibi yerlerde birden fazla olmak üzere Kavala, Dimetoka, Gelibolu, Yanya, Manastır, Preveze, Rodos Tekirdağ, Serez, Üsküp, Aydın, Bursa, Kasaba (Turgutlu), Çanakkale, Manisa, Nazilli, Tire, Halep, Beyrut, Hayta, Yafa, Kudüs, Safed, Sayda, Taberiye, Basra ve Musul gibi yerlerde de "Alyans" okulları vardı. Alliance okullarının yanı sıra 1871'den başlayarak birçok yerde saatçilik, marangozluk, demircilik, dokumacılık, halıcılık, terzilik, tornacılık v.s. gibi meslek kursları da açılıyordu. 1908 tarihli bir listede, bu tür kurslara 239 kişinin devam ettiği görülüyor².

Alliance okullarının hepsi, Paris'teki merkezle sıkı ilişki içinde idiler. Öğretim programları orada yapılıyor, eğitim-öğretim raporları müdürler tarafından oraya gönderiliyor ve malî yardımlar da oradan geliyordu. Bu açıdan Alliance okulları bir azınlık okulu olmaktan ziyade bir yabancı okul görünümünde idiler. Bu yüzden de - geleneklerine çok bağlı olan- Türkiye Yahudilerince bu okullara bazı tepkiler de gösterilmiştir. Bizdeki Yahudi din adamları geleneksel Talmud-Tevrat okullarını sürdürmek, İbranice'nin yanı sıra Türkçeyi de öğretmek (Alliance okullarının öğretim dili olan ve "kâfir dili" olarak nitelenen Fransızca'yı okutmak istemiyorlardı), halta oturacak yer ve sınıfın ısıtılması konularında bile eski geleneklere uymak istiyorlardı.

Türkiye'deki Yahudi okullarının en çok bilinenleri 1854'de Hasköy'de açılan "Şûle-i Maarif" ve 1893'te açılan "Menba-ı Marifet" adlı okullardır. Şûle-i Maarif Okulu'na 1902 yılında yahudi din adamlarını yetiştirmek üzere bir de Haham Bölümü açılmıştır.

İkinci Meşrûtiyetin ilânında da önemli rol oynayan Yahudiler, eğitim-öğretim açısından bu dönemde önemli bir anlaşmazlık çıkarmadılar. Genelde Bakanlığın emirlerine uyar göründüler ve 5-10 tane okul açma ruhsatı almakla yetindiler.

¹ Dumont, Paul. "Une Source Pour l'Etude des Communautés Juives de Turquie". Les Archives de l'Alliance Israelite Universelle XX,1980. S.75-106.

² a.g.m. S.84-85.

Hayfa'da açılacak olan Musevi Tatbikat-ı Fenniye okuluna getirilecek makineler hakkında Devlet birçok kolaylıklar sağlıyordu*.

4.2.11.8. Araplar ve Arnavutlarda Eğitim Sorunu

İkinci Meşrûtiyet süresince gayrimüslimlerle Osmanlı Hükûmeti arasındaki mücâdele, yenişemeyip akşam karanlığına kalan bir Kırkpınar güreşine benzemiştir! “Azınlık azınlık...” derken, özellikle İkinci Meşrûtiyet döneminde kendini bu guruba dahil eden Araplar ve Arnavutları da saymak gerekir.

Arapların istekleri İkinci Meşrûtiyet’ten hemen sonra başlamış ve özellikle dil sorunu üzerinde durmuştur¹. Onlara göre eğitim Arap ülkelerinde yayılamıyordu. Çünkü oralara tayin edilen öğretmenler Arapça bilmiyorlardı. Önce her vilâyette ve liva merkezlerinde Arapça bilen öğretmenler yetiştirmek için öğretmen okulları açılmalı, sonra Sana’da Rüşdî Dârümuallimîn kurulmalı, bunlarda da Devletin resmi dili olan Türkçe, ayrı bir ders olarak okutulmalı idi. Arap okullarındaki öğretim Arapça olmalıydı².

Arapların bu yoldaki isteklerine Hükûmet te pek karşı çıkmadığından hatta olumlu vaziyet aldığından³, 20 Nisan 1913'te bu hususta bir irade çıktı⁴. Burada Arapça konuşan vilâyetlerdeki ilkokul, rüştiye, beş yıllık gündüzlü sancak idadilerinde, sanayi ve ziraat, çiftçi okullarında öğretimin Arapça yapılacağı belirtiliyordu. Ancak bütün bu öğretim derecelerinde Türkçe Öğretim de zorunlu idi. Hattâ bu dilin güzelce öğretilmesi için, Tarih, Coğrafya gibi derslerin Türkçe okutulacağı belirtiliyordu. Vilâyetlerdeki yatılı idadilerde, sultanilerde öğretim dili Türkçe olacaktı. Ancak buralarda da öğrencilerin ana dillerini geliştirebilmek için, Arap Edebiyatı, islâm Tarihi gibi dersler Arapça okutulacaktı. İbtidaî ve Rüşdî Dârümuallimînlerinden çıkacak öğretmenler gidecekleri yerlerde hem Arapça hem de Türkçe öğretim yapacaklardı. Arap vilâyetlerine öğretmen yetiştiren okulların programlarında bazı değişiklikler yapılacaktı.

* Başbakanlık Arşivi Babıâli Evrak Odası No:319132.

¹ A.S. “Yemen’in necat ve selâmeti -İhatayı Maarif”, Mülkiye 13(1325)

² Correspondance d'Orient, 15 Juin 1910

³ Tanin 19 Nisan 1913.

⁴ “Ekseriye ahalisi lisan-t Arabi ile mütekellim bulunan vilâyette lisan-ı mezkur ile muharrer İstidanameilerin kabulü ve muhakemede istintak ve muhakemenin suret-i cereyanı ile ilamatının keyfiyet-i tanzimi ve mekâtipte tedrisatın sûret-i icrası ve teferruatı hakkında İrade-i seniye” Düstur, 2 tertib, c.5, S.318-319

Bu iradenin gerekleri yerine getirilmeye çalışılırken Bakanlık bünyesinde de bir “Tedrisat-i Arabiye Komisyonu” kurulmuştu. Bu Komisyon Sultani ve İdadilerde okutulmakta olan Arapçanın daha iyi öğretilmesi için gerekli önlemleri almak ve ders kitapları hazırlamakla görevli idi¹.

İkinci Meşrûtiyet devrinde azınlık statüsüne geçip, Devletten bazı ayrıcalıklar koparmak isteyen başka bir Müslüman unsur ise, Arnavutlardı. Arnavutluk'taki okullarda Arnavutça öğretim yapılması ve üstelik Latin alfabesi ile mi, yoksa Arap veya Grek alfabesi ile mi yapılması önemli bir sorun oldu.

İkinci Abdülhamit döneminde eğitim açısından Osmanlı Devleti'nin en geri kalmış toplulukları müslüman milletlerdi. Bunlardan da özellikle Arnavutların durumu çok dikkat çekiyordu. Çünkü o sırada Osmanlı Devleti'nin en hareketli ve en çok dikkati çeken bölgesi Rumeli ve Makedonya idi. Burada eğitim aracılığı ile yoğun bir millet mücadelesi başlamış, hattâ bu çetecilik aşamasına bile gelmişti. Okulsuz köy kalmamıştı ve propagandayı esas alan zorunlu bir öğretim başlamıştı. Gayrimüslimler arasındaki bu hareketlenme ve değişim Hristiyan Arnavutlara da geçmiş, onlar da hızla eğitim kurumlarını kurmaya, sosyal yapılarını değiştirmeye başlamışlardı. Müslüman Arnavutlar ise sosyal yönden 20. yüzyıla uymayan bir durum içinde bulunuyorlar, eğitimin ne olduğunu da bilmiyorlardı².

Bu ülkede İkinci Meşrûtiyet'ten önce pek çok yabancı ve Rum okulları olmasına rağmen, Arnavutların bir tek Korşa'da okulları vardı³.

İkinci Meşrûtiyetin ilânında da önemli katkıları olan Arnavutlar bu dönem başladıktan sonra sert ve ayrılıkçı bir eğitim politikası izlemeye başladılar. İlk başta en önemli tartışma ve ayrılık konusu yazı biçimi oldu*. 1908 Kasımında Manastır'da ve 1909 Eylülünde Elbasan'da iki kongre topladılar. Bu kongrelerde yazı biçimi ve özellikle Latin alfabesi yönünde önemli çalışmalar yapıldı ve kararlar alındı. Ama bu arada Arap alfabesini kullanmak isteyenler, Grek alfabesini almak isteyenler de kendilerini gösterdiler⁴.

¹ “Tedrisat-ı Arabiye Komisyonu” Sabah, 21 Temmuz 1913

Arabistan'daki öğretim dili sorunu hakkında ayrıntılar: Bayur, Yusuf H., Türk İnkılâbı Tarihi, c.2 Kısım 3, S.220-226

² Eliot, Ch. Avrupa'daki Türkiye 2.cilt, İstanbul 1977, S. 129-130

³ Woods, H,Ch. La Turquie et ses Voisins, Paris 1911, (İngilizceden J.Duray çev.), s.121.

* Arnavutlukla dört alfabe kullanılıyordu: Yunan alfabesi, Yunan-Latin alfabesi karışımı, Latin alfabesi ve Arap alfabesi.

⁴ a.g.e.,S. 118-119

Bu kongreler ve Arnavutluk'taki diğer gelişmeler, Osmanlı Hükümeti ile bazı sürtüşmelere yol açtı ise de, Hükümet sert davranmaktan kaçındı. Elbasan'da toplanan Arnavut Maarif Kongresi, burada bir öğretmen okulu açma kararı aldı. Çünkü yeni ve eski, Arnavutluk'taki bütün okullarda Arnavutça öğretim yapılması isteniyordu. Hattâ 1909'da Manastır'daki Hükümet temsilcilerinden, idadi ve rüştiyelerdeki öğretim dilinin Arnavutça yapılması istenmiş, onlar da durumu telgrafla Maarif Nezareti'nden sorma yoluna gitmişlerdi¹.

Arnavutluk Devlet okullarındaki eğitimin verimsiz olmasının en büyük nedeni, öğretmenlerin dil bilmeme sorunu idi. Yasalar Türkçe öğretim yapılmasını emrediyordu, oysa öğretmenler Türkçe bilmiyordu. İdadi ve rüşdiyelerde de öğretim dili Türkçe idi ve Arnavutça bir yabancı dil gibi öğretiliyordu. Arnavutların Hükümete karşı çıktıkları nokta burada idi. Bütün okullarda öğretim dilinin Arnavutça olmasını istiyorlardı. Bunun için kendileri Elbasan'da bir Öğretmen Okulu bile kurdular. Burada Arnavutça eğitim yapacak ibtidai ve rüştiyelere öğretmen yetiştirmeye başladılar².

Arnavutlar 1910 yılında Manastır'da bir eğitim kongresi daha topladılar ve Üsküp'te bir Arnavut idadisi açmaya karar verdiler. Hattâ bunun harcamalarını yardım yolu ile halktan toplamaya karar verdiler ve uygulamaya geçtiler³. Bu uygulamaya Arnavut mebusları dahi katıldı⁴.

Eğitim konusunda Arnavutlar arasındaki esas anlaşmazlık; Arnavutçanın hangi harflerle öğretileceği, yani alfabe sorunu idi. Arnavut dilinin Arap alfabesi ile yazılmasını isteyenler 1910 yılında İstanbul'da "İttihad-ı Osmani Arnavut Maarif Mahfili" adlı bir dernek kurdular⁵. Arnavut halkı grup grup dilekçeler ve mazbatalar vererek kendi ülkelerindeki harf sisteminin Arap veya Latin Alfabesi olmasını istiyorlardı⁶. Arap harflerinin kullanılmasını isteyenler Bab-ı Meşihat den "*Latin harflerinin kabulüne ve bunlarla İslâm mekteplerinde tedrisat yapılmasına asla cevaz-ı şer-i*" olmadığına dair fetvalar alırlarken⁷, Latin alfabesi taraftarları da Babiâli basınında dahi yandaşlar buluyorlardı⁸. Bu arada Bakanlık Preveze İdadi

¹ "Arnavut Lisani", Yıldız (Üsküp) 21 Haziran 1325

² Woods, H, Ch. a.g.e., S.122-123

³ "Üsküp'te Arnavut Okulu", Sabah, 9 Nisan 1910 (Progrado Salonik'ten)

⁴ "Mektep için İane", Sabah, 2 Ocak 1910

⁵ "İttihad-ı Osmani Arnavut Maarif Mahfili", Tasvir-i Efkâr, 7 Mart 1910

⁶ "Preveze ahalisinden alınmış 5 mühür ile Maarif Nezareti'ne gelen mazbata suretidir." Tasvir-i Efkâr, 2 Mart 1910

⁷ Ülkütaşır, M. Ş. Atatürk ve Harf Devrimi, Ankara:TDK yay. yıl yok S.32-33

⁸ Hüseyin Cahit, "Arnavut Hurufatı", Tanin, 20,31 Ocak 1910

Müdürlüğüne, öğretimin Arap harfleri ile yapılmasını emrederken¹, Korşa'daki Arnavut okulunda okuyan 38 öğrenci de Arap harflerini protesto ediyordu².

Meşrûtiyetin ilk yıllarında bu şekilde harf, dil gibi sorunlarda yalnız tartışmalar yapmakla geçiren Arnavutlara, Hükümetin pek yardımı olamıyordu. Hattâ çeşitli bahanelerle Arnavutça eğitim yapan okulların açılması bile engelleniyordu. Bazan bu hususlarda merkezi idare ile taşradaki idare arasında da anlaşmazlıklar da oluyordu. Dahiliye Nezareti, öğretimde hangi harf sisteminin kullanılacağını belirlemek için halkoyuna başvurulacağını söylerken, Gusine ve Görice'de Latin alfabesi ile öğretim yapan okulların açılmasına izin veriyor, hem de bunu Manastır Maarif Müdürlüğü'nün karşı koymalarına rağmen gerçekleştiriyordu³. Bundan az sonra da Arnavutluğun altı yerinde Latin harfleri ile öğretim yapacak okullar açılması kararlaştırılıyordu⁴.

Hükümetin Arnavut okulları ile ve oradaki eğitimle esas olarak ilgilenmeye başlaması, Sultan Reşat'ın (1844-1918) Kosova gezisinden sonra olmuştur. 1911 yılı sonlarında bu yörenin eğitim durumu şöyle idi: Her vilâyet merkezinde yedişer yıllık yatılı birer idadi vardı. Liva merkezlerinde ise altısı yatılı olmak üzere beşer yıllık gündüzlü idadiler vardı. Son olarak Çamlık sancak merkezine de boş yıllık idadilerden bir tane açılmıştı. Bu yerleşim yerlerinin hepsinde de en az birer tane rüşdiye vardı. İbtidailer pek yayılmamış olduğundan, rüşdiyeler aynı zamanda ibtidai görevini de yapıyorlardı.

Padişahın Rumeli gezisinden sonra Dahiliye Nezareti, Arnavutluk vilâyetlerinde yapılacak düzeltme ve iyileştirmeler hakkında Meclis-i Mebusan'a bir tezkire vermişlerdi. Bu tezkire Meclis'te tartışılmış ve sonunda yapılması gereken işlerle ilgili bir tutanak tutulmuştu. Bunun eğitimle ilgili yönleri 10 Teşrinievvel 1327 (23 Ekim 1911) tarih ve 328 nolu bir yazı ile Maarif Nezaretine sunulmuş, gerekenlerin yapılması istenmiştir.

Meclis'in Maarif Nezareti'nden isteği Arnavutluğun kalbur üstü her yerleşim bölgesine idadi ve rüştiyeler, her köyüne de ibtidailer kurulması idi. Maarif Nezareti de bu yazıya cevap olarak 3 Teşrinisani 1327 (16 Kasım 1911) tarih ve 173 numara ile Sadarete gönderdiği yazıda, Arnavutluktaki her köye bir okul açmanın harcamalarını Maarifin karşılamayacağı bildiriliyor, zaten bu bölgedeki rüştiyelerin

¹ Tasvir-i Efkâr, 2 Mart 1910

² Woods, H, Ch. a.g.e.,S. 122.

³ "Arnavut Mekâtibi", Sabah, 7 Temmuz 1911

⁴ "Arnavutluk'ta Mekâtip", Sabah, 14 Temmuz 1911, Belge

ve idadilerin, şimdilik yeterli olduğu, önemli olanın ilköğretim olduğu belirtiliyordu. Bunun için de çok sayıda öğretmen okulu açıldığı, buradan çıkanların elverdiği ölçüde köylere okul açılacağı belirtiliyordu. Bunun için Maarif bütçesine zam yapılacaktı nerelere nasıl okulların açılacağını belirlemek ve okullarını açmak için İstanbul'dan iki eğitim görevlisi Arnavutluğa gidecekti¹.

Bakanlık buraya göndereceği memurların nasıl hareket edeceklerini belirlemek için de ayrıntılı bir Yönetmelik hazırlayarak ellerine vermiş, bastırmış ve ilgili yerlere dağıtmıştı².

Yirmi maddelik bu Yönetmelik, belli başlı şu noktaları içeriyordu: "Tesis-i mekâtib memurları" unvanını alan ve geniş yetkiler verilmiş olan bu kişilerden biri Manastır ve Yanya, diğeri de Kosova ve İşkodra vilâyetlerine gidecekti. Görevleri, oralardaki ilkokul kurma işlemlerini çabuklaştırmaktı. Bunlar, okul kurulacak köyleri, öğretimin Arap hadleri ile mi yoksa Latin harfleri ile mi olacağını köylülere sorarak belirleyecekler, ayrıca köyün öğretmenini de sınavla kendileri seçeceklerdi. Arnavutça bilen öğretmenler seçilecek; bunlar Arnavutça yazmayı bilmiyorlarsa, öğretmen okullarında kendileri için açılan iki aylık kurslara katılacaklardı. Bu kurslara katılan öğretmenler, parasız yatılı öğrenci işlemi görecekerlerdi.

Yeni okulların yapım ve kurulmasında bölge, nüfus, öğrenci sayısı öğretmen, ödenek v.s. gibi durumlar göz önüne alınacaktı. Eski ilkokullar düzeltilecek, büyük yerlere her iki harf sistemi ile öğretim yapılan ayrı ayrı okullar açılacaktı.

Bu iki memur, Arnavutluk'ta ilkokulları kurmak için ayrılmış olan paranın harcama biçiminde de geniş yetkilere sahiptiler. Yeni kurulacak eğitim kurumlarına şu yazılan şeyler parasız dağıtılacaktı³: Eczayı şerife, Kur'an-ı Kerim, İlmihal, Tecvit.

¹ "Arnavutluk Vilâyâtına izam Olunacak Tesis-i Mekâtib Memurları Hakkında Maarif-i Umûmiye Nezaretince Tanzim v Şurayı Devlet'te Müzakere ve Tetkik Edilerek İcrayı icabına Bil-istizan İrade-i Seniye-i Cenâb-ı Padişahiden Şerefsûdur Buyrulmuş Olan Talimat Suretidir , İstanbul 1327, S. 3-7

² a.g.e,

"Arnavutluk Mekâtibi İçin", Sabah 11 Aralık 1911.

Düstur, Cilt 4, S.20-24

Arnavutluk okulları ve eğitim sorunu İkinci Meşrûtiyet dönemini en çok uğraştıran konulardan birisi idi. Bu konuda Başkanlık Arşivi: Babîâli Evrak Odası: 298518, 299192, 299422, 299074, 299810, 306881, 294244, 278090, 297567, 297397, 205918, 306652, 297725, 298626

Ayrıca bakınız, Başkanlık Arşivi: Babîâli Evrak Odası, No: 304168, 306881,289739.

³ Gerçekten de Maarif Nezareti 1912 yılında yüzbinlerce kitap bastırarak Arnavutluk vilâyetlerine yollamıştır. "Rumelide Tamim-i Maarif". Tanin 29 Şubat 1912.

Elifba, Hesap, Coğrafyayı Osmani, Tarih-i İslâm ve Osmani, Kıraat kitapları, İlm-i eşya kitapları, kağıt, kurşun kalem, yazı kalemi, taş kalem, taş tahta, defter, hüsn-ü hat defteri, mürekkep, v.s.

Bu memurlar, yanlarında jandarma ile gezecekler ve İstanbul'a dönünceye kadar Arnavutluk'ta okul açma yetkisi yalnızca bunlarda olacaktı. Bu memurlar görevli oldukları yerlerdeki rüştiye ve idadileri de denetleyecekler ve Bakanlığa rapor vereceklerdi.

Bu Yönetmeliği yayınladıktan sonra Bakanlık ilgili memurları seçmiş, bu okullara gerekirse ziraatçı, baytar ve Kur'an öğretmenleri de gönderileceğini belirterek 1910 bütçesine bu iş için 50.000 kuruş koymuştu¹.

1912 başlarında da bu iki memur Arnavutluğa yollanmış, Arnavutluk'taki öğretmen okullarına birer dil şubesi açılmış, ama öğrenci bulunamamıştı. Yalnız bir tek öğretmen başvurmuştu. Ayrıca köylerde açılacak ilkokullar için Arnavutça bilen öğretmen de bulunamadığı haber verilmişti². 1912 yılı ortalarında Hükümetle Arnavutlar arasındaki eğitim sorunu henüz kesin bir çözüme ulaşamamıştı. Hükümet Arnavutların kendi kuracakları okullara çeşitli engeller çıkarıyor, bu arada Latin harfleri ile öğretim yapan okullarda Kur'an'ın eski harflerle okutulmasını şart koşuyordu. Arnavutlar da Hükümetin açacağı okullara pek ilgi göstermiyorlardı³. Arnavut ileri gelenlerinden 26 kişi bir ay kadar süren toplantılar sonunda Hükümetten isteklerini 12 maddelik bir liste halinde belirlemişlerdi ki bu isteklerin birinci maddesinde şöyle deniliyordu⁴: *"Arnavutların lisan-ı maderzadeleri ile talim ve tedris etmekte, mekteplerini inkişaf ettirmekte, mekâtib-i hususiye ve resmîyeyi küşad eylemekte tamamiyle hür ve serbest olmalıdır. Arnavut mektepleri, Hükümet mekteplerinin haiz olduğu hukuk ve inilivazatın aynına malik olmalıdır. Katolik ve Ortadoks tesisat-ı ruhaniyesinin zir-i idarelerindeki mekâtib için ita olunan hukuka bundan böyle riyaet olunması"*.

¹ "Rumelinde Mektepler", Sabah, 24 Aralık 1911

"Rumelide Islâhat" Hakk. 3 Haziran 1912

² "Arnavutluk Mekâtibi" Tanin 27 Ocak 1912

³ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi , 25 Haziran 1328, S.544-557.

Lûtfi Fikri, "Lisan Meselesi", İfham, 1 Temmuz 1912

⁴ "Arnavutların metalibati", İfham, 30 Haziran 1912 (Neve Freya Pressden)

Ziraat ve Ticaret Nezareti de Arnavutlukta birçok okullar açmak için hazırlıklar yapıyordu¹. Ama o sıralarda çıkan Balkan Savaşı, Arnavutluğu Osmanlı Devleti'nden çok çok uzaklaştırdı.

4.2.11.2. Genel olarak Yabancı Okullar Sorunu

Bütün dünyada yabancı okullar sorunu misyonerlik ve sömürgecilik faaliyetleri ile beraber gelişti. Bu iki akım daima birbirlerini kullanarak, birbirlerine dayanarak hızlı bir yayılma gösterdiler.

Misyonerlik, hristiyanlığın özünde vardır. Başka bir deyişle hristiyanlığın yayılması İslâm âleminde olduğu gibi devlet gücü ye ordular aracılığı ile değil, tek tek misyonerlerin çalışmaları ile oldu. Misyonerlik çalışmaları, tarihin her döneminde var olagelmisti. Fransisken, Cezvit. Rcdemtorist, Lazerist, Katolik vs. gibi hristiyan mezheplerinin Doğü ülkelerinde her zaman yüzlerce misyonerleri bulunuyordu.

Misyonerlerle el ele veren ilk sömürgeciler Hollandalılar oldu. Daha sonra Danimarka. İngiltere, Amerika, Fransa, Almanya v.s. gibi ülkelerde misyonerlere büyük desteklerde bulunmaya başladılar. Avrupa'da birçok misyoner yetiştirme kurumları kuruldu. Bunlar, çalışma bölgelerini ülkelere göre düzenlediler. Misyonerlerin esas amaçlarının yanma, sömürüyü kolaylaştırmak amacı da katıldı.

Misyonerler 19. yüzyılda hızlı bir örgütlenme gösterdiler. 20. yüzyıl başlangıcında düzenli misyoner örgütlerinin sayısı 350'yi buluyordu. Ayrıca bu örgütlere tıbbî amaçla kurulan çeşitli derneklerle, pek çok kadın kuruluşları da yardım ediyordu.

Misyonerler 19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başlarında yaşlıları bir tanıla bırakmışlar, yalnız öğrenciler ve gençlerle ilgilenmeye başlamışlardı. Bunun için de propagandayı eğitimle kamufle etmeye yöneldiler. Ayrıca kendi fikirlerini yaymada bu öğrencilerden yararlanmaya giriştiler.

Türkiye'deki misyoner çalışmaları 1819'da Amerikalı misyonerlerin İzmir ve Kudüs'e gelmeleriyle başlamıştı. Misyonerlere karşı Osmanlı hükümetlerinin tutumu düşmanca olmalarına rağmen, bu örgütler Türkiye'de hızla yayıldı. Öyle ki, 1910 yılında Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde: faaliyette bulunan Misyoner örgütlerinden eğitimle ilgili olanlarını sıralamak bile bu konuda acı bir fikir verebilir:

¹ "Rumeli Islâhatı", Sabah, 3 Haziran 1912

İKİNCİ MEŞRUTİYET DEVRİNDE EĞİTİM HAREKETLERİ ~ 522 ~

Adı	Yeri	Kuruluş yılı
■ American Christian Hospital	Kayseri	1889
■ American College for Girls	İstanbul	1890
■ American Intersynodical Evangelical Lutheren Orient Society for Mission Work among Muhammedans	Doğu Anadolu	1908
■ Apostolic Institute	Konya	1892
■ Bible Lands Missions Aid Society		1854
■ Board of Directors of the Apostolic Institute	Konya	1907
■ Board of Trustees of St.Paul's Institute	Tarsus	1887
■ Central Turkey College	Antep	1876
■ Dans Kirke-Mission	Arabistan	1904
■ Deutscher Hilfsbund für christliches Liebeswerk im orient		1896
■ Deutsch Evangelische Kirche in Türkei		1843
■ Dufferin and Procter Memorial Schools	Lübnan	1886
■ English Mission	Filistin	1898
■ Euphrates College	Harput	1878
■ Foreign Mission Committee of the Reformed Presbyterian Church of Scotland	Suriye	1874
■ Foreign Mission of the Reformed Presbyterian Synod of Ireland		1871
■ Friend's Armenian Mission Committee		1882
■ Greek Evangelical Union of Smyrna	İzmir	1883
■ Greek Evangelical Union of Smyrna Reference Council in Great Britain	İzmir	1884
■ Jaffa Medical Mission Türkiye		1878
■ Jerusalem and the Last Mission Foundation		1888
■ Jessie Taylor Memorial School for Muslem and Druse Girls	Beyrut	1868
■ Kaiserwerth Deaconesses' Mission		1836
■ Konferenz der Deutsch-Evangelischen Gemeinden der Orient		1908
■ Lebanon Hospital for the Insane		1896
■ Marsovan Missionary Society		1889
■ Mennonite Brethren in Christ		1883
■ Native Medical Mission	Suriye	?
■ Oesterlands Missionen	Suriye	1889
■ Oriental Orphanage	Bursa	1875
■ Palestine Village Mission		1895
■ Rheinisch-Westfälischer Diakonnissenverein		1836
■ Robert College	İstanbul	1864
■ Swedisch Society of Jerusalem		1904

■ Syrian Protestant College	Beyrut	1863
■ Syrische Waisenhaus	Kudüs	1860
■ Tabeetha Mission Schools	Filistin	1863
■ Trustees of Anadolia College		1894
■ Trustees of Central Turkey Collcge	Antep	1876
■ 'Trustees of Eupharates Çollege Funds,	Harput	1878
■ Trustees of Robert College	İstanbul	1864
■ Trustees of Syrian Protestom Coliege		1863
■ Trustees of tftte American College for Girls	İstanbul	1908
■ Trustees of the International College	İzmir	1903
■ Verein für das syrische Waisenhaus in Jarusalem		1860

Vs¹.

Dünya üzerindeki misyoner kuruluşlarının çalışmaları, 20. yüzyıl başlarında çok büyük boyutlara ulaşmıştı. 1911'de yayınlanan “*World Atlas of Christian Mission*”da verilen rakamlara göre misyonerlerin eğitim gücü şu sayılarla gösteriliyordu².

Okul türü	Okul	Öğrenci
Pazar Okulları	28.952	1.412.044
Üniversite ve kolej	86	8.628
Öğretmen yetiştirme	522	12.761
Yüksekokul	1.714	166.447
İlkokul	30.185	1.290.357
Hemşire Okulu	98	663
TOPLAM	61.557	2.890.900

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki misyoner okullarında pek çok müslüman öğrenci vardı. Bu okulların, asıl amaçlarını kamufle eden pek çok zahiri üstünlükleri de vardır.

Osmanlı İmparatorluğu'daki misyoner kuruluşları, daha çok İngiliz, Amerikan ve Alman okullarını kurup geliştiriyorlardı. Oysa Türkiye'de en yaygın yabancı okul örgütüne Fransızlar sahipti. Fransızlar Doğu'daki büyük ve sürekli güçlerine eğitim ve kültür kurumlarıyla sahip olmuşlardı. Devletçi bir yapıda olan Fransa, Doğu'daki kültürel yayılmasında özel girişim ve amaçlara pek yer vermiyordu.

Osmanlı Devleti'nde misyoner çalışmaları yapıcı olmaktan ziyade yıkıcı karakterdeydi. İslâm ahlâk ve inançlarını değiştiriyordu. Müslümanlıktan

¹ Revue du Monde Musulman 16(1911) S.266 v.d.

² A.g.e. s.67-68

Hıristiyanlığa geçenleri “vaftiz istatistikleri” ile ölçmek yanıltıcı idi. Çünkü binlerce müslümanın kalbindeki müslümanlık yıkılmış, farkında olmadan çoğu da gizli olarak hıristiyan inançlarına inanıyorlardı. Avrupalılar müslümanlar arasında rahatça çalışabilmek için onlar arasındaki politik bölünmeleri teşvik ediyorlardı. Zaten politik bir yapıya sahip olan İslâm dinindeki insanlar, kışkırtmalarla tamamen birbirine düşman oluyor, bu da Avrupalı sömürücü ve misyonerlerin işine geliyordu¹.

İkinci Abdülhamit döneminde, rejimin çeşitli özellikleri dolayısıyla yabancı okulların yıkıcı etkileri pek görülmedi. Ancak Meşrûtiyet başlayınca bunun “yüzlerce Avrupa hücumlarından biri” olduğu anlaşıldı. Bu okullar en çok dinî eğitime önem veriyorlardı. Amerikan misyoner okullarında haftada iki saat İncil dersi vardı ve bu, sınavlarda da barajdı². Özellikle Suriye ve Beyrut'ta yabancı okulların etkileri çok fazla idi³.

1912 yılında Ahmet Ağayef, “Hak” gazetesinde yazdığı bir dizi yazıda yabancı've misyoner okulları hakkında çok sert hükümler verince Osmanlı basınından buna tepkiler de geldi. Ahmet Emin(Yalman) sii fikirleri ileri sürüyordu⁴:

- Yabancı okullarda okuyanların bir kısmı hiçbir yerde “dikiş tutturamayan”lardır.
- Bir kısım öğrencilerin babaları yabanciseverdir. Onların zaten millî hisleri zayıftır.
- Bunlara rağmen yabancı okullarda okuyan öğrencilerdeki milliyet duygusu, Osmanlı okullarında okuyanlardan daha fazladır. Pek çok öğrenci, yabancılar arasında milliyetperver kesilmektedir.
- Misyoner okullarındaki dini telkinler çoğu zaman ters sonuçlar vermekte, kişiyi kendi dinine daha çok bağlamaktadır.

¹ Türkiye'deki yabancı okullar konusunda bakınız:

Çetin, Atilla, “Maarif Nâzırı Ahmed Zühtü Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancı okullar hakkındaki raporu”, Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, X-XI,1983, S.189-219.

Haydaroğlu, İlknur P., Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar, Ankara 1990.

Tozlu, Necmettin, Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar, Ankara 1991.

Kocabaşoğlu, Uygur, Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları, İstanbul 1989

Şişman, Adnan, Osmanlı Devletinde XX. Yüzyıl Başlarında Amerikan Kültürel-Sosyal Müesseseleri, Balıkesir 1994

² “Ecnebi Mektepleri”. Köylü 13 Kasım 1910.

³ Ahmet Şerif. “Beyrut'ta Maarif-i Ecnebiye”. Tanin 28 Nisan 1911

Ahmet Şerif. “Maarif-i Ecnebiyeye Karşı Maarifi Osmaniye”, Tanin 30 Nisan 19H

⁴ Ahmet Emin. “Milliyetperverlik ve Ecnebi Mektebi”. İkdâm 22 Temmuz 1912

Halide Edip (Adivar) in de kendi okuduğu Amerikan okulunu savunmasıyla tartışmalar oldukça kızışmış, herkes bir fikir söylemeye başlamıştı.

Doğuda misyoner okullarının çalışması çok eskidir. Oysa yabancı okullar 19. yüzyılda ortaya çıkmışlardır. Bu okullar önce dinî ve millî görüşlerini tamamen geri plâna atmış, bilim ve dil yönünden halkı kendine çekmeye çalışmış ve başarmıştır. Bu okullarda önce genellikle gayrimüslim öğrenciler okuduğu için Osmanlı Hükümetinin pek dikkatini çekmemiş, ancak müslüman öğrenciler de girip bazı “kötü” etkileri görüldükten sonra Hükümetler bu okulları yasaklamaya ve karşı okulları kurmaya başlamışlardır.

Okullar savaşının en yoğun olduğu yerler Rumeli ve Suriye olmuştur. Bunları da ancak savaşlar çözümlenmiş; okullar galip gelmiştir. Rumeli'nin ve Arap ülkelerinin elden çıkmasında bu okulların çok önemli rolleri olmuştur.

Yabancı okullar bağlı olduğu devletlerin Osmanlı İmparatorluğunda nüfuz kazanmaları üzerinde de çok etkili olmuşlardır. Nüfuz bölgelerinin belirlenmesinde bu okullarda öğretilen dil, kültür, mezhep v.s. çok önemli bir yer alınmıştır¹.

Türkiye'deki misyoner okullarının çalışmasından yerli halk ve hatta bazı yabancı devletler bile rahatsız oluyorlardı. Fransızlar “laik okullar geliştirmeye çalışarak bu okulları istemiyorlar; Türkiye'deki Ortadokslar da bu okulların kendi mezhepleri aleyhine çalıştığını bilerek, bunlara elden geldiğince engel olmaya çalışıyorlardı. İkinci Meşrûtiyet döneminde bu okulların etkileri o kadar arttı ki, 1914 yılında Rum Patrikhanesi, kendisine bağlı halka bir genelge yayınlamak zorunda kaldı. Bu genelgede şöyle diyordu²: “*Ecnebi propagandasını icraya memur olan müessesatın yegane maksut ve gayesi şüphe yok ki talim-i ilm ve marifet ve tedris-i lisan vesilesi ile talebenin rakik kalplerini avlamak ve bunları mukaddes an'anât-ı diniye ve millimizden ayırmak keyfiyetinden ibarettir...*”

Buna karşı her ne kadar Hükümet ve Meşihat makamı İslâm ailelerine bu genelge yayınlamadıysa da, basında bu okullar aleyhinde yeni bir hava esmeye başladı³. Hükümet ise 1914 yılında Osmanlı ülkelerindeki yabancı okullara devam eden

¹ D.K. “Mektep ve Nüfuz”. Sabah 5 Ekim 1913.

² Şinasi, “Türkiye'de Ecnebi Mektepleri”. Ahenk (İzmir) 6 Şubat 1914.

³ Ahmet Cevdet. “Ecnebi Mektepleri” İkdâm 2 Şubat 1914.

Orhan Mithat. “Fesat Ocakları...”. Musavver Malumat 1/3(1330). S.193-194

Osmanlı uyruklu öğrencilerin Türkçe öğrenmelerini zorunlu tuttu. Bunun yerine getirilip getirilmediğini kontrol için de sık sık denetimler yapılacaktı¹.

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşına girmeden az önce, 1914 Ekiminde kapitülasyonları ilga etmişti. Bu nedenle yayınladığı Yönetmeliğin “*Müessesat-ı mezhebiyeye ve tedrisiyye ve mekâtip ve emâkin-i sıhhiyeye mahsus*”² kısmında şu maddeler yer alıyordu:

20. Yabancılar irade-i seniyye ile Türkiyede okul açabilirler. Ancak önce Maarif Nezârelî'ne başvuracaklardır ve Nezâret bunları gerekçe göstermeden reddedebilecektir.
21. Şimdi ellerinde ferman bulunduran yabancı okullar, fermanlarını iki ay içinde Maarif Nezâretî'ne kaydettireceklerdir. Bakanlığa kaydolun fermanlar “ruhsatname” yerine geçmez. Ruhsatı olmayan yabancı okullar iki ay içinde Bakanlıktan ruhsat isteyeceklerdir. Okul hizmetini parasız yapan kurumlardan emlak vergisi alınmayacaktır. Paralı okullardan da indirimli vergi alınacaktır.
23. Hristiyan din adamlarını yetiştiren okulların binaları vergiye tabidir.
24. Bütün okullar istisnasız belediye rûsumuna tabidirler.
25. Bütün yabancı okullar iki ay içinde Bakanlığa birer sorumlu müdür bildireceklerdir.
26. Şimdiden sonra yabancı öğretim cemiyetleriyle mezhep ve hayır dernek ve kurumlarının okul kurmaları yasaktır.
27. Fermanlı ve ruhsatlı bütün yabancı okullar şu hükümlere bağlı kalacaklardır:
 - * Türkçe, Türkiye Tarih ve Coğrafyası Türkçe olarak okutulacaktır. Okulun programı Bakanlığa verilecek, Bakanlık bu programa göre okulun derecesini belirleyecek ve diplomalarını geçerli sayacaktır.
 - * Yabancı ve azınlık okullarında okutulan kitapların künyesi ve birer nüshası Bakanlığa sunulacaktır.

¹ “Mekâtib-i Ecnebiye”. Sabah 25 Haziran 1914.

² “İmtiyazât-ı Ecnebiyenin İlğasından Dolayı Memurine Tebliğ Olunacak Talimatname”. Polis Mecmuası 2/34(1330). S.803-805.

- * Okulun mensup olduğu din ve mezhebin, o dinden olmayan çocuklara telkin edilmesi ve öğrencilerin dua ve âyinlerde bulunmaları yasaklanmıştır.
- * Sınıf sınavlarında Maarif idarelerinden memurlar gönderilecektir.
- * Türkçe öğretmenleri Maarif Nezaretinden ehliyetnamesi olacaktır.
- * Bu okullardaki memurların listesi bildirilecek, diplomalar ve ehliyetnameler Bakanlığa gönderilecektir.
- * Eğitim ve sağlık müfettişleri her zaman kabul edilecek, istedikleri tüm bilgiler verilecektir.
- * Bu kararlara uymayan okullar kapatılacaktır.

33. Yabancı Tıp okullarının programlarını Bakanlık onaylayacaktır. Bu okulların doktora sınavları Osmanlı Tıp Fakültesinin seçeceği bir kurul tarafından yapılacaktır. Sınıf sınavlarında da Hükümetin bir memuru bulunacaktır.

Bu okullardaki öğretmenlerin isim, diploma ve ehliyetnameleri Bakanlığa bildirilecek ve bu okullar her zaman denetime açık olacaktır.

Hükümet aldığı bu kararları pek uygulama imkânı bulamamıştır. Osmanlı Hükümeti savaşa girince Alman ve Amerikan okulları dışındaki diğer okullar kapatılmış ve Osmanlı okulları bunların bina ve levazımlarına el koymuşlardır. Ama bu kontrolsüzce yapıldığı için, çeşitli yağmalara yol açmış, İstanbul işgal edilince, bu okullardan Türk okulları kovulup çıkartılmışlardır.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşıma girmesinden önce ülkedeki yabancı okullar ve yaklaşık öğrenci sayıları şu şekildeydi¹:

Ülke	Okul sayısı	Öğrenci Sayısı
Fransa	530	54.000
A.B.D.	273	18.000
İngiltere	126	10.000
Rusya	105	12.000
İtalya	67	5.000
Almanya	23	3.000
Toplam	1.124	102.000

¹ Eberhard, Otto. a.g.e. S.34-44.

Yalnız bu rakamlar Avrupa kaynaklarında geçen rakamlardır. Kesin resmî istatistikler yoktu. İkinci Meşrutiyet devrinde Osmanlı Devleti'ndeki yabancı okulların durumları da şu şekilde idi:

a) Fransa: Fransa, gözünü öteden beri Lübnan ve Suriye'ye dikmiştir. Bir taraftan sömürgeciler, bir taraftanda katolik din adamları bu yörelerde Fransa'nın okullar kurmasını desteklemişler ve kendileri buralara yerleşmişlerdi. Leon Gambetta'nın (1838-1882) girişimleriyle başlayan Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki okullaşması çok hızlı olmuştur. Rum, Ermeni, İtalyan, Yahudi v.s. okullarındaki öğretim dilinin de Fransızca olması dil ve kültür yönünden Fransızların Osmanlı Devleti'ne iyice hâkim olmalarına yol açmıştı.

20. yüzyıl başlarında Fransız okullarında aşağı yukarı 100.000 öğrenci vardı¹. Bu sayı Meşrûtiyetten sonra azaldı. Ancak Abdullah Cevdet, 1912 yılında ülkedeki Fransız okullarına devam eden öğrencilerin sayısının 110.000'e çıktığını yazıyordu².

Yalnız Fransızların Doğu'daki okullarıyla ilgili bir güçlükleri vardı. 1879 yılından beri bu ülke, kendi içindeki okullara din adamlarının karışmasını engellemişti. Yani Fransa'da kendi içinde laik bir eğitim politikası, dışarda ise dinî ve siyasî bir eğitim politikası izliyordu. 20. yüzyıl başlarında Fransa kamuoyunda dinî eğitim kurumlarına ve misyoner faaliyetlerine karşı bir tepki meydana geldi. Bu, Fransa dışındaki okullar için de söz konusu oldu. 1905'ten itibaren “La mission laïque Française” adlı bir kurul kurarak Doğu'da laik okullar kurmaya yöneldiler. İkinci Meşrûtiyet yıllarında da çok sayıda laik okullar kurdular³.

1913 sonlarında Osmanlı Hükûmeti'nin mâlî yönden çok güç durumda kalması üzerine, Fransızlar, bazı yardımlar karşılığı kendi okulları için çok ağır şartlarda imtiyazlar aldılar. 18 Aralık 1913 te Sait Halim Paşa (1863-1921) ile Maurice Bompard arasında imzalanan anlaşma ile bir liste halinde bildirilen yüzlerce Fransız okulu ve diğer kurumlarının resmen tanındığını bildiren fermanlar, “eğer verilmemişse hemen verilecektir”, deniliyordu. Bunlardan vergi ve gümrük resmi alınmayacaktı. Bu kuruluşların genişletilmelerine de güçlük çıkartılmayacaktı.

¹ Pinon, René. L'europe et la Jeune Turquie. Les Aspects nouveaux de la Ouestion d'Orient. Paris 1913. S. 503-504.

² Abdullah Cevdet. “Roma kalacak mı?”. Rûbab 24(1328) S.268.

³ D.K. “Şarkta Fransız Mektepleri” Sabah 3 Kasım 1909.

“La Mission laïque française”. Revue de Monde Musulmane 13(1911). S. 185-186. “L'école laïque en Orient”. Correspondance d'Orient 4/70(15 Aout 1911) S.183-184.

“Les écoles françaises laïques en Turquie”. Le Moniteur Oriental 9 Julliet 1909.

Fransız okullarındaki öğrencilerin askerlik durumları, devletin resmi okullarındakilerin aynısı olacaktı. Eğer Fransız okulları isterlerse bunların diplomaları benzer resmi okul diplomalarına eş sayılacaktı. Bu okulların program ve sınavları ancak konsolosun yardımıyla denetlenebilecekti¹.

Fransızların Türkiye'deki en etkili eğitim kurumlarından birisi Beyrut Tıp Fakültesi idi. Amerikan Tıp ve Eczacılık Fakültesinin kurulmasından sonra Cizvitler de Saint-Joseph Üniversitesine bağlı olarak 1883 te Fransız Tıp ve Eczacılık Fakültesini kurmuşlardı. Hattâ bunlar Dünya Savaşına kadar başarılı bir çalışma yapmışlardı².

Fransa'nın Osmanlı Devleti'ndeki öğrenci sayısı 60.000'den fazlaydı. Bir yabancı kaynak bunları şu şekilde gösteriyordu:

Fransız laik okullarında	4500 öğrenci
<u>Diğer Fransız okullarında</u>	<u>57557 öğrenci</u>
Toplam	62057 öğrenci

b) A.B.D.: Türkiye'de en çok Fransız okulu olmasına rağmen en saygın ve etkili eğitim kurumları Amerikalıların idi. Halk çocuklarını daha çok bu kurumlara gönderiyordu. Amerikan eğitim kurumlarının hemen hemen tamamı misyonerlerin elindeydi. İkinci Meşrûtiyet yıllarında bu misyoner örgütlerinin Dünya üzerindeki gücü şu şekildeydi³.

<u>Okulun Adı</u>	<u>Okul Sayısı</u>	<u>Öğrenci Sayısı</u>
Üniversite	7	300
Yüksekokul	43	3.282
<u>Diğer Okullar</u>	<u>417</u>	<u>20.000</u>
Toplam	467	24.582

Osmanlı Devleti'nde de 273 Amerikan okulu ve bunlarda 18000 öğrenci vardı.

Ülkedeki kurumlarının en eski ve en genişlerinden biri Robert Kolej idi. Aşağı yukarı 3000 civarında öğrencisi bulunan bu okula, 1912 yılında öğretim süresi 3 yıl olan birde mühendislik bölümü eklenmişti⁴.

¹ Bayur, Yusuf Hikmet. Türk İnkılâbı Tarihi. Cilt II/III. Ankara 1951. S.429-430.

Fransız okullarındaki öğretmenlerin askerlikten muaf tutulmalarına dair Başbakanlık Arşivi. Babıâli Evrak Odası. No: 279653.

² Revue du Monde Musulmane 5(1908). S.514; 6(1908). S.527; 7(1909) S.39-52.

Sabah 7 Ağustos 1913.

³ R.M. "Mission Américaines". Revue du Monde Musulmane. 16(1911). S.148-157.

⁴ Teminat 10 Ağustos 1912.

Amerikalıların başka bir kurumları Beyrut'taki Amerikan Üniversitesiydi. Misyoner ve zenginlerin büyük yardımları yaptığı¹ bu protestan eğitim yuvasının asıl adı “*Medrese-i Külliye İnciliye*” idi ve Osmanlı Hükümetinden “*Tıbbiye*” olarak ruhsat almıştı. Hama, Humus, Sayda, Suk el-Garb, Trablusşam gibi yerlerde lise düzeyinde şubeleri vardı. Mezhep farkı gözetmeden, öğrencileri kilisede ibadete zorluyorlardı. Hattâ bu yüzden 1908 yılında müslüman öğrenciler ayaklanmış, o yıl kiliseye gitmemişlerdi. Ancak 1909 kayıt kabullerinde, okul idaresi velilere gönderdiği bir yazıda “*Kiliseye devam etmeyen öğrencilerin okula alınmayacağını*” bildiriyordu. Öğrencilerin büyük birçoğunluğunu yine kiliselere aldılar.

Dünyanın her yerinden öğrencilerin geldiği bu Üniversitede 65 öğretmen ve 900 kadar da öğrenci vardı. Öğretim ise şu dallar üzerinden yapılıyordu: Tıp, ticaret, eczacılık, dişçilik, hastabakıcılık, eski kutsal eserler. Gayet basit ve pratik bir eğitim yapılan okulda, İngilizce başta olmak üzere Arapça, Latince, Rumca ve Türkçe öğretiliyordu. Öğretim karşılığı da hiç denebilecek bir ücret alınıyordu².

İzmir'de, de ibtidaî, rüşdî ve idadî kısımları olan bir uluslararası Amerikan Koleji vardı. Ticaret ve fen dallarında diploma veren ve diplomaları Avrupa ve Amerikan üniversitelerince kabul edilen bu okulda birçok diller de öğretiliyordu³.

İzmir'de 1913 sonlarında açılan bir başka Amerikan okulunda da 1914 Şubatında boykotlar (“talebe grevi”) başlamıştı. Okul idaresi öğrencilerin milliyetlere göre gruplanmaları ve kendi başlarına kütüphane kurmaları üzerine bazı öğrencileri cezalandırmış, 120 kadar Rum öğrenci de okulu toptan terketmişti. Bu öğrenciler daha sonra mezhepleri ile alay edildiğini söyleyip Patrikhaneye gitmişlerdi. Aynı günlerde okulun Türk Öğrencileri de dinî açıdan baskı yapıldığı hususunda şikayet ediyorlardı⁴.

Amerikalılar İkinci Meşrûtiyet döneminde de birçok okullar açmış, bunlara ruhsat almışlardır*.

Amerikan okulları hakkında bakınız: Şişman, A., a.g.m.

Kocabaşoğlu, U., a.g.e.

Tozlu, N, a.g.e.

Başbakanlık Arşivi. İrade-i Maarif 1330 Ş 2.

¹ “Beyrut'ta Amerikan Dârülfünunu”. Sabah 12 Aralık 1909.

² “Suriye'de Maarif-i Ecnebiye”. Salname-i Servet-i Fünûn. 1328. S.128-129.

³ “İzmir Enternasyonal Amerikan Koleji”. Ahenk (İzmir) 22 Eylül 1909.

⁴ “İzmir Amerikan Mektebi”. Sabah 22 Şubat 1914.

* Bu ruhsat yazışmalarından bir örnek: Başbakanlık Arşivi. Babiâli Evrak Odası No: 303833.

c) İngiltere: İkinci Meşrûtiyet Dönemi'ndc eğitim açısından İngilizler önemli bir gelişme gösterememişlerdir. Kamuoyunda İngiltere'nin eğitim sistemi çok övülmüş ve Fransız sisteminin yerine İngiliz, Alman ve Amerikan sistemlerinin alınması taraftarları pek çok artmış olmasına rağmen, Osmanlı Devleti sınırları içinde İngiliz Okulları pek önemli bir gelişme sağlayamamıştır. Yalnız İstanbul'da Hükümetin verdiği bir arsa üzerinde yeni bir okul binası yaptırılmıştır. Bunun yapımı için tâ İngiltere'de bile büyük yardım kampanyası açılmıştır. Genellikle ticaret eğitiminin yapıldığı bu okuldan mezun olanlara Londra Ticaret Odası tarafından da diploma verilmekteydi¹.

Yabancı okullar bakımından İngiltere Osmanlı Devleti'ndeki 3. büyük güç idi. 126 okulunda aşağı yukarı 10.000 öğrencisi vardı.

d) Rusya: Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerinde 100'ün üzerinde okulu vardı. Ancak bunların 90'dan fazlası "Filistin-Rum Ortodoks Cemiyeti"nin idaresinde idi. İkinci Meşrûtiyet Dönemi'nde bu Cemiyetin okulları üzerinde birçok anlaşmazlıklar olmuş. Rusya Hükümeti bu okulları bazen benimsemiş, bazen bunun bir özel kuruluş tarafından idare edildiğini söyleyerek uzak durmuştur. Bu hususta Osmanlı Hükümeti ile Rusya arasında birçok yazışmalar olmuştur².

Ruslar 1911 yılında da Beyoğlu'na bir "Rus Ticaret Mektebi" açmışlardır. Bu okulları bitirenlerin Rusya'daki ticaret okulunu bitirenlerle aynı haklara sahip olacağını vadetmişlerdir³.

e) İtalya: İtalya okulları Trablusgarp Savaşı sırasında tamamen kapatılmış olmasına rağmen, sonra yine açılmışlar ve önemli bir güç haline gelmişlerdir. Tablusgarp Savaşları çıkmadan önce, İtalyanlar, eğitim ve kültür kurumlarıyla Libya'ya çıkartma yapmışlar ve buraya temellerini iyice atmışlardı. Özellikle oradaki Musevi toplumlardan da yardım gören İtalyanların bu çalışmaları Meclis-i Mebusan'da önergelere bile neden olmuştur. O sırada İtalyanların Trablusgarp'daki 12 okuluna karşılık Osmanlıların yalnızca 4 okulu vardı. Trablusgarp mebusları da "Vilâyetimiz İtalyanların iktisadi istilasını altındadır. Halkımız ümitsizdir" diyerek ve özellikle eğitim hususuna dikkati çekerek Mecliste soru önergesi veriyorlardı⁴. Bu husus Bakan Abdurrahman Şeref Bey ile İtalya büyükelçisi arasında görüşmelere bile

¹ Sabah 19 Şubat 1910; 13 Ağustos 1910.

² Bazı belgeler için bakınız: Başbakanlık Arşivi. Babıâli Evrak Odası. No:296596, 293848,291368 (bu dosyanın içinde 296281 nolu dosya)

³ "Rus Ticaret Mektebi". Sabah 28 Ağustos 1911.

⁴ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 27 Kânunuevvel 1326. S.623-624.

sebepe oldu¹. Ama Osmanlıların aldıkları tüm “önlemlere” rağmen Trablusgarp elden çıktı. İtalyan okulları, Libya'nın işgalinde önemli rol oynadığı gibi, İtalyanların oraya kolayca yerleşmelerini sağladı².

Beyoğlunda birde ticaret okulları olan³ İtalyanların Osmanlı Devletindeki bazı okulları “Dante Alighieri Cemiyeti”nin himayesinde idi⁴.

f) Almanya: Almanya yabancı ülkelerde okul kurma bakımından diğer ülkelere daha geç davranmıştır. Almanlar Osmanlı Devleti'nin üzerinde de 20. yüzyıl başlarından itibaren açık bir hâkimiyet kurmuş olmalarına, İngiltere'nin karşısında eskiden Rusya'nın oynadığı rolü oynamalarına rağmen, kültürel yönden kendilerini duyuramamışlardı. Orduda ve siyasetde tam hâkim olan Alman görüşü, eğitimde pek etkili olamamıştı. Osmanlı Devletinin eğitim hayatında Fransız etkisi hâlâ devam ediyordu. Bunun nedeni her halde Fransızların Osmanlı devletini pilot bölge olarak seçmiş olmalarıydı. İngilizler ise çalışmalarını tüm Asya'ya yaymışlardı. Oysa Almanlar dünyanın her yanında okullar kuruyorlardı. Meselâ 1910 yılında yabancı ülkelerdeki 108 Alman okulunun ülkelere dağılımları şu şekildedeydi⁵:

Türkiye ve Mısır	11
Arjantin	2
Belçika	6
Brezilya	6
Şili	14
Çin	10
Danimarka	6
Romanya	26
Başka ülkelerde	27

Ancak şu var ki, İkinci Meşrûtiyet döneminde en büyük gelişme gösteren yabancı okullar, Almanlarınki idi. Yabancı ülkelerde okul kurmaya ilk defa 1899 da girişen Almanların, Türkiye'deki ilk okulları demiryolu üzerindeki yerleşme yörelerinde açılmış okullardı⁶. Daha sonra kolejvari büyük okulları da açmaya başladılar¹.

¹ “Trablusgarb'ta İtalyan Mekâtibi”. Sabah 2 Eylül 1911.

² Revue du Monde Musulmane 29(1914). S.352-354.

³ Sabah 11 Eylül 1913

⁴ Sabah 29 Kasım 1909.

⁵ “Alman Mekâtibi” Sabah 15 Ocak 1911

“Deutsche Schule im Auslande” Revue du Monde Musulmane, 54(123), s.18-36.

Şişman Adnan, “20 Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devletinde Alman Müesseseleri”, AKÜ Anadolu Dil-Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi I,1996, S.39-57.

⁶ Sabah 15 Eylül 1913; 21 Kasım 1913.

Birinci Dünya Savaşına girildiği sırada Almanların Osmanlı Devleti'ndeki okullarının sayısı 23'e çıkmıştı ve Almanya'nın Osmanlı eğitimi üzerindeki asıl etkisi 1914 ten sonra başlamıştı.

Bunlardan başka az da olsa İran'ın ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun da Osmanlı devletinde okulları vardı. İkinci Meşrûtiyet döneminde İranlılar özellikle Irak'ta yeni okullar kurmaya çalışıyorlardı².

4.2.12. YABANCI ÜLKELERE ÖĞRENCİ GÖNDERME

Yabancı ülkelere öğrenci gönderme, 19. yüzyılda bütün dünyada pek revaçta olan bir usuldü. Özellikle Japonya, Rusya, Romanya, Mısır vs. gibi ülkelerin çeşitli Avrupa ülkelerinde binlerce öğrencisi vardı. Osmanlılar da Avrupa ülkelerine ve özellikle Fransa'ya oldukça çok öğrenci gönderiyorlardı³.

İkinci Abdülhamit döneminde Avrupa'ya öğrenci gönderme çalışmaları durdu. Almanya'ya birkaç subay ve Fransa'ya birkaç öğrenci göndermenin dışında, yurt dışına çıkışlar bile yasaklandı. Artık Avrupa'daki Osmanlı öğrencileri Devletin resmen yolladığı, koruduğu öğrenciler değil, yönetimden kaçan Devletin kovuşturmasına uğramış kişilerdi.

İkinci Meşrûtiyetin ilânından sonra Avrupa'ya öğrenci gönderme çok önemli bir sorun olarak ele alındı.

Daha 1908 Kasımında Avrupa'ya on tıp ve altı eczacılık öğrencisinin gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Bu öğrencilerin yarısı Fransa'ya, yansı Almanya'ya gönderilecekti⁴. Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi kabul edildikten sonra, bu konunun esas sorunları kendini göstermeye başladı. Hangi düzeydeki öğrenciler Avrupa'nın hangi okullarına gönderilecekti? Daha doğrusu, okulların birbirine eşitliği, diplomaların geçerliliği sorunu ortaya çıkıyordu. Avrupa üniversiteleri Osmanlı sultani ve idadi mezunlarını kabul etmekte güçlük çıkarıyorlardı. Daha sonra Nda görüleceği üzere, Osmanlı öğrencilerinin pek çoğu Fransa'daki liselere kaydolmuşlar, burada birkaç yıllık hazırlık eğitimini bitirdikten sonra üniversitelere

¹ "Balkanstaaten und Kostantinopel". Wien 1914. S 234.

² Sabah 5 Ekim 1913.

³ Şişman, Adnan, Tanzimat DÖmeninde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri 1839-1876. İstanbul 1983 (basılmamış doktora tezi)

⁴ "Avrupaya talebe i'zamu", Tanın, 25 Kasım 1908.

kaydolabilmişlerdir. Bu bakımdan yönetimin “Avrupa'ya öğrenci gönderme politikası”nın amacının “öğretimi tamamlamak” mi yoksa “Avrupa'da öğretim göstermek” mi olduğu daha başlangıçta eleştirilere uğramıştır¹.

Burada çeşitli bakanlıklar Avrupa'ya öğrenci gönderme kararı aldılar ve bütçelerinin elverdiği kadar öğrenciyi Avrupa'ya gönderdiler. Ancak gönderilen öğrenciler kontrolsuz ve başıboş olduklarından güç durumlara düştüler. Maarif Nezareti, Hariciye Nezareti'ne, bu Bakanlığın da Avrupa'daki sefaretlere yazdığı yazılarda Avrupa'daki Osmanlı öğrencilerin yönetimlerinin Sefaretler tarafından yapılması istendi. Ama Sefaretler bu görevleri kabul etmediler. Öğrenciler, denetim ve gözetimden uzak kaldılar. Bu husus Mecliste tartışmalara ve önergelere sebep oldu².

Avrupa'ya öğrenci gönderme işlerinde, yurt içinden ilk büyük tepki Orman ve Maden ve Ziraat Nazırı Mavro Kardato'ya yapıldı. Bakan bazı mebusların kendisi hakkında verdiği yazılı soru önergelerini Meclisin 26 Şubat 1910 tarihli oturumunda sözlü olarak cevaplandırdı. Meclisteki tartışmaların önemli bir bölümünü Bakanlığın Avrupa'ya öğrenci gönderme politikası oluşturdu. 1908 yılında Orman ve Maden ve Ziraat” Nezareti Avrupa'ya 18 öğrenci göndermişti. Bakanın verdiği bilgiye göre bunlardan 13'ü Fransa Ziraat, Baytar ve Ormancılık Yüksekokulu ile Pasör Üniversitesine, üç tanesi Paris Maden Okuluna, iki tanesi de Berlin'deki Üniversite ve Ormancılık Yüksekokuluna yerleştirilmişti. Maden Okulu'ndaki öğrencilerden biri rahatsızlanarak geri dönmüştü. Bu öğrencilerin hepsi Halkalı Ziraat Okulu mezunları arasından seçilmişti. Bakanlığın yaptıklarını eleştirme ise, başlıca şu noktalarda oluyordu (Bu noktalar, bütün İkinci Meşrûtiyet boyunca bütün Bakanlıkların Avrupa'ya öğrenci gönderme politikalarının eleştirme noktaları olmuşlardır):

- Seçilip gönderilen öğrenciler ne dil ne de bilgi yönünden Avrupa'daki okullara girecek düzeyde değillerdir. Nitekim bazıları kaydoldukları okullara devam bile etmiyorlar, edenler de dersleri anlayamıyorlardı. Bazıları “dinleyici” olarak başka okullara gidiyorlar, bazıları yalnız laboratuvarlara devam edebiliyorlardı.
- Avrupa'daki pek çok Osmanlı öğrencinin oradaki sıfatları “öğrenci” değil, “dinleyici”dir. Çoğu buradaki sınavlara girmeden gittikleri için, Avrupa'da başıboş kalıyorlar.

¹ Ali Kemal, “Avrupa'da tahsil mi, ikmal tahsil mi?”, İkdâm, 23 Ağustos 1908.

² Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 13 Şubat 1325, S.447-449.

- Avrupa'ya öğrenci göndermek için yapılan yarışma sınavları zamanında duyurulmuyor, pekçok kişi sınavlara katılamıyor. Avrupa'ya gönderilenler ancak sınavlara katılanlar oluyor. Seçmelerde birçok yolsuzluklar yapıyordu.

Bakan, bunlara karşı verdiği cevaplarda, bütçede Avrupa'ya 30 kişinin gönderilmesi için ödenek bulunduğunu, ancak gönderilecek bu kadar öğrenci bulunduğunu bildiriyor. “Avrupa'ya göndereceğimiz öğrenciyi başka memleketlerden getiremezdik” diyordu¹.

İkinci Meşrûtiyetin ilânından sonra getirilen hürriyet havası içinde, Hükümetin bilgisi dışında yüzlerce Osmanlı Avrupa'ya “aktılar”. Yabancı ülkelerdeki Osmanlı sefaretları Abdülhamil döneminde öğrenci işlerinin yalnız polisiye yönüyle ilgilendiklerinden öğretim ve idare yönlerine bakamadılar. “Avrupa görmüş adam”lar, Avrupa'ya gidecek öğrencilere rehber olsun diye gazetelere yazılar yazmaya başladılar². 1909 yılında yapılan bütçe müzakerelerinde, Meclis'in Avrupa'ya öğrenci gönderme hususunda çok cömert davrandığı görüldü. Ziraat Nezareti'nin 36, Maarif Nezareti'nin de 100 öğrenci göndermesi kabul edildi. Bu iş için 16.000 liralık bir ödenek ayrıldı. Ancak öğrenciler Avrupa'da hâlâ başıboş bırakılıyorlardı. Avrupa'ya gidince ne okuyacakları, dönünce kaç yıl zorunlu hizmetle ne işi yapacakları kesin olarak belirlenmemiştir³.

Maarif Nezareti, Ağustos ortalarında Avrupa'ya göndereceği öğrencilerin hangi alanlarda kaç kişi olacağını ve bunların hangi özelliklere sahip olması hususunda ilânlar yayınlamaya başladı. Buna göre öğrencilerin öğretim alanlarına dağılımları şu şekilde olacaktı⁴:

Tıp öğretime	10
Eczacılık öğretime	6
Öğretmen okullarına	30
Tabii bilimler öğretime	4
Güzel sanatlar öğretime	4
Ticarî bilimler öğretime	4
Kimya öğretime	3

¹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 13 Şubat 1325, S.446-458

² Ahmet Muvaffak (Menemenlizâde), “Paris'te talebe hayatı”, Tanin, 14 Temmuz 1909.

³ Hüseyin Cahit, “Avrupa'ya talebe izamı”, Tanin, 13 Ağustos 1909

Süleyman Nazif, “Avrupa'ya talebe i'zamı”, Yeni Tasvir-i Efkâr, 22 Ağustos 1909.

⁴ “Avrupa'ya talebe i'zamı”, Tanin, 17 Ağustos 1909.

el-Ezher Medresesine	5
Toplam	70

Birkaç gün sonra bunlara sekiz kişinin daha eklenmesi kararlaştırıldı. Çeşitli baskılar karşısında alındığı anlaşılan bu karara göre sekiz kişinin yansı Mekteb-i Hukuk'tan, yansı da Mekteb-i Mülkiye'den olacaktı¹. Bakanlığın ilânlarına göre Öğretmen okullarına gidecekler 17-25, diğerleri en fazla 28 yaşında olacaktı. Dönüşle beş yıl zorunlu hizmetleri olacaktı. İngilizce, Almanca ve Fransızca'dan birine “vakıf” olacaktı. Öğretimlerini herhangi bir nedenle yarıda bırakanlardan, kendisi için harcanan paralar geri alınacaktı. Öğrencilerin seçilme alanları da şöyle idi²:

Öğretmen'Yetiştirme	Sultani, Dârüşşafaka, idadi ve dengi okul mez.
Güzel Sanatlar	Sultani, Dârüşşafaka, idadi ve dengi okul mez.
Riyazi ve Tabii Bilimler	Sultani, Dârüşşafaka, idadi ve dengi okul mez.
Ticari'Bilimler	Ticaret Mektebi mez.
Kimya	Sultani, Dârüşşafaka, idadi ve dengi okullarla Eczacı ve Dârülfünun Ulûm-u Tabiiye şubesi.
el-Ezher Medresesi	Dârülfünun Ulûm-u Âliye-i Diniyye ve Darülmualimîn Edebiyat Şubesi Mez.

Maarif Nezareti Avrupa'ya gitmek üzere başvuranların sınavlarının hangi tarihlerde ve hangi derslerden yapılacağını içeren listeler yayınladı³. Öğrenci seçimi hususundaki sınavlar 7 ve 11 Eylül 1909 tarihlerinde yapıldı. Sınavlar öncesinde ve sonrasında bu hususlara dair birçok eleştiriler yapıldı⁴.

Bakanlık öğrenci seçimini yaptıktan sonra, bunların Avrupa'da hangi kurumlarda çalışacaklarını belirledi. Bunların çoğu Enstitü ve laboratuvarlardı⁵.

Bu sırada başka bakanlıklar da Avrupa'ya öğrenci göndermek için hazırlıklar yapıyorlardı. Adliye ve Mezâhib Nezareti, Hukuk Mektebi çıkışlılardan 12 kişiyi Avrupa'ya göndermeye hazırlanırken⁶; Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti de 6 Baytarlık ve 9 Ziraat ve Ormancılık öğrencisini seçmek için gazetelere ilanlar

¹ “Talebenin tezyidi”, Tanin, 19 Ağustos 1909.

² Tanin, 17 Ağustos 1909.

³ “Avrupa'ya gidecek talebeler”, Tanin, 28 Ağustos 1909.

⁴ “Avrupa'ya gidecek talebe”, Tanin, 8 Eylül 1909.

⁵ “Talebe i'zamı Şirketi”, İkdâm, 5 Eylül 1909.

⁶ “Avrupa'ya giden Efendiler”, Tanin, 7 Ekim 1909.

⁷ Tanin, 24 Ağustos 1909.

veriyordu¹. Bu arada Ticaret ve Nafia Nezareti 1909 yılında gönderdiği 12 öğrenciden başka, 1910 yılında göndereceği yedi öğrencinin hazırlıklarını yapıyordu. Bunların beşi Turuk ve Maabir Okullarına, ikisi de Sinaî Santral Okuluna gönderilecekti. Yani üçü Belçika'nın Liej kentine, ikisi Berlin ve kalan ikisi de Paris'e yollanacaktı².

Avrupa'daki Türk öğrencilerini himaye etmek için bir dernek kurma çalışmalarına 1909 sonlarında girişilmiş ve Sorbon Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanı Croiset'in^{*} başkanlığında, Osmanlı Sefirinin de katıldığı bir toplantı yapılarak dernek kurulmuştur³. Ancak böyle bir dernek kurulmasına rağmen, kendi parasıyla öğrenim yapmak için gelip de parasız kalanlar. Sefaretlere başvurmalarından bir sonuç alamamışlardır. Sefaretler bütçedeki paranın ancak resmi öğrencilere yettiğini, yardım için paraları bulunmadığını söyleyerek bu tür öğrencileri reddetmişlerdir⁴.

Hükümet, 1909-1910 öğretim yılında Avrupa'ya gönderdiği öğrencilerin çeşitli okullara yerleştirilmesini Dr. Nazım Bey'e vermiştir. Bu dönemde Maarif Nezareti 95, Mâliye Nezareti 12, Adliye ve Mezahip Nezareti 14, Ticaret ve Nafia Nezareti 9, Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti de 16 olmak üzere Avrupa'ya toplam 146 öğrenci gönderilmiştir. Dr. Nazım Bey bu öğrencileri su şekilde yerleştirmiştir: Maarif Nezareti'nin gönderdiklerinden 30'u Lui le Grande Lisesine yatılı olarak kaydettirilmiş, hattâ bunlar için okulda ayrı bir sınıf da açtırılmıştır. Buradakilere esas derslerin dışında dil dersleri de verilmiştir. Bu öğrenciler lisede birkaç yıl öğretim yaptıktan sonra bakalorya alacaklar ve öğretmen okuluna gireceklerdi. Maarifin diğer öğrencileri çeşitli üniversite ve özel okullara yerleştirilmişti. Adliye ve Mezahip Nezâreti'nin gönderdikleri Paris Hukuk Fakültesine, Mâliye Nezareti'nin gönderdikleri Yüksek Mühendis Okuluna, Ziraat Nezareti'nin gönderdikleri de Yüksek Ziraat Okullarına yerleştirilmişti⁵.

Dr. Nazım Bey'in verdiği bilgilere göre bunların dışında Paris te kendi hesaplarına okuyan daha 200 kadar Osmanlı öğrenci vardı.

¹ Tanin, 30 Ağustos 1909.

² "Avrupa'da Talebe-i Osmaniye", Sabah, 5,17 Kasım 1909.

^{*} A. Croiset (1845-1923), Yunan edebiyatı üzerine çalışmış, "Histoire de la littérature Grecque"ın yazarı.

³ "Paris'te Talebe-i Osmaniye", Sabah, 9 Kasım 1909.

⁴ "Avrupa'ya tahsile gidenler", Sabah, 5 Aralık 1909.

⁵ "Avrupa'ya giden talebemiz", Sabah, 22 Aralık 1909,

1910 başlarında Fransa'da öğretimde bulunan Osmanlı öğrencilerinin denetimine Dr. Blondel görevlendirilmiştir. Bu zata her ay Osmanlı Bankası aracılığıyla 400 Frank ödenmesi kararlaştırılmıştı¹. Paris'te kendisiyle görüşen Halit Ziya (Uşaklıgil) Bey'e (1867-1945) bu zat, "Ben ne yapabilirim?" diyordu. Buraya gönderilen öğrencilerin seçimlerinde hiçbir düzene uyulmamış, öğretim çağını çok geçmiş bir Ermeni tercüman, 40 yaşını geçmiş bir Yahudi kadını vs. çeşitli tavsiyeler ve himayelerle İstanbul'da öğretimlerini tamamlayamamış birçok kişi Paris'e gönderilmişti. Dr. Blondel de bunların düzgün kayıtları ve sicilleri vardı ama "ümit verici" öğrenciler çok azdı². Lui le Grande Lisesindeki öğrencilerin iftihar haberleri Fransızca kompozisyonları Maarif Nezareti'ne yollanmasına rağmen³, Osmanlı basını Fransa'daki devam cetvellerine ve diplomalara pek güvenilmemesi gerektiği, bu öğrencilere pekçok masraflar yapıldığı, bunun için Avrupa'daki öğrencilerin her yıl İstanbul'a getirilip sınavdan geçirilmesi gerektiğini öneriyorlardı. Bu öğrencilerin özellikle öğretimi tümden bitirip yurda dönenlerin çok sıkı sınavlardan geçirilmesi gerektiğini belirtiyorlardı⁴.

1910 yılı başlarında Maarif Nezareti Avrupa'ya öğrenci gönderme konusunda iki önemli ve yeni karar aldı. Bunlardan birincisi Fransa'nın yanısıra İngiltere ve İtalya Üniversitelerine de öğrenci gönderme kararı⁵; ikincisi de 1910 yılında Avrupa'ya gönderilecek öğrencilerin bir kısmının vilâyetlerdeki okullardan mezun olanlar arasından seçilmesi kararıdır⁶. Ayrıca 1910 Mayıs'ında Hariciye Nezareti'nden Maarif Nezareti'ne yazılan bir yazıda Amerikaya da öğrenci gönderilebileceği bildiriliyordu⁷. New York Columbia Üniversitesi İdare Kurulu her yıl uç Osmanlı öğrencisinin harcamalarını karşılayabileceğini ve bunu en az on yıl devam ettirebileceklerini bidirmişti. Maarif Nezareti de bunun üzerine Amerika Birleşik Devletleri'ne öğrenci gönderme karar almış ve uzun süren seçmelerden sonra şu üç kişiyi Amerika'ya yollamışlardı⁸: Ahmet Emin (Yalman), Ahmet Şükrü ve Nikolai Agnidi.

¹ "Paris'te talebe-i Osmaniye", Sabah, 20 Ocak 1910.

² Uşaklıgil, Halit Ziya, Saray ve Ötesi, cilt 3, İstanbul 1942, S. 107-110.

³ "Avrupa'daki talebe-i Osmaniye", Sabah, 30 Aralık 1909, 6 Temmuz 1910

⁴ Ahmet Mithat, "Avrupa'daki talebemiz". Sabah, 18 Mart 1910.

⁵ "Avrupa'ya talebe izamı". Sabah, 10 Ocak 1910

⁶ "1326 senesinde Avrupa'ya gönderilecek talebe". Yeni Tasvir-i Efkâr, 23 Şubat 1910.

⁷ "Amerika'ya talebe-i Osmaniye izamı". Yeni Tasvir-i Efkâr, 6 Mayıs 1910; Sabah, 30 Eylül 1910

⁸ "Amerika'ya azimet eden talebeler", Sabah, 1 Şubat 1911.

1910 yılında yapılan bütçe tartışmaları sırasında “Avrupa'ya öğrenci gönderme” konusunda bazı mebuslar kuşku içinde oldukları gibi, bazıları orta değil yükseköğretimi bitirenlerin gönderilmesini istiyor, bazıları da Osmanlı öğrencilerinin çok para aldıklarından şikâyet ediyor, bunun azaltılarak daha fazla öğrenci gönderilmesini istiyordu. Çünkü diyorlardı, biz ayda 350-400 frank verdiğimiz halde Sırp, Bulgarlar v.s. 250'şer frank veriyorlar¹.

Buna benzer eleştiriler Ziraat Nezareti'nin bütçe tartışmaları sırasında da oluyordu. Bazıları ziraat alanında Mülkiye çıkışlıların Avrupa'ya gönderildiğini, bunların dönüşlerinde “Ziraat Efendisi” olduğunu iddia ediyorlar, bazıları da şehir çocuklarının değil köy çocuklarının gönderilmesini istiyorlardı. Bu konuda sekiz önerenin verilip, reddedildiği oturumda Avrupa'daki öğrenci maaşlarının fazlalığı gene şikâyet konusu oluyordu².

1910 yılında Avrupa'ya ne kadar öğrenci gönderildiği hususunda kesin sayılar yoktur. Ancak bazı değişik sayılar var ki, bunlar da bir fikir verebilir: Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti'nin resmî bütçesinde Avrupa'ya 24 kişinin gönderileceği belirtilmesine³ rağmen, gazeteler 32 öğrencinin gönderileceğini yazıyordu⁴. Maarif Maarif Nezareti ise 20'si vilâyet idadileri çıkışlılardan olmak üzere⁵ 60 Osmanlı öğrencisini Avrupa'ya gönderiyordu. Yalnız bunlar Maarif Nezareti'nin görevlendirdiği Zühtü Bey'in başkanlığında grup olarak gidiyorlardı. Zühtü Bey, bunların 18'ini Berlin'e yerleştirmiş, kalanlarını da Fransa'daki çeşitli okullara kaydettirmişti⁶. 1910 yılında Fransa'ya 17 tane de Ziraat ve Sanayi öğrencisi yerleştirilmişti⁷. Aynı yıl Adliye ve Mezahip Nezareti'nin Avrupa'ya gönderdiği öğrenci sayısı da altı idi⁸.

¹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 8 Mayıs 1326, S.1802-1803.

1913'de Fransa'daki bazı öğrencilerimizin paraları ödenememiş, hattâ bunlar geri çağırılma durumuna bile düşmüşlerdi. Başbakanlık Arşivi. Babıâli Evrak Odası. No: 315775.

² Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 23 Mayıs 1326, S.2071-2074.

³ Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti 1326 senesi Bütçesi, İstanbul 1326, S.23.

⁴ “Almanya ve Fransa'ya talebe i'zamlı”, Sabah, 2 Ekim 1910.

⁵ “Fransa'ya talebe i'zamlı”, Sabah, 9 Ekim 1910.

⁶ “Osmanlı Talebesi”, Sabah, 22 Ekim 1910.

“Avrupa'ya i'zam olunan talebe”, Sabah, 1 Aralık 1910.

⁷ “Fransa'da talebe-i Osmaniye”, Sabah, 3 Şubat 1911.

⁸ “Avrupa'ya gidecek talebe-i Adliye”, Sabah, 30 Ekim 1910.

1911 yılında yabancı ülkelerde toplam 185 öğrencimiz vardı ve bunların ülkelere dağılımları da şu şekilde idi¹:

Fransa	25
Almanya	32
İsviçre	13
Amerika	5
Macaristan	4
İtalya	3
Belçika	2
Rusya	1
<i>Toplam</i>	<i>185</i>

Ancak bunlar resmî öğrenciler idi. Özel öğrenciler de hesaba katılırsa bu sayı 1000'i geçiyordu. Meselâ yalnız Fransa'da 800'e yakın Osmanlı öğrencisi vardı. Paris'teki Osmanlı Öğrencilerinin sayısı 300'ü geçiyordu. Bunların Louis Renault (1877-1944) başkanlığında bir de Dernekleri vardı ve her hafta konferanslar, sergiler düzenliyordu².

Bu arada 1911 yılı başlarında İtalya Hükümeti Ticaret okullarına altı Osmanlı öğrencisi alabileceğini³, Macaristan Hükümeti de Budapeşte Üniversitesine bir Osmanlı öğrenciyi kabul edebileceklerini bildiriyordu⁴.

Bu arada Viyana Ticaret Yüksekokulu da, masraflarının %24'ünü vermesi şartıyla 10 Osmanlı öğrenciyi kabul edeceğini bildirmişti⁵. Ancak İstanbul (4). Selanik (11) ve İzmir'den (2) seçilen bu öğrencilerin sınavları Avusturya-Macaristan Konsolosluklarında yapılmıştır⁶.

Bu arada Maarif Nezareti de Paris Talebe-i Osmaniye Müfettişi Dr. Blondel, Bakanlık Tahrirat Müdürü Zühtü Bey ve Dârülfünun öğretmenlerinden Yusufyan Efendi'nin raporlarına dayanarak Avrupa'ya gitmiş ve gidecek olan öğrenciler hakkında çok sert kararlar almaya karar vermişti. En baştan bunların öğretim

¹ "Avrupa'daki talebemiz". Sabah, 5 Nisan 1911.

² "Paris'te talebe-i Osmaniye", Sabah, 7 Haziran 1911.

³ "İtalya'ya talebe i'zamı", Sabah, 1 Mart 1911.

⁴ "Macaristan'a talebe i'zamı", Sabah, 4 Mart 1911.

⁵ Sabah, 27 Temmuz 1911.

⁶ Tanin, 5 Eylül 1911.

süreleri belirlenecek ve zamanında öğretimlerini bitiremeyenler ülkeye geri çağrılacaktı¹.

Lyon Belediye Başkanının önderliğinde 1911 yılında yapılan bazı toplantılar, bu kentte doğulu öğrencilerin sayısını arttırma çabaları, hattâ bunların üç kişilik bir heyet kurarak İstanbul'a yollamaları, bunların Bakanlık ve Patrikhanelerle görüşmeleri² olumlu sonuçlar vermiş, binlerce “Doğulu” öğrenci bu kente akmıştır. Bunları üniversiteye hazırlamak için “College Orientale” adlı dört yıllık bir hazırlık lisesi kurmuşlardır³.

1911 yılında Bakanlığın Avrupa'ya öğrenci gönderme hususunda ilginç bir girişimi olmuştur. Dönüşlerinde Kız Öğretmen Okullarında çalıştırılmak üzere, Avrupa'ya gayrimüslim kız öğrenciler göndermeye karar vermiştir⁴. Bu, Türk Eğitim Tarihinde resmen ilk kız öğrenci gönderme girişimidir. Fransa ve Almanya'ya gönderilecek öğrencilerin seçimi için yapılan sınava 22 kız katılmıştır⁵. Gönderilecek dört kişi şu şekilde belirlenmiştir⁶: Anastas Karayanidis, Vartanus Alexanian, Istrasektazi Hanım, Ekaterina Hanım (veya Hatiki Hanım). Bakanlığın bu girişimine karşı müslüman kadınlar birçok serzenişlerde bulunurken, yerli hıristiyan basın da bunun art niyetle yapıldığını iddia etmişlerdir. Bakanlığın gayrimüslim öğrencileri kendi okullarına çekme plânının bir parçasını uygulamaya koyduğunu iddia eden Ruinca gazeteler, dönüşlerinde bu öğretmenlere hiçbir Rum öğrencinin verilmeyeceğini iddia ediyorlardı⁷.

1911'de Ziraat Nezareti Avrupa'ya az sayıda öğrenci göndermeye devam ederken⁸, Maarif Nezareti bu hususta sık sık karar değiştiriyordu. Bu Bakanlık, 1911 Ağustosunda Avrupa'ya 15 öğrenci göndermeye karar vermişken⁹, bir ay sonra Avrupa'ya öğrenci gönderme düşüncesinden vazgeçiyordu. Ancak

¹ “Avrupa'daki talebe”, Sabah, 7 Nisan 1911.

² “Talebe i'zamı”, İstanbul, 24 Mayıs 1911.

“Avrupa'da Osmanlı Talebesi”, Sabah, 3 Haziran 1911.

³ “Lyon'da Talebe-i Osmaniye”, Sabah, 13 Ağustos 1911.

Bu, âdeta ikinci bir Mekteb-i Osmanî gibi idi. İlk Mekteb-i Osmanî hakkında bakınız: Şişman, Adnan, “Mekteb-i Osmanî (1857-1864)”, Osmanlı Araştırmaları The Journal of Ottoman Studies, 5, 1986. S.83-160.

⁴ “Avrupa'ya talebe gönderme”, Sabah, 2 Ağustos 1911.

⁵ “Talebe i'zamı”, Tanin, 5 Eylül 1911.

⁶ “Avrupa'ya talebe”, Sabah, 6 Eylül 1911.

⁷ M.S., “Kızların talim ve terbiyesi”. Sabah, 11 Eylül 1911.

⁸ “Avrupa'ya talebe i'zamı”, Sabah, 22 Ağustos, 22 Eylül 1911.

⁹ “Talebe i'zamı”, Sabah, 9 Ağustos 1911.

Avrupa'dan öğretimlerini bitirip dönenlerin yerine yeni öğrenciler gönderilecekti¹. Birkaç gün geçince de yeniden iki öğrenci göndermeye karar veriyordu². Çünkü Avrupa'dan iki kişi öğretimlerini bitirerek geri dönmüşlerdi.

1911 Eylülünde yabancı ülkelerdeki Osmanlı öğrencilerinin önemli bir sorunu ortaya çıktı. Avrupa'dan dönen iki kişiye Maarif Nezareti uygun bir iş bulamadığından, Hariciye Nezareti'ne göndermişti. Bu olay basına da aksetmiş, yaz tatillerini geçirmek için İstanbul'a gelen Osmanlı öğrencileri de 14 Eylül 1911'de bir toplantı yaparak dönüşlerinde ne olacaklarını bilmediklerini, kendileri hakkında bir Yönetmelik yapılmasını işlemişlerdir³.

Adliye ve Mezahip Nezareti'nin Avrupa'ya gönderdiği öğrencileri hakkında bir Yönetmeliği vardı. Ticaret ve Nafia Nezareti de bu hususta bir yönetmelik hazırlanması için bir Komisyon kurmuş ve 15 maddelik bir Yönetmelik hazırlatmıştı⁴. Ancak Maarif Nezareti'nin henüz bu hususta kararlardan öteye bir yönetmeliği yoktu.

1912 yılında Maarif Nezareti ancak Avrupa'dan dönenlerin yerine bazı öğrenciler gönderme çalışmaları yaptı⁵. Balkan Savaşı dolayısıyla kayıt zamanında bazı karışıklıklar çıkmasına rağmen, problem çözümlendi⁶.

1913 yılında Maarif Nezareti Avrupa'ya öğrenci göndermek hususunda yeni bir politika izlemeye başladı. Öğrencilerin yanında öğretmenleri de göndermeye karar verdi. İstanbul Öğretmen Okulu çıkışlı 2, taşra Öğretmen Okullarından çıkan 3 ve Sultani ve idadilerden çıkan 10 öğretmeni Avrupa'ya gönderecekti. Ayrıca çeşitli alanlarda 28 tane de öğrenci yollayacaktı⁷. Maarif Nezareti bu arada Rusya üniversitelerine de altı öğrenci göndermeye karar veriyordu⁸. Budapeşte Yüksek Öğretmen Okulu da bir Osmanlı öğrencisini parasız kabul ediyordu⁹. Meşihat

¹ "Avrupa'ya talebe i'zamı", Sabah, 9 Eylül 1911.

² "Avrupa'daki Osmanlı talebesi", Sabah, 14 Eylül 1911.

³ M.S., "Avrupa'ya giden-gelen talebe", Sabah, 16 Eylül 1911.

⁴ "Avrupa'daki talebe", Sabah, 12 Ağustos 1911.

⁵ Sabah, 19 Nisan 1912, 15 Haziran 1912, 25 Ağustos 1912.

⁶ "Paris'teki öğrenciler", Sabah, 17 Aralık 1912.

⁷ "Avrupa'ya muallim ve talebe i'zamı", Sabah, 5 Eylül 1913.

Yeni Fikir, 3/15(1329), S.490, 3/17(1329), S.550-551.

⁸ "Rusya'ya talebe i'zamı", Sabah, 4 Kasım 1913.

⁹ Sabah, 22 Mart 1914.

Makamı da ilk defa olarak el-Ezher Medresesine 11 medrese öğrencisi yollamayı kararlaştırıyordu¹.

1913 yılından itibaren Bakanlığın yabancı ülkelere öğrenci gönderme politikasına karşı sistemli eleştiriler başladı. Yurt dışına giden öğrencilerin artık Fransa'ya değil, Almanya, İngiltere, Macaristan ve hatla Amerika'ya gönderilmesi isteniyordu². Basındaki çeşitli eleştiri yazılarına karşı Fransa'daki gençleri ve Fransız eğitimini savunanlar da vardı³. Ne var ki, 1914'de artık İkinci Meşrûtiyetin Avrupa'ya öğrenci öğrenci gönderme politikasının iflâs ettiği, seçmelerin bile düzgün yapılamadığı, tavsiyelere dayandığı ortaya çıkıyordu⁴. Üstelik 1913 yılında Paris'teki Osmanlı öğrencileri için mâli kriz de vardı. Mâliye bunların maaşlarını ödemede güçlüklerle karşılaşılıyor, öğrenciler Sefarete başvuruyor, İstanbul'da da bakanlıklar arasındaki yazışmalarda “talebenin avdetleri”nden ve bunun “mahzur-u siyasisi”nden bile bahsediliyordu.

Bu arada Maarif Nezareti de bütün İkinci Meşrûtiyet boyunca beklenen Yönetmeliği hiç işe yaramayacak bir zamanda uygulamaya koyuyordu. Bu Yönetmeliğe göre⁵ Maarif Nezareti'nin yabancı ülkelere öğrenci göndermesinin amacı uzman öğretmenler yetiştirmektir. Bakanlık bu husustaki seçimi yarışma sınavlarıyla yapar ve her türlü masrafı üstlenir, hangi alanda ne kadar öğrenci gönderileceğini bakanlık belirlerdi. Bakanlık her türlü harcamaları üstlenmesi karşılığında sekiz yıl zorunlu hizmet senedi alıyordu. Dil bilmeyenlere iki yıl kadar dil kursu alma ve bazı alanlarda öğretimden sonra bir yıl araştırma ve uygulama izni veriliyordu. Ayrıca çok iyi derece ile diploma alanların doktora öğretimini izlemelerine de Bakanlık izin verecekti.

Bir yıl sınıfta kalan ve çeşitli aksaklıklar gösteren öğrencinin kaydı silinecekti. Son sınıfta kalanlar, kendi paralarıyla bir yıl daha okuyabileceklerdi.

¹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 30 Haziran 1330, S.675.

² Yeni Fikir, 3/15(1328) S.490.

Salname-i Servet-i Fünûn 1328, İstanbul, t.y. S.411.

³ Mehmed Ali, “Avrupa'dan gelen gençler”, Sabah, 24 Mayıs 1913.

⁴ “Osmanlı talebesinin serencamı”, Peyam, 9 Ocak 1914.

M.S., “Gençleştirmek meselesi”. Sabah, 10 Ocak 1914.

Ahmet Cevdet, “Avrupa'daki talebemiz ne yapıyorlar?”, İkdâm, 30 Mayıs 1914.

Mehmet Nazım, “Avrupa'daki talebe hakkında”, İkdâm, 21 Temmuz 1914.

⁵ “Memalik-i Ecnebiyeye Gönderilecek Talebe Hakkında Nizamname”, Düstur, 2.tertib, c.6, S.743-748.

Öğrencilerin denetimi ve rehberlik çalışmaları için daimî müfettişler görevlendirilecekti. Ayrıca Bakanlıktan da memurlar görevlendirilecekti.

Bu Yönetmelik hakkında çeşitli değerlendirmeler¹ yapılmasına rağmen uygulama imkânı bulunamadık. Birinci Dünya Savaşı çıktı ve Avrupa'daki Osmanlı öğrencileri yurda dönmeye başladılar².

İkinci Meşrûtiyet döneminde yabancı ülkelere askerî öğrenciler de gönderilmiştir. 1910 Mayıs'ında kendi parasıyla yabancı ülkelere gitmek isteyen subaylara bir kere gitmeleri şartıyla izin verilmiştir. Bu hususta yayınlanan Yönetmeliğe göre³; bunlar giderken bağlı oldukları dairelerden bir şahadetname alacaklar, eğer yurt dışı eğitiminde başarısız olurlarsa kadro harici bırakılacaklar. Hükümet emrettiği anda yurda dönmeye mecbur olacaklar, dönüşlerinde de bir rapor vereceklerdi.

Hükümet tarafından da 1911'de Paris'e gönderilen iki topografya subayının⁴ dışında genellikle Londra'ya deniz subayları gönderilmiştir⁵.

Bunlar hakkında yayınlanan yönetmelik⁶ ve geçici yasada⁷ Amerika'ya da subay gönderilebileceği belirtiliyordu.

Kara ordusunda ise eğitim ve öğretim genellikle Alman subaylarının elinde olduğundan öğrenci göndermeye pek gerek kalmıyordu. Âdeta yabancı ülkede eğitim görmüş gibi oluyorlardı.

¹ Ahmet Cevdet, "Yeni Talebe Nizamnamesi", İkdâm. 15 Haziran 1914.

"Avrupa'da tahsil için", İkdâm, 28 Temmuz 1914.

² 4) "Osmanlı talebesinin avdeti", Sabah, 22,23 Ağustos 1914.

Birinci Dünya Savaşına Almanya yanında girilmesinden sonra, Avrupa'ya (Almanya'ya) öğrenci gönderme "politikası" tamamen kontrolden çıktı: Ergün, Mustafa, "Die Deutsche-türkischen Erziehungsbeziehungen Während des ersten Weltkrieges", Osmanlı Tarih Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 3,1992. S 193-210.

³ "Memalik-i Ecnebiyede Muhassasat-ı Zatiyesi ile Tahsil İstidasında Bulunan Zabitan-ı Bahriye Hakkında Nizamname", Takvim-i Vekayi, 730 (11 Kânunusânî 1326).

⁴ "Paris'e zabıt izamı", Sabah, 8 Temmuz 1911.

⁵ Sabah, 9 Ekim 1910, 16 Mayıs 1911.

⁶ "Memalik-i Ecnebiyeye Tahsil için Muhassasat-ı Fevkalade ile İ'zam Olunacak Bahriye Zabitanı Hakkında Nizamname", Düstur, c.5, s.371-375.

⁷ "Tahsisat-ı Fevkalade ile Memalik-i Ecnebiyeye Tahsil için Gönderilecek Zabitan-ı Bahriyenin Tahsisat ve Harcırah vesairesi Hakkında Kanun-ı Muvakkat", Düstur, c.6, s.127-129.

SONUÇ

İkinci Meşrûtiyet devri eğitimi, Osmanlı Devleti'nin yarım asırdan fazla süren “Tanzimat eğitimi” zihniyetinden kurtulup, ülke ihtiyaçlarına uygun millî bir eğitim biçimini arayış dönemidir. Pek çok yönleriyle Cumhuriyet eğitiminin ana şekli bu dönemde belirmiştir. Ancak “tecrübeli yöneticiler”in uzaklaştırılıp “acemiler”in iş başına geçtiği bu dönem, karmakarışık bir ara dönemdir. Balkanların, Trablusgarb'ın, Arap ülkelerinin elden çıktığı bu dönemde, daha sonra “misak-i millî” olarak adlandırılacak sınırlar öz olarak belirmiştir. Meşrûtiyetin ilânı ve daha sonraki bocalamalar pek çok şeyi kaybettirmiş, ama Türkiye'yi kurtarmıştır. Siyasî devrimi bazı sosyal devrimlerle desteklemek ve tamamlamak gerektiği, bu dönemde şiddetle anlaşılmış, ancak bu, Cumhuriyet yönelimine kadar tam anlamıyla gerçekleştirilememiştir.

İkinci Meşrûtiyet döneminde her alanda birçok karışıklıklar, yanlış denemeler, sendelemeler var; genel bir siyasî, kültürel ve ekonomik politika yoktur. Devlet örgütünün her tarafında bir istikrarsızlık görülmektedir. Devletin ve idarenin tüm kurumları bir laboratuvar gibi kullanılmaktadır. Bu da bir açıdan doğaldır. Çünkü millet kendi kendisini idareye alışmaktadır. Cumhuriyet devrinde idareyi tamamen ele geçirinceye kadar, milletin idareye daha çok katılmasından dolayı pek çok sına ve yanımlar olmuştur. Ama Cumhuriyet idaresi ancak bu tecrübelerle kurulabilmiştir.

Bu, her alanda görülen karışıklık ve programsızlık eğitim alanında da aynen görülmüştür. Uzun zaman sağlam prensipler ve usuller bulunamamıştır. Eğitim yönetiminin başına geçen her Bakan eski düzeni bozmuş, kendine göre bir düzen kurmuştur. Bu arada -özellikle tensikat sırasında- pek çok keyfilikler olmuştur. Ama bu, geniş açıdan bakıldığında hoş görülebilir. Çünkü Devlet yönetiminin her kademesinde sürekli örgüt yenilemeleri olmakta, herkes ideal bir örgütün arayışı içinde bulunmaktadır.

İkinci Meşrûtiyet döneminde “Tanzimat eğitimi” denilen eski eğitime karşı, Lâtin etkisine, Fransız eğitim sistemine karşı her yönden hücumlar başlamıştır. Toplum yapısını değiştirecek, tüketici-memur değil de üretici-girişken şahsiyetler yetiştirecek bir eğitim sistemi kurulmak istenmiştir. Gerek okul yapılarında, gerek ders programlarında bunu sağlayıcı bazı önlemler alınmasına rağmen, gene de Fransız eğitim sisteminden çıkılıp Anglo-sakson veya Almanya tipi bir eğitime

geçilememiştir. Çünkü Batı örneğine göre kurulan bürokrasi, Osmanlı eğitim sisteminin peşini bırakmamış, onu kendi isteğine göre şekillendirmiştir. Devlet daireleri Tanzimattan beri yalnızca kendileri için çalıştırdıkları okulları, İkinci Meşrûtiyet döneminde de kendileri için çalıştırmışlardır. Devlet daireleri, bu dönemde de doldurulamamıştır.

Geleneksel eğitim politikasına karşı yapılan eleştiriler, yabancı ülkelere öğrenci göndermede de aynen devam etmiştir. Artık öğrencilerin yalnız Fransa'ya değil, dünyanın diğer ülkelerine de gönderilmesi ısrarla istenilmeye başlanmış, bu hususta bazı gerçekleştirmeler de yapılmıştır.

Yabancı okullara karşı hiç bir eğilim politikası belirleyemeyen İkinci Meşrûtiyet yönetimi, hristiyan dinî toplumların okullarına karşı pek çok girişimlerde bulunmuş, ama genellikle yenik ayrılmıştır. Daha önceden hristiyanlar için verilmiş ayrıcalıklar bu dönemde de Arnavutlar ve Araplar gibi müslüman toplumlar için de verilmeye başlanmıştır.

Eski eğitim sistemine tepkiler özellikle ilköğretim kademesine önem verilmesi ve öğretim, metodunun değiştirilmesi hususunda çok yoğun olarak bu dönemde ortaya çıkmış: birinci noktada başarılı olmuş, öğretim metodu konusunda ise önemli bir değişiklik olmamıştır.

İlköğretim kademesinde gerek yeni düzenlemeler gerekse taşraya yaygınlaşma konusunda önemli başarıların elde edildiği bu dönemde, orta ve yükseköğretim kademesinde de sürekli örgüt yenilemeleri olmuştur. İkinci Meşrutiyet dönemi sonlarındaki Osmanlı eğitim sistemi, hemen hemen Cumhuriyet dönemi eğitim sisteminin aynısı bir şekil almıştır.

Eskiden olduğu gibi, bu dönemde de pek çok program değişiklikleri yapılmış, bazı yeni dersler konulmuş, birçok eski dersler yeni bir zihniyet içinde okutulmaya başlanmıştır. Ders kitapları hususunda somut bir şey yapılamamış, girilen her deneme büyük gürültülerle boşa çıkarılmıştır. Bu arada Avrupa'dan pek çok öğretim malzemesi getirilmiş, "Hikmethane" ve "Kimyahane"ler kurulmuş, ancak bunlardan gereği gibi yararlanılamamış, halta bu laboratuvarlar toz içinde harap olup gitmiştir.

İkinci Meşrûtiyet devri eğitim düşüncesinde o zamana kadar alışılmamış bir canlılık görülmektedir. Birçok mesleki kuruluşlar ortaya çıkıp çeşitli kentlerde eğitim kongreleri toplanırken; siyasî alanda ortaya çıkan her dernek ve partinin programında eğitim politikası çok önemli bir yer almış durumdadır. Eğilim

düşüncesindeki çağdaş akımlar Türkiye'de hemen yankılanmış, belirgin sınırlara sahip olmasa bile. Türkiye'nin eğitim sorunlarına çağdaş görüşler ışığında çözüm aranmaya çalışılmıştır.

Kendi içindeki bir çok canlı gelişimlere rağmen, İkinci Meşrûtiyet dönemi Osmanlı eğitimi hem okur-yazarlık hem kişi başına düşen eğitim harcaması, okul-öğretmen durumları, hem okullaşma ve Avrupa'daki öğrenciler bakımından diğer Batı ülkeleriyle karşılaştırıldığında çok geri bir durumda bulunduğu görülmüştür.

KAYNAKLAR

- “1325 Senesi Muvazene-i Umûmiye Kânunu”, Düstur, ikinci tertip, c.I, S.442-582.
- “5 Safer 1332 Tarihli Medresetü'l-Kuzât Nizâmnâmesine Müzeyyel Nizâmnâme”, Düstur, ikinci tertib. c. VI, S. 1255-1256.
- Ahmet Refik. Lâle Devri, İstanbul 1932.
- Akdağ, Mustafa, “Celâli isyanlarından Büyük Kaçgunluk (1603-1606)”. Tarih Araştırmaları Dergisi II/2-3,1964. S.1-50.
- Akdağ, Mustafa, “Medreseli İsyancıları”. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi XI. S.361-387.
- Akdağ, Mustafa, Celâli İsyancıları. Ankara 1963.
- Akdağ, Mustafa, “Osmanlı imparatorluğu'nun Yükseliş Devrinde Esas Düzen”. Tarih Araştırmaları Dergisi. 111/4,1965. S. 149.
- Akdağ, Mustafa, Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi i ve II. Ankara 1959, 1971.
- Akkutay. Ülker, Enderun Mektebi. Ankara 1984.
- Akşin, Sina, 31 Mart Olayı. İstanbul 1972.
- Akyüz, Kenan, “Modem Türk Edebiyatının Ana Çizgileri”. Türkoloji Dergisi. 11/1,1969. S.143-195.
- Akyüz, Kenan, Tefvik Fikret, Ankara. 1947.
- Akyüz, Yahya, Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e), İstanbul 1993.
- Akyüz, Yahya, “Türkiye'de İlk öğretmen kuruluşları hakkında orijinal bir belge ve unutulmuş bir kaynak”, Eğitim Fakültesi Dergisi, 111/1-4(1970), S.109-117.
- Ali Haydar Emir, 1327-28 Türkiye İtalya Harbi Tarih-i Bahriyesi, İstanbul, 1329
- Arıkan, M.Baha, “Tevfik Fikret'in Pedagojisi”, Ülkücü Öğretmen, 7/76 (1965) S.12-14. 9/103-104 0967-68), S.6-8,7,10.
- Arnavutluk Vilayetine İ'zam Olunacak Te'sis-i Mekâtip Memurları Hakkında Maarif-i Umûmiye Nezaretince Tanzim ve Şûrayı Devlette Müzakere ve Tetkik Edilerek İcrayı İcabına Bi'listizan İrade-i Seniyye-i Cenab-ı Padişahiden Şerefsüdur Buyrulmuş Olan Talimat Suretidir. İstanbul 1327.
- “Askerî Teşkilâl-ı Sıhhiye-i Baytariye Nizamnamesi”. Düstur, 2. tertib, cilt III. S.643-652.
- “A'şar Üzerine Mevzu Menafi ve Maarif Hisse-i İanesi Hasılatının Vilâyete Sûret-i Tediyesi Hakkında Kânun”, Düstur, ikinci tertip, c.VI, S.947.
- Atay, Hüseyin, Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi, İstanbul 1983.
- Atay, Fali Rıfkı, Batış Yılları, İstanbul 1963.
- Avcı, Alâeddin, Türkiye'de Askeri Yüksek Okullar Tarihçesi (Cumhuriyet Devrine Kadar), Ankara 1963.
- Avcıoğlu, Doğan, 31 Martta Yabancı Parmağı, İstanbul 1969.
- Aytaç, Kemal, Çağdaş Eğitim Akımları (Yabancı Ülkelerde). Ankara: D.T.C. Fakültesi yay. 1976.
- Aytaç, Kemal, Politeknik Eğitim Reformları. Ankara: A.Ü.Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yay. 1979.

- Aytaç, Kemal, "Baltacıoğlu'nun Eğilim Sisteminin Ana Gelişimi". Yeni Adam. 921,1973. S.4-8.
- "Balkanstaaten und Kostantinopl". Wien 1914.
- Baltacı, Cahit, XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri. İstanbul 1976.
- Barkan, Ömer Lütfi, "Toprak Hukuku - 1858 Arazi Kanunnâmesi". Tanzimat I. Ankara 1940. S.321-421.
- Bayar, Celal, Ben de Yazdım. İstanbul 1966.1967.
- Bayur, Yusuf Hikmet, "İkinci Meşrutiyet Devri Üzerine Bazı Düşünceler". Belleten. XXIII/89-92,1959. S.776-779.
- Bayur, Yusuf Hikmet,"Son Yimiiheş Yıllık Tarihimize Bakışlar". Belleten. II, 193 . S.321-323.
- Bayur, Yusuf Hikmet, Türk İnkılâbı Tarihi I, II, III. İstanbul 1940-Ankara 1967.
- Bérard, V. La Turquie et l'Hellenisme Contemporain. 6.baskı Paris 1911.
- Berkes, Niyazi. Arap Dünyasında İslâmiyet, Milliyetçilik, Sosyalizm, İstanbul, 1969.
- Berkes, Niyazi, "Arap Dünyası Uyanıyor mu?" Yön. 29.4.1966. S.10.
- Beysanoğlu, Ş.: Ziya Gökalp'in İlk Yazı Hayatı (1894-1909), İstanbul, 1956.
- "Bilumum Mekâtibde Emraz-ı Sâriyenin Men-i Tevsi' ve intişarı Hakkında Nizamname", Düstur, ikinci tertip, c.V. S. 102-106.
- Birinci,İhsan, "İlk Polis Okulları", Hayat-Tarih Mecmuası, 11/3(1966), S.87-90.
- Burger, Eduard, İş Pedagojisi, (Çev.: H. Fikret Kanad), Ankara: MEB Basımevi 1976.
- Celâl Nuri, İttihad-ı İslâm, İstanbul 1331.
- Cemal Paşa, Hatıralar ve Vesikalar, İstanbul 1933.
- Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye Salnamesi, İstanbul, 1332
- Colocotronis, V. La Macédonie et l'Hellenisme. Paris 1919. S.614.
- Çankaya, Ali, Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler I, Ankara 1954
- Çetin, Atilla, "Maarif Nazırı Ahmed Zühtü Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancı okullar hakkındaki raporu", Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, X-XI,1983, S.189-219.
- "Dârülfünun Fahri Muallimliği Unvanının İhdasına Dair Nizamname", Düstur, ikinci tertib.cilt 6. S.145.
- "Dârülfünun ve Şuabatnın İnzibatına Dair Nizamname", Düstur, cilt 4 (2.tertib) S.460-463.
- "Dârülhayr'ın ilgası ve teferruatı hakkında Kânun", Takvim-i Vekayi, 349 (23 Ağustos 1325).
- Demolins, E., "Anglo Saksonların Esbab-ı Faikiyeti Nedir?" İstanbul 1330.
- Demolins, E., "Anglo-Saksonların Faikiyet-i İçtimaiyesi Nedendir? {Üç Terbiye}", Muallimler Mecmuası, (4/38(1926) S.1633 v.d.)
- Demolins, E., "Yollar: Asr-ı İçtimaiyi Yol Nasıl Vücuda Getirir?" 1 .cilt (Ezmine-i Kadime Yolları), İstanbul 1329.
- Demolins, E., "Fransız Mektep Usulü adam yetiştiriyor mu?". Ümmet Mecmuası 4,5(1328).
- Demolins, E., "Yeni Mektep", Say ü Tettebbu, 12(1328).

- “Dersadet Mekteb-i Sanayi idaresinin Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti'nden fekk-i irtibatıyla Ticaret ve Nafia Nezareti'ne- ilhakı hakkında irade-i seniye”. Takvim-i Vekayi, 784(16 Mart 1327).
- “Dersaadet Sanayi Mektebi Nizamnamesi”. Takvim-i Vekayi, 730(11 Kânunusânî 1326).
- Descamps, R, “İngiliz Mekteplerinde terbiye”, Muallim Mecmuası, 3/23-37(1924-1929).
- Dr.Hafız Cemal, Mekteb-i Sanayi-i Osmanî Konferansı yahut Osmanlı Mekteb-i Sanayi Nevsali, İstanbul, 1330.
- Dumont, Paul. “Une Source Pour l'Etude des Communautés Juives de Turquie”. Les Archives de l'Alliance Israelite Universelle. XX, 1980. S.75-106,
- Duru K.N.. “Meşrûtiyet Devrinde Maarif Sistemimiz”, Hakimiyet-i, Milliye, 10 Mart 1930.
- Eberhand, Otto. Bildungswesen und Schulreform in der Neuen Türkei. Dresden 1916. S.31-32.
- Ege, Nezahat Nurettin, Prens Sabahattin Hayatı ve İlmî Müdafaaları, İstanbul 1977.
- “Ekseriye ahalisi lisan-ı Arabi ile mütekellim bulunan vilâyette lisan-ı mezkûr ve muharrer istidanamelerin kabulü ve muhakemede istintak ve muhakemenin suret-i cereyanı ile ilamatının keyfiyet-i tanzimi ve mekâtipte tedrisatın sûret-i icrası ve teferruatı hakkında irade-i seniye” Düstur, 2 tertib, c.5 (1913), s.318-319
- Eliot, Ch. Avrupa'daki Türkiye II. (Çeviren: A. Sunar, Ş. S. Türet). İstanbul 1977.
- Ergin. Osman, İstanbul Mektepleri ve İlim ve Terbiye Müesseseleri -Dolayısıyla Türkiye Maarif Tarihi. İstanbul 1977, 2.baskı.
- Ergün, Mustafa, “20. Yüzyıl Başlarında Türk Millî Eğitiminin Amaçları Tartışması”, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, 2,1987. S.63 67.
- Ergün, Mustafa, “Emrullah Efendi - Hayatı, Görüşleri, Çalışmaları”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 1-2,1982. S.7-36.
- Ergün, Mustafa, “Sâtı Bey - Hayatı ve Türk Eğitime Hizmetleri”, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1,1987. S.223-239.
- Ergün, Mustafa, Türk Eğiliminin Batılaşmasını Belirleyen Dinamikler”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 19,1990. S.435-457.
- Ergün, Mustafa, “Die Deutsche-türkischen Erziehungsbeziehungen Während des ersten Weltkrieges”, Osmanlı Tarih Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 3,1992. S. 193-210.
- “Erkan-i Harbiye Mektebi Nizamnam-i Dahilisi”, Düstur, 2.tertib, cilt I, S.608-621.
- Eşrefefendizâde Şevketî. Medârîs-i İslâmîye Islâhat Programı, İstanbul 1329
- “Evkaf Mektebi Hakkında Kânun”, Düstur, ikinci tertip, c.HI, S.367.
- “Filoksera Nizamnamesi”. Düstur, ikinci tertib. c.IV, S.478-479.
- Gerçek, Setim Nüzhet. Türk Matbaacılığı, İstanbul 1939.
- “Hadika-i Maarif Ticaret Mektebi'nin İdare-i Dahiliye Nizâm-nâmesi”, Tatbikat dergisi (Sakız) 11/26(1326), S.6-9; 11/27(1320), S.28-30.
- Hafız Hakkı Pasa, Bozgun, İstanbul 1973.

- Hamdullah Suphi. "Delik Kiremit" Günebakan. Ankara 1929, s.24-39
- Haydaroğlu, İlknur P., Osmanlı imparatorluğunda Yabancı Okullar, Ankara 1990.
- Hayri (Evkaf Nâzırı), Dersaadetteki İmaratın Lağvıyla Muhassasatının Talebe-i Ulûma Tahsisi Hakkında Lâyiha-i Kanuniye Müsveddesi Esbab-ı Mucibe Lâyihası, İstanbul, 1326, S.4-5.
- Hemedanîzade Ali Naci, Softalar ve Medreseler, İstanbul, 1321.
- "Hendese-i Mülkiye Mektebi'nin Tophane Nezareti'nden Nafia Nezaretin'e ilhaki Hakkında İrade-i Seniye", Düstur, cilt I (ikinci tertib), S.104-105.
- "İdare-i Umûmiye-i Vilâyâta Mütedit 29 Şevval 1287 Tarihli Nizamnameyi Muaddel Kânûn-u Muvakkat", Düstur. İkinci tertib, c.IV. S.421-429.
- "İdare-i Umûmiye-i Vilâyât Kânunu Muvakkati", Düstur, ikinci tertib. c.V, S.202-203.
- "İmtiyazât-ı Ecnebiyenin İlgasından Dolayı Memurine Tebliğ Olunacak Talimatname". Polis Mecmuası 2/34(1330). S.803-805.
- İnalçık, Halil, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu ve İnkırazı Devrinde Türkiye'nin iktisadî Vaziyeti Üzerine Bir Tedkik Münasebetiyle". Belleten, XV,1951. S.629-684.
- İnalçık, Halil, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayûnu", Belleten. 28,1964. S.604 -616.
- İstanbul Dârülfünunu Talimatı, İstanbul 1329.
- "Jandarma Zabıt Mektebi Teşkilât Nizamnamesi", Düstur, 2.tertib, cill V, S.557-574.
- Kaplan, Mehmet, Tefvik Fikret. Devir-Şahsiyet-Eser, İstanbul 1971.
- Kaplan, Mehmet, "Ziya Gökalp ve saadet perisi", Türkiye Mecmuası, 14,1964, S.63.
- Karal, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi V. Ankara 1970.
- Karal, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi VI. Ankara 1976.
- Karal, Enver Ziya, "Tanzimattan Evvel Garplılaşma Hareketleri". Tanzimat I. Ankara 1940. S.13 v d
- Karatamu, Selaliattin. Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi. Ankara 1971.
- Kavcar, Cahit, İkinci Meşrûtiyet Devrinde Edebiyat ve Eğitim, Ankara 1974.
- Keramet, Salih N., Fikret'in Hayat ve Eseri, İstanbul 1926.
- Keramet, Salih N., İnkılâp Şairi Tefvik Fikret'in izleri. İstanbul 1943.
- Kocabaşoğlu, Uygur, Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika. 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları, İstanbul 1989.
- Koçer, Hasan Ali, Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi, İstanbul 1971.
- Koçer, Hasan Ali, Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Problemi (1848-1967). Ankara, tarih yok.
- Kösemihai,N.Ş., "Memleketimizde Tecrübî Sosyolojinin Doğuşu ve Gelişmesi", Sosyoloji Dergisi. 6,1950,S. 117-133.
- Kuran, Ahmet Bedevi, Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele. İstanbul 1956.
- Kuran, Ahmet Bedevi, İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki, İstanbul 1948.

- Kuran, Ahmet Bedevi, İnkılâp Tarihimiz ve “Jön Türkler”, İstanbul 1945.
- Kuran, Ahmet Bedevi, Harbiye Mektebi'nde Hürriyet Mücadelesi, İstanbul, tarih yok.
- Kutay, Cemal, Türkiye'de İhtilâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi 16 cilt. İstanbul 1961.
- Kutay, Cemal, Prens Sabahattin Bey, Sultan İkinci Abdülhamit, İttihat ve Terakki, İstanbul 1964.
- “Küçük Zabitan Mektebi ve Küçük Zabitan İbtidai Mektebi Nizamnamesi”, Düstur, ikinci tertib, ciltI, S.790-808.
- “Küçük Zabit ve Küçük Zabit İbtidai Mektepleri Hakkında Nizamname”, Düstur, 2.tertib, S.655-692.
- “Maarif Hıfzıssıhha-i Mekâtib Komisyonunun Sûret-i Tenkili ve Vezâifine Dair Nizamnâme”. Takvim-i Vekayi, 842(24 Mayıs 1327).
- “Maarif-i Umûmiye Nezareti Teşkilâtı Hakkında Nizamname”, Düstur, ikinci tertip. c.VI, S.1036-1041.
- Maarif-i Umûmiye Nezareti, İstanbul Dârülfünunu Talimat, İstanbul 1329.
- Maarif-i Umûmiye Nezareti, Mekâtib-i İdadiyeye Mahsus Talimatname, İstanbul. 1326
- Maarif-i Umûmiye Nezareti, Mekâtib-i İbtidaiye Ders Müfredatı (Bir ve iki Muallim ve Dershaneli Mekteplere Mahsus), İstanbul 1329.
- Maarif-i Umûmiye Nezareti, Mekâtib-i İbtidaiye Ders Müfredatı (6,5,4,3 dersane ve muallimli mekteplere mahsus), İstanbul 1330.
- Maarif-i Umûmiye Nezareti, 1329-1330 Senesine Mahsus Maarif-i Umûmiye İhsaiyat Mecmuasıdır, İstanbul. 1336.
- Maarif-i Umûmiye Nezareti, Mekâtib-i Sultaniye Talimatnamesi, İstanbul 1329.
- Maarif-i Umûmiye Nezareti, İnas Sultanisi Sunuf-u İbtidaiye ve Tâliyesinin Ders Programları, İstanbul, 1330.
- Maarif-i Umûmiye Teşkilatı Hakkında Nizâmnâme ve Esbab-ı Mucibe Mazbatası, İstanbul, 1328.
- Mandelstam, Andre, Le Sort de l'empire Ottoman. Paris 1917.
- Mardin. Şerif, Jön Türklerin Siyasî Fikirleri. Ankara 1964.
- Mahmud Cevad, Maarif-i Umûmiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı. İstanbul 1338.
- Meclis-i Âyân Zabıt Ceridesi 1326
- Meclis-i Mebûsan Zabıt Ceridesi. 1325,1326,1327,1328
- “Medaris-i İlmiye Nizamnamesi”, Düstur, ikinci tertib, c.II, S.127-138.
- “Medine'deki Dârü'l-Ulûm hakkında Nizâmnâme”, Düstur, Birinci tertib, c.V, S.319-322.
- “Medresetü'l-Kuzât Nizamnamesi”. Düstur, ikinci tertip c.VI, S.146-150.
- “Medresetü'l-Vâizîn Nizamnamesi”, Düstur, ikinci tertib, C.VI, S.212-215.
- Mehmed Esad, Mir'ât-ı Mühendishane-i Berri-i Hümayûn, İstanbul 1312.
- Mehmed Esad, Mir'ât-ı Mekteb-i Harbiye, İstanbul 1310.

- “Mekâtib-i Aliye ve İdadiye Mezunlarından Yetiştirilecek Jandarma Zabitanı Hakkında Nizamname”, Düstur, 2.tertib, cilt 4, S.488-491.
- Mekâtib-i İbtidaiye Müfettişlerinin Vezaifine Mûteallik Talimat, İstanbul, 1326
- “Mekâtib-i Harbiye'de Yetiştirilecek Zabitan Hakkında Nizamname”, Düstur, 2.tertib, cilt 6, S.266-269.
- Mekteb-i Sultaninin 50. Sene-i Devriye-i Tesisi Münasebetiyle Neşr Olunmuştur, İstanbul,1918.
- “Memalik-i Ecnebiyeye Gönderilecek Talebe Hakkında Nizamname”, Düstur, 2.tertib, c.6, S.743-748.
- “Memalik-i Ecnebiyeye Tahsil İçin Muhassasat-ı Fevkalade İle İ'zam Olunacak Bahriye Zabitanı Hakkında Nizamname”, Düstur, c.5, S.371-375.
- “Memalik-i Ecnebiyede Muhassasat-ı Zatiyesi ve Tahsil istidasında Bulunan Zabitan-i Bahriye Hakkında Nizâm-nâme”, Takvim-i Vekayi, 730 (11 Kânûnusânî 1326).
- “Mülazemet Rüflsu (Bakalorya) İmtihanına Dair Nizamname”. Düstur. 2.tertip, 5.cilt. S.498-501.
- “Mülazım Kaputan ve Çarkçılar Hakkında Kânun”, Takvim-i Vekayi, 19 Ağustos 1330.
- Nigar,K.S., İnkılâp Şairi Tevfik Fikret'in İzleri, İstanbul 1943.
- Orman ve Ziraat ve Maden Nezareti Bütçesi 1326.
- “Orman Mektebi Nizamnamesi”, Takvim-i Vekayi, 556(1 Haziran 1326).
- Petrosyan, Y.A., Sovyet Gözüyle Jön Türkler. Ankara 1972.
- Pinon, Réne. L'europe et la Jeune Turquie. Les Aspects nouveaux de la Question d'Orient. Paris 1913.
- “Piyade Endalıt Mektebi Nizamnamesi”, Düstur, 2.tertib. cilt II, S.77-84.
- “Piyade Endalıt Mektebi Nizamnamesi'”, Düstur, 2.tertip, cilt III, S.395-402.
- Ramsaur, E.E., Jön Türkler ve 1908 İhtilâli. İstanbul 1972.
- Rıza Tahsin. Mir'at-ı Mekteb-i Tıbbiye, Dersaadet 1326
- “Rumeli'de Kaim Münazaâünfih Kilise ve Mektepler Hakkında da Kânun” Düstur, cilt 2. S.431-433.
- Salname-i Maarif-i Umûmiye. 1321.
- Salname-i Servet-i Fünûn 1328, İstanbul, t.y.
- Salname-i Umûmî, İstanbul 1329
- Sayılgan, Aclan, Türkiye'de Sol Hareketler, Ankara 1972.
- Sel, Ruhi, “Selim Sırrı Tarcan”, Öğretmen dergisi, XV/173(1962), S.7.
- Selanik Vilâyeti Muallimler Kongresi Mecmuası, Selanik, 1328
- Sarç, Ömer C, “Tanzimat ve Sanayiimiz”, Tanzimat I, Ankara 1940. S.423-440.
- “Sihhiye Küçük Zabitanı Mektepleri Tesisi Hakkında Nizamname”, Düstur, 2.tertib, cilt VI, S. 1308-1312.
- Somer, Ziya, Bir Adamın ve Bir Şehrin Tarihi. Tevfik Nevzad, İzmir,1948.
- Sönmez,Emel, “Türk Romanında kadın hakları” Türk Kültürü Araştırmaları, 3-6 1966-69), S.5 6-57.
- Sungu, ihsan. “Galatasaray Lisesi'nin Kuruluşu”, Belleten VII/28.1943. S.315-347.

- “Süvari Tatbikat Mektebi Nizâmnâmesi”, Takvim-i Vekayi, 19 Mayıs 1328.
- Şehremaneti, 1330 Senesi İstanbul Belediyesi İhsaiyat Mecmuası, Dersaadet 1331
- Şeyh Alizâde Hoca Muhyiddin, Medreselerin Islâhı, t.y. y.y. (İzmir, 1900'ler olabilir)
- Şimşir, Bilal, Rumeli'den Türk Göçleri. Ankara 1968.
- Şişman, Adnan, Osmanlı Devleti'nde XX. Yüzyıl Başlarında Amerikan Kültürel ve Sosyal Müesseseleri, Balıkesir 1994
- Şişman, Adnan, “20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Alman Müesseseleri”, AKÜ Anadolu Dil Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi 1,1996. S.39-57
- Şişman, Adnan, Tanzimat Dümeninde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri 1839-1876, İstanbul 1983 (basılmamış, doktora tezi)
- Şişman, Adnan, “Mekteb-i Osmanî (1857-1864)”, Osmanlı Araştırmaları The Journal of Ottoman Studies, 5,1986. S.S3-160.
- “Talebe-i Ulûm Muhassasatma Dair Nizamname”, Takvim-i Vekayi 684(1.4 Teşrinisâni 1326).
- “Tahsil-i İbtidaiyi idare ve Teftiş ile Muvazzaf Memurinin Vezaifine Mûteallik Nizâmnâme”, Düstur, ikinci tertib, 11. cilt. S.404-415.
- “Tahsisat-ı Fevkalade ile Memalik-i Ecnebiyeye Tahsil için Gönderilecek Zabitan-ı Bahriyenin Tahsisat ve Harcırah ve sairesi Hakkında Kânûn-u Muvakkat”, Düstur, c.6, 5,127-129.
- Tanyol.C, “İçtimâî monografi hazırlıkları: Prens Sabahattin”. Sosyoloji. 4-5,1949, s. 145-175.
- Tanyu, Hikmet, Tefvik Fikret ve Din, İstanbul 1976.
- “Tebayı ecnebiyenin dahi Mekteb-i Sanayie kayd ve kabulleri hakkında irade-i seniye”. Düstur, c.III, 5.740.
- “Tedrisat-j İblidâiye Kânûn-u Muvakkati”, Düstur. 2.tertip, Cilt V. S.804-823.
- “Tedrisat-ı Tâliye Encümenlerinin Suret-i Tenkili ve Zeaifi Hakkında Nizamname”, Düstur, ikinci tertib, Cilt II, S.646-647.
- “Tedrisat-ı Ziraiye Nizamnamesi”, Düstur. II.tertib. c.4, S.95-111.
- “Ticaret Mektebi Nizamnamesi”, Düstur, 2.tertip, cilt 6, S.75-76.
- Tonguç, İsmail Hakkı, Öğretmen Ansiklopedisi ve Pedagoji Sözlüğü, İstanbul 1952.
- Topuzlu, Dr.Cemil, İstibdat - Meşrûtiyet - Cumhuriyet Devrindeki 80 Yıllık Hatıralarım. İstanbul, 1951
- Tozlu, Necmettin, Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar, Ankara 1991.
- Tozlu, Necmettin, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun Eğitim Sistemi, İstanbul 1989.
- Tunaya, Tank Zafer, Hürriyetin İlânı. İstanbul 1959.
- Tunaya, Tank Zafer, İslamcılık Cereyanı, İstanbul 1962.
- Tunaya, Tank Zafer, Türkiye'nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri, İstanbul 1960.
- Tunaya, Tank Zafer, Türkiye'de Siyasî Partiler 1859-1952, İstanbul,1952.
- Tuncay. Mete, Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925), Ankara 1967.
- Tuman, Mümtaz, Kültür Değişimleri, İstanbul 1969.
- Türk geldi A.F., Görüp İştiklerim, Ankara: Türk Tarih Kurumu yayını, 1949.
- Tütengil,C.O.. Prens Sabahattin, İstanbul 1954.

- Unat, Faik Reşit, Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış. Ankara 1964.
- Unat, Faik Reşit, "Türkiye'de öğretmen okullarının kuruluşuna toplu bir bakış,"; Eğitim Hareketleri, 1/4(1955), S.26-27.
- Uşaklıgil, Halit Ziya, Saray ve Ötesi, cilt 3, İstanbul 1942
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi II. Ankara 1975. 3.baskı
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi III. Ankara 1973.2.baskı
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları I. Ankara 1943.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı. Ankara 1965.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, Ankara 1948.
- Ülken, Hilmi Ziya, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, cilt 1, İstanbul 1966.
- Ülkütaşır, M. Ş. Atatürk ve Harf Devrimi Ankara:TDK yay-yıl yok
- Onaydın, R. Eşref, Tefik Fîşret. Hayatına Dair Hatıralar, İstanbul 1919.
- Ünver, A. Süheyl, Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı, İstanbul 1946.
- Woods, H, Ch. La Turquie et ses Voisins, Paris 1911, (İngilizceden J.Duray çev.)
- Yaman, Kemal "Meşrûtiyet Hareketleri ve Yabancı Tesirleri", içinde: Beynelmilel Sermaye ve İhtilâl Hareketleri. İstanbul 1974, S.55
- Yerasimos, Stefanos, Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, cilt 1 ve II. İstanbul 1974, 1975.
- Yunus Nadi, İhtilâl ve İnkılâb-ı Osmanî, Dersaadet 1325
- Yücel, Hasan Ali, Türkiye'de Orta Öğretim, İstanbul 1938.
- "Zabitan-ı Bahriyenin umumî kurslarına mütedair Nizâm-nâme", (2 Teşrinievvel 1913), Düstur, ikinci tertib, cilt V, S.787-792.
- Ziya Gökalp, Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri (Haz. Rıza Kardaş). İstanbul: 1000 Temel Eser yay. 1973.

Gazete makale, haber ve yazılarından bazıları

- "1326 senesinde Avrupa'ya gönderilecek talebe". Yeni Tasvir-i Efkâr, 23 Şubat 1910.
- A.S. "Yemen'in necat ve selameti -ihyayı Maarif" Mülkiye 13(1325). s.45-52
- Abidullah, "Medreselerimizin ıslahı", Yeni Tasvir-i Efkâr, 18 Haziran 1909.
- Abidullah, "Medreselerimizde nasıl adam yetişir?". Yeni Tasvir-i Efkâr, 21 Haziran 1909.
- Abidullah, "Medreseler bahsi münasebetiyle bir istitrad". Yeni Tasvir-i Efkâr, 28 Haziran 1909.
- Abdullah Cevdet, "Hayat kadar mutena". Hakk, 27 Nisan 1912.
- Abdullah Cevdet, "Mekteb âlemi- Hayal âlemi", Resimli Mektep Âlemi, 4 Eylül 1329). sayıdan naklen İçtihat, 80(1329), S.1771-1773.
- Abdullah Cevdet, "Kastamonu'da kurun-u vusta", İçtihad, 58(1329), S. 1271-1274.

- Abdullah Cevdet, "Roma kalacak mı?". Rûbab 24(1328) S.268.
- Abdullah Cevdet, "Softalığa dair". İctihat, 60(1329). S. 1305-1306.
- "Adliye Mektebi için"; Sabah, 1 Ekim 1910.
- "Adliye Tatbikat Mektebi", Sabah, 7 Ağustos 1910.
- "Ağaç Bayramları Hakkında", Yeni Fikir, 2/9(1329), S.274-281.
- A.Ferit, "Ağaçları Sevelim", Yeni Fikir. 1/4(1329). S. 104-109.
- A.Ferit, "Darülmualiminlerde ziraat". Yeni Fikir. 2/9(1329). S.259-260.
- A.Ferit, "İbtidâî Mekteplerinde ziraat dersleri". Yeni Fikir, 15 Kânunuevvel 1327, S.10-13.
- A.Ferit, "Matiyo do Dumbal Ziraat Ameliyat Mektebi". Toprak, 1/2(1329) S.27-28, 1/5(1329) S.89-92.
- A.Ferit, "Memleketimiz Sanayi Mektepleri ne öğretmeli", Yeni Fikir, 3/16(1329), S.502-506.
- A.Ferit, "Mesut Köyün Mektebi", Yeni Fikir, 2/11 (1329), S.341-345.
- A.Ferit, "Sanayi Mekteplerimiz", Yeni Fikir. 3/11(1329). S.417-422.
- A.H., "Musiki ve Temaşa Mektebine dair", Türk Sözü, 1/14(1330), S.107-108.
- Ahmet Agayef, "Mecburî bir cevap", Hakk, 12 Temmuz 1912.
- Ahmet Agayef, "Mekteb-i Mülkiye", Tercüman-ı Hakikat, 11 Temmuz 1912.
- Ahmet Agayef, "Dârülfünun Teşkilâtı" Hakk, 24 Haziran 1912.
- Ahmed Cevdet, "Konservatuvar tesisi", İkdâm, 2 Haziran 1914.
- Ahmed Cevdet, "Ecnebi Mektepleri" İkdâm 2 Şubat 1914.
- Ahmed Cevdet, "Yeni Talebe Nizamnamesi", İkdâm, 16 Haziran 1914.
- Ahmet Emin. "Milliyetperverlik ve Ecnebi Mektebi", İkdâm 22 Temmuz 1912
- Ahmed Esat, "Maarif Nezaretine açık mektup". İştirak gazetesini, 28 Eylül 1912.
- Ahmet Hilmi, "Maarif Nâzırı Emrullah Efendi hazretlerine birinci mektup". Yeni Tasvir-i Efkâr, 20 Ocak 1910.
- Ahmet Hilmi, "Maarif Nezareti'nin bir teşebbüs-ü mühimmi", Yeni Tasvir-i Efkâr, 5 Nisan 1910.
- Ahmet Mithat, "Dârülmuallimlerimiz", Sabah, 9 Temmuz 1910.
- Ahmet Mithat, "Avrupa'daki talebemiz". Sabah, 18 Mart 1910.
- Ahmet Muvaffak (Menemenlizâde), "Paris'te talebe hayatı", Tanin, 14 Temmuz 1909.
- Ahmed Rasim, "Mekâtib-i ibtidaiye mes'elesi". Sabah, 1 Mart 1910, 2 Ağustos 1910.
- Ahmed Sıtkı, "Taşra mekâtib-i nisaiyesinin ıslâhı". Serbesti, 3,5,15,26,29 Aralık 1908.
- Ahmet Şerif, "Beyrut'ta Maarif-i Ecnebiye". Tanin 28 Nisan 1911
- Ahmet Şerif, "Bahçe", Tanin, 15 Mart 1910.
- Ahmet Şerif, "Gelendir", Tanin. 15 Mayıs 1910.
- Ahmet Şerif, "Maarif-i Ecnebiyeye Karşı Maarif-i Osmaniye". Tanin 30 Nisan 1911
- Ali Haydar, "Sağır ve Dilsizler". Muallimler Mecmuası, 29(1325), S.1237-1260.
- Ali Kâmi. "Maarif derdi", İctihat, 82(1329), S.1934-1936.
- Ali Kemal, "Mekleb-i Mülkiye". İkdâm, 7 Eylül 1908.

- Ali Kemal, "Gece dersleri", İkdâm. 12 Eylül 1908.
- Ali Kemal, "Avrupa'da tahsil mi, İkmâl-i tahsil mi?", İkdâm, 23 Ağustos 1908.
- Ali Mümtaz, "Maarif Mes'elesi - Maarif Nazırının beyanatı ahiresi münasebetiyle", Tanzimat, 16 Aralık 1912.
- Ali Seyfi, "Mekteb-i Sultani mes'elesi-Hakikatten ayrılmayalım", Yeni Tasvir-i Efkâr, 14 Nisan 1910.
- "Alman Mekâtibi". Sabah 15 Ocak 1911.
- "Almanya ve Fransa'ya talebe i'zâmı". Sabah, 2 Ekim 1910.
- "Amele dersleri", Sabah, 6 Ocak 1910.
- "Amele mektepleri", Tanin, 27 Mart 1910.
- "Amerika'ya azimet eden talebeler", Sabah, 1 Şubat 1911.
- "Amerika'ya talebe-i Osmaniye i'zâmı", Yeni Tasvir-i Efkâr, 6 Mayıs 1910; Sabah, 30 Eylül 1910.
- "Anadolu mekâtib-i ibtidaiyesi", Sabah, 2 Haziran 1910; Tercüman-ı Hakikat, 17 Nisan 1913.
- "Arnavut Lisanı". Yıldız (Üsküp) 21 Haziran 1325
- "Arnavut Mekatibi", Sabah, 7 Temmuz 1911
- "Arnavutların metalibâtı", İfham, 30 Haziran 3 912 (Neve Fieya Press'den)
- "Arnavutluk Mekatibi" Tanin 27 Ocak 1912
- "Arnavutluk Mekatibi için", Sabah 11 Aralık 1911.
- "Arnavutlukta Mekatip". Sabah, 14 Temmuz 1911.
- "Askeri Ziraat Dersleri", Ahenk, 12 Haziran 1914.
- A.Şinasi, "Dârülmuallimînlerimiz ne halde? (Bir teklif - Bilmem muvafık mı?) ", Ahenk, 25 Eylül 1909.
- A.Şinasi, "Osmanlılık Terbiyesi", Ahenk, 21 Haziran 1909.
- "Avrupa'da Talebe-i Osmaniye", Sabah, 5,17 Kasım 1909>
- "Avrupa'da Osmanlı Talebesi", Sabah, 3 Haziran 1911.
- "Avrupa'da tahsil için". İkdâm, 28 Temmuz 1914.
- "Avrupa'daki Osmanlı talebesi". Sabah, 14 Eylül 1911.
- "Avrupa'daki talebe", Sabah, 7 Nisan ,12 Ağustos 1911.
- "Avrupa'daki talebe-i Osmaniye", Sabah, 30 Aralık 1909. 6 Temmuz 1910.
- "Avrupa'daki talebemiz". Sabah, 5 Nisan 1911.
- "Avrupa'ya gidecek muallimin". Yeni Fikir, 111/17(1329), S.550-551.
- "Avrupa'ya gidecek talebe", Tanin, 8 Eylül 1909.
- "Avrupa'ya gidecek talebe-i Adliye", Sabah, 30 Ekim 1910.
- "Avrupa'ya gidecek talebeler". Tanin, 29 Ağustos 1909.
- "Avrupa'ya giden Efendiler", Tanin, 7 Ekim 1909.
- "Avrupa'ya giden talebemiz", Sabah, 22 Aralık 1909.
- "Avrupa'ya i'zam olunan talebe", Sabah, 1 Aralık 1910.
- "Avrupa'ya muallim ve talebe izâmı", Sabah, 5 Eylül 1913.
- "Avrupa'ya tahsile gidenler". Sabah, 5 Aralık 1909.
- "Avrupa'ya talebe", Sabah, 6 Eylül 1911.
- "Avrupa'ya talebe gönderme", Sabah. 2 Ağustos 1911.

- "Avrupa'ya talebe i'zami". Tanin, 17 Ağustos 1909: Sabah, 9 Eylül 1911.
- "Avrupa'ya talebe i'zami", Sabah, 10 Ocak 1910. "Avrupa'ya talebe i'zami", Sabah, 22 Ağustos, 22 Eylül 1911.
- "Avrupa'ya talebe i'zami", Tanin, 25 Kasım 1908.
- "Bağdad'da bir medrese-i ulûm", Sabah, 1 Nisan 1912.
- "Baytar Mektebi talebesinin askerliği". Sabah, 1 Aralık 1911.
- "Baytar Muavinleri Mektebi", Sabah, 26 Eylül 1910.
- Bedri Kâmil, "Sanayi-i Nefise Mektebi", Sabah, 24 Temmuz 1911.
- Bedri Kâmil, "Ziyaretler", Sabah, 22 Temmuz 1911.
- Bedri Kâmil, "Tahsil-i ibtidai meselesi". Sabah, 1 Nisan 1911.
- "Berayî talini muallimler celbi", Yeni Tasvir-i Efkâr. 1 Nisan 1910.
- "Beş senelik idadiler ne oluyormuş?". Yeni Fikir, 111/13(1329), S.423-425.
- "Beynelanasır Neşr-i Lisan ve Maarif Cemiyeti", Serbesti, 8 Ağustos 1328.
- "Beyrut Hakuk Mektebi", Sabah, 22 Ekim 1913.
- "Beyrut Mekteb-i Sultanisi ikmal-i Tahsil Cemiyeti", Sabah, 29 Mart 1912.
- "Beyrut'ta Amerikan Dârülfünunu". Sabah 12 Aralık 1909.
- "Beyrut'ta Dârülfünun", Sabah, 8 Ocak 1910.
- Bihter, "Dârülmuallimat'ta yapılan tensikat", Resimli İstanbul dergisi, 14(1325), S.221-222.
- Bir sosyalist, "Memalik-i Osmaniyedeki Bulgar Muallimlerinin Kongresi", İştirak, 27 Temmuz 1912.
- "Bulgar ve Sırp Mektepleri". Sabah 14 Kasım 1910.
- "Bulgar mektepleri müfettişleri". Sabah ve Yeni Tasvir-i Efkâr 19 Aralık 1909.
- "Bulgar mekteplerini tedkik". Sabah 15 Nisan 1911.
- "Bulgar Muallimleri Kongresi", Sabah. 19 Ocak 1911.
- "Bulgar tedrisatı". Sabah 8 Eylül 1911.
- "Bulgaristan'da islâm Mektepleri" Tanin 28 Ağustos 1909
- "Bulgaristan'da Serbesti-i Mekâtip". Tanin. 21 Ocak 1909.
- "Bursa Dârüilhariri". Sabah, 8 Ağustos 1914.
- "Bursa Harir Dârüttalimi", Tanin, 17 Temmuz 1912.
- "Bursa Mekteb-i Sultanisi", Sabah, 19 Temmuz 1911.
- "Büyük bir kız mektebi", Tanin, 20 Ocak 1909.
- "Büyük bir Dârülmuallimin". Sabah, 16 Kasım 1910.
- Câhide Nevres: "Senden beklediklerimiz" Necmeddin Sadak Bey'e), Yeni Fikir dergisi. 111/15(1329), S.478-483.
- "Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye", Tanin, 9 Ocak 1909.
- "Ciddî bir teşebbüs. Yeni Mektep", Tanin, 11 Şubat 1909. Correspondance d'Orient, 15 Juin 1910
- C.Z., "Şundan-Bundan, Kızların talim ve terbiyesi". Sabah, 3 Eylül 1911.
- "Çavuşân Mektebi", Sabah, 21 Şubat 1912.
- "Çırak Mektebi". Sabah, 5 Ekim 1913.
- "Çırak Mektepleri Cemiyet-i Tedrisiyesi", Sabah. 16 Kasım 1912

- “Çiftlik Mektepleri Talimatı”, Orman ve Maden ve Ziraat ve Baytar Mecmuası. 1/4(1326). S.354-356.
- Dağavaryan, “Ziraat Ameliyat Mektepleri”. Tanin. 4 Mart 1911.
- Dağavaryan, “Orman Mektebi”. Tanin, 23 Mart 1911.
- “Daire-i Harbiye Mektebi”. Sabah. 9 Aralık 1910, 26.29 Nisan, 22 Mayıs 1911.
- “Daire-i Harbiye Mektebi”, Tanin, 12 Aralık 1910.
- “Dârülbedayi”. Sabah. 16 Temmuz 1914.
- “Dârülbedayi-i Osmani”. Sabah, 27-28 Ekim 1914.
- “Dârülfünun”, Sabah, 23 Ocak, 14 Temmuz 1911. 16 Kasım 1912.
- “Dârülfünun Elsin Şubesi”, Sabah, 23 Şubat 1910.
- “Dârülfünun ihtiyat Sınıfı”, Sabah, 22 Ekim 1911.
- “Dârülfünun ihtiyat Sınıfı”, Türkiye, 15 Teşrinievvel 1326 (28 Ekim 1910).
- “Dârülfünun mezunlarının zabıtlığı”. Sabah, 3 Ağustos 1910.
- “Dârülfünun muallimleri”, Tanin, 12 Kasım 1908.
- “Dârülfünun Müdüriyeti”. Tanin, 12 Mart 1909.
- “Dârülfünun Nizamnamesi”, Tanin, 13 Temmuz 1909.
- “Dârülfünun Programı”. İkdâm, 25 Eylül 1908.
- “Dârülfünun Talimatnamesi”, Tanin, 31 Ekim 1909.
- “Dârülfünun Teşkilât-ı Esasiye ve İdariyesine Mûteallik Nizamname Lâyihası”, Hakk, 21.22, 23 Mart 1912.
- “Dârülfünun Tıp Şubesi”, Tanin, 6 Eylül 1908.
- “Dârülfünun Ulum-u Âliye-i Diniye Şubesi, Tanin, 25 Kasım 1908.
- “Dârülfünun ve Mekteb-i Mülkiye Kütüphanelerinin Resm-i Küşadı”, Sabah, 4 Mart 1910.
- “Dârülfünun ve Mekteb-i Hukuk muallimlerinin derslere göre isim listesi”. İkdâm, 21 Ekim 1908.
- “Dârülfünun'a devam”, Tasvir-i Efkâr, 2 Şubat 1910.
- “Dârülfünun'a müdâvim memurin”. Sabah, 17 Kasım 1909.
- “Dârülfünun'da dersler hakkında”. Sabah, 1 Şubat 1914.
- “Dârülfünun'da gece dersleri”, Sabah, 20 Nisan 1911.
- “Dârülfünân'da konferanslar”. Sabah, 15 Ocak 1910.
- “Dârülfünun-u Osmanî Tıp Fakültesi ve Eczacı Mektebine alınacak talebeler”, Tanin. 26 Haziran 1909.
- “Dârülfünun-u Osmanî Ulûm-u Diniye, Riyaziye, Tabiiye ve Edebiyat ve Hukuk Şubeleriyle Mekteb-i Mülkiye Şakirdanına Mahsus Maarif Nezâret ince Kaleme Alman Talimatname Sureti”, Yeni Tasvir-i Efkâr. 10 Kasım 1909.
- “Dârülfünununumuz”, Hakk, 29 Haziran 1912.
- “Dârülfünun'un Edirne Seyahati”, Sabah, 15 Ağustos 1913.
- “Dârü'l-Hilâfeti'l-Âliye”, Sabah, 21 Ekim 1914.
- “Dârülmuaallimatın idaresi”. Sabah, 7 Mart 1912.
- “Dârülmuaallimin”, Sabah. 17 Temmuz 1911.
- “Dârülmuaallimîn”, Sabah, 23 Haziran 1911, 20 Temmuz 1912.
- “Dârülmuaallimîn”, Tanin, 16, 25 Ocak 1909.

- "Dârülmuaallimin", Tanin, 29 Ağustos 1911.
- "Dârülmuaallimin Ağaç Bayramı", Neyyir-i Hakikat. 10 Temmuz 1326.
- "Dârülmuaallimîn binası", Miir'at-ı Maarif, 1(1324), S. 10.
- "Dârülmuaallimîn mezunları". Sabah, 31 Mayıs 1911.
- "Dârülmuaallimîn Numune Mekteb-i İbtidaisi", Tanin, 10 Kasım 1909.
- "Dârülmuaallimîn programları". Yeni Fikir, III/I 8(1329), S.583
- "Dârülmuaallimîn-i Âliye", Sabah, 7 Mart 1914.
- "Dârülmuaallimin-i Rüşdiyeler teşkilâtı", Tanin, 30 Kasım 1910.
- "Dârülmuaallimînler", Tanin, 6 Ekim 1909. "Dârülmuaallimînlerin ıslâhı", Sabah, 20 Ekim 1913.
- "Dârülmusiki-i Osmânî". Sabah. 13 Ocak 1914.
- "Dârüşşafaka'daki içtima". Yeni Fikir, 111/21(1329), kapak içi.
- "Ders-terbiye", Yeni Fikir, 111/18(1329), S.555-570.
- "Ders Vekaletinin muamele-i nâlâyıkası". Hedef, 16 Mart 1912.
- "Deutsche Schule im Auslande". Revue du Monde Musulmane 54(1923). S. 18-36.
- D.H., "Maarifin halı", İfham. 25 Mayıs 1912. "Dilsiz Mektebi", Sabah. 29 Ocak 1911.
- "Dilsiz, Âmâ ve Sağırılar Mektebi ianesi", Yeni Tasvir-i Efkâr, 20 Ocak 1910.
- "Dilsiz ve Âmâ Mektebi", Sabah. 28 Kasım 1910.
- Diran Kelekyan, "Gençler", Sabah, 12 Temmuz 1910.
- "Dişçi Mektebi", Sabah, 29 Mayıs 1910.
- D.K.(Diran Kelekyan), "Bulgarlar, Suplar ve Biz". Sabah 29 Ocak 1910.
- D.K. "Dahili Politika Sahası", Sabah. 28 Aralık 1909
- D.K., "Fırka programı mı, hükümet programı mı?". Sabah, 10 Kasım 1910.
- D.K., "Maarifimiz" (Emrullah Efendi ile mülakat), Sabah, 28 Şubat 1910.
- D.K., "Maarifimiz". Sabah. 28 Şubat 1910.
- D.K.. "Mekâlib-i ibtidaîye mes'elesi - Maarif işleri- Nail Beyefendi ile mülakat", Sabah 5 Ocak 1910.
- D.K., "Mektep ve Nüfuz". Sabah 5 Ekim 1913.
- D.K., ""Tahsili âli ve hakk-ı tecil", Sabah, 15 Ocak 1911
- D.K., "Tedrisat-ı ibtidaîye", Sabah, 25 Kasım 1913.
- D.K., "Şarkta Fransız Mektepleri" Sabah 3 Kasım 1909.
- D.K., "Umur-u Evkaf". Sabah, 7 Haziran 1912.
- "Doktora meselesi". Sabah, 13 Mayıs 1911.
- Dr.Kemal Cenah. "Mekâtib-i Tıbbîye Meselesi", Tanin, 10 Mart 1909.
- Dr.Said Cemil. "Şam Mekteb-i Tıbbiyesi", Yeni Tasvir-i Efkâr, 21 Temmuz 1909.
- Dr.Zühdü, "Mekâlib-i Tıbbîye". Tanin, 17 Kasım 1908.
- "Düvel-i mütemeddine Dârülfünunları", Sabah. 29 Aralık 1909.
- Edhem Nejad, Türklük nedir ve Terbiye Yolları, İstanbul t.y. S.27.
- Edhem Nejad, Mektebçilik, İstanbul, 1332, S.8-9.
- Edhem Nejad, "Almanya ve İngiltere'nin iktisat mesaraası",Toprak, 1/4(1329),S.67-71.

- Edhem Nejad, "Dağlı, bayırlı, ovalı, yaylalı olmalıyız", Yeni Fikir, III/19(1329), S.587-593.
- Edhem Nejad, "Dârülmuallimîn Kongresi". Tanin, 4 Ağustos 1911.
- Edhem Nejad, "Ders-i terbiye". Yeni Fikir. 111/18(1329). S.555-561.
- Edhem Nejad, "Haricî ticaretimiz ve istitlâk-ı millî". Toprak, 1/3(1329), S.55.
- Edhem Nejad, "Hayat Mes'eleleri", Tanin, 25 Mart 1910.
- Edhem Nejad, "Köylerde leyli mektebler", Yeni Fikir. 15 Kânunusâni 1327. S.49-53.
- Edhem Nejad, "Mekteplerde isyan", Yeni Fikir, 111/21(1330), S.651-655.
- Edhem Nejad, "Mekteplerimizde canlı, âteşin hayat isteriz", Yeni Fikir, 111/14 (1329), S.426-428.
- Edhem Nejad, "Muallimlikte saadet var mıdır?". Yeni Fikir. 111/15(1329), S.459-465.
- Edhem Nejad, "Müdafaâ-ı Milliye ve Terbiye", Yeni Fikir, 11/9(1329), S.269: II/11(1329) S.327-333; 111/13(1329), S.394-399.
- Edhem Nejad, "Müdafaâ-ı Müliye ve Terbiye", Tasvir-i Efkâr, 1 Şubat 1913.
- Edhem Nejad, "Robert Baden Povel", Yeni Fikir. 111/22(1330), S.653-688.
- Edhem Nejad, "Tatil muhacereti", Yeni Fikir, 1/4(1328), S.97-104.
- Edhem Nejad, "Terbiye ve Musiki". Yeni Fikir, 111/16(1329) S.494-495.
- Edhem Nejad, "Terbiye-i bedeniye nasıl ehemmiyet veriyorlar". Yeni Fikir, 15 Şubat 1327. S.70-74.
- Edhem Nejad, "Terbiye-i Fikriye", Sırat-ı Müstakim, 6(1326), S.360.
- Edhem Nejad, "Yeni lisan ve tekâmülü". Yeni Fikir. 11/8(1328), S.329.
- Edhem Nejad, "Yeni Mektepler", Yeni Fikir, 15 Kânunuevvel 1327, S.4.
- Edhem Nejad, "Ziraat mı evvel, ticaret mi ?", Toprak, 1/2(1329), S.29-31.
- "Ecnebi Mektepleri". Köylü 13 Kasım 1910.
- "Ecnebi Muallimler Hakkında" Sabah 10 Ekim 1910.
- "Eczacı Mektebi", Sabah, 10 Mayıs 1911.
- "Eczacı ve Dişçi Mektebi", 23 Ağustos 1911.
- "Eczacı ve Dişçilik Mekteb-i Âlileri", Sabah. 23 Temmuz 1912.
- "Elektirik gece dersleri", Tanin, 31 Ocak 1912.
- "Elifba meselesi". İctihat. 1, 1329 S. 1327-1329; 4, 1329 S. 1387-1388.
- "Emrullah Efendi başlıyor". Teminat, 14 Mart 1912.
- Emrullah, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetinin 1327 Senesi Dördüncü Kongresinde Tanzim Olunan Siyasî Programa Dair İzâhnâme, Kostantiniyye 1330.
- Emrullah, "Dârülfünun'da inzibat" (Dârülfünun inzibatına müteallik Nizâmnâme lâyihasının esbab-ı mucibe mazbatası), Tanin, 7 Mart 1912.
- Emrullah, "İdare-i Vilâyet", Yeni Muhitü'l-Maarif Gazetesi, 14 Nisan 1327, s.6-13; 25 Mayıs 1327, s.1-5.
- Emrullah, "İlm-i terbiye ve tedris". Ümmet Gazetesi, 1/6 (13 Haziran 1326) s.14-15; 1/7 (24 Haziran 1326), s.15; 1/8 (2 Temmuz 1326), s.14. (Dârülfünunda verdiği derslerde tutulan notlardan).

- Emrullah, "Patrikhanelerin müstediyaı -Tedrisat Meseleleri ve Tanin Gazetesi" Yeni Muhitu'l-Maarif, 20 Ağustos 1327, s.1-13
- Emrullah, "Tahsis-i Umûmiye", Yeni Tasvir-i Efkâr, 17 Kânunusânî 1910.
- Emrullah, "Tedrisat-ı İbtidaiye"(Tedrisat-ı iptidaiye Kânûnu Esbab-t Mucibe Lâyihsı), Mülkiye, 23(1326) s. 42-64; 24(1326), s.32-50.
- Emrullah, "Terbiye ve esasları", Sırat-ı Müstakim Gazetesi, 16 (1326). s.248-250 (Konferans notları).
- Emrullah, "Usul-ü terbiye ve tedris", Mirât-ı Maarif Gazetesi, 3 (28 Kânunusânî 1324), s.37-38.
- E.N., "Mektep binalarıyla dahilleri",Yeni Fikir, HI/22(1330), S.703-707.
- E.N., "Mekteplerde askerlik ve İsveç Jimnastiği". Yeni Fikir, 111/18-19(1329), S.568-572.609-614.
- "Ermeni mektepleri için". Sabah 19 Kasım 1910.
- "Ermeni mekteplerinin hisse-i maarifi". Tercüman-ı Hakikat 7 Ocak 1913.
- "Ermeni Patriği ve mektepler meselesi". Tanin 6 Temmuz 1909.
- "Ermeni tedrisatı". Sabah 7 Eylül 1911.
- "Ermenilerin maarife dair istekleri" Tercüman-ı Hakikat. 27 Nisan 1913 (Azadmard gazetesinden)
- "Eski Dârümuallimîn mezunları". Sabah, 9 Temmuz 1914.
- "Ev Kadını Mektebi". Sabah, 6,8 Mayıs 1911.
- "Evkaf Mektebi", Sabah, 3 Temmuz 1914.
- "Evkaf Mektepleri", İkdâm, 22 Mayıs 1914.
- Fâzıl Ahmed, "Adam ihtiyacı ve terbiye". Tanin, 25 Aralık 1909.
- Fâzıl Ahmed, "Aksam-ı Terbiye", Tanin, 24 Mart 1910.
- Fâzıl Ahmed, "Mekâtib-i ibtidaiyede terbiye-i bediye" Terbiye Mecmuası. 1/1 (1330), S. 12.
- Fâzıl Ahmed, "Mekâtib-i tâliye hakkında 1", Sabah, 5,9 Haziran, 12 Temmuz 1913.
- Fâzıl Ahmed, "Mekteplere dair", Tanin, 2 Mayıs 1930.
- Fâzıl Ahmed, "Muallimler ve Felsefe", Sabah,7 Mayıs 1913.
- Fâzıl Ahmed, "Terbiye ve ehemmiyeti", Tanin, 19 Mart 1910.
- Fâzıl Ahmed, "Terbiye ve tedrisat". Tanin, 30 Mart 1911.
- Fâzıl Ahmed, "Terbiye-i ahlâkiye", "Tenkîd" dergisi. 3(5 Mayıs 1326), S.41-44.
- Fâzıl Ahmed, "Terbiyede inkılâb". Sabah, 12 Mayıs 1913.
- Fâzıl Ahmed, "Yine terbiye bahsi", Sabah, 1 Mayıs 1913.
- "Fenn-i Velâde tahsili", Sabah, 10 Mart 1914.
- Ferid, "Dârümuallimîn-i Âliye'nin lağvı üzerine Maarif Nezaretine açık mektup". Dârüşşafaka dergisi, 1/6(1325), S.283.
- Feridun Nigar: "Tevfik Fikret. Mürebbi", Muallim Dergisi.2/14(1333), S.503.
- Feridun Vecdi, "Tedrisat meselesi" I-IV Hakk. 11,12.13.16. Haziran 1912.
- F.R., "Maarif Nâzırı Emrullah Efendiye açık mektup", İştirak" dergisi, 14(1326). S.215-216.
- "Fransa'da talebe-i Osmaniye", Sabah. 3 Şubat 1911.
- "Fransa'ya talebe i'zamı". Sabah, 9 Ekim 1910.

- F.V. "Terbiye mi, talim mi?". Tasvir-i Efkâr. 28 Kasım 1913.
F.V., "Dini terbiye", Tasvir-i Efkâr, 19 Kasım 1913.
F.V., "Terbiye". Tasvîr-i Efkâr. 5 Aralık 1913.
"Gayrimüslim mekâtibi". Sabah 24 Mart 1914
"Gayrimüslim mekâtibin programı". Sabah 27 Aralık 1909
"Gece dersleri", Tanin, 3,24,26 Ekim 1909; İnkılâp. 19 Eylül 1325. S.161-162 v.s.;
İfham, 29 Mayıs, 12 Haziran 1912.
"Gece dersaneleri", Tanin, 14 Kasım 1909.
Gök Alp, "Medreseler", Peyman 2 Ağustos 1909
Gök Alp, "İslâm terbiyesinin mahiyeti", İslâm Mecmuası, 1(30 Kânunusâni 1329).
S.14-16.
Gürcüzâde Safi, "Trabzon Mekteh-i Sultanisi", Türkiye gazetesi, 28 Ekim 1910.
Halide Edib, "Yusuf Akçora Beyefendiye". Tanin, 6 Temmuz 1912.
Halide Edib, Seviye Talib, İstanbul, 1342.
Halide Edib, Talim ve Terbiye, İstanbul 1327.
Halide Edib, Yeni Turan, İstanbul 1329.
Hâlîde Salih, "Kız Mektepleri Hakkında Bir Mülalaa-i Mühimme", Tanin, 18 Ocak
1909.
"Halkalı Ziraat Mektebi", Tanin, 23 Ağustos 1909, 24 Nisan 1911; Sabah, 13
Temmuz 1912, 21 Ağustos 1913. 6 Şubat 1914; Tasvir-i Efkâr, 27 Şubat
1914.
"Hapishanelerde mekâtib", Sabah, 4 Nisan 1914.
"Hapishane-i Umûmide mekteb", İkdâm, 25 Haziran 1914.
"Hendese-i Mülkiye Mektebi", Tanin, 12 Kasım, 2 Aralık 1908; 19 Ekim 1909.
"Hıfzıssıhha-i Mekâtib Teşkilâtı", Sabah, 22 Aralık 1912.
"Hicaz Dârülfünunu", Sabah. 29 Ağustos 1913.
Hikmet Refik. "Tıp Fakültesi", Yeni Tasvir-i Efkâr, 7 Eylül 1909.
"Hisse-i maarif ve Ermeni mektepleri" Sabah, 11 Ocak 1910.
"Hisse-i maarif meselesi". Sabah 25 Ocak 1911.
"Hisse-i maarif tevziatı". Yeni Tasvir-i Efkâr, 11 Ocak 1910.
H.S., "Al bir içtihadçı daha!", el-Medâris dergisi, 4(1329). S.71.
"Hususî Dârülmuallimin", Köylü gazetesi, 7 Ekim 1910.
"Hususî ve Cemaat Mektepleri", Sabah, 18 Mart 1912
Hüseyin Cahit, "Arnavut Hurufatı", Tanin. 20,31 Ocak 1910
Hüseyin Cahit, "Avrupa'ya talebe i'zamlı", Tanin, 13 Ağustos 1909.
Hüseyin Cahit, "Mektepler Meselesi", Tanin, 10.13 Haziran 1909
Hüseyin Cahit, "Mektepler Meselesi Nasıl Çıktı", Tanin, 17 Haziran 1909
Hüseyin Cahit, "Muallimler ordusu". Tanin, 11.2.1910.
Hüseyin Cahit, "Maarif derdi", Tanin, 23 Kasım 1910.
Hüseyin Cahit, "Patrikhane mektepleri". Tanin 24,26 Şubat 1910.
Hüseyin Cahit, "Rum Cemaat Mektepleri". Tanin 8 Ocak 1910.
Hüseyin Cahit, "Taşnaksityun Fırkası Programı", Tanin, 2 Teşrinievvel 1324.
Hüseyin Kâzım, "Dârüssafaka-i İslâmiye", Tanin, 1 Ocak 1909.

- “İslah-ı Medâris Nizamnamesi”, Sabah, 6 Ekim 1914.
- “İslâh-ı maarif için”. Sabah, 2 Nisan 1911.
- “İbtisar ve muhakemede zaaf”, Sabah, 20 Nisan 1913.
- “İdadi muallimleri”, Tanin, 24 Ağustos 1909.
- “İdadi programı”. Sabah, 20 Haziran 1914.
- “İdare-i Hususiye-i Vilâyât ve Umur-u Maarif”, Tercüman-ı Hakikat, 31 Temmuz 1912.
- İhsan. “Terbiye-i Avam, tamim-i maarif, İnkılâp, 22 Ağustos 1325, S. 100-101.
- İhsan Şerif. “Kadınlarımızda aşk-ı irfan”, İçtihat, 3/92 (1329) S.2058-2061; 3/94(1329) S.2109-2110.
- “İhtiyat Zabıtlarının Mekteb-i Harbiye-i Şahaneye Şerait-i Duhuliyesi”. Sabah, 28 Ağustos 1912
- “İkmal-i talisil eden polisler”, Sabah, 5 Kasım 1909.
- “İmtiyazât-ı Ecnebiyenin ilgasından Dolayı Memurine Tebliğ Olunacak Talimatname”. Polis Mecmuası 2/34(1330). S.803-805.
- “İnas Dârülfünunu”, Sabah, 13 Ekim 1914.
- “İnas Mekteb-i Sultanisi”. Sabah, 13 Haziran 1911.
- “İnas Sultani Mektebi”. Sabah, 30 Temmuz 1910.
- “İnas Sultanisi”, Sabah, 20 Haziran 1914
- İsmail Gasprinski, “Türk Yurtçularına” Türk Yurdu. 7.1328. S. 191.
- İsmayıl Hakkı, Talim ve Terbiyede İnkılâb, İstanbul 1912.
- İsmayıl Hakkı, Terbiye ve İman, İstanbul 1914.
- İsmayıl Hakkı, İzmir Konferansları, İzmir 1331. S.4-5.
- İsmayıl Hakkı, “Bizim felaketlerimizden âlimlerimizden ziyade sanatkârlarımız mes'uldur”. Mürebbiler Âlemi, 1/11(1329), S.165-166.
- İsmayıl Hakkı, “Çizgi dersleri”, Terbiye-i İbtidaiye Mecmuası. 1/7, S.30.
- İsmayıl Hakkı, “Gençler; eğer sağlam vücudlu, faal, emelperver bir millet olamazsanız eyvah!...” Mekteb Âlemi, I/10(1329), S.153.
- İsmayıl Hakkı, “İnsafa Davet”, Yeni Yazı dergisi, S.2-3.
- İsmayıl Hakkı, “Mezarımızı ellerimizle kazıyoruz da haberimiz yok!..”, Mürebbiler Âlemi, 1/12-13(1329), S.175-176.
- İsmayıl Hakkı, “Muallimler kurtaracak, fakat nasıl?” Yeni Fikir, 111/21(1330), S.656-657.
- İsmayıl Hakkı, “Resim öğretmenin yolu”. Yeni Fikir. III/13(1329), S.401-416; IV/14 S.434-449.
- İsmayıl Hakkı, “Resmin talim ve terbiye ile münasebeti” Terbiye Mecmuası 1-4(1330), S.18-23, 109-117. 167-173.
- İsmayıl Hakkı, “Terbiyede inkılâp lazım” Yeni Fikir, 11/12(1329), S.362-364.
- İsmayıl Hakkı, “Terbiyede inkılâp lazım”. Yeni Fikir. 2(1329). S.361.
- “İstanbul Polis Mektebi”, Sabah, 23 Haziran 1911.
- “İstanbul Vilâyetinde tedrisat-ı ibtidaiye”, Sabah, 8 Nisan 1912.
- İstanbul'da büyük bir Medrese-i İslâmiye”, Sabah, 15 Mart 1910.
- “İtalyaya talebe i'zami”. Sabah. 1 Mart 1911.

- "İttihad ve Terakki Cemiyetinin Fatih Gece Dersleri", Sabah. 2 Mart 1910.
"İttihadı Osmani Arnavut Maarif Mahfili", Tasviri Efkar, 7 Mart 1910
"İttihat ve Terakki Beyannâmesi", Sabah, 19 Kasım 1910.
"İttihat mekteplerinin riyaseti", Sabah, 25 Mayıs 1910.
"İzmir Amerikan Mektebi". Sabah 22 Şubat 1914.
"İzmir Enternasyonal Amerikan Koleji". Ahenk (İzmir) 22 Eylül 1909.
"İzmir'de Dârülmuallimin", Sabah, 10 Kasım 1909.
"İzmir'de Mekteb-i Hukuk". Sabah, 30 Mart 1913.
"Kadastro Mektebi". Sabah, 5 Ağustos 1911; Hakk, 15 Mart 1912.
"Kadastro Mekteb-i Âlisi", Sabah, 10 Temmuz 1913; 22 Temmuz 1914.
"Kadıköy ittihat Mektepleri", Tanin, 29 Ağustos 1911.
"Kayseri'de bir medrese", Sabah, 13 Ocak 1911.
Kâzım Nâmi, Terbiye-i Vataniyede ilk Adım", Selanik 1327.
Kâzım Nâmi, "Bize nasıl bir mekteb sistemi lâzım?", Muallimler Mecmuası IX/26 (1932), S.188-193.
Kâzım Nâmi, "Dinî terbiye", İslâm Mecmuası, 1(1329), S.17-20.
Kâzım Nâmi, "Hayber kalalarının, Battal Gazilerin terbiyevî rolü", Türk Sözü dergisi, 1/7(1330), S.5 0-55.
Kılıçzâde Hakkı, "Kadınlar ve mekâtib-i ibtidaiye muallimleri", İctihat, 60(1329), S. 1310-1312.
Kılıçzâde Hakkı, "Sahte softalığa ve dervişliğe ilân-ı harb", İctihad, 58(1329), S.1277-1281.
"Kız Sanayi Mektebi", Sabah, 5 Ekim 1913.
"Kızlara kurs", Sabah. 7 Ağustos 1913.
"Kızlara Resim dershanesi", Sabah, 14 Ekim 1914.
"Kiliseler ve Mektepler", Sabah, 26 Haziran 1910
"Kondüktör Mektebi", Sabah, 13 Aralık 1911; 20 Ağustos 1913.
"Konya'da gece mektepleri", Tanin, 15 Temmuz 1909.
Köprülüzâde Mehmet Fuat, "Dârülfünun meselesi", Hakk, 15 Mart 1912.
Köprülüzâde Mehmet Fuat, "Mekteb-Medrese", Tasvir-i Efkâr, 15 Mart 1913.
"Köylü mektepleri", Köylü (İzmir), 26 Ekim 1910, 12 Ocak 1911.
"Kura mekâtibi inşaatlarına bedava kereste", Orman ve Maadin ve Ziraat ve Baytar Mecmuası, 1/4(1326) S.323.
"Kur'a imtihanları", Beyânü'l-Hakk, 1/23(1324), S.452-453; 1/26(1325), S.471.
Küçük Hamdi, "Otuzbir Mart hadisesi", Beyânü'l-Hakk, 11/32(1325), S.747-748.
"L'application des lois d'enseignement" Le Moniteur Oriental, 20 Decembre 1909
"L'école laïque en Orient". Correspondance d'Orient 4/70(15 Aout 1911) S.183-184.
"L'Opinion du ministre de l'instruction publique" Le Moniteur Oriental. 16 Juin 1909
"La Mission laïque française". Revue de Monde Musulmane 13(1911). S. 185-186.
"La question scolaire" Le Moniteur Oriental 11,21 Mars 1911; 22,25 Mai 1911; 28 Decembre 1909

- “Les écoles Bulgares en Macédonie”. Le Moniteur Oriental, 1,23 Avril, 3 Mai 1910.
- “Les écoles françaises laïques en Turquie”. Le Moniteur Oriental 9 Julliet 1909.
- “Les écoles Serbes”. Le Moniteur Oriental 13 Aout 1909; 10 Novembre 1910.
- “Leylî Askerî Rüştiyeler”, Sabah, 30 Mayıs 1910.
- “Lise teşkilâtı”, Tanin, 28 Kasım 1910.
- Lütfi Fikri “Lisan Meselesi” İfham, 1 Temmuz 1912
- “Lyon'da Talebe-i Osmaniye”. Sabah, 13 Ağustos 1911.
- “Maarif Encümenleri”, Sabah, 1 Nisan 1912.
- “Maarif hakkında”. Sabah, 14 Haziran 1910.
- “Maarif havadisi”. Sabah, 15 Mart 1912.
- “Maarif Hediye-i Harbiye Heyeti”, Sabah. 12 Kasım 1912.
- “Maarif ıslâhı. Şükrü Bey ile mülakat”, Sabah, 3 Nisan 1914.
- “Maarif istikrazı”. Sabah, 3 Temmuz 1914.
- “Maarif Kânunu Lâyihası”, Sabah, 2 Mart 1912.
- “Maarif Kongresi”, Tanin, 18 Temmuz 1910.
- “Maarif müfettişleri ne iş görür?”, Yeni Fikir, 111/21(1330), kapakta.
- “Maarif Müdürleriyle Vilâyet Maarif Müfettişlerinin Vezaifine Mûteallik Talimat”, Sabah, 2 Ekim 1910.
- “Maarif müfettişleri”. Tanin, 27 Ekim 1909; Sabah, 20 Ocak 1913. “Maarif Müfettişleriyle Vilâyet Maarif Müfettişlerinin Vezaifine Mûteallik Talimat”, Sabah, 2 Ekim 1910.
- “Maarif müfettişlikleri”. Sabah. 20 Haziran 1914.
- “Maarif Nazırı”. Sabah, 8 Aralık 1909.
- “Maarif Nâzırı Hakkı Bey”, Serbesti, 24 Teşrinisani 1324 (7 Aralık 1908)
- “Maarif Nâzırı tensikat yapıyor”. Sabah, 1 Nisan 1909.
- “Maarif Nâzırımızla mülakat”, İkdâm. 9 Temmuz 1914.
- “Maarif Nâzırı'nın Ermeni Patrikhanesi'ni ziyareti”. Tanin 16 Mart 1910 (Azadmard Gazetesinden).
- “Maarif Nazımım Beyanatı”, Sabah. 10.20 Ağustos 1910; 12 Ekim 1913; 7 Aralık 1913. (Osmaniscılcı Llyod gazetesinden); 28 Şubat 1914 (La Turquie gazetesinden)
- “Maarif Nâzırının istifası”, Tasvir-i Efkâr, 16 Aralık 1909.
- “Maarif Nâzırının mezalimi”, Osmanlı, 31 Mart 1909.
- “Maarif Nezareti”, Tanin, 22 Temmuz, 8 Eylül 1909.
- “Maarif Nezareti kararları ve tensik-i muamelât”, Yeni Tasvir-i Efkâr, 19 Ocak 1910.
- “Maarif Nezareti Muamelat-ı Kuyûdiye Komisyonu”, Tercüman-ı Hakikat, 26 Nisan 1913.
- “Maarif Nezareti Müsteşarlığı”, Teminat gazetesi, 26 Temmuz 1912.
- “Maarif Nezareti Teşkilatı”, Sabah, 17 Mail 1912.
- “Maarif Nezareti Teşkilatı”, Tercüman-ı Hakikat, 8,13 Ocak 1913.
- “Maarif Nezareti'nde”, Sabah, 12 Temmuz 1911.
- “Maarif Nezareti'nin idare-i dâhiliyesi”, Tanin, 2 Aralık 1910.

- “Maarif Nezareti’nde”, Tanin, 21 Aralık 1908; 6 Ocak 1909; Sabah, 20 Haziran 1911; 3 Nisan 1913.
- “Maarif Nezareti’nde teşkilât”. Sabah, 7 Nisan 1911.
- “Maarif Nezareti’nin bir kararnamesi;”. Yeni Tasvir-i Efkâr. 10,16 Mart 1910.
- “Maarif Nezareti’nin bir teşebbüs-ü müfidi”. Yeni Tasvir-i Efkâr, 6 Mart 1910 (La Turquie'den).
- “Maarif Teşkilâtı projesi”, Sabah, 21, 22 Ocak 1913.
- “Maarif teşkilâtı”. Sabah. 6 Temmuz 1911; 16 Şubat 1912. 17 Mart 1912; 15 Aralık 1912; 14 Şubat 1913.
- “Maarif İntihab-ı Memurin Encümeni”. Sabah, 8 Ocak 1911.
- “Maarife ait bir tebşir: Medarisin ıslahı”, Tasvir-i Efkâr, 13 Şubat 1910.
- “Maarif-i Umûmiye”. Sabah, 3 Aralık 1909.
- “Maarifimiz”, Sabah, 17 Ocak 1910.
- “Maarifin tahsisat manzumesi”. Sabah. 2 Ocak 1910.
- “Maarifte ıslâhat”, Tanin. 19 Ağustos 1909.
- “Maarifte tensikat”, Tanin, 26-27 Ağustos 1909.
- “Maarifle terakkiyat”. Sabah, 12 Mart 1910.
- “Maaş”. Sabah. 10 Mayıs 1911.
- “Macaristan'a talebe i'zâmı”, Sabah, 4 Mart 1911.
- Mahir Ulvi. “Hususi Mektepler İçin”. Anadolu gazetesi (İzmir) 1 Kasım 1913.
- Mahmud Esad: “Maarif Nâzırı Hakkı Bey”, İkdâm, 2 Ağustos 1908.
- Mahmut Nedim, “Tahsil-i ibtidai”. Ahenk (İzmir). 15 Ağustos 1913.
- “Makedonya’da Sırp Mekâtibi”. Sabah 23 Ocak 1911.
- “Makine Mühendisi Mektebi”, Tanin, 27 Mart 1910.
- “Mâliye Mektebi”, Sabah, 3 Mart 1910; 7,30 Ağustos 1911; 8 Ekim 1913; Tanin. 18 Ocak 1909; 22 Mart, 22 Kasım 1910; 7 Ağustos 1912.
- “Mâliye Mektebi’nin küşadı”, Sabah, 27 Mayıs 1910.
- “Manastır Muallimler Kongresi”, Tanin, 3 Ağustos 1912.
- “Manastır’da İlk ve son muallimler kongresi”. Yeni Fikir, 111/14(1329), S.450-457.
- M.B., “İslâh-ı medâris”, el-Medâris dergisi, 2(1329), S.2S.
- M. Cevdet, “Halk karşısında medrese-mekteb”, Muallimler Mecmuası, 1/7(1923), S. 122.
- “Meclis-i Kebir-i Maarif, Sabah, 29 Mayıs 1912.
- “Medâris-i ilmiye”, Sabah, 19 Kasım 1909.
- “Medaris-i İslâmiyenin ıslah ve ihtiyacat-ı maneviyemizin istikmalı”. Sabah. 13 Şubat 1910.
- “Medrese talebeleri”, Yıldız (Üsküb) 22 Mart 1325.
- “Medrese-i ilmiye”, Sabah, 8 Ocak 1910.
- “Medrese-i Külliye-i İslâmiye”, Sabah, 15,21 Ocak 1914.
- “Medrese-i Muallimin”, Sabah, 12 Aralık 1913.
- “Medreseler”. Tanin, 6 Kasım 1912.
- “Medreselerin ıslâhı”. Beyânü'l-Hakk, 1/29(1325), S.688-689; Tasvir-i Efkâr. 18 Şubat 1910.

- "Medresetü'l-Kuzât", Sabah, 10 Temmuz 1914, 22 Ekim 1914.
- "Medreselin-Vâizîn", Sabah, 29 Aralık 1912: 4 Temmuz 1913.
- "Medresetü'l- Vâizîn'e şerait ve sûret-i kabul", Sabah, 13 Mayıs 1912.
- Mehmed Ali, Avrupa'dan gelen gençler", Sabah. 24 Mayıs 1933.
- Mehmet Cavit. "Tedisat-ı Ticariye". İkdâm, 21.29 Eylül 1908, 5, 25 Ekim 1908.
- Mehmed Fatih, "Tedisat ve medariste imtihanlar", Beyânü'l-Hakk, 1/16(1324), S.358-359.
- Mehmed Hilmi, "Maarifin tamimi ve ibtidai mekteplerinin ıslahı - muhtaç olduğumuz muallimlerin adedi 50.000", İkdâm, 7 Ocak 1910.
- Mehmed Mazhar, "Gece Dersleri", İttihad (İzmir), 5 Kasım 1908.
- Mehmet Tahir, "Osmanlı Dârülfünun Cemiyeti", Türkiye, 21 Kasım 1910.
- Mehmet Zeki, "Ağaç Bayramı". Yeni Fikir, 3/21(1330). S.666-675.
- "Mekâtibde hıfzısıhha", Sabah, 2 Ağustos 1910.
- "Mekâtib-i Âliye müdavimini", Tanin, 24 Haziran 1909.
- "Mekâtib-i âliye ve idadiye ücuratı", Tanin, 14 Ağustos 1909.
- "Mekâtib-i askeriye", Tanin, 10 Ekim 1909
- "Mekâtib-i Ecnebiye". Sabah 25 Haziran ,1914.
- "Mekâtib-i gayrimüslim hakkında", Tanin, 22 Ocak 1912
- "Mekâtib-i gayrimüslime şahadetnameleri" Sabah, 31 Temmuz 1910
- "Mekâtib-i Hususiyenin Islahı Komisyonu" Tercüman-ı Hakikat, 17 Nisan 1913
- "Mekâtib-i hususiye binaları". Sabah, 17 Ocak 1913, 30 Nisan 1914
- "Mekâtib-i ibtidaiye programı". Sabah, 22 Mart 1914.
- "Mekâtib-i ibtidaiye tedrisatı". Tercüman-ı Hakikat, 17 Nisan 1913.
- "Mekâtib-i İdadiye-i Askeriye", Sabah, 29 Temmuz 1910.
- "Mekâtib-i idadiye Hakkında", Sabah ve İkdâm, 9 Haziran 1913
- "Mekâtib-i idadiye ücretleri", Tanin, 10 Kasım 1909.
- "Mekâtib-i (âliye hakkında". Sabah, 15 Ekim 1913.
- "Mekâtib-i vakfiye", Sabah, 10 Ocak 1910.
- "Mekâtib-i Vakfiye Komisyonu", Sabah, 22 Eylül 1913.
- "Mekâtibin ıslahı" (Ahmed Şükrü Bey'in Jön Türk gazetesindeki mülakatı). Ahenk, 6 Nisan 1914.
- "Mekteb-i âli mi, değil mi?". Sabah, 6 Haziran 1911.
- "Mekteb-i Evkaf", Hakk, 7 Mayıs 1912.
- "Mekteb-i Hukuk", Tanin, 15 Eylül 1909; Sabah. 15 Mayıs 1913.
- "Mekteb-i Hukuk Programları", Sabah. 3 Aralık 1913.
- "Mekteb-i Hukuk Sami'in talebesi". Sabah, 4 Haziran 1910.
- "Mekteb-i Hukukun Muvakkat Programı", İkdâm, 13 Ekim 1908.
- "Mekteb-i Kuzata girecekler". Sabah, 20 Mayıs 1911.
- "Mekteb-i Mülkiye Programları", Sabah, 15 Ekim 1913.
- "Mekteb-i Mülkiye-i Şahaneye Kabul Şeraiti", Sabah, 2 Mayıs 1912, 20 Temmuz 1912.
- "Mektebi Osmanî". Ahenk, 28 Eylül 1913.

- "Mekteb-i Sanayi", Tanin, 27 Ekim 1909; Hakk. 19 Temmuz 1912; Sabah, 17 Ekim 1911, 8 Aralık 1913.
- "Mekteb-i Sanayide ıslâhat". Tanin, 9 Ağustos 1912. "Mekteb-i Sultani", Tanin. 26,26 Aralık 1909; Sabah. 11.12,13,21 Nisan 1910, 11 Temmuz 1911.
- "Mekteb-i Sultani mes'elesi". Sabah, 15 Nisan 1910; İştirak, 15 Mayıs 1326.
- "Mekleb-i Sultani mes'elesi- Maarif Nâzırı ile mülakat". Yeni Tasvir-i Efkâr, 14 Nisan 1910.
- "Mekteb-i Sultani müdüriyeti", Tanin, 18 Ocak 1909.
- "Mekteb-i Sultani-i İnas". Sabah. 23,27,29 Mayıs 1911.
- "Mektep için". Sabah 24 Eylül 1910.
- "Mektep için iane", Sabah. 2 Ocak 1910
- "Mektep talebesinin yeknesak elbisesi", Tanin, 28 Ekim 1909.
- "Mektepler Meselesi", Tanin, 18 Haziran 1909 (Osmanischer Llyod Gazetesinden)
- "Mektepler Meselesi". Tanin 25 Mart 1911
- "Mektepler ve Askerlik Meselesi", Tanin, 25 Mayıs 1911 (Önergenin tam metni var)
- "Mektepler ve muallimler meselesi". Sabah 27 Mart 1911.
- "Mektepler hakkında tedabir-i tehaffiziye", Sabah, 31 Mart 1910.
- "Mektepler Meselesi". Yeni Gazete, 19 Eylül 1908 (Times'dan)
- "Mektepler Meselesi". (Nail Bey'le Mülakat), Tanin, 17 Haziran 1909) (Osmanischer Llyod Gazetesinden)
- "Memur muallimler". Sabah. 29 Eylül 1910.
- "Memurin, mekâtib-i âliye devam edemeyecek". Sabah, 13 Aralık 1911.
- "Militarist mektebi" Sabah 11 Temmuz 1912 (La Patrie'den)
- "Millet Meclisimiz muvacehesinde". Sabah, 12,29 Kasım 1909.
- "Millî bir mekteb-i mühim". Sabah, 10 Mayıs 1910.
- "Millî Kaputan ve Çarkçı Mektebi", Sabah, 18 Temmuz 1914.
- "Millî Meşrutiyet Fırka-ı Siyasisinin Programı", Sabah, 7 Eylül 1912.
- M.N., "Tıp Fakültesi meselesi", Yeni Tasvir-i Efkâr, 19 Kasım 1909.
- "Mösyö Antuvan'la mülakat". İctihat dergisi, 113(1330). S.247-248.
- M.S. (Mahmut Sadık). "Avrupa'ya giden-gelen talebe", Sabah. 16 Eylül 1911.
- M.S., "Bir müessese-i islâmiye", Sabah, 13 Ocak 1914.
- M.S., "Böyle gidiyor... Gider mi? Mekteb-i Sultani-i İnas vak'ası". Sabah, 23 Ocak 1914.
- M.S., "Dârümuallimîn Kongresi-Konferans Cemiyeti", Sabah. 5 Ağustos 1911.
- M.S., "Dârüllualliminden bahis", Sabah, 16.4.1912; 27.3.1912.
- M.S., "Dârüşşafaka". "Sâtı Bey'in istifası", Sabah, 11.5.1914.
- M.S., "Dârüşşafaka-i İnas". Sabah. 14 Nisan 1914.
- M.S., "Esaslı-esassız terbiye- Sâtı' Bey'in kiraz ağacı". Sabah, 22.5.1914.
- M.S., "Gençleştirmek meselesi". Sabah, 10 Ocak 1914.
- M.S., "Hanımlar için Dârülfünunda ilk ders", Sabah. 2 Şubat 1914.
- M.S., "Kızların talim ve terbiyesi", Sabah. 11 Eylül 1911.
- M.S., "Maarif makinası sağlam mı, çürük mü?", Sabah. 14 Ocak 1911.

- M.S., “Maarif Nâzırı ittihat istiyor. Bir sene mi, iki sene mi?”. Sabah 18 Kasım 1911.
- M.S., “Maarif Nâzırından istizah”. Sabah, 9 Ocak 1911.
- M.S., “Maarif için doğru, kânun için yanlış”. Sabah. 20 Kasım 1911.
- M.S., “Maarif teftişatı”, Sabah. 23 Mart 1912.
- M.S., “Maarif teşkilatı”. Sabah”. 18.23 Mart 1912.
- M.S., “Mekteb-i Mülkiye ve Leylî Mektepler”, Sabah. 21 Haziran 1914.
- M.S., “Nazariyat vadilerinde”. Sabah, 31 Aralık 1911.
- M.S., “Talim ve terbiye hakkında bir fenn-i terbiye mütehasısı ile hasbıhal”. Sabah, 1.7.1914.
- M.S., “Talim ve Terbiye meselesinde”. Sabah, t Aralık 1914.
- M.S., “Yeni Maarif Kânunları”, Sabah. 5 Temmuz 1911.
- M.S., “Ziraat Müdür-ü Umûmisiyle mülakat - Memâlik-i Osmaniyyede Ziraat, Ziraat Nezaretî”, Sabah. 4 Mart 1914.
- M.Safvet, “Medreselerimiz”. Beyânü'l-Hakk. IV/87(1326), S.1642.
- M.Şemsettin, Maziden Âtiye, İstanbul, 1329.
- M.Şemsettin, Zulmetten Nura, İstanbul 1331
- M.Şemsettin, “Talim ve terbiyede ebeveynin vezaifi”. Sebilü'r-Reşad dergisi, VIII/204(1328), S.417.
- M.Şemsettin, “Talim ve terbiyenin esastan”. Sebilü'r-Reşad dergisi. VIII/208(1328). S.497.
- M.Şemsettin, “Talim ve terbiyede mektepler”. Sebilü'r-Reşad, VIII/206(1328). S.460-462; VIII/207(1328)., S.477-478.
- M.Şemsettin, “Terbiye-i İctimaiye prensipleri”, Sebilü'r-Reşad. VII/203(1328), S.398-400.
- “Muallimin imtihanı”. Tanin, 6 Ekim 1909.
- “Muallim maaşatı”, Tanin, 18 Ocak 1909.
- “Muallimlerin maaşı”. Sabah. 7,13 Ocak 1913.
- “Muallimler Yurdu”, Yeni Fikir, 111/19(1330). kapak içi.
- “Muhacir muallimler”, Tercüman-ı Hakikat. 4 Şubat 1913.
- “Musiki Mektebi”. Tanin, 1 Haziran 1909.
- “Muş mebusunun müracaatı”. Sabah 25 Ocak 1911.
- “Müessisimiz A. Ferit Bey”, Yeni Fikir, 3/17(1329). S.552-553.
- “Mühendis Mektebi”, Sabah, 2,28 Haziran, 29 Temmuz, 10 Ağustos 1911. 11 Temmuz, 18 Ekim 1913. 19 Kasım 1914; Tanin, 20 Şubat 1910; Hakk, 15 Mayıs 1912; Tercüman-ı Hakikat. 9 Temmuz 1912.
- “Mühendis Mektebi ıslahatı”. Sabah, 18 Ağustos 1910.
- “Mühendis Mektebi'ne Kayıt ve Kabul Şeraiti”, Sabah, 14 Ağustos 1910.
- “Mühim bir teşebbüs”. Sabah, 31 Ocak 1911.
- “Mükemmel bir kız mektebi”. Sabah, 15 Ağustos 1911.
- “Mülazemet Rüûsu (Bakalorya) İmtihanlarına Dair Nizamname Lâyihası”, Hakk, 26 Mart 1912.
- “Mülkiye Mektebi”, Sabah, 7 Kasım 1913.
- “Münazaünfih Kiliseler ve Mekâtip” Sabah 20 Haziran 1910

- Müntesibin-i İlmiyeden Bir Zat, "İslâh-ı medâris", Beyânü'l-Hakk, 1/12(1324), S.250-251; 1/13(1324), S.274-276.
- Nafi Atuf, "Bizde aile...". Terbiye Mecmuası. 1/4 (1330), S. 147-151.
- Nafi Atuf, "Çocuklarımız için", Say ü Tettebbu, 2(1327) S.13-15.
- Nafi Atuf, "İngiliz mekteplerinde ahlâk tedrisatı ve nizam". Say ü Tettebbu, 22 (1327), S.11-15.
- Nafi Atuf, "İptidai mekteplerinden gaye nedir?", Say ü Tettebbu, 5(1327), S. 11-13.
- Nafi Atuf, "Tedris âleminde", Say ü Tettebbu, 16(1327) S.15-16.
- Nafi Atuf, "Tehlike önünde", Say ü Tettebbu, 12(1327), S.10-13.
- Nafi Atuf, "Tembelliğe karşı". Say ü Tettebbu, 23(1327), S.12-13.
- Nafi Atuf, "Terbiye anlayışında ilerleyiş", Ülkü Gazetesi, 1/2(1933), S.126-127.
- Nafi Atuf, "Şarklılık-Garplılık", Say ü Tettebbu. 32(1328), S.1-4.
- "Nail Beyefendi", Sabah, 15 Aralık 1909.
- "Nail Beyin istifası". Sabah, 17 Aralık 1909.
- Namık Ekrem, "Ahval-i Maarif. Mir'ât-ı Maarif dergisi, 1(1324), S.8-9.
- "Ne zaman uyanacağız?". İkdâm, 11 Mart 1914.
- Necmeddin Sadak, "Düşünülecek şeylerden", Tanin, 6 Temmuz 1329.
- Necmeddin Sadak, "Milletin istikbali çocukların terbiyesine mütevakıftır", İkdâm, 16 Haziran 1913.
- Nezihe Muhlis. "İdeal makalesi münasebetiyle". Hakk, 17 Temmuz 1912.
- "Numune rüşdiyeleri". Sabah, 8,19 Ekim 1911.
- Orhan Mithat. "Fesat Ocakları...". Musavver Malumat 1/3(1330). S. 193-194
- "Orman Ameliyat Mektepleri Nizamnamesi", Orman ve Maadin ve Ziraat ve Baytar Mecmuası, 11/8(1327), S.407-416.
- "Orman Jandarma Mektebi", İkdâm, 13 Temmuz 1914.
- "Orman Mektebi", Sabah, 1 Kasım ,14 Aralık 1909; Tanin. 2,23 Aralık 1908; 2,12 Kasım 1909
- "Orman Mektebi-i Âlisi", Sabah. 13 Temmuz 1911.
- "Osmanlı Ana Mektebi", Sabah, 14 Temmuz, 9 Ekim 1910.
- "Osmanlı-Fransız Kız Sanayi Mektebi", Tanin, 28 Ağustos, 28 Ekim 1909.
- "Osmanlı Maarif Cemiyeti", Sabah, 4 Ağustos, 27 Ekim 1913.
- "Osmanlı Progresist Fırkası Programı", Tasvir-i Efkâr, 19 Nisan 1910.
- "Osmanlı Sağır ve Dilsiz Mektebi", Köylü (İzmir), 22 Şubat 3911.
- "Osmanlı talebesi". Sabah, 22 Ekim 1910.
- "Osmanlı talebesinin avdeti". Sabah, 22,23 Ağustos 1914.
- "Osmanlı talebesinin seyahati", Sabah, 10 Aralık 1909.
- "Osmanlı talebesinin serencamı", Peyam, 9 Ocak 1914.
- "Osmanlı Terbiye-i içtimaiye Kulübü Nizamnamesi". Tanin, 10 Mart 1909.
- Ömer Fevzi, "İslâh-ı medâris", Beyânü'l-Hakk, 1/15(1324), S.325.
- "Paris'e zabıt izamı", Sabah, 8 Temmuz 1911.
- "Paris'te talebe-i Osmaniye", Sabah, 9 Kasım 1909; 20 Ocak 1910; 7 Haziran 1911.
- "Paris'teki öğrenciler". Sabah. 17 Aralık 1912.
- "Patrikhane Takriri Hakkında". Sabah 1 Haziran 1911.

- "Patrikhanelerin mutalebatı hakkında". Sabah 24 Kasım 1911.
- "Polis Mektebi", Sabah, 22 Kasım 1909; 19 Şubat, 1 Aralık 1910; Tanin, 8 Kasım 1909; Yeni Tanin, 23 Ocak. 25 Haziran 1910.
- "Posta ve Telgraf Mektebi", Sabah, 4 Ağustos, 29 Eylül 1911.
- "Posta Telgraf Mekteb-i Âlisi", Sabah, 18 Aralık 1912, 24 Ekim 1913, 30 Eylül 1914.
- "Preveze ahalisinde" alınmış 6 mühür ile Maarif Nezareti'ne gelen mazbata suretidir". Tasvir-i Efkâr, 2 Mart 1910
- R.M. "Mission Americaines". Revue du Monde Musulmane. 16(1911). S.148-157.
- "Romanya'daki Bulgar mektepleri kapandı!". Söğüt 13 Mart 1327.
- "Ruhban Mektepleri". Sabah 8 Mart 1913.
- "Rum Dârülfünunu". Tanin 14 Şubat 1912.
- "Rum kilise ve mektepleri". Sabah 11 Ağustos 1914.
- "Rum Kilise ve Mektepleri". Sabah 19 Temmuz 1914 (The Times gazetesinden naklen).
- "Rum Mektepleri için". Sabah 15 Ekim 1910.
- "Rum mektepleri muallimlerinin askerliği" Yeni Tasvir-i Efkâr 17 Nisan 1910
- "Rum Mekteplerinde Yunanlı Muallimler". Yeni Tasvir-i Efkâr. 24 Nisan 1910.
- "Rum Mekteplerinde Yunanlılar". Hakk 2 Nisan 1912.
- "Rum muallimleri" Tanin. 28 Ağustos 1909
- "Rum Muallimlerin Askerliği" Sabah. 18 Nisan 1911.
- "Rum Patriğinin Ziyareti". Sabah 2 Nisan 1911.
- "Rum Patrikhanesi" Sabah. 31 Aralık 1909; 9 Ekim 1910.
- "Rum patrikhanesinde". Tanin. 13 Haziran 1909
- "Rum patrikhanesinin tahkikatı - Bir Tahkikat-ı Umûmiye" Tanin. 9 Ağustos 1910 (Anatolikus Tahidromus'tan)
- "Rum Patrikhanesinin Takriri". Sabah 25 Mayıs 1911.
- "Rumeli Islahatı", Sabah, 3 Haziran 1912
- "Rumeli'de Bulgar mektepleri". Tanin 20 Temmuz 1909.
- "Rumeli'de Islahat" Hakli. 3 Haziran 1912
- "Rumeli'de Münazaünfih Kilise ve Mekteplere Dair Kânun Lâyihası" Tanin 11 Temmuz 1909.
- "Rumeli'de Tamim-i Maarif. Tanin 29 Şubat 1912.
- "Rumeli'de Sup Mektepleri". Sabah 28 Mayıs 1910.
- "Rumeli'den gelen muallimler". Sabah, 3 Şubat 1913.
- "Rumeli'deki Bulgar mekâtibi". Sabah 27 Aralık 1910.
- "Rumeli'nde Mektepler", Sabah, 24 Aralık 1911,
- "Rus lisanı tahsili", Sabah, 18 Şubat 1914.
- "Rus Ticaret Mektebi". Sabah 28 Ağustos 1911.
- "Rusya Dârülfünun talebeleri", Sabah. 18 Haziran 1910.
- "Rusya'ya talebe i'zâmı". Sabah, 4 Kasım 1913.
- Ruşen Eşref: "Tevfik Fikret Müdür", Muallim, 1/14(1333). S.463-467.
- Prens Sabahattin, Türkiye Nasıl Kurtarılabılır?, İstanbul 1334, 1965.

- Prens Sabahattin, İttihat ve Terakki Cemiyetine Açık Mektuplar, 6.Mektup, S.69-79.
- Prens Sabahattin, 27 Teşrinievvel 1328 tarihi ile Huzur-u Mualla-ı Padişahiye Takdim Edilen Açık Bir Ariza; İttihad ve Terakki Cemiyetine Açık Mektuplar İstanbul, 1327.
- Prens Sabahattin, Teşebbüs-ü Şahsi ve Tevsi-i Mezuniyet Hakkında Bir İzah İstanbul. 1324.
- Prens Sabahattin, "Teşebbüs-ü Şahsî". İkdâm, 19 Ekim 1908.
- Sabri Cemil, Ameli Fenni Tedris. Üsküb 1326.
- Sabri Cemil, "Çocuk Bahçeleri", Yeni Fikir, 111/16(1329), S.495-500.
- Sabri Cemil, "Derste uyku", Yeni Fikir, 111/19(1329), S.602-606.
- Sabri Cemil, "Edebiyatla Terakki", Yıldız gazetesi, 25 Eylül 1325.
- Sabri Cemil, "Harften evvel lisan", Tanin, 9 Haziran 1913.
- Sabri Cemil, "Köy mektepleri, köy muallimleri", Yeni Mektep, 1/7(1327), S. 193-196.
- Sabri Cemil, "Lisanımız sadeleşmelidir". Yıldız gazetesi 20 Eylül 1325.
- Sabri Cemil, "Medresenişînâna", Yeni Fikir, III/1 14(1329), S.449-450.
- Sabri Cemil, "Zavallı maarif, zavallı muallimler". Yıldız gazetesi. 11 Teşrinievvel 1325, S.2-4.
- "Sağır ve Dilsiz Mektebi", Sabah, 6 Aralık 1913.
- "Sanayi Mektebi'nin Islahı", Yeni Tasvir-i Efkâr, Sabah, 17 Mart 1910.
- "Sanayi-i Nefise Mektebi", Sabah, 29 Temmuz 1911.
- "Sâtî' Bey'in istifası münasebetiyle", Necdet gazetesi 26.3.1912.
- Sâtî', Büyük Milletlerden Japonlar ve Almanlar. İstanbul 1329.
- Sâtî', Fenn-i Terbiye. İstanbul 1325. S.2-6.
- Sâtî', Lâyhalarım. İstanbul 1326. S.57.
- Sâtî', Ümit ve Azim. İstanbul 1329. S.1.
- Sâtî', Vatan İçin. İstanbul 1329.
- Sâtî', "Aile kucağında vatan terbiyesi". Terbiye. 1,1330 S.30.
- Sâtî', "Darülmuallimin mesleği". Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası. 6,1326. S.186-195.
- Sâtî', "Darülmuallimin programları hakkında". Tanin, 22.9.1324; 4.11.1908.
- Sâtî', "Elifba nasıl öğretilmeli?" Terbiye-i İbtidaiye Mecmuası. 1,1325. S.20-23.
- Sâtî', "En ziyade muhtaç olduğumuz zihniyet ve bu zihniyetin çare-i tenmiyesi". Terbiye. 2,1334.-S.60-61.
- Sâtî', "Ezbercilik", Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası. 12,1328. S.213-217.
- Sâtî', "Fikret ve Terbiye", Muallim Mecmuası, 1/14 (1333), S.427-429.
- Sâtî', "Fransa'da tedrisat-ı fenniye ve ilmiye". Tanin, 8.11.1908.
- Sâtî', "İslâhata nereden başlamalı?", Tanin, 2 Mayıs 1911.
- Sâtî', (iki mektup) İctihat, 129.1918. S.2785-2786.
- Sâtî', "Kiraz Ağacı". Terbiye. 4,1330. S.14,5-146.
- Sâtî', "Maarif ne vakte kadar bu halde kalacak?" Tanin. 8 Şubat 1909.
- Sâtî', "Maarif Nezaretî'nin yeni teşkilâtı". Sabah, 24 Nisan 1912, 27 Nisan, 2 Mayıs 1932.

- Sâtî', "Maarifimizin en büyük yaresi", Ümmet dergisi, 1/9(1326), S.4.
- Sâtî', "Medeniyet-i İslâmiye". Terbiye-i İbtidaiye Mecmuası.7,1326- S. 189.
- Sâtî', "Mektepler ve ahval-i içtimaiye", Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası.7,1326. S. 1-10.
- Sâtî', "Mekteplerde cemiyet ve cemaat hayatı". Terbiye. 5.1334. S. 192.
- Sâtî', "Memleketimizin Maarifi"; Sabah. 17.4.1911.
- Sâtî', "Mesaide intizam ve program". Terbiye-i İbtidaiye Mecmuası. 9,1326. S. 101-106.
- Sâtî', "Meşrûtiyet'ten sonra Maarif tarihi", Muallim, 11/19(1918), S.660-664.
- Sâtî', "Ne için geri kaldık?", Terbiye-i ibtidaiye Mecmuası. 2,1325. S.37-46.G
- Sâtî', "Programlar ve talimatlar hakkında". Tanin, 11.2.1909.
- Sâtî', "Ressamın tahassürü". Terbiye. 2.1330. S.49-50.
- Sâtî', "Şiir ve musikinin talim ve terbiyedeki ehemmiyeti". Terbiye-i İbtidaiye Mecmuası. 1,1325. S.17.
- Sâtî', "Tahsil-i ibtidai hakkında". İctihat dergisi, 67(1329). S. 1463-1466.
- Sâtî', "Tanzimatçılık", İctihat. 65,1329, S.1382.
- Sâtî', "Tanzimatçılık mes'elesi". İctihat. 64,1329. S. 1380-1382.
- Sâtî', "Tarih tedrisinin usul-ü esasiyesi". Terbiye-i İbtidaiye Mecmuası. 8,1326. S.95.
- Sâtî', "Tedrisat-ı tâliyyede istikra ve teksif". Terbiye 3,1330. S.92-96, 140144.
- Sâtî', "Terbiye-i avam için". Yeni Tasvir-i Efkâr, 30.7.1909.
- Sâtî', "Tûbâ Ağacı hakkında -bir izah-". Muallim. 13,1333. S.386-388.
- Sâtî', "Tûbâ Ağacı Nazariyesi". Muallim. 12.1333. S.359-366.
- Sâtî', "Usul-ü takrir ve usul-ü teksif. Terbiye-i İbtidaiye Mecmuası.8,1326. S.59-69.
- Sâtî', "Usul-ü tedrisin fevaid-i esasiyesi". Terbiye-i İbtidaiye Mecmuası.6,1326. S.205-207.
- Sâtî', "Ümit ve Azim". Terbiye-i İbtidaiye Mecmuası. 4.1325. S. 102-105.
- Sâtî', "Yanya ve Yanyalarımız". Terbiye. 3,1330. S.97-98.
- "Selanik Bulgar Mektebi talebesi". Sabah 6 Mayıs 1911.
- "Selanik Dilsiz Mektebi, Sabah., 21 Temmuz 1910.
- "Selanik Mekteb-i Hukuku", Tercüman-ı Hakikat, 20 Mayıs 1913.
- "Selanik'te Sırp Mektepleri". Sabah 24 Aralık 1909.
- "Selanik'te Tıbbiye Mektebi" Tanin, 15 Ağustos 1909.
- Selanik Vilâyeti Heyet-i idaresi, "Medreselerimiz", Beyânü'l-Hakk, 11/51(1326), S.1078-1079.
- Selim Sırrı, "Çocuk terbiyesi". Terbiye ve Oyun. 1/2(1327), S. 17-18.
- Selim Sırrı, "Gençler", Terbiye ve Oyun, 1/1(1327), S.2-4.
- Selim Sırrı, "Gençlere", Musavver Muhit, 27 Teşrinisani 1324, S.89.
- Selim Sırrı, "Hakikate doğru", Musavver Muhit, 26 Şubat 1324, S.276-277.
- Selim Sırrı, "Mekteb oyunları", Terbiye ve Oyun, I/I((1327). S.10-11.
- Selim Sırrı, "Mekteplerimiz ve Spor", Musavver Muhit dergisi, 4 Kânunuevvel 1324, S.108.
- Selim Sırrı, "Meslek ve maksadımız", Terbiye ve Oyun, 1/1(1327), S.I.

- Seniha Nezahet, "Hanımlara mahsus bir Dârülfünun", Âşîyan, 1/14(1324) S.419-426.
- Server Bedii, "Dârülfünun'da kadınlarımız", İçtihat, 3/97(1330) S.2189-2190.
- "Sırp Mektepleri". Sabah 3 Haziran, 4 Temmuz 1910,
- "Sırp Mektepleri Meselesi". Sabah 25 Kasım 1910.
- "Sırp Muallimler için". Sabah 30 Eylül 1910.
- "Sırp Muallimler Meselesi". Sabah 20 Aralık 1910.
- "Sırp Muallimleri". Sabah 18 Ekim, 30 Kasım 1910.
- "Sinop hapishanesinde mekteb", Sabah, 29 Haziran 1911.
- "Sultani ve idadi mektepleri", Sabah, 9 Ekim 1910.
- "Sultaniler", Sabah, 17 Aralık 1913.
- "Sultaniye programı", Yeni Fikir", III/17(1329).S.549-550.
- "Sultanzâde Sabahattin" Neyyir-i Hakikat, 27 Nisan 1909.
- "Suriye'de Maarif-i Ecnebiye". Salname-i Servet-i Fünûn. 1328. S.128-129.
- Süheyl, "Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye ve Dârüşşafaka", Tanin; 9 Mart 1909.
- Süleyman Nazif, "Avrupa'ya talebe i'zamı". Yeni Tasvir-i Efkâr, 22 Ağustos 1909.
- Süleyman Nazif, "Maarif Nezareti'nin icraatı", Yeni Tasvir-i Efkâr, 15 Temmuz 1909.
- Süleyman Nazif, "Tahsil-i İbtidai" (Nail Efendi ile konuşma). Yeni Tasvir-i Efkâr, 3 Ağustos 1909.
- "Sütçülük Mektebi", Sabah, 8 Kasım 1913.
- "Şimendifercilik Mektebi", Ahenk, 3 Mart 1914.
- Şinasi, "Maarif müfettişleri". Ahenk, 31 Ekim 1913.
- Şinasi, "Maarif Nazırının yeni teşebbüsleri". Ahenk (İzmir). 21 Ekim 1913.
- Şinasi, "Maarif Nezareti ve gayet müfid bir teşebbüsü", Ahenk (İzmir), 1 Şubat 1914.
- Şinasi, "Maarif Nezareti'nin faideli teşebbüslerinden". Ahenk (İzmir), 18 Şubat 1914.
- Şinasi, "Türkiye'de Ecnebi Mektepleri". Ahenk (İzmir) 6 Şubat 1914.
- Şinasi, "Yeni programlar gelmiş", Ahenk (İzmir) 5 Ekim 1913. "
- "Şühedayı Hürriyet Mektepleri", Ahenk (İzmir), 15 Mayıs 1909.
- "Talebe i'zamı", İstanbul, 24 Mayıs 1911; Sabah, 9 Ağustos 1911; Tanin, 5 Eylül 1911.
- "Talebe i'zamı Şirketi", İkdâm, 5 Eylül 1909.
- "Talebe-i ulûm". Sabah, 9 Şubat 1910; 22 Nisan 1910; Tanin. 13 Temmuz 1909.
- "Talebe-i ulûma maaş itası", Sabah. 17 Ağustos 1910.
- "Talebe-i ulûmun askerliği hakkında", Sabah, 15 Nisan 1910.
- "Talebe-i ulûmun askerliğine dair". Sabah, 26 Mart 1910.
- "Talebenin tezyidi", Tanin, 19 Ağustos 1909.
- "Talim-i halk", İkdâm, 24 Eylül 1909.
- "Tamim-i Maarif", Sabah, 9 Kasım 1909.
- "Taşra Sanayi Mektepleri", Sabah, 29 Temmuz 1911.

- "Tatbikatı Baytariye Mektebi", Hakk, 14 Temmuz 1912; Sabah, 25 Ağustos 1912; 29 Temmuz 1914.
- "Tatbikatı Baytariye Mektebi Talimatname-i Dahilisi", Orman ve Maadin ve Ziraat ve Baytar Mecmuası, 11/10(1327), S.748-759.
- "Tayyare Mektebi". Sabah, 6 Kasım 1913.
- "Tayyarecilik Mektebi", Tasvir-i Efkâr, 5 Aralık 1913.
- "Tedrisat Meselesi" Sabah, 29 Aralık 1909; 12 Nisan 1911 (Osmanischer Llyod'dan); 27 Mart 1911 (Osmanischer Llyod gazetesinden).
- "Tedrisat Meselesi" Ahenk (İzmir), 21 Haziran 1909
- "Tedrisat-ı aliye", Sabah, 12 Haziran 1911.
- "Tedrisat-ı Âliye Lâyihâ-ı Kânûniyesi". Hakk, 30 Haziran 1912.
- "Tedrisat-ı ibtidaiye için kâfi miktarda muallim bulunabilir mi?", İkdâm, 4 Kasım 1909.
- "Tedrisat-ı İbtidaiye Kânunu", Sabah, 26 Mart 1913.
- "Tedrisat-ı İbtidaiye Kânunu", Yeni Fikir, 111/17(1329), S.551-552.
- "Tedrisat-ı İbtidaiye Kânûn-u Muvakkati", Terbiye Mecmuası, 1/4(1330), S.180.
- "Tedrisat-ı ibtidaiye Programı", Sabah, 3 Eylül 1912; Yeni Fikir", 111(1329), S.491.
- "Tedrisat-ı Sinaîye", Tanin, 28 Haziran 1909.
- "Tedrisat-ı Arabiyye Komisyonu" Sabah, 21 Temmuz 1913.
- "Tedrisat-ı Ziraiye Nizamnamesi", Orman ve Maadin ve Ziraat ve Baytar Mecmuası, 899(1327),S.48S-493.
- "Telgraf Mektebi", Tanin, 31 Ocak 1909.
- "Telgraf Mektepleri ve Tedrisatı", Posta ve Telgraf Mecmuası, 14/166 (1330), S.1951.
- "Terakki-i Maarif ve İttihad-ı Muallimîn Cemiyeti", Memurin gazetesi, 2 Haziran 1326 (15 Haziran 1910).
- "Terbiye-i ahlâkiye ve kadınlarımızın vazifesi", Tanin, 27 Eylül 1910.
- "Terbiye-i Bedeniye Dârülmuallimini", Tasvir-i Efkâr. 30 Ocak 1914.
- "Terbiye-i ibtidaiye programı". Yeni Fikir". 111(1329), S.490.
- Tevfik Fikret. Yeni Mektep, İstanbul 1325.
- "Tıp Fakültesi". Tanin, 19 Kasım 1908.
- "Tıp Fakültesi sedası emirlerinden", İştirak. 14 (15 Mayıs 1326) S.221-223.
- "Ticaret Mektebi", Sabah, 11 Ekim 1914.
- "Ticaret Mektebinde", Tanin, 3 Kasım 1908.
- "Ticaret Mekteb-i Âlisi", Tanin. 22 Ağustos 1909.
- "Ticaret-i Bahriye Kaputan ve Çarkçı Mektebi", Tanin, 8 Şubat 1910.
- "Trablusgarb'ta İtalyan Mekâtibi". Sabah 2 Eylül 1911.
- "Turkish Educational Policy". The Oriental Advertiser. 20 March 1909.
- "Türk Gücü", Yeni Fikir, II/II(1329), S.337-340.
- "Umur-u maarif. Sabah. 27 Nisan, 29 Haziran 1910.
- "Üsküp'te Arnavut Okulu", Sabah, 9 Nisan 1910 (Progrado Salonik'ten)
- "Vakfiye mekteplerini teftiş". Sabah, 12 Ağustos 1913
- "Vâkıf Mektepler", Tercüman-ı Hakikat, 1 Ocak 1913.

- “Veresiye mektep-peşin tahsil”, Sabah, 17 Kasım 1910.
“Vesile-i Terakki-i Maarif Mektebi”, Sabah, 21 Ekim 1910; Tanin. 9 Eylül 1909.
“Vilâyet medreseleri”. Sabah, 19 Nisan 1911.
“Vilâyât sultani mektepleri muallimleri”. Sabah, 9 Ağustos 1910.
“Vilâyet Mekteb-i Sanayileri”, Sabah, 20 Ekim 1910.
“Vilâyette mekâtib-i hususiye” Sabah, 31 Aralık 1909
“Yeni bir Mekteb-i Hukuk”, Sabah, 27 Mayıs 1911.
“Yeni Tıp Fakültesi Teşkilâtı ve Tarihçe-i Islâhat”, İkdâm, 5 Ocak 1909.
329 338 356